

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

МАТЕРІАЛИ

**наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2019–2020 рр.
(квітень–травень 2021 р.)**

ДонНУ імені Василя Стуса
Вінниця
2021

Редакційна колегія:

Головний редактор – Гринюк Р. Ф., д-р юрид. наук, професор.

Заступник головного редактора – Хаджинов І. В., д-р екон. наук, професор.

Відповідальний секретар – Радіо С. В., канд. хім. наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Прямухіна Н. В., д-р екон. наук, доцент;
Русаков В. Ф., д-р фіз.-мат. наук, професор;
Леонова Н. Г., канд. хім. наук, доцент;
Пятницькова І. В., канд. істор. наук, доцент;
Оверчук В. А., д-р екон. наук, доцент;
Залужна О. О., канд. філол. наук;
Дороніна О. А., д-р екон. наук, професор;
Амелічева Л. П., д-р юрид. наук, доцент;
Попов В. Ю., д-р філос. наук, професор;
Заришняк І. М., канд. пед. наук, доцент;
Міщан Т. І.;
Алимова Т. О.

Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науково-дослідної роботи за період 2019–2020 рр. (квітень–травень 2021 р.). Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2021. 385 с.

Роботи друкуються в авторській редакції, в збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ «ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»

Підсекція історичних наук

<i>Бут О. М.</i> Порівняльний метод в історичних науках у контексті історичної практики.....	11
<i>Литвиненко Р. О.</i> Праісторичні міграції, війни і палеоклімат (за даними бронзового віку Східної Європи).....	13
<i>Мармілова О. С., Моргун В. А.</i> ЗВІТ «Остарбайтери – вирішальний фактор перемоги», підготовлений посольським радником Хілгером, як історичне джерело (загальна характеристика)	15
<i>Мартинчук І. І.</i> Бінарний підручник з історії як відбиток історичної пам'яті та інструмент історичної політики	17
<i>Мелекесцев К. І.</i> «Мала Росія» та українська контратака в інформаційному протистоянні навколо історії.....	19
<i>Моргун В. А., Проценко Є. О.</i> Наслідки нацистської окупації для культурної сфери Донбасу.....	21
<i>Отземко О. В.</i> Музейний предмет: еволюція термінології.....	23
<i>Пятницькова І. В.</i> Альтернативна концепція історичного розвитку Чарльза Тіллі.....	24
<i>Салагуб Л. І.</i> «Психологічний злам» української старшини в контексті сучасного розуміння політичних реалій Гетьманщини XVIII ст.....	26
<i>Теміров Б. Ю.</i> Діяльність Степана Бандери в оціночних судженнях політичних діячів	28
<i>Темірова Н. Р.</i> Вінницька оборона 1651 року у дискусіях.....	30

Підсекція міжнародних відносин і зовнішньої політики

<i>Богінська І. В.</i> Чи вплинула пандемія Covid-19 на міжнародне посередництво у конфліктах?	32
<i>Котик Ю. В.</i> Цивілізаційний підхід у контексті російсько-українського конфлікту на Донбасі.....	34
<i>Паніна І. Г.</i> Науковий доробок Й. Галтунга у викладанні навчальної дисципліни «Розбудова миру»	36
<i>Прихненко М. І.</i> Європейська модель інтеграції: суверенітет, нейтралітет та спільна зовнішня та безпекова політика	38
<i>Теміров Ю. Т.</i> Сучасні дослідження війни та миру: концептуалізація викладання предмету	40
<i>Чарських І. Ю.</i> Загострення геоекономічних протиріч, наслідки трампізму та проблема консолідації Заходу	42

Підсекція філософії

<i>Кіпень В. П.</i> Філософія просвітництва і європейська ідентичність	44
<i>Лукашенко М. В.</i> Рефлексивне мислення лідера в наративній системі «емоції – думки – дії».....	46
<i>Попов В. Ю.</i> Проблеми викладання логіки в українській вищій школі.....	47
<i>Труфанова А. О.</i> Дегуманізація мистецтва в філософії Ортеги-і-Гасета	50

СЕКЦІЯ «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»

<i>Амелічева Л. П.</i> Щодо поняття антикорупційного комплаєнсу в трудових відносинах закладів вищої освіти	52
<i>Атаманчук І. В.</i> Процесуальні передумови судового захисту особистих майнових прав... ..	54
<i>Бахур О. В.</i> Щодо опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення прав інтелектуальної власності	56

<i>Гоцуляк Ю. В.</i> Окремі питання визначення права в контексті онтологічної концепції праворозуміння.....	58
<i>Драчевський Є. Ю.</i> Посягання, передбачене ст. 365-3 Кримінального кодексу України – службовий злочин чи злочин проти правосуддя?	60
<i>Душевська О. В.</i> Про деякі проблеми відмежування кримінальних правопорушень проти власності та злочину, передбаченого статтею 246 Кримінального кодексу України	62
<i>Дякуновський О. Є.</i> «Треті особи» як учасники державного контролю у сфері господарської діяльності	64
<i>Калаченкова К. О.</i> Щодо правового статусу криптовалюти в Україні.....	66
<i>Краковська А. Є.</i> Адміністративна процедура призначення деяких голів ЦОВВ зі спеціальним статусом	67
<i>Лехкодух І. О.</i> Щодо судового захисту прав і законних інтересів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю однієї особи	69
<i>Липницька Є. О.</i> Щодо проблем застосування положень закону України «Про оренду землі» про поновлення договору оренди земельної ділянки	71
<i>Мамедова С. М.</i> Окремі особливості застосування штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності	74
<i>Мартинюк О. В.</i> Щодо визначення юрисдикційного імунітету держави	76
<i>Міхайліна Т. В.</i> Релігійно-традиційний тип правових систем у контексті мононорматики.....	78
<i>Мовчан Р. О.</i> Посилення кримінальної відповідальності за вчинення «бурштинових» правопорушень: аналіз соціальної обумовленості	80
<i>Моїсєєв Ю. О.</i> Щодо питання правового забезпечення захисту конкуренції на ринку фінансових послуг.....	82
<i>Моніч Б. С.</i> Щодо природи та виконання рішень конституційного суду України.....	84
<i>Патюк С. О., Щербак І. А.</i> Щодо удосконалення процедури перевірки обставин вчинення кримінального правопорушення на початку досудового розслідування.....	85
<i>Серебрякова Ю. О.</i> Наявність спору про право як умова відкриття провадження у справі про банкрутство	88
<i>Стадник І. М.</i> Щодо визначення поняття приватного, особистого життя.....	89
<i>Стадник І. В.</i> Зміст та види державного втручання в економіку	91
<i>Титова О. В., Яворовенко Н. М.</i> Відповідальність керівника компанії: досвід Франції	93
<i>Турченко О. Г.</i> Щодо категорії «національний інтерес»	95
<i>Уралова Ю. П.</i> До питання належного виконання договорів добровільного медичного страхування.....	97

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція філологічних наук

<i>Кравченко Е. О.</i> Функціонування конотонімів у художньому тексті В. Стуса	99
<i>Просалова В. А.</i> Поетика авторської жанрової номінації: штрихи зі спостережень	101
<i>Пуніна О. В.</i> Промоція дитячого читання: проблеми, шляхи вирішення.....	103
<i>Реутова М. А.</i> Семантичні та стилістичні стратегії інтертекстуальності у драмі Юрія Косача «Дійство про Юрія Переможця»	104
<i>Соловей О. Є.</i> До проблеми відчуження у новелі Ігоря Костецького «Поїзд раз-у-раз спинявся»	106
<i>Урсані Н. М.</i> Художня своєрідність мотиву чарування у ліриці Східного Поділля	108
<i>Цимбалюк Н. С., Пуніна О. В.</i> Особливості жанру детективу у романі Наталки Доляк «На “Сьомому небі”»	110

Підсекція «Актуальні питання лінгвоукраїністики та культурології»

<i>Антонюк О. В.</i> Мотиви номінації молодіжних прізвиськ (на матеріалі антропонімії Вінниччини).....	112
<i>Важенина О. Г.</i> Теоретико-методичні засади засвоєння базових понять зі словотвору: рекомендаційно-консультативні матеріали до практичних занять з сучасної української мови.....	114
<i>Домрачева І. Р.</i> Особливості реалізації девіативного мовлення	117
<i>Коваль Л. М.</i> Психолінгвістичний аналіз тексту як інтегративний метод сучасного мовознавства	118
<i>Митько Н. А.</i> Вироблення фахових компетентностей на заняттях із семасіології	120
<i>Пилипак Т. А.</i> Символізм у культурі гостинності	121
<i>Шаповалова Н. П.</i> Культурний асимілятор у контексті формування міжкультурної компетентності здобувачів ОП «Культурологія» і «Міжкультурна лінгвістика»	122

Підсекція загального та прикладного мовознавства

<i>Загнітко А. П.</i> Системність лексикографічно-граматичної семантики	124
<i>Краснобаєва-Чорна Ж. В.</i> До питання про лінгвістичну актуалізацію емоцій	126
<i>Пилипак В. П.</i> Копірайтинг як вид фахової діяльності прикладних лінгвістів	128
<i>Ситар Г. В., Адамусік К. О.</i> Макро- й мікроструктура словника термінів конструкційної граматики	130

Підсекція психології

<i>Бацилєва О. В., Горелова Н. С.</i> Емоційне вигорання у жінок в ситуації міжрольового конфлікту: шляхи вирішення проблеми	132
<i>Биковська Д. С.</i> Особливості форм поведінки у міжособистісній взаємодії: теоретичні аспекти	134
<i>Васюк К. М.</i> Психологічні особливості основних типів серійних вбивць.....	135
<i>Гресько І. М.</i> Формування відповідального ставлення студентів до здоров'я в освітньому середовищі	137
<i>Дударенко А. А., Пузь І. В.</i> Роль батьків у процесі виховання дитини: гендерні аспекти..	139
<i>Коломієць А. І., Оверчук В. А.</i> Жіночі девіації: варіанти соціальної поведінки	141
<i>Кузнєцова О. В., Кушнір Ю. В.</i> Вплив гендерних стереотипів на становлення жінок у політичній сфері.....	143
<i>Overchuk Viktoriya.</i> Disability and society: the psychological dimension.....	145
<i>Цігельман Я. Д.</i> Прикладні аспекти сучасної психодіагностики	147

СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕРМАНСЬКИХ, РОМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І ПЕРЕКЛАДУ»

Підсекція «Проблеми семантичного та граматичного аналізу мовних одиниць в різноструктурних мовах»

<i>Білецька О. В., Пересада Є. І.</i> Використання описового методу при перекладі складних слів німецької мови українською у художньому тексті (на матеріалі роману Е. М. Ремарк «Три товариші»).....	149
<i>Журавська Ю. А.</i> Типи термінологічних словосполучень у текстах прогнозу погоди (на матеріалі німецької та української мов)	151
<i>Ковтун О. В.</i> Граматика оцінки в контрастивному аспекті: історія дослідження.....	153
<i>Куца М.</i> Екзистенційні дієслова маніпулятивної каузації із семою заперечення за допомогою фізичної сили (в англійській та українській мовах)	154
<i>Ситенко О. О.</i> Засоби вираження демінутивності в англійській мові.....	156

<i>Стрюк Н. В.</i> Зооморфна метафора у написах на одязі українською та англійською мовами	158
--	-----

Підсекція «Концептологічні та дискурсивні аспекти дослідження германських, романських та слов'янських мов»

<i>Воловик А. А.</i> Символічна репрезентація концепту <i>ГЕРОЙ</i> в українських народних казках: шляхи актуалізації та відтворення	159
<i>Zaluzhna O.</i> Multimodal Dimensions of Color Nominations in Modern Makeup Advertising Discourse	161
<i>Запущляк І.</i> Про структуру реченнєвих фразеологічних одиниць з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах	163
<i>Калініченко В. І.</i> «Лінгвістика брехні»: дослідницькі підходи, аспекти, параметри крізь призму часу й простору	165
<i>Yurkovska M. M.</i> Rhetoric Devices in Viktor Orban's Speech "You are Condemning Hungary" of 11 September 2018	167

Підсекція «Лінгвістичні та методологічні аспекти викладання іноземних мов та перекладу»

<i>Баран У. С.</i> Основні види стилістичного аналізу текстів у німецькій мові в рамках курсу «Контрастивна стилістика німецької та української мов»	170
<i>Бойван О. С.</i> Гейміфіковане середовище – запорука мотиваційного апгрейдингу.....	171
<i>Матюхова Ю. Д.</i> Ефективність використання скоромовок при вивченні іноземної мови як засіб до вдосконалення фонетичних навичок на прикладі французької та англійської мов.....	173
<i>Романюк Л. В.</i> Конструктивні та негативні функції психологічних бар'єрів під час вивчення іноземної мови дорослими.....	175
<i>Харитонов О. О.</i> Еквівалентність та лексико-семантичний аспект у перекладі з французької мови на українську	176
<i>Шевчук В. О.</i> Тематична диференціація мовних одиниць на позначення фонових знань в романі І. Во «Повернення в Брайдсхед».....	178

СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

<i>Бей Г. В., Столяр А. О.</i> Забезпечення ефективності менеджменту підприємства в умовах нової економіки	181
<i>Буркіна Н. В.</i> Організація віддаленої роботи аналітиків за допомогою хмарних сервісів	183
<i>Гевлич І. Г.</i> Використання інформаційних систем і технологій в освіті і бізнесі під час пандемії коронавірусу	185
<i>Гевлич Л. Л.</i> Особливості бухгалтерської справи у вітчизняних бюджетних установах...	187
<i>Гончарук Н. С.</i> Вплив COVID-19 на світовий ринок золота	189
<i>Дороніна О. А., Рязанов М. Р.</i> Комплексна діагностика персоналу в системі сучасної кадрової політики	190
<i>Дубель М. В.</i> Сутність та значення для світової економіки цифрових платформ.....	192
<i>Дутова Н. В., Калачик А. В.</i> До питання повернення від'ємного значення з податку на додану вартість платникам податків.....	194
<i>Іваненко Л. М.</i> Контент-воронка продажів як основа залучення клієнтів в Instagram.....	196
<i>Іонін Є. Є.</i> Аналітичні індикатори забезпечення концептуальної основи міжнародних стандартів фінансової звітності.....	198
<i>Климчук О. В.</i> Універсальність підходів щодо використання інформаційних систем і технологій в управлінні	200
<i>Кудрич Ю. С.</i> Аналіз проблем забруднення водних ресурсів в Україні.....	202

Наумова М. А. Трансформація ринку праці під впливом COVID-19.....	204
Поліщук О. Т. Облік і оподаткування малого бізнесу: зміни 2021	206
Поповський Ю. Б. Вплив інформаційних систем на розвиток освіти за умови глобальної кризи	208
Разборська О. О. Сучасні тенденції розвитку системи внутрішнього контролю при ведені обліку за МСФЗ	210
Середа Г. В. Практики 30-денних викликів для саморозвитку особистості	212
Сібіковська В. О., Таранич А. В. Трансформація ринку послуг в Україні	214
Сидорова А. В. Залучення іноземних інвестицій і економічне зростання.....	216
Ситник Л. С., Шаховалова Є. О. Оцінка екологічного впливу антропогенної діяльності на навколишнє середовище	218
Тарасенко Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення діагностики стану газорозподільних підприємств	220
Томчук В. В. Автоматизована обробка аналітичної інформації у підприємствах АПК	222
Фурман Т. Ю. Розподіл регіонів України за інноваційним потенціалом	223
Хаджинов І. В. Від перевірки на плагіат до культури академічної доброчесності	226
Христіановський В. В. Концептуальний підхід до побудови моделей інформаційної рівноваги механізму збалансованого прийняття рішень	228
Шкурат М. Є., Завидовська А. О. Вплив COVID-19 на авіаринок України та прогнози для авіаційної галузі.....	229
Щерб І. Підхід до людиноорієнтованого дизайну в управлінні економічною безпекою держави	231

СЕКЦІЯ «БІОЛОГІЧНІ НАУКИ ТА ЕКОЛОГІЯ»

Боярська З. О., Томаревська О. С., Поляков О. А. Паспорт здоров'я здобувачів вищої освіти: оцінка ризиків та можливості їх зниження	234
Данильченко А. Р., Решетник К. С. Ростові та морфологічні особливості міцелію гриба <i>Pleurotus ostreatus</i> (Jacq.) P. Kumm. на модифікованих живильних середовищах	236
Доценко О. І. Дослідження <i>in silico</i> процесів тіол-дисульфідного обміну в еритроцитах людини.....	238
Кавун Е. М., Опанасюк О. Д. Динаміка відвідування бджолами <i>Apis mellifera</i> полігону для модельного розпізнавання хімічних і фізичних подразників	239
Кедик О. О., Безпалько С. А., Решетник К. С. Вплив середовищ з різними джерелами вуглецю на культуральні параметри міцелію гриба <i>Laetiporus sulphureus</i>	241
Лялюк Н. М., Яворська О. Г., Ващенко Ю. А. Цифрова трансформація польових досліджень біорізноманіття.....	242
Малова Т. І., Березовський І. В. Аскаридоз у дітей: клініка, профілактика і лікування.....	244
Міщенко А. М., Тарадіна Г. В. Розробка та апробація програмно апаратного безпроводного комплексу для синхронної реєстрації біологічних сигналів різної модальності серцево-судинної системи	246
Наконечна Л. В., Панько В. В. Основні симптоми катаракти та її профілактика	247
Панько В. В. Сучасні особливості клінічного перебігу корости на Вінниччині.....	249
Петровська Т. А., Панько В. В. Динаміка захворюваності на туберкульоз за віком та статтю населення Вінниччини	250
Чех С. Ю., Панько В. В. Вивчення та аналіз динаміки інфікування демодекозом населення Вінниччини та шляхи зменшення його поширення.....	252

СЕКЦІЯ «ХІМІЧНІ НАУКИ»

Гордєєва І. О., Зосенко О. О., Старкова Г. М., Куц О. В., Шендрік О. М. Біокаталітичні системи за участі лаккази <i>Trametes versicolor</i> для процесів деградації поллютантів.....	254
--	-----

<i>Гордєєва І. О., Зосенко О. О., Старкова Г. М., Куш О. В., Шендрік О. М.</i> Визначення загальної антиоксидантної активності прополісів з різних регіонів України.....	255
<i>Ziubrytska U. I., Kordysh O. M., Rozantsev G. M.</i> Research of dehydrogenation process of H_{18} -dibenzyltoluene as a liquid organic hydrogen carrier	256
<i>Іващук О. О., Жильцова С. В., Онейда Й. О., Марійчак О. Ю., Радіо С. В.</i> Окислювальна деколоризація барвника хромового темно-синього реактивом Фентона в присутності поліоксометалатів із аніоном зі структурою Пікока-Уіклі	257
<i>Кісіленко А. А., Лесишина Ю. О.</i> Мікробіологічні показники безпечності м'ясних продуктів в умовах виробництва	259
<i>Марійчак О. Ю., Розанцев Г. М., Радіо С. В.</i> Координаційні сполуки лантанідів із насиченими та лакунарними ізополівольфрамат-аніонами	260
<i>Мельниченко В. І.</i> Гель-ефект у кополімеризації фторакрилатів із метилметакрилатом ..	261
<i>Подзігун В. О., Лесишина Ю. О., Жильцова С. В.</i> Одержання екологічно-безпечних поліефірно-скляних ламінатів методом вакуумної інфузії	262
<i>Тарнавська Н. В., Леонова Н. Г.</i> Визначення фізико-хімічних показників якості борошна	263

СЕКЦІЯ «ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ»

Підсекція «Суспільно-політичні процеси в умовах глобальних змін: світовий і національний виміри»

<i>Чальцева О. М., Тучак Д. Ю.</i> Управління ідентичностями українського прикордоння: пропозиції удосконалення.....	264
<i>Іваницька О. П.</i> Балкани як геополітичний феномен: конфліктогенний вимір	266
<i>Примуш М. В.</i> Сутність і динаміка глобалізації в дзеркалі сучасної глобалістики.....	268
<i>Прямухіна Н. В.</i> Політичне прогнозування як фактор ефективності виборчого процесу	269
<i>Бусленко В. В.</i> Політична модернізація та соціальний капітал.....	271
<i>Окуньовська Ю. В.</i> Громадянська освіта у світовому та національному вимірі	273
<i>Котов Е. В.</i> Колокаційний аналіз дискурсивної структури на прикладі послань президента України.....	275
<i>Неприцька Т. І.</i> Роль швейцарсько-українського проекту despro, зокрема школи місцевого самоврядування, у впровадженні реформи децентралізації в Україні.....	277
<i>Осмоловська А. О.</i> Інформаційний простір України: національний та зовнішньополітичний виміри.....	278
<i>Прямухіна Н. В., Бойко Ю. В.</i> Соціальні мережі як інструмент забезпечення державної безпеки	280
<i>Прямухіна Н. В., Галайко А. В.</i> Європейська інтеграція України та співпраця в сфері безпеки	282
<i>Прямухіна Н. В., Білостенко М. О.</i> Правові основи державної регіональної політики України.....	284

Підсекція «Прикладна математика»

<i>Трофименко О. Д.</i> Локальні теореми про середнє для багатокутників	285
<i>Крикун І. Г.</i> Спроба статистичної оцінки економічних втрат України від російської агресії (на прикладі ринку нових легкових автомобілів)	286
<i>Ветров О. С.</i> Методична цінність комбінаторних алгоритмів при вивченні базових засад алгоритмізації та програмування для профільних та гуманітарних спеціальностей.....	289
<i>Savchenko (Shan) M. O.</i> Harnack's inequality for quasilinear elliptic equations with generalized orlicz growth	291

<i>Данильчук О. М.</i> Логіко-математичне мислення: шляхи розвитку, особливості та напрямки	292
<i>Сохацький Ф. М., Луценко А. В.</i> Парастрофні орбіти квазігруп з властивостями оборотності.....	294
<i>Сохацький Ф. М., Матвійчук Р. Д., Дмитрук М. А.</i> Про алгоритм звуження латинських кубів	295
<i>Сохацький Ф. М., Тарасевич А. В.</i> Про тернарні квазігрупові квадратичні тотожності довжини три	297
<i>Буряченко К. О., Курбет Г. Ю.</i> Моделювання процесів акустичної томографії за допомогою обернених крайових задач.....	297

Підсекція «Журналістика та прикладні соціокомунікативні технології»

<i>Бондаренко С. В.</i> Стратегічні комунікації як прикладна соціокомунікаційна технологія.....	299
<i>Чорнодон М. І.</i> Концептосфера сучасної гендерно маркованої періодики	301
<i>Родигін К. М.</i> Конструювання «образу ворога» в карикатурах: «Українські буржуазні націоналісти» та їх супутники в сатиричному журналі «Перець»	302
<i>Стеблина Н. О.</i> Трансформація політичних новин під впливом нових медіа (комп'ютерний аналіз джерел інформації «Української правди» за 2005–2019 роки)	304
<i>Супрун В. М.</i> Функціональні особливості блогу в системі соціальних комунікацій.....	306

Підсекція «Інформаційні системи управління»

<i>Анісімова О. М., Свірська В. О.</i> Визначення репрезентативності вибірки для вивчення думки	307
<i>Лукаш Г. П.</i> Робота з ключовими словами у процесі аналітико-синтетичної обробки документів.....	309
<i>Щербіна О. С.</i> Інформаційні війни і безпека інформації	311

Підсекція «Комп'ютерні науки та інформаційні технології»

<i>Ротштейн О. П., Нескородєва Т. В.</i> Прогнозування можливості небажаних подій на основі теорії катастроф	314
<i>Антонов Ю. С.</i> Особливості використання елементів системного програмування при роботі з IP-адресами та масками підмережі.....	316
<i>Баркалов О. О., Бабаков Р. М.</i> Прикладна теорія цифрових автоматів в сучасній українській науці	318
<i>Січко Т. В.</i> Основні підходи до моделювання інформаційної системи управління закладу вищої освіти.....	320
<i>Смоктій К. В.</i> Моделювання, оптимізація та адаптація інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти щодо змін в законах та нормативних актах України в 2020 році	322
<i>Катаєва А. І.</i> Застосування баз знань до неструктурованої текстової інформації.....	324
<i>Ніколюк П. К.</i> Логістична рівновага неша і міський трафік	326
<i>Єнік М. О.</i> Методичні аспекти викладання дистанційного курсу «системне програмування»	328
<i>Martianova T. A., Zagoruiko L. V.</i> Personal data protection with smart cards using eye-ground image recognition technique	330
<i>Neskorodieva T. V., Fedorov E. E.</i> Logic-neural network method to analysis of audit data	331
<i>Штовба С. Д., Петричко М. В.</i> Статистична оцінка рівня міждисциплінарності наукових досліджень з використанням даних системи dimensions.....	334
<i>Ротштейн О. П., Римар П. В., Нескородєва А. Р.</i> Порівняльний аналіз нечіткої когнітивної карти і моделі регресії.....	336

<i>Січко Т. В., Прямухін О.-М. Д. Шляхи трансформації глобальних систем харчування за допомогою інформаційних технологій.....</i>	338
<i>Нескородева Т. В., Білич А. О. Технології аналізу даних кліматичних змін та їх візуалізації засобами мови R.....</i>	340
<i>Dube Elton M. Detection of masked bad words in social media content</i>	343
<i>Римар П. В., Крохмалюк В. В. Атаки на стеганосистеми. Криптографічні атаки</i>	344
<i>Ніколюк П. К., Ємельянова А. А. Оновлення дизайну і розробка front-end частини сайту наукової бібліотеки.....</i>	346
<i>Римар П. В., Якубич К. О. Шифрування даних в аудіосигналах.....</i>	348
<i>Катаєва А. І., Захарова К. В. Чому блокчейн – це цінно.....</i>	349
<i>Ніколюк П. К., Захарова К. В. Використання машинного навчання в сфері охорони здоров'я.....</i>	351
<i>Нескородева Т. В., Грущенко В. Ю. Детектування фішингових посилань.....</i>	352
<i>Ніколюк П. К., Чіома Е. В. Оптимізація міського трафіку шляхом інтелектуального алгоритмічного розв'язування.....</i>	354
<i>Крижановський В. Г., Гончаренко Д. В. Розробка експертної системи для вирішення задач інформаційної безпеки «розумного» дому.....</i>	356
<i>Сергієнко С. П., Кабачій Б. О. Сенсор швидкості руху для автоматизованого вимірювання біометричних параметрів боксерів</i>	358
<i>Чернов Д. В., Свідовська К. В. Автоматичний облік відвідування занять студентами.....</i>	360
<i>Asamoah Harrison. Antivirus software versus malware</i>	362

СЕКЦІЯ «ФІЗИКА, ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТА»

<i>Зубов Е. Є., Антонів Д. В. Магнетокалоричний ефект в полікристалічному манганіті $La_{0.8}Ag_{0.1}Mn_{1.1}O_3$</i>	364
<i>Русаков В. Ф., Русакова Н. М., Чабаненко В. В. Шорсткість фронту потоку магнітної індукції у жорстких надпровідниках II роду</i>	366
<i>Русаков В. Ф., Русакова Н. М., Чабаненко В. В. Застосування елементів проблемного навчання як засіб активізації навчальної діяльності при вивченні фізики.....</i>	367
<i>Безпала І. В., Ткаченко В. С. Розробка STEM-занять з інформатики з використанням елементів робототехніки</i>	368
<i>Безносок Л. А. Брендинг як засіб впливу на конкурентоспроможність закладу вищої освіти</i>	370
<i>Гречанюк З. С. Управління освітніми ризиками як проблема педагогічного менеджменту.....</i>	372
<i>Зарішняк І. М. Підготовка магістрів освітніх і педагогічних наук до моніторингу якості освітньої діяльності.....</i>	373
<i>Зарішняк І. М., Коваль О. В. До проблеми технології прийняття управлінських рішень у закладах загальної середньої освіти</i>	375
<i>Мокра Т. А. Використання навчальних онлайн-платформ як інструментів вивчення іноземної мови</i>	377
<i>Зарішняк І. М., Рибак В. В. Щодо проблеми формування мотивації до вивчення навчальних дисциплін у студентів коледжу.....</i>	379
<i>Рибак І. І. Чинники ефективності дистанційного навчання у закладах вищої освіти</i>	380
<i>Зарішняк І. М., Синявський В. В. Щодо підготовки майбутніх учителів філологічних дисциплін до оцінювання комунікативної компетентності учнів старшої школи засобами тестових технологій.....</i>	382

СЕКЦІЯ «ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ»

Підсекція історичних наук

УДК 93

ПОРІВНЯЛЬНИЙ МЕТОД В ІСТОРИЧНИХ НАУКАХ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ПРАКТИКИ

О. М. Бут

Кожна наукова галузь має у своєму розпорядженні властивий тільки їй методологічний комплекс. У низці наук існують спеціальні дисципліни, що базуються на порівнянні: порівняльна філософія, порівняльне правознавство, порівняльна політологія тощо. Однак в українській історичній науці такої дисципліни як «порівняльна історія» («comparative history») поки що не існує. На наш погляд, це наука про закономірності суспільного розвитку в конкретних формах, просторовому і часовому вимірах, де є певна ритміка, очевидні аналогії та навіть повтори, як свого часу вказував ще «Екклезіаст»: «Що було, те й буде, і що робилося, буде робитись, і немає нічого нового під сонцем» (Екл. 1:9) [2].

На сьогодні ми маємо чимало літератури методологічного характеру, серед них навчальні посібники знаних українських науковців (М. Г. Білухи [1], В. В. Ковальчука, Л. Н. Моїсеєва [7], В. О. Кулікова [8], І. С. П'ятницької-Позднякової [11]). Особливий внесок зробили вчені-історики: В. О. Ключевський [5], М. П. Ковальський [6], В. М. Михайлов [9], В. В. Іваненко, Г. Г. Кривчик [10], В. К. Якунін та ін. [13].

Мета дослідження – показати, виходячи з досвіду історика-професіонала, як використання порівняльного методу сприяло науковому пошуку, виявленню новацій і обґрунтованих висновків, через що з'явився сенс говорити про «порівняльну історію» і в українській історичній науці.

Порівняння в історичних дослідженнях можна робити як «по вертикалі» (у часі), так і «по горизонталі» (у просторі). В авторській монографії та докторській дисертації були широко застосовані обидва методи порівняння. На основі архівних документів і літератури порівнювалися системи управління українською промисловістю від більшовицької націоналізації та впровадження «воєнного комунізму», до раднаргоспів із системою управління трестами, і, нарешті, установа новітньої командно-адміністративної форми управління як економічної моделі, що проіснувала до розпаду СРСР [3]. Тільки цей порівняльний метод дозволив, по-перше, встановити масштаб і значення розвитку промисловості в умовах політики воєнного комунізму, НЕПу і радянської системи тоталітаризму. Порівнюючи процеси індустріалізації і їх наслідків в СРСР і розвинутих країнах Заходу, по-друге, зроблено висновок про діаметрально протилежний їх характер досягнень. Автор, наводячи індустріальний потенціал СРСР, підійшов до питання: якою ціною? Здійснюючи порівняння, по-третє, залучено додатковий емпіричний матеріал і, зрештою, розширено науковий кругозір, творчий діапазон, а саме останній і є одним із головних показників наукової кваліфікації вченого. По-четверте, порівняльний метод взаємодіє з діалектичним методом (розуміння гегелівського закону заперечення заперечення) на різних витках спіралі розвитку суспільства. Без діалектики порівняльний

метод схожий з «методом сліпого», який блукає незнайомою місцевістю в пошуках потрібної стежки.

Використання порівняльного методу вимагає від дослідника дотримуватися основних історичних методологічних принципів:

1) Оперувати всією сукупністю різноманітних, інколи суперечливих, фактів, а не підібраними, вигідними, вихопленими автором із контексту подій (принцип системності).

2) Аналізувати факти, явища, характеризувати історичні персоналії за обов'язкового врахування конкретних історичних епох (принцип історизму);

3) Не робити висновків про ідентичність процесів та явищ, виходячи із усталених позицій авторитетів, як це сталося з трактуванням НЕПу як «всерйоз і надовго, але не назавжди», а також причин труднощів НЕПу, засобів і шляхів їх подолання [4, с. 37]. Про це переконливо свідчить порівняння виступів з підсумками роботи квітневого (1928 р.) пленуму ЦК ВКП(б): Й. Сталіна перед московською та М. Бухаріна перед ленінградською партійними організаціями [3, с. 36; 12].

4) Для порівняння треба брати факти, що знаходяться в одному часовому вимірі. Порівняння здійснюється «по горизонталі», однотипні явища – «по вертикалі» (принцип порівняльності). Частіше це стосується деяких посібників з історії України щодо чисельності та втрат Німеччини й СРСР у ранній період Другої світової і початок Великої вітчизняної війни.

5) Уникати ідеологічних, політичних, релігійно-конфесійних та інших кон'юнктурних поглядів і, водночас, враховувати суб'єктивну складову джерел та історичних творів (принцип об'єктивності).

Особливість порівняльного методу дослідження підтверджує, що він дає історику можливість довести погляд на історичні принципи як «грані ідеалу». Натомість, існують тісні зв'язки між порівняльним методом та іншими історично-науковими методами. Отже, на практиці, в історичних дослідженнях, на основі різних методологічних принципів відбувається використання комплексу різних методів, але провідним у цьому комплексі є порівняльний метод.

Література

1. Білуха М. Г. Методологія наукових досліджень: підручник. Київ: АБУ, 2002. 480 с.
2. Біблія / пер. Огієнка А. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/ecc-1/>
3. Бут О. М. Проблеми управління промисловістю: історичний досвід і уроки. : монографія. Київ: Либідь, 1990. 228 с.
4. Бут О. М., Добров П. В. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення. Вид. друге, випр. і доп., з іл. Донецьк: Укр НТЕК, 2002. 316 с.
5. Ключевский В. А. Методология русской истории. 1884–1885 акад. год. Сочинение в 9 томах. Том 6 / под ред В. Л. Янина. Москва: Мысль, 1989. С. 5–93.
6. Ковальський М. П. Основи науково-дослідницької та самостійної роботи студентів: метод. посіб. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2002. 88 с.
7. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. Н. Основи наукових досліджень: навч. посіб. Вид. друге, переробл. і доп. Київ: Професіонал, 2004. 216 с.
8. Куліков В. О. Нові інформаційні технології в історичних дослідженнях. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Теорія*. 2007. Вип. 39(№72). С. 217–228.
9. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник. / укл. В. М. Михайлов. Харків: ХДУХТ, 2014. 220 с.
10. На шляху до наукової творчості: методичний посібник. / укл. В. В. Іваненко, Г. Г. Кривчик. Дніпро: Ліра, 2017. 28 с.
11. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. Київ: ЦНЛ, 2013. 116 с.
12. Правда. 1928. 18, 19 апреля.
13. Якунин В. К. Методология истории (в контексте исторической практики). Днепропетровск: ВВВ ДНУ, 2012, 721 с.

ПРАІСТОРИЧНІ МІГРАЦІЇ, ВІЙНИ І ПАЛЕОКЛІМАТ (за даними бронзового віку Східної Європи)

Р. О. Литвиненко

Перші два десятиліття поточного сторіччя означились чималими досягненнями й відкриттями в археології бронзової доби Східної Європи. Чи не найбільші зрушення, які без перебільшення можна вважати справжнім науковим проривом, відбулися у вивченні процесів, що припадають на заключний етап середнього бронзового віку, яким змінилася на теренах південної половини Східної Європи так звана катакомбна доба. Значною мірою ці результати було досягнуто, з одного боку, завдяки зусиллям кількох поколінь українських археологів, насамперед дослідників, які працювали в річищі концепції видатного українського науковця С. Н. Братченка щодо процесу глобальних синстадіальних трансформацій в середовищі шнурових і катакомбних культур Центральної та Східної Європи, що призвели до утворення на цих теренах низки епішнурових і посткатакомбних культур, зокрема бабинської [Братченко 1976; 1977; 1985]. В результаті розвитку й удосконалення цих уявлень з'явилися концепції блоку посткатакомбних культур Східної Європи, генези культурних кіл Бабине і Лола та інші теоретичні новації [Литвиненко 2009; 2011; Мимоход 2005; 2013; 2014; та ін.]. Примітно, що фундамент і стіни цієї концептуальної будівлі зведено представниками української археологічної школи і, випадково це чи ні, вихідцями з Українського Донбасу.

Серед відкриттів, здійснених у рамках зазначених комплексних досліджень, виділяються достеменно виявлені на обширах степів-лісостепів Чорноморсько-Каспійської області міграції скотарів – носіїв різних посткатакомбних культур, а також подекуди супроводжуючі їх війни та збройні конфлікти. Ці міграційні процеси вдалося побачити завдяки застосуванню методу диференційованої картографії різночасних пам'яток, які продемонстрували тереново-хронологічну динаміку культурних ареалів. Зрозуміло, що реалізація такого прийому стала можливою завдяки успіхам у розробці схем відносної хронології (періодизації) для посткатакомбних культурних утворень, які базуються насамперед на використанні методики порівняльної стратиграфії, застосованої для курганних могильників. В цьому сенсі найкращі результати вдалося отримати для дніпро-донської бабинської (ДДБК) і лолінської культур [Литвиненко 2009; Мимоход 2013], особливо для першої з них, для якої розроблено п'ятиступеневу схему періодизації та виявлено надійний комплекс хроноіндикаторів. Для порівняння, решта бабинських і лолінська культури мають дво- або триступеневі періодизації [Литвиненко 2009; Мимоход 2013; 2014].

Як свідчать джерела, зазначені міграційні хвилі часто-густо супроводжувались збройними конфліктами між мігрантами й аборигенами, на чій землі переселялись перші. Найбільш виразно такий сценарій простежується в процесі масової міграції людності ДДБК із Азово-Дніпро-Донецького регіону на схід – північний схід, спочатку в Донецько-Донське (етап ІБ), а далі – в Доно-Волзьке (етап ІА) межиріччя, попередньо зайняті населенням волго-донської бабинської культури (ВДБК). Мілітарний характер цієї міграції засвідчується: 1) присутністю в зоні міжкультурного контакту з обох боків чоловічих поховань зі зброєю та збройовим реманентом, в деяких з яких небіжчики мали ознаки бойових травм і поранень (всі – винятково ВДБК); 2) наявністю в порубіжжі ДДБК–ВДБК захоронень чоловічих решток у «пакунках»; 3) особливістю демографічної ситуації, згідно якої мігранти ДДБК в крайніх районах свого проникнення представлені здебільшого дорослою чоловічою верствою, переважно віком 20–45 років (89 %), за мінімальної долі жінок і майже відсутності дітей [Литвиненко 2012: 61–66; 2019: 317–323, 325–327; 2020: 337–341].

Окремі факти можна тлумачити як протистояння між міграційними хвилями, що перетинаються, або в якості прикордонних конфліктів між сусідами. Саме так розуміються

нами захоронення ДДБК і ВДБК з лівобережжя Нижнього Дону, в яких небіжчиків було вбито стрілами, характерними для сусідньої з півдня лолінської культури [Литвиненко 2019: 327–328], яка на своєму ранньому етапі також демонструє проникнення своїх носіїв за межі основного ареалу, зокрема на північ [Мимоход 2013: 22]. Доволі надійно встановлено, що позначені даними комплексами збройні сутички відбувалися на етапі ІА періодизаційної схеми ДДБК. Вочевидь, в цей час за наслідками вказаного протистояння у Доно-Сальському межиріччі сформувалося бабинсько-лолінське порубіжжя, яке бабинці на етапі ІБ намагалися встановити значно південніше, просунувшись вздовж Манича майже до гирла Єгорлика і Джурак-Сала [Литвиненко 2020: 340, рис. 4].

Випадок розширення ареалу ДДБК в протилежному напрямі – на захід, майже до Дністра, за окремими характеристиками також нагадує міграцію з військовим компонентом. Проте деякі ознаки, зокрема стрімкість процесу (в рамках етапу ІБ), нечисельність і низька щільність бабинських комплексів у величезному їхньому Дніпро-Буго-Дністровському ареалі (21 поховання на 41600 км²), відсутність власного курганного будівництва на цих теренах, дозволяють сприймати процес західного просування носіїв ДДБК не як міграцію, а як військову кампанію, що прискорила чи навіть поклатала край існуванню в Надчорномор'ї інгульської катакомбної культури [Литвиненко 2020: 341–349].

Виявлені на підставі археологічних матеріалів та інших даних міграційні процеси є дуже важливим відкриттям у праісторичних реконструкціях бронзового віку. Але вони набуватимуть ще більшої переконливості й аргументованості за наявності для них причинно-наслідкових пояснень. Такі пояснення існують і пов'язані вони з палеокліматом. Справа у тім, що описані вище міграційні процеси фінального періоду середньої – початку пізньої бронзи і супроводжуючі їх військові конфлікти спочатку між носіями різних посткатакомбних культур, а пізніше – між ними і представниками колісничних культур, відбувалися на тлі або, точніше, під впливом масштабних і глибоких палеокліматичних змін, що мали місце наприкінці раннього – початковій фазі середнього суббореалу в Старому Світі. Саме катастрофічна аридизація і континенталізація, пік яких припадає на 2200 BC cal, і яка, для прикладу, призвела до краху Древнього царства в Єгипті та Аккадської держави в Месопотамії, вочевидь, також спричинила декілька хвиль культуротворчих міграцій на Європейському континенті. Серед них назвемо дві приблизно паралельні хвилі міграції з Центральної до Східної Європи (своєрідний *Drang nach Osten* бронзового віку): одна – вздовж лісової смуги до Верхнього Поволжя – призвела до появи середньоволзької абашевської культури [Мимоход 2016; 2018]; друга – лісостепом і степом до Азово-Дніпро-Донецького регіону – спричинила утворення дніпро-донської бабинської культури [Литвиненко 2007; 2009а; 2009б]. Ще одна міграція, спровокована означеною кліматичною катастрофою, реконструюється на південно-східному фланзі Європи – з Північно-Східного Кавказу до Степового Передкавказзя – і спричинила появу лолінської культури [Мимоход 2013: 310–316; 2016; 2018]. Є очевидним, що критичне погіршення клімату наприкінці III тис. до Р. Х. викликало і розглянуті вище міграції в посткатакомбному культурному середовищі [Литвиненко 2012: 68–69; 2019: 329; 2020: 352–353; Борисов, Мимоход 2010; 2011; Мимоход 2018].

Палеоклімат навряд чи був єдиною причиною, що зумовлювала переселення та військові протистояння між скотарськими народами. Вочевидь, тут могли даватися взнаки також соціальні, демографічні, міжплеменні/міжетнічні та інші процеси. Проте значення палеоекологічних чинників, як засвідчують численні дослідження останніх десятиріч, дуже часто виступають первинними і визначальними, що, вочевидь, мало місце і в заключний період середньої бронзи на теренах Східної Європи, а ширше – Західної Євразії та прилеглих областей.

ЗВІТ «ОСТАРБАЙТЕРИ – ВИРІШАЛЬНИЙ ФАКТОР ПЕРЕМОГИ», ПІДГОТОВЛЕНИЙ ПОСОЛЬСЬКИМ РАДНИКОМ ХІЛГЕРОМ, ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

О. С. Мармілова, В. А. Моргун

Розширення джерельної бази шляхом введення до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також визначення їхнього інформативного потенціалу, розроблення критичних підходів до їх аналізу є важливим завданням студій Другої світової війни.

Документальні матеріали щодо положення остарбайтерів представлені узагальнюючим звітом та доказовими матеріалами, що були підготовані посольським радником Хілгером і направлені для ознайомлення раднику дипломатичної місії Штарке, є новим історичним джерелом, вперше введеним до наукового обігу автором публікації.

Звіт про умови перебування в таборах остарбайтерів та підтверджувальні матеріали до нього є окремою групою документів німецького діловодства, який знаходиться на зберіганні у Політичному архіві Міністерства зовнішніх справ Німеччини, фонд R 104587 [1].

Узагальнюючий звіт датується 16 серпня 1943 р. і базується на спостереженнях, зроблених паном Хілгером під час поїздки-інспекції до робітничих таборів, де утримувалися східні робітники. Метою перевірки було з'ясування фактичного положення справ у трудових таборах. Документи призначалися виключно для внутрішнього користування Міністерства закордонних справ Райху, тому мають високий ступінь достовірності. Метою документальних матеріалів було віднайти причини низької продуктивності праці східних робітників і донесення їх до відома вищого керівництва Райху. Вже назва звіту «Остарбайтери – вирішальний фактор перемоги» свідчить про важливість проблеми, що піднімається. Документ складається з 4 частин: «З яких елементів складається явище «остарбайтерів», «Нагляд за остарбайтерами», «Чи можна залишати стан речей таким, який він є?», «Використання остарбайтерів для німецького військового потенціалу». У першій частині зроблено огляд складу робочої сили, завербованої німецькими окупаційними установами для праці в Райху, та особливості пропагандистської кампанії. У другій – доповідається про фактичні умови перебування остарбайтерів в робітничих таборах Німеччині. У третій – описується загроза існуючого стану речей для Третього Райху і, нарешті, в четвертій – подаються пропозиції щодо покращення цього становища.

Найбільший інформативний потенціал та наукову новизну має друга частина документа, тому доцільно розглянути її детальніше. На початку звіту перераховані установи, уповноважені здійснювати нагляд за остарбайтерами, а саме: 1) уповноважений з використання робочої сили; 2) міністр Райху окупованих територій Сходу; 3) Верховне командування Вермахту; 4) контррозвідка (абвер); 5) служба безпеки; 6) націонал-соціалістична профспілка робітників «Німецький трудовий фронт» (DAF); 7) керівництво окремих трудових таборів; 8) керівництво підприємств, де працювали остарбайтери. «Ці різноманітні установи знаходилися у протиріччі один з одним, оскільки їхні повноваження не були чітко визначеними. Більше того, враховуючи те, що протягом двох років щодо остарбайтерів виходили накази, а потім накази, які відміняли попередні накази, то результатом стала картина суцільного хаосу, в якій, однак, висувалися найвищі вимоги до східного робітника», – констатується у звіті. Саме підпорядкування кільком установам одночасно призвело до зниження продуктивності використання праці східних робітників.

«Ця трагічна картина завершується тим, що керівництво таборів і підприємств через цей хаос неминуче звикають до повної безвідповідальності» [1, с. 398170].

Далі у звіті розглянуто окремі аспекти становища східних робітників у робітничих таборах, першим з яких було харчування та стан здоров'я робітників зі Сходу, який через погане харчування характеризується як вкрай незадовільний, особливо серед жінок.

Окремо виділено проблему неповнолітніх (дітей 4–14 років, які були мобілізовані окупаційними установами і не мали в Німеччині ані батьків, ані родичів), яких утримували у спеціальних «дитячих таборах», де вони часто хворіли, отримуючи в якості харчування вже згаданий водянистий суп з брукви [1, с. 398172].

Особлива увага у звіті приділена умовам в жіночих та змішаних таборах: незважаючи на незадовільний стан здоров'я жінок, вони вимушені були виконувати важку і дуже важку роботу. «Щоб покращити своє становище, вони вступають в статеві стосунки з табірним керівництвом. У цих таборах панує таке, що неможливо описати», – констатується у документі [1, с. 398172].

Пан Хільге підкреслив, що «умови харчуванням і стан здоров'я, а також матеріальні злидні не можуть позитивно впливати на «мораль» остарбайтерів. Усюди спостерігається загальна апатія, вони вже нічого не очікують від життя». Особливо негативний вплив мають розпізнавальні знаки «Ост», через що «голодних остарбайтерів не пускають до ресторанів та їдальнь. Вони мають також труднощі з користуванням громадським транспортом. За цих умов багато з них готові до спротиву» [1, с. 398173].

У звіті підкреслюється нераціональне використання праці остарбайтерів, коли висококваліфіковані робітники залучаються до роботи не за своїм фахом та спеціальністю. Особливо жакливим було поводження зі східними робітниками у таборах. Автор пов'язує таке ставлення з тим, що з початку війни проти СРСР за українцями і росіянами закріпилося визначення «недолюдина» («Untermensch»). Серед особливостей ставлення виділяються наступні: жінок б'ють по обличчю, вагітних жінок б'ють ногами в живіт, чоловіків і жінок за будь-яку незначну провину відправляють зимою до холодних бетонних карцерів без верхнього одягу, обливають взимку холодною водою на дворі з «гігієнічною метою», голодних остарбайтерів жорстоко карають за кожну вкрадену картоплину [1, с. 398174].

Окремо розглянуто політичні настрої робітників зі Сходу. Підкреслювалося, що в умовах нестачі політичних, ідейних і матеріальних надій вони «чіпляються за будь-які обіцянки, які їм вселяють сталінські агенти» [1, с. 398174].

Значний інформативний потенціал мають підтвердження, що додавалися до звіту з детальною інформацією по окремим таборах Німеччини із зазначенням їхньої адреси: стан харчування, кількість мешканців, порушення, які були виявленні під час інспектування, окремі випадки жорстокого поводження з робітниками, з зазначенням осіб, що його чинили, а також випадки агентурної діяльності комуністичного підпілля серед остарбайтерів. Наприклад, є слідча справа на лікаря Гайбадуліна, який видавав здорових робітників за непридатних до роботи, щоб таким чином вони могли повернутися додому. Зокрема він відправляв додому удаваних сліпих, організовував втечі остарбайтерів з таборів і мав прямі контакти з німецькими комуністами.

Таким чином, звіт про умови перебування у таборах східних робітників і джерельний комплекс підтверджувальних матеріалів до нього має високий інформативний потенціал щодо фактичного становища остарбайтерів у робітничих таборах як загалом по Німеччині, так і в окремих місцях спільного проживання остарбайтерів.

Література

1. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), R 104587.

БІНАРНИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ ЯК ВІДБИТОК ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ІНСТРУМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ

І. І. Мартинчук

Акцентуючи увагу на історичній пам'яті як чинника формування національної свідомості, процитуємо слова українського історика Я. Грицака: «Для сучасного українського історика – а надто того, який творить нові синтези і пише нові підручники, найважливішою метою є редефініція старої та творення нової української ідентичності».

Підручник історії як предмет дослідження залишається на сьогодні пріоритетною проблемою для обговорення педагогічної громадськості в першу чергу тому, що він залишається домінуючим засобом навчання. Зрозуміло, що зміст підручників повинен бути спрямований на формування в учнів ціннісних орієнтацій, ключових компетенцій, критичного мислення, виховання патріотизму, громадянськості та міжнаціональної толерантності. При цьому необхідно посилювати акцент полінаціонального та поліконфесійного складу населення країни як найважливішої особливості національної історії, а сам процес формування історичної пам'яті на уроках історії повинен відрізнятися системністю, цілеспрямованістю і послідовністю.

На початку 2000-х років Рада Європи звернулася до професіоналів істориків з проханням дотримуватися трьох основних принципів: історія без пропаганди, історія без забобів і історія, заснована лише на реальних фактах. Проєкт, ініційований Радою Європи «Вивчення та викладання історії Європи у 20-му столітті» базувався на міждисциплінарній і загальноєвропейській основі. Безпосереднім результатом реалізації проєкту стала рекомендація «Про викладання історії у XXI столітті в Європі». Документ охоплював такі питання, як європейський вимір, визначення цілей вивчення історії, зміст програми, методів навчання, підготовки вчителів, інформаційних і комунікаційних технологій і зловживання історією. Історичний матеріал має подаватися через діалог, нівелювати упередження й стереотипи, висвітлюючи позитивний взаємовплив між різними країнами, їх культурами, релігіями в процесі історичного розвитку Європи.

Важким, але важливим завданням було створення спільних підручників з історії. Першими такий підручник вийшов у Франції та Німеччині за участі інституту Джорджа Екерта. 2006 року 60-тис. накладом вийшов перший підручник для німецьких та французьких учнів, який охоплював післявоєнний період (з 1945 року і до кінця 2000-х років). Другий (від Віденського конгресу 1815 року і до завершення Другої світової війни) побачив світ 2008 року. Цей підручник сприяв виникненню спільного бачення минулого і перспектив спільного майбутнього, пропонував молоді задуматися про європейську ідентичність. Соціологічні опитування наприкінці 2000-х років констатували, що заходи з примирення між німцями та французами дали позитивний результат. В обох країнах понад 85 % громадян мають добрий образ сусіда. Результатом спільної діяльності науковців було відкриття німецько-французького університету.

Спільний підручник зі спільної історії Німеччини і Польщі розглядався як інструмент стабілізації польсько-німецьких відносин. Обидві сторони вважали, що в освітній процес буде включено історичний досвід сусіда, сформовано основи для нейтралізації взаємних стереотипів, винесених з історії.

Країнами реалізовано проєкт «Польсько-німецькі місця пам'яті». Автори статей, зібраних тут виходять за рамки національних схем і ставили завдання зрозуміти власну історію через знання історії іншої країни. Робота над створенням рекомендацій щодо змісту такого підручника тривала три роки. У процесі створення підручника взяли участь історики з обох країн. Вони говорили, що, попри складні стосунки між поляками й німцями у минулому, з приводу змісту підручника історії непорозумінь не було.

Результатом роботи істориків були чотири томи підручника історії. У них йдеться про історію Європи та світу від стародавніх часів до XXI століття. Серед іншого, в підручнику йдеться про те, чому поляки та німці по-різному бачать ті й самі історичні події. Видання були ідентичні в Польщі та Німеччині й відрізнялися тільки мовою.

Що ж до створення спільного польсько-українського підручника. У 1993 році як результат домовленості між Прем'єр-міністром України Л. Кучмою та Прем'єр-міністром Польщі Г. Сухоцькою була створена українсько-польська комісія експертів з питань удосконалення змісту шкільних підручників з історії та географії – міжнародна група фахівців (вчених-істориків, методистів, авторів підручників), яка здійснювала аналіз змісту навчальних програм і підручників та виробляла рекомендації з метою їх поліпшення з питань висвітлення спільної історії двох народів з метою унеможливлення формування образу сусіднього народу як ворога.

Усього за період 1993–2014 років експертами було проаналізовано понад 120 українських підручників з історії України та всесвітньої історії та 85 польських підручників з історії. У 2019 році відбулось вже 21-е засідання міждержавної комісії. Головним результатом її діяльності стали підготовка і видання нового покоління українських і польських підручників, в яких зважено подаються питання шкільної історії, політкоректно і толерантно вказується на причини двосторонніх конфліктів, що мали місце в минулому. Підручники нового покоління не формують більше «образу ворога», сприяють формуванню у молоді національної та релігійної терпимості.

Були спроби створити й українсько-російський підручник, які провалилися через брак компромісу між сторонами. Проте у 2012 році було випущено необов'язковий посібник для вчителів «Россия и Украина на перекрестках истории», який складався з чотирьох модулів: «Значение Киево-Могилянской Академии в развитии украинского и российского просвещения», «Культура Древней Руси», «Русское дворянство и украинская шляхта в повседневности и социально-политической жизни XV–XVII вв.», «Повседневность советского человека во второй половине XX века». З підручника зникли значущі для України сторінки та імена – Іван Мазепа, Запорізька Січ, її старшина і козаки, визвольні війни. Навала татаро-монголів згадувалась лише побіжно, інакше трактувалась історія Галичини.

Пошук компромісу між українською і російською історією на той час ще був можливий. Але для цього необхідна була добра воля, передусім із російського боку.

Сьогодні Російська Федерація розглядає територію сучасної України як історичні російські землі, намагаючись сформулювати цю думку у своїх громадян з дитинства. Головний ресурс для вироблення таких поглядів у російського населення – це шкільна історична освіта. Тому, щоб досягти того примирення, яке є у англійців та французів, німців та поляків росіяни мусять справедливо поглянути на наше спільне минуле. Чому не можна визнати, що Древня Русь була цивілізацією, яка зародилася саме на українських землях, адже Київ було засновано у 482 році, коли на території сучасної Росії жили дикі племена? Це все відомі історичні факти. Зараз наразі навіть надія на формування спільного підручника видається взагалі нереальною.

Дослідження змісту навчальних матеріалів різних країн показало значну вкоріненість національних міфів у підручниках і у колективній пам'яті. Розуміння того, що навчання історії є практичним інструментом, вирішальним фактором у примиренні між людьми та країнами у Євросоюзі дає поштовх реалізації проектів, які мають сприяти порозумінню та інтеграції, як наприклад, «Спільні історії для Європи без кордонів». Основна методологічна засада «спільних історій» – це врахування усіх сторін історичних подій, усіх їх взаємодій, та конфліктів. Він уможливує розвіювання стереотипів, міфів ідентичності й негативних бачень «іншого», а отже веде до міжкультурного діалогу й до трансформацій конфліктів. А сучасний підручник з історії повинен стати засобом інтеграції історичної науки та освіти, виконання державних вимог щодо сприяння формуванню історичної свідомості української нації.

«МАЛА РОСІЯ» ТА УКРАЇНСЬКА КОНТРАТАКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ НАВКОЛО ІСТОРІЇ

К. І. Мелєкєсцев

1918 рік. В Україні республіку змінив Гетьманат, а член «Київського Клубу російських націоналістів» Андрій Стороженко пише брошуру під назвою «Малая Россия или Украина?». Андрій Стороженко, хоч сам походив із шляхетного козацького роду (Стороженки були шляхтичами герба Шеліга зміненого, також відомого у використанні родом Трусевичів, за «Малоросійським гербовником» 1914 р.), певно, не дуже любляв добу шляхетсько-козацької України, тож поставив за місію показати, що слово «Україна» нав'язане колонізацію. Будучи російським націоналістом, він не хотів при цьому знищення «всеросійської єдності». А. Стороженко заявив, що після Вічного миру 1686 р., поляки вирішили «затерти саме ім'я Малої Росії в своїх межах і замінити його ім'ям України». При цьому, чомусь, проігнорував, що українські діячі доби «Українського Відродження XVI-XVII ст.», які дуже піклувалися повідомленням про власну належність саме до ідеї Русі/Рутенії/Роксоланії приязніше звали себе саме «русинами», «словеноросами», навіть «роксоланами», але чомусь не «малоросіянами».

Методи історичного дослідження показали ще знайомому історику проф. Михайлу Грушевському «Μικρὰ Ῥωσσία» є ромейською церковно-адміністративною назвою, що з'явилася для позначення Галицької митрополії (галицької, холмської, перемишльської, володимиро-волинської, луцької та туровської єпископій). Зазначимо, що з виділенням цієї митрополії «Μεγάλη Ῥωσσία» («Великою Руссю») залишалася Київська митрополія. Мішанина розпочалася з «переїздами» окремих Київських митрополитів до Москви, потім утворенням окремої Московської митрополії з претензією «всія Руси», а пізніше з об'єднанням Галицької та Київської митрополії... В результаті, Київська митрополія залишалася «всієї Руси», але у листуванні з московитами (які теж претендували на таку титулатуру) так називатися було некоректно. Тож «забуту» в XV столітті «Малу Русь», як пише Михайло Грушевський, відродили у XVI столітті: «незручно було писатись в листах до московського правительства тим титулом, який вони уживали у себе вдома — “митрополита київського, галицького і всієї Руси”». Приклади: лист Львівського братства великому князю Федору з проханням про надання коштів на відбудову Успенської церкви й шпиталю, звернення відомого москвофіла Івана Вишенського з Афону «христианам Малоє Руси», листи до московського уряду. Ну, а московському уряду таке визначення Руської землі як «Малоросії», а землі Суждальської, тепер вже Московської, як «Великоросії» виявилось дуже до вподоби. Через що царський уряд зробив усе можливе, щоб цей церковний топонім увійшов до політичного дискурсу, до монаршої титулатури правителя Московії. Наприкінці XVII століття він почав активно використовуватися й українськими діячами, яких би зараз називали «істориками та політологами»: представниками козацької старшини, авторами літописів [1]. Самійло Величко писав у своєму літописі «русам та козакам україно-малоросійським» [2], а от Самовидець не знає ніякої «Малої Росії», навіть й коментуючи розширення царського титулу каже лише про Білу Русь: «многіе города литовскіе — Білая Русь, и от того часу титул стал “и Білыя Россіи”» [3, с. 68–70].

Андрій Стороженко теж мав розуміння того, що «Малоросія» була пов'язана з мудрощами візантійського церковного адміністрування. Проте, хоч він і був «російським націоналістом», він також був киянином та «родовитим малоросом». Тож, задля того, щоб зробити неблагозвучну «Малу Росію» милою до вуха українців (а завданням своїм автор

ставив, щоб «український туман розсіявся, і російське сонце засвітило!»), він пішов на один крок, який підхопив багато хто й в Україні (і, звичайно, це також чи не єдиний його крок, який піддали критиці на Московщині, де в усіх інших аспектах із задоволенням насолоджувалися книжкою Стороженка). А саме, автор запропонував таке пояснення «меншості» Русі в порівнянні з Московщиною нібито вираз «Мала Русь» має трактуватися як метрополія Русі, а «Велика Русь» є її колонією. Свої слова він «підтверджував» протиставленням Великої Греції (грецьких колоній в Обох Сициліях) та «Малої Греції» [4]. Дивовижна сентенція, і навіть друзі-товариші Стороженка серед «великодержавників» розкритикували його (не дивно, такий наклеп на честь і гордість «великоросів»!) [5]. Проблема в тому, що термін «Мала Греція» у власне грецьких та римських давніх текстах не використався, а стосується він вже пізнього середньовіччя: при чому спочатку використався для позначення тієї ж південної Італії-Сицилії [6], а пізніше, вже за аналогією, щодо споконвічної Греції. У такому значенні ми можемо знайти слово «Graecia minor» в атласах та книгах XVIII ст. [7; 8]. Проте, звичайно, ніяк вплинути на візантійську церковно-термінологію XIV ст. вони не могли (та й першою «Мегала Росією» була Київська митрополія).

Але тут «справа дійшла до тріаріїв», до українців. Ніби з жадібністю вирвавши у нещасного «україноборця» цю фразу, її поширили всюди «на зло Москві». Навіть знані енциклопедії, які вже зафіксували вірне розв'язання «загадки» (церковне, перенесене в політичний дискурс), все ж мають згадку, що «деякі вчені вважають, що Мала, тобто, корінна» [9]. Зустрічається апологія до «Малої Греції» навіть у творі проф. Я. Гріцака про «цивілізаційний стрибок» [10, с. 66–67; 78]. Додають до порівняння ще й Велику та Малу Польщу, згадуючи про столицю в Кракові попереду Варшави (хоча була й давніша столиця у великопольському Гнезно) [11, с. 24, 31–35]. Поширюється ця сентенція як істориками, так і у ЗМІ (ВВС Україна, Чорноморка, Січовик).

Таким чином, по-перше, критично переосмислювати наше користування надбаннями з історичної літератури імперського періоду. По-друге, прибрати «Малу Грецію» з україномовної Вікіпедії. Це мало релевантна назва, використана в спробі москвофіла-імперця зробити «Малоросію» приємнішою для українців назвою.

Література

1. Грушевський М. С. Велика, Мала і Біла Русь. *Український історичний журнал*. 1991. № 2. С. 77–85. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_2_77
2. Величко С. Сказання: Частина Перша. *Літопис*. Том 1: Сказання про війну козацьку з поляками. URL: <http://litopys.org.ua/velichko/vel04.htm>
3. Літопис Самовидця / ред. Я. І. Дзира. Київ: «Наукова думка», 1971. 208 с.
4. Стороженко А. В. Малая Россия или Украина? / Из сборника «Малая Русь. Сост. В. Шульгин. – Одесса., 1918. *Русское слово: журнал*. / ред. Гончаров В. А. Луганск, 2004. Вып. 2. С. 1–10.
5. Соловьёв А. В. Великая, Малая и Белая Русь. *Вопросы истории: научный журнал*. 1947. Вып. 7. С. 24–38.
6. Ortelius, Abraham. Itala nam tellus Graecia Maior. Ca. 1595. URL: https://www.liveauctioneers.com/item/82609330_map-ortelius-graecia-minor
7. Anville Jean Baptiste Burguignon d'. Atlas Antiquus Danvillianus URL: https://rcin.org.pl/dlibra/publication/15305/edition/142604/content?format_id=3
8. Hassel Henricus, Dahlgren Jonas G. Disputatio academica, de libertate philosophandi, cujus partem priorem..., Aboae 1744. p. 8
9. Ясь О. В. Мала Русь. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mala_Rus
10. Грицак Я. Й. 26-й ПРОЦЕНТ, або Як подолати історію / Ярослав Грицак. Київ: Фонд Порошенка, 2014. 136 с. (Серія «Жити по-новому»). Передмова Петра Порошенка
11. Наконечний Є. П. Украдене ім'я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича3-є, доп. і випр. вид. Львів, 2001. 400 с.

НАСЛІДКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ

В. А. Моргун, Є. О. Проценко

Різні аспекти культурного життя Донбасу в роки Другої світової війни неодноразово виступали об'єктом дослідження, однак пережитий досвід війни та окупації, зокрема в культурній сфері, вимагає переосмислення існуючих концептуальних підходів з метою отримання нового знання.

Мета – дослідження наслідків нацистської окупації на Донбасі в сфері культури. Дотримуючись принципу історизму, географічні межі будуть охоплювати Донецьку та Луганську області України, станом на 1939–1945 рр. – Сталінську та Ворошиловградську області УРСР, які доцільно розглядати як український Донбас. Хронологічні межі – з вересня 1943 р., коли регіон повернувся під радянський вплив до закінчення Другої світової війни. Науковці переважно приділяють увагу відбудовчим процесам на Донбасі після 1945 р., однак 1943–1945 рр. є надзвичайно важливим періодом, коли радянська влада намагалась підрахувати збитки та відновити свій вплив в регіоні, в тому числі в культурній сфері.

Для досягнення мети були використані фонди ЦДАВО України, ЦДАГО України, архівів Донецької та Луганської областей, періодична преса, спогади.

Донбас став одним з перших регіонів УРСР, який було звільнено від нацистської окупації. Наслідками окупації в регіоні стали значні людські та матеріальні збитки, зокрема в галузі культури. Збитки, заподіяні культурній сфері в СРСР підраховувались різноманітними комісіями. Так, за підрахунками Комісії Академії наук УРСР з історії Вітчизняної війни в Україні, по Ворошиловградській області за роки окупації було знищено 847 шкіл, 30 технікумів, 4 інститути, 792 клуби, 4 драмтеатри, 313 кінотеатрів, 17 будинків культури, 2 обласних музеї. Загальна сума збитків склала 3019,745 крб. В 12 містах Сталінської області було знищено 17 будівель вищих навчальних закладів, 234 театри та клуби, 31 кінотеатр. Загальний розмір збитків, завданий будівлям культурно-побутового призначення, – 4310167 крб., будівлям релігійного культу – 29843 крб.

Достовірність кількісних показників, які подаються різними комісіями різниться, що пояснюється як об'єктивними чинниками (неможливість рівномірного збору інформації, приблизні розрахунки відсутніх даних), так і суб'єктивними (свідоме фальшування винуватців злочинів, приписування всіх руйнувань нацистам та ін.) причинами. Зіставлення даних комісій різного рівня дозволяє чітко простежити тенденцію до округлення і збільшення даних, включення у підрахунках до культурної сфери медичної.

Важливе питання, яке постало одразу після відновлення радянської влади на Донбасі – це політика щодо населення, яке залишалось на окупованій території та співпрацювало з нацистською владою.

Частина культурної інтелігенції була репресована, як відомий краєзнавець, археолог, заступник директора Ворошиловградського краєзнавчого музею С. О. Локтюшев (почесний член Паризької академії наук), який в роки окупації врятував частину експонатів музею, проте радянська влада стверджувала, що саме він передав експонати нацистській владі.

Деякі культурні діячі емігрували за кордон, зокрема в Німеччину. До закінчення війни частина тих митців, хто перебував на окупованій території, також залучали до шефських концертів для бійців Червоної армії, у такий спосіб їм дали можливість спокутувати провини, як балерині О. П. Горчаковій, художнику Я. І. Никодимову. Інші продовжили працювати, і це можна пояснити тим, що радянська влада вимушена була визнати, що більшість населення опинилась на окупованій території та співпрацювала з нацистами. Це

було мовчазним визнанням того, що радянська влада кинула населення регіону напризволяще. Репресивна політика держави 1943–1945 рр. відрізнялась від 1930-х рр., влада не акцентувала увагу на колаборації, створюючи міф «усенародного опору», намагалась приховати факт співпраці місцевого населення з окупантами та справжні масштаби репресій. Важливо було продемонструвати, що населення чекало радянську владу як «визволителя».

Одним з наслідків нацистської окупації в регіоні стало пожвавлення релігійного життя, представленого численними культами та течіями забороненими до війни. Представництво Російської православної церкви (далі – РПЦ) у 1943–1945 рр. в регіоні було найбільш чисельним. Станом на 1 січня 1945 р. в Сталінській області було 195 священників, 23 диякони та 134 псаломщики, 231 церква та молитовних будинки РПЦ. У Ворошиловградській області відповідно служило 125 священників, 9 дияконів, 23 псаломщики та 2 протодиякони РПЦ, діяли 125 релігійних общин РПЦ.

Не маючи протягом 1943-1945 рр. достатньо ресурсів, часу та можливостей контролювати релігійне життя радянський уряд у центрі та на місцях уніфікував його за допомогою офіційно дозволеної РПЦ, поступово заганняючи усі інші громади та культу у підпілля.

Окрім православних віруючих на Донбасі проживали католики, іудеї та мусульмани, Свідки Єгови, проте вони не мали офіційно зареєстрованих громад, тому інформація про них майже відсутня.

Однією з найбільш розповсюджених релігійних течій в регіоні став баптизм. У 1945 р. в регіоні нараховувалось 7 484 осіб об'єднаної громади євангельських християн та баптистів. Значна кількість протестантських напрямів та їх активність бентежила радянське керівництво та місцеву владу. НКГБ працювало проти місіонерів «Світло Сходу» з Німеччини, які прибули до УРСР ще в роки нацистської окупації, значна кількість цих проповідників діяла серед євангелістів Донбасу. Окрема увага приділялась адвентистам 7-го дня, проти яких була заведена централізована агентурна справа «Оракул».

У регіоні діяли також громади іоаннітів, Істинно-православної церкви та стефанівців (підгорнівців), які не визнавали радянську владу, а їхніх членів звинувачували в пособництві з окупантами. Після окупації у Ворошиловградській області нараховувалась найбільша кількість адептів іонітів в УРСР – понад 200 осіб, тому НКДБ розробила окрему операцію «Компанія царя», скеровану проти лідера іонітів у Ворошиловградській області М. Сидорова, який видавав себе за царя Миколу II, а під час окупації, за даними спецслужб, працював керівником контррозвідувального осередку СД.

Наслідками нацистської окупації на Донбасі стали значні людські та матеріальні збитки, зокрема в галузі культури. У ході дослідження було виявлено, що масштабні матеріальні втрати довоєнної мережі культурних установ були завдані не тільки діями окупантів, але й в результаті прорахунків евакуації та реєвакуації. Аналіз джерел свідчить про «стримані» репресії проти колаборантів – культурних діячів, більшість з яких обрала можливість «спокути провину» службою в лавах Червоної армії або участю у шефських концертах. Припускаємо, що «стриманістю» репресій радянська влада мовчазно визнавала помилки перед кинутої напризволяще напередодні війни культурною інтелігенцією Донбасу. Специфічним наслідком нацистської окупації на Донбасі було активне релігійне життя, представлене діяльністю чисельних культів та течій, з якими уряд у центрі та на місцях боровся за допомогою прямих переслідувань та заповненням релігійного простору виключно православними громадами РПЦ.

МУЗЕЙНИЙ ПРЕДМЕТ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

О. В. Отземко

Музейний предмет є основою будь-якої музейної колекції, основним елементом музейної комунікації. Це також ключове поняття музеєзнавства, еволюція якого невід'ємно пов'язана з розвитком музейної справи.

У протомузейний період для визначення предметів давнини, що накопичувалися в колекціях різного походження застосовувався термін «старожитності». У XVI ст. спостерігається підвищення зацікавленості старожитностями античності, які, імовірно, більшою мірою були джерелом творчої наснаги гуманістів, ніж засобом пізнання минулого.

У цей же період для визначення історико-художніх предметів давнини було запроваджено в обіг назву «пам'ятка». Протягом XVI–XVIII ст. відбувалося становлення цього поняття, хоча паралельно використовувалася й попередня назва – «старожитності». Еволюції змістового наповнення поняття «пам'ятка» сприяв розвиток природничих наук, що призвело до появи природничих пам'яток. Вони відрізнялися від старожитностей тим, що виступали, передусім, в якості джерела наукової інформації, здобутої в процесі наукового дослідження та інтерпретації. Сукупність пам'яток природи, на відміну від хаотичного зібрання старожитностей, утворювала систему. У XVIII ст. термін «пам'ятка» з'являється і в законодавстві Європейських країн, остаточно оформлюючись під час Великої Французької революції.

У XIX – на поч. XX ст. формується музейна справа як специфічна сфера, пов'язана із збереженням пам'яток. Це зумовило утворення поняття «музейна пам'ятка», «історико-культурна пам'ятка». Протягом зазначеного періоду зміст цих понять утверджується на рівні побутової свідомості. У XX – на поч. XXI ст. відбувається їхнє наукове осмислення.

На початку 30-х років XX ст. радянський історик М. Дружинін запровадив у науковий обіг термін «музейний предмет». У наступні роки до теоретичної розробки цього поняття долучилися А. Разгон, В. Дукельський, В. Кондратьєв, а також зарубіжні науковці З. Странський, Й. Бенеш, К. Шрайнер.

Зокрема А. Разгон запропонував таке визначення музейного предмету: вилучений з реальної дійсності предмет музейного значення, включений до музейного зібрання і здатний зберігатися протягом тривалого часу, є носієм соціокультурної та природничо-наукової інформації, автентичним джерелом знань та емоцій, культурно-історичною цінністю, частиною національного надбання.

Треба відзначити, що в сучасній історіографії не має термінологічної єдності щодо визначення предметів, які набувають музейної цінності та складають основу музейних зібрань. Зокрема, поняття «музейний предмет» застосовується до оригіналів, які мають «музейну цінність», але деякі з музеєзнавців – В. Дукельський, В. Туманов – вважають, що до даної категорії можна віднести також макети й відтворення музейних предметів, що створюються спеціально для експозиції та виконують функції пам'ятників.

Окрім зазначеного поняття дослідники оперують такими термінами, як «пам'ятка» (в радянської історіографії Г. Мезенцева, в сучасній українській – М. Рутинський), «музейна пам'ятка» (М. Рутинський, С. Руденко вважають його синонімом терміну «музейний предмет»), «пам'ятка історії та культури» (Л. Гріффен пропонує зіставлення з поняттям «музейний предмет»), «музейна цінність»; розглядаються проблеми співвідношення понять «культурна цінність» і «музейний предмет», «історичне джерело» та «музейний предмет». У зарубіжній науці синонімом музейного предмету є термін «музеалія» (З. Странський, Ф. Вайдахер).

Розповсюджена також культурологічна теорія музейного предмету. Музей трактується як особливе явище культури, культурна форма, підсистема культури. Виходячи

з цього музейний предмет – це явище, продукт культури свого часу, цілісна сукупність створених у ході історичного розвитку матеріальних і духовних реалій. Він відбиває не тільки явища, події, факти, але й зв'язки людини з природою, суспільством, її цілі, можливості, психологічні мотивації (О. Мастеница, О. Сапанжа).

В українському законодавстві (Закон України «Про музеї та музейну справу», 1995 р.) прописане таке визначення терміну «музейний предмет»: культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення.

Повне визначення поняття «культурна цінність» міститься в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999 р.): об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України. Перелік культурних цінностей, що наводиться далі, включає не тільки артефакти, але й цінності природного походження.

У сучасній українській музеєзнавчій літературі пропонується таке визначення музейного предмету (одне з багатьох): предмет, вилучений з оригінального (первинного) контексту й долучений до музейного простору для того, щоб документувати там ту реальність, з якої його вилучено (А. Сошніков).

Таким чином, у сучасній історіографії не має єдиного підходу до визначення поняття «музейний предмет» і, загалом, термінологічної єдності щодо позначення предметів, які зберігаються в музейних зібраннях. Це свідчить про еволюцію музеєзнавства як наукової дисципліни та вплив на цей розвиток змін, що відбуваються не тільки в музейній справі, а також в інших сферах, пов'язаних із збереженням культурної спадщини.

УДК 930.1:316.244

АЛЬТЕРНАТИВНА КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЧАРЛЬЗА ТІЛЛІ

І. В. Пятницькова

Вже усталеними є еволюційні, циклічні концепції трактування історичного розвитку суспільства. Разом з тим в історичній соціології існують теорії, що пропонують альтернативний погляд на історичний процес. Серед них дослідження К. Поппера, Р. Нісбета, І. Валлерстайна. Чільне місце серед них займає концепція американського фахівця в галузі історичної соціології другої половини XIX – початку XXI ст. Чарльза Тіллі. На ґрунтовній історичній базі він досліджував процеси формування держав, причини та перебіг революцій, явища міського життя та проблеми міграції.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз основних засад альтернативної концепції історичного розвитку Ч. Тіллі.

Своє бачення суспільного розвитку та соціальних змін дослідник виклав у праці «Великі процеси. Масштабні процеси. Великі порівняння», яка вийшла друком у 1984 р. Ч. Тіллі критикував сучасну йому соціологічну науки у нездатності сформувати нові підходи для висвітлення процесу розвитку суспільства та трактування соціальних змін. Дослідник акцентував увагу на надмірній залежності від принципів стадійно-лінійного розвитку людства та ідей прогресу, сформованих ще у XIX ст. Свої критичні зауваження соціолог сформував у вигляді восьми «згубних звичок», які на його думку підлягали переосмисленню.

У першу чергу, Ч. Тіллі вказував на те, що суспільство трактується як специфічне утворення, що існує об'єктивно і постає у якості певної цілісності. Вона може по різному

трактуватися, як організм чи як соціальна система. В окремих теоріях, як наприклад у Т. Парсонса, суспільство виступає багатокомпонентною структурою, що функціонує на основі інтеграції всіх складових. Використовуючи історичний матеріал Ч. Тіллі вважає, що це достатньо спрощений підхід до трактування суспільства. Він погоджується із визначенням суспільства як певної цілісності.

Разом з тим акцентує увагу на тому, що воно є досить складним утворенням, формується із різних компонентів, які у свою чергу перебувають у постійному русі. Більше того, цей рух окремих складових суспільства може бути різноспрямованим, може накладатися один на один, призводити до розпаду одних систем та утворення інших. Він може мати різні локальні виміри, і стосуватися окремих регіонів, або загальносвітових процесів.

Для традиційних соціологічних концепцій характерне пояснення соціальної поведінки, світогляду тими соціокультурними нормами, що є усталеними в тому чи іншому суспільстві, і які в процесі соціалізації набуває індивід приймаючи їх за такі, що не підлягають сумніву та існують об'єктивно. Цей підхід є достатньо виправданим. Але у його трактуванні суспільство постає досить статичним, що не відповідає дійсності. Ч. Тіллі, у даному випадку, першість у формуванні особистості віддає не домінуючим соціокультурним концептам, а безпосереднім міжособистісним контактам між членами суспільства, що створюють міжособистісні структури. Саме така форма зв'язку здатна вплинути на генерування нових ідей, стати передумовою соціальних змін.

Відносно самого явища соціальних змін дослідник заперечує їх трактування як єдиного процесу, що вивчається у якості цілісного явища. Ч. Тіллі дотримується погляду, що таке сприйняття є досить спрощеним, абстрактним, певною мірою, штучним і застосовується для зручності узагальнень та трактувань. На його думку, це набагато складніший явище, якому абсолютно не притаманна цілісність та єдине спрямування. Воно складається із численних фрагментарних процесів різних рівнів складності, які можуть протікати з різною інтенсивністю, паралельно або в протилежних напрямках, окремо або накладаючись один на одного.

Звідси виходить наступна важлива теза альтернативної концепції Ч. Тіллі, що полягає у запереченні виключно прогресивного трактування суспільного розвитку. Аналізуючи історичний матеріал, дослідник спростовував твердження про існування будь-яких помітних стадій в історичному процесі, кожна з яких є більш «розвинутішою» за попередню.

В історичній соціології явища прогресу досить часто пов'язують із диференціацією. Ускладнення суспільства як системи, формування його нових складових з певним набором функцій є ознакою розвинутості. Ч. Тіллі поставив під сумнів цю тезу, вказуючи на те, що диференціація може бути визнана лише однією із ознак, і не може абсолютизуватися із прогресом в цілому. Поряд із поділом праці, нарощенням спеціалізації різних соціальних структур співіснують явища регресу, колапсу структур.

Певною мірою, полемізуючи із Т. Парсонсом, Ч. Тіллі відкидає тези проте, що складна структура суспільства функціонує завдяки балансу між явищами диференціації та інтеграції її структурних елементів. Для нього соціальний порядок не є результатом впливу виключного інтегрального механізму, тобто усвідомлення цілісності між різними структурними елементами суспільства та спільності мети функціонування.

Суспільству властиві внутрішні конфлікти між його структурними складовими, що на практиці можуть втілюватися у соціальних протестах. І їх можна трактувати не як порушення балансу, а як форму досягнення інтересів та прийняттого для уяви певної групи людей суспільного порядку. У даному випадку в концепції суспільного розвитку Ч. Тіллі можна простежити властиві постструктуралізму риси відносності щодо оцінок тих чи інших явищ та процесів.

Ч. Тіллі вважав, що соціальні зміни не обов'язково призводять до соціальних напружень та патологій. У той час, як в історичній соціології, особливо в модерністських концепціях, домінуючим є протилежний погляд. Глобальні соціальні зміни такі, як перехід від традиційного

до індустріального суспільства призводять до дезорганізації особистості, ситуації, коли старі соціокультурні засади втратили своє значення, а нові ще не стали загальновизнаними. Для характеристики цього явища Е. Дюркгейм використовував термін «аномія». Ціннісна дезорганізація супроводжувалася збільшенням асоціальних явищ, таких як пияцтво, розпуста, підвищення рівня злочинності, що було характерно для перехідного етапу.

Науковець піддає критиці тезу проте, що нелегітимні форми конфлікту і примусу сприяють безладу, а легітимні навпаки – інтеграції та контролю. Ч. Тіллі слушно зауважую, про відносність цього твердження. Оскільки примус в ім'я «закону і порядку», якщо воно використовується державою і його офіційними представниками, іноді важко відрізнити від злочину.

Таким чином, Ч. Тіллі привертав увагу до необхідності переосмислення усталених принципів лінійно-стадійного трактування історичного процесу. З використанням історичного матеріалу, намагався показати їх відносність, а подекуди і помилковість.

УДК 929.7(477)«18»

«ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗЛАМ» УКРАЇНСЬКОЇ СТАРШИНИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII ст.

Л. І. Салагуб

Здобуття Україною незалежності та подальша розбудова держави посприяли дослідженню низки аспектів історії Гетьманщини XVIII ст., зокрема її політичної складової. Одне з чільних місць наразі посідає світоглядна парадигма представників тогочасного істеблішменту – української старшини, які що формувалась у неоднозначних умовах балансування між обстоюванням автономії та наступом імперії.

До вивчення наукового доробку вітчизняних істориків в контексті тогочасних політичних реалій та місця українського істеблішменту в них долучилося чимало дослідників, серед яких В. Горобець, О. Струкевич, Т. Чухліб, В. Кривошея, О. Сокирко, В. Кононенко, С. Плохій та ін. Водночас потребує більшої уваги репрезентація поглядів істориків на процеси у Гетьманщині XVIII ст. через «світоглядне коло» української старшини, визначення чинників, що впливали на «психологічний злам» у їхній свідомості. Це й зумовило тему даного дослідження. Його мета полягає в аналізі здобутків вітчизняних істориків у вивченні змін політико-світоглядних орієнтирів української старшини XVIII ст.

В. Кривошея звернув увагу на особливості становища старшини в умовах посилення імперського тиску в 20-ті рр. XVIII ст., на погляд якого за часів правління Д. Апостола чітко простежуються можливості неформального впливу на гетьмана не генеральної старшини, а обраної ним групи людей. В. Горобець наводить цілий спектр обставин, що не сприяли консолідаційним процесам у середовищі української старшини і формуванню активної та ефективної опозиційної сили проти наступу російського царату. Серед них – події 1708–1709 рр., що супроводжувалися жорстокими репресіями проти прибічників І. Мазепи. Це ставало поштовхом до згасання цілеспрямованого опозиційного протистояння та призводило до формування лояльного ставлення до представників російського керівництва багатьох українських старшин. Історик повідомляє, що щедрі пожалування, які українська старшина, що залишалася вірною російському трону, отримувала від царя, та стрімке просування по службовій драбині сприяли її тісному співробітництву з Москвою. В. Горобець звертає увагу на особливості трансформації «політичної ментальності» суспільства після вчинку гетьмана І. Мазепи наголошуючи на тому, що жорстокі репресії уряду Петра I проти учасників виступу деморалізували та дезорганізували значну її частину. Виступ П. Полуботка та його прибічників проти порядків, запроваджених

російським царатом на теренах України, призвів до подальших негативних наслідків для патріотично налаштованої старшини. Після політичних кроків українського гетьмана російське керівництво суттєво оновило старшинський корпус за рахунок залучення до впливових посад осіб російського та сербського походження. Водночас за часів гетьманства Д. Апостола ситуація дещо покращилася. У цьому контексті В. Брехуненко звертає увагу на те, що українській старшині була притаманна цілковита відсутність спротиву наступу російського царату на автономні права Гетьманщини.

На думку В. Горобця, на політичній палітрі України вимальовуються обриси двох суспільно-політичних течій, одну з яких умовно можна класифікувати як угодовську, колабораціоністську, а іншу – як національно-автономістичну. Він наводить прізвища осіб, які були виразниками першої парадигми: А. Танський, Г. Галаган, М. Милорадович, А. Маркович. В. Горобець вважає, що ця категорія можновладців цілком усвідомлювала, що, володіючи такими значними маєтностями, старшина не збідніє від нововведень, що їх принесла Малоросійська колегія, а піддатливість сприятиме збереженню та примноженню наявних багатств. Менш чисельним було автономістичне угруповання, виховане на національно-державних традиціях гетьманату другої половини XVII ст. Його очолювали полковник П. Полуботок, Д. Апостол. Їхніми прибічниками та однодумцями були полковий суддя, автор літопису Г. Граб'янка, реєнт Генеральної канцелярії, а пізніше – видатний державний діяч Гетьманщини М. Ханенко, генеральний осавул В. Жураківський, військовий канцелярист Д. Володьковський та ін. Однак після трагічних подій 1708–1709 рр. автономістична партія могла існувати лише за умови досить поміркованих позицій, з підкреслено роялістичними щодо російської корони акцентами. Із входженням козацької автономії до складу Московського царства, а згодом – Російської імперії її населення зіткнулося з доти невідомим переслідуванням за скоєння політичних злочинів. А. Бовгиря повідомляє, що у XVII–XVIII ст. такі правопорушення об'єднувалися під визначенням «слово й справа государеві», що передбачало особливо важкі, за тогочасними правовими практиками, злочини проти держави й монарха, який її уособлював, – образа честі суверена, замах на його життя, бунт і прояви сепаратизму.

Аналізуючи ставлення української старшини до царської політики на теренах Гетьманщини, В. Брехуненко, з одного боку, визнає, що події 1708–1709 рр. здійснили «психологічний злам» у представників української старшини; їй була притаманна цілковита нездатність відкрито виступити проти форсованого наступу російського царату на автономні права Гетьманщини. Водночас вона чинила спротив діям російських керманичів, використовуючи як легітимні, так і напівлегальні засоби. Стратегічно Гетьманщина все ж таки програвала, адже спротив української еліти не відбив у Московії прагнень продовжувати запланований наступ, що призводило до роздратування рядового козацтва та духівництва. На думку С. Плохія, чимало хто з Гетьманщини вважали смерть Петра I Божою карою за жорстоке поводження з козаками. Інші ж сприйняли її як можливість відновити деякі привілеї, що були узурповані царем.

Зважаючи на значний вплив російського царату на внутрішньо- та зовнішньополітичне становище Гетьманщини, слід зацентрувати увагу на певних особливостях «переродження» та «деградації» представників тогочасного українського істеблішменту. Російські урядові кола на чолі з царем орієнтувалися на повне підкорення українських територій. У цьому їм допомагала значна частина представників української старшини, яка заради високих посад, земельних угідь, привілейованого становища на теренах Гетьманщини, «поваги» серед впливових кіл російських можновладців, здавала позиції українського автономізму. Л. Іванова стосовно періоду 1700–1725 рр. зазначає, що політика, яка впроваджувалась російськи урядом на українських теренах у цей період, мала свої наслідки на користь російського царату, а не сприяла відстоюванню автономних прав Гетьманщини. Вона повідомляє, що корупція, доноси, хабарництво, жадоба здобути впливові посади будь-якою ціною, прислужництво були звичайним явищем для тих часів. Серед причин такого становища названо, з одного боку, ретельний підбір кадрів

міністрами-резидентами та російськими сановниками. Натомість, другою причиною такого негативного становища, яке не сприяло зміцненню ідеї збереження автономних прав Гетьманщини, став політичний аспект. А саме – слабка державницька програма та національна ідея в українському середовищі. Водночас доцільно зауважити, що ідея суверенітету Лівобережної України ще жевріла серед української еліти та козацтва. Розмежування Української держави та Московії у свідомості патріотично налаштованого українства було доволі чітким. В. Брехуненко з цього приводу зазначає, що як і старшина, прості козаки розводили Українську державу та Московію по різних кутах, вважаючи їх окремими тілами, а гетьмана – самостійним правителем, недвозначно віддаючи перевагу всьому своєму перед московським.

Отже, можна сміливо стверджувати, що після подій 1709 р. у середовищі тогочасних українських старшин чітко викристалізувалися два вектори: «автономістський» та «угодовський», зважаючи на вплив тогочасних суспільно-політичних реалій. У «чистому» вигляді віднайти представника істеблішменту не видається принагідним, адже їхньому «психологічно-світоглядному зламові» сприяла хитка ситуація «несамостійності», у якій опинилася Лівобережна Україна. Українська старшина XVIII ст. прагнула зрівняння з правами російського дворянства, збереження своїх владних позицій. Водночас у їхньому світогляді ще жевріла ідея відродити колишні вольності і привілеї та самостійно провадити внутрішньо- та зовнішньополітичний вектори.

УДК 94:323](477.8)(092)

ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА БАНДЕРИ В ОЦІНОЧНИХ СУДЖЕННЯХ ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ

Б. Ю. Теміров

Жодна особа в українській історії не викликає таких запальних дискусій як Степан Бандера. Причому, розгортаються вони як в українському просторі, так і за його межами, як у науковому форматі, так і в публіцистиці та медіа. Цю постать інтенсивно експлуатують представники різних культурно-політичних шарів суспільства. Його ім'я звучить у політичних студіях і на найвищих державних трибунах. А анексія Криму, військова агресія на сході України додатково посилили резонанс довкола очільника ОУН(б). До діяльності С. Бандери апелюють і сучасні політики, використовуючи його ім'я в якості додаткового аргументу на користь тієї чи іншої позиції. За мету даної публікації поставлено аналіз висловлювань сучасних політичних діячів про українського діяча на основі опрацювання інформаційних матеріалів.

Красномовну характеристику лідера українських націоналістів дав мер Тернополя Сергій Надал. У виступі 15 жовтня 2019 р., присвяченому дню пам'яті Степана Бандери та опублікованому на офіційному сайті Тернопільської міської ради, він стверджував, що цей діяч займав особливу роль у боротьбі за державну незалежність. Він і його родина зазнали жорстокого переслідування з боку нацистського та більшовицького тоталітарних режимів, а тому його ім'я справедливо вважається символом обстоювання України. Недарма, зазначив мер, усіх борців за незалежність останні кілька десятків років називають «бандерівцями». Ідеї С. Бандери надихали українських дисидентів, учасників національно-визвольного руху 1980-х, бійців української армії та добровольців теперішньої війни з російським агресором. На переконання промовця, імені С. Бандери бояться ті, хто хоче бачити Україну «радянською», в якій нема історії та національної самоповаги. С. Надал наголосив, що С. Бандера закликав бути собою та спиратися на власні національні інтереси. Його ідеї є прямим заклик до єдності усіх, хто хоче бачити Україну сильною і

незалежною. Особливо важливою є така єдність перед ворогом, котрий і сьогодні веде підступну війну проти України. Отже, очільник Тернополя апелював до імені Провідника ОУН(б) з мобілізаційною метою, наголосивши на його послідовній проукраїнській діяльності, ставлячи її за приклад сучасним політикам.

Протилежну позицію демонструють російські можновладці. Ім'я С. Бандери було використано під час дуже сумної для України події – анексії Криму. Коли у березні 2014 р. в Москві підписувався «договір про приєднання Криму до Росії», у виступі в Георгіївському залі Кремля В. Путін заявив: «Ми завжди поважали територіальну цілісність України. На відміну від тих, хто приніс її в жертву своїм політичним амбіціям. Вони хизуються гаслами про велику Україну, але саме вони зробили все, щоб розколоти країну. Крим був і залишиться і російським, і українським, і кримськотатарським. Але він ніколи не буде бендерівським». Остання фраза Президента РФ може бути натяком на те, що до цього «приєднання» у Криму знаходилися чи ним керували «бендерівці» (прикметним є написання слова). Це яскравий приклад використання історичної пам'яті як додаткового аргументу у військово-політичному конфлікті, адже В. Путін вкотре виставляє Росію як «визволительку», використовуючи жупел «українського націоналізму».

На початку 2020 р. сенатор Олексій Пушков заявив, що з такими постатями, як Степан Бандера, Україна може стати вигнанцем у міжнародній спільноті. Цим він прокоментував фейкову доповідь «Степан Бандера и Украинское государство в 1941 году», що була видана за матеріал американського ЦРУ. Хоча як виявилось, текст являв собою лише огляд зарубіжної преси, здійснений спецслужбою. Але це не завадило спікерці МЗС РФ М. Захаровій поширювати неправдиву інформацію. Тобто стався дипломатичний казус внаслідок використання неперевіраних фактів у погоні за антиукраїнською сенсацією. Це свідчить про категорично негативну оцінку лідера ОУН(Б) на вищому державному рівні сусідньої держави. Прикметним у цій публікації та доволі поширеним у медійному російському просторі є маніпулятивне ототожнення націоналістів і нацистів. У її тексті підкреслюється, що Росія звернула увагу зовнішнього світу на таке явище як героїзація українських націоналістів / «нацистів». Така позиція не дивна, адже Росія не просто оголосила себе правонаступницею СРСР, але й успадкувала його ідеологічні стереотипи, зокрема у ставленні до України, і в цьому за будь-якої нагоди експлуатується постать С. Бандери.

Негативну позицію стосовно очільника ОУН(б) в контексті подій Другої світової війни на теренах Чехії демонструє Радек Вондрачек, голова нижньої палати чеського парламенту. За даними протоколів народних судів війська А. Власова, який перейшов на бік нацистів, брали участь у знищенні чехів у різних регіонах країни. Саме протоколи народних судів використовує Р. Вондрачек для обґрунтування своєї позиції. Здавалося б, до С. Бандери це не має прямого стосунку, але очільник чеського парламенту сказав інше: «Відкинути радянську систему і перейти на бік нацистів, як у перебігу війни вирішили Власов, Бандера і багато інших, не було свідченням героїзму. Тому переписувати велику історію Другої світової війни через її празький епізод неправильно». У даному випадку один із чеських лідерів посиляється на поширений міф про колабораціонізм С. Бандери, що не є сенсацією, адже цей фейк здобув поширення далеко за межами України вже доволі давно. Крім цього, у Чехії доволі яскраво простежуються проросійські погляди серед політиків вищого щаблю, хоча б на рівні чеського президента Мілоша Земана, якого вважають близьким соратником В. Путіна. Хоча це прямо не впливає на антибендерівські тези в Чехії, але створює тло для засудження деяких фрагментів історичної пам'яті України та формування одіозного образу України.

Отже, постать Степана Бандери доволі неоднорідно оцінюється політиками найвищого рангу України та зарубіжних держав. Це пояснюється різними, часто протилежними цілями, що реалізуються в публічному просторі. При цьому саме політичні діячі широко послуговуються стереотипами, міфами, чутками, адже для багатьох із них має значення не перевірений факт, а враження, що має справити та чи інша заява. Наразі можна говорити про ситуацію вихолощення постаті С. Бандери, коли у фокусі перебуває не особа, яка діяла у конкретній історичній епосі, а лише ім'я як символ або героїчного, або негативного.

ВІННИЦЬКА ОБОРОНА 1651 РОКУ У ДИСКУСІЯХ

Н. Р. Темірова

Нещодавно в Україні відзначено історичний ювілей – 370 років з моменту Вінницької оборони 1651 р. Чи не вперше ця подія здобула надзвичайно широкий резонанс у науковому та громадянському середовищі, що можна пояснити і політичною ситуацією в Україні та потребою звернення до героїчної минувшини, і новими здобутками істориків у вивченні драматичних подій на Південному Бузі майже чотиристолітньої віддаленості. Дискусії, що розгорнулися довкола, як підвищили рівень поінформованості суспільства, так і поставили на порядок денний нові питання.

У січні 1651 р. встановлене Зборівською угодою перемир'я було порушено Річчю Посполитою. Польська армія на чолі з М. Калиновським рушила у похід на Брацлавщину. Самовіддано протистояв навалі нечисельний гарнізон у Красному, де загинув легендарний Данило Нечай. Захопивши фортецю, польські загарбники зруйнували її та понижили місцеве населення. Після взяття Шаргорода, Мурафи, Чернівців та інших населених пунктів основний удар поляки скерували на Вінницю. Тут зосереджувалися значні сили козаків на чолі з полковником Іваном Богуном. Козацька залога мусила боронитися за разючої диспропорції сил: близько 2 тис. козаків проти понад 20 тис. поляків. У такій, здавалося безвихідній ситуації, І. Богун виявив винахідливість (вкотре), заманивши поляків у пастку на кризі на Південному Бузі, де було прорубано ополонки, замасковані соломою та снігом. Під вагою облаштунків під лід провалилися десятки жовнірів, хто вцілів, поспішно відступили. Ввечері прибули основні сили польського війська. Розпочалися кількадевні перемовини, що хоча й зазнали невдачі, оскільки М. Калиновський жадав розправи з оборонцями міста, але дозволили вінницьким оборонцям виграти час. На допомогу за наказом Богдана Хмельницького підійшов Уманський полк. В результаті вдалої операції охоплене панікою польське військо, розпочало поспішний відступ до Бара. Отже, Вінницю вдалося відстояти у ході оборони протягом першої декади березня 1651 р. Ще за кілька днів вся Брацлавщина і Поділля аж до Кам'янця були визвалені від польських загарбників.

Якщо перебіг подій у березні 1651 р. наразі є цілком зрозумілий, то локалізація оборони перебуває у стані обговорення. В. Степанков вважає, що центром оборони було обрано монастир, навколо якого звели три лінії укріплень. Вінницький історик О. Федоришин місцем оборони визначає комплекс «Мури», адже на той час це була єдина споруда в місті, що могла б повноцінно захистити городян і козаків за міцними стінами. Витоки хибної локалізації подій він вбачає у тому, що ці події увічнено монументом у Вінниці на місці, де 370 років тому розташовувалися земельні угіддя жіночого Благовіщенського монастиря, а не укріплення.

Інший напрям дискусій пов'язано з постаттю І. Богун, який організував Вінницьку оборону. Початкова його біографія рясніє прогалинами. З огляду на таку ситуацію відсутня одностайність науковців щодо походження майбутнього полковника. Радянська історіографічна традиція пов'язувала його з народними «низами», що було цілком зрозуміло з огляду на домінування класової парадигми. Сучасний дослідник О. Гуржій не впевнений у «старовинному» шляхетському походженні і схиляється до козацьких витоків діяча. Зокрема, він привернув увагу до кількох аргументів: пропозиція С. Потоцького до І. Богун перейти до нього на службу та надати йому шляхетство; найменування діяча його сучасником М. Ємельовським «кушніром»; згадки у численних документах 40–50-х рр. XVII ст. його «людиною», «козаком», «козацьким отаманом», «полковником», але не

шляхтичем. Наразі значна частина істориків переконана в тому, що І. Богун все ж таки належав до шляхетського роду. Такого погляду, зокрема свого часу дотримувався І. Крип'якевич, В. Голобуцький стверджував, що той народився і сім'ї дрібного українського шляхтича, благородного походження полковника притримується російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева.

Невизначеним залишається й початок виходу на історичну арену І. Богуну. О. Гуржій відносить його до 1637–1638 рр., часу масштабних козацьких повстань. На погляд російського історика Б. Флорі, найраніша звістка про нього може бути датована 1641 р., коли запорозькі козаки разом із донцями обороняли Азов від турецьких військ. Виразна ж інформація щодо його діяльності простежується з 1648 р., від початку Української національної революції.

На сторінках наукових видань на зламі 1990-х – 2000-х рр. розгорнулася інтенсивна дискусія щодо співвіднесення двох історичних постатей – Івана Богуну та Івана Федоровича. Російська дослідниця Т. Таїрова-Яковлева пов'язує вінницького полковника з родом Федоровичів. Слідом за В. Липинським, М. Грушевським, С. Томашівським та рядом інших визначних українських істориків вона вважає шляхтича Федора Богуну батьком Івана. Сумніви щодо такого ототожнення висловив О. Гуржій. В якості аргументу дослідник зауважив, що ні тогочасні офіційні документи, ні козацькі літописи не фіксують родинних зв'язків Івана Богуну та Івана Федоровича. Дослідник висловив міркування щодо простеження родоходу полковника не від шляхтичів Федоровичів, а від козаків Богунів.

Суспільна полеміка вже доволі довго триває щодо монументу на честь Вінницької оборони 1651 р. У місті є пам'ятний знак, встановлений у 1954 р., до 300-ліття так званого «возз'єднання України з Росією». Його виготовлено у вигляді чотирикутного обеліску, складеного з великих колотих каменів, на якому закріплено мармурову табличку з меморіальним написом: «На цьому місці в березні 1651 р. козацькі загони під керівництвом героя визвольної війни полковника Івана Богуну розгромили військо польсько-шляхетських загарбників». Майже двометровий монумент розміщено на оглядовій панорамі на початку вулиці Козицького. Причиною такого вибору стало хибне твердження про розташування там Вознесенського монастиря, де наче б то й тривало протистояння козацького війська армії М. Калиновського. Як результат, на слушне зауваження О. Федоришина, «понад півстоліття цей знак вводить в оману вінничан та гостей міста». Протягом кількох останніх років триває дискусія щодо зведення у місті доречного монументу І. Богуну. Вона розгорнулася у серії публікацій істориків, у соціальній мережі Facebook, де з 2017 р. функціонує сторінка «Збудуємо перший у Вінниці пам'ятник Івану Богуну». 29 січня 2020 р. зареєстровано петицію до Вінницької міськради, на яку було дано відверто бюрократичну відповідь: «Станом на 04.02.2020 р. клопотання щодо встановлення у м. Вінниці пам'ятника Івану Богуну із пакетом вищевказаних документів до виконавчих органів Вінницької міської ради не надходило». Отже, питання про повноцінний монумент І. Богуну та коректне увічнення героїчної оборони Вінниці у вирі визвольної боротьби залишається відкритим.

У підсумку по прощестю 370 років з моменту героїчної оборони Вінниці маємо кілька сюжетних ліній, довкола яких зберігаються різночитання, що зумовлено істотною часовою віддаленістю, невеликим колом джерел, та ставить перед професійними істориками завдання занурення у пошуки додаткової інформації стосовно однієї з героїчних сторінок боротьби українського народу за право вільного існування на рідній землі.

ЧИ ВПЛИНУЛА ПАНДЕМІЯ COVID-19 НА МІЖНАРОДНЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО У КОНФЛІКТАХ?

І. В. Богінська

В описі сучасного світу найбільш поширеними характеристиками є «невизначеність», «мінливість», «нестабільність». Пандемія COVID-19 лише посилила занепокоєння, що ці характеристики залишаться визначальними і для майбутнього світу. Низка мирних процесів під егідою ООН наразі залишається заблокованою внаслідок відсутності консенсусу у Раді Безпеки (РБ). Прикладом цієї тупикової ситуації стали дебати з приводу ухвалення резолюції з коронавірусу. Наприкінці березня 2020 р. генсек ООН А. Гутерриш закликав до глобального припинення вогню у зонах конфліктів в умовах пандемії COVID-19. Однак під час тривалих переговорів питання боротьби з пандемією було настільки політизовано, що виникли сумніви у спроможності РБ ухвалити хоч якийсь документ. Лише 1 липня 2020 р. Радбез прийняв резолюцію № 2532, яка закликала учасників збройних конфліктів розпочати «гуманітарну паузу» задля забезпечення доставки гуманітарної допомоги та медичної евакуації. Раніше спецпредставник генсека ООН у Лівії Г. Саламе у своєму звіті висловлював стурбованість нездатністю РБ дійти консенсусу, що у підсумку скомпрометувало мандат на офіційне мирне посередництво у лівійському конфлікті. Впродовж двох років до своєї відставки у березні 2020 р. ліванський дипломат намагався возз'єднати лівійців, припинити втручання ззовні і зберегти єдність Лівії. Він проводив важкі переговори з учасниками конфлікту у Женеві в умовах, коли конфліктуючі сторони відмовлялися від прямих контактів. За таких обставин німецька дипломатія змогла перехопити в ООН ініціативу мирного врегулювання конфлікту у Лівії. Наведені приклади свідчать про те, що існуючі багатосторонні інститути не завжди спроможні впоратися зі складними кризами і конфліктами. Тому неухильно зменшується кількість збройних конфліктів, в яких присутнє офіційне міжнародне посередництво.

Актуалізація ролі миротворчих структур, залучених у підтримання глобального миру та безпеки, потребує окреслення тенденцій, на які мають зважати міжнародні посередники. Звичайно, вони повинні добре орієнтуватися у геополітичних реаліях ХХІ ст. Зміщення центрів сили та його наслідки, описані концепцією «світу G-Zero», створили вакуум влади у міжнародній політиці. Занепад Заходу (ера «Westlessness»), націленість політики урядів країн, що розвиваються, на внутрішній розвиток впливають на багатосторонні інститути і норми, які допоки залишаються ліберальними. Посилюється конкуренція з боку інших центрів сили – окремих держав та регіональних організацій. КНР, РФ та Туреччина вже продемонстрували спроможності організовувати зустрічі сторін конфлікту і укладати угоди там, де інші зазнали невдачі. Одним з останніх прикладів є деескалація конфлікту між Вірменією та Азербайджаном у Нагорному Карабаху восени 2020 р. Припинення вогню та введення російських миротворців у зону конфлікту стало можливим за згодою сторін при посередництві Туреччини та РФ. Попри те, що від початку 1990-х рр. існує спеціально створений для врегулювання цього конфлікту формат – Мінська група ОБСЄ.

В ситуації, коли питання світового лідерства та нового світового порядку є відкритими, конфлікт за владу на різних рівнях залишається у полі діяльності медіаторів. Водночас поступове розмивання кордонів між війною та миром, поява нових рушійних сил у конфліктах та урізноманітнення засобів, які вони використовують, є справжнім викликом для міжнародних посередників. Очевидно, що сама по собі пандемія COVID-19 не є принципово новою рушійною силою конфлікту у контексті глобального миру та безпеки. Скоріше за все, вона лише ускладнила та поглибила низку тенденцій, які можуть вплинути

на динаміку і механіку міжнародного посередництва. Так, інтернаціоналізація внутрідержавного конфлікту не є новим явищем. Новими є окремі рушійні сили та засоби, за допомогою яких вона відбувається. У громадянську війну у Лівії залучені різні сили: бойовики-націоналісти, ісламісти, туареги-кочовики, місцеві племена, приватні військові кампанії. Ситуація ускладнюється тим, що дві головні протиборчі сили отримують підтримку ззовні від кількох різних держав. Отже, лівійський громадянський конфлікт є водночас міжнародним і геополітичним. Врахування цього факту німецькими посередниками дозволило зібрати на конференцію з врегулювання конфлікту у Лівії (19 січня 2020 р., Берлін) всіх ключових дійових осіб та їх покровителів ззовні. У берлінській конференції взяли участь представники більше десяти країн – Великої Британії, Франції, КНР, ОАЕ, Туреччини, Конго, Італії, Єгипту, Алжиру, а також представники ООН, ЄС, Африканського союзу та Ліги арабських держав. Напередодні саміту канцлер А. Меркель та міністр закордонних справ ФРН Г. Маас провели індивідуальні бесіди з представниками основних протиборчих сторін у Лівії – керівником визнаного ООН уряду Ф. Сараджем та генералом Х. Хафтаром, війська якого фактично контролювали більшу частину території країни. Окремо на полях саміту зустрілися президенти РФ та Туреччини, які підтримують у конфлікті різні сторони. В результаті учасникам конференції вдалося знайти «ключ» до врегулювання лівійського конфлікту: домовитися про ембарго на поставки зброї сторонам конфлікту та створити комітет з моніторингу режиму припинення вогню. Подібно лівійському, більшість сучасних конфліктів мають місцеві, регіональні та міжнародні аспекти. А серед їх учасників є державні і недержавні суб'єкти. Зв'язки між суб'єктами та різний рівень їх незалежності ускладнюють завдання для міжнародних медіаторів – держав та / або багатосторонніх інститутів – задовольнити потреби різних учасників конфлікту та ефективно взаємодіяти з ними. Використання найманців та довірених осіб значно ускладнює процес деескалації конфлікту, створення умов, необхідних для припинення вогню.

Пандемія COVID-19 з обмеженнями на пересування та соціальним дистанціюванням актуалізувала використання цифрових технологій та створення неупередженого безпечного простору у медіації на міжнародному рівні. Посередники ще до пандемії поступово підійшли до розуміння можливостей, які пропонують цифрові технології. Серед позитивних аспектів використання цих технологій є широке залучення у мирні процеси (наприклад, через платформи культурного онлайн-діалогу). Очевидною є необхідність враховувати медіаторами і негативний аспект цифрових технологій, пов'язаний з провокуванням і поглибленням конфліктів. Держави дедалі активніше використовують «гібридні» засоби конфлікту, підключаючи можливості кіберпростору. Разом зі звичайними, традиційними засобами, учасники конфліктів використовують руйнівні технології подвійного призначення. Так, справжньою візитною карткою конфлікту між Вірменією та Азербайджаном восени 2020 р. стало ефективне використання ударних безпілотників та дронів-«камікадзе». Тому у контексті мирного посередництва виникає критичне питання про механізми спостереження та контролю, які необхідно розробити для регулювання технологій подвійного призначення і підтримки майбутніх угод про припинення вогню. Нові цифрові технології дозволяють недержавним суб'єктам та довіреним особам швидко вступати у конфлікти, розмивати кордони між сторонами конфлікту, а відтак впливати на основні передумови підтримання глобального миру та безпеки. Медіаторам важливо розуміти розвиток цифрових технологій, зокрема тих, які можуть завадити мирним процесам. Цифрові технології створюють віртуальні простори, які дозволяють використовувати інклюзивні і новаторські способи вирішення конфліктів. Гібридні конфлікти окреслюють проблему залучення неофіційних посередників та використання гібридних методів миротворчості. Тому перед медіаторами постає ще одне завдання в умовах гібридних конфліктів: зберегти свою незалежність і завадити сприйняттю себе частиною конфлікту.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Ю. В. Котик

На сьогодні у світі триває близько сорока військових конфліктів, і російсько-український на Донбасі, зокрема. Причини їх виникнення між державами різноманітні: етнічні, релігійні, політичні, економічні тощо. Та найскладніші у вирішенні міжцивілізаційні, основою яких є зіткнення цінностей та культур. Вони виникають, як правило за участі імперій та великих держав цивілізації. Для кращого розуміння предмету нашого дослідження необхідно виокремити дефініцію цивілізації – це тривала етнічна або поліетнічна єдність, об'єднана спільними цінностями та культурою (мовою, релігією, політичним та економічним укладом, традиціями формування суспільних інститутів) та територією, що функціонує на основі демократичного або недемократичного порядку, представлена інтересами народу, егоїстичних еліт та унормовується законами держави або групи держав. С. Гантінгтон виокремлює вісім цивілізацій, три з яких західна, православна з центром у Росії та ісламська визначали або активно впливають безпосередньо на розвиток України.

Уже за часів формування Київської Русі, її культурна взаємодія із західноєвропейською цивілізацією, підтверджує порівняльний аналіз «Руської правди» та документів німецької правової системи ранньофеодальної доби. Водночас, кращі зразки мистецтва, писемність та прийняття православ'я є результатом взаємопроникнення давньоруської та візантійської культур, яка в свою чергу у подальшому вплинула на формування російської православної цивілізації. У добу Середньовіччя західно та центральноукраїнські землі стали форпостом західної цивілізації на східних кордонах, приймаючи елементи її культури: судочинство «Литовські статuti», латинізовану освіту, засновану за європейськими зразками, Магдебурське право та організацію державних інституцій, накішталт шляхетних сеймиків, католицтво та «компромісне» греко-католицтво, організацію фільваркових господарств та ремісничих цехів. Південноукраїнські землі на чотири століття опинились під впливом ісламської цивілізації. Північно та східноукраїнські землі поступово увійшли до складу Московського царства, що зумовило обмеження впливу Відродження, Реформації та Просвітництва, активну та сплановану русифікацію та асиміляцію українців. Козацько-гетьманська доба підтвердила аксіому – успіхи держави залежать від наявності національних інституцій, державного суверенітету, розвитку власної економіки, науки та культури, які захищають національні збройні сили. І навпаки, відсутність власної армії призвело до продовження обслуговування українцями інші культури. Поступове захоплення українських земель Росією з другої половини XVII ст. супроводжувалось інкорпорацією Київської митрополії, кращих освітніх закладів та державних інституцій у відповідні російські церковні, освітні та державні структури, а головне перевезення українських діячів науки, освіти та церкви до Росії. Православ'я, як елементу духовного розвитку та збереження національної ідентичності в Україні, у Росії політизується та перетворюється у фундамент імперської ідеології, особливо після послаблення і поділу Речі Посполитої та ліквідації Кримського ханства і Запорозької Січі у результаті успішних російсько-турецьких війн. Україна остаточно опинилась на зламі цивілізацій: західної та російської православної. В ціннісній основі першої лежать спільна історія доби античності, релігійна християнська етика, насамперед, протестантська, недоторканість приватної власності, демократія та верховенство закону, філософія активності людини у перетворенні світу. Із завершенням доби модерну західноєвропейська цивілізація, на думку Н. Фергюсона, стала панівною у світі завдяки шести втіленим складовим: конкуренції, що є рушійною силою у розвитку суспільства, науці, яка вивчає та змінює природу, власності - фундаменту демократії, медицині, досягнення якої суттєво продовжило тривалість життя людини, сприянню

зростання споживчих інтересів для стимулювання економіки та трудова етика. Водночас російська православна цивілізація побудована на політизації православ'ї, яке колективізм протиставляє особистості, всеосяжності і домінуванні російської мови над іншими, взаємозв'язку ідеології з історичними російськими міфами та канонах на суспільний розвиток для всіх пригнічених російською імперією народів, на політичній та економічній та врешті культурній експансії, без якої не може існувати імперія, патерналізм, як вагомої складової російської культури. Російська імперія, як і будь-яка інша, намагається нав'язати свої цінності шляхом зміни принципів світового порядку, позиціонуючи себе борцем з хаосом і захисником «нового» порядку.

У 1991 році Україна зробила свій вибір, задекларувавши бажання стати частиною західної цивілізації. Однак реальний шлях втілення цієї ідеї виявився тернистим, суперечливим а іноді зворотнім, оскільки вибір України не «вписувався» в інтереси імперської Росії. Кордони України не збігаються з цивілізаційними: мовними, релігійними, етнічними і культурними в цілому. Саме навколо цих цінностей і ліній виникають конфлікти в Україні, логічним завершенням яких став збройний на Донбасі. Саме за цінності воюють цивілізації, і Росія не виключення.

Завдяки активній і свідомій частині українського суспільства, Майдан 2004 року і Євромайдан стали дороговказом на Захід. Тепер більшість українців визначає швидкість цього руху. На жаль, Україна, для того щоб, стати «своєю» у західній цивілізації «засиділась» між Середньовіччям і Модерном, зберігаючи неофеодальні пережитки у політиці, економіці та найголовніше культурі. Олігархічна економіка, кланова політика, екстрактивні політичні та економічні інститути, правовий нігілізм, корупція, закритість соціальних ліфтів, стратифікація, яка ускладнює нормальне функціонування суспільства, переважання патерналістських цінностей у значної частини населення, проблеми української національно-культурної ідентичності. Водночас, на шляху модернізації України після Євромайдану прослідковується позитивна динаміка: активно формується дорожня карта структурних реформ на законодавчому та виконавчому рівнях, прикладом втілення є децентралізація, зберігається стабільний прозахідний політичний курс, зроблені успішні кроки до вступу у ЄС та НАТО, поступово зростає економіка держави та ступінь її відкритості, про що свідчать світові рейтинги, наприклад рейтинг податкового навантаження або рейтинг Doing business, залучаються до роботи у державних органах та компаніях іноземні фахівці. Реформовано силові структури. Створено САП та НАБУ для боротьби з корупцією. Оновлюються Збройні Сили України та якісно підвищено обороноздатність країни. А головне, відбувається зміцнення загальноукраїнської ідентичності та консолідації суспільства під загрози національній та особистій безпеці громадян України в умовах російсько-українського конфлікту. Створена і визнана незалежною від Москви Православна церква України, освітні програми та зростаюче розуміння пересічних громадян сприяють активному вивченню українцями англійської мови та мов європейських народів, як кроку до суспільства високих життєвих стандартів, водночас, державою обмежено російський контент на телебаченні та радіо для зменшення впливу російської пропаганди. Державні установи, Український культурний фонд, зокрема, та приватні організації та громадяни України допомагають популяризації українських культурних проектів вдома і на міжнародній арені. Ведеться діалог примирення та створення колективної пам'яті з західними сусідами: Польщею, Угорщиною та Румунією. Слід відзначити успішні кейси публічної та культурної дипломатії як інструменту м'якої сили, що забезпечують імідж та зростаючу пізнаваність нашої країни за кордоном та сприяють національній безпеці в умовах «гібридної» війни на внутрішньому напрямку.

Відповідно до теорії А. Тойнбі, втрата Криму та частини Донбасу повинна мобілізувати українське суспільство, прискорити духовне самоутвердження та сприяти максимально у короткі терміни «навести лад у своєму домі». А для цього, на думку Ф. Фукуями, важливі три складові: побудова громадянського суспільства на основі громадянської ідентичності, демократичного державного управління та ефективної

боротьби з корупцією. Водночас, і Заходу, необхідно змінюватися, оскільки він виявився вразливим для російських технологій «гібридної» війни і недооцінює ступінь російської експансії в Україні, а тому визначитись у спільних з Україною інтересах, надаючи вагомішу допомогу на всіх напрямках.

Безперечно, що західна цивілізація – це «єдність різних». Сьогодні вона піддається критиці та випробуванням глобалізації. Україні потрібно пройти свій шлях, керуючись принципом «чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь». Стати частиною західної цивілізації – це болісні реформи і тривалі ментальні зміни. Однак це надійний шлях до становлення спільного ціннісного та культурного кордону на Сході України, що дозволить позбутися міжцивілізаційних зламів та конфліктів.

УДК 327.364:37.091.3

НАУКОВИЙ ДОРОБОК Й. ГАЛЬТУНГА У ВИКЛАДАННІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «РОЗБУДОВА МИРУ»

І. Г. Паніна

Рівень конфліктогенності у світі не знижується з роками, тому дослідження війни та миру не втрачають своєї актуальності в ХХІ ст. За період з 2011 по 2019 рр. кількість протестів і локальних конфліктів по всьому світу лише збільшується. Агресія Російської Федерації на сході України, що триває з різною інтенсивністю вже сьомий рік, знекровлює нашу державу, створює постійну напругу й ризик повномасштабної війни. Котрий рік поспіль Україна асоціюється з війною і опиняється в одному переліку з Нігерією, Венесуелою, Сирією. Так, у 2019 р. Україна була на 150-му місці зі 163-х можливих за Індексом глобального миру (Global Peace Index); у 2020 р. наша держава опинилася на 148-му місці. Економічні збитки експертами Global Peace Index оцінюються в розмірі 11% ВВП на рік.

У таких умовах нагальною потребою є не лише патріотичне виховання і медійна грамотність, а й усвідомлення населенням того факту, що збройний конфлікт в Україні не матиме швидкого вирішення, і процес миробудівництва триватиме не одне десятиліття. Отже, суспільству необхідні фахівці, спроможні працювати в умовах конфлікту, управляти конфліктом та використовувати різні засоби комунікації для врегулювання конфлікту. Саме такий фокус має освітня програма «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Враховуючи амбітну мету, важливим освітнім компонентом виступає дисципліна «Розбудова миру», в результаті вивчення якої здобувачі ознайомлюються з основними теоретичними підходами у галузі знань про мир і конфлікти, аналізують моделі запобігання конфліктам, інструменти врегулювання конфліктів, моделі підтримання, встановлення миру та миробудівництва, а також набувають практичних навичок щодо вироблення механізмів врегулювання конфліктів і ухвалення відповідних рішень.

Основою зазначеної дисципліни є теоретичне підґрунтя, значна частина якого була розроблена західними науковцями й експертами в рамках студій з дослідження проблем миру й конфлікту (англ. Peace and Conflict Studies). Непересічною особистістю і ключовою фігурою в академічному середовищі фахівців з проблем миру і конфліктів є Йоганн Гальтунг – професор мирних студій Американського університету, Колумбійського університету, університетів Рітсмайкен, Тромсе і Віттен. Він відомий як засновник міжнародного інституту досліджень миру і журналу «Дослідження миру», директор мережі з питань миру, розвитку та довкілля «ТРАНССЕНД: мир і розвиток». Цей норвезький дослідник є автором понад 60 книг і 1000 фахових статей, відзначений численними преміями та нагородами, був учасником врегулювання понад 20 внутрішніх і міжнародних конфліктів. Зокрема, можна виділити посередництво Й. Гальтунга в конфлікті між

Еквадором та Перу, громадянській війні в Анголі, Сомалі, М'янмі, що врятувало людські життя й сприяло позитивній динаміці в конфліктному врегулюванні.

Концепція дослідника була створена в роки «холодної війни», відповідно, Й. Гальтунг орієнтувався на реалії біполярного світу. Втім, його колосальний науковий доробок був доповнений у 2000-х рр. і не втратив своєї актуальності навіть сьогодні. Й. Гальтунг є автором таких понять, як «негативний мир» та «позитивний мир», «АВС»-трикутник конфлікту, «пряме насилля», «структурне насилля» та «культура насилля», вченим розроблена типологія конфліктів і метод transcend, тобто розв'язання конфлікту ненасильницькими засобами, зокрема, шляхом розвитку діалогу та медіації.

Наступні ідеї Й. Гальтунга є актуальними, важливими та доцільними для сучасного розуміння здобувачами миру, конфлікту, особливостей процесу розбудови миру:

1. Сьогодні немає підстав говорити про позитивний мир у світі або окремих регіонах, зменшення проявів прямого чи структурного насилля. Концепція позитивного миру не може бути реалізована сьогодні, адже для її повноцінного втілення необхідні кардинальні структурні зміни як на рівні держав, так і на рівні міжнародної системи. З іншого боку, не можна бути впевненими в тому, що ідея співпраці та розбудови позитивного миру за теорією Й. Гальтунга не стануть основою в майбутньому. Приклади застосування окремих елементів концепції позитивного миру як всередині держав, так і на міжнародній арені існують. Кооперація та співпраця відбуваються навіть між тими державами, що колись були ворогами або виступали у ролі жертви та насильника. Класичний приклад – відносини між Німеччиною та Францією, Німеччиною та Польщею після Другої світової війни. Із колишніх ворогів вони перетворилися на партнерів, які об'єднали свої зусилля та ресурси в рамках Європейського Союзу.

2. Позитивний мир залишається певним ідеалом, до якого варто прагнути, але цілком нормальним явищем у постбіполярних міжнародних відносинах є недосконалий і неповний негативний мир. У сучасній практиці активно впроваджується концепція негативного миру, тобто обмеження застосування прямого насилля (наприклад, застосування санкцій чи прямої військової сили з метою розведення або стримання конфліктуючих сторін, використання поліцейського апарату й судової системи для обмеження чи покарання насильницьких дій в державі). Головний мінус негативного миру – він не вирішує причин конфлікту, а лише завершує чи стримує відкриту фазу і не виключає можливість прямого зіткнення.

3. До сьогодні активно застосовуються визначені Й. Гальтунгом такі типи насилля, як пряме, структурне й культурне насилля. Люди досі починають війни та застосовують силу для вирішення конфліктів, що є ілюстрацією реалізації прямого насилля. Культурне насилля полягає у легітимізації насилля через окремі аспекти культури. Ми є свідками поширення голоду, дискримінації, розриву між рівнем доступу до ресурсів та благ для бідних та багатих, тобто соціальної нерівності – проявів структурного насилля. Звільнення від структурного насилля сприяє підтриманню миру. Воно допомагає людству розвиватися в напрямку справедливого правосуддя, яке в свою чергу здатне трансформувати конфлікт мирними засобами. Свобода від структурного насилля формує курс суспільства, необхідний для посилення миру.

4. За Й. Гальтунгом, насилля постійно видозмінюється: з'являються нові засоби та способи спричинити шкоду, тобто інструментарій насилля постійно вдосконалюється, тому необхідно постійно чітко визначати для суспільства і системи міжнародних відносин, що таке мир; формувати єдиний наратив у цій сфері.

5. Й. Гальтунг виділяє кілька шляхів розв'язання конфлікту: перемога однієї із сторін; уникнення (відмова сторін від задоволення власних цілей як коротко-, так і довготривала); компроміс (взаємовигідні поступки); перенесення або transcend (переосмислення конфліктної ситуації, націлене на викорінення протиріччя). Дослідник визначає найкращим шляхом проводити мирну трансформацію конфлікту до етапу насилля на основі співчуття, ненасилля і творчості. У сучасній практиці розбудови миру активно використовуються

ненасильницькі методи врегулювання конфліктів, характерні для моделі трансформації конфлікту Й. Гальтунга: медіація, арбітраж, переговори тощо. Метод Гальтунга, або метод transcend полягає в трьохетапному підході до мирної трансформації конфлікту, результатом якої має стати нова реальність:

- укріплення довіри (медіатор визначає цілі сторін конфлікту, страхи й побоювання, щоб завоювати довіру);

- відносини взаємності (медіатор, маючи час, розділяє законні й незаконні цілі й запити сторін конфлікту);

- ідентифікація розриву (медіатор намагається подолати розрив між усіма законними, але суперечливими цілями сторін шляхом взаємно прийнятних і бажаних рішень для майбутнього).

Отже, трансформація конфлікту, за Й. Гальтунгом, базується на зосередженні уваги на питаннях культури, структури, зацікавлених особах і знаходженні для усіх сторін привабливих цілей і способів вирішення протиріччя.

Розуміння в рамках навчальної дисципліни «Розбудова миру» змісту розглянутих вище категорій і підходів допомагають здобувачам не лише критично осмислювати й аналізувати глобальні процеси, міжнародні та інтернаціоналізовані конфлікти, а й пропонувати підходи до вирішення таких проблем, в т. ч. альтернативні.

Таким чином, ідеї та науковий доробок Й. Гальтунга зберігає свою актуальність і значимість як розширений погляд на миротворчу діяльність і основа фахової підготовки фахівців у галузі міжнародних відносин. Акцент на переході від структури примусу і насилля до культури миру, механізм розв'язання конфлікту, побудований на трансформації самої суспільної системи, у сучасних умовах може знайти своє вдале застосування, зокрема, і в питанні конфліктного врегулювання в Україні. Роботи Й. Гальтунга привертають увагу до багатовимірності конфлікту й можуть бути корисними для моделювання міжнародних відносин, адже акцентується увага на тих аспектах, які часто недооцінюються.

УДК: 327.82

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ: СУВЕРЕНІТЕТ, НЕЙТРАЛІТЕТ ТА СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА

М. І. Прихненко

Незважаючи на те, що традиційно, базовою метою формування європейської інтеграційної моделі у вигляді сучасного Європейського Союзу вважається економічний розвиток європейських держав, політичними мотивами європейської спроби колективізувати та свого роду централізувати діяльність держав-членів організації (перейти на політичний рівень інтеграції) – є викорінення військового виміру ведення політики на континенті. Таке прагнення пов'язано із постійними станом війни в якому Європа знаходилася як до встановлення Вестфальської системи міжнародних відносин так і після неї. Першими спробами колективного вирішення військових проблем стала Віденська система міжнародних відносин в основі якої знаходився «концерт європейських держав». Надалі дана інтеграційна модель розвивалася в ідеях пан-європи та системи колективної безпеки в Європі, створенні Європейського співтовариства вугілля і сталі, Європейського економічного союзу та сучасного Європейського Союзу із ідеєю Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП) [5]. Відповідно, «історичний чинник війни» робить СЗБП невід'ємною частиною фундаменту архітектури європейської інтеграції. Особливо актуальним це питання стає сьогодні, коли в Європі та світі підсилюється конфліктний

потенціал через наявність ряду конфліктів (в тому числі військових), які дестабілізують наявну систему відносин, а також підсиленні «ідеологічних гойдалок», які виражаються в категоріях протистояння ідеологій в контексті боротьби усталених поглядів з новими трактуваннями та ідеями.

Чому ж тоді створення Спільної зовнішньої політики та політики безпеки вже протягом майже 30 років є настільки болючим питанням для ЄС? Відповіддю на це питання можуть слугувати два ключових фактори, які, на нашу думку, виступають у якості системоутворюючих елементів:

- (i) суверенітет;
- (ii) нейтралітет.

Зовнішня політика так само як і питання безпеки та оборони як теоретиками науки про міжнародні відносини так і на практиці розглядаються в категоріях «суверенітет» – «національна держава», які було встановлено ще за часів Вестфалю, та які були притаманні всім, без виключення, системам міжнародних відносин. В сучасних міжнародних відносинах ці категорії так само залишаються домінуючими імперативами в політичному ландшафті міжнародної арени. Відповідно, спроба включити відповідні дискусії стосовно цих питань в межах міжнаціонального і, тим паче, наднаціонального дискурсу – йде в розріз з усталеною системою норм поведінки навіть в такому розвиненому інтеграційному об'єднанні як сучасний Європейський Союз, що, в свою чергу, робить будь-які домовленості більш вразливими до етапів нестабільності та більш системних кризових явищ. Хоча, необхідно зазначити той факт, що інституціоналізація процесів забезпечення СЗБП відповідно до Маастрихтської угоди 1992 року та Амстердамської угоди 1997 року свого часу стало якісним проривом в розвитку інтеграційного проекту.

Тим не менш, в сучасних реаліях євроскептицизм за рахунок поширення кризових процесів, утвердився політико-ідеологічним «мейнстрімом» в досить великій і неоднорідній групі держав-членів ЄС – як охоплених кризою (Греція, Іспанія, Португалія, Кіпр, Угорщина, Італія), так і тих, хто прагне відділитися чи вже відділився (Великобританія, Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди) [6, с. 298]. В умовах фінансово-економічної кризи в ЄС відбувається перетворення опозиції по лінії «євроскептицизм–єврофедералізм» на користь домінуючого політико-ідеологічного протистояння, при тому що загальна радикалізація політичних сил євроскептичного і єврофедералістського напрямків посилює конфронтаційний характер політичного процесу і створює можливість для виникнення структурних розколів в ЄС [6, с. 298]. Фактично, ці процеси безпосередньо пов'язані з проблематикою делегування національного суверенітету на користь інституцій ЄС.

Чинник нейтралітету в контексті проблеми, що досліджується, тісно пов'язаний із проблематикою збереження суверенітету та певною мірою ускладнює її, оскільки не дивлячись на те, які конотації вкладати в поняття «нейтралітет» з точки зору СЗБП необхідна узгодженість позицій. Питання ускладнюється й тим, що існують різні трактування стану захищеності, яке осмислюються в категоріях «безпека» та «оборона». Якщо ж традиційна концепція нейтралітету заперечує участь у будь-яких організаціях, що пов'язані із арміями, військовими альянсами, тощо, то, наприклад, Австрія сповідуючи нейтральність внесла відповідні зміни до своїх законодавчих актів, що дозволяє їй брати участь у всіх операціях ЄС по врегулюванню криз. Характеризуючи поточні дебати у Швеції (ще одній нейтралістській державі) щодо майбутньої політики національної безпеки, фахівці шведського Національного коледжу оборони окреслюють такі основні варіанти дій на перспективу: продовження політики неприєднання, яка нині визначається як неприєднання в мирний час з метою забезпечення для Швеції можливості бути нейтральною у випадку війни в сусідніх регіонах; «нордична кооперація» (передусім із Фінляндією та Норвегією); створення балтійської системи регіональної безпеки; інтеграція Швеції як повноправного члена до спільної системи європейської оборони [3]. Але, не дивлячись на ці «допуски», наявність «нейтральності» протирічить ефективній інтеграції через неможливість повноцінної інституціоналізації процесів.

Таким чином можна сформулювати гіпотезу стосовно того, що ефективність подальшого проведення спільної зовнішньої та безпекової політики в межах сучасної європейської моделі інтеграції буде залежати від переосмислення двох домінуючих категорій (і) суверенітет та (ii) нейтралітет як системо утворюючих чинників.

Література

1. Devine K. Neutrality and the development of the European Union's common security and defence policy: Compatible or competing? *Cooperation and Conflict*. 2011. N 46. P. 334–369.
2. Flers de N.A. The EU as a global actor and neutral member states: dilemma or opportunity. URL: http://euce.dal.ca/Files/Alecu_de_Flers.pdf
3. Дирда А. Особливості формування нейтралітету у зовнішній політиці європейських країн. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2659>.
4. Прихненко М. Ідеологічний чинник у міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI ст. *Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових працівників і здобувачів наукового ступеня за підсумками науководослідної роботи за період 2017–2018 рр. (16–17 травня 2019 р.): у 2-х томах*. Том 1. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 94–96.
5. Прихненко М., Бабій Д. Ідея «Об'єднаної Європи» в сучасних реаліях функціонування європейського проекту. *Історичні і політологічні дослідження*. 2019. № 1 (64). С. 60–69.
6. Прихненко М., Бабій Д. Криза «політичного компоненту» інтеграційних процесів в Європейському Союзі на сучасному етапі розвитку. *Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій*. Вип. II. Луцьк, Терен, 2019. С. 292–300.

УДК 32:172.4:355.01

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІЙНИ ТА МИРУ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ

Ю. Т. Теміров

Навчальна дисципліна «Сучасні дослідження війни та миру» є складовою освітньої програми СО магістр «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання» спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Профіль освітньої програми надає обґрунтування методичного виміру інтересу до вивчення предмету. Трансформація природи війни і миру, особливо в сучасних умовах становлення інформаційного суспільства, передусім поширення такого різновиду, як гібридна війна, російська агресія проти України формують дослідницький (теоретичний та прикладний) бік актуальності. Не зважаючи на те, що характеристики ОП обумовлюють певні параметри викладання предмету, потреба його концептуалізації від цього меншою не стає. Мета нашої публікації полягає в окресленні загальних рис одного з можливих підходів до концептуалізації викладання дисципліни «Сучасні дослідження війни та миру».

Під концептуалізацією ми маємо на увазі насамперед визначення базових методологічних та методичних засад вивчення предмету. Беручи до уваги формат та обсяг матеріалу, ми не претендуємо на комплексне, системне дослідження, але маємо намір акцентувати деякі важливі, на нашу думку, аспекти проблеми. Перший з таких аспектів – теоретико-методологічний. На наше переконання, концепція викладання є значною мірою похідною від теоретико-методологічних основ інтерпретації викладачем природи війни та миру, які, в свою чергу, обумовлені асоційованістю з певною школою (школами) теорії міжнародних відносин, загальним науковим світоглядом. На користь цієї тези свідчить історична логіка становлення теоретичних засад дослідження предмету навчальної дисципліни: від природи людини до природи суспільства, далі до сутності держави і, нарешті – походження та природи війни.

У випадку з персоніфікованими особливостями викладання важливо уникнути двох крайнощів: нав'язування викладачем власного підходу або відсутності такого підходу (чи то через невизначеність, чи то через надмірний методологічний плюралізм). Очевидно, що будь-яке явище міжнародних відносин, тим більше такі фундаментальні, як війна чи мир, по-різному осмислюються представниками різних теоретичних традицій. Загалом, порядок денний досліджень свого часу склався в межах так званої реалістично-ідеалістичної ортодоксії. При цьому представники реалістичної перспективи (Hans Morgenthau, John Mearsheimer, Kenneth Waltz, Gideon Rose, Fareed Zakaria, Stephen Van Evera, Robert Jervis, Colin Elman) зосереджені переважно на причинах і природі війни, тоді як симпатисти ліберально-ідеалістичної – на умовах і можливостях миру (Robert Keohane, Joseph Nye, Charles Kupchan, Michael Doyle, Johan Galtung). Надалі спектр теоретичних перспектив суттєво розширився, вийшов за межі ортодоксальних підходів: Англійська школа (Hedley Bull, Barry Buzan); марксистська та неомарксистська (Immanuel Wallerstein, Robert Cox, Франкфуртська школа); критичні теорії (постпозитивістське узагальнення – Andrew Linklater; конструктивістське узагальнення – Alexander Wendt).

Кожна із зазначених теоретичних перспектив має свої переваги і слабкі місця. За всіх відмінностей, реалістична та ліберально-ідеалістична традиції, наприклад, схильні до позаісторичного універсалізму, але разом з тим дослідження миру (peace studies) як окремий міждисциплінарний академічний напрям сформувався насамперед зусиллями представників лібералізму. Широкий спектр підходів, послаблення домінуючої ролі ортодоксальних парадигм є певним віддзеркаленням стану міжнародних відносин, який тепер визначається насамперед трансформацією та гетерогенністю. За таких умов цілісна концептуалізація можлива на основі ідей/теорій, які надають можливість залучати методологічно сумісні підходи: «мир через емансипацію» (emancipatory peace) поєднує кілька течій поміж критичних студій; «соціальна конструйованість світової політики» як об'єднавча ідея для постмодерністів (Richard Ashley, Rob Walker), конструктивістів (Friedrich Kratochwil, John G. Ruggie, Peter Katzenstein, Alexander Wendt), та неомарксистів (Robert Cox, Stephen Gill).

Наступний аспект концептуалізації пов'язаний з міждисциплінарним характером освітньої програми «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». Справа в тому, що війна і мир є (можуть бути) предметом (одним з предметів) таких освітніх компонентів, як «Історії міжнародних відносин», «Міжнародні відносини і світова політика», «Геополітика», «Теорія міжнародних відносин», «Міжнародна безпека», «Конфліктологія» тощо. Разом з тим, в кожному випадку ми маємо справу із специфічним (включно з теоретичним) ракурсом дослідження. До того ж, війна і мир є складними явищами з військовим, політичним, економічним, соціальним вимірами. Все це створює загрозу певної калейдоскопічності аналізу досліджень війни та миру. Задля уникнення подібної ситуації під час класифікації досліджень варто застосувати чітку ієрархію, обумовлену самим предметом навчальної дисципліни. Війна і мир були, є та будуть залишатися передусім системними явищами міжнародних відносин (включно в тому сенсі, що безпосередньо визначають стан системи міжнародних відносин). Відповідно, на нашу думку, базовим принципом класифікації повинен бути той, що використовується викладачем щодо традицій в теорії міжнародних відносин. Саме так, до речі, ми вдіяли під час характеристики першого аспекту концептуалізації. Вибір наступних за ієрархією принципів може суттєво відрізнятися і залежати від теоретико-методологічних вподобань викладача, його бачення тих чи інших елементів вивчення навчальної дисципліни. Однак в будь-якому випадку вибір має бути обґрунтованим і це обґрунтування має бути зрозумілим студентам. Ми, наприклад, додатково розподілили дослідження на ортодоксальні (згадувана вище реалістично-ідеалістична ортодоксія) та ті, що є за межами ортодоксії.

І, нарешті, коротко про третій аспект концептуалізації, який стосується співвідношення теоретичного та прикладного компонентів. З одного боку, назва навчальної дисципліни надає підстави обмежитися теоретичним компонентом. З іншого, нагадаємо про

міждисциплінарний характер освітньої програми. Крім того, свого часу одним з мотивів відкриття цієї ОП був запит студентів на більшу практикоорієнтованість фахової підготовки. Саме запит на практикоорієнтованість мав вирішальний вплив на те, що структурно зміст навчальної дисципліни складається з двох модулів: «Сучасні теоретичні традиції дослідження війни та миру», «Практичний вимір теоретичних проблем».

Таким чином, запропонувавши до розгляду проблему концептуалізації викладання, ми не мали на увазі дещо банальну необхідність принципів впорядкування змісту навчальної дисципліни та процесу її вивчення. Ми мали на меті обґрунтувати потребу чіткої кореляції різних аспектів концептуалізації та системоутворюючу роль в цьому процесі теоретико-методологічного підходу, якого дотримується викладач в осмисленні того чи іншого явища міжнародних відносин, в нашому випадку – війни та миру.

УДК 327

ЗАГОСТРЕННЯ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОТИРІЧ, НАСЛІДКИ ТРАМПІЗМУ ТА ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ ЗАХОДУ

І. Ю. Чарських

Загальна консолідована позиція «сукупного Заходу» щодо форм і темпів глобалізації за чотири роки президентства Дональда Трампа піддалася суттєвій ерозії, і команді Джо Байдена відновляти її непросто.

У умовах фінансово-економічної глобалізації останнього десятиліття ХХ ст. та першого десятиліття ХХІ ст. епіцентр світового виробництва поступово переміщувався до Китаю – зони найефективнішого виробництва, в першу чергу, за такими параметрами, як інтенсивність праці та низькі виробничі витрати. Прибутковість американських ТНК, бізнес яких базується на галузях реального виробництва (від енергетичних компаній до навіть ВПК, не кажучи вже про автопром), ставала дедалі відчутно нижчою за прибутковість спекулятивного капіталу фінансових кіл, очолюваних американськими банками – провідниками фінансово-економічної глобалізації за неоліберальними рецептами. Потужний запит виробничого капіталу на зміну вектору розвитку США, а відтак – і зовнішньополітичного курсу цієї держави, підтриманий «корінною Америкою» – зацікавленими у робочих місцях працівниками реального сектору – був реалізований завдяки приведенню Дональда Трампа у Білий дім в результаті перемоги на президентських виборах 2016 р., перегляду доктрини національної безпеки та здійсненню низки різких зовнішньополітичних заходів – від скасування й перегляду значної кількості торговельних угод до розробки планів скорочення американської військової присутності в більшості регіонів світу.

Через зміну геоекономічних пріоритетів у Білому домі традиційна боротьба американських та європейських компаній за контроль світових ринків набула драматичного загострення. Фінансово-промисловим групам США, орієнтованим на виробництво, в 2017–2020 рр. вдалося тимчасово і частково відтіснити від верховної влади представників великого ІТ та банківського бізнесу, статки якого множаться за рахунок контролю за глобальними фінансовими потоками. Спроба повернути епіцентр світового виробництва в США через розрив американською адміністрацією та переукладення низки міжнародних торговельних угод мала своїм наслідком ускладнення дипломатичних стосунків США, в т. ч. з країнами ЄС. Останні продовжували перебувати в парадигмі, переважним чином, фінансової глобалізації, яку намагався торпедувати Д. Трамп.

Дипломатичні ускладнення також поглиблювалися у зв'язку з негативним ставленням адміністрації Д. Трампа до т. зв. «кліматичних угод», які небезпідставно трактувалися трампістами як лицемірне прикриття фінансово-олігархічних засобів послаблення

виробничого капіталу через позбавлення його надприбутків за рахунок здороження виробництва, чи його заборону в певних ареалах або галузях. Вихід США з Паризької (2015 р.) кліматичної угоди в 2019–2020 рр. трактувався ліберальною, в т. ч. європейською, пресою як нехтування здобутками світової дипломатії та зневаження устремлінь «прогресивної частини людства» до збереження життя планети.

Прояви ізоляціонізму та «економічного націоналізму» США супроводжувалися вимогами до союзників – в першу чергу в Європі, – сповна сплачувати за безпеку та недипломатичним стилем поведінки американського лідера у 2017–2020 рр.

Спроби Трампа комерціалізувати військово-політичні відносини з союзниками призвели у більшості країн-членів НАТО до збільшення відсотку ВВП, який витрачається на військові потреби. Тим не менше, адміністрація президента Трампа, вважаючи це недостатнім, ініціювала виведення значної частини американських військ з Німеччини, продовжуючи звинувачувати німецький уряд та уряди низки інших європейських країн в невиконанні їхніх зобов'язань по видатках на оборону.

Геоелектронічні протиріччя між США та низкою країн ЄС яскраво проявилися у зв'язку з позицією американської адміністрації щодо будівництва газогону «Північний потік-2». Білий дім та посольство США в Берліні створили потужний тиск на уряд Німеччини та сусідніх з нею країн з метою не допустити завершення будівництва, Конгрес ввів односторонні екстериторіальні санкції, які зачепили понад сто німецьких і європейських компаній. В Берліні та Відні характеризували такі дії як елементи економічної війни з боку Сполучених Штатів, які недобросовісними способами намагаються просунути на ринку продукцію власної енергетичної промисловості. Цей кейс підкреслив брак міжнародної суб'єктності як ЄС в цілому, так і Німеччини – провідної його сили – зокрема.

Тяжіючи до самостійного створення дописів у Твіттері, Дональд Трамп неодноразово припускався недипломатичних висловів на адресу своїх колег-зарубіжних лідерів. Офф-лайн дипломатія США при Трампі в очах лідерів ЄС нерідко нагадувала поведінку слона в посудній лавці: підтримка Брекзиту, визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю і перенесення туди посольства США у грубе порушення резолюцій ООН, вихід з ядерної угоди з Іраном, вимоги до Данії продати Сполученим Штатам Гренландію, публічне висловлювання неприязні до канадського прем'єра Трюдо, спроби наперед європейців перекупити майбутні німецькі медичні засоби боротьби з COVID-19... Все це підживлювало неприязнь старих членів ЄС до американського лідера. Не випадково Західна Європа ще до офіційного оголошення результатів виборів президента США-2020 поспішила визнати перемогу Джо Байдена, тим самим намагаючись якнайшвидше легітимізувати його у якості нового очільника США.

Безперечно, повороту до Realpolitik у глобальному масштабі сприяла не тільки адміністрація 45-го президента США, а й силові дії РФ на міжнародній арені та нарочитий прагматизм КНР. Але залишається фактом, що саме за каденцію Трампа відбулося таке насичення світової політики неліберальними елементами, що повернення до засад фінансово-економічної глобалізації вважають неможливим навіть її колишні адепти-неоліберали – як в академічних колах і мозкових центрах на кшталт Ради з міжнародних відносин, так і представники адміністрації Джо Байдена, безпосередньо відповідальні за американську зовнішню політику.

Внаслідок загострення геоелектронічних і політичних американо-європейських протиріч і похідних від цього дипломатичних ускладнень між США та ЄС міжнародне середовище для України виявилось менш сприятливим, ніж було б за відсутності вказаних чинників. Зі слів політичного керівництва України як при П. Порошенку, так і при В. Зеленському, для України важливо, щоб Росія пішла з тимчасово окупованого Донбасу та анексованого Криму. У зв'язку з цим найважливіший аспект допомоги з боку США означав би мобілізацію міжнародної спільноти для чинення тиску на Російську Федерацію. Але така консолідованість стала проблематичною внаслідок зростання недовіри між партнерами. Хоча, за словами офіційних осіб по обидві сторони Атлантики, Донбас і Крим були точками занепокоєння, але «спільна рішучість США і ЄС відстоювати суверенітет і територіальну

цілісність України» переважно декларувалася на рівні офіційних речників. Справа до дієвих санкцій не доходила.

У хитросплетіннях зазначених протиріч Україна часто змушена була займати якусь позицію, обирати чиюсь сторону, що, по-перше, погіршувало стосунки з іншою стороною диспуту (як-от – з Німеччиною внаслідок суперечок навколо санкцій проти «Північного потоку-2»), по-друге, маневрування не завжди легко дається в умовах суверенітету, сильно обмеженого зовнішнім тиском та фінансовими зобов'язаннями, і, усе це, по-третє, не відновлює чи зміцнює, а навпаки – послаблює державний суверенітет. Реально ж дбати про безпеку та ефективно відстоювати інтереси країни можливо лише при наявності такого суверенітету.

Підсекція філософії

УДК 35:321.01:130.2:572.026

ФІЛОСОФІЯ ПРОСВІТНИЦТВА І ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ

В. П. Кіпень

Амбіційний інтегральний соціально-інженерний експеримент створення «Єдиної Європи» здійснюється уже більше півстоліття і демонструє не тільки надзвичайно значимі результати, а й не менш великі перешкоди в ході свого поступу. Можна зауважити найбільш помітний прогрес в плані створення та функціонування інституційних структур, які політично та економічно зв'язують європейський простір та проводять корабель ЄС через достатньо чисельні шторми та шквали зовнішнього і внутрішнього порядку. Однак загальний успіх чи невдача цього глобального експерименту не меншою мірою залежать від становлення та зміцнення унікального духовно-ментального простору європейської унії, який отримав офіційне визначення як «європейська ідентичність».

Для України, яка хоче бути в перспективі частиною Європейського Союзу, а нині має з ним різнобічні тісні зв'язки та залежності стратегічного порядку, розуміння того, що входження в ЄС – не лише приведення у відповідність з критеріями ЄС інституційно-правових механізмів, а й зближення в культурно-духовному сенсі, в ціннісних засадах образу життя українців та європейців, має бути покладене в самий фундамент її політики європейської інтеграції.

Складність точного визначення такого духовного феномену як європейська ідентичність пов'язана з онтологічною незавершеністю його, незакінченістю формування, триваючим процесом змін первинних засад, переосмисленням ідейного коріння, трансформаціями під впливом сучасних викликів.

Е.Сміт підкреслював визначальну роль пам'яті у формуваннях ідентичностей [1, с. 165–166]. Пам'ять концентрується в історії спільнот, народів в цілому, історії духовній зокрема. Щодо Європи переконливо показано це у фундаментальній роботі Н. Дейвіса «Європа. Історія» та Ф. Шабо в «Історії ідеї Європи» [2]. Отже, формування європейської ідентичності безпосередньо пов'язане із духовною традицією самої Європи, її «ментальною географією» – систематизацією власних цінностей та уявлень про навколишній простір [3, с. 259].

Сучасна Європа є плодом власної історичної свідомості, духовної культури, на фундаменті якої будується нинішня економічна, політична, культурна єдність. О. Гнатюк, дослідниця з Польщі, слушно зауважує: «...Коли заходить розмова про європейську ідентичність, зазвичай апелюють до поняття спільноти, опертої на середземноморській (грецькій і римській) культурі та на християнстві (іноді разом з його коренями), яке сформувало Європу, а також – хоч і не завжди – до спадщини епохи Ренесансу» [4, с. 66]. До цього варто додати ідейний спадок епохи Просвітництва, Нового часу, що найбільш повно знаходить відображення у філософії.

У Хартії Європейської ідентичності (1993) описані основи європейської ідентичності. Вона розглядається як спільність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку. Наголошено, що європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі й братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, котрі впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності.

Порівняємо з цими сучасними характеристиками цінностей європейської ідентичності основні ідеї, висунуті та обґрунтовані філософами доби Просвітництва. Саме в цю епоху Європа Нового часу вперше самоусвідомила себе як самобутнє духовне утворення. Філософії цього часу стають притаманні віра в розум як основу творення індивідуального і суспільного благополуччя. Обґрунтовується ідея історичного прогресу як результату свідомих дій правителів і народів. Філософія історії висувала об'єднавчу ідею спільної долі людства, його єдності на принципах розуму та об'єктивності оптимістичного сценарію розвитку.

Виокремимо ідею демократизму, включення в політику великих мас людей, їх право вимоги розумного правління, невідчуженість суверенітету народу, ідеї достоїнства і свободи громадянина і відповідальності за загальне благо (Ж. Ж. Руссо) [5].

Просвітництво відстоювало ідею освіченої людини-громадянина як запоруки прогресивного розвитку, піддавало гострій критиці релігійний обскурантизм, захищало свободу совісті, віротерпимість, толерантність (Вольтер).

Філософи-просвітники виступали за визнання природних прав людини, ліберальну економіку, демократичні норми права.

Філософія епохи Просвітництва постала в якості широкого ідейного руху XVIII століття, що охопив практичну всю Європу, від розвинутих Франції, Англії, Німеччини до східноєвропейських Чехії, Польщі, України тощо. Він творив також єдність європейського простору, здійснював непересічний вплив на подальшу духовну історію Європи та людства.

При цьому не менш важливо підкреслити і те, що багато базових ідей філософії просвітництва в добу Сучасності та Постмодерну піддано принциповій критиці та відхилено із-за втрати життєвості. Ґрунтовно проаналізував ситуацію з долею таких ідей Просвітництва як «гуманізм-антропоцентризм», онтологічну закоріненість лібералізму, поклоніння емпіричному раціоналізму та сцієнтизму, спроби створення універсальної для всіх людей моралі, провіндеціоналістських ідей філософії історії Д. Грей в роботі з символічною назвою «Поминки по Просвітництву». Висновок автора щодо «краху проєкту Просвітництва у всесвітньо-історичному масштабі» [6, с. 14] підтверджує думку відносно періодичної переоцінки людьми спадку попередників і мінливості історичної конкурентоспроможності ідей. Водночас навряд чи є достатні підстави відкидати значимість впливу філософії Просвітництва на розвиток сучасної Європи і триваючий процес формування європейської ідентичності.

Література

1. Сміт Е. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашука]. К. : Основи, 1994. 224 с.
2. Норман Дейвіс. Європа. Історія. К., «Основи». 2018. 1464 с.; Федерико Шабо. Історія ідеї Європи. К., Либідь, 2020. 352 с.
3. Горенко О. М. Прагматика європейського досвіду як методологічна проблема історіописання. К. : Інститут історії України НАН України, 2011. 264 с.
4. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк; Авторизований пер. з польськ. К. : Критика, 2005. 528 с.
5. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре: Трактаты / Пер. с фр. М., Терра-Книжный клуб, 2000. 544 с.
6. Грей Джон. Поминки по Просвещению: политика и культура на закате современности / Пер. с англ. М.: Практис, 2003. 368 с.

РЕФЛЕКСИВНЕ МИСЛЕННЯ ЛІДЕРА В НАРАТИВНІЙ СИСТЕМІ «ЕМОЦІЇ – ДУМКИ – ДІЇ»

М. В. Лукашенко

Особливої актуальності в умовах посилення впливу соціальних інтернет-мереж набуває уміння створювати і розповідати історії, зокрема, про себе, що є одним з елементів іміджу лідера. Так, з наративної позиції людина є тими історіями, які про себе пам'ятає та переповідає. Те саме стосується і лідерства, яке також можна розглядати як історію, зокрема, зародження ідеї призначення, місії та ін. В психотерапії, на кшталт системної, до якої належить і наративна, аналіз історій відбувається в кількох площинах. Однією з них є фіксація та усвідомлення власних емоцій, думок, дій, а також конструювання того, які емоції, думки та дії виникають зараз в аудиторії, до якої звертається промовець. Наступним кроком є створення власних гіпотез щодо того, як співрозмовники сприймають його емоції, думки та дії. Тобто рефлексія лідера є відповіддю на системи питань: Які у мене зараз емоції, думки та дії? Які емоції, думки та дії у моїх співрозмовників? Як я думаю, як сприймають мої емоції, думки та дії мої співрозмовники? Що, на мою думку, вважає мій співрозмовник з приводу того, як я можу сприймати його емоції, думки та почуття? Даний принцип аналізу має як психологічне, так і філософське осмислення, поява якого починається з рефлексії самого процесу рефлексії.

Одним з основних питань філософії лідерства є пошук того, що змінює людину та її життя, визначаючи схильність брати відповідальність за себе та інших? Звертаючись до філософії античності, можна поставити питання про каузальність емоцій, думок та дій людини. Ми діємо відповідально тоді, коли є відповідальними і усвідомлюємо власні емоції та думки, які виникають в певних ситуаціях слідування обов'язкам та цінностям чи нехтування ними? Чи ми стаємо відповідальними, діючи відповідально? З одного боку, прозорою є циркулярна каузальність, коли наші емоції та думки визначають наші дії, а дії, в свою чергу, обумовлюють емоції та думки. Також думки визначають емоції та дії, а емоції, в свою чергу, – думки та дії. Але з іншого боку, важливим є питання який з шляхів є більш коротким у цих змінах і в чому секрет ефективності та стабільності лідера? На думку Арістотеля, ми стаємо такими чи іншими (наприклад, справедливими, терплячими, сміливими) тоді, коли діємо саме таким чином (справедливо, терпляче, сміливо). Саме ідентифікуючи себе зі своїми діями, людина формується, зокрема, і як лідер.

Згідно теорії «я»-навчання Р. Бояціса, процес удосконалення лідерства полягає у цілеспрямованому розвитку та зміцненні того, ким людина є і ким хоче бути [2, с. 126]. Науковий дослідник у галузі розвитку емоційно свідомого лідерства, виокремлює п'ять відкриттів, які можуть стати інструментом для змін та розвитку довірливих взаємин, які допомагають та заохочують. Це усвідомлення свого ідеального та реального я, сильних сторін та хиб, створення плану навчання та розвитку, а також експериментування та практика нової поведінки, думок, почуттів. Саме емоційна самосвідомість є тією важливою лідерською якістю, яка дає можливість, орієнтуючись на власні внутрішні сигнали, бути відкритими та щирими, розуміти як почуття впливають на їхні дії, розповідати про свої емоції та бачення.

Повертаючись до особливостей свідомого конструювання людиною історій про себе, варто зупинитися на їхньому текстовому втіленні, адже як в електронних соціальних мережах, так і в книгах, вони поширюються саме в такій формі. Так, М. Мамардашвілі і О. П'ятигорський визначають свідомість як текст, який виникає актом читання цього тексту [3, с. 77], підкреслюючи, що текст є тривалістю змісту думки, орієнтованою на певний стан свідомості [3, с. 67]. Історія, думка дещо змінює свою якість та призначення, втілюючись у матеріальну форму тексту та символу. Подібне втілення отримує різну оцінку філософів. Так,

порівняння мислення з вітром Сократом і М. Гайдеггером, розглядається Х. Арендт, в роботі «Життя розуму» [1, с. 172]. У античного філософа, який як лідер був причетним до її повороту, мислення є таким самими невидимим як вітер, але його дії помітні, а наближення відчувається людиною. Тут ми знову спостерігаємо аналіз історії крізь призму «емоції-думки-дії».

У Гайдеггера ж мислення вже перетворюється на бурю, а Сократ бачиться ним таким, що вставав і утримував себе у наскрізному вітру цієї тяги. Саме тому він нічого не писав, адже «той, хто починає писати, перебуваючи в мисленні, неминуче уподібнюється тим людям, які від занадто сильного наскрізного вітру тікають на підвітряний бік», залишаючи таємницею для історії те, як усі мислителі після Сократа без втрати величі, мали стати такими утікачами, коли мислення увійшло в літературу [4, с. 97]. Метафора вітру, як пізнання зустрічається і в сакральних текстах періоду Осьового часу. Так, У Старому Заповіті пророк Ілля стає перед обличчям Бога і впізнає, зустрічається з Ним у подиху тихого вітру (3 Цар. 19: 11–12).

Саме вітер мислення, на думку Х. Арендт, руйнує власні попередні прояви, розморожує те, що мова заморозила у слова, зробивши їх негнучкими. Таке мислення є ознакою пластичності, безупинного пізнання та його оновлення, проте відсутність зупинок, зафіксованих у текстах, може перетворити його лише на плинний тимчасовий потік. Створення текстів лідерами, у яких фіксується схоплена думка, стає своєрідною системою розділових знаків, які передбачають можливість продовження руху думки. Створюючи текст промови, лідер розбирається у своїх почуття (позбавляючись напруження чи навпаки входячи стан натхнення), усвідомлює структуру руху думки, яка потім буде відтворюватися у діях.

Узагальнюючи думки названих філософів, які були тими мислителями, хто змінював світ уявлених спільнот, підкреслимо значення історій та емоцій, думок та викликаних ними дій. Саме мислення, яке порівнюється Сократом, М. Гайдеггером, Х. Арендт та ін. з вітром, має схильність до мінливості, проте важливою якістю лідера є вміння емоційно розпізнавати та свідомо зупиняти ті, які будуть реалізовуватися в діях, а яким варто проходити. Саме в просторі між появою емоцій, думок та їх реалізацією, є місце для волі, совісті, відповідальності лідера та самої індивідуальності людини. Застосовуючи згадані роздуми до феномену лідерства, стає зрозумілою важливість рефлексії власних емоцій, думок та дій, що створюють відповідні історії.

Література

1. Арендт Х. Жизнь ума / пер. А. Говорунова. СПб. : Наука, 2013. 517 с.
2. Гоулман Д., Бояцис Р., Маккі Е. Емоційний інтелект лідера / пер. з англ. В. Глінка. К. : Наш формат, 2020. 288 с.
3. Мамардашвили М. Символ и сознание. СПб. : Азбука-Аттикус, 2011. 320 с.
4. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? / пер. Э. Сагетдинова. М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. 320 с.

УДК 16.1 (075.8)

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ЛОГІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

В. Ю. Попов

На початку третього десятиріччя ХХІ сторіччя в зв'язку з розвитком різноманітних логічних моделей, логіка опинилася в ситуації, коли на порядок денний знову постало питання, до якого логіки періодично повертаються з часів Аристотеля: що ж є предметом логіки як науки та навчальної дисципліни? Ще з часів «Логіки Пор-Рояля» вона

розглядається як «мистецтво правильно мислити». На підставі цього розуміння наприкінці XIX ст. формується психологічне розуміння логіки, яке незважаючи на боротьбу проти «психологізму», стало домінуючим у викладацьких програмах тодішніх навчальних закладів. Найбільш яскравим прикладом щодо цього є підручник Г. І. Челпанова, в якому логіка однозначно визначалася як наука про закони правильного мислення. Залишилося лише виявити, яке мислення буде вважатися правильним і що буде критерієм цього. Згодом, знайшлися люди, що однозначно визначили цей критерій... Гімназичний підручник Челпанова (зрозуміло, у скороченому вигляді) був перевиданим у СРСР 1946 року, як вважають, за прямою вказівкою Сталіна і став основою для радянської діатрибічної традиції викладання формальної логіки. Написані згодом підручники В. Ф. Асмуса та М. С. Строговича, перевиданий (у переробленій формі) підручник С. Н. Віноградова та інші відтворювали психологічне тлумачення предмету логіки, що прийшло до вподоби «вождю народів». Згодом у СРСР розгорнулася дискусія про взаємини діалектичної та формальної логіки, при чому площа цих дискусій була не скільки наукою, стільки ідеологічною. В решті-решт, з поваленням комуністичної ідеології, «формалісти» одержали остаточну перемогу над «діалектиками», хоча рецидиви реставрації «діалектичної логіки» у Російській федерації в наш час стали все більш помітними. Але у наслідок цієї перемоги відбулося (принаймні у системі освіти) не оновлення логіки, а повернення до її психологічної версії. Якщо ми звернемося до чисельних сучасних українських та російських підручників, словників та довідників, то ми зустрінемо у більшості випадків теж саме: «Логіка – наука про форми та закони правильного мислення». Більшість викладачів українських провінційних навчальних закладів викладають логіку у повній відповідності з сталінсько-челпанівським її розумінням, намагаючись за її допомогою прищепити студентам навички «правильного мислення». Однак відомо, що психологізм у логіці було піддано докладній критиці ще Г. Фреге та Е. Гуссерлем. Непримиреним критиком психологізму з логіки був лідер Львівсько-Варшавської школи Я. Лукасевич, який вважав, що «...Неправильно, що логіка – наука про закони мислення. Досліджувати, як ми дійсно мислимо чи як ми повинні мислити, – не предмет логіки. Перше завдання належить психології, друге має відношення до області практичного мистецтва, на кшталт мнемоніки» [4, с. 89]. У більшості західних видань з логіки ми навряд чи зустрінемо щось подібне до наших підручників у тлумаченні предмету логіки. У них представлено розмаїття у розумінні логіки як науки, втім жодне з тлумачень не намагається нав'язати розуміння логіки як науки про єдино-правильне мислення. Одне з найавторитетніших видань з історії та розвитку логіки (оксфордських вчених В. та М. Кнілів), дає таке визначення предмета логіки: «Наука, що досліджує принципи коректних чи прийнятних міркувань» [8, р. 89]. Таке розуміння предмету логіки було притаманне ще в радянські часи сумлінним радянським вченим таким А. А. Марков, що вважав, що «логіку можна визначити як науку добрі засоби міркування. Під “добрими” засобами міркувань можна розуміти такі, у яких з вірних вихідних положень виходять вірні результати» [5, с. 5]. Таке «м'яке» визначення логіки задовольняє більшість сучасних вчених. Наприклад, російський логік А. М. Анісов вважає, що при визначенні предмета логіки можна обійтися без посилань на «таємничий й не досить досліджений феномен мислення» [1, с. 12]. В. Н. Переверзєв також вважає, що з цієї формулювання «не можна усвідомити, чим логіка вирізняється, наприклад, від філософії та психології» [6, с. 4]. Замість челпановської дефініції вони пропонують розглядати у якості об'єкту логіки розглядати певний Універсум міркувань. Так, український логік А. Т. Ішмуратов вважає, що «логіка це наука, яка досліджує міркування шляхом побудови знакових систем» [3, с. 7]. Його підтримує вищезгаданий А. М. Анісов: «логіка – це теоретична наука про правильні міркування» [1, с. 14]. Втім наведені визначення стають занадто вузькими з огляду на розмаїття розвитку сучасної логіки, яка має відношення вже не тільки до міркувань, але й до поведінки («логіка дії»), конфліктів, прийняття рішень тощо. Тому на мій погляд, логіку досить попередньо можна визначити

(слідуючи А. Тарському та А. Т. Ішмуратову) як загальну теорію моделей впливання на основі знакових систем. Загальною рисою багаточисельних логік є намагання дослідити закономірність зв'язків між абстрактними об'єктами за допомогою символічних метамов. Сучасна логіка базується на розроблених у XIX–XX сторіччях штучних мовах та засобах обчислення висловлювань, класів та висновків. Необхідним є у програмі вищої школи докорінне переосмислення місця логіки, яка повинна перетворитися з науки яка нібито навчає мислити у науку, що допомагає моделювати діяльність у різних сферах свого життя. Чи потрібна така логіка сучасній Україні? Може хоча б «стара (тобто челпанівська) логіка» хоча б навчила майбутніх спеціалістів хоча б якось мислити? Нарешті, хочу навести знаменитий вислів Г. Гегеля, який вважав, що існує упередження, що немов логіка «...вчить мислити... як фізіологія навчає перетравлювати їжу» [2, с. 76]. Претензії психологізованої формальної логіки навчити людей «правильному мисленню» матимуть такі ж наслідки, як і сталінські намагання використати логіку для встановлення єдино-правильного мислення.

Мету «навчити мислити логічно» в західній вищій освіті виконують курси логіки критичного мислення, які в мінімальній мірі використовують математичний апарат (зазвичай обмежуються основами пропозиційної логіки) і орієнтовані на аналіз аргументації, а не на моделі обчислення. Такий підхід розділення «елітної» академічної логіки та практичної логіки «для всіх» є найбільш прийнятний з прагматичної точки зору, тому що уникає звичної для вітчизняної плутанини математичної логіки для істориків та силогістики для математиків. Маючи це протиріччя невирішеним потрібно визначити логіку як анахронізм, побудований на окремо взятій історичній традиції звід норм досить рідкісних явищ мислення з доволі сумнівною науковою цінністю. Але логіку можна представити і як пряму необхідність, причому одразу в двох вимірах – науковому і громадянському. За відсутності обов'язкового курсу з філософії, курс логіки може хоча й частково компенсувати недостатність теоретико-методологічної бази майбутніх науковців. Більш того, сучасне суспільство має нагальну потребу в аргументованому, послідовному мисленні. Логіка – це передумова демократії за Т. Джеферсоном: «В республіці, чії громадяни керуються розумом, а не примусом, мистецтво мислення стає першою необхідністю» (цит.за: [7, р. 5]), і тим нагальніша ця потреба, чим більше в свідомості громадян вкорінилося стадне (тоталітарне) мислення, потяг до різноманітних міфів та ілюзій. Логіка вимагає не тільки точності та однозначності визначень, але й доведення, що радикально не сумісне з риторичним переконанням, яке далеко не завжди має на меті встановлення істини. Таким чином, сучасна логіка повинна перетворитися в дієвий інструмент протистояння спробам приборкати людське мислення за допомогою ментального насильства та маніпуляцій свідомістю.

Література

1. Анисов А. М.. Современная логика. М.: ИФ РАН, 2002.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. Соч. В 3 т. Т.1. М.: Мысль, 1970.
3. Ішмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки К.: Абрис, 1997.
4. Лукасевич Я. Аристотелевская силлогистика с точки зрения современной формальной логики. М.: Изд-во ИЛ, 1959.
5. Марков А. А. Элементы математической логики. М.: МГУ, 1984.
6. Переверзев, В.Н. Логистика. Справочная книга по логике. М.: Мысль, 1995.
7. Copi M.I. Introduction to Logic. N-Y.: Macmillan Publishing Company, 1990.
8. Kneale, W. & Kneale, M. The Development of Logic. Oxford: Oxford University Press, 1985.

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ МИСТЕЦТВА В ФІЛОСОФІЇ ОРТЕГИ-І-ГАСЕТА

А. О. Труфанова

У 1925 році світ побачив найвідоміший твір іспанського філософа Ортеги-і-Гасета «Дегуманізація мистецтва». На жаль, свого часу деякі відомі ідеї філософа трактувались хибно і спрощено. Вириваючи слова з контексту, його намагались представити то «апологетом «дегуманізації мистецтва», то «духовним аристократом», котрий зневажає просту людину, а ще - прихильником елітарності в житті і в мистецтві.

У своїх перших соціологічних роботах «Дегуманізація мистецтва» (1925) і «Повстання мас» (1929) він стверджував, що культура і цивілізація внутрішньо протилежні демократії. Сучасне століття унікальне у своєму відкиданні поняття елітарного суспільства. Замість слухняного отримання цінностей, моделей і цілей від аристократії, «людина мас» дозволяє нав'язувати собі конформізм, терпимість і невихованість як провідні соціальні принципи. У «Дегуманізації мистецтва» Ортега показує, що сучасне мистецтво є антиегалітарним. Він стверджує, що мета таких «важких» художників, як Малларме, Джойс, Піранделло, полягає в тому, щоб цілеспрямовано вилучити маси з культурного життя, яка завжди була елітарною сферою життя. Основна відмінність нового мистецтва від старого, згідно з концепцією автора, полягає в тому, що воно звернене до еліти суспільства, а не до його маси. Тому зовсім необов'язково мистецтво має бути популярним, тобто воно не повинно бути загальнозрозумілим, загальнолюдським. Навіть більше «...радіти або співчувати людським долям, – пише філософ, – є щось дуже відмінне від справді художньої насолоди». Нове мистецтво, навпаки, має відчувувати людей від реального життя. «Дегуманізація» – є основа нового мистецтва ХХ століття [1]. «Ось чому нове мистецтво поділяє публіку на два класи - тих, хто розуміє і тих, хто не розуміють його, тобто на художників і тих, які художниками не є. Нове мистецтво – це чисто художнє мистецтво» [2, с. 226]. У чому ж суть нового мистецтва? Ортега-і-Гассет сповіщає, що воно повертається до стилю. Ключовим стає слово «стилізація». Ось це стильно, говоримо ми, а ось це не стильно. Стилізація – це деформація реального, його дереалізація. «Стилізація містить у собі дегуманізацію. Немає іншого шляху дегуманізації» [1].

Ортега-і-Гассет описує і досліджує дійсність і факти мистецтва. Перш за все, він виявляє утилітаризм сучасної людини по відношенню до мистецтва: людям подобається тільки таке мистецтво, яке пов'язане з людськими долями, з людським існуванням: «Мистецтвом вони назвуть сукупність засобів, за допомогою яких вони відповідно вступають в контакт з по-людськи цікавими речами». Таке розуміння мистецтва Ортега-і-Гассет вважає природним, оскільки більшість людей не знає іншого ставлення до об'єктів, крім «практичного» [2, с. 223]. По-справжньому розуміти і сприймати твори мистецтва може лише той, хто виробить у себе здатність бачити твори мистецтва такими, якими вони є насправді, – нереальними. «Більшість людей зробити цього не в змозі, говорить Ортега-і-Гассет, вони ніколи не відчують справді естетичної насолоди, бо занурені в власне людську реальність» [2, с. 227].

Ортега-і-Гассет намагається виключити з мистецтва дві речі: природу з її формами і людину з її почуттями. Природу – тому, що вона постійно сковує дії і горизонт художника, а людину - тому, що людяність мистецтва повертає художника до природи, «неорганічного тіла людини». Наслідок дегуманізації Хосе Ортега-і-Гассет бачить в поглибленому індивідуалізмі і суб'єктивізмі мистецтва.

«Ортега-і-Гассет виступає проти романтичного розуміння мистецтва, проти його «персоналізації», тому що романтичне мистецтво було «занадто людським». У романтичному мистецтві Ортега не сприймає гіпертрофію суб'єктивності. Тому він називає

подвигом поворот до об'єктивного, який був здійснений в музиці Дебюссі: особисті почуття були вирвані з музики з коренем, вона була об'єктивована» [3, с. 287].

Те ж саме він говорить про поезію: з поезії потрібно виключити людське, і, перш за все – людину-героя, людину-особистість, бо життя є одне, а поезія – щось зовсім інше, людина є людина, а поет є поет. «Абстрагування від чого б то не було конкретного – ось одна з перших завдань будь-якого дійсного і справжнього мистецтва, стверджує іспанський мислитель» [3, с. 282]. Ортега абсолютизує феномен художнього перетворення реальності, багаторазово відзначений і творцями і теоретиками мистецтва. Ортега звільняє поета і художника взагалі від будь-якого страждання і переживання, так як мистецтво, за визначенням було піднесене над реальністю, а художник ізольований від людей і всього людського. В цьому проявляється його обраність. Ортега-і-Гассет своєрідно трактує питання традиції в історії мистецтва. Він вважає тиск будь-якої традиції «згубним для творчих імпульсів сучасності» [3, 282].

Вчена Радугіна А. А. в підручнику з естетики зазначає, що книга Ортеги-і-Гассета «Дегуманізація мистецтва» по праву стала справжнім маніфестом авангардизму. Філософ стає на бік тієї частини європейської творчої інтелігенції початку століття, яка намагалася створити нове мистецтво [4]. Його роботи отримали велике поширення та стали загальновідомими, оскільки в них він намагався дати тлумачення реальних процесів. Тому він є одним із дуже впливових філософів ХХ століття.

Сучасне розуміння мистецтва зазнало суттєвих змін і розуміння мистецтва ХХІ століття не увібрало в себе всі без виключення канони ХХ століття. На сьогодні стилізація є дуже поширеним явищем, а еліта і маса не мають чітко визначених розшарувань, оскільки демократизація суспільства урівнює соціальні прошарки. Ми не можемо чітко виділити тих, хто розуміє мистецтво і тих, хто його не розуміє, оскільки змінюється свідомість суспільства і воно швидко стає готовим до розуміння того, що раніше здавалося недосяжним. Також немає чіткого розмежування між так званим «високим» мистецтвом і «спрощеним» мистецтвом. У простому можна знайти високе, а високе – спростити до невпізнанності. Все залежить від суб'єктивного сприйняття і розуміння твору мистецтва. Сучасне мистецтво не позбавлене чуттєвості, емоційності, схильності до переживань і, як і раніше, є «людським», проте раціональність і нейтральні відтінки можна також віднайти, якщо намагатись спеціально знайти твори мистецтва позбавлені індивідуалізму.

Література

1. URL: <https://plomin.club/ortega-i-gasset-problems-of-mass-and-elite-culture/>
2. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства. *Эстетика. Философия культуры* / Вступ. ст. Г. М. Фриндлера; Сост. В. Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – с. 218 – 260
3. Долгов К.М. Реконструкция эстетического в западноевропейской и русской культуре. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 1040 с.
4. Эстетика: Учебное пособие для вузов / Под ред. А. А. Радугина. М.: Центр, 1998. 240 с.

СЕКЦІЯ «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»

УДК 349.22

ЩОДО ПОНЯТТЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО КОМПЛАЄНСУ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Л. П. Амелічева

Корупція є суттєвим сучасним викликом для трудових відносин в закладах вищої освіти з науковими, науково-педагогічними, педагогічними та іншими працівниками. Порушення антикорупційного законодавства у вищій освіті є однією із постійних новинних топ-тем в ЗМІ. Так, в 2021 році за повідомленням пресцентру Служби безпеки України у Кропивницькому викрили на корупції декана одного з факультетів Льотної академії Національного авіаційного університету, який за хабарі забезпечував курсантам допуск до польотів. «Вартість такого «допуску» для одного курсанта декан оцінював у \$ 11,5 тисяч», – зазначається у повідомленні пресцентру Служби безпеки України. Затримали керівника факультету на робочому місці одразу після отримання першої частини хабара – \$ 5 тисяч. Ще один кейс 2021 року, пов'язаний із тим, що правоохоронці викрили масштабну шахрайську схему зі складання іспитів у медичних вишах Києва. «Мінімальна вартість таких «освітніх послуг» становила 3 тисячі американських доларів», – зауважується в повідомленні зазначеного пресцентру. Правоохоронцями встановлено понад 60 випадків неправомірного отримання сертифікатів про успішне складання іспитів у медичних ЗВО Києва.

В спеціальній юридичній літературі до причин виникнення корупції у сфері освіти, зокрема, у вищій, віднесені: 1) об'єктивні причини, до яких належать низький рівень заробітної плати освітян, обмежена кількість місць на бюджетну форму навчання насамперед за престижними спеціальностями або в рейтингових вищих навчальних закладах, недосконалість законодавства, спрямованого на запобігання та протидію корупції; 2) суб'єктивні причини, а саме: розчарування й апатія з боку викладачів до навчального процесу, який є ускладненим відповідно до вимог Болонської системи і не приносить достатніх матеріальних винагород; відсутність пошани до викладацької роботи з боку студентів; замовчування студентами випадків давання і вимагання грошової чи іншої матеріальної винагороди; 3) об'єктивно-суб'єктивні причини, зокрема: відпрацьовування особою витрат у зв'язку із влаштуванням на викладацьку роботу, недостатні правові та соціальні гарантії захисту освітян. На наш погляд, до суб'єктивних причин виникнення корупції у сфері освіти, зокрема, вищої, належить також низький рівень поінформованості роботодавців-ЗВО щодо ролі та змісту антикорупційного комплаєнсу (як системи заходів запобігання корупції та конфлікту інтересів), який базується на розробці та прийнятті антикорупційної програми на локальному рівні. Адже згідно ст. 62 Закону України «Про запобігання корупції» в обов'язковому порядку антикорупційна програма затверджується керівниками: 1) державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), де середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує сімдесят мільйонів гривень; 2) юридичних осіб, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 мільйонів гривень. ЗВО, які не підпадають під ці критерії можуть запроваджувати антикорупційний комплаєнс у добровільному порядку.

Як вже вище зауважувалося, метою антикорупційного комплаєнсу є запобігання та протидія корупції. Основою ж побудови ефективного антикорупційного комплаєнсу юридичної особи, зокрема ЗВО, є розробка і затвердження на локальному рівні антикорупційної програми. Відповідно до ст. 63 Закону України «Про запобігання корупції», вона повинна містити такі елементи (положення), як: 1) сферу застосування та коло осіб, на які поширюються її положення; 2) вичерпний перелік та опис антикорупційних заходів, стандартів, процедур та порядок їх виконання (застосування), зокрема порядок проведення періодичної оцінки корупційних ризиків у діяльності юридичної особи; 3) норми професійної етики працівників юридичної особи; 4) права і обов'язки працівників та засновників (учасників) юридичної особи у зв'язку із запобіганням і протидією корупції у діяльності юридичної особи; 5) права і обов'язки Уповноваженого як посадової особи, відповідальної за запобігання корупції, та підпорядкованих йому працівників (у разі їх наявності); 6) порядок регулярного звітування Уповноваженого перед засновниками (учасниками) юридичної особи; 7) порядок здійснення належного нагляду, контролю та моніторингу за дотриманням антикорупційної програми у діяльності юридичної особи, а також оцінки результатів здійснення передбачених нею заходів; 8) умови конфіденційності інформування Уповноваженого працівниками про факти підбурення їх до вчинення корупційного правопорушення або про вчинені іншими працівниками чи особами корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень; 9) процедури захисту працівників, які повідомили інформацію про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення; 10) процедуру інформування Уповноваженого працівниками про виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів, а також порядок врегулювання виявленого конфлікту інтересів; 11) порядок проведення індивідуального консультування Уповноваженим працівників юридичної особи з питань застосування антикорупційних стандартів та процедур; 12) порядок проведення періодичного підвищення кваліфікації працівників у сфері запобігання і протидії корупції; 13) застосування заходів дисциплінарної відповідальності до працівників, які порушують положення антикорупційної програми; 14) порядок вжиття заходів реагування щодо виявлених фактів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, зокрема, інформування уповноважених державних органів, проведення внутрішніх розслідувань; 15) порядок внесення змін до антикорупційної програми.

У вказаній програмі для роботодавця-ЗВО повинні враховуватися положення ст. 42 Закону України «Про вищу освіту», яка забороняє обрання, призначення (у тому числі виконувачем обов'язків) на посаду керівника закладу вищої освіти особи, яка: за рішенням суду була визнана винною у вчиненні корупційного правопорушення – протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; піддавалася адміністративному стягненню за корупційне правопорушення – протягом року з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили. Положення антикорупційної комплаєнс-програми ЗВО повинні містити також деякі обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників, які передбачені у ст. 58 Закону України «Про вищу освіту», а саме: дотримання норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у закладах вищої освіти тощо; дотримання в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечення її дотримання здобувачами вищої освіти й ін. На наш погляд, обов'язок дотримуватися антикорупційного комплаєнсу в університеті повинен передбачатися насамперед у трудових контрактах та посадових інструкціях тих посадових осіб, які виконують організаційно-розпорядчі повноваження.

Наразі успішно запроваджена антикорупційна комплаєнс-програма у багатьох ЗВО, таких, як: Харківський університет внутрішніх справ, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київський політехнічний інститут тощо. Однак, ще багато роботодавців-ЗВО такі програми не впровадили, що обумовлює загалом гальмування запровадження антикорупційного комплаєнсу на національному рівні, що насамкінець негативно впливає на показник Індекс сприйняття корупції в Україні.

Таким чином, все вищевикладене, дозволяє зробити наступні висновки. В Україні провадиться недостатньо ефективна антикорупційна політика в сфері освіти, зокрема, вищій. Не всі юридичні особи в сфері вищої освіти впровадили антикорупційний комплаєнс-контроль, у таких роботодавців-ЗВО не створені відповідні спеціальні структурні підрозділи, не проводиться оцінка корупційних ризиків і не вживаються заходи щодо їх зменшення чи усунення, не проводяться відповідні тренінги із співробітниками.

УДК 347.91/.95

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ МАЙНОВИХ ПРАВ

І. В. Атаманчук

Реалізація суб'єктами правовідносин судового захисту особистих майнових прав здійснюється на підставі принципів та стандартів як цивільного так і господарського судочинства. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Ці завдання превалюють над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (ч. 2 ст. 2 ЦПК України). Аналогічний зміст має ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України): завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави. Наведені законодавчі положення знаходяться у відповідності до змісту ч. 1 ст. 55 Конституції України, а офіційне тлумачення частини першої статті 55 викладене в Рішенні Конституційного Суду № 9-зп від 25.12.97 р., вказує на неприпустимість відмови суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, і, що це є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене.

Процесуальними передумовами права на пред'явлення позову є обставини, з наявністю або відсутністю яких процесуальний закон пов'язує виникнення суб'єктивного права певної особи на звернення до суду з позовом за захистом особистих майнових прав. Згідно п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України 12.06.2009 № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивач), підставу позову (чим він обґрунтовує свою вимогу), зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав).

У ході визначення передумов судочинства пов'язаного з захистом особистих майнових прав можуть виникати процесуальні питання різного ступеню складності, зокрема, питання звернення до нових процесуальних процедур, запроваджених Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», серед яких правильне визначення предмета позову, питання вжиття заходів забезпечення позову, питання значущості для оцінки судом обставин справи висновку експерта з питань права, питання правових наслідків звернення до процедури врегулювання спору за участю судді та ін.

Вибір позивачем способу захисту майнового права, який повинен забезпечувати в першу чергу захист та відновлення порушеного права позивача, знаходить відображення у формулюванні предмета та обґрунтуванні підстав позову.

Визначення предмету позову являється визначенням певної матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, яка кореспондується зі способами захисту права, які перелічені, зокрема, в ст.16 ЦК України та визначає зміст судової діяльності, індивідуалізує позов. Серед об'єктів цивільних прав, які можуть бути предметом захисту, певну специфіку має захист майнового права, що знаходить першочерговий прояв у визначенні предмета позову.

У судовій практиці, майнове право, прийнято визначати як «право очікування», яке є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна та яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому (Постанова ВСУ у справі 6-265цс16 від 30 березня 2016 року; Постанова ВСУ у справі 6-290цс16 від 16.03.2016 р.), тому при визначенні предмета позову слід розмежовувати позови спрямовані на захист майнового права та позови спрямовані на захист права власності. Враховуючи, що відповідно до статті 328 ЦК України набуття права власності – це певний юридичний склад, з яким закон пов'язує виникнення в особи суб'єктивного права власності на певні об'єкти, суд при застосуванні цієї норми повинен встановити, з яких саме передбачених законом підстав, у який передбачений законом спосіб позивач набув право власності на спірний об'єкт та чи підлягає це право захисту в порядку, передбаченому статтею 392 ЦК України, аналогічний правовий висновок викладений у Постановах Верховного Суду України від 30 березня 2016 року у справі № 6-3129цс15, від 30 березня 2016 року у справі № 6-265цс16, від 23 березня 2016 року у справі № 6-289цс16, від 16 березня 2016 року у справі № 6-290цс16, від 20 квітня 2016 року у справі № 6-2994 цс15.

Наприклад, якщо предметом договорів є майнові права на нерухоме майно, то за змістом укладених між сторонами договорів, позивач отримує лише право на набуття права власності, у цьому контексті, предмет позову повинен містити вимогу про захист та відновлення порушеного права позивача, а не загальну вимогу про усунення порушення закону чи договору, саме тому, у зобов'язаннях по інвестуванню будівництва, предметом позову повинно бути визнання майнових прав на об'єкт незавершеного будівництва, а не визнання права власності на нього, оскільки порушене право інвестора підлягає захисту шляхом зобов'язання забудовника виконати умови укладених між сторонами договорів у частині зобов'язання останнього передати позивачу документи (копії документів, нотаріальні копії документів, оригінали документів та інше), що необхідні для оформлення права власності на об'єкти нерухомості. Так, 13 травня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 760/17864/16-ц, провадження № 61-699св17 (ЄДРСРУ № 81722147) підтвердив раніше сформовану позицію викладену у постановах від 20 березня 2019 року у справі № 6-14-39цс19 та від 27 лютого 2019 року у справі № 6-14-606цс18, яка полягає в тому, що у разі невиконання належним чином взятих на себе зобов'язань, а також, відсутності факту введення будинку в експлуатацію, з урахуванням повної та вчасної сплати пайових внесків, ефективним способом захисту порушених прав є визнання майнових прав на об'єкт інвестування. Таким чином, для захисту суб'єктивного права необхідно, щоб вимога ґрунтувалася не лише на юридичних фактах, а й на відповідній нормі права, яка становить правову підставу позову, проте ст. 175 ЦПК не містить вказівки на необхідність посилення на норму матеріального права, що регулює спірні правовідносини.

Таким чином, можна зробити висновок, що процесуальні передумови судового захисту особистих майнових прав у широкому сенсі – це закріплені у нормах законодавства гарантії права на звернення за судовим захистом. Процесуальні передумови судового

захисту особистих майнових прав включають дотримання процесуальних строків, правильне визначення предмета позову та вибір процесуальних процедур, що сприятимуть швидкому, ефективному, неупередженому та своєчасному розгляду справи судом.

Як свідчить судова практика, на сьогодні існують певні проблеми пов'язані з відсутністю однорідного визначення способу судового захисту, а відтак і предмета позову у спорах між інвесторами будівництва і забудовниками, за відсутності введення об'єкту нерухомості в експлуатацію. Предметом позову у таких справах вказують: визнання права власності на житло, визнання майнових прав, зобов'язання вчинення дій для подальшого оформлення права власності, що ускладнює формування єдиної правової оцінки судом, формування однорідної судової практики у таких справах, та породжує необхідність усунення прогалин матеріального права, що регулюють зазначені відносини.

УДК 347.77+346.9

ЩОДО ОПУБЛІКУВАННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

О. В. Бахур

У зв'язку із стрімким темпом розвитку ринку інтелектуальної власності в Україні, у тому числі результатів інтелектуальної власності суб'єктів господарювання у промисловій власності, носії таких прав періодично стикаються з їхнім порушеннями, а тому є цілком виправданим їхнє бажання знайти нові, ефективні способи захисту прав, зокрема, які законом не передбачені, але і не суперечать йому і можуть бути встановлені рішенням суду. Таким чином, суб'єкти господарювання в сучасних умовах розвитку технологій перебувають у постійному пошуку ефективних засобів судового захисту прав інтелектуальної власності.

Разом з тим, ефективність способів захисту, зокрема й тих, що не передбачені Законом, на практиці можна спостерігати на етапі виконання рішення суду. Обраний спосіб захисту особою має бути виправданий кінцевою метою – реальним задоволенням вимоги позивача.

Слушною є думка О. О. Кота про те, що спосіб захисту може бути застосований особою, якщо він є ефективним і відповідає змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, та характеру його порушення. Судовий захист можна визнати ефективним лише за умови, якщо він забезпечує реалізацію цілей правосуддя – захист суб'єктивних прав, що порушуються, оспорюються або не визнаються. При цьому суб'єкт такого права – і це особливо чітко простежується у справах щодо захисту інтелектуальних прав – має довести в судовому процесі не тільки факт порушення його права, а й обґрунтувати правильність вибору способу захисту порушеного права [1, с. 368–369].

У сфері права інтелектуальної власності одним із спеціальних способів захисту є опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення (п. 6 ч. 2 ст. 432 ЦК України). В науці ефективність застосування такого заходу захисту порушеного права є досить спірною. Так, зазначається, що навряд чи можна розглядати як належний захід захисту сам факт опублікування у ЗМІ відомостей про порушення права і зміст судового рішення. Опублікуванню мають підлягати всі дані про порушника, а не просто відомості про факт порушення [2, с. 351]. Також у зазначеній нормі не вказано порядок і

умови вибору ЗМІ, в якому має бути опубліковано інформацію, що ускладнює застосування цього способу на практиці.

Слід враховувати і те, що з розвитком інформаційних технологій розширюються способи поширення інформації поряд із ЗМІ. Так, наприклад, Велика Палата Верховного Суду, у справі № 569/17272/15-ц від 30.01.2019 р., підтримала право особи на опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності, погодившись із висновком суду апеляційної інстанції, хоч таке повідомлення має бути розміщене на офіційному веб-сайті відповідача [3].

У сфері промислової власності, як свідчить судова практика, поширеними спеціальними способами захисту є зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності; вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, та знищення таких товарів; застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності [4, 5, 6, 7, 8].

Крім згадуваних спеціальних способів, такий спосіб захисту як опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення у промисловій власності є рідкістю, натомість цей спосіб є більш поширеним у сфері авторського права. При цьому аналіз судової практики дає підстави вважати, що такий спосіб захисту є доцільним.

Так, у згадуваній справі, позивачі звернулись до суду з позовом у якому зазначили, що у 2006 році творчою працею художника-постановника, що працював у ТОВ, у рамках виконання службового доручення було створено службовий твір образотворчого мистецтва, виключні майнові права на який належать ТОВ. Пізніше їм стало відомо, що інше підприємство використало їхній твір без дозволу, шляхом розміщення примірника твору в мережі Інтернет та трансляцією у власній програмі (шість разів). Позивачі просили зобов'язати відповідача, серед іншого, здійснити публікацію про порушення авторських прав позивачів на твір на офіційному сайті відповідача. Судом першої інстанції у задоволенні позову було відмовлено, мотивуючи тим, що позивачами не доведено факти неправомірного використання об'єкту авторського права, яке зареєстроване за одним із позивачем [9].

Не погоджуючись із рішенням суду першої інстанції позивачі оскаржили його у апеляційному порядку. Рішенням апеляційного суду скасовано рішення суду першої інстанції і ухвалено нове, яким позов позивачів задоволено, зокрема, зобов'язано відповідача опублікувати на своєму офіційному сайті протягом місяця з дня ухвалення цього рішення повідомлення про те, що ПП порушено авторські права позивачів на твір образотворчого мистецтва [10].

Однак, відповідач подав касаційну скаргу, за наслідками розгляду якої ВП ВС вирішила скасувати рішення суду першої інстанції в частині стягнення з відповідача компенсації за порушення майнових авторських прав, та в частині позовних вимог ТОВ до ПП із закриттям провадження у справі, мотивуючи, що спір між ними має розглядатися за правилами господарського, а не цивільного судочинства. Щодо опублікування на веб-сайті відповідача повідомлення про порушення ним прав інтелектуальної власності автора твору образотворчого мистецтва, рішення апеляційного суду залишено без змін.

При цьому, ВП ВС зазначила, що спосіб захисту, який обраний автором твору, є належним, бо дозволяє ефективно захистити порушене особисте немайнове право інтелектуальної власності – право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору. Саме це право було порушене відповідачем шляхом використання твору без зазначення імені автора. Таке право може бути ефективно захищене шляхом ухвалення судового рішення про публікацію у пресі інформації про допущене порушення, оскільки внаслідок такої публікації інформація про авторство, прихована порушником, доводиться до відома невизначеного кола осіб. Таким чином, позовна вимога про

публікацію у пресі інформації про допущене порушення відповідає належному способу захисту вказаного особистого немайнового права інтелектуальної власності на твір [3].

Таким чином, у наведеному судовому рішенні вбачається про ефективність застосування такого способу захисту права як опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення, хоч і як згадувалось вище, на офіційному веб-сайті відповідача, а не у ЗМІ. Це свідчить про диспозитивність у виборі позивачем способу захисту, а також про його результативність його мети – при вирішенні судом спору, це задовольнить його вимоги.

Отже, слід зазначити, що на практиці згадуваний спеціальний спосіб захисту прав інтелектуальної власності, на разі ефективно використовується у цивільному судочинстві при захисті авторського права. У порядку господарського судочинства такий спосіб є недоцільним, оскільки позивачам, що є суб'єктами підприємницької діяльності, які мають, як правило, на меті отримання прибутку, опублікування відомостей в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності є недостатнім.

Література

1. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
2. Бернатович Олександр. Проблеми захисту інтелектуальної власності та шляхи їх вирішення. Р., 2010. 351 с.
3. Рішення Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2019 р. справа № 569/17272/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80116150>.
4. Рішення Господарського суду Одеської області від 14.11.2019 р. справа № 916/2691/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85778245>.
5. Рішення Господарського суду Одеської області від 18.03.2020 р. справа № 916/3470/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88359061>.
6. Рішення Господарського суду Одеської області від 21.01.2019 р. справа № 916/2338/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79518114>.
7. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 07.08.2020 р. справа № 580/2229/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90837451>.
8. Рішення Господарського суду Житомирської області від 10.01.2019 р. справа № 906/272/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79285667>.
9. Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 07.11.2016 р. справа № 569/17272/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62667491>.
10. Рішення Апеляційного суду Рівненської області від 22.12.2016 р. справа № 569/17272/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63682827>.

УДК 340.12

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ОНТОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Ю. В. Гоцуляк

Право є невід'ємною складовою суспільного буття, саме ця категорія відповідає за належний порядок у соціальних зв'язках. Право є однією з найвищих соціальних цінностей. Із цими позиціями навряд чи у когось можуть виникати сумніви. Інша справа, коли постає питання зі з'ясуванням вихідного змісту права як фундаментального феномену. У такому випадку до наукового дискурсу долучають значна кількість наукових шкіл та теорій праворозуміння. У чому ж полягає складність у пошуку відповіді на питання про сутність права? Маємо стійке переконання, що справа у плюралізмі правових характеристик, які розум може виявити у різних сферах буття: суб'єкт, природа, держава, норма, відносини. У всіх цих сферах ми можемо спостерігати концентрацію правових змістів. Але яка із цих сфер є

первісною? Це мабуть, найскладніше питання теорії та філософії права. Розглянемо деякі найвідоміші підходи до дефініції права.

О. Ф. Скакун тлумачить право як систему норм: «Право – система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин... забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу» [1]. Так, отримуємо ключові атрибути права у наведеній дефініції: регулятор, система, норма, держава. М. В. Цвік та О. В. Петришин наводять наступне визначення: «Право слід розуміти як засновану на уявленні про справедливість міру свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державою» [2, с. 148]. Тут знаходимо уже тенденцію до більш природних категорій міри, свободи та справедливості. Є. В. Білозьоров та В. П. Власенко дають таку дефініцію: «...право – це загальнообов'язковий, свідомо-вольовий, формально визначений, нормативний регулятор суспільних відносин, що відповідає визнаній у суспільстві мірі справедливості, свободи та рівності, встановлений чи санкціонований державою...» [3, с. 116]. Це визначення збагачує правову реальність наступними атрибутами: загальнообов'язковість та регулятор. П. М. Рабінович дає таку дефініцію: «Об'єктивне юридичне право – це система формально-обов'язкових загальних правил фізичної поведінки, котрі встановлені або санкціоновані державою...» [4, с. 87]. Черговий раз спостерігаємо акцент на атрибутах правило та держава. Втім маємо уточнити, що вчений дає визначення більш контекстне «об'єктивне юридичне право», тим самим конкретизуючи державницький нормативний контекст. Юридична енциклопедія теж дає дещо спрощену, але доволі точну для розуміння дефініцію: «Право – система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою» [5].

Усі зазначені дефініції так чи інакше схиляються до позитивістського праворозуміння, що джерелом права обґрунтовує волю суверена, тобто – держави. Цей підхід, як відомо, має своїх adeptів, так і противників, втім щонайменше маємо визнати, що такі визначення роблять право максимально зрозумілим та матеріальним, а також доступним для нормативного та інституційного регулювання. Разом з тим, постійно зустрічаються у дефініціях такі категорії, як «справедливість», «свобода», «рівність», що надають якісного забарвлення поняттю права і виокремлюють його атрибути. Майже всі тлумачення також враховують базовий правовий атрибут – загальнообов'язковість, що має гарантується державним примусом і є побічним визнанням невід'ємності права для буття людини. маємо переконання, що ці позиції не є первісною онтологічною константою у праворозумінні, вони є хоч і невід'ємними атрибутами, але все ж похідними. Цю константу становлять змісти понять «норма», «регулятор», «правило», адже попередні категорії можуть бути розміщені і поза правовим полем. Свобода, рівність, справедливість в том числі можуть бути предметом етичного чи політичного дискурсу. А от дійсно невід'ємного правового змісту визначенням права дають поняття, що вказують на *впорядкування*. Регулювання означає певне втручання у процеси співбуття для встановлення певної моделі порядку. І, справді, право завжди передбачає наявність потужної сили (держави, Бога, суспільства, свідомості), що може впливати на процеси комунікації. Дискурс про норму передбачає розуміння правового змісту як певних процесів, пов'язаних із заданістю певних порядків і потребою їх досягнення. Зрештою, словник української мови і дає розуміння норми як «обов'язкового порядку» [6, с. 442]. Мова іде уже не просто про довільне впорядкування, а про цілком задане, конкретне і єдине.

Отже, онтологічною константою будь-якого праворозуміння (та правового світогляду, що виникає на його основі [7, с. 11]) є процес впорядкування і належний порядок як певна заданість. Незалежно від того, право є державним явищем, психологічним, соціологічним, природним, космічним – воно має впорядковувати, адже воно відповідає за співбуття. Таким чином, плюралізм підходів до праворозуміння пояснюється тим, що процеси впорядкування розміщені у різних закутках буття – природі, свідомості, комунікації, теології, а також представлені різним уявленням про впорядкувальний зміст (рівність, свобода, держава, норма, Бог тощо).

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів]. За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
3. Теорія держави та права: навч. посіб. За заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К.: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Львів: «Край», 2007. 192 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2003. 736 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка. 1973. 840 с.
7. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація). Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 5–17.

УДК 343.535

ПОСЯГАННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНЕ ст. 365-3 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ – СЛУЖБОВИЙ ЗЛОЧИН ЧИ ЗЛОЧИН ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ?

Є. Ю. Драчевський

14 липня 2020 р. вітчизняними парламентаріями було прийнято Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (далі – Закон від 14 липня 2020 р.). Одним із наслідків ухвалення цього Закону стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) новою ст. 365-3 «Бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей», наявність якої, за задумом законодавця, мала стати надійним запобіжником фактам nereагування працівниками правоохоронних органів на виявлені ними випадки незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей. Внесення до КК цієї зміни ставить перед кримінально-правовою наукою низку питань, зокрема, щодо виправданості розміщення аналізованої кримінально-правової новели у розділі XVII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (далі – розділ XVII).

Родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є встановлений законом порядок використання влади, повноважень, становища та пов'язаних з ними можливостей службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також особами, які надають публічні послуги, спортсменами тощо¹. Розглянувши зміст діяння, передбаченого ст. 365-3 КК, можна з упевненістю стверджувати, що результатом його вчинення є порушення згаданих вище відносин, які охороняються розділом XVII. Та чи є підстави для визнання цих відносин саме **основним безпосереднім** об'єктом аналізованого посягання? І чи не виступають таким об'єктом відносини правосуддя?

Насамперед зазначимо, що складність вирішуваних питань передусім пояснюється подібністю об'єктів службових к. пр. (умовна назва) та низки к. пр. проти правосуддя. Зокрема і найперше це стосується групи к. пр. проти правосуддя, які у правовій доктрині

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1123.

отримали назву або ж як посягання на конституційні принципи діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду (наприклад, статті 371–374 КК) (згідно класифікації залежно від об'єкта), або ж (згідно класифікації залежно від суб'єкта) прямо йменуються к. пр., які вчиняються **службовими особами**, котрі здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя¹.

Попередній аналіз не лише назви, а й, що головне, змісту посягань, які входять до вказаної групи, дав вагомі підстави для висунення гіпотези про те, що насправді вони є нічим іншим, як різновидами службових к. пр., котрі, проте, посягають лише на один із сегментів охоронюваних розділом XVII суспільних відносин – нормальну діяльність органів, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя.

Вважаємо, що за такої ситуації для відповіді на непросте питання про правильне місцезнаходження норм, котрими, як у ситуації зі ст. 365-3 КК, передбачена відповідальність за багатооб'єктні діяння, антисуспільна спрямованість яких дозволяє їх фактично в однаковій мірі вважати посяганням на обидва згадані об'єкти, вирішальне значення має основний безпосередній об'єкт, а якщо ще точніше – то зміст (соціальний зв'язок) охоронюваних відповідними нормами суспільних відносин. Мова йде про те, що якщо буде з'ясовано, що **будь-який прояв** службового делікту супроводжується **обов'язковим** порушенням відносин правосуддя, то така заборона має знаходитись у розділі XVIII Особливої частини «К. пр. проти правосуддя» (далі – розділ XVIII); якщо ж відносини правосуддя являються тільки однією із **альтернативних** сфер службових відносин, які, поряд із багатьма іншими (порядок: виділення земельних ділянок; державних закупівель; розпорядження державним та комунальним майном; отримання кредитів, субвенцій, дотацій; ліцензування, перевірок тощо), лише **можуть** бути порушені в результаті вчинення діяння то така норма має розміщуватись серед «класичних» службових к. пр. (розділ XVII).

Зміст описаного у ст. 365-3 КК діяння дозволяє дійти висновку про те, що основним безпосереднім об'єктом цього к. пр. є суспільні відносини, які забезпечують встановлений законодавством порядок реагування працівниками правоохоронних органів на факт виявленої ними незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей. При цьому необхідно пам'ятати, що згадана незаконна діяльність є к. пр., передбаченим ст. 203-2 КК, а отже, законною реакцією на виявлення останнього працівником правоохоронного органу мало б бути або ж невідкладне внесення відомостей про нього до ЄРДР (якщо мова йде про слідчого, дізнавача або прокурора (ст. 214 КПК)), або ж повідомлення про це відповідним органам для подальшого відкриття кримінального провадження (наприклад, якщо така незаконна діяльність була виявлена оперативними працівниками, працівниками патрульної служби МВС України).

Зважаючи на це, стає зрозумілим, що «ключем» для вирішення питання про правильність місцезнаходження норми, передбаченої ст. 365-3 КК, є отримання відповіді на інше питання: чи є підстави для включення до родового об'єкту к. пр. проти правосуддя суспільних відносин, пов'язаних із діяльністю по реагуванню на виявлені факти к. пр., яка відбувається до внесення відомостей про к. пр. до ЄРДР?

На нашу думку, за умови сприйняття широкого підходу до тлумачення поняття «правосуддя» відповідь на поставлене питання має бути позитивною. Крім згаданих раніше приписів ст. 214, нормативним підґрунтям для такого висновку є і положення ст. 303 КПК, в якій йдеться про можливість оскарження саме **бездіяльності** слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у **невнесенні відомостей про к. пр. до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про к. пр.** Видається, що той факт, що можливість такого оскарження регламентована тією ж самою нормою, котрою передбачена можливість оскарження і інших здійснюваних під час досудового провадження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора, є свідченням органічної єдності всіх цих видів діяльності, які направлені на досягнення єдиної мети – забезпечення здійснення

¹ Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. С. 791.

правосуддя, суспільні відносини у сфері якого і являються одним із видових об'єктів к. пр. проти правосуддя. Аналогічну точку зору з цього приводу висловлювала Ю. В. Юшина¹.

Отже, з урахуванням усіх наведених аргументів, зокрема встановлених основного безпосереднього об'єкту к. пр., передбаченого ст. 365-3 КК, та родових об'єктів к. пр., зосереджених у розділах XVII та XVIII, можна зробити висновок про те, що діяння, описані у чинній редакції аналізованої норми, мали б бути визнані посяганням на відносини правосуддя, а тому рішення вітчизняних парламентаріїв про розміщення досліджуваної кримінально-правової новели серед службових к. пр. є помилковим і таким, що не повною мірою відображає характер антисуспільної спрямованості досліджуваного делікту.

УДК 343:349.6 (477)

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 246 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

О. В. Душевська

Одним із найбільш складних питань, які виникають при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК), є проблема відмежування цього кримінально караного делікту від кримінальних правопорушень проти власності. Тож спробуємо висловити деякі власні міркування з цього приводу.

Аналізуючи відповідну проблематику, Н. О. Антонюк слушно зазначає, що для предмета складів злочинів проти довкілля характерним є те, що він зберігає екологічні зв'язки з біосферою, не втілює в собі конкретно-визначену працю (не є товаром). У майно ж, яке виступає предметом складів злочинів проти власності, вкладено конкретно визначену людську працю, яка вилучає його з природного середовища. Саме ця ознака є вирішальною для розмежування злочинів проти довкілля й злочинів проти власності – посягання на об'єкти природи, вилучені шляхом застосування праці з природного середовища, отримують іншу кримінально-правову кваліфікацію².

Однак ми знаємо, що в результаті чергового «удосконалення» ст. 246 КК в її чинній редакції йдеться не лише про незаконну порубку, а й про такі діяння, як незаконне перевезення, зберігання, збут дерев або чагарників. Через це виникає логічне питання – відповідне посягання є злочином проти довкілля чи злочином проти власності?

Якщо слідувати логіці, якою керувалися розробники Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 року №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», то дерева, зрубані та підготовлені до складування або вивезення є власністю лісгоспу (українського народу) в будь-якому випадку, незалежно від того, чи є вони вже вилученими з природного стану. До моменту відділення стовбура від пня має місце екологічний злочин, а після – злочин проти власності. Для підтвердження своєї думки звернемося до матеріалів судової практики.

Наприклад, в одній зі справ судом було встановлено, що Особа 1, перебуваючи в лісовому масиві, за попередньою змовою із Особою 2, маючи прямий умисел, спрямований

¹ Юшина Ю. В. Посягання проти правосуддя, що здійснюються у процесі перевірки інформації про вчинені або підготовлювані злочини (кримінально-правовий аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2012. С. 5.

² Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. С. 119.

на незаконне перевезення незаконно зрубаних дерев порушення вимог ст. 69 Лісового кодексу України, не маючи спеціального документу для використання лісових ресурсів, лісорубного або лісового квитка, тим самим не маючи права здійснювати перевезення згаданих дерев, з корисливих мотивів, незаконно перевозив 19 незаконно зрубаних дерев, заподіявши державі істотної шкоди на загальну суму 90 тис. 680 грн. Вказані дії Особи 1 кваліфіковані за ч. 2 ст. 246 КК¹. Отже, у цьому випадку суд виходив із того, що даний злочин є злочином проти довкілля, інакше кваліфікував би «незаконне перевезення деревини» як крадіжку (ст. 185 КК).

З'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причиновий зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо). Однак у зв'язку із цим виникає логічне, на наш погляд, питання – яким чином можливо заподіяти шкоду навколишньому середовищу перевезенням уже зрубаної деревини? Праву власності – так, адже має місце злочин з корисливим мотивом, майно чуже винному; довкіллю ж – вочевидь, що ні.

Із цього приводу також пригадуються резонні зауваги науковців, які звертають увагу на тому, що предметом екологічних злочинів вважаються компоненти довкілля, не відторгнені та не відокремлені людською працею від природних умов, або такі, що акумулюють у собі певну кількість вкладеної праці попередніх і сучасних поколінь людей, однак залишаються в природному середовищі або поміщені в нього для виконання своїх біологічних та інших функцій. Потрібно з'ясовувати, чи перебував той чи інший об'єкт посягання в системі екологічних зв'язків з оточуючим його навколишнім природним середовищем².

Оскільки розглядувана кримінально-правова новела впроваджувалась для посилення боротьби із злочинними порушенням в сфері охорони довкілля, то немає сумнівів, що законодавець намагався криміналізувати весь цикл незаконного посягання на суспільні відносини із охорони лісу – незаконна порубка, незаконне перевезення, зберігання, збут. Однак, проаналізувавши матеріали судової практики, можна констатувати, що запровадження відповідних нововведень призвело до значних проблем у застосуванні ст. 246 КК.

Зокрема, серед наукової спільноти виникло дискусійне питання – який статус має зрубана деревина між моментом зрубання і оприбуткуванням її держлісгоспом. Цей неврегульований законодавцем момент теж є прогалиною. Відповідно до Тимчасової інструкції з електронного обліку продукції лісозаготівель, лісопиляння і деревообробки на підприємствах Державного агентства лісових ресурсів України, приймаючи заготовлені протягом дня хлисти і ділову деревину, відповідальні за приймання особи повинні заміряти кожен хлист і сортимент та зробити маркування незмивною крейдою чи фарбою (на торці хлиста – діаметр; на верхньому зрізі сортименту – сорт, діаметр). Відповідальні особи по мірі заготівлі і підвозки лісопродукції щоденно проводять її приймання від бригади (робітника).

МВО чи інша особа на підставі щоденників в двох примірниках заповнює Наряд-акт на виконання робіт, який заповнюється після закінчення заготівлі лісопродукції на ділянці. Приймання заготовленої деревини відбувається із створенням Специфікації покладного обліку (СПО), яка є додатком до Щоденника приймання лісопродукції від заготівлі. Підставою вивезення деревини з місця порубки, є товарно-транспортна накладна, відповідної форми. Проте на практиці лісопродукція може бути прийнятою на наступний

¹ Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 14 липня 2020 року у справі № 556/1005/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90372508> (дата звернення 11.05.2021).

² Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. С. 67.

день, а до того залишеною на місці рубки. Саме в таких ситуаціях у кримінальних провадженнях готування до злочину описується за допомогою формулювань на кшталт «проїзжав повз місце рубки, побачив зрубану деревину, виник корисливий мотив на незаконне заволодіння». Тому, якщо деревина вже оприбуткована, а її злочинцем перевезено, то однозначно матиме місце сукупність злочинів ст. 185 КК та ст. 246 КК України, що, вочевидь, не правильно з логічної точки зору.

Враховуючи вищевикладені аргументи, вважаємо, що викладення диспозиції ст. 246 КК в її новій редакції не привело до зменшення кримінальних правопорушень, водночас спричинивши виникнення низки дискусійних питань правозастосовного характеру. Вважаємо, що оскільки незаконна порубка є злочином проти довкілля, а перевезення, зберігання, збут – злочинами проти власності, то відповідальність за їхнє вчинення не повинна передбачатися однією нормою. У зв'язку із цим пропонуємо виключити із диспозиції ст. 246 КК вказівку на «незаконне перевезення, зберігання, збут лісу».

УДК 346.9

«ТРЕТІ ОСОБИ» ЯК УЧАСНИКИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. Є. Дякуновський

Контроль виник одночасно з розвитком людського суспільства, з урізноманітненням господарських процесів та служив засобом регулювання виробництва і розподілу здобутих засобів життя [1, с. 12].

Державний контроль є невід'ємним атрибутом ринкової економіки. Саме завдяки йому запобігаються порушення і свавілля в економіці [2, с. 101].

Як правова категорія державний контроль у сфері господарської діяльності постійно знаходиться у колі інтересів практиків та науковців. Увагу цій тематиці приділяли такі дослідники як В. М. Гаращук, В. М. Горшеньов, В. В. Добровольська, Б. В. Деревянко, В. С. Мілаш, Н. В. Никитченко, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко. Проте розвиток правової доктрини, постійні зміни умов ведення господарської діяльності, вдосконалення підходів державного управління та розвиток євроінтеграційних процесів обумовлює актуальність проведення подальших досліджень за обраною тематикою. Метою дослідження є розробка теоретико-практичних висновків стосовно поняття «треті особи» як учасників процесу здійснення державного контролю у сфері господарської діяльності та обґрунтування пропозицій щодо його уточнення.

Закон «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» містить статтю 20 «Громадський захист прав суб'єктів господарювання», якою встановлено право громадських об'єднань в особі їх уповноважених представників здійснювати захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання під час здійснення щодо них заходів державного нагляду (контролю) та обов'язок органів державного нагляду (контролю) розглядати звернення громадських об'єднань, їх уповноважених представників в інтересах суб'єктів господарювання в порядку, встановленому для розгляду звернень суб'єктів господарювання. Співвідношення вищенаведеного положення із принципом незалежності органів державного нагляду (контролю) є предметом певних наукових дискусій. Окремі правники вважають що такий підхід щодо заходів громадського контролю негативно впливає на незалежність контролюючих органів. Однак в цілому дослідники позитивно оцінюють широку можливість участі суб'єктів господарювання (через створені ними громадські організації тощо) в організації та здійсненні державного контролю, для забезпечення його об'єктивності [3, с. 190–191].

Певною мірою з такою позицією слід погодитися. Громадські об'єднання підприємців можуть здійснювати ефективний захист як окремих підприємців, так і прав суб'єктів господарювання в цілому.

Так, Українська Рада Бізнесу виступила на захист прав підприємців у зв'язку із внесенням проєкту Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) (реєстр. номер 3890 від 17 липня 2020 року), щодо запровадження відповідальності для суб'єктів господарювання за пропуск, допуск особи в громадські будинки, споруди, громадський транспорт без вдягнутих засобів індивідуального захисту або невжиття заходів щодо перебування особи в громадських будинках, спорудах, громадському транспорті без такого засобу індивідуального захисту оскільки відсутність чітких вимог до порядку виконання зазначеної норми Закону на практиці може призвести до зловживання своїми правами з боку контролюючих органів, стане поштовхом до масових перевірок та безпідставного притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання [4].

Частиною другою статті 20 Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [5] передбачено, що суб'єкти господарювання можуть залучати третіх осіб з метою захисту своїх прав та законних інтересів у ході здійснення заходів державного нагляду (контролю).

Треті особи мають право: бути присутніми під час здійснення заходів державного нагляду (контролю); знайомитися з документами та матеріалами, що стосуються здійснення державного нагляду (контролю); представляти інтереси суб'єктів господарювання перед органами державного нагляду (контролю) в порядку, встановленому законом; здійснювати інші дії в інтересах суб'єктів господарювання у встановленому законом порядку.

Поняття «треті особи» міститься у статті 1 вказаного вище Закону. Ними є юридичні та фізичні особи (адвокати, аудитори, громадські об'єднання в особі їх уповноважених представників та інші), які залучаються суб'єктами господарювання або органами державного нагляду (контролю) в ході здійснення заходів державного нагляду (контролю).

Слід вказати, що таке визначення не є повністю коректним, адже воно стосується саме громадського контролю (виходячи з положень статті 20 Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»), але не містить вказівки на відповідні обмеження кола юридичних осіб. З іншого боку, згідно з частиною п'ятою статті 1 Закону «Про громадські об'єднання» [6] громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом як юридичної особи, так і без такого статусу.

Таким чином, необхідним є уточнення поняття «треті особи» в контексті частини другої статті 20 Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» щодо здійснення громадського контролю, а саме доцільно вказати, що ними є громадські об'єднання та фізичні особи (адвокати, аудитори тощо), які залучаються суб'єктами господарювання або органами державного нагляду (контролю) в ході здійснення заходів державного нагляду (контролю).

Література

1. Зубчик С. М. Внутрішньогосподарський контроль на підприємствах: організація та методика: дис...канд.екон.наук: 08.00.09 / Луцький національний технічний університет. Львів, 2016. 282 с.
2. Дерев'янко Б. В. Про удосконалення здійснення державного контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2015. № 4. С. 99–102. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2015/26.pdf.
3. Грудницька С. М., Никитченко Н. В. Окремі питання концептуальних засад державного управління економікою в умовах регіоналізації суспільних відносин. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. Вип. 3. С. 187–196.
4. Відкритий лист Української Ради Бізнесу. URL: <https://urb.org.ua/biznes-asocziaczi%D1%97-zasterigayut-vid-perekladannya-vidpovidalnosti-na-pidpri%D1%94mcziv-za-perebuvannya-vidviduvachiv-bez-masok/>.
5. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. ст. 389.
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1, ст. 1.

ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ

К. О. Калаченкова

Розвиток сучасних цифрових технологій суттєво вплинув на всю світову економіку. Так, відбувається трансформація певних показників за різними напрямками міжнародного бізнесу та економіки.

Нормативне визначення та регулювання відносин створення, обігу, статусу криптовалют є обмеженим у зарубіжних країнах і відсутнє в Україні, хоча цей елемент ринкових відносин є досить розповсюдженим.

Вищенаведене вказує на актуальність теми дослідження, метою якого є обґрунтування напрямів удосконалення правового регулювання відносин створення, обігу, статусу криптовалют в Україні.

На думку світових експертів у галузі фінансів та економіки, майбутнє всієї міжнародної фінансової системи залежить від актуалізації впровадження та удосконалення нової технології щодо обігу криптовалют.

Найбільш відомою криптовалютою є bitcoin (від англ. bit-одинаця інформації, coin-монета). Воно не має емітента або іншого органу, який здійснював би централізований контроль над її обігом, тобто на транзакції з криптовалюти не можуть впливати банки, податкові, судові та інші державні або приватні органи. Обороти bitcoin контролюється складним алгоритмом і діями її користувачів за відсутності будь-яких посередників або наглядових органів.

Перша криптовалюта bitcoin виникла в 2009 р., і її появу пояснюють економічною кризою 2009 р. основна особливість bitcoin полягає в тому, що вона не прив'язана до жодної з існуючих державних валют, однак, її легко обміняти на долари або євро.

За bitcoin можна купити реальні товари і оплатити послуги, що робить їх платіжним засобом, грошима. Однак в системі bitcoin не існує банківських рахунків, немає єдиного банку, що випускає валюту. Користувачі системи самі створюють одну віртуальну монету, яка перераховується на їх рахунок (гаманець). При цьому, всі рахунки є анонімними і створюються тільки для здійснення однієї транзакції, після чого знищуються. Таким чином, визначити, хто брав участь в угоді і коли, практично неможливо.

В Україні використання криптовалют законодавчо майже не врегульовано. Водночас аудиторські компанії оцінюють український ринок криптовалют 2,5 млрд дол., обмінні пункти та біржі працюють нелегально, а права учасників ринку ніяк не захищені, оскільки неможливо звернутися до суду щодо захисту майнових, інтелектуальних та інших прав на віртуальні активи.

Порівняно нещодавно було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», яким визначено віртуальні активи як цифрове вираження вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, є суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Проте наведеного недостатньо для належного правового регулювання. Питання правового статусу віртуальних активів як об'єктів цивільних та господарських прав та визначення правового статусу учасників ринку та користувачів у сфері віртуальних активів залишаються відкритими. Для розв'язання проблем правового регулювання та легалізації віртуальних активів створено профільний Законопроект № 3637 «Про віртуальні активи».

Аналіз зазначеного Законопроекту дає можливість зробити висновки, що віртуальні активи це криптовалюти, серед яких найпопулярнішими є Bitcoin, Ethereum, Tether, Litecoin

тощо; розраховуватись за допомогою віртуальних активів в Україні буде неможливо. Однак, можна обмінювати їх шляхом бартеру на інші блага, гроші та валютні цінності. Право власності на віртуальний актив набувається з факту його створення, укладення та виконання правочину відносно нього, норм закону або рішення суду і засвідчується володінням ключа такого віртуального активу.

Для теоретичного осмислення феномену і вироблення вітчизняних підходів до врегулювання відносин, пов'язаних із криптовалютами доцільним є аналіз закордонного досвіду регулювання зазначених відносин.

Аналіз міжнародного законодавства щодо правового регулювання створення, обігу, статусу криптовалют показує, що більшість країн прирівнює криптовалюту до законних засобів платежу.

Використання криптовалюти в якості платіжного засобу за реальні послуги і товари спонукало Міністерство фінансів ФРН визнати її засобом розрахунку, таким чином, bitcoin стали різновидом грошей. Міністерство фінансів США зробило заяву про необхідність введення звітності систем, що реалізують обмін bitcoin на долари або навпаки. У грудні 2012 р. обмінник електронної валюти Bitcoin-Central.net отримав ліцензію на банківську діяльність у Франції. в липні 2020 р. Головний суддя окружного суду округу Колумбія Беріл Хауелл заявила, що біткойн є формою грошей і підпадає під дію законодавства про відмивання грошових коштів.

Підсумовуючи можна стверджувати, що Україна впевнено розвивається в напрямку легалізації криптовалют, і підготовлені законопроекти щодо криптовалют мають визначити правовий статус криптовалют. Однак, слід зазначити, що Україна в контексті європейської інтеграції має зобов'язання врахувати міжнародні тенденції до визначення статусу криптовалюти; враховуючи специфіку обігу криптовалют, залишається відкритим питання ідентифікації учасників ринку, вимоги надання дозвільних документів для здійснення господарської діяльності, пов'язаної з обігом криптовалюти, а також питання оподаткування криптовалют.

УДК 342.9; 342.6; 342.5

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛІВ ЦОВВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

А. Є. Краковська

На сьогодні існує багато адміністративних процедур. Однією з них є адміністративна процедура призначення на посаду очільників центральних органів виконавчої влади (далі – ЦОВВ), зокрема голів ЦОВВ зі спеціальним статусом, яка закріплена чинним законодавством України. Однак, станом на сьогодні деякі з них не відповідають Конституції України, існують колізії, а відповідні закони України так і не були приведені у відповідність до Основного закону України. У науковій літературі після прийняття змін до Конституції України це питання залишається малодослідженим, а також не вирішеним на практиці.

Викладене вказує на актуальність теми дослідження, яке має на меті узагальнення положень щодо процедури призначення деяких голів ЦОВВ зі спеціальним статусом та розроблення пропозицій щодо її удосконалення на відповідність Конституції України.

Відповідно до частини першої статті 24 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» центральними органами виконавчої влади зі спеціальним статусом є Антимонопольний комітет України (далі – АКУ), Фонд державного майна України (далі

ФДМУ), Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державний комітет телебачення і радіомовлення України¹.

Звернемо увагу на адміністративну процедуру призначення Голови Антимонопольного комітету України та Фонду державного майна України на посади, яка закріплена в законодавчих актах.

Відповідно до пункту 12 статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України відноситься призначення за поданням Прем'єр-міністра України деяких очільників, зокрема Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України². Згідно з пунктом третім частини першої статті 42 Закону України «Про Кабінет міністрів України» Прем'єр-міністр України вносить на розгляд Верховної Ради України подання про призначення Голови Антимонопольного комітету України та Голови Фонду державного майна України³. А відповідно до частини другої статті 24 загального Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України Верховною Радою України.

Відповідно до частини першої статті 9 спеціального Закону України «Про Антимонопольний комітет України» Голова Антимонопольного комітету України призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради України⁴. За аналогічною процедурою, яка передбачена статтею 7 Закону України «Про Фонд державного майна України», Голова Фонду державного майна України за згодою Верховної Ради України призначається на посаду Президентом України⁵. Однак згідно з чинною редакцією Конституції України такого повноваження у Президента немає і дану колізію слід усунути.

В останні роки на практиці щодо призначення Голови АКУ та ФДМУ склалася наступна практика. Так, на сьогодні, Головою Антимонопольного комітету України призначено Піщанську Ольгу Станіславівну⁶. Дане призначення відбулось не в межах процедури, яка передбачена спеціальним законом про АКУ, а в межах закону про центральні органи виконавчої влади та Конституції України – очільника АКУ було призначено Постановою Верховної ради України⁷.

Що ж стосується Голови ФДМУ, то ним є Сенніченко Дмитро Володимирович, який призначений на посаду Верховною радою України, що підтверджується Постановою ВР України⁸, яка прийнята в межах процедури, передбаченою і Конституцією України і Законом України «Про центральні органи виконавчої влади».

Узагальнюючи, слід зазначити, що існує дві абсолютно протилежні адміністративні процедури призначення на посаду Голови АКУ та ФДМУ: перша – передбачена Конституцією України, законами України «Про Кабінет міністрів України» та «Про центральні органи виконавчої влади», відповідно до цієї процедури Голова АКУ та Голова ФДМУ призначаються

¹ Про центральні органи виконавчої влади: Закон України № 3166-VI від 17.03.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

² Конституція України: Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Про Кабінет міністрів України: Закон України № 794-VII від 27.02.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18?find=1&text=%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD#w1_2

⁴ Про Антимонопольний комітет України: Закон України від URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F#w1_1

⁵ Про Фонд державного майна України: Закон України № 4107-VI від 09.12.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4107-17#Text>

⁶ Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. URL: <https://amcu.gov.ua/persons/olga-pishchanska>

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-20#Text>

⁸ Про призначення Сенніченка Д. В. на посаду Голови Фонду державного майна України: Постанова Верховної Ради України № 118-IX від 19.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-IX#Text>

на посаду Верховною радою України за поданням Прем'єр-міністра України; друга – передбачена спеціальними законами України «Про Антимонопольний комітет України» та «Про Фонд державного майна України»; відповідно до неї Голова АКУ та Голова ФДМУ призначаються на посаду Президентом України за згодою Верховної ради України. Тобто в даному випадку норми останніх двох законів не відповідають Конституції України та іншим законодавчим актам. Загально відомо, що Конституція України має вищу юридичну силу. Верховенство конституційних норм поширюється на всі сфери державної діяльності, в тому числі і на законотворчий процес. Верховна Рада України, приймаючи закони, не має права допускати невідповідностей щодо будь-яких положень, прямо закріплених в Конституції України¹. Принцип верховенства Конституції України поширюється на всю територію України, а неухильне дотримання органами державної влади Конституції та законів України є запорукою стабільності та злагоди в державі. Крім того, слід зазначити, що закони України та інші нормативно-правові акти застосовуються лише у частині, що не суперечить Конституції України. Також слід зазначити, що Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх рішеннях, що повноваження Президента України та Верховної Ради України визначаються виключно Основним Законом України і не можуть бути розширені законом або іншим нормативно-правовим актом (зокрема, Рішення від 10.04.2003 р. N 7-рп/2003, від 25.12.2003 р. N 22-рп/2003, від 7.04.2004 р. N 9-рп/2004, від 16.05.2007 р. N 1-рп/2007, від 8.07.2008 р. N 14-рп/2008, від 2.10.2008 р. N 19-рп/2008, від 8.10.2008 р. N 21-рп/2008, від 7.07.2009 р. N 17-рп/2009; від 15.09.2009 р. N 21-рп/2009, від 17.12.2009 р. N 32-рп/2009, від 10.06.2010 р. N 16-рп/2010, від 13.06.2019 р. N 5-р/2019). А якщо Конституційний Суд виявляє невідповідність окремих положень законів нормам Конституції, вони мають бути змінені, до того ж закони мають відповідати Конституції України і прийматися на її основі.

У зв'язку з вищезазначеним, для вирішення ситуації яка склалась, а також з метою приведення Закону України «Про Антимонопольний комітет України» та Закону України «Про Фонд державного майна України» у відповідність до положень пункту 12 частини першої статті 85 Конституції України, рішень Конституційного Суду України, рекомендацій міжнародних експертів, слід внести зміни у статтю 9 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» та статтю 7 Закону України «Про Фонд державного майна України», закріпивши в них норми, відповідно до яких Голова Антимонопольного комітету України та Голова Фонду державного майна України призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. У такому випадку адміністративна процедура призначення голів даних центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом буде однаковою в усіх нормативно-правових актах України, а норми даних законів будуть відповідати нормам Конституції України.

УДК 346.2:347.724

ЩОДО СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ТОВАРИСТВ З ОБМЕЖЕНОЮ ТА ДОДАТКОВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ОДНІЄЇ ОСОБИ

І. О. Лехкодур

Для забезпечення ефективної діяльності товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю (далі – ТОВ та ТДВ) однієї особи важливе значення має питання судового захисту їх прав і законних інтересів, гарантованих Конституцією на законами України.

¹ Рішення Конституційного суду України №№ 7-зп/97, 3/00, 1/03, 28/09, 16/11, 3/14, 4/16, 6/16. URL: <https://ccu.gov.ua/en/node/17320>

На законодавчому рівні загальні положення щодо судового захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, які рівною мірою стосуються і ТОВ та ТДВ однієї особи, закріплені у Конституції України, Законі України «Про судоустрій і статус суддів», Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) [1], Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2], Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [3], Законі України «Про виконавче провадження» та інших нормативно-правових актах. Водночас деякі з окреслених положень потребують уточнення оскільки конструкція ТОВ та ТДВ однієї особи обумовлює відповідні особливості реалізації права на судовий захист такими товариствами.

В науковій літературі питання судового захисту прав і законних інтересів розглядалися щодо суб'єктів господарювання в цілому в роботах В. С. Щербини, О. Р. Зельдіної, О. Г. Хрімлі, О. А. Беляневич, Л. М. Ніколенко та інших, проте стосовно ТОВ та ТДВ однієї особи ці питання не розглядалися.

Вище наведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, метою якого є обґрунтування пропозицій щодо судового захисту прав і законних інтересів ТОВ та ТДВ однієї особи.

Для досягнення окресленої мети за основу пропонується взяти, що судовим захистом прав і законних інтересів суб'єктів господарювання вважається закріплена законодавством можливість запобігання правопорушенням, відновлення порушених (визнання оспорюваних) прав і законних інтересів таких суб'єктів шляхом здійснення справедливого і своєчасного розгляду даної категорії спорів судовими органами відповідно до встановленої юрисдикції [4, с. 675]. Судовий захист є найефективнішою формою поновлення порушених прав та займає домінуюче значення у захисті прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, на що звертають увагу Л. М. Ніколенко [5, с. 22] та О. А. Беляневич [6, с. 67].

Судовий захист прав і законних інтересів здійснюється в установленому законом порядку господарськими, адміністративними та загальними судами, а також міжнародними судовими установами, серед яких ключове місце займає Європейський суд з прав людини [7, с. 344, 348–349].

Процесуальним законодавством визначено, що господарські суди здійснюють захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів, вирішуючи спори, пов'язані із здійсненням господарської діяльності, та розглядаючи інші справи, віднесені до їх юрисдикції (ч. 1 ст. 2 ГПК України), загальні суди – розглядаючи та вирішуючи цивільні справи (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), а адміністративні суди забезпечують захист від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, вирішуючи спори у сфері публічно-правових відносин (ч. 1 ст. 2 КАС України).

При цьому суб'єкти господарювання беруть участь у судовому процесі через представника або в порядку самопредставництва. Самопредставництво передбачає участь у справі через керівника, члена виконавчого органу або іншу особу, уповноважену діяти від імені товариств, відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 55 КАС України, ч. 3 ст. 58 ЦПК України).

Наведені положення поширюється і на ТОВ та ТДВ однієї особи, конструктивна особливість яких передбачає можливість одночасного виконання єдиним учасником функцій вищого та виконавчого органів товариства, що зумовлює певні особливості судового захисту.

Перш за все це стосується випадків, коли відбувається втрата єдиного учасника (смерть, важка хвороба тощо), що призводить до фактичного позбавлення товариства можливості здійснювати судовий захист своїх прав і законних інтересів. Зокрема наведене стосується випадків, коли ТОВ або ТДВ однієї особи є стороною або третьою особою з самостійними вимогами щодо предмета спору, бере участь у справі у порядку самопредставництва через учасника-директора та не має іншої особи, уповноваженої діяти від його імені.

Серед причин унеможливлення захисту прав і законних інтересів ТОВ та ТДВ однієї особи у зазначених випадках слід назвати відсутність у суду права на зупинення провадження у справі.

Для вирішення окресленої проблеми пропонується доповнити перелік підстав для зупинення провадження у справі, а саме: 1) смерть або оголошення померлою фізичної особи єдиного учасника-директора (до набуття спадкоємцями статусу учасників товариства або призначення особи, уповноваженої діяти від імені та в інтересах товариства); 2) перебування фізичної особи єдиного учасника-директора на самоізоляції, обсервації або невідкладному лікуванні, що виключає можливість участі в судовому процесі протягом тривалого часу (до припинення такого перебування або на визначений судом строк, достатній для вирішення питання про призначення особи, уповноваженої діяти від імені та в інтересах товариства); 3) перебування фізичної особи єдиного учасника-директора у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції (до припинення такого перебування або на визначений судом строк, достатній для вирішення питання про призначення особи, уповноваженої діяти від імені та в інтересах товариства).

На основі зазначених пропозицій пропонується внести відповідні зміни і доповнення до ст. 227, 229 ГПК України, ст. 236 КАС України, ст. 251, 253 ЦПК України.

Подальші дослідження теми доцільно присвятити способам захисту прав і законних інтересів ТОВ та ТДВ однієї особи.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56 (Із змінами).
2. Кодексі адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446 (Із змінами).
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492 (Із змінами).
4. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Т. 15: Господарське право / редкол. В. А. Устименко (голова) та ін., 2019. 784 с.
5. Ніколенко Л. М. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання в умовах реформування законодавства. *Економіка та право*. 2017. №2 (47). С. 19–24.
6. Беяневич О. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. №8. С. 62–69.
7. Господарське право: практикум / А. Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.

УДК 347.2

ЩОДО ПРОБЛЕМ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОРЕНДУ ЗЕМЛІ» ПРО ПОНОВЛЕННЯ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Є. О. Липницька

Однією з найчисельніших категорій земельних спорів залишаються спори щодо оренди земельних ділянок, значне місце серед яких займають спори про поновлення договору оренди. Питання пролонгації договорів оренди земельних ділянок регулюються як Земельним кодексом України (далі – ЗК України), так і спеціальним Законом України «Про оренду землі» (далі – Закон № 161-XIV). Разом з цим правозастосовча практика свідчить про різні підходи до тлумачення норм, що регулюють поновлення договорів оренди і як результат різне їх застосування до аналогічних правовідносин. Вказане не

сприяє дотриманню принципу правової визначеності, ключовими елементом якого є однозначність та передбачуваність правозастосування.

Метою даного дослідження є аналіз правових позицій Верховного Суду (далі – ВС) щодо застосування положень ст. 33 Закону України «Про оренду землі» та розробка пропозицій щодо їх уніфікації.

Слід зазначити, що з січня 2020 року вступили в силу зміни до ЗК України та Закону «Про оренду землі», які запровадили нові правила автоматичного поновлення договорів оренди (ст. 126-1 ЗК України) і якими виключено положення ч. 6 Закону № 161-XIV про поновлення договору у разі продовження користування земельною ділянкою орендарем після закінчення строку договору. Разом з цим залишається актуальним питання застосування ст. 33 цього Закону в попередній редакції, виходячи, з того, що до договорів, які були укладені до внесення змін до Закону № 161-XIV, будуть застосовуватись положення законодавства, що діяли на момент їх укладення.

Стаття 33 Закону 161-XIV (в ред. до 05.12.2019 р.) фактично об'єднувала два способи поновлення договору оренди земельної ділянки, а саме, поновлення такого договору за домовленістю сторін на виконання переважного права орендаря (ч. 1 ст. 33) та «автоматичне» поновлення договору оренди землі внаслідок продовження його виконання після завершення строку його дії (ч. 6 ст. 33). Правові позиції щодо розрізнення цих підстав є більш менш усталеними і витікають із постанов ВС від 25.02.2015р. у справі № 6-219цс14, 10 вересня 2018 р. у справі № 920/739/17, Великої Палати ВС від 10.04.2018р. у справі № 594/376/17. Саме при реалізації цих норм виникають суперечності у сторін договору оренди, а також має місце різна правозастосовча практика судів.

Аналіз практики ВС вказує на те, що сьогодні склались декілька підходів щодо застосування вищевказаних способів поновлення договорів оренди земельних ділянок.

Перший підхід полягає у тому, що для визнання за орендарем переважного права на поновлення договору оренди необхідно встановлення таких юридичних фактів:

- орендар належним чином виконує свої обов'язки за договором, до спливу строку договору повідомив орендодавця у встановлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору на новий строк, до листа-повідомлення додав проект додаткової угоди;

- орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень і своє рішення (постанови ВС від 06.02.2018 р. у справі № 908/995/17, 10 вересня 2018 р. у справі № 920/739/17, постанова ВП ВС від 5 червня 2019 р. у справі № 709/433/17).

Для визнання права на «автоматичне» поновлення договору оренди за ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV потребується наявність таких юридичних фактів:

- орендар продовжує користуватися земельною ділянкою, належним чином виконує свої обов'язки за договором;

- відсутнє письмове повідомлення орендодавця про відмову у поновленні договору оренди.

Цей спосіб поновлення суди кваліфікують як «мовчазну згоду» орендодавця на пролонгацію договору (постанова ВС від 10 вересня 2018 р. у справі № 920/739/17). При цьому ВС неодноразово вказував на те, що ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV не передбачає звернення орендаря до орендодавця, а переговори сторін щодо зміни істотних умов не проводяться (постанови ВС від 21.02.2018 р. у справі № 908/1164/17, 10 вересня 2018 р. у справі № 920/739/17).

Інший підхід було застосовано у постановках Великої Палати ВС від 10 квітня 2018 р. у справі № 594/376/17-ц та конкретизовано у постанові від 22 вересня 2020 р. у справі № 159/5756/18, де було зроблено відступ від висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах. Зокрема, позиція Великої Палати ВС полягає у тому, що виникненню в орендодавця обов'язку прийняти рішення про поновлення договору оренди землі або про наявність заперечень щодо такого поновлення договору з надсиланням відповідного листа-повідомлення має передувати звернення орендаря з повідомленням про намір продовжити

орендні правовідносини, до якого має бути додано проект додаткової угоди. Факт порушення орендодавцем місячного терміну для направлення орендареві листа-повідомлення про прийняте ним рішення у відповідь на вчасно надісланий орендарем лист-повідомлення з проектом додаткової угоди дає орендареві підстави розраховувати на можливість поновлення договору оренди землі в силу закону, а саме ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV. І саме у такому випадку відсутність листа-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди землі можна кваліфікувати як «мовчазну згоду» орендодавця на поновлення договору та той самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором.

Не погоджуючись з вказаною позицією судді Великої Палати ВС у справі № 159/5756/18 виклали окрему думку, відповідно до якої зазначаються суттєві відмінності у правових конструкціях, передбачених ст. 33 Закону № 161-XIV (переважного права орендаря на укладення договору оренди землі та «автоматичного» поновлення такого договору) та робиться висновок щодо безпідставності їх ототожнення. При цьому зазначається, що, якщо тлумачити ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV за вищевказаним підходом, втрачається сутність автоматичного поновлення (або поновлення за мовчазною згодою). Крім того, законодавство не містить вимоги повідомлення орендарем орендодавця до закінчення строку дії договору про намір скористатися правом на поновлення договору оренди землі на тих самих умовах (за ч. 6 ст. 33) як умови поновлення такого договору. Така вимога передбачена тільки для реалізації переважного права на укладення договору оренди на новий строк (ч. 1 ст. 33 Закону).

На підставі аналізу вказаних позицій ВС можна зробити наступні висновки.

Виходячи з позиції Великої Палати ВС у справі № 159/5756/18 застосування положень ч. 6 Закону № 161-XIV може мати місце тільки через реалізацію переважного права на укладення договору оренди на новий строк, тобто через звернення орендаря до орендодавця до закінчення строку договору. Однак вказаний підхід не охоплює випадок, коли орендар після завершення строку договору продовжує користуватись земельною ділянкою, а орендодавець протягом місяця після завершення строку договору не заперечує проти його поновлення.

Вбачається доцільним і таким, що буде відповідати вимогам договірної практики в сфері оренди землі, застосування наступного підходу.

1. Для визнання переважного права на поновлення договору за ч. 1 ст. 33 Закону № 161-XIV оренди необхідні факти:

- орендар належним чином виконує свої обов'язки за договором, до спливу строку договору повідомив орендодавця у встановлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору на новий строк та до листа-повідомлення додав проект додаткової угоди;

- орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень і своє рішення.

2. Підставою для застосування ч. 6 ст. 33 Закону № 161-XIV і визнання права на поновлення договору оренди («автоматичне поновлення» або за мовчазною згодою) може бути дві ситуації, які складаються з наступних юридичних фактів:

А) коли орендар продовжує користуватися виділеною земельною ділянкою та належним чином виконує свої обов'язки за договором; протягом одного місяця після закінчення строку договору відсутній лист-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди землі.

Б) як мовчазну згоду орендодавця з поновленням договору оренди на тих самих умовах слід розглядати ситуацію, при якій:

- орендар до спливу строку договору звернувся до орендодавця у встановлені строки про свій намір скористатися переважним правом укладення договору на новий строк, додав проект додаткової угоди;

- орендодавець протягом місяця не повідомив орендаря про наявність заперечень і своє рішення;

- орендар продовжує користуватися земельною ділянкою після закінчення строку договору оренди та належно виконувати обов'язки за договором;

- протягом одного місяця після закінчення строку договору відсутній лист-повідомлення орендодавця про заперечення у поновленні договору оренди.

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

С. М. Мамедова

Конституція України в положенні ст. 54 гарантує кожному громадянину захист його інтелектуальної власності та закріплює, що кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом¹. Тож громадянам на конституційному рівні гарантується захист інтелектуальної власності, але чинне законодавство містить певні прогалини щодо забезпечення цієї гарантії, які відображаються, зокрема, в недостатньому правовому регулюванні на законодавчому рівні питань застосування штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності.

Загалом дослідженню питання відповідальності у сфері інтелектуальної власності приділяли увагу такі науковці як В. С. Дроб'язко, О. С. Іоффе, Т. С. Ківалова, І. Ф. Коваль, О. О. Красавчиков, Т. Є. Крисань, Л. В. Луць, О. А. Підпригора, К. А. Флейшиц, Р. Б. Шишка, С. І. Шимон, К. Б. Ярошенко та інші. Однак дослідження такого аспекту як застосування штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності характеризуються фрагментарністю та потребують додаткового теоретичного осмислення, що зумовлює актуальність подальших наукових пошуків.

Відповідно до положень ст. 431 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою відповідальність, встановлену ЦК України, іншим законом чи договором².

Загальновідомо, що юридична відповідальність залежно від підстав її виникнення може бути поділена на договірну і позадоговірну.

Договірною в свою чергу вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, штрафних санкцій, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору³.

Так, штрафні санкції як один з видів договірної відповідальності встановлюються і в договорах у сфері інтелектуальної власності.

У ст. 1107 ЦК України наведено невичерпний перелік таких договорів: 1) ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності; 2) ліцензійний договір; 3) договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності; 4) договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності; 5) інший договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. До того ж положеннями ст. 6 ЦК України закріплено, що учасники цивільних відносин, опираючись на принцип свободи договору, можуть укласти і інший договір, що не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним його засадам.

В свою чергу порушення умов договору тягне за собою застосування відповідальності до правопорушника.

¹ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

³ Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: https://pidru4niki.com/1835111449743/pravo/vidi_tsivilnopravovoyi_vidpovidalnosti (дата звернення 26.04.2021).

Є. В. Устименко з цього приводу слушно зазначає, що без факту правопорушення не може відбуватись застосування будь-яких санкцій. Автор підкреслював, що правопорушення є необхідною підставою застосування санкцій¹.

В свою чергу підставами застосування штрафних санкцій відповідно до положень ст. 230 ГК України є порушення учасником господарських відносин правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання², наведені підстави, зокрема, є і підставами застосування штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності.

Щодо загальних положень розміру штрафних санкцій, можна відмітити, що: розмір зазначених санкцій узгоджується сторонами при укладенні договору; зменшувати розмір штрафних санкцій може лише суд у випадку, якщо зазначені санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора (ст. 233 ГК України); за загальним правилом розмір неустойки повинні визначати сторони при укладенні угоди (при цьому у випадку невстановлення законом розміру неустойки за взаємною згодою сторони можуть його збільшити або зменшити); для неустойки за грошовими зобов'язаннями є певні обмеження, зокрема, розмір пені, що встановлюється за згодою сторін, не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня (ч. 2 ст. 343 ГК України)³ та законодавчо визначені розміри штрафних санкцій за порушення, що пов'язані з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання яке фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту (ч. 2 ст. 231 ГК України).

Проте, розглядаючи питання розмірів штрафних санкцій за порушення прав саме у сфері інтелектуальної власності, варто відзначити, що ГК України окрім загальних положень врегулювання штрафних санкцій в главі 26, що присвячена питанню штрафних та оперативно-господарських санкцій, не містить законодавчо закріплених розмірів штрафних санкцій саме за порушення прав інтелектуальної власності в окремо виділеній главі 16, що врегульовує питання використання у господарській діяльності прав інтелектуальної власності.

Таким чином, на підставі аналізу наукової літератури, норм ГК та ЦК України, можна зробити висновок, що чинне законодавство містить певні прогалини щодо забезпечення гарантії захисту інтелектуальної власності, які відображаються, зокрема, у відсутності законодавчо закріплених розмірів штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності.

З урахуванням викладеного варто відзначити, що ефективність захисту виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності залежить від наявності відповідного державного механізму попередження та припинення правопорушень, тому вбачається, що задля посилення відповідальності за порушення виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності важливим напрямом розвитку вітчизняного законодавства в зазначеній галузі, має бути посилення режиму правової охорони об'єктів інтелектуальної власності шляхом закріплених в ГК України розмірів штрафних санкцій за порушення прав у сфері інтелектуальної власності.

¹ Устименко Є. В. Санкції за адміністративним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016. 187 с. (С. 22).

² Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.

³ Картавцева Ю.В. Системний підхід до захисту прав інтелектуальної власності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 10. 2017. С. 134–141. (С. 139).

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

О. В. Мартинюк

Держави як суверенні одиниці є основними суб'єктами міжнародного права, що володіють універсальною міжнародною правосуб'єктністю. Важливим елементом правового статусу держави як первинного суб'єкта сучасного міжнародного права є органічна єдність міжнародної правоздатності і міжнародної дієздатності. Відтак визначення міжнародно-правової природи інституту юрисдикційного імунітету держави є достатньо актуальним.

За визначенням В. Н. Денисова, імунітет держави – це принцип міжнародного права, який полягає у звільненні іноземної держави від юрисдикції іншої держави і впливає із засад державного суверенітету. Практика непідпорядкування однієї держави правопорядку іншої держави склалася в стародавні часи й ґрунтується на давньоримському принципі «рівний не має влади над рівним» (*par in parem non habet imperium*). Відтак держава як носій публічної влади не підпорядковується законодавству, юрисдикції та управлінню будь-якої іншої держави, а підкоряється виключно міжнародному праву [1, с. 668].

Міжнародні конвенції, законодавство і практика держав по-різному визначають види імунітету. У доктрині міжнародного права виокремлюють наступні види юрисдикційного імунітету держави в її відносинах з іншими державами. Перший – це судовий імунітет, зміст якого розкривається через непідсудність іноземної держави національним судам іншої держави. Судовий імунітет означає, що жодна держава не може змусити іншу державу без її згоди бути відповідачем у національних судах першої держави. Відтак іноземна держава може бути підсудною судам іншої держави тільки за її явно вираженої згоди, при цьому, з іншого боку, жодна держава не може відмовити іноземній державі в праві виступати позивачем у судах першої держави. Другим видом імунітету держав називають імунітет від застосування заходів попереднього забезпечення позову, тобто в порядку забезпечення позову до майна іноземної держави не можуть бути застосовані будь-які примусові заходи, у тому числі арешт, а імунітет від виконання судових рішень означає недопустимість застосування заходів до іноземної держави щодо примусового виконання судових рішень. Третім різновидом юрисдикційного імунітету держав дослідники називають імунітет від примусового виконання судового рішення, тобто без згоди держави не можна здійснити примусове виконання судового рішення, винесеного проти неї судом іншої держави.

Фахівці у галузі міжнародного права особливо звертають увагу на так званий імунітет власності держави, зміст якого передбачає, що відносно власності однієї держави не можуть бути застосовані насильницькі дії з боку іншої держави (наприклад, націоналізація, експропріація). Юридичним змістом даного виду імунітету є заборона стягнення і примусового вилучення майна, що належить державі. Незалежно від наявності судового розгляду власність держави користується імунітетом [2, с. 132–133].

Оскільки досі немає єдності в розумінні обсягу та сфери застосування принципу імунітету держави, тому доктрині та практиці різних правових систем відомі дві концепції розуміння імунітету держави – абсолютного та функціонального (обмеженого).

Концепція абсолютного імунітету передбачає, передусім, що держава завжди є єдиним і цілісним суб'єктом права, хоча її правосуб'єктність може проявлятися по-різному. У міжнародних відносинах вона не втрачає своїх суверенних повноважень, навіть виступаючи у ролі приватної особи. Відтак до держави в жодному випадку не можуть бути застосовані будь-які примусові заходи з боку іншої держави (в її національних судах), за винятком, якщо на застосування цих заходів вона дає свою явно виражену згоду. Ця теорія набула поширення у деяких країнах пострадянського простору. Подібний підхід зустрічаємо і у національному законодавстві України (наприклад, Закони України «Про

міжнародне приватне право», «Про міжнародний комерційний арбітраж»), оскільки проект Закону України «Про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав» від 16.03.2015 р. не був ухвалений Верховною Радою України [3]. Практика укладення міждержавних договорів (зокрема, торговельних) часто передбачає згоду держав на розгляд спірних питань у національних судових або арбітражних органах.

Відповідно до концепції обмеженого (функціонального) імунітету, держава, діючи як суверен, завжди має імунітет, проте коли вона вступає в комерційні відносини, виходить на світовий ринок як приватна особа, то у цих випадках вона своїм імунітетом від відповідної юрисдикції іншої держави не володіє (США, Велика Британія, Канада, Австралія, Франція, Італія, Бельгія, Норвегія та інші держави).

Концепція обмеженого (функціонального) імунітету стала підґрунтям Європейської (Базельської) конвенції про імунітет держав 1972 р., яка набула чинності з 1976 року [4]. Конвенція розмежовує публічно-правові та приватноправові дії держави. Вона містить перелік випадків, у яких держава не користується імунітетом (спори з трудових контрактів, охорони патентів на товарні знаки, щодо нерухомості, відшкодування шкоди та ін.). Не застосовується імунітет щодо контрактів, які повинні бути виконані в країні суду, що розглядає справу; щодо виконання угод комерційного, фінансового, професійного характеру. Імунітет не визнається, якщо держава має комерційну установу в державі суду, який розглядає справу. Імунітет зберігатиметься, якщо правовідносинам за участю держави будуть властиві такі умови (хоча б одна): по-перше, другою стороною у спорі є також держава; по-друге, сторони у письмовій формі спеціально домовилися про визнання імунітету; по-третє, некомерційний договір було укладено на території іноземної держави, і він не підпорядковується нормам її адміністративного права. Також у Конвенції підтверджено імунітет офіційних представників держави.

У 1976 році Комісія міжнародного права ООН почала роботу над Конвенцією ООН Про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності, що була прийнята у 2004 році (станом на 01 січня 2021 р. не набула чинності, оскільки її ратифікувало 22 держави з мінімально необхідних 30-ти). Її основою стала є концепція обмеженого (функціонального) суверенітету держави, в якій підтверджено юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності. Було визначено зміст таких термінів, як «держава» та «комерційна угода»; підтверджено чинність традиційних привілеїв та імунітетів, які має держава згідно з міжнародним правом, а саме щодо її дипломатичних представництв, консульських установ, спеціальних місій, представництв при міжнародних організаціях та делегацій в органах міжнародних організацій і на міжнародних конференціях [5].

Таким чином, імунітет держави є, передусім, принципом міжнародного права, який впливає із засад державного суверенітету. Першочерговим для нашої держави залишається питання щодо прийняття спеціального закону про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав, а також остаточне вироблення власної міжнародно-правової позиції щодо згаданих міжнародних конвенцій.

Література

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2. К.: Українська енциклопедія, 1999. 744 с.
2. Міжнародне приватне право: Навч. посібник / За ред. В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана. К.: Юрінком Інтер, 2005. 368 с.
3. Про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав: проект Закону України від 16 березня 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54404
4. Європейська конвенція про імунітет держав від 16 травня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text
5. Про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності : Конвенція ООН від 02 грудня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50

РЕЛІГІЙНО-ТРАДИЦІЙНИЙ ТИП ПРАВОВИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ МОНОНОРМАТИКИ

Т. В. Михайліна

Сучасне порівняльне правознавство доходить висновку, що все більше правових систем у сучасному світі набувають ознак конвергентності (тобто, змішаності). В той же час, у змішаних правових системах внаслідок посилення міграційних процесів нерідко виявляються ознаки релігійних чи(та) традиційних систем, які у теорії права умовно об'єднуються у єдину релігійно-традиційну правову сім'ю. Але залишається відкритим питання, чи доцільним є таке поєднання, і якими є його критерії.

Релігійний підтип релігійно-традиційної правової сім'ї в основному представлений системами мусульманського права. Для ефективності проведення порівняльно-правового аналізу у роботі С. Є. Галюк пропонується наступна класифікація мусульманських правових систем: 1) ті, де іслам визнається державною релігією і безпосередньо застосовуються норми мусульманського права; 2) ті, де іслам визнається державною релігією, але норми мусульманського права застосовуються за допомогою звичаю; 3) ті, де іслам визнається державною релігією, а мусульманське право застосовується лише у сфері релігійного культу та статусу особи; 4) ті, де іслам не визнається державною релігією, а його приписи дотримуються мусульманським населенням. Автором зазначається, що у сучасних мусульманських правових системах сформована система джерел позитивного права, яка є доволі ієрархічною. У більшості арабських держав конституція займає найвище місце (проте, наприклад, у Лівії, Саудівській Аравії – Коран). Водночас спостерігається поява великої кількості кодифікованих актів, зростання питомої ваги міжнародних договорів. Використовуючи такі критерії ідентифікації правових систем як найбільш суттєві юридичні ознаки та рівень нормативності механізму правового впливу, сучасні мусульманські правові системи можна ідентифікувати із змішаним типом правових систем та віднести їх до релігійно-общинного підтипу. У межах даного підтипу група мусульманських правових систем характеризується наявністю релігійних джерел, які дотепер регулюють певні сфери суспільних відносин, а також наявністю інших зовнішніх форм (джерел) права, зокрема, великої кількості нормативно-правових актів; ідентифікацією системи джерел права в основному за моделлю континентального права [1, с. 8], але змістовно, особливо у перших двох групах країн, виділених автором, все одно прослідковуються ознаки мононорм. На це звертає увагу і відомий теоретик мусульманського права Л. Р. Сюкіяйнен, наголошуючи, що мусульманське право – єдина ісламська система соціально-нормативного регулювання, що включає як власне юридичні норми, так і релігійні, моральнісні положення та звичаї [2, с. 4].

Внаслідок цього право набуває божественної природи, тобто навіть заперечується можливість людини (в тому числі й законодавчих органів) творити право. Натомість визнається необхідність в тлумаченні права, інтерпретації його змісту відносно божественних встановлень та конкретних фактів життя, застосування права за аналогією. Останнє особливо актуально в світлі того, що будь-яким правовим нормам властиво певним чином відставати від фактичних відносин, які перебувають в постійному розвитку. А якщо норми є архаїчними за своєю природою, то інколи навіть за аналогією надто складно пристосувати їх до сучасного життя.

У системах, де іслам визнається державною релігією, є національна практика закріплення конституційного принципу відповідності законів та інших зовнішніх форм (джерел) права принципам шариату [1, с. 10]. На підставі викладеного, можна констатувати

наявність у мусульманських системах права в якості основних джерел релігійних норм, поєднаних із значною роллю правової доктрини, представлені тлумаченням релігійно-правових приписів філософами, теологами, служителями культу, юристами. І хоча закони у традиційному західному представленні вже з'являються у країнах ісламського світу, вони все одно в більшій мірі складаються з мононорм. Мова, звісно, не йде про країни, населення (чи його частина) яких сповідує іслам, але держава взяла курс на систему світського регулювання.

Країни традиційного права здебільшого представляють собою сукупність досить розрізнених правових систем, у яких відбувається глибоке укорінення звичаєв, традицій, культів нерелігійного характеру у правові приписи або ж настільки широке їх застосування у суспільстві поряд із правом або замість права, що втрачається можливість розділити сферу їх дії. До систем традиційного права можна віднести країни Африки, більшість азійських країн та країн Океанії, але насправді всі вони відрізняються значною специфікою.

Деякі автори навіть намагаються групи країн традиційного права виділити в окремі правові сім'ї. Так, за словами Г. Саміло, процес формування державності та національного права в Африці дає можливість говорити про формування нового типу правових систем, який поєднує основи звичаєвого права, права колишніх метрополій, релігійних норм та нового законодавства. Громади та племена, які є основними суспільними ресурсами африканських держав, не є однорідними. Можна говорити про їх етнічні, мовні, релігійні, культурні, традиційні відмінності. Але ключовою засадою функціонування спільнот та базою для формування правових систем африканських держав є те, що найбільш важливі суспільні відносини регулюються звичаєвим правом [3, с. 21]. Тому немає реальних підстав для виділення правових систем Африки в окремий тип, бо все перелічене вище в повній мірі відноситься до традиційного типу релігійно-традиційної правової сім'ї. Слід наголосити на тому, що навіть розгляд справ у судових органах у даних країнах нерідко підміняється зверненням до місцевих арбітражів, на кшталт общинних судів, де їх розгляд також здійснюється не на основі нормативно-правових актів, а на основі стародавніх правил або звичаїв, які склалися внаслідок багаторічного повторення.

А отже, об'єднання подекуди дуже різних правових систем у один релігійно-традиційний тип набуває значення в контексті мононорматики, тому що основні джерела права даних країн формуються за принципом мононорм, тобто уособленні в одному регуляторі засад власне права, релігії, традицій, звичаєв тощо [4, с. 86]. Мова йде не про звичайне паралельне функціонування у суспільстві нормативних регуляторів різної природи, а про їхнє злиття таким чином, коли їх неможливо відокремити один від одного, внаслідок чого неможливо визначити і природу «фінального» комплексного регулятора. Таку своєрідність релігійно-традиційного типу правових систем обов'язково необхідно враховувати у процесі конвергенції права, оскільки мононорми здатні повністю змінити правовий ландшафт національних правових систем, з якими відбувається змішування.

Література

1. Галюк С.Є. Порівняльно-правова характеристика джерел сучасного мусульманського права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2009. 19 с.
2. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. Москва, 1986.
3. Саміло Г. О. Особливості правових систем сучасних африканських держав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №1. С. 21–23.
4. Михайліна Т. В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 312 с.

ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ «БУРШТИНОВИХ» ПРАВОПОРУШЕНЬ: АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ОБУМОВЛЕНOSTІ

Р. О. Мовчан

19 грудня 2019 р. вітчизняними парламентаріями було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» (далі – Закон від 19 грудня 2019 р.). Одним із наслідків ухвалення цього Закону стало посилення відповідальності за «бурштинові» правопорушення, що було забезпечено за рахунок внесення двох змін до Кримінального кодексу України (далі – КК) – доповнення його ст. 240-1 «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» та викладення у новій редакції ст. 254 КК «Безгосподарське використання земель». Внесення до КК цих змін ставить перед кримінально-правовою наукою низку питань, починаючи з доцільності самого факту їхнього прийняття і закінчуючи остаточним способом відбиття у нормативному матеріалі розглядуваної законодавчої ініціативи. Тож спробую відповісти на ці питання.

Передусім варто відмітити, що і до набрання чинності положеннями Закону від 19 грудня 2019 р. відповідальність за більшість діянь, про які наразі йдеться у ст. 240-1 (у частині незаконного видобування бурштину) та трьох нових частинах ст. 254 КК, могла наставати за загальними статтями 240 та 254 КК (тоді ще без частин). Отже, в нашому випадку варто вести мову не про криміналізацію діянь, а про появу спеціальних норм, а тому для оцінки обґрунтованості передбачених Законом від 19 грудня 2019 р. змін кримінального законодавства головне необхідно вирішити питання про те, чи існувала в цьому випадку істотна відмінність характеру і ступеня суспільної небезпеки діянь, передбачених відповідними загальними та новими спеціальними нормами.

І відразу зазначу, що, на мою думку, відповідь на це питання має бути негативною. Солідарний із позицією парламентських експертів, які у висновках на відповідний законопроект відмічали, що: по-перше, бурштин є лише одним із видів корисних копалин загальнодержавного значення, а отже й запропонована спеціальна норма (ч. 1 ст. 240-1 КК) не характеризується якимись додатковими (новими) ознаками відповідного складу злочину та повністю охоплюється суспільно небезпечним діянням у вигляді незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК); по-друге, якщо слідувати вищевказаній логіці, КК варто доповнювати також іншими самостійними (окремими) складами злочинів (скажімо, статтями щодо незаконного видобування нафти, антрациту, бурого вугілля, тощо).

Схожі зауваження фахівцями ГНЕУ ВРУ були озвучені і щодо пропозиції відносно доповнення ст. 254 КК новими частинами 2, 3 та 4. Зокрема, увага резонно зверталася на тому, що якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи вважає за необхідне виокремити ухилення від обов'язкової рекультивації порушених земель із прив'язкою до формалізованого у грошовому вимірі суспільно небезпечного наслідку як самостійний склад злочину, відкритим залишається питання, у зв'язку із чим кримінальна відповідальність має наставати за вчинення відповідного діяння щодо земель, порушених виключно внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ та / або видобування бурштину, тоді як робочі проекти землеустрою можуть передбачати й обов'язок проведення рекультивації земель, порушених, наприклад, внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ нафти або газу, та / або видобування вуглеводнів тощо (у чинній редакції ч. 3 ст. 54 Закону України «Про землеустрій» – «внаслідок дослідно-промислової

розробки родовищ бурштину, **інших корисних копалин загальнодержавного значення, нафти і газу»**).

Водночас зауважу, що автор цих рядків цілком свідомий того, наскільки високим є рівень суспільної небезпеки діянь, передбачених ст. 240-1 та ч. 2 (ч. 3 та ч. 4) ст. 254 КК. Знищення родючого шару ґрунту, порушення цілісності геологічних пластів, збіднення бурштиноносних надр, порушення гідрогеологічних умов на прилеглих територіях, забруднення вод унаслідок роботи мотопомп, зміна гідрологічного режиму боліт, лісів та озер, що позначаються на мікрокліматичних змінах у «бурштинових» регіонах – ось далеко не повний перелік згубних наслідків незаконного видобутку бурштину¹. Не менш вагомими є й економічні наслідки цього протиправного діяння.

Разом із тим необхідно підкреслити, що навряд чи є підстави вважати менш суспільно небезпечними й аналогічні діяння, але вчинювані вже щодо інших корисних копалин, наприклад, вугілля. Експерти відмічають, що шкода, яку наносять незаконні міні-шахти, направлені на видобування вугілля, є достатньо відчутною і проявляється у незаконній вирубці лісових масивів; несанкціонованому використанні електроенергії; створенні загроз для нормальної роботи існуючих комунікацій; інтенсифікації процесів просідання і провалів денної поверхні².

Якщо ж взяти до уваги й інформацію про те, що, з одного боку, обсяги нелегального видобутку вугілля сягають мільйонів тонн та, за приблизними оцінками, становили до 10 % загального вуглевидобутку країни, а з іншого – що нелегальний видобуток вугілля супроводжується незрівнянно вищими показниками травматизму та смертності копачів, то можна зробити однозначний висновок, що ступінь суспільної небезпеки та поширеність відповідних діянь із вугіллям є цілком співмірним із аналогічними проявами, що стосуються бурштину.

Та незважаючи на це, наразі ми отримали таку ситуацію: непроведення рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину, яке спричинило передбачені п. 2 примітки ст. 254 КК «тяжкі наслідки», карається позбавленням волі на строк від 5 до 7 років (основне покарання) (ч. 4), тимчасом як аналогічне діяння, яке спричинило ідентичні наслідки, тільки вчинене внаслідок іншої дослідно-промислової розробки (наприклад, того ж самого вугілля) карається штрафом або обмеженням волі на строк до 2 років (ч. 1). Подібна парадоксальність спостерігається і під час оцінки санкцій, передбачених за повторне вчинення, з одного боку, «звичайного» безгосподарського використання земель (ч. 1), а з іншого – такого його різновиду, як умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами (ч. 3 ст. 254 КК, основне покарання – обмеження волі на строк від 3 до 5 років або позбавлення волі на той самий строк). Ті ж самі паралелі можна провести і відносно порівняння санкцій, передбачених ст. 240 та ст. 240-1 КК, відповідно.

З огляду на наведені аргументи я не можу підтримати реалізоване Законом від 19 грудня 2019 р. посилення відповідальності виключно за ті екологічні правопорушення (незаконне видобування та непроведення рекультивації земель), які стосуються бурштину. Вважаю, що така диференціація має пов'язуватися не з видом корисної копалини, яка незаконно видобувається (ст. 240-1 КК), або після видобування якої не проводиться рекультивація порушених земель (ч. 2, ч. 3 та ч. 4 ст. 254 КК), а зі шкодою, яка завдається об'єкту (довкіллю) в результаті вчинення відповідних кримінально протиправних посягань. Моя позиція полягає в тому, що це може бути досягнуто за рахунок передбачення у нових редакціях існуючих і раніше загальних норм (ст. 240 та ст. 254 КК) таких кваліфікуючих ознак, як спричинення «значної» та «тяжкої шкоди», матеріальне вираження яких (як і «істотної» шкоди, яка має бути криміноутворювальною ознакою складів, передбачених частинами першими цих норм) має бути чітко визначено у примітці відповідних статей.

¹ Миськевич Т. Стан та перспективи врегулювання бурштинової проблеми в Україні. *Громадська думка та правотворення*. 2020. № 1. С. 22.

² Бардась А. В. Еколого-економічна оцінка можливості відпрацювання залишкових запасів вугілля малими шахтами. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=234>.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Ю. О. Моїсєєв

Одним із потужних факторів, які безпосередньо впливають на розбудову та функціонуванні національного фінансового ринку України, є конкуренція між фінансовими установами за збереження або покращення ринкової позиції, підвищення якості фінансових послуг і збільшення конкурентних переваг. В цьому контексті слід підкреслити, що згідно зі стандартами ЄС функціонування повноцінного конкурентоспроможного середовища можливо тільки за умови забезпечення захисту прав споживачів та інвесторів фінансового сектору від недобросовісної конкуренції.

В рамках оцінки сучасного рівня розвитку конкурентного середовища у фінансовій сфері важливе значення має існування фінансових ринків з альтернативними можливостями вибору для споживачів (покупців); наявність значної кількості продавців, що суперничають між собою та використовують різні інструменти ринкової політики. Так, станом на 31.03.2020 у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 1040 фінансових компаній. При цьому, обсяг наданих фінансових послуг протягом тільки першого кварталу 2020 року збільшився порівняно з відповідним періодом минулого року на 64,4 % (18 237,6 млн грн).

Беручи до уваги вищевказані показники можна стверджувати про наявність на фінансовому ринку України досить потужної конкуренції серед фінансових установ. Характерними ознаками конкуренції на ринку фінансових послуг України є: існування ринків з альтернативними можливостями вибору для споживачів (покупців); наявність значної кількості продавців, що суперничають між собою та використовують різні інструменти ринкової політики.

Між тим аналіз практики вказує, що конкуренція на фінансовому ринку України характеризується негативними проявами недобросовісності, пов'язаними з розвитком схемних операцій, фінансового шахрайства, демпінговою політикою, організацією фінансових відносин з елементами корупції. Наслідком проявів порушення законодавства є той факт, що у листопаді 2020 р. до НБУ звернулася найбільша кількість учасників ринку фінансових послуг щодо анулювання ліцензії (було анульовано ліцензії 34 компаній) та виключень з реєстрів (було виключено 10 компаній з реєстрів). Також на початку 2021 р. НБУ вирішив зупинити дію ліцензій 4 страхових компаній.

Таке положення вказує на необхідність посилення ефективності правового захисту добросовісної конкуренції на фінансовому ринку, в т. ч. шляхом внесення кардинальних змін у нормативно-правові акти, що складають основу правового регулювання відносин при наданні фінансових послуг.

Варто зазначити, що у національному законодавстві України конкуренцію на ринку фінансових послуг регулюють такі нормативно-правові акти, як Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та «Закон України про Антимонопольний комітет України», які мають загальний характер і формують правову основу конкурентних відносин, в т. ч. на фінансовому ринку.

В цьому контексті слід враховувати, що конкуренція на фінансовому ринку це багатоаспектне явище, яке має комплексний характер і може розглядатися як з економічної та юридичної токи зору. Зокрема, в економічному сенсі конкуренція на фінансовому ринку розглядається як процес взаємодії та суперництва банків, страхових компаній та інших фінансових установ, у ході якого вони прагнуть забезпечити собі стійке становище на ринку

з метою максимально повного задоволення різноманітних потреб клієнтів та отримання найбільшого прибутку.

Основою для визначення поняття конкуренції на ринку фінансових послуг з юридичної точки зору безумовно є загальне поняття «економічна конкуренція» закріплене у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», яке є базисом для визначення поняття економічної конкуренції у всіх сферах господарювання. Ґрунтуючись на положеннях вказаної норми пропонується *економічну конкуренцію (конкуренція) на фінансовому ринку* розглядати як змагання між банками, страховими компаніями та іншими фінансовими установами з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими учасниками фінансового ринку, внаслідок чого споживачі фінансових послуг мають можливість вибирати між кількома суб'єктами, а окрема фінансова установа не може визначати умови надання фінансових послуг.

Важливо підкреслити, що конкуренцію на ринку фінансових послуг слід розглядати з позиції його розподілення на сфери діяльності конкретних фінансових установ (банківський ринок, страховий ринок, ринок цінних паперів тощо). На кожному із зазначених видів фінансових ринків економічна конкуренція та її захист мають певні особливості, які було частково відображено на рівні спеціального законодавства.

Так, наприклад, у п. 8 ст. 3 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у якості одного із принципів захисту прав споживачів фінансових послуг закріплено загальний принцип сприяння конкуренції у сфері надання фінансових послуг. Крім цього у нормі, зазначено, що фінансові установи здійснюють свою діяльність з урахуванням вимог законодавства про захист економічної конкуренції та законодавства про захист від недобросовісної конкуренції (ст. 17).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про банки та банківську діяльність» основною метою цього нормативно-правового акту є правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні і створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку. Конкретизація такого підходу знаходить своє часткове закріплення у ст. 53 яка присвячена питанню забезпечення конкуренції у банківській системі. Зокрема, передбачено, що банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг. Крім цього, банку забороняється вчиняти будь-які дії щодо впровадження у своїй практиці недобросовісної конкуренції. Слід зазначити, що факти недобросовісної конкуренції щодо надання банком тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій відповідно до ст. 53 Закону України «Про банки та банківську діяльність» є підставою для заборони цьому банку подальшого надання таких послуг або здійснення операцій.

Разом з тим, доцільно акцентувати увагу, що у спеціальних нормативно-правових актах не визначено конкретних засад розвитку звичаїв, традицій, правил ведення чесної конкурентної боротьби між учасниками фінансового ринку України, а лише визначено дії конкурентів, що кваліфікуються як недобросовісна конкуренція.

З метою приведення у відповідність до найкращих міжнародних практик питання правового захисту конкуренції у сфері фінансових послуг *пропонується прийняття спеціального нормативно-правового акту, а саме Закону України «Про захист конкуренції на ринку фінансових послуг»* в якому слід закріпити основні засади правового забезпечення конкуренції на фінансовому ринку, в т. ч. види правопорушень конкуренції у сфері фінансових послуг, повноваження державних органів щодо контролю та моніторингу, підстави та порядок застосування санкцій тощо.

Реалізація вищевказаних пропозицій буде у певній мірі сприяти реалізації ключових принципів захисту економічної конкуренції, створення конкурентного середовища на фінансовому ринку та ефективному функціонуванню сучасних конкурентних моделей надання фінансових послуг в Україні.

ЩОДО ПРИРОДИ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Б. С. Моніч

В Конституції України в розділі XII «Конституційний Суд України» визначаються два види актів КСУ – рішення і висновки. У статті 83 Закону № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України», крім рішень та висновків, визначені й інші види актів КСУ, які можна поділити на дві групи. До першої відносяться акти, які пов'язані із конституційним провадженням, – рішення, висновки, ухвали, забезпечувальні накази. Вони приймаються за наслідками розгляду справ за конституційними поданнями, конституційними зверненнями та конституційними скаргами. До другої групи відносяться постанови як акти, що не пов'язані із конституційним провадженням.

Одним з найбільш важливих актів КСУ з точки зору дотримання відповідності Конституції України слід вважати рішення, що є правовими актами, адже приймаються органом, спеціально на те уповноваженим Конституцією, з дотриманням встановлених форми і процедури, є обов'язковими до виконання на території України. Згідно статті 84 Закону № 2136-VIII Велика палата КСУ ухвалює рішення за результатами розгляду справ за конституційними поданнями щодо конституційності законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та щодо офіційного тлумачення Конституції України, а також за результатами розгляду справ за конституційними скаргами у разі відмови Сенату в розгляді справи за конституційною скаргою на розсуд Великої палати. У свою чергу, Сенат ухвалює рішення за результатами розгляду справ за конституційними скаргами.

Слід зазначити, що сутність рішення як акту КСУ наразі викликає дискусії серед вчених-конституціоналістів та практиків. Так, досі не існує загальновизнаної думки щодо того, чи є рішення КСУ правозастосовчими актами, судовими прецедентами, конституційною доктриною, правовими преюдиціями, нормативними актами чи особливими джерелами конституційного права. Це відображається і на процесі виконання рішень КСУ, оскільки способи виконання рішень прямо залежать від ступеню їх обов'язковості, юридичної сили, остаточності тощо.

Стаття 151-2 Конституції України встановлює, зокрема, що рішення, ухвалені КСУ, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Тобто, самим Основним Законом визначено обов'язковість рішень КСУ, що на практиці має реалізовуватися шляхом виконання чи дотримання приписів такого рішення.

У Законі № 2136-VIII виконання рішень КСУ присвячено главу 14, що містить норму про порядок виконання рішень КСУ (стаття 97), яка має диспозитивний характер і передбачає право КСУ встановити у рішенні порядок і строки його виконання, зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення. У статті 98, яка має відсилочний характер, передбачено настання відповідальності за невиконання рішень КСУ.

У Регламенті КСУ [6] в главі 7 визначено, що КСУ здійснює моніторинг стану виконання рішень, за наслідками якого на своєму засіданні вирішує питання, пов'язані з їх невиконанням. КСУ наділяється правом звернутися з письмовим запитом з визначенням строку для надання відповіді до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з метою отримання інформації, відповіді на запитання або роз'яснення про дії (заходи), спрямовані на виконання рішень КСУ. Якщо відповідь на такий запит свідчить про невиконання рішень, а також якщо за результатами моніторингу стану виконання рішень наявна інформація про їх невиконання, КСУ вирішує питання про

вжиття заходів щодо притягнення посадових осіб до кримінальної відповідальності за умисне невиконання ними рішення суду конституційної юрисдикції, про що ухвалює відповідну постанову.

Таким чином, діюче національне законодавство передбачає регулювання виконання рішень КСУ, але ці норми носять здебільшого диспозитивний характер, не містять чіткого порядку виконання рішень КСУ та механізму контролю щодо ефективності виконання таких рішень. Це призводить до неправильного розуміння своїх обов'язків сторонами конституційного провадження і відповідними органами та особами, які задіяні у процесі виконання рішень КСУ, подальшого невиконання рішень взагалі, ускладнення процесу застосування правових норм, а в майбутньому може призвести до поширення правового нігілізму, негативної репутації КСУ та інших органів, а також знецінення Основного Закону.

Труднощі врегулювання виконання рішень КСУ пов'язані з його особливою правовою природою та призначенням. Якщо рішення суду, що входить до складу системи судоустрою України (далі – суд), стосується конкретних правовідносин та, як правило, конкретно визначених суб'єктів, а також може мати наперед встановлений спосіб виконання, то для суду конституційної юрисдикції це не є характерним. Встановити вичерпний перелік конкретних правовідносин, на які поширюється те чи інше рішення КСУ, визначити суб'єктів, які мають виконувати таке рішення у певний спосіб, а головне, здійснити всебічний контроль за виконанням, вкрай важко.

Слід зазначити, що виконання рішення суду може відбуватися двома шляхами: добровільним та примусовим, основним завданням яких є забезпечення реалізації рішення суду. Однак, говорячи про виконання рішення суду конституційної юрисдикції, застосовувати за аналогією принципи та механізми добровільного та примусового виконання не вбачається можливим, оскільки розмежувати навіть теоретично ці способи виконання на прикладі рішення КСУ дуже важко.

При цьому слід зауважити, що виконання рішень КСУ має більшу схильність до характеристик виключно добровільного виконання у зв'язку з тим, що нормативного закріплення чи практичної основи механізму примусового виконання рішення КСУ наразі не існує.

Згідно Закону України «Про органи та осіб, що здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02 червня 2016 р. № 1403-VIII примусове виконання рішення суду здійснюється органами та особами, які спеціально уповноважені на це. Для такого виконання визначені не тільки уповноважені органи і особи, але й нормативно передбачена спеціальна процедура. Нормативно-правовими актами, що регулюють примусове виконання рішень суду та інших органів, не передбачено виконання рішення суду конституційної юрисдикції.

Як наслідок, в правовій дійсності наразі наявна ситуація, при якій рішення КСУ визнані обов'язковими для виконання, однак таке визнання не має фундаментом жодної реальної примусової сили.

УДК: 343.98

ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПЕРЕВІРКИ ОБСТАВИН ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

С. О. Патюк, І. А. Щербак

Україна будує правову державу, прагне стати рівноправним членом європейської спільноти. Прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) наблизило нашу державу до європейських стандартів кримінального судочинства.

Статтею 214 КПК України передбачений початок досудового розслідування. До цієї статті з моменту набрання чинності кодексу неодноразово вносилися зміни, що свідчить про важливість нормативних порядків, які в ній закріплені.

В. Г. Дрозд зазначає, що чітка правова регламентація процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження є передумовою законності й обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду справи. У зв'язку з цим належну увагу треба приділити дослідженню основних питань, пов'язаних з початковим етапом кримінальної процесуальної діяльності [1].

Проблематика початку досудового розслідування входить до сфери досліджень Ю. П. Аленіна, Ю. М. Грошевого, В. Г. Дрозда, Л. М. Лобойка, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, Д. В. Філіна, В. Ю. Шепітька та інших науковців. Не дивлячись на наявність наукових розробок в цьому напрямі, у вітчизняній науці залишаються не вирішеними проблеми, які стосуються початку досудового розслідування. Для уникнення в слідчій практиці проблемних ситуацій вже на початку досудового розслідування, процедура перевірки «обставин вчинення кримінального правопорушення» потребує процесуального уточнення, що і є метою цієї статті.

Відповідно ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) та розпочати розслідування. З появленням нового кодексу відмовилися від прийняття процесуального рішення про порушення кримінальної справи та попередньої перевірки.

Зазначимо, що чинний КПК України не надає пояснення з приводу розуміння «обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення», також процедури їх перевірки. Не містить кодекс й поняття «приводів та підстав» до початку кримінального провадження.

У 2018 році було внесені зміни до КПК України та ч. 3 ст. 214 викладено в редакції, яка хоч й передбачила можливість перевірки «обставин вчинення кримінального правопорушення», шляхом відібрання пояснень, проведення медичного освідчування та інше, але обмежила можливості такої перевірки виключно для категорії кримінального правопорушення – кримінальний проступок. Щодо злочину, то у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР слідчим може бути проведений тільки огляд місця події.

У Кримінально-процесуальному кодексі 1960 року у структурі так званих «підстав до порушення кримінальної справи» виділяли: 1) процесуальний елемент – достатні дані, що вказують на наявність ознак злочину; 2) кримінально-правовий елемент, до складу якого входили ознаки злочину, завдяки яким можна було отримати уявлення про його зовнішню характеристику і які давали уявлення про його внутрішню характеристику. Рішення про порушення кримінальної справи приймалося за наявності такого (необхідного) мінімуму ознак злочину і ознак складу злочину: суспільної небезпечності, протиправності, об'єкта і об'єктивної сторони злочину. Перевірка наявності ознак злочину в діянні, на яке вказував заявник, була певною пізнавальною діяльністю, що дозволяла вибирати із загальної маси повідомлень та заяв про злочини ті, що були про некримінальні події. Здійснювали таку діяльність працівники оперативних підрозділів за допомогою передбачених законом засобів.

Зазначене має наслідком, що в слідчій практиці виникає досить поширена ситуація, коли при надходженні заяви чи повідомлення з викладом обставин, що суперечливо свідчать про вчинення кримінального правопорушення, слідчий зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, адже ч. 4 ст. 214 КПК з жодних причин не допускає можливості відмови у прийнятті заяви чи повідомлення про злочин.

Отже, під час застосування ст. 214 КПК України щодо початку досудового розслідування виникає необхідність у механізмі перевірки заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення. Спроба запровадити хоча б якийсь механізм перевірки заяв та повідомлень вбачається в змісті пунктів 1.14 Розділу II Положення про ЄРДР. Зазначається, що при внесенні до ЄРДР відомостей про короткий виклад обставин, що

можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули), в обов'язковому порядку відображаються дата, час, адреса, місце, спосіб, знаряддя, засоби та інші особливості вчинення кримінального правопорушення, розмір збитків, прізвище фізичної особи (осіб) або дані про юридичну особу (осіб), яка (які) є потерпілою (потерпілими), дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та ін. Але спосіб перевірки та отримання даної інформації ці нормативні акти не містять.

Більш менш питання прийняття заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події визначені у Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженому Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 100 від 8 лютого 2019 року. Так, усні заяви (повідомлення) вносяться до протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію, а письмові – підлягають прийняттю та реєстрації з попередженням заявника про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, як передбачено ст. 383 КПК України.

Хотілося б ще зазначити, що відсутність хоча б якогось механізму (процедури) перевірки заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення відповідно призводить до збільшення в рази навантаження на одного слідчого.

На думку Ю. П. Аленіна, процесуальний порядок, запропонований ст. 214 КПК України не враховує загальні положення процесуальної діяльності та національні правові традиції. Науковець зазначає, що будь-яка галузь процесуального права має передбачати попередній, перевірочний, фільтраційний етап перед основним провадженням, специфікою кримінального судочинства є й те, що в ньому кілька основних проваджень, серед яких й досудове розслідування [2, с. 201].

М. А. Погорецький зазначає, що питання про наявність кола ознак кримінального правопорушення як підстав для початку кримінального провадження, а також даних про конкретні елементи його складу, повинні вирішуватися слідчим та прокурором у кожному конкретному випадку залежно від характеру кримінального правопорушення, індивідуальних особливостей і конкретних обставин його вчинення. Погоджуємося з цим і вважаємо, що попередній (фільтраційний) етап, пов'язаний з перевіркою обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, буде сприяти реалізації завдань кримінального провадження [3, с. 99].

З урахуванням наведеного виникають такі проблемні питання:

1) як діяти слідчому, прокурору якщо особа відмовилася поставити свій підпис щодо попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення; 2) як повинен діяти слідчий, прокурор при отриманні анонімних заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення поштою або іншим засобом зв'язку. На наше переконання, відомості про кримінальне правопорушення, зазначені в таких заявах чи повідомленнях, можуть вноситися до ЄРДР лише за умови, якщо вони підтверджені результатами проведеного слідчим огляду місця події. Після завершення огляду відомості, що підтвердили обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, негайно повинні вноситися до ЄРДР як виявлені слідчим чи прокурором самостійно в результаті слідчого огляду. Непідтверджені результатами огляду місця події відомості не можуть вноситися до ЄРДР, вони можуть бути неправдивим повідомленням про злочин.

Тож, необхідність доповнень чинного КПК України щодо запровадження відповідних попередніх (фільтраційних) процедур перевірки «обставин вчинення кримінальне правопорушення» не викликає сумнівів у науковців та практиків правоохоронних органів України.

Література

1. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії і практики: монографія. Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
2. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис НАВСУ*. 2013. № 1. С. 198–203.
3. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. № 1. 2015. С. 93–103.

НАЯВНІСТЬ СПОРУ ПРО ПРАВО ЯК УМОВА ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Ю. О. Серебрякова

Матеріально-правовою підставою для відкриття провадження у справі про банкрутство є відсутність спору про право щодо грошового зобов'язання. Запровадження такої матеріально-правової підстави для відкриття провадження у справі про банкрутство критично оцінюється фахівцями. О. Маліневський, стверджує, що «Зважаючи на відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «спору про право», скасування порогів щодо строку та суми невиконаних грошових зобов'язань, на разі існують передумови для безпідставного зловживання правом на ініціювання порушення провадження у справі про банкрутство. При цьому передбачається, що такі дії вчинятимуться як самим боржником, так і кредиторами, в тому числі задля економічного шантажу боржника чи інших кредиторів» [1, с. 53].

Звісно, із відмовою законодавця від підтвердження у певний спосіб безспірності грошових вимог кредитора до боржника постала необхідність встановлення факту відсутності спору про право щодо заявлених грошових вимог. В Ухвалах суду стали з'являтися вимоги про необхідність доведення факту відсутності відповідного спору. Так, Ухвалою від 22.03.2021 р. у судовій справі № 904/2573/21 Господарський суд Дніпропетровської області зобов'язав сторін надати докази відсутності спору про право щодо вимог, які є підставою для подачі заяви про відкриття провадження у справі [2]. При цьому, питання про те, які документи можуть підтвердити відсутність спору в ухвалі не уточнюється.

С. Жуков відзначає, що із огляду на відсутність критеріїв для висновку про існування спору про право, суд повинен в кожному конкретному випадку самостійно оцінити форму вираження відповідної незгоди на предмет наявності спору про право в залежності від змісту правовідносин [3]. При цьому, суддя Верховного суду констатує, що про існування спору про право в таких випадках можуть бути наступні факти: 1) заперечення боржника щодо дійсності договору, який є підставою виникнення грошового зобов'язання; 2) аргументоване твердження про нікчемність договору; 3) незгода боржника із порядком обчислення розміру грошового зобов'язання; 4) заява про вплив позовної давності по заявленій грошовій вимозі тощо [3].

Щодо правил встановлення факту наявності спору про право при вирішенні питання про порушення провадження у справі про банкрутство Верховний суд висловив наступну позицію: «Відсутність спору про право, в розрізі процедури банкрутства, полягає у відсутності неоднозначності у частині вирішення питань щодо сторін зобов'язання, суті (предмету) зобов'язання, підстави виникнення зобов'язання, суми зобов'язання та структури заборгованості, а також строку виконання зобов'язання тощо. Методом встановлення таких фактів є дослідження господарським судом відзиву боржника, заслуховування пояснень представника боржника або дослідження Єдиного реєстру судових рішень, відомості з якого відкритими та загальнодоступними, на предмет наявності на розгляді іншого суду позову боржника до ініціюючого кредитора з питань, що зазначені вище» [4].

При цьому, у судовій практиці мають місце випадки встановлення факту наявності спору про право на підставі відзиву боржника, в якому висловлена його незгода із заявленими до нього грошовими вимогами, при цьому суд не встановлював ґрунтовність викладених у відзиві фактів [5].

Такий підхід вбачається логічним, адже дослідження ґрунтовності наявного спору про право має бути предметом розгляду відповідної справи в рамках позовного провадження.

Задля вирішення окреслених проблем правозастосування законодавства про банкрутство та недопущення зловживань правом на порушення провадження у справі про

банкрутство О. Маліневський, пропонує встановити у законодавстві критерії відсутності спору про право [1, с. 64]. При цьому, вчений навіть опосередковано не пропонує відповідні критерії.

Переконанні, що визнання судом факту наявності спору про право лише на підставі висловлення незгоди боржника із заявленими до нього грошовими вимога здатне стали наслідком зловживання боржником своїм правом. Впевнені, що беззаперечно свідчити про наявність спору про право може виключно ініціювання боржником вирішення спору в судовому порядку.

Вищевикладене дає право стверджувати про доцільність визнання доказом наявності спору про право щодо грошового зобов'язання боржника перед кредитором виключно дії, які мають юридичне значення, а саме, подання боржником у встановленому порядку відповідного позову до кредитора.

Література

1. Маліневський О. Зловживання правом на порушення провадження у справі про банкрутство та заходи протидії. *Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 жовт., 2019 р.). Київ., 2019. С.51-65.
2. Ухвала Господарського суду Дніпропетровської області від 22.03.2021 р., судова справа № 904/2573/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95673404>.
3. Жуков С. Судова практика у справах про банкрутство: презентація. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Jukov_present.pdf
4. Постанова Верховного суду від 13 серпня 2020 р., судова справа № 910/4658/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/91016931>
5. Ухвала Господарського суду міста Києва від 27 травня 2020 р., судова справа № 910/4115/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89909943>

УДК 342.7

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРИВАТНОГО, ОСОБИСТОГО ЖИТТЯ

І. М. Стадник

Сучасна демократія з її приматом поваги до прав і гідності людини є немислимою без повноцінного забезпечення недоторканності її особистого життя, приватності. Недоторканність приватного життя, особиста недоторканність особи – соціальна цінність, обов'язок щодо забезпечення якою покладено на механізм держави.

При цьому в законодавстві, в юридичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння приватного, особистого життя. На сьогодні можна виділити два основних підходи, що сформувалися в юридичній науці до визначення поняття приватного, особистого життя.

Перший з них полягає в перерахуванні елементів його змісту, при цьому загальна кількість таких елементів, як і їх видів у кожного автора істотно різняться (Н. Д. Єгоров, Л. О. Красавчикова, М. Н. Малейна, І. Л. Петрухин, Г. Б. Романовский). Зокрема, Л. Л. Красавчикова виділяє десять сторін прояву приватного життя: інтимна – визначає індивідуальність особистості; побутова – визначає уклад повсякденного життя; сімейна – охоплює відносини в родині; майнова – визначає порядок і характер користування речами; культурна – виявляється в освоєнні людиною досягнень культури; організаційна – проявляється у встановленні розпорядку дня, виборі місця навчання і т. д.; санітарно-гігієнічна – охоплює особисту гігієну; оздоровча – проявляється в діях, спрямованих на

підтримку здоров'я; сторона вільного часу – охоплює відпочинок і розваги; комунікаційна – визначає неформальні зв'язки.

Н. П. Лепьошкіна виділяє шість складових приватного життя як соціального явища: внутрішню духовну сферу, сферу міжособистісного спілкування та зв'язків, організаційну складову, медико-фізіологічну складову, сферу поведінки і майнову сферу. При цьому, як наголошується в літературі, цей підхід є найбільш структурованим і розгорнутим.

Аналогічно, але більш в узагальненому вигляді, розглядає особисте життя Г. Б. Романовський і виділяє п'ять класифікаційних груп: коло неформального спілкування; вимушені зв'язки; власний внутрішній світ людини; родинні зв'язки і релігійні переконання.

Проаналізувавши даний підхід, можна виділити як його переваги, так і недоліки. До переваг необхідно віднести, перш за все, можливість представити приватне життя як цілісний соціальний комплекс, виділити його структуру.

До недоліків необхідно віднести наступне. По-перше, жоден з прихильників даного підходу не пропонує загального поняття приватного життя, що не дозволяє виділити спільне між усіма елементами і об'єднати приватне життя в єдине ціле. По-друге, виділення конкретних складових є ефективним для визначення статичних явищ, характерним для інституційно-позитивного підходу, що, як видається, є неприйнятним для визначення дефініції приватного життя, оскільки дана дефініція динамічна і постійно змінюється.

Другий підхід полягає у виділенні його найбільш істотних ознак, не виділяючи меж приватного життя. Як зазначає І. М. Хужокова, дати вичерпне універсальне поняття «приватного життя» є неможливим через різноманіття предмета, а логіка нормативного акту виключає його спрямованість на будь-який окремий випадок. Більшість прихильників даного підходу (О. І. Денисов, Б. Н. Кадников, Н. Л. Пушкарьова, М. Є. Петросян) як визначальну характеристику приватного життя виділяють автономію суб'єкта, невідчужуваність цієї сфери життєдіяльності особистості безпосередньому контролю з боку державних органів, громадських об'єднань, інших осіб.

Р. О. Стефанчук, вважає, що поняття «приватне життя» за своїм змістом має охоплювати таку сферу життєдіяльності людини, яка звільнена від виконання покладених на неї будь-яких публічних (посадових, громадських, трудових і т. д.) функцій, а також повну, доступну, своєчасну і достовірну інформованість про зазначену сферу.

Один з російських вчених, М. В. Баглай, розглядає автономію суб'єкта в сфері приватного життя в нерозривному зв'язку з прагненням його приховати. Він зазначає, що зміст приватного життя становлять ті сторони особистого життя людини, які вона в силу своєї волі не бажає робити надбанням інших.

Бажання кожної людини приховати свою приватну сферу в значній мірі обумовлено тим, що її оприлюднення може зробити людину беззахисною перед суспільством.

Як недолік даного підходу можна виділити значний суб'єктивізм у визначенні меж особистого приватного життя.

Існують і інші підходи до розуміння особистого, приватного життя. Так, О. О. Пунда вважає, що конкретизувати зміст права на недоторканність особистого життя легше не через правомочності, якими володіє суб'єкт цього права, а через ті порушення, від яких дане право його захищає, і пропонує класифікацію таких порушень:

- порушення самотності особи або втручання в її особисті справи (сюди відносяться і такі порушення, як підслуховування і перехоплення телефонних переговорів або перлюстрація кореспонденції);

- оприлюднення відомостей особистого характеру, які, з точки зору особи, несприятливо впливають на її імідж в суспільстві або завдають їй біль і душевні страждання (в тому числі і в тих випадках, коли такі відомості відповідають дійсності);

- виставлення особи в хибному світлі в очах оточуючих;

- використання імені або зображення особи в інтересах того, хто їх використовує (в першу чергу, з метою отримання комерційної вигоди).

Конституційний Суд України в Рішенні від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 визначає особисте життя фізичної особи як її поведінку в сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, дружніх, професійних, ділових та інших стосунків поза рамками здійснюваної громадської діяльності, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування.

Як видається, найбільш вдалою і обґрунтованою є дефініція, яка запропонована В. Серьогіним і перегукується з дефініцією О. М. Мануйлова: приватне життя – це система суспільних відносин, що охороняються, захищаються правом і характеризують існування і визначають розвиток людини як приватної особи, що стосуються тільки її, не пов'язані з виконанням нею публічних функцій і вилучені з поля зору громадськості¹.

Вдалим представляється і виділення ознак права на особисте, приватне життя Ю. С. Теліною²: це право не розповсюджується на інформацію, що становить суспільний інтерес; під дію цього права не підлягає діяльність суду, законодавчих органів, місцевих органів і з деякими обмеженнями інших публічних органів; закон не має надавати відшкодування за усне порушення права, якщо не було завдано збитків; дія права припиняється після публікації фактів самою особою або за її згодою; істинність опублікованих даних не знімає відповідальності за порушення права на приватне життя; відсутність злого умислу не знімає відповідальності за порушення даного права.

УДК 346.11

ЗМІСТ ТА ВИДИ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ В ЕКОНОМІКУ

І. В. Стаднік

Ефективний механізм правового регулювання господарських відносин зокрема і економіки загалом необхідним чином потребує задіяності держави в цих процесах, здійснення відповідного управлінського впливу (насамперед через правотворчість та правозастосування). На думку деяких авторів, державне управління передбачає пряме і безпосереднє втручання органів держави в економіку з використанням адміністративних методів регулювання³. Поняття державного втручання використовується переважно в економічній науці в зв'язку з дослідженням ролі держави в економіці, де, зокрема, зазначається, що воно необхідне, коли ринок самостійно не може впоратися зі своїми функціями⁴, що «провали» ринку повинні бути заповнені посиленням державного втручання, можливості якого обмежені і інституційно, і фінансово, і економічно⁵.

Законодавство України не визначає поняття та параметрів державного втручання в господарську діяльність або економіку загалом, чим значно ускладнюється розмежування державного управління в сфері господарювання і економіки та державного втручання в господарську діяльність. У той же час серед принципів господарювання є заборона незаконного втручання органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх

¹ Серьогін В. Приватне життя як об'єкт конституційного права на недоторканність приватного життя. Вісник Академії правових наук України. 2011. № 1(64). С. 51–62.

² Телина Ю. С. Конституционное право гражданина на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну при обработке персональных данных в России и зарубежных странах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 2016. 266 с.

³ Гарагонич О. В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності. *Юридична наука, практика і освіта*. 2010. Вип. 1. С. 145.

⁴ Тюкавкин Н. М., Бадилова А. В. О механизме государственного регулирования экономики. *Вестник СамГУ*. 2011. № 9 (90). С. 57.

⁵ Казакова О. К., Лагутина И. С. Рыночный механизм в современной экономике. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В.: Економіка і право. 2011. Вип. 1, Т. 1. С. 121.

посадових осіб у господарські відносини (ст. 6 ГК України), яка конкретизується у забороні незаконного втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду (ч. 5 ст. 19 ГК України), а також забороні незаконного втручання органів і посадових осіб місцевого самоврядування у господарську діяльність суб'єктів господарювання (ч. 4 ст. 23 ГК України). Крім того, принциповим є і спрямування державної регуляторної політики на зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання (ст. 1 Закону України «Про державну регуляторну політику»).

Втручатися буквально означає: 1) стати учасником чужої справи; 2) взяти участь в якій-небудь справі з метою зміни ходу її. Це дає підстави для припущення, що здійснюючи управління справами суспільства, в тому числі і в сфері економіки, держава так чи інакше втручається в ці процеси. І правове регулювання є лише однією з форм державного втручання в економічні процеси, оскільки здійснюється за участю держави, що виступає при цьому як керуюча і спрямовуюча сила. Участь держави в цих процесах зумовлюється насамперед тим, що публічний інтерес є життєво необхідним станом великих соціальних груп, включаючи суспільство в цілому, і саме на державі лежить обов'язок по його реалізації, досягненню, збереженню і розвитку¹. Однак, аналогічний обов'язок лежить на державі і щодо забезпечення приватних інтересів в сфері економіки, зокрема суб'єктів господарювання. Тобто, економічна свобода суб'єктів забезпечується настільки, наскільки вона можлива і необхідна в конкретних соціально-економічних умовах. При цьому державне втручання в господарську діяльність повинно забезпечувати цю свободу не на основі протиставлення приватних і публічних інтересів, а на основі їх правильного визначення та поєднання, що фактично відбувається в межах реалізації такої специфічної функції держави як соціальне арбітрування. І необхідність та межі державного втручання в економічні процеси і сферу господарювання обумовлюються низкою об'єктивних та суб'єктивних факторів, які слід сприймати і оцінювати в комплексі, не віддаючи пріоритет жодному з них. Нехтування об'єктивними (наприклад, неправильне визначення економічних потреб в правовому регулюванні) або суб'єктивними (наприклад, ігнорування економічних інтересів господарюючих суб'єктів, суспільства в силу лобістських прагнень будь-якої групи) факторами призведе до дисбалансу між приватними і публічними інтересами, і, як наслідок, зміни ролі держави, пригнічення економічної свободи суб'єктів господарювання, встановлення тотального контролю над господарської сферою і економікою в цілому. У зв'язку з цим можна згадати відомий вислів Гіппократа (460–377 р. до н. е.): «Все є ліки і все є отрута. І тим, і іншим його робить доза».

Викладене зумовлює виділення двох видів державного втручання в економічні процеси загалом та відносини господарювання зокрема: позитивного (звичайного) і негативного (надзвичайного), критерієм розмежування яких виступають спрямованість і обсяг такого втручання. Так, позитивне державне втручання представляє собою систематичну нормативно організовану діяльність держави (в особі її органів) в сфері господарювання і економіки в цілому, яка характеризується: 1) здійсненням в межах реалізації функції соціального арбітрування; 2) спрямованістю на забезпечення економічної свободи суб'єктів господарювання на основі правильного визначення та збалансованого поєднання приватних та публічних інтересів; 3) наявністю певних меж, які зумовлені комплексом об'єктивних і суб'єктивних факторів. На відміну від цього негативне державне втручання характеризується: 1) диктатом державної волі та відстоюванням нею виключно власних економічних інтересів; 2) спрямованістю на безпідставне фактичне привласнення великих повноважень (понад нормативно закріплені) в сфері економіки; 3) невизначеністю меж та тотальним наглядом і контролем над економічними процесами та діяльністю суб'єктів господарювання.

Запропонований підхід дозволяє визнати позитивне державне втручання об'єктивно необхідним явищем та ототожнити його з цивілізованою моделлю державного управління

¹ Головіна М. И. К вопросу об интересе. *Вопросы экономики и права*. 2010. № 12. С. 32.

в сфері економіки, за допомогою якого забезпечуються соціальна спрямованість економіки, добросовісна конкуренція, екологічний захист населення, захист національного товаровиробника тощо. Негативне державне втручання передбачає безпідставну надзвичайну відносну самостійність держави в сфері економіки, коли вона самовільно привласнює собі додаткові повноваження. При цьому слід особливо підкреслити безпідставність такого привласнення, оскільки в деяких випадках необхідність такого розширення повноважень може бути обумовлена об'єктивними і суб'єктивними факторами (наприклад, військовий стан, економічна криза тощо), але і в таких ситуаціях держава не повинна виходити за межі нормативно визначених повноважень.

Таким чином, проведений аналіз змісту державного втручання в економіку зумовлює висновок, що потреба і межі такого втручання повинні бути соціально-обумовленими. Необхідність викоренення (або принаймні зменшення) надзвичайного державного втручання в економічні процеси та діяльність суб'єктів господарювання зумовлюється тим, що воно перешкоджає і ефективному правовому регулюванню, і цивілізованій взаємодії держави та економіки, оскільки призводить до порушення балансу інтересів, звуження економічної свободи та соціальної бази підприємництва та, як наслідок. В той же час, звичайне (позитивне) втручання держави в економіку є об'єктивно необхідним для забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у господарській діяльності, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави, оскільки зумовлюється самою сутністю держави як організації суспільства, що виражається в поєднанні управління та примусу, забезпечує баланс інтересів та засновується на праві і законності.

УДК: 346.9

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КЕРІВНИКА КОМПАНІЇ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ

О. В. Титова, Н. М. Яворовенко

У зв'язку із досить активним впровадженням у законодавство України положень, щодо субсидіарної (солідарної) відповідальності керівників компаній перед кредиторами, це питання все частіше стає предметом наукової дискусії. Окремі його аспекти досліджувалися такими вченими, як О. Беяневич, І. Бутирська, С. Єфімов, С. Жуков, Є. Колісниченко, Ю. Куріло, О. Подцерковний та іншими.

Однак, в цілому масштаб унормування відповідних відносин та наукових досліджень є значно меншим у порівнянні з увагою, яка приділяється цьому питанню у зарубіжних правових системах. Це обумовлює актуальність дослідження проблематики відповідальності керівника компанії на прикладі досвіду Франції. Метою дослідження є наукове осмислення конструкції відповідальності керівників компаній у Франції та обґрунтування на цій основі окремих пропозицій щодо оптимізації правового регулювання відповідних відносин в Україні.

У більшості випадків компанія представляє собою «ширму» і приймає на себе особисту відповідальність перед третіми особами за помилкові дії чи бездіяльність її директора. Однак, особиста відповідальність директорів компанії, незалежно від того, чи є вони директорами де-юре або де-факто, згідно положень законодавства Франції, теж застосовується. Вона може бути реалізована у відношенні компанії, третіх осіб і партнерів. Позов про цивільну відповідальність директорів може мати як договірну, так і деліктну основу. Так, ст. 1843-5 Цивільного кодексу стосується цивільної відповідальності директорів. Для різних комерційних компаній застосовуються положення Комерційного кодексу Франції: для підприємства з обмеженою відповідальністю (SARL) це ст. L.223-22 і L.223-24 Комерційного кодексу; для акціонерних товариств: ст. L.225-249 – L.225-254

Комерційного кодексу. Так, ст. L.225-251 Комерційного кодексу встановлює стосовно публічних компаній з обмеженою відповідальністю, що «директори і генеральний директор несуть індивідуальну або солідарну відповідальність, в залежності від обставин, перед компанією або третіми сторонами за порушення законодавчих або нормативних вимог, що застосовуються до публічних компаній з обмеженою відповідальністю, або за порушення статуту, або за помилки, допущені в їх управлінні. Якщо кілька адміністраторів або кілька адміністраторів і керуючий директор співпрацювали в одних і тих же обставинах, частка кожного з них у відшкодуванні шкоди визначатиметься в судовому порядку».

Законодавство і прецедентне право закріплюють, також, випадки особистої відповідальності директорів перед третіми сторонами. Так, керівник нестиме особисту відповідальність перед третіми особами у разі реорганізації або судової ліквідації компанії. Законодавство встановлює, також, відповідальність директорів компанії перед партнерами. У цьому випадку повинно мати місце порушення обов'язку «лояльності», встановленої прецедентним правом. Таке порушення повинно бути винесене на розгляд суду в кожному окремому випадку. Наприклад, невміле керівництво з боку директора, що веде до зниження активності компанії на користь конкурента, не є підставою для притягнення до такої відповідальності, оскільки втрати партнера не є особистими, а є лише наслідком втрати компанії.

Кримінальна відповідальність директорів можлива в разі скоєння низки порушень, найбільш частими з них є: це несумлінне використання активів компанії на свою користь (це також може бути застосовано, навіть якщо керуючий є єдиним акціонером своєї компанії); несумлінне використання наданого компанії кредиту в особистих цілях або в інтереси іншої компанії, в якій він зацікавлений; продаж активів компанії без виставлення рахунку за готівку; відмова від претензій до компанії, в якій є інтерес у керуючого компанією тощо. У разі зловживання активами, директор піддається максимальному тюремному ув'язненню строком на 5 років і кримінальному штрафу в розмірі 375 000 євро (Комерційний кодекс, ст. L 241-3 4 для SARL та L 242-6 3 ° для компаній по діям). Кримінальна відповідальність передбачена, також, за порушення, не пов'язані безпосередньо із недобросовісними діями по відношенню до майна компанії. Так, неподання рахунків акціонерам може бути покарано штрафом у розмірі 9 000 євро (Комерційний кодекс, ст. L 241-5 та L 242-10), а свідоме фальшивих звітів з метою приховати справжнього стану компанії (Комерційний кодекс, ст. L 241-3, 3 ° для SARL та L 242-6, 2 ° для SA) карається позбавленням волі на строк до п'яти років і штрафом в розмірі 375 000 євро.

Окремий інтерес викликає досвід французького законодавства щодо регламентації відповідальності керівників у разі примусової ліквідації (банкрутства) компанії. В Україні цей вид відповідальності передбачено ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ). Але регулювання цього питання є досить неконкретним та фрагментарним. Так, законодавцем не конкретизована об'єктивна сторона цього правопорушення, не є вичерпним перелік осіб, які можуть притягатися до відповідальності за доведення боржника до банкрутства тощо.

У Франції особиста відповідальність керівника за борги компанії настає, якщо його винні дії сприяли неможливості оплати кредиторам в рамках провадження у справі про неспроможність (ст. L 651-2 Комерційного кодексу Франції (далі – С.com). До обставин, які можуть слугувати підставою для застосування санкцій, належать: здійснення збиткової операції, яка може привести лише до припинення платежів (ст. L653-4 4 С.com); передача або приховування всіх або частини активів або шахрайської збільшення зобов'язань (ст. L653-4 5 С.com); використання майна компанії як свого власного (ст. L653-4 1 С.com); скоєння комерційних дій в інтересах, відмінних від інтересів компанії (ст. L653-4 2 С.com); використання товарів або кредиту компанії в особистих цілях або на користь юридичної особи або компанії, в яких він був зацікавлений прямо або побічно (ст. L653-4 3 С.com); відсутність взаємодії з органами, що здійснюють процедуру банкрутства, перешкоджання нормальному просуванню компанії (L653-5 5 ° С.com); видалення бухгалтерських документів, відсутності ведення рахунків або ведення фіктивних рахунків, явно неповних

або нерегулярних (ст. L653-5 6 ° C.com); відсутність заяви про вимогу початку процедури реорганізації або судової ліквідації впродовж сорока п'яти днів з моменту припинення платежів. Крім того, керівник може бути притягнутий до додаткових покарань, таких як: заборона здійснення окремих громадянських, цивільних і сімейних прав, публікація або поширення винесеного рішення тощо. Цікавим з точки зору використання відповідного досвіду в Україні є положення французького законодавства згідно з яким керівникові, який притягнутий до відповідальності за борги компанії – банкрута, може бути заборонено на термін до 15 років керувати, управляти або контролювати, прямо чи опосередковано, будь-яким комерційним чи ремісничим підприємством, будь-якою фермою і будь-якою юридичною особою. Слід вказати, що КУЗПБ містить обмеження стосовно осіб, визнаних банкрутами, але стосуються вони тільки фізичних осіб-банкрутів (ст. 135).

З метою запобігання здійснення керівниками винних дій, які сприятимуть банкрутству підприємства, доцільно у КУЗПБ закріпити можливість обмеження на зайняття керівних посад протягом певного терміну для осіб, які визнані винними у банкрутстві підприємства – боржника та встановити термін протягом якого відповідна особа вважається такою, що не має бездоганної професійної репутації.

УДК 341.1.8

ЩОДО КАТЕГОРІЇ «НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС»

О. Г. Турченко

Сучасні міжнародні відносини дають все менше підстав розглядати їх як суто міждержавну взаємодію, бо сьогодні відбуваються істотні зміни в способах розподілу світу, принципах його функціонування. Наріжні поняття, що відображали самі засади побудови різних історичних типів міжнародного порядку, такі, як «безпека», «територіальна недоторканість», «державний суверенітет», або втрачають свій зміст, або набувають абсолютно нового значення.

Різні держави неоднаково успішно адаптуються до нових умов і глобальних викликів. У цих умовах зазнає змін сфера втілення суверенітету держави – вона може розширюватися або звужуватися, переходячи на якісно нові рівні реалізації. Прискорена інтеграція національних економік у глобальні фінансові ринки, прозорість кордонів, зростання обсягів міжнародної торгівлі – всі ці та інші фактори поступово роблять держави дедалі взаємозалежнішими, змушуючи їх все частіше узгоджувати реалізацію своїх функцій з міждержавними організаціями політичного, економічного та військового спрямування.

При цьому збереження та зміцнення державного суверенітету не означає самоізоляції країни від міжнародного співтовариства, а навпаки створює сприятливі передумови для динамічного розвитку її відносин зі світом згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права та власним розумінням своїх національних інтересів, на засадах взаємовигідного співробітництва та безпеки.

В сучасному світі безпека неподільна, жодна держава не може забезпечити захист власних інтересів безпеки, спираючись виключно на власні ресурси. На сьогодні науково обґрунтованою та практично підтвердженою є теза про те, що забезпечення внутрішньої безпеки держави може бути здійснене лише на підставі розуміння взаємних інтересів окремих держав та світового співтовариства в цілому, підтримання міжнародного миру і безпеки – через забезпечення внутрішньої безпеки окремої держави шляхом втручання світової спільноти у процес розв'язання інтрадержавних конфліктів. Що виступає однією з умов побудови стійких міждержавних систем безпеки та вагомим аргументом на користь створення моделі безпеки на основі співпраці.

Тому важливим питанням, яке розкриває логіку такого розуміння проблеми, є чітка ідентифікація національних інтересів, а на основі цього і створення ієрархії інтересів, які найбільшою мірою відповідають сучасним глобалізаційним умовам розвитку. На основі розв'язання цих питань вдасться чітко побачити стратегію, яка дозволить найбільш адекватно реалізовувати власні національні інтереси та відстоювати національні інтереси іншої країни

Погоджуючись з думкою О. А. Делінського, що «об'єктом забезпечення безпеки є інтереси безпеки», необхідно зазначити, що незалежно від рівня безпеки – національної, регіональної, міжнародної, – завжди об'єктом її забезпечення виступають інтереси того чи іншого суб'єкта і на сьогодні часто інтереси одного суб'єкта підміняються інтересами іншого. Так, національний інтерес в умовах глобалізації інколи підміняється гуманітарними інтересами або й інтересами «міжнародного співтовариства».

Щодо визначення категорії «національний інтерес».

Національні інтереси виступають однією з базових наукових категорій західної гуманітарної традиції, передусім, у Західній Європі і США. Термін «національні інтереси» увели в політичну лексику в XIX ст. А. Тьєр і У. Гладстон.

Національний інтерес – категорія абстрактна та суб'єктивна, оскільки її параметри визначаються картиною світу та системою цінностей, що домінує в певному суспільстві та державі.

Як зазначав М. Ільїн, «національний інтерес є інтерес нації як двоєдності суверенної територіальної держави та громадянського суспільства». Що стосується державного інтересу, то він «не тільки пов'язаний з поняттям національного інтересу, але в значній мірі визначає його смислову структуру».

В наявній науковій літературі наводяться наступні визначення поняття «національний інтерес»:

- національний інтерес – система цінностей, що являють собою феномен суспільної свідомості, який ґрунтується на почутті належності до певного народу та відрізняється від системи індивідуальних цінностей (В. О. Шевченко, М. М. Іващенко);

- національні інтереси – це усвідомлені суспільством та виражені в Декларації про державний суверенітет, Конституції України, Законі України «Про основи національної безпеки України» чи інших нормативно-правових актах у вигляді програми цільових настанов життєво важливі потреби існування та розвитку природи людини, соціальної групи, суспільства, держави (Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. П. Біроус);

- національні інтереси – це визначальні потреби суспільства (держави), які є похідними його (її) базових цінностей і виявляються у загально прийнятному ідеальному або нормативному комплексі цілей (О. М. Гончаренко, Є. М. Лисицин, В. Б. Вагапов).

В свою чергу, О. Дзьобань розширює коло суб'єктів таких потреб і визначає національні інтереси як об'єктивно існуючі, усвідомлені потреби і устремління особистості, суспільства і держави в забезпеченні безпеки у всіх сферах їх життєдіяльності, внутрішньої стабільності в суспільстві суверенітету й територіальної цілісності, міцного положення країни в окремих регіонах і у світі в цілому, досягненні її стійкого функціонування й розвитку.

З урахуванням раніше проведених досліджень, можна зробити наступні висновки.

По-перше, необхідно погодитися з М. М. Пендюрою, що категорія «інтерес» не існує сама по собі і є частиною тріади: цінності, інтереси і цілі. Отже, стосовно особи – цінності, інтереси і цілі особи; стосовно держави – це національні інтереси, національні цінності, національні цілі; стосовно світового співтовариства – цінності, інтереси і цілі світового співтовариства.

По-друге, пропонуємо національні інтереси визначати як інтегральний вираз інтересів більшості членів суспільства, держави, що є похідними від загальновизнаних базових цінностей і реалізуються через національно-правову систему відповідної держави законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади.

По-третє, суть національних інтересів пропонуємо визначити як необхідність в забезпеченні необмеженого в часі безпечного існування держави в якості самостійного суб'єкта, постійного зростання усіх складових могутності країни – політичної, економічної, військової, наукової тощо, а також стійкого розвитку особи, суспільства. При цьому в якості незмінного постійного змісту національного інтересу необхідно виділити задачу забезпечення безпеки держави, основним обов'язком якої, в свою чергу, є забезпечення безпеки і розвитку особи і суспільства.

УДК 347.421

ДО ПИТАННЯ НАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВОРІВ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Ю. П. Уралова

Ст. 6 Закону України «Про страхування» одним з видів добровільного страхування встановлює медичне страхування (безперервне страхування здоров'я). Для здійснення медичного страхування в добровільній формі (далі – ДМС) страховик повинен розробити і затвердити Правила страхування ДМС, що мають подвійну юридичну природу: по-перше, розглядаються як локальний нормативний акт страховика для здійснення даного виду страхування, зокрема, в добровільній формі; і, по-друге, як оферту укласти договір, що містить істотні умови договору і виражає намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття. За інформацією НБУ у 2020 р. в умовах карантинних заходів і зниження економічної активності страховики, які надали звітність, відбулось зростання валових страхових премій (+4,4 %) за рахунок збільшення укладених договорів страхування ДМС з фізичними особами.

Наявність Правил страхування ДМС має важливе юридичне значення також і в світлі форми укладання договорів страхування ДМС, так як на протязі останніх років страховиками вдало використовуються і мережа Інтернет для розміщення на Веб-сторінці відповідних Правил страхування, і відповідно статей 11, 12, 13 Закону України «Про електронну комерцію» можливість укладати договори страхування, зокрема і ДМС, за допомогою електронного підпису заповнення та підписання письмової Заяви-приєднання, і ознайомлення з Правилами страхування за допомогою проставлення відмітки у полі «Я ознайомився з умовами договору та приймаю їх» та підписання Електронного полісу одноразовим ідентифікатором. Для укладення договору страхування ДМС в електронній формі, страхувальник повинен зайти на веб-сторінку страховика, обрати умови, що відповідають його запитам, зазначити інформацію про себе та застрахованих осіб, номер мобільного телефону, адресу електронної пошти, іншу інформацію, необхідну для укладення договору, а також обов'язково ознайомитись з умовами цієї оферти, інформацією про фінансову послугу та підтвердити надання згоди на обробку власних персональних даних та отримання згоди на страхування від застрахованих осіб.

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен громадянин має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Виходячи з конституційної норми і відповідних норм спеціального законодавства в сфері охорони здоров'я Державою встановлено види, форми і розміри надання безоплатної медичної допомоги і обслуговування в державних і комунальних закладах охорони здоров'я. Так, згідно з Рішенням Конституційного Суду України за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і

комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002 встановлено, що положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» треба розуміти так, що у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги.

Згідно ст. 92 Конституції України поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, у тому числі державного, формування і використання добровільних медичних фондів, а також порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом. В той же час згідно Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» визначено державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій. Тобто цим Законом створенні передумови для введення медичного страхування на державному загальнообов'язковому рівні. Отже, умовами договорів страхування ДМС страховики не можуть передбачати види медичної допомоги за програмами медичних гарантій, що входять до переліку за рахунок коштів Державного бюджету України.

Специфікою виконання договорів страхування ДМС є також і встановлення в таких видах добровільних договорів страхування двох окремих груп таких умов договору як права і обов'язки сторін. По-перше, права і обов'язки встановлюються для сторін договору страхування ДМС до настання страхового випадку, зазначеного як предмет договору, а саме – Медична програма, за якою застрахована особа має право отримати страхову виплату; і по-друге, права і обов'язки для сторін договору встановлюються вже після настання страхового випадку. За своїм змістом ці дві групи такої умови як права і обов'язки сторін відрізняються суттєво. До першої групи прав і обов'язків входять такі, що встановлюють правила змісту такого зобов'язання відносно етапів укладання договору страхування ДМС і виконання та течії договору до настання страхового випадку, а саме: означеної в Медичній програмі до договору медичної послуги чи комплексу медичних послуг, що надаються медичними працівниками з використанням професійних знань, навичок та вимог відповідних державних соціальних стандартів, і спрямовані на забезпечення діагностики та лікування організму у зв'язку із розладом здоров'я, викликаного нещасним випадком або надання медичної послуги – послуги, що надаються медичними працівниками та іншими відповідними кваліфікованими фахівцями, фармацевтичні препарати, витратні медичні матеріали, предмети санітарії та гігієни, призначені лікарем для надання медичної допомоги, з метою збереження та врятування життя, відновлення та поліпшення здоров'я людини, які є ідентифікованими елементами медичної допомоги. До другої групи відносяться такі, що кваліфікуються як дії страховика та страхувальника (застрахованої особи) при настанні страхового випадку, а також порядок і умови здійснення страхової виплати і ін. Тобто зміст правовідношення при дії договору страхування ДМС складається з двох частин (груп) прав і обов'язків страховика і страхувальника і залежить від того, чи настане страховий випадок за договором. Якщо настане страховий випадок, то друга група прав і обов'язків сторін договору страхування ДМС буде застосована сторонами договору.

Отже, запровадження і відтворення реформування медичної системи в Україні і створення передумов медичного страхування на державному рівні встановлює необхідність розмежування систем страхування в приватному і державному секторах. Адже виконання договорів медичного страхування в обох секторах на сьогодні відбувається через однакову мережу медичних закладів, тому не додержується конституційна норма щодо надання безоплатно медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, що не відповідає загальним засадам цивільного законодавства, зокрема, принципам свободи договору і справедливості, добросовісності і розумності.

СЕКЦІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Підсекція філологічних наук

УДК 81'371:821

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОНОТОНІМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Е. О. Кравченко

У цілісному (комплексному) художньому тексті Василя Стуса співіснують поетоніми, різні за розрядами, походженням, змістовим і функційним навантаженням, участю у конструюванні індивідуально-авторської картини світу і т. ін. Переважна більшість власних імен (ВІ) має вторинне походження і співвідноситься за змістом і формою з історико-культурними реальними або вигаданими одиницями (БЕТХОВЕН, ГАФІЗ, ВІФЛІЄМ, ЄГИПЕТ, САГАЙДАЧНИЙ, ДАЖБОГ, ЙОРИК, «КОБЗАР», ЛЮЦИПЕР, САВАОФ). Значна частка таких ВІ належить до конотонімів – вторинних (похідних) пропріальних одиниць, що вживаються в переносному значенні та характеризуються поліденотатністю.

Серед конотативних онімів домінують узуальні одиниці, вжиті в зафіксованих словниками значеннях. Пор.: АФРОДИТА ‘цариця краси’ (*Ми сиділи за пляшкою шампанського / в тихенькому прокуреному кафе, / і вона відчувала себе царицею, / Афродитою <...>*), ГОЛГОФА ‘місце страждань, мук, страти’ (*Якась модернізована Голгофа. / Велика зала, ще напівпорожня, / лише на покуті мотивом бога / бринів білявий тлустий чоловік*), ЄВА ‘жінка, в протилежність Адаму ‘чоловікові’» (*Останнє, Адаме, доїж. Але де твоя Єва тепер?*), ІУДА ‘зрадник’ (*Де суть моя? Де груди? / Де очі? Біль мій де? / Світ – “здох старий Іуда, / новий Іуда йде”*), РУБІКОН ‘етап, межа, яку треба перетнути’ (*Перейти Рубікон – / це пройти через людні проспекти. / Володимирська. // Рубікон – не важкий. / Рубікон – як мета*) та ін.

Для відтворення індивідуально-авторської мовної картини світу і встановлення експресивно-образного змісту поетонімів суттєво, що поряд із узуальними конотонімами одиницями у творах Василя Стуса активно використовуються індивідуальні неологізми, які наповнюють новим змістом широковідомі власні імена або узуальні конотативні одиниці. Так, наприклад, узуальний інтерлінгвальний конотативний топонім КОЛИМА ‘місце заслання’ набуває нового переносного значення ‘пронизливий холод’, ‘мороз’ у контексті *Чоловік підійшов до меморіуму / і прочитав на ньому власне ім'я: / вічна слава героям, / що полягли за незалежність Вітчизни. / Йому приємно й боляче. / Під однією сорочкою Колима і Ташкент* («Чоловік підійшов до меморіуму...»), перетворюючись на оказіональний конотонім. Пор. також унікальне змістове навантаження поетоніма РОБІНЗОН, безпосередньо не пов'язане зі значенням конотативного літературного антропоніма, відомого у ряді мов: ‘відлюдник; людина, яка добровільно зважилася на відхід від людей, суспільного життя, пов'язаних з ним стресів’, ‘відлюдник, самотня людина’. Зіставлення чорнових редакцій вірша «Безсонної ночі» з правками: а) *Робінзоном. Їй богу. Ліжко.* б) *Ти ж як палець самотній. Ліжко* з остаточним варіантом *Емігрантом. Їй-богу. Ліжко. / І на ковдрі – од вікон – грати. / І подушка моя скуйовджена, / і скуйовджена голова засвідчує реалізацію інтегральної семи імені РОБІНЗОН ‘емігрант’, зумовленої оказіональним значенням відповідного конотоніма, до складу якого входять ‘самотність’, ‘відчуження’ тощо.*

Естетичний зміст текстів увиразнюють okazіональні конотоніми, що лежать в основі поетонімів. Пор. : дантеси pl. 'вбивця': *Затихли постріли нацькованих **дантесів*** («Ти бачиш – попід часом, попід віком...»); НАГАСАКІ 'вселюдська трагедія': *Наростає грибом над епохою, / **Нагасакі** й гетто початком* («Тридцять сьомий – неначе жарт...»); мезозой 'бездуховність, духовна відсталість', 'застій духовного життя': *І хай нова доба гряде – / в ній мезозой темні душі...* («Потоки»); АУСТЕРЛІЦ 'чужий (для України) світ': *Коли земля повертається від сонця, / ховаючись у тінь капіталістичної сутності тамбережнього материка, / високе небо **Аустерліца** / чорніє, голубіє, синіє, зеленіє...* («Коли на землю спадає тиша...»); СВЯТОШИН 'Батьківщина, своя країна, свій край': *Зазираю в завтра – тьма і тьмуца, / тьма. І тьмуца тьма. І тьмуца тьма. / Тільки чорна вода. І чорна пуца. / А твого **Святошина** – нема* («Зазираю в завтра – тьма і тьмуца...») та ін.

Функційне навантаження поетонімів встановлюється відповідно до традиції Донецької ономастичної школи, тобто з усвідомленням функції власного імені художнього тексту як специфічної діяльності, спрямованої на створення художньої образності; «змінної», що трансформується разом із граматичною формою, варіантами поетоніма, семантичними і синтаксичними властивостями контексту, в який «занурений» поетонім, інформаційним і естетичним висловлюванням в цілому. Серед образотвірних і текстоутворювальних функцій відконотонімих поетонімів актуалізовані такі: *алюзійна, вказівна, генетивна, зображувальна, зображувально-оцінювальна, зображувально-характеризувальна, іронічна, локалізувальна, метафорична, оцінювальна-характеризувальна, порівняльна (ототожнювальна), пародійна, саркастична, характеризувальна, хронотопічна.*

Змістова значущість і плідна співпраця імені з контекстом виявляється суміщенням двох – трьох функцій, які посилюють образотвірну та / або текстотвірну роль поетонімів, похідних від конотативних ВІ.

Пор. : *На привалі – Цінандалі, / і на тактиці – як сван, / порятуєш, генацвале, / чи **Абрам**, ачи **Іван*** (вказівна, оцінювальна-характеризувальна); *Спочили до дна у роздумах, / наповнені, наче амфори, / піщаним повітрям морозним / української **Африки*** (зображувально-характеризувальна, метафорична); *І хто б прорік; / що вертикаль таких самоподовжень / у **Вавилонську** вежу перейде, / стійку, як вічність?* (метафорична, оцінювальна-характеризувальна); *По довгих роках я добивсь до хати / Від всякої такої **Колими**. / І забував про тебе. Гірко, мамо... / О, гірко так, що й не переказать* (хронотопічна, оцінювальна-характеризувальна); *Тремтіть, **Туреччини**. Поети не кроти, / але й тоді, як роблять їх кротами, / їм все видніше з моря і землі* (риторичне звертання, метафорична, характеризувальна) тощо.

Зазвичай у поетичному тексті з конотонімом вживається декілька поетонімів, отже, доцільно встановити зв'язки і відношення досліджуваної номінативної одиниці з іншими іменами тексту. Необхідним складником словникової статті вважаємо виявлення всіх онімних (безонімних) лексем тексту, угруповання їх у поетонімосферу та / або виділення мікросистем поетонімосфери.

Пор. зразок словникової статті: **ІВАН₄ (1)** – відконотонімний антропоетонім у вірші «Грузинському другові» (без дати), не включеному автором до поетичних збірок.

[Протоонім – **УКА₂ Іван** 'російська людина взагалі; зі збірним значенням *російський народ*' [Отін, с. 166]; **УКА₂** 'Проста людина, чоловік з народу' [Лукаш, с. 172]].

К. : *На привалі – Цінандалі, / і на тактиці – як сван, / порятуєш, генацвале, / чи Абрам, ачи Іван* [Стус-1(2), с. 108]. Римопара *сван – Іван* (компоненти у позиції перехресної рими) має середню звучність.

Ф. : вказівна, оцінювальна-характеризувальна.

Поетонімосфера: мікросистема 1) **ЛЕШКА / ЛЕСЬ ШАЛВОВИЧ / ЛЕСЬ / ОЛЕКСАНДР / ЛЕСИК ШАЛВОВИЧ – КАРПАТИ – КУРА – ЦІНІНДАЛІ**; мікросистема 2) **АБРАМ – ІВАН**.

Дослідження конотонімів як значущих складників поетичного мовлення спрацьовує на цілісне уявлення про мовну особистість і динамічну мовну картину світу Василя Стуса, що дозволяє більш свідомо потрактовувати націєвірний потенціал Стусівського тексту.

ПОЕТИКА АВТОРСЬКОЇ ЖАНРОВОЇ НОМІНАЦІЇ: ШТРИХИ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

В. А. Просалова

Експлікація авторських інтенцій, реалізована в заголовковому комплексі, активізує читацьке сприйняття, включає художній твір у діалогічні чи, навпаки, опозиційні зв'язки з жанровим каноном, актуалізує певний жанровий код, притаманний іноді навіть іншому виду мистецтва, як, наприклад, у випадку з такими жанровими номінаціями, як «акварель» та «етюд», що відсилають реципієнта до живопису. Формат тез не дозволяє всебічно висвітлити поетику жанрових визначень, до яких удавалися прозаїки: ескіз, етюд, акварель, фрагмент, образок, шкід, повість-есе, роман-притча, роман-казка, роман-балада, роман-пісня, роман-колаж, роман-медитація у віршах та багато інших, тому висловлю лише кілька спостережень про такий жанровий ідентифікатор, як записки, що набув останнім часом значної популярності. Це зумовлено, очевидно, привабливістю наративної форми викладу, яка дає можливість глибоко проникати у внутрішній світ героя, вільно поєднувати різноманітні фрагменти в одне ціле, суб'єктивно висвітлювати події.

Розглянемо твори, в яких жанровим ідентифікатором постає авторське визначення «записки». Актуальність цього дослідження зумовлена значною кількістю художніх творів, автори яких у заголовковий комплекс винесли цю дефініцію: «Записки Тані М.» Галини Гордасевич, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк, «Записки пройдисвіта» Юрія Винничука, «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, «Записки на зап'ястях» Лесі Воронюк, «Заручник спокуси, або Записки гламурного коханця» Олександра Горобця, «Записки сільського єврея» В'ячеслава Шнайдера, «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника. Авторський жанровий маркер «записки» орієнтує читача на достовірність (іноді фактографічність) опису подій, емоційність, уривчастість і фрагментарність записів.

Аналіз авторської номінації – один із основних способів жанрової ідентифікації твору, що може поєднувати ознаки кількох жанрів: оповідання чи повісті, щоденника, есе тощо. Жанр дефініція в заголовку чи підзаголовку визначає образ головного героя, який служить вираженням авторської позиції. Так, Лідія Чуковська, спілкуючись з Анною Ахматовою, записувала свої враження від зустрічей, щоб згодом відтворити образ поетеси, яка в роки репресій боялася записувати вірші, а якщо записувала, то давала прочитати для запам'ятовування, а потім спалювала. Її єдиний син – Лев Гумільов – був заарештований, тому поетеса мусила вистояти у чергах, щоб передати йому необхідні речі. Форма записок давала можливість відтворити образ великої поетеси, безпорадної, зацькованої і водночас сильної, мужньої.

Форма записок передбачала відтворення не лише достовірного матеріалу, що спостерігаємо, наприклад, у таких творах, як «Записки полоненого» Олекси Кобця, «Записки солдата» Івана Багмута, «Ближні підступи. Записки військового перекладача» Олени Ржевської, «Записки каторжанина» Євгена Іваничука, «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника, а й творення фіктивного художнього світу, як це спостерігаємо, скажімо, в «Записках Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка, «Записках Тані М.» Галини Гордасевич, «Записках Білого Пташка» Галини Пагутяк, «Записках українського самашедшого» Ліни Костенко.

Жанровим визначенням «записки» акцентовано насамперед авторство нотаток: за професійною приналежністю («Записки жандарма» Олександра Спиридовича, «Записки лікаря» Вікентія Вересаєва, «Записки юного лікаря» Михайла Булгакова, «Записки консула» Івана Кулика), статусом у суспільстві («Записки студента» Євгена Гребінки,

«Записки божевільного» Миколи Гоголя, «Записки провінціала» Іллі Ільфа, «Записки полоненого» Олекси Кобця, «Записки каторжанина» Євгена Іваничука, «Записки солдата» Омара Бредлі, «Записки блокадної людини» Лідії Гінзбург, «Ближні підступи. Записки військового перекладача» Олени Ржевської, «Записки українського повстанця (В лісах Лемківщини)» Івана Дмитрика, «Записки солдата» Івана Багмута, «Записки політв'язня» Юрія Мозіля, «Записки психопата» Венедикта Єрофєєва, «Записки пройдисвіта» Юрія Винничука, «Заручник спокуси, або Записки гламурного коханця» Олександра Горобця, «Записки шлюбного агента» Вікторії Фабішек, «Записки адвоката» Дмитра Фіолєвського, «Записки божевільної оптимістки» Дар'ї Донцової), національністю («Записки єврея» Григорія Богрова, «Записки сільського єврея» В'ячеслава Шнайдера, «Записки російської американки» Ольги Матич, «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко), справжнім чи вигаданим ім'ям («Записки Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка, «Записки про Анну Ахматову» Лідії Чуковської, «Записки Тані М.» Галини Гордасевич, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк). Отже, авторським жанровим визначенням «записки», акцентованим у назві чи підзаголовку твору, письменники вступали в діалог із попередниками, відсилали до подібних за формою текстів.

Меншою мірою виражена традиція називання записок за місцем їх ведення («Записки з келії» ченця Камо но Тьомея, «Записки в узголів'ї» японської письменниці Сей Сьонагон (Сей Шьонагон), «Записки з Мертвого дому», «Записки з підпілля» Федора Достоєвського, «Записки з пекла. Про пристрасті і спокуси» черниці Євфимії (Пашенко), «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника, «Уханський щоденник, записки з міста на карантині» китайської письменниці Фан Фан) чи місцем фіксації нотаток («Записки на манжетах» Михайла Булгакова, «Записки на серветках» Гарта Каллахана, «Записки на зап'ястях» Лесі Воронюк, «Записки на айфонах» трьох Олександрів: Малєнкова, Снегирьова і Ципкіна). Рідше в заголовковому комплексі вказана причина написання записок, як, наприклад, у «Записках від нудьги» Кенко-Хосі. Назва записок може містити вказівку на адресата твору: «Мої записки для дітей моїх, а якщо можна, і для інших» Сергія Соловйова, «Записки для моїх нащадків» Аріадни Борисової з Якутії.

Структура назви може бути ускладнена за рахунок додавання деталей, пояснення обставин дії, уточнення обсягу твору: «Пам'ятні записки титулярного радника Чухіна, чи Проста історія звичайного життя» Фадея Булгаріна, «Записки домовика. Рукопис без початку і без кінця, знайдений під голландською піччю у часи перебудови» Осипа Сенковського, «Краще я залишусь жінкою. Записки для моєї дочки про те, що таке бути жінкою» Елізабет Елліот, «Записки про те, як приємно у спеку розрізати стиглу диню на червоному блюді (подорож у Китай)» Леоніда Бежина, «Маленька дюмологія, чи Досить безглузді записки одного прихильника жанру “плаща і шпаги”...» Олександра Котлова. Алюзія на жанр «плаща і шпаги» підтверджує наявність різних жанрових кодів у записках Олександра Котлова, який реагує на романи Олександра Дюма. Авторські уточнення, доповнення надають назвам записок ексклюзивного характеру, виявляють експериментальний характер творів, прагнення авторів максимально виразити себе.

Авторська дефініція «записки» викликає у читача певні очікування щодо щирості, безпосередності викладу, довірливості інтонацій, служить показником свідомого вибору письменником жанрової стратегії. Авторське жанрове визначення відсилає до цілої низки творів, побудованих у формі нотаток, відвертих, сповідальних. Звернення до форми записок зумовлене потребою творчої особистості осмислити пережите, розповісти про побачене чи почуте, розкрити свій погляд на події суспільного чи особистого життя. У назвах записок домінує фіксація суб'єкта мовлення: за статусом у суспільстві, професією, справжнім чи вигаданим ім'ям, менша частина записок названа за місцем їх написання чи фіксації записів, зовсім мало назв відбиває орієнтацію на певне коло читачів.

ПРОМОЦІЯ ДИТЯЧОГО ЧИТАННЯ: ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

О. В. Пуніна

В Україні щоденне читання до сьогодні не є повноцінно виробленою соціокультурною, дозвоільною й освітньою практикою: говоримо про відсутність потреби читати через неусвідомлення інструментального значення цієї діяльності. Про це свідчать цифри в обговорюваній у березні 2021 року «Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки “Читання як життєва стратегія”». Зокрема в Стратегії зазначено, що в нашій країні у 2020 році лише 8 % дорослого населення є щоденними читачами, а за даними дослідження Українського інституту книги у 2020 році, читання книжок посідає лише 9 місце серед щоденного дозволля (8 %) українців. Водночас статистика стверджує, що саме в родинях, де змалечку батьки практикують щоденне читання книжок із дітьми, виростає 70 % читачів-особистостей, здатних до критичного, аналітичного мислення, реалізації креативного потенціалу, демонстрації діяльної життєвої позиції, здобуття високого матеріального рівня й кар’єрного успіху. Отже, перший маркер проблеми: батьки не усвідомлюють весь спектр користі від щоденного читання з дітьми. Другий момент: освітня практика не ґрунтується на підтриманні читання як бренду й інструменту саморозвитку, вчителі часто-густо не володіють фактажем й методикою роботи з сучасною українською дитячою літературою, аби бути близькими до учнів, виходячи з їх теперішніх проблем і запитів до світу.

Вирішити таку проблему реально на локальному рівні шляхом: 1) запровадження лекторіїв, тренінгів як із батьками, включно на стадії до народження дитини, так і вчителями, присвячених дитячому читанню як важливому інструменту формування, становлення особистості дитини, чинника психотерапії, а також практики дозволля й освіти, 2) проведення читанок-зустрічей із сучасними українськими письменниками, які пишуть книжки для теперішніх дітей із їхніми проблемами й ракурсами світосприйняття. Наприклад: лекції-поради, лекції-практикуми, лекції-заклики у поєднанні з читанками-майстернями, психотерапевтичними читанками («Мамо, я народився, і зі мною важливо читати»). Як виховати особистість і читача? Лікнеп для майбутніх мам. «Моя родино, я хочу пізнавати світ, почитайте мені». Як виростити особистість і читача? Лайфхаки для мам і тат, які виховують маленьку особистість. «Мої любі батьки, я хочу обрати собі книжку сам/-а». Корисні поради батькам, які плекають дитячу самостійність. «Мамо, тато, я маю до вас питання...». Сеанс книжкової психотерапії. Про складні речі для батьків і дітей. «А де, власне, тут я?». Шкільна програма з літератури у наближенні до постаті сучасної дитини. Розмова-заклик із учителями. «Я Є і я люблю цей світ». Література та інклюзія. Довірлива розмова про важливе з вихователями і вчителями. Сучасний(а) автор(ка) дитячої літератури – хто він(вона)? Лекція для освітян-літераторів).

Інформаційно насичені заходи, що слід розробляти на основі сучасних досліджень українських експертів із читання (команда «БараБука», Український інститут книги), мають бути підтверджені живими ілюстраціями – художніми й пізнавальними книжками. Для цього необхідно виділити окрему локацію і спеціальний час, щоб діти й батьки могли присвятити його читанню, обговоренню та вирішенню певних питань. Під час заходів має робитися чіткий акцент на важливості родинного читання, ролі батьків у вихованні особистості дитини-читача, мають надаватися конкретні дієві поради щодо набуття навички щоденного читання, осмислюватися книжки з психотерапевтичним ефектом, актуалізуватися проблеми шкільної програми читання. Крім того, заплановані заходи й компоненти приведуть до досягнення результатів завдяки: визначеним темам, спеціально підібраним і спільно

прочитаним книжкам, комунікації в колі однодумців, спільному проведенню часу в облаштованій локації, знайомству з сучасними дитячими письменниками, розкриттю творчого потенціалу через виготовлення поробок-образів.

При впровадженні таких заходів поточна ситуація на локальному рівні може змінитися так: батьки, майбутні батьки, освітяни-практики, які спеціалізуються на читанні літератури у м. Вінниця, матимуть розуміння того, чому є безпосередня залежність між читанням з дитинства та становленням повноцінної, цілеспрямованої, задоволеної життям особистості; отримані ними дієві інструменти роботи з сучасною українською дитячою літературою дозволять поступово вносити зміни у шкільному середовищі, власній родині, перетворюючи читання на щоденну соціокультурну практику для дозвілля, навчання і розвитку. Зміни на глобальному рівні: подібні заходи в кожному з міст, містечок, сіл України можуть стати доречною складовою реалізації національної «Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки “Читання як життєва стратегія”», що передбачає збільшення кількості читачів, які обирають книгу інструментом становлення і саморозвитку.

УДК 821.169-09

СЕМАНТИЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ У ДРАМІ ЮРІЯ КОСАЧА «ДІЙСТВО ПРО ЮРІЯ ПЕРЕМОЖЦЯ»

М. А. Реутова

Прикметною особливістю сучасного літературно-художнього дискурсу є поєднання численних текстів чи їх фрагментів, сполучення непокерованого, іноді парадоксального, що призводить до необмеженості й непередбачуваності авторських варіацій. Кожний окремо взятий текст, як правило, виявляється місцем перетину інших, адже митець перебуває під впливом різноманітних дискурсів, реагує на інші твори. При цьому прелімінальний текст уходить у новий не у своєму оригінальному вигляді, а шляхом індивідуальної рецепції, і саме читач формує зміст твору залежно від власного світобачення. Автор має можливість скеровувати свого читача в бажаному напрямку, лишаючи йому підказки до прочитання, найпомітнішою з яких, безперечно, є назва твору. Саме тому вагомим є такий аспект інтертекстуальності, як паратекстуальність.

Назва твору виконує чимало функцій: естетичну, символічну, типологічну, моралізаторську, іронічну, інакомовну, може мати особливе концептуальне навантаження, бути ремінісценцією, алюзією, цитатою, що зумовлює інтертекстуальне прочитання.

Заголовок драми Юрія Косача «Дійство про Юрія-Переможця» має референтно-алюзивний характер, асоціюється з текстом сімнадцятого сторіччя, – зі «Словом про святого Юрія, лицаря Кападокійського». Згідно з канонічною групою життєписів, яку відносять до середньовізантійської агіографічної традиції, св. Юрій походив із заможної родини і разом із батьком сповідував християнство. У юному віці Юрій пішов на військову службу і відзначився у війні з персами 296–297 років. За виявлену звитягу був призначений командувачем уславленої когорти Інвіктіорів, тобто, «Непереможних». Саме наприкінці III століття посилювалися гоніння імператора Діоклетіана проти християн. Фанатично вірячи в язичницьких богів і продовжуючи традиції культу імператорів, він таким чином уже був близьким до ідеї єдинобожжя і до об'єднання державної влади із владою язичницьких жерців. Юрій був першим з тих, хто відкрито повстав проти імператора, через що його було піддано страшним тортурам. Він переносив усі муки з

великим терпінням, завдячуючи Господові. Побачивши після страшних тортур неушкодженого Юрія, у Христа увірвало багато присутніх, у тому числі й імператриця Олександра та воєначальники Анатолій і Протолеон.

Юрій Косач залучає канонічний текст, інтерпретуючи його відповідно до українських подій 1677 року, зокрема відновлення гетьманування Юрія Хмельницького на Правобережній Україні. Вже на рівні заголовка інтертекстуальне підключення дає можливість авторові розставити свої акценти, запропонувавши читачеві власне переосмислення історичних подій періоду Руїни. Головний герой твору Юрій Хмельницький також походить із заможної християнської родини, бореться за незалежність України й має намір *«відірватись від окрутнішого й страшнішого неприятеля турчина, ніякої протекції супостатів не взяти, тільки Бога та пресвяту Богородицю взявши в поміч, ополчитися мужественно за солодку Отчизну, козако-сарматську Україну»*. Як і святий Юрій, син Богдана Хмельницького до кінця не відступає від своєї ідеї. За авторським задумом, його мучеництво та загибель визначають перемогу ідеї. Однак, на відміну від святого Юрія, герой Ю. Косача переживає не фізичні, а психологічні страждання. Адже у передмові автор зазначає, що першочерговим для нього є відтворення *«конфлікту героя з душею, себто долею»*.

Мучеництво Юрія Хмельницького оприявнюється завдяки характеристикам, що дають йому інші персонажі драми. Так, Гальшка називає Юрія пійманим щиголом. Сам Юрій акцентує, що хоче бути *«залізним щиголлям»*. Згідно з біблійним переказом щиглик вирвав колючку з тернового вінця Ісуса Христа по дорозі на Голгофу, після чого чоло Спасителя почервонилося кров'ю. Найчастіше щиглик зображується в руці Немовляти, де він виступає символом християнської Душі або духовності, як вказівка на зв'язок між втіленням Христа і Його стражданнями.

В українському фольклорі Юрій – також воротар неба, раю, втілення справедливості. На думку М. Грушевського, Юрій або Юрай, Урай, Рай – це той воротар, що відмикає небо і дощ. Дослідник зауважує, що за окремими народними текстами це міг бути саме святий Юрій (Урай, Рай). Цей аспект певною мірою пов'язаний також із гетьмановою юродивістю. Адже сутністю юродства є психологічно загострений соціальний протест пригнобленої людини, але пом'якшений хворобливою істеричністю і розумовим затьмаренням. Така форма давала можливість юродивим відносно безкарно виражати настрої стихійної непокори і народного уявлення про справедливість.

Власні імена-алюзії у драмі Юрія Косача беруть участь у створенні підтекстового образу твору. Асоціації, викликані іменем «Юрій», що стоїть у заголовку є не лише додатковим засобом характеристики героя, але й засобом узагальнення та типізації, а отже, засобом створення підтексту. Підтекст у «Дійстві про Юрія Переможця», що виникає за участю перегукувань власних імен, має вирішальне значення в змісті твору. У розглянутих вище випадках ім'я дійової особи натякає на твір, а вже потім зіставлення творів привносить щось нове в осмислення першого з них, створює його підтекст.

Заголовок відображає художній світ твору і має величезну потенційну енергію, використання якої є індивідуальним. Аналіз українського художнього дискурсу на діяхронному зрізі показує, що звернення авторів художніх творів до тексту Біблії як джерела пояснення головної думки (концепту) свого твору на рівні заголовка безпомилково розраховане на конгеніальність українського читача з його картиною світу, детермінованою християнською свідомістю, яка вже перейшла в одну з характерних рис ментальності. Оригінальний драматичний твір Юрія Косача постає наслідком засвоєння канонічного тексту про святого Юрія, відповідно до подій козацької України.

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДЧУЖЕННЯ У НОВЕЛІ ІГОРЯ КОСТЕЦЬКОГО «ПОЇЗД РАЗ-У-РАЗ СПИНЯВСЯ»

О. Є. Соловей

... зате світ не завалиться, бо в цю мить
він тримається на моїх плечах.

Ігор Костецький. «Поїзд раз-у-раз спинявся»

Центральною проблемою в малій прозі Ігоря Костецького з його «золотих сорокових років» [3, 129] є проблема *відчуження* (алієнації), реалізована як на змістовому рівні, так і на рівні форми (за влучним висловом письменника, – «це гротескова оптика й учуднена пластика» [3, 159]). Чи не найзаповітнішою метою письменника було запропонувати шляхи подолання цієї понад гострої проблеми, пов'язаної з руйнівними наслідками Другої світової війни: розривом міжлюдських стосунків, кризою віри та гуманізму, цинізмом, надмірним (егоїстичним) раціоналізмом, недовірою, зневірою у етичних цінностях тощо. Пробиваючись крізь тугі шари колючої (учудненої) мови твору, персонажі насправді долають перешкоди, що виникають перед ними, заважаючи відчутти в людині людину (так звану суб'єктність людської особистості) і поділитися з нею власним теплом і любов'ю. З дрібних деталей і туманних реплік раз-у-раз виступають і надалі лише увиразнюються чіткі контури гуманістичного материка художнього світу І. Костецького, письменника, місією якого було довести власним мистецьким ідеалізмом (зокрема й життєвим прикладом), що неможливе є можливим. З метою переконатися в цьому, розглянемо найкоротшу в доробку письменника новелу «Поїзд раз-у-раз спинявся» (1946) [2], що перебуває у схожому типологічному ряду творів, як от «Поет та його жінки», «Шість ліхтарів і сьомий місяць», «Ціна людської назви», «Божественна лжа», «Ми з Недж», «Тобі належить цілий світ», «Перед днем грядущим», «Я і машина». Мова про «“екстравертовано” експериментальні твори періоду 1944–1949 рр.» [7, 8], які дозволяють відчутти унікальність мистецьких та етичних установок письменника. На відміну від більшості європейських письменників, які творили абсурдистську парадигму (письменник у цьому контексті неодноразово згадує С. Беккета та Е. Йонеско як представників ідеології виключного песимізму й занепаду), І. Костецький уникав песимізму й хаосу в проектуванні майбутнього, – як свого, так і своїх читачів. Його проза завше залишалася референтною, уможлиблюючи повноцінне взаємнення з читачем і тим самим суттєво коригуючи розуміння сюрреалізму та абсурдизму. Із читачами (так само, як із вдумливими критиками: «Ще моя справа складніша тим, що ті, хто читають мої твори, не є читачами. Вони або нечисленні мої друзі, самі літератори-професіонали, або ж люди з спеціальним фахом, який полягає в тому, щоб вишукувати в моїх писаннях те, чого там нема» [1, 109]) було негусто, цей факт письменник дуже добре усвідомлював, працюючи радше на якусь віддалену перспективу, в основі якої він завше бачив метафізичну (непромінальну) за своєю природою культуру Нації¹. Судячи з однієї репліки, письменник таки неабияк потерпав від того, що залишився непрочитаним ані читачами, ані критиками: «Безглуздо, зізнаюсь, але я таки сподівався, що хтось нарешті здогадається власним розумом, збагне, для чого я пишу, пояснить іншим, бодай трошечки просвітить нашу принципово антилітературну громадськість. Але справа безнадійна» [1, 110–111]. Виглядає так, що Віктор Петров мав рацію, відповідаючи критикам Костецького і водночас констатуючи суб'єктивну неприступність його новаторських загострено експериментальних творів для еміграційної критики (Ю. Шевельов, В. Чапленко, В. Сварог): «Справа не йде про «право на експеримент

¹ «Не думайте про читача, а думайте про націю і, зокрема, про її культуру. Нація не збігається з добою, бо перше кругліше за друге», – писав Ігор Костецький у листі до Олексі Ізарського в 1959-му році.

та його межі», як твердить один з критиків, справа йде про інше: про принципи... Принципи побудови нового образу технічного світу, який не має нічого спільного з тим образом фізичного світу, який існував досі. С антитезою до того образу світу, що його стверджує новий час, починаючи від Ренесансу. Збірка новель І. Костецького є спроба запровадити техніцизм у літературі, творити деталі, образи, ландшафт, людей, сюжети, виходити з вимог технічної конструкції деталю й персонажу, а не з вимог об'єктивного відтворення фізичної даності зовнішньої природи» [5, 718]. Так виглядала реальність. Але письменника це зупинити вже не могло, він твердо ступив на свою стежу, чи то інтуїтивно, чи в якийсь інший спосіб, але визначившись раз і назавше з власними мистецькими та, передовсім, етичними пріоритетами.

Проблема відчуження, на думку західних науковців є центральною для історії культури в ХХ столітті [8]. Сідні Фінкелстайн неодмінно пов'язує її з екзистенціалізмом і – в широкому, але категоричному розумінні, – з обов'язковим трагічним гуманізмом. Натомість, Віктор Петров, віддавши належне осмисленню історичному катастрофізму ХХ століття та пов'язаним із ним гуманітарним і культурним феноменам, доходить цілком протилежних висновків: «Природа не визначає буття людини. Вона не зумовлює людського існування; оскільки ж існування людини не зумовлене природою, то тим самим воно свободне. “Існування людини є не природа, а свобода”, – так звучить основоположний тезис, з яким виступає екзистенціалізм як філософія. Свобода не може стати об'єктом і даністю без того, щоб вона не перестала бути собою. Для того, щоб бути собою, свобода не повинна бути чимсь. Отже свобода в своєму екзистенціальному визначенні не приносить жадного позитивного розв'язання» [6, 881–882]. І далі, вже як остаточний висновок: «Екзистенціалізм не приймає ні католицизму, ані марксизму, але він не хоче вибрати для себе й третій середній шлях. Він шукає чогось четвертого, що в основі своїй є негативним: жадний шлях і жадне рішення! Він хоче йти вперед і разом з тим лишитись. *Непевність* – таке є те останнє слово, яке проклямає екзистенціалізм!» [6, 883] (курсив мій. – О.С.).

І.Костецький відповідаючи на питання Юрія Соловія та міркуючи про джерела істинного людського оптимізму, зокрема зауважив: «Тож хвала і честь людству саме за те, що, живши під постійно навислим мечем ось уже стільки тисячоліть, воно таки будувало своє життя, будує й далі, життя з такими витворами культури, з такими, нехай і негустими, виявами гуманності, з такими повсюдно прекрасними звичаями, укладами народного побуту, піснями, веселощами, жартами, нічим не спинюваними виявами гумору... І все те у сталій свідомості, що життя наше не вічне, що воно без перерви загрожене! Отже: у сталій свідомості, що хтось там, у цілому або принаймні на наступному щаблі буття, підхопить недовершене й довершить його, а, довершивши, пошле далі, на дальший щабель і на ще дальший, і на ще дальший. Думається, що така свідомість тисячекратно дужча за страх перед катастрофою» [1, 104]. Або, дещо змістивши смислові акценти, наполягав на власноруч відкритих («Я не є шукач. Для мене найважливішим було не знайти себе, але відкрити» [4, 518]) *етичних екстремах*, які одночасно виявляють свою формотворчу природу: «Сенси й змісти дані від початку, їх заключено в завершеності (не в безконечності, бо такої немає!) всесвіту. Я можу чинити лише в кільці своєї білої плями. В ній я можу **формувати**» (виділення Костецького. – О.С.). Я можу формувати те або те. Добро або зло. Я знаю, що таке добро, лише в самих загальниках. [...] Я мушу, отже, формувати лише те, чого від мене хоче Бог. Свого почуття страху Божого я не можу окреслити реченням, правдоподібно, що в ньому є й первні первісного тваринного жаху. Але зате я знаю й те, що таке благодать. Смак жертви, солодкий оцет зречення – понад це почуття я не знаю почуття радості. І що тоді може замінити людині цю присутність із людиною Бога, *коли людина цілковито сама на світі* [4, 518] (курсив мій. – О.С.).

Єдина надія людини на порятунок полягає у подоланні своєї тотальної самотності у світі інших людей. Тієї самотності, що й породжує недовіру та ситуацію болісного відчуження. До цієї простої думки (чи, словами письменника, *idei*) Костецький у сорокових роках повертався часто, інша справа, що найчастіше він висловлюється опосередковано,

маскуючи цю просту істину серед подій, слів і думок своїх персонажів. Ось як він сам про це говорить: «Те, що називається ідеєю, я ніколи не висловлюю фронтально. Я лише утворюю певне середовище, в якому ідея має матеріалізуватися, має стати в достотному значенні матеріалом для зображення» [1, 112]. Гуманізм Костецького в тому і полягає, що в основі своєї містить вичерпне розуміння найскладнішого плетива проблематики міжлюдського (а відтак і міжнаціонального) взаємнення на користь загального добра, творчої праці й відчутної перспективи самого людського існування. Якщо ж іноді читачеві все-таки муляє «гротескна оптика й учуднена пластика» письменника, то це лише від старих музейних стандартів та засилля колишнього неонародницького стилю в українській літературі. Ігор Костецький у різних формах і контекстах неодноразово пояснював, яким чином гуманістичний зміст можна по-справжньому вкласти в новаторську й відповідну сучасній добі форму: «Вирвати предмет з його звичного ряду й поставити в інакші зв'язки: так формулюється по-модерному засіб усякої мистецької дії. Так виправдовується, зокрема, факт велосипедного колеса, видобутого з смітника і виставленого на полі дадаїстичної виставки. Так пояснюються й операції з деформуванням слова. Для чого? Щоб привернути увагу до слова, до його внутрішнього складу, до зібраних у ньому дійових елементів, до їхньої прихованої здатності об'явлюватись у нових зв'язках звукового та глуздового. А для чого це? Для того, щоб подолати автоматичність мовлення. Для того, щоб відродити мові її роль живого чинника у взаємненні. Для того, щоб мовою касувати відчуження між людиною та річчю, а тим самим між людиною та людиною» [3, 159] (курсив мій. – О.С.). Сягнувши найвищих технічних і формальних висот у авангардистській поезії, Ігор Костецький упродовж усього свого творчого шляху залишався ідейним письменником-експресіоністом, тобто переконаним захисником гуманізму в культурі. Це засвідчують його художні твори, теоретичні та численні літературно-критичні праці.

Література

1. [Відвідини «На горі»: Бесіда Юрія Соловія з Ігорем Костецьким та його дружиною Елізабет Котмаєр] // Костецький І. Тобі належить цілий світ: Вибрані твори. К.: Критика, 2005. С. 95–113.
2. Костецький І. Поїзд раз-у-раз спинявся. *Кур'єр Кривбасу*. 2001. № 136. С. 123–125.
3. Костецький І. Зіновій Бережан // Костецький І. Тобі належить цілий світ... С. 114–160.
4. Костецький І. Начерки передмови до нездійсненого видання зібраних творів // Костецький І. Тобі належить цілий світ... С. 517–520.
5. Петров В. Ігор Костецький та його критики / Петров В. Розвідки: В 3 т. К.: Темпора, 2013. Т. 2. С. 715–718.
6. Петров В. Екзистенціалізм і ми / Петров В. Розвідки: В 3 т. К.: Темпора, 2013. Т. 2. С. 871–883.
7. Стех М. Р. Пошуки / Костецький І. Тобі належить цілий світ... К.: Критика, 2005. С. 7–19.
8. Финкелстайн С. Экзистенциализм и проблема отчуждения в американской литературе: Монография / Пер. с англ. Э. Медниковой, предисловие А. Аникста. М.: Прогресс, 1967. 320 с.

УДК: 398.83

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ МОТИВУ ЧАРУВАННЯ У ЛІРИЦІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Н. М. Урсані

Сьогодні приділяється увага вивченню та опрацюванню місцевих фольклорних матеріалів, а тому особливої актуальності набули фольклористичні дослідження, що здійснюються в окремих регіонах України. Ця традиція була заснована у ХХ столітті завдяки копіткій праці народних ентузіастів, збирачів фольклору з кола української інтелегенції.

Варто зазначити, що у ХХ столітті спостерігався значний науковий інтерес до вивчення фольклору Східного Поділля. Серед відомих збирачів, видавців і дослідників загальновідомі А. Димінський, П. Ніщинський, М. Леонтович, К. Стеценко, які збирали народні пісні у

Могилів-Подільському, Гайсинському, Томашпільському районах Вінницької області. Аналізуючи загалом результати досліджень сучасних збирачів народної пісні, зауважимо, що давня автентична («справжня», «дійсна») пісня в тому вигляді, якою вона була в минулих століттях, звичайно, зазнала суттєвих, подекуди, незворотних видозмін. Проте у ній залишилися рудименти давніх вірувань, обрядів, зокрема пов'язаних із магічним впливом на життя людини. Такий фольклорний пісенний пласт, як зазначає М. Лановик, є елементом традиційної культури, охоплює систему уявлень, понять, образів-символів, зміст якої буде недосяжною без урахування її міфологічної основи, підтекстових зв'язків, ритуально-магічних, психологічних і соціально-побутових функцій[1, с. 239]. Бо переконуємося: пісня, генетично, виявляється пізнім наслідком розкладання первісної ритуальної нероздільності й забуття початкових міфологічних смислів. Це, природно, зумовлено первісним синкретизмом творів усної культури, відомим в інтерпретації О. Веселовського, який слід розуміти як, найперше, проблему світогляду, як вираження універсальної природи творчості людини.

На сьогодні привертає увагу низка фольклорних записів, здійснених А. І. Сторожук на території Східного Поділля, у яких ми знаходимо народні пісні із мотивом чарування. Це зразки інтимної, суспільно-побутової та календарно-обрядової лірики, зокрема, русальні пісні.

У народній ліриці Східного Поділля часто зустрічаються натяки на чарування дівчини заради повернення милого додому:

Ой вирву-вщипаю з горіха листочок.
Прикрию-пристелю милого слідочок 2 р.
Щоб не звів вітер, птахи не стоптали,
Щоб ніжки милого додому вертали [2, с. 139].

Рудименти народної магії збереглися і у піснях про родинне життя: мати купає доньку у любистку, завиває личко у «бумажечку» для подальшої щасливої долі доньки, проте магія виявляється не дієвою: хоч і в «любиску купалася», проте «кулаченька діждалася» [2, с. 140].

Цікавими є тексти, де є натяки на чари, проте замовчується їх ймовірна негативна дія на життя іншої людини, як у пісні «Ой посію шальвію я рано в неділю». У творі присутні морально-дидактичні християнські настанови, адже жінка кається перед землею: Земля розступилась, мене спохватилась: // - Прости мене, моя земле, що я согрішила [2, с. 141].

Мотив чарування пов'язаний і з народними піснями про одруження у чужій стороні, коли молода жінка пускає з рожі квітку на воду, аби дати звістку матері, про свою хворобу («Болить мене головонька нічим повязати») [2, с. 141], просить бистру воду забрати з собою («Ой гаюмій, гаю, густий – не проглянеш») [2, с. 142].

Цікавим є мотив угадування долі матір'ю для дитини. Провісником загубленого щастя постає вітер у полі під час родів, який викрадає удачу. Саме так мати пояснює доньці причину її нещастя: «Поміж житом-пшеницею, по зеленім гаю, // Поніс вітер твою долю, а куди – незнаю» [2, с. 142].

Іноді причиною втрати магічної сили любистку виступає порушення природного плину речей, коли мати видає доньку за нелюба, як у пісні «Котилася горошина».

Популярним є мотив викликання бідною донькою матері, аби вона прибула розрадити і допомогти. У таких текстах ми знаходимо лише натяк на мотив метаморфози - перевтілення доньки у пташку:

Ой піду я в сад, зломлю виноград.
Сяду я під ним та й стану кувать.
Стану мя кувать, матір викликать.
Чом не прийде та водиці набрать [2, с. 160].

У народній ліриці Східного Поділля є і вкраплення народної демонології, зокрема у купальських піснях: «Ой на городі під покосом, // Товкли дівчата жабів носом» [с. 147].

Хоча варто зазначити, що у таких варіантах присутня народна іронія щодо характеристики легкої поведінки дівчат: «Ой на городі покосиця // Узав чорт хлопців тай носить» [2, с. 147].

Збереглися у суспільно-побутових піснях і рудименти народної магії. Пов'язаної з замовляннями на гарну вроду, як у пісні «А їм було по двадцять лет», коли старша сестра планує заманити меншу, аби втопити, викликаючи її до води:

– Сестро, йдем до моря,
Де сходить рано ясная зоря.
Подивимося в чисту воду,
Которая має з нас вроду[2, с. 166].

Отже, у ліриці Східного Поділля про сімейне життя зберігся в окремих випадках мотив чарування, пов'язаний із рудиментами народних вірувань у магію: дівчина прикриває сліди милого, аби останній повернувся додому, мати купає у любистку, аби донька зазнала щастя у коханні, донька перевтілюється у пташку, аби навідатися до батьківського дому, попросити допомоги у матері тощо.

У купальських піснях, поширених на території Вінниччини, мотив чарування завуальовано, на перший план виступає народний гумор та іронія із краплями народної демонології.

Література

1. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник. К. : ЗнанняПрес, 2006. 591 с.
2. Сторожук А. Народнопісенна лірика Східного Поділля як фольклорна традиція: Записи і коментарі: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2014. 272 с.

УДК 821.161.2

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ ДЕТЕКТИВУ У РОМАНІ НАТАЛКИ ДОЛЯК «НА “СЬОМОМУ НЕБІ”»

Н. С. Цимбалюк, О. В. Пуніна

Вступ. Жанр детективу зародився майже одночасно в Америці (Е. По), Англії (А. Конан-Дойл) і Франції (Є. Габоріо) наприкінці 1870-х років. В Україну детектив потрапляє тільки на початку ХХ ст. З часу виникнення він трансформується і набуває нових рис.

Мета: виокремити жанрові особливості роману-детективу Наталки Доляк «На “Сьомому небі”».

Виклад основного матеріалу. Роман Наталки Доляк «На “Сьомому небі”» є продовженням іронічного детективу «Шикарне життя у Вупперталі». Зоя Кирпач, яка працює на вінницькому телебаченні, проводить неофіційне розслідування вбивств своїх знайомих. Особливістю твору є те, що за жанром це роман-детектив. Тобто важливою є не лише детективна лінія. У 40-х роках ХІХ ст. Едгар По створив п'ять новел, у яких виокремив фундаментальні принципи детективу [1, с. 35]. Перш за все, обов'язкова присутність детектива-аматора: Зоя Кирпач, звичайно, вдало розслідувала вбивства у романі «Шикарне життя у Вупперталі» і має хоч якийсь досвід, проте вона не є справжнім детективом. До того ж українка має оригінальні манери і перевершує поліцію у вмінні спостерігати й узагальнювати.

Другим фундаментальним принципом детективу є каркас сюжету: злочин – дедуктивне розслідування – розкриття – покарання злочинця. У романі убивця скоює 4 злочини, тому Зоя Кирпач веде розслідування і їй вдається розкрити справу, а злочинець отримує покарання. Не менш цікавими є сюжетні ходи: вбивство в закритій кімнаті (першу жертву, Олену Кесіль, знаходять мертвою у студії), помилково підозрювана людина (до таких підозрюваних належить більша половина дійових осіб, навіть найближчий друг Зої),

ланцюжок хибних доказів (наприклад, навмисно залишена серветка в руках убитої, яка вказує на вбивцю (Олію); потім зникає і серветка, і сам Олійник), вбивця – найменш підозрюваний персонаж (ніхто, окрім товариша Зої, не звинувачує Валерію Обухівську; до того ж, коли Зоя чує таку версію вбивства, вона відповідає *«Та щоб тобі, Оліє, добре було. Це ж треба такі смішні версії озвучувати»* [2]).

Наступний фундаментальний принцип детективу – злочин розкривається за допомогою роботи інтелекту. Справді, справу у романі розкрито завдяки Зої Кирпач, що є кмітливою й ерудованою особою. Саме вона добре знає кожного із героїв твору, властиву їм поведінку, знаходить різні зачіпки і вибудовує логічні варіанти розвитку подій. Також у романі втілюється можливість застосування методів дедукції до реальних злочинів, що є не менш важливою ознакою детективу. У романі можна віднайти і два «золоті» правила детективу: коли відкинуто всі варіанти, крім одного, то іноді найнеймовірніший і є істинним; чим складніша справа, тим простіше її розв'язання. Найменш логічним здається варіант, у якому люб'язна, мила і привітна бухгалтерка телестудії вбиває багато працівників, проте саме ця версія істинна.

Згодом письменники трансформують і удосконалюють жанр детективу. Саме завдяки їм формуються класичні критерії цього жанру [1, с. 36], які простежуються у романі Наталки Доляк. У детективі обов'язково наявна загадка, що мусить мати відгадку. Критерієм також є заглибленість у звичний побут. Загалом події розвиваються на вінницькій телестудії, авторка поступово розкриває побут журналістів, описує працівників і їхні обов'язки. Тобто читач заглиблюється в атмосферу студії і одразу помічає нетипові риси, ситуації, які згодом з'являються. Наступним критерієм детективного жанру є стереотипність поведінки персонажів. Звичайно, герої роману мають певні характерні риси, проте читач знає про персонажів не більше, ніж потрібно для розуміння роману.

У класичному детективі злочинцем не може бути оповідач, слідчий, близькі родичі жертви, священики і державні діячі високого рангу. У романі «На “Сьомому небі”» ні Зоя Кирпач, ні слідчий Ігор Безлад не є вбивцею. Важливим принципом жанру детективу є відсутність випадкових помилок. Персонажі твору, коли дають показання, або говорять про правду, або свідомо брешуть.

Крім того, в аналізованому романі Наталки Доляк можна виділити ознаки детективу, які розробив С. С. Ван-Дайн і виклав у статті «Двадцять правил для написання детективних романів» [3, с. 191–192]. У романі представлені такі ознаки: не більш одного детектива й одного злочинця; злочинець не є професіоналом; увесь тягар провини за злочин лежить на плечах однієї людини; злочинець посідає важливе положення (головна бухгалтерка телестудії); усе пояснюється раціонально, фантастики немає; особистий мотив злочину (Валерія Обухівська хвилюється за майбутнє власної справи); спосіб вбивства відповідає критеріям раціональності; злочинець не може покінчити життя самогубством (Петро Нашинський, який наклав на себе руки, не був вбивцею); у творі немає любовної лінії і великих описів.

Роман Наталки Доляк «Шикарне життя у Вупперталі» за жанром іронічний детектив. Проте, другий детектив авторки, у якому зустрічається Зоя Кирпач, не можна назвати іронічним. Щоправда, іронія і гумор все ж є важливими складовими цього роману. Наприклад, більшість персонажів роману мають насмішкваті прізвища і прізвиська: Сергій Олійник (Олія), Тарас Григорович Бульбик (Буль), Петро Петрович Нашинський (Наш), Ольга Тельбух, Ян Заян, Марина Едуардівна Абрикосова, Олена Кесіль, Степан Мойсейович Векслер, Ніна Смак, Ігор Андрійович Безлад, Вероніка Святославівна Майорова (Майор, Вирвинічка).

Ба більше, письменниця з гумором й іронією описує багато сцен з побуту журналістів: *«Ефір із провидцем почався без особливих збоїв чи затримок. Якщо не вважати збоєм нетривалу істерику ведучої Олени Кесіль, незадоволеної своїм виглядом на екрані. І ще вона була незадоволена цими одвічними чіпляннями Буля, який кожен ефір починав з фрази: – Я ж попереджав, я двадцять років усіх попереджаю, я прошу, я наказую, я вимагаю – чорне-біле, картате, смугасте й червоне не вдягати. – І де ти бачиш смугасте чи картате? – устрямала в суперечку ведуча... – Де червоне? – басила вона, тицяючи пальцем у зелену блузку й чорну спідницю. А заразом тицяючи тим самим пальцем у синій балахон гостя. – А про чорне-біле*

чого не питаєш? – уїдливо поцікавився Буль... – І що? Де? Яке ще чорне й біле? – цей Тарас діяв на ведучу, як тореадор на бичюгана. – Ось, – смикнув налаковане пасмо зачіски Олени. – Це яке? Воно ж таке страшно чорне, що в мене зараз вилізуть очі. Що, не можна було якось поступово? Ще вчора ми були русьві. – Ой, не треба мене драконити, – Олена й сама страждала від того, як її пофарбували» [2, с. 36]. Подібні сцени вирізняють роман з-поміж інших, привертають увагу читача, захоплюють і змушують читати далі.

Висновки. Отже, Наталка Доляк створює роман за законами детективного жанру. Більшість фундаментальних принципів і критеріїв класичного детективу можна віднайти у творі. Проте, роман-детектив письменниці є особливим: він легкий для сприймання, гумор й іронія роблять ситуації менш моторошними. До того ж важливою у романі є не лише детективна лінія. Роман прикрашають топоніми Вінниці, які зацікавлюють і дозволяють читачам проникнути в особливу атмосферу вінницького телебачення.

Література

1. Гуляк Т. Концепція детективного жанру в українській і російській літературі ХХ століття. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. № 28 (277). С. 35–39.
2. Доляк Н. На «Сьомому небі». Київ : Видавництво «Темпора», 2020. 310 с.
3. Норец М. В. Детективний і шпигунський роман: «клітинна» модель жанроутворення. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 267. С. 188–193.

Підсекція «Актуальні питання лінгвоукраїністики та культурології»

УДК 811.161.2'373.232.1-053.67(477.44)

МОТИВИ НОМІНАЦІЇ МОЛОДІЖНИХ ПРИЗВИСКЬ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ВІННИЧЧИНИ)

О. В. Антонюк

В українському мовознавстві кінця ХХ – початку ХХІ століття помітно зростає інтерес до вивчення неофіційних антропонімів загалом та прізвиськ зокрема. На сьогодні є ряд наукових студій, присвячених дослідженню прізвиськ окремих регіонів, наприклад Закарпаття (П. Чучка), Середнього Полісся (І. Козубенко), Північно-Західної України (Г. Аркушин), Нижньої Наддніпрянщини (В. Чабаненко), Луганщини (Н. Федотова), Гуцульщини (М. Будз, Б. Близнюк), Бойківщини (Г. Бучко, Д. Бучко), Верхньої Наддністрянщини (М. Наливайко), Одещини (Л. Баранник, Г. Сенік), Херсонщини (В. Тихоша), Лубенщини (Л. Кравченко), Полісся (Н. Шульська), Івано-Франківщини (Г. Ліщинська), Прикарпаття (М. Микитин-Дружинець), Донеччини (О. Антонюк), Вінниччини (В. Павлюк). Активно проводиться робота з лексикографічної обробки прізвиськ. У 2005 році вийшов друком «Словник прізвиськ Нижньої Наддніпрянщини» В. Чабаненка, який фіксує понад дванадцять тисяч неофіційних назв. У 2008 році побачив світ «Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині» Н. Шульської, який уміщує більше трьох тисяч антропонімів. Результатом багаторічної праці став тритомний «Словник прізвиськ Північно-Західної України» Г. Аркушина, у якому подано понад 19 000 статей. Однак, незважаючи на велику кількість праць, до цього часу не існує однозначного трактування терміна «прізвисько», не розв'язана проблема динаміки побутування цих антропонімів у різних вікових групах носіїв, а питання функціонування прізвиськ у молодіжному середовищі взагалі не було предметом окремих наукових розвідок.

Мета роботи – визначити найпоширеніші мотиви номінації прізвиськ, що побутують у молодіжному середовищі.

Матеріалом дослідження стали прізвиська, зібрані шляхом анкетування та прямого інтерв'ювання респондентів віком від 14 до 19 років (т.з. підліткова група, для якої характерні лояльне ставлення до ціннісних орієнтацій і норм поведінки оточуючих, незакінченість процесу формування світогляду й інформаційна відкритість).

Найпоширеніші визначення прізвиська зафіксовані в Енциклопедії «Українська мова» (неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу); у «Словнику української мови» в 11 томах (найменування, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності, звичок). У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» пропонуються синонімічні варіанти «прозвисько», «прозвище» «прозвання». Як синонім з пейоративним значенням подано варіант «прозивка» – глузливе прізвисько, лайливе слово. Дієслово «прозивати» репрезентоване оцінними значеннями «давати кому-небудь прізвисько» та «визначати, характеризувати кого-, що-небудь якимсь словом, означенням і т. ін., виявляючи своє ставлення».

Дефініції молодіжного прізвиська не існує, однак можемо зазначити, що саме в молодіжному середовищі ці неофіційні антропоніми побутують найбільш активно, оскільки в певні періоди життя проходить соціалізація особистості, відбувається осмислення свого «Я» та свого місця у суспільстві, формується самоусвідомлення.

Як зазначає Б. Бондарець, молодь є особливою групою, що має певну соціальну специфіку, відмінності в способі життя, ціннісних орієнтаціях, вона на етапі свого становлення засвоює духовні, трудові, моральні основи не тільки свого соціального майбутнього, але і суспільства в цілому. Важливою диференційною ознакою молоді є її творча активність, що прямо залежить від інтенсивності процесу формування ціннісних орієнтацій, відсутність соціально-психологічних бар'єрів відторгнення нового, страху невдач через відсутність негативного досвіду. Саме тому через молодіжне прізвисько як результат такої творчої активності ми можемо спостерігати соціалізацію особистості, формування її внутрішньої культури, культури мовлення, етичних норм поведінки.

Загальновідомо, що найпоширенішим аналізом прізвиськ є семантичний, що здійснюється з урахуванням причин (мотивів) їх появи. Як зазначає О. Манченко, зв'язковою ланкою між формою і значенням прізвиська є мотив прізвиськової номінації. Отже, мотив номінації – це екстралінгвальна причина вибору чи утворення певного власного імені для певного об'єкта. В основі мотивів прізвиськової номінації лежить ознака (ознаки) людини, завдяки якій вона виділяється з-поміж інших. О. Суперанська зауважує, що вичленування такої ознаки є вихідним моментом номінації, після якого слово стає власним іменем і починає своє нове життя. Якщо така ознака є підґрунтям для виникнення прізвиська, то її називаємо мотивувальною, або ознакою-мотивантом.

Молодіжні прізвиська уживаються під час неформального спілкування з різною метою: для розрізнення тезок, щоб підкреслити ставлення адресата до поймаєного, ситуативно як відповідь на образ, для протиставлення «свій» – «чужий», щоб звеличити або навіть принизити.

За нашими спостереженнями, серед учнів старших класів та студентської молоді активно вживаються прізвиська, мотивовані офіційними ідентифікаторами. Менш уживаними, але різноманітнішими за семантикою, є найменування, мотивовані якоюсь характерною ознакою, рисою.

До першої групи належать такі найменування, як *Шева* – від прізвища Шевченко – так простіше запам'ятати; *Голова* – від Головатюк; *Польща* – від Поліщук; *Крава* – від Кравченко; *Зеленський* – від прізвища Зелінський (смі Турбів). Цікаво, що останній антропонім носієм сприймається негативно, тоді як два попередні сприймаються нейтрально. Як прізвиська використовуються запозичені еквіваленти імен чи їхні скорочені форми: *Алекс* – від Олександр, *Ніколя* – від Микола (м. Липовець); або найменування, що не збігаються зі

справжніми іменами носіїв: *Настя* замість *Марина*, *Толя* замість *Сергій* та ін. (м. Вінниця) Ці прізвиська є табуйованими назвами (їх вживають тільки близькі друзі (як у першому прикладі), або ж, навпаки, тільки поза очі в розмові про третю особу, щоб надати негативну характеристику (як у другому прикладі). Цікаво, що найменувач щодо поименованого тут встановлює свої «авторські» асоціативні зв'язки: *Настя* – своя, близька; *Толя* – нетямущий.

Друга група представлена прізвиськами, мотивованими зовнішніми ознаками носія: *Батон* – хлопець з надмірною вагою; *Мамонт* – високий і кремезний (смт Турбів); *Циган* – чорнявий юнак; *Кацо* – схожий на грузина (м. Липовець).

Часто мотивом номінації виступає якась внутрішня риса молодого людини, наприклад: *Контр-страйк* – дуже активна дівчина, наполеглива; *Смайлик* – веселий, безтурботний (м. Липовець). Слід зазначити, що це прізвисько має подвійну мотивацію: 1) за характером; 2) від прізвища *Смалюх*. Особливості мовлення так само можуть стати мотивом прізвиськової номінації: *Верблюд* – говорить дуже швидко, нерозбірливо, неначе язик заважає; *Француз* – хлопець специфічно вимовляє звук [р]; прізвисько *Каденюк* виникло на основі такого мотиву номінації, як звичка постійно говорити на тему космосу (м. Липовець).

Отже, виходячи з аналізу найпоширеніших мотивів номінації молодіжних прізвиськ, можемо стверджувати, що такі неофіційні антропоніми не завжди характеризують своїх носіїв негативно. Їх уживання регламентує процеси комунікації, організовує стосунки в молодіжних групах. Перспективи дослідження молодіжних прізвиськ вбачаємо у виявленні спільних і відмінних особливостей (на мовному, соціальному, психологічному, етичному рівнях) цих найменувань у різних вікових групах.

УДК 811.161.2'373.611:378.147

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСВОЄННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ЗІ СЛОВОТВОРУ: РЕКОМЕНДАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАТИВНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

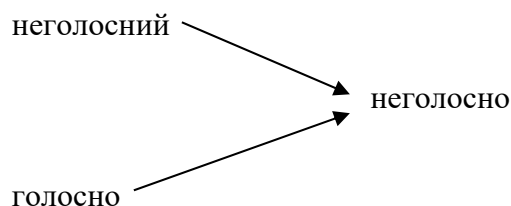
О. Г. Важеніна

Необхідність рекомендаційно-консультативних матеріалів очевидна тоді, коли навчальний матеріал по-різному трактується в підручниках та навчальних посібниках. У такий спосіб викладач сфокусує увагу студента на головне, а також на ті мовні явища, які формально є схожими, але насправді – принципово різними за своєю природою. Засвоєння базових понять зі словотвору є основоположним у вивченні всього курсу української дериватології.

Під час словотвірного аналізу першочерговим завданням є встановлення твірної основи. **Твірна основа** – спільна частина похідного й твірного слова, тобто частина похідного слова без словотворчих афіксів. Оскільки процес словотворення може бути не тільки однократним, а й багатократним, необхідно встановити послідовність окремих актів словотвірного процесу й визначити спосіб творення аналізованого слова, маючи на увазі останній акт словотворення. Наприклад, слово *білковий* є результатом II ступеня похідності. І саме для цього акту словотворення твірною основою буде *білк* (морфологічний різновид основи твірного слова *білок*), а словотворчим засобом – суфікс *-ов*. Отже, словотвірна будова слова *білковий* – *білк* (твірна основа) та *-ов* (словотворчий суфікс). Слово утворене суфіксальним різновидом морфологічного способу.

Якщо процес словотворення неоднократний, словотвірна й морфемна будова не збігаються: наприклад,
словотвірна будова слова *зручно* – *зручн-о*
морфемна будова слова *зручно* – *з-руч-н-о*

Деякі похідні слова мають не єдину (множинну) мотивацію, тобто вони за формою і за значенням однаково співвідносяться з кількома твірними основами:

Звичайно, виконуючи словотвірний аналіз, визначають основні словотвірчі засоби. Наприклад, спосіб творення слова *сільський* за основним словотвірчим засобом (суфікс *-ськ-*) визначається як суфіксальний, супровідними словотвірчими засобами тут є чергування звуків (є//і, л//л') та зміна системи закінчень. Не можна зазначати лише супровідні словотвірчі засоби. Крім того, якщо їх вказувати – то всі.

Слід розрізняти способи словотвору та їх окремі різновиди, що мають подібні ознаки.

Морфологічний спосіб:

- *виклик, перелаз, поділ, насип* – безафіксний словотвір;
пагорб, підклас, архідавній, викликати – префіксальний словотвір;
- *перевищити, освоїти, прилюдний, принагідний* – префіксально-суфіксальний словотвір;
перевищення, освоєння, прилюдно, принагідно – суфіксальний словотвір;
- *своєчасний, милозвучний, короткозорий* – основоскладання;
своєчасність, милозвучність, короткозорість – суфіксальний словотвір;
- *сталевар, часопис, водогін* – основоскладання;
профзбори, медперсонал, Мінфін – абревіація.

Різні способи словотвору:

- *одинадцять, п'ятдесят, шістсот* – лексико-синтаксичний спосіб;
одинадцятий, п'ятдесятий, шестисотий – флективний словотвір;
- *всюдихід, кіноверсія, лісостеп* – основоскладання;
вічнозелений, вельмишановний, вищеозначений – лексико-синтаксичний спосіб;
- *шкільний, ручний* – суфіксальний словотвір;
набережна, вартовий – морфолого-синтаксичний спосіб;
- *вниз, вдень, вщент* – морфолого-синтаксичний спосіб (адвербіалізація);
пращід, підгрупа, ультразвук – морфологічний спосіб (префіксальне словотворення);
- *номер* (кімната в готелі), *ом, дизель* – лексико-семантичний спосіб;
молодий (один з подружжя), *осетрові* (термін) – морфолого-синтаксичний спосіб.

Необхідно відрізняти похідне слово від непохідного:

зелень, синь, юнь – безафіксний словотвір;
золотий, шостий, Валентина – флективний словотвір;
золото, шість, синій, зелений, юний, Валентин – спосіб творення не визначається, бо слова непохідні.

По-різному може визначатися спосіб творення слова залежно від того, чи враховується характер твірної бази (вона може бути не одночленною), чи значущі частини, які у похідному слові виражають словотвірне значення:

безпідставний – префіксально-суфіксальний і суфіксальний від двочленної основи;
безголосий – префіксально-флективний і флективний від двочленної основи.

Неоднаково може кваліфікуватися спосіб творення слова залежно від розуміння словотвірчих нульових афіксів:

Богдана – флективний спосіб і суфіксальний спосіб.

Студент повинен пам'ятати, що префіксальний та постфіксальний словотвір не супроводжується морфонологічними змінами, а постфіксальний словотвір дієслів може поєднуватися з іншими різновидами афіксального словотвору:

архієпископ, замалий, надпотужний – префіксальний словотвір;

який-небудь, колись, розгубитися – постфіксальний словотвір;

вдуматися – префіксально-постфіксальний словотвір;

просльозитися – префіксально-суфіксально-постфіксальний словотвір;

колоситися – суфіксально-постфіксальний словотвір.

Схема словотвірного аналізу:

Слово для аналізу	Твірна основа	Словотворчий засіб	Спосіб творення та різновид
<i>перевтілення</i>	<i>перевтіл-</i>	<i>- енн(я)</i>	<i>морфологічний спосіб, суфіксальне словотворення</i>

Такою схемою доцільно користуватися, аналізуючи слова, утворені за допомогою афіксів. Зокрема, уміння визначати твірну основу (спільну частину твірної та похідного слова) забезпечує усвідомлення одного з основних понять словотвору – словотвірної будови слова.

Якщо аналізоване слово утворене неафіксальними різновидами морфологічного способу словотвору, можна скористатися різновидом схеми словотвірного аналізу, який передбачає встановлення твірної бази, що може бути більшою, ніж спільна частина похідного та твірної слова:

Слово для аналізу	Твірна база	Словотвірні засоби	Спосіб творення, різновид
<i>ДонНУ</i>	<i>Донецький національний університет</i>	<i>усічення основ твірних слів</i>	<i>морфологічний, аббревіатура</i>

Безумовно, наша пропозиція – це лише один із варіантів опрацювання проблеми. Проте він, на нашу думку, є вагомою складовою того пошуку, який ведуть освітяни закладів вищої освіти України.

Література

1. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. Тернопіль: Джура, 2007. 260 с.
2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за заг. ред. К. Г. Городенської]. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 21–27.
4. Німчук В. В. До питання про афіксальний словотвір. *Мовознавство*. 1984. № 6. С. 26–32.
5. Сікорська З. С. Словотвірна структура похідних слів з різною формально-семантичною співвідносністю. *Українська мова і література в школі* 1983. № 6. С. 20–24.
6. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. К.: Наук. думка, 1979. 406 с.
7. Сучасна українська мова (Морфеміка. Словотвір. Морфологія): навчально-методичний комплекс / А. П. Загнітко, О. Г. Важеніна, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, З. Л. Омеляченко. Донецьк: ДонНУ, 2012. 218 с.
8. Шевчук О. С. Про розмежування твірних основ. *Мовознавство*. 1971. № 2. С. 23–27.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕВІАТИВНОГО МОВЛЕННЯ

І. Р. Домрачева

Ми, як учасники комунікативного акту, свідомі того, що не завжди і не з усіма можемо налагодити успішне спілкування. Таке спілкування необхідне для реалізації певного наміру, який було сформовано ще до так званого виходу внутрішнього мовлення у зовнішнє. Якщо комунікативний акт створено неправильно, з порушенням відповідних до структурування норм, отримуємо девіації щодо розуміння, а відтак і щодо створення чергового блоку комунікативної інформації. Саме тому учасники спілкування насамперед повинні враховувати багато чинників, продукуючи і розвиваючи своє мовлення задля уникнення помилкового сприйняття і спотворення контенту.

Ф. С. Бацевич зазначає, що успішність чи неуспішність комунікації, її результат залежить від багатьох умов. Серед них для комунікативної лінгвістики найважливішими є ті, що пов'язані з комунікативною і мовною компетенціями учасників інтеракції [1, с. 238]. Порушуючи конкретні закони мовлення, постулати та максими спілкування, комунікант виходить за межі комфортного мовленнєвого простору взаємодії двох і більше осіб. Все це структурує комунікативний кодекс, якого повинні дотримуватися учасники мовлення. Мовці породжують цілісний і зрозумілий текст, підґрунтям якого є принципи кооперації та ввічливості

Отже, комунікативні девіації – це недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування [1, 3, 4]. І під час успішної комунікації, і при девіативному мовленні ми послуговуємося мовним кодом, так чи так використовуючи його. Тяжко уявити собі, що комуніканти, які спілкуються невимушено, щиро, не знають цей код або невправно його використовують. Тобто у спілкуванні завжди важливо пам'ятати про дві складові помилкового комунікативного акту – мовну та мовленнєву девіації.

Мовні девіації ґрунтуються на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формалізованим, узуалізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови. Девіації, пов'язані з мовною компетенцією, багато в чому визначаються специфікою лексичної й граматичної семантики, а девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, – семантики комунікативної та «власне» прагматичними чинниками [1, с. 239; 4, с. 180].

З-поміж власне комунікативних девіацій мовознавці виокремлюють девіативне мовлення, спричинене адресантом; помилкове спілкування, породжене адресатом; комунікативні невдачі, спричинені процесом комунікації (контактом) [1,4]. Проаналізуємо девіації, спричинені адресантом, наприклад:

Водій: *Дівчино, ви ще сидите?*

Пасажирка: *Так, я ж до університету Гончара.*

Водій: *Так вам на Гончара чи до ДНУ на Гагаріна?*

Пасажирка: *Я поїду до університету.*

Водій: *Просто ми вже проїхали Гончара, а ви не вийшли.*

Пасажирка: *Я думала, що там немає зупинки.*

Девіація виникла, бо дівчина мала вийти біля університету імені О.Гончара, але у місті є ще вулиця Олесь Гончара. Водій думав, що дівчині потрібно вийти саме на вулиці, а не біля університету.

Цей тип девіацій, як стверджує Ф. Бацевич, може бути зумовлений різними причинами і мати різні наслідки [1, с. 241–246]. Науковець, зокрема, виділяє такі з них:

1) порушення підготовчих умов комунікації. Адресант не бажає починати мовлення, наприклад: *Хлопець стояв і мовчав. Він міг так стояти вічність. Вона чекала, чекала і не розуміла, чому, чому він мовчить. А він просто не хотів говорити, але не міг промовити за це і слова;*

2) створення адресантом недоречних і несвоєчасних комунікативних актів. Це так звані безадресні висловлювання, які радше є спонтанними, непідготовленими до зовнішнього мовлення, що «поспішили»:

– *Ну й думки ж у голову лізуть! Він не помітив, що промовив це вголос. Попутник здивовано глипнув на нього.*

– Ти чого! Які ще думки?

– Так... — Олегові стало ніяково. — Це я про своє... (А. Кокотюха «Шлюбні ігрища жаб»);

3) створення адресантом незбалансованого комунікативного акту, що зазвичай зреалізовано у помилковій адресації; неправильній ідентифікації адресата; розбіжності світоглядних орієнтацій адресанта і адресата; неврахуванні фізичного стану адресата; неврахуванні ментальності адресата, неврахуванні рівня обізнаності адресата із конкретною ситуацією, неврахуванні ерудиції адресата, його «вертикального контексту»:

– Ви Антон? Добрий день, Антоне! – Ні, я Павло. – Та ні, я ж Вас впізнала! – Ні, Ви помилилися;

По обіді Мотря почала мити горшки та миски. Вона взяла ніж і почала вишкрібати вінця старого засаленого горщика. Горщик завищав під ножем, наче цуценя. – Не шкреби, дочко, ножем, бо в мене неначе в голові скромадить,— сказала Кайдашиха". Та Мотря була не з таких, щоб комусь підкорятись. Згодом вона починає дуже різко відповідати свекрусі, а потім зовсім перестає її слухати (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»);

4) створення адресантом дезорієнтованого комунікативного акту. Такого типу комунікативні девіації пов'язані з: побудовою адресантом непослідовного, нелогічного висловлювання; невмінням адресанта побудувати мовленнєвий жанр певного типу (стильової скерованості, регістру тощо); побудовою незрозумілого адресатові мовленнєвого жанру:

Василь робить знак одчаю: – Я? Це сказати? Навпаки! Я весь час намагаюся довести протилежне: не можна нехтувати нічемними речами! Фактами, хоч які б химерні вони не були, треба злодійснювати!

– Вас важко зрозуміти!..

– Можливо!.. (В. Домонтович «Дівчина з ведмедиком») (непослідовність комунікативного акту, його нелогічність).

Цікаві за структурою і семантикою і девіації, спричинені адресатом, оскільки він також є повноправним учасником комунікації і може впливати на успішне / неуспішне завершення мовлення. Такі невдачі у мовленні, структуровані адресатом, як зазначає О. В. Яшенкова, можуть бути повними і неповними, свідомими і несвідомими, вербальними і невербальними [4, с. 185–186], мають свої особливості створення і потребують ґрунтовного дослідження, що і плануємо зробити у наступних наукових розвідках.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
3. Домрачева І. Р., Аксьонова І. О. Основи мовленнєвої діяльності. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 101 с.
4. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 312 с.

УДК 81'23'42:37.091.313](043.2)

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ МЕТОД СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Л. М. Коваль

Проблема психолінгвістичного аналізу тексту не нова. Її вивченню присвячено ще праці фундаторів психолінгвістичної науки – М. Жинкіна, С. Засєкіна, І. Зимньої, О. Кубрякової, О. М. Леонтьєва, О. О. Леонтьєва, О. Лурії, дослідження яких спиралися на положення про мовлення як вид діяльності людини, що має чотири фази – орієнтування, планування, реалізацію, контроль.

Із часом набула актуальності методика психолінгвістичного аналізу тексту, ґрунтована на основі дослідження мовленнєвої взаємодії комунікантів. У фокус аналізу потрапили такі параметри тексту, як: а) конситуація (екстралінгвістична реальність, у якій відбувається комунікативний акт); б) час; в) послідовність реплік комунікантів; г) суб'єкт і об'єкт мовлення; г) реакції мовців тощо (В. Красних).

У сучасній українській психолінгвістиці набув поширення підхід, згідно з яким психолінгвістичний аналіз тексту являє собою інтегративний науковий метод, зорієнтований на виявлення екстра- та інтралінгвальних характеристик текстових масивів, породжених мовленнєво-мисленнєвою діяльністю людини.

Власне-лінгвістичними параметрами такого аналізу слугують:

- обсяг тексту;
- кількість речень;
- їх середній розмір;
- коефіцієнт лексичної різноманітності;
- коефіцієнт дієслівності/агресивності;
- коефіцієнт емболії.

Показник середнього розміру речень засвідчує особливості вербального інтелекту або різку зміну емоційного стану автора тексту. Наявний обернено пропорційний корелятивний зв'язок між збільшенням ступеня емоційності мовлення та обсягом висловлювання: що емоційнішим є мовець, то коротшими висловлюваннями він/вона послуговуватиметься.

Коефіцієнт словникової різноманітності спрямований на виявленн психопатології, наприклад шизофренії або схильності до неї. Словникова різноманітність також визначає вербальний інтелект автора тексту. Цей коефіцієнт вираховується за формулою:

*Коефіцієнт словникової різноманітності = (кількість різних слів / 2 * кількість слів) * 100 %.*

Наприклад, текст містить 50 слів, із них не повторюються 40. Коефіцієнт словникової різноманітності вираховуємо так: $(40 / 2 * 50) * 100 \% = 40 \%$.

Коефіцієнт дієслівності інакше називається *коефіцієнтом агресивності*. Це співвідношення кількості дієслів і дієслівних форм (дієприкметників та дієприслівників) до загальної кількості всіх слів. Коефіцієнт вираховується за формулою:

*Коефіцієнт дієслівності = (кількість дієслів / кількість усіх слів) * 100%*

Якщо в тексті із 50 слів наявні 30 дієслів, коефіцієнт дієслівності становитиме: $(30 / 50) * 100 \% = 60 \%$

Високий коефіцієнт агресивності засвідчує високу емоційну напруженість тексту, динаміку подій, нестабільний емоційний стан автора на момент створення тексту.

Коефіцієнт емболії, прагматичної маркованості чи «засміченості» мовлення, становить собою співвідношення загальної кількості ембол, тобто слів, які не мають семантичного навантаження, до загальної кількості слів у реченні. До таких одиниць належать вигуки, вульгаризми, нерелевантні повтори, прагматичні (вставні слова або вирази) маркери та деякі дискурсивні маркери за винятком тих, що функціонують як засоби зв'язності (когезії) й цілісності (когерентності) тексту (*отже, відтак, тому, адже, оскільки, але, однак, бо, проте, водночас, до речі тощо*). Коефіцієнт емболії перебуває в обернено пропорційному зв'язку з показниками вербального інтелекту та ступенем емоційного збудження мовця/автора тексту, а також формує уявлення про загальну культуру мовлення:

*Коефіцієнт емболії = (кількість ембол / кількість усіх слів) * 100 %.*

Наприклад, у тексті з 50 слів нараховано 10 ембол. Коефіцієнт емболії буде таким: $(10 / 50) / 100 \% = 20 \%$.

Методика психолінгвістичного аналізу тексту значною мірою зумовлена стильовими особливостями текстів. Зокрема, дослідники публіцистичних текстів акцентують на виявленні таких психолінгвістичних характеристик, як:

- поєднання конотованих висловів, поєднання метафор;
- конфлікт-контраст між стандартом літературної мови у газетній статті та експресією;

- формування негативного враження про журналістський матеріал під впливом стилістико-логічних помилок та елементарних друкарських недоліків;
- використання діалогічних тактик;
- ситуативно-когнітивний вектор висвітлення гендерних закономірностей поведінки політиків;
- маніпулювання [5].

Дослідники художніх текстів зосереджуються на вивченні дискурсу окремих персонажів або ж авторського дискурсу, аналізуючи їх за параметрами: прагматика, цілісність, зв'язність, логіка, лексика, граматика, стиль [2; 3]. Тому психолінгвістичний аналіз художнього тексту може включати методики інтент-аналізу, контент-аналізу, психографологічного аналізу тощо. В останні роки активізовано психолінгвістичний аналіз перекладних художніх творів, метою якого є встановлення кореляцій втілення комунікативних інтенцій у межах трихотомії «автор – перекладач (інтерпретатор) – читач» [1; 4].

Отже, психолінгвістичний аналіз тексту – сучасний інтегративний дослідницький метод, спрямований на виявлення вербальних характеристик тексту, зумовлених мовленнєво-мисленнєвою діяльністю автора. Специфіку та процедуру психолінгвістичного аналізу тексту визначає його стильова належність.

Література

1. Дружина Т. А. Психолінгвістичний підхід до аналізу художнього твору (на матеріалі уривка з роману М. L. Stedman «The Light between Oceans»). *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2019. № 28. С. 86–94.
2. Дячук Н. В. До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Вип. 10. 2016. С. 241–244.
3. Кирилюк О. Основи психолінгвістичного дослідження безадресного письмового дискурсу (на прикладі щоденникових записів В. Винниченка). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки*. Вип. 128. 2014. С. 197–200.
4. Козаченко Ю. А. Психолінгвістичний аналіз внутрішнього монологу героя драматичного твору (на основі драми Бертольта Брехта «Життя Галілео»). *Траектория науки : Международный электронный научный журнал*. 2016. Т. 2. № 12. С. 41–45.
5. Холод О. Соціальна автоідентифікація політика в біографічному інтерв'ю: психолінгвістичний аспект. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Psyholing/2008_2/statti/08homipa.pdf

УДК 811.161.2'373.44

ВИРОБЛЕННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ СЕМАСІОЛОГІЇ

Н. А. Митько

Здобувачі вищої освіти на заняттях з лексикології сучасної української мови, розглядаючи слово як основну мовну одиницю в лексичній системі мови, вивчають структуру лексичного значення, багатозначність слова, типи лексичних значень. Ці питання є предметом розгляду семасіології – розділу мовознавчої науки, що вивчає значення, внутрішній зміст мовних одиниць. Студенти докладно ознайомлюються з ознаками слова. Оскільки слово складається з комплексу звуків, за якими закріплене певне значення, то таку одиницю можна вважати двосторонньою. Зовнішня сторона слова, його план вираження, називається лексемою, внутрішня сторона, чи внутрішній зміст слова, його значення, називається семемою. Ці теоретичні відомості викладач допомагає усвідомити студентам, наводячи приклади тлумачень слова в словнику. Опрацьовуючи структуру лексичного значення на практичному занятті, можна запропонувати різні завдання на основі тлумачного словника: прочитати лексичні значення наведених слів, зазначених у словнику, і визначити семи та їх види; користуючись «Словником української мови» в 11 томах, виписати лексичні

значення наведених слів, назвати архісеми і диференційні семи; назвати спільні й відмінні семи в лексичних значеннях наведених слів однієї тематичної групи.

Під час вивчення багатозначності слова здобувачі вищої освіти дізнаються, що значення такого слова пов'язані між собою ієрархічними відношеннями й поділяються на основні та другорядні, прямі та переносні, існує й інший погляд, згідно з яким значення багатозначного слова цілком рівноправні й не поділяються на другорядні, прямі та переносні [2, с. 18]. Викладач наголошує, що «виникнення багатозначності зумовлене не лише принципом економії зусиль, а й іншими факторами з виконанням мовою і номінативної, і емотивно-експресивної функцій» [2, с. 17].

Студент має зрозуміти, що окреме значення розкривається в контексті. Переносне значення слова сприймається як окреме і фіксується у «Словнику української мови». Студентам слід повідомити, що «є й такі переносні значення слів, які виступають лише в конкретному контексті. Ці значення не фіксуються словниками, не закріплені узусальною мовною практикою і належать до властивих художній літературі засобів мовної образності, до тропів. Цей тип переносних значень слів кваліфікують як мовленнєві переноси, або образне вживання слів. Образне вживання виражає особисте уявлення кожної людини, а переносне значення є етапом формування поняття» [1, с. 209].

Література

1. Кардаш Л. Особливості переносного вживання дієслів у поетичних текстах (на матеріалі творів В. Симоненка й Л. Костенко). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2013. № 17. С. 208–214.
2. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження. *Мовознавство*. 2003. № 4. С. 17–25.

УДК 82-98:392.72

СИМВОЛІЗМ У КУЛЬТУРІ ГОСТИННОСТІ

Т. А. Пилипак

У сучасному житті люди занурені у світ образів, символів, знаків, які дійшли до нас з далекого минулого.

Адже символізм розкриває нам загадки образу культури, основних ідей, ціннісних моделей поведінки, в основі яких важлива роль належить гостинності. Символіка гостинності показує особливості історико-культурного розвитку народу, виявляє своєрідність природи його гостинності. Через символічні образи репрезентується глибока сутність гостинності.

У культурі гостинності різноманіття символів зумовило необхідність виділення серед них сутнісних, що стали основою історичних образів гостинності і здатні забезпечити міжкультурну комунікацію, сприяти взаємопорозумінню між етносами, які належать до різних цивілізацій.

У символіці гостинності відбиваються основні риси ментальності, доля етносів і цивілізацій, особливостей суспільної та індивідуальної свідомості. Гостинність постає системою символів ритуалу прийому гостя, дає можливість в образно-емоційному вигляді досягнути взаємозв'язок і своєрідність принципів гостинності різних народів. Символіка гостинності через образи-символи закріпила ідею глибинного взаємозв'язку з природою, стала основою самоідентифікації людини, етносу, народу. Традиційна культура побуту українців, завдяки якій формувалась вітчизняна гостинність, характеризується тісним взаємозв'язком і взаємопроникнення виробничої й духовної сфер, нерозривний зв'язок «світу значень» з колективними та індивідуальними поведінковими практиками,

характеризувалась певними символами, визначалась правилами, приписами, заборонами і дотриманням відповідних ритуалів.

Саме через це гостинність як феномен традиційної побутової культури наскрізно пронизували знаки, символи та образи, що формувалися на основі міфологічних й релігійних уявлень, уособлювали моральні принципи українців і поширювались на традиції гостинності.

Побутова культура українського народу в поєднанні різних сфер людського життя: сімейного побуту, традиційного поселення, житла й харчування з урахуванням її природно-календарного, релігійного, ментального характеру набула в процесі формування символічних ознак. Кожен з її елементів, згідно з традиційними уявленнями українців, мав статус символу, а гостинність, як органічна складова побутової культури, об'єднала їх в одне ціле. У розвиненому культі хліба, що є символом гостинності, знайшла відображення землеробська сутність українців. Наприклад, хліб є символом гостинності, благополуччя, добробуту й щедрості в календарній і сімейній обрядовості, характерній для всіх слов'ян та інших землеробських народів. А праця українського селянина набула символічно-сакрального змісту.

Література

1. Державний Фонд фундаментальних досліджень України. URL: <http://www.dffd.gov.ua/>
2. Романенко О. В. Системи гостинності в туризмі : навчальний посібник. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 321 с.
3. Романенко О. В. Системи гостинності в туризмі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія №4, 2009. Випуск 10 (20). С. 85–89.
4. Русавська В. А. Гостинність в українській традиційній культурі : навчальний посібник. Київ: «Видавництво Ліра-К», 2016. 280 с.
5. Островська Г. Й. Особливості розвитку готельно-ресторанної справи: кухні народів світу : навчальний посібник. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 268 с.

УДК 81'1:008]:378.147

КУЛЬТУРНИЙ АСИМІЛЯТОР У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОП «КУЛЬТУРОЛОГІЯ» І «МІЖКУЛЬТУРНА ЛІНГВІСТИКА

Н. П. Шаповалова

Специфікою сучасного соціокультурного простору зумовлена необхідність напрацювання ефективних механізмів міжкультурної взаємодії, створення оптимальних умов для повноцінного міжкультурного діалогу. У цьому контексті особливого значення набувають концепції фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Культурологія» та освітньої програми «Міжкультурна лінгвістика», чия професійна діяльність має безпосереднє відношення до процесів міжкультурної комунікації й вимагає відповідних знань, умінь і практичних навичок.

Поняття «міжкультурна компетентність» увійшло до наукового обігу в другій половині ХХ століття і до сьогодні є предметом методологічних дискусій у співвідношенні з поняттями «культурна грамотність», «комунікативна компетентність», «міжкультурна грамотність», «культурний інтелект». З-поміж широкого кола публікацій, присвячених теоретичним і прикладним аспектам концептуалізації міжкультурної компетентності, особливий інтерес становлять праці Дж. Герднера, Б. Рубена, І. Корневої, М. Герцена, А. Ангеля, Д. Мадера, Р. Камера, Д. Деардорфа, К. Штера та інших. У вітчизняному дослідницькому просторі заслуговує на увагу аналітична стаття О. В. Максимович [2].

Існує тенденція до ототожнення міжкультурної компетентності з міжкультурною комунікативною компетентністю, про що слушно зауважує Л. Арасаратнам. У такому розумінні міжкультурна компетентність передбачає «...уміння співпереживати і уважно слухати, позитивно сприймати і виявляти бажання комунікації з представниками інших культур, бути поступливим у взаєминах, відчувати бажання до пізнання нових досвідів, характерних іншим культурам» [3].

На наш погляд, поняття міжкультурної компетентності у контексті фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Культурологія» та освітньої програми «Міжкультурна лінгвістика» доцільно розглядати як систему теоретичних знань (про різноманіття культур у сучасному світі, специфіку концептуальних, мовних, ціннісних картин світу етнічних, національних, етнорелігійних спільнот; про комунікативні стилі, стратегії й тактики, особливості комунікативної поведінки представників різних культур; про способи, механізми, форми міжкультурної взаємодії та їх наслідки), практичних умінь і навичок застосування відповідних знань у конкретних ситуаціях професійно зорієнтованої міжкультурної взаємодії. Важливим для майбутнього фахівця є толерантність, розуміння й адекватне сприймати культурних цінностей і форм культурного самовираження в етнонаціональному та загальнолюдському вимірах, а також здатність до адаптації в інокультурному середовищі. Перераховані вище аспекти враховані в робочих програмах навчальних дисциплін, що викладаються здобувачам відповідних спеціальностей.

Пошук оптимальних форм і методів роботи, спрямованих на формування міжкультурної компетентності здобувачів, виводить нас у сферу практичних завдань і тренінгів. У цьому контексті, на наш погляд, заслуговує на увагу культурний асимілятор.

Культурний асимілятор – це одна із крос-культурних технік, мета якої полягає в тому, щоб навчити людину бачити ситуацію (зокрема – комунікативну) з точки зору представника іншої культури. Одними з перших культурні асимілятори на початку 1960-х років почали розробляти психологи штату Іллінойс (США) для американських дипломатів, чия професійна діяльність передбачала комунікацію з арабами, іранцями, греками та ін., а також для американського населення – для мінімізації міжрасових конфліктних ситуацій. Асимілятор розробляється для засвоєння норм і цінностей певної культури (з метою занурення в чітко окреслений культурний простір) на основі аналізу комунікативних невдач, зумовлених етнічними стереотипами, упередженнями / забобонами й складається з опису самої ситуації (з погляду обох учасників комунікативного процесу), а також із кількох варіантів пояснення ситуації, з-поміж яких обов'язково наводяться: неправильні, правильні, частково правильні (можливі за дещо інших обставин, але не в цій комунікативній ситуації). Учасникам тренінгу пропонується ознайомитися з описом ситуації й вибрати правильне її тлумачення із наведених варіантів. Після здійснення вибору та його аргументування усім учасникам оголошується правильна відповідь і пропонується культурологічний коментар, який дає можливість чітко усвідомити особливості ситуації відповідно до норм тієї культури, в просторі якої здійснюється міжкультурна взаємодія. У рамках тренінгу опрацьовується окреслений набір типових ситуацій міжкультурної взаємодії (в американському варіанті їх пропонувалося 100, а на сьогодні напрацьовано різні варіанти – залежно від специфіки міжкультурних відносин і навчальних завдань).

У контексті фахової підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності «Культурологія» та освітньої програми «Міжкультурна лінгвістика» робота над асимілятором здійснюється за двома напрямками: як тренінгова робота, спрямована на опрацювання ситуацій міжкультурної взаємодії, так і укладання нових текстів для асиміляторів (переважно – для адаптації іноземців у культурному просторі України, що дає здобувачам глибше усвідомити як специфіку своєї культури й комунікативної поведінки, так і культур, представниками яких є іноземні студенти). Наголосимо, що така діяльність сприяє формуванню ціннісного

ставлення як до власної культури, так і до цінностей інших народів, країн. Саме на цих засадах має вибудовуватися міжкультурний діалог.

Описана вище практика, на наш погляд, відкриває нові можливості й перспективи для фахового становлення здобувачів і налагодження міжкультурного діалогу.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 342 с.
2. Максимович О. В. Міжкультурна компетенція як предмет соціологічного теоретизування в дослідженнях соціокультурної взаємодії в умовах прикордоння. *Габітус. Спеціальні та галузеві соціології. Вип. 12. Т. 1.* 2020. С. 97–104
3. Міжкультурна компетентність. Lily A. Arasaratnam» Center for Intercultural Dialogue. URL: https://centerforinterculturaldialogue.files.wordpress.com/2017/07/kc3-intercultural-competence_ukrainian.pdf

Підсекція загального та прикладного мовознавства

УДК 81'36'374(043.2)

СИСТЕМНІСТЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНО-ГРАМАТИЧНОЇ СЕМАНТИКИ

А. П. Загнітко

0. Лексикографія в сучасному просторі наукових досліджень має статус і власне теоретичної, і суто прикладної. Дослідження останньої і в рейтингуванні і / чи оцінюванні студіювань напрацювання та створення словників ніяк не враховуються в суто наукових вимірах (не можуть посідати відповідні позиції як монографії, науково-аналітичні праці і т. ін., їх кваліфікація для науковця завжди є проблемною, хоча укладання словників вимагає і концептуальних засад створюваної праці, і напрацювання відповідних методик, належної змістової бази і под.). Визначаючи лексикографію і як теоретичну науку і як прикладну, необхідно максимально враховувати їхню взаємодію, адже лише забезпечення належних теоретичних основ лексикографічних студіювань може гарантувати відповідний рівень створення словника. У лексикографії об'єднано теорію укладання словників, сам процес їх укладання та історію словникарської справи (за В. В. Дубічинським). Тому цінним є вивчення праць учених минулих років (див., наприклад, праці А. А. Москаленка, П. П. Борецького, С. І. Головащука, Л. С. Паламарчука, В. В. Німчука, О. І. Нечитайло, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, О. О. Тараненка та ін.), у яких сформульовано концептуально-теоретичні засади створення словників. Не менш актуальним постає аналіз висловлених тих чи тих теоретичних міркувань у наукових статтях (пор. студіювання І. А. Ващенко, І. Р. Вихованця, Ю. О. Карпенка, М. М. Пещак, Л. М. Полюги, Л. О. Ставицької та ін.). До цього потрібно також додати також розгляд словників минулих епох для адекватного розуміння засадничих принципів їх укладання, статусу в історії культури, адже словник відбиває у своєму змісті загальну ідеологію суспільства, його соціумні цінності та пріоритети. Лексикограф не лише враховує запити суспільства на продукування словника, а й визначає його функційне призначення, співвідносність і/чи неспіввідносність з подібними.

1. Словники відбивають орієнтування спільноти на сталість мовних норм, належне розуміння та сприйняття лексичних одиниць та їх навантаження в дискурсивних практиках, що уможливило належне використання словникового фонду в нормативно-правових, управлінсько-адміністративних, науково-технічних, оборонно-військових та інших сферах. Без цього неможливе ані повноцінне структурування держави, ані взаємодія її різних

установ, ані реалізація поставлених цілей, ані належні захист і відстоювання національних інтересів, ні сприйняття державницьких настанов у внутрішньому й зовнішньому просторі. Лише за умови повноцінного розвитку національної лексикографії та наявності її численних продуктів можливе адекватне забезпечення захисту інформаційного національно-державного простору.

2. Сучасна лексикографія напрацювала різні класифікації словників і за історичною перспективою, і за принципами відбору матеріалу, і за походженням, і за сферою вжитку, і за характером розкриття окремих аспектів слова, і за системними відношеннями між словами, і за функційністю, і за характеристикою типів слів та ін., але актуальним залишається протиставлення лінгвістичних та енциклопедичних словникових праць. Окремої уваги, поза всяким сумнівом, заслуговує шестикомпонентна класифікація словників, основу якої становить розмежування словників академічного типу (словник-довідник), енциклопедичних словників, тезаурусів, ідеологічних (ідеографічних) словників, тлумачних (перекладних) словників та історичних словників (за Л. В. Щербою). Сьогодні у сферу зацікавлень лексикографії належить також і розгляд окремих випадків слововжитку (словник труднощів, словник-довідник форм родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни та ін.), використання розділових знаків (пунктуаційний словник), окремих усталених атрибутів (словник епітетів і под.) і т. ін. У студіюванні зосереджена увага на тлумачних словниках, що в силу свого навантаження постають загальнонаціональними, відбиваючи у своєму змістовому наповненні увесь соціокультурний, історико-естетичний та дискурсивно-репрезентативний обсяг суспільства (пор., наприклад: Словарь української мови / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Т. I – IV. Київ, 1907–1909; Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970–1980 та ін.), і сприяють упровадженню в суспільно-мовний простір наявних у ньому кодифікованих норм.

2. Словникарська практика з опертям на відповідні теоретичні основи й засадничі принципи для належної реалізації – створення словника – передбачає наявність повноцінного вияву декількох фундаментальних чинників у їхній функційній достатності: 1) усталеного національного правопису з відбиттям у ньому вичерпного реєстру парадигмальних форм (за їх наявності в мові); 2) національної граматики з належним описом усіх мовних рівнів; 3) запиту національно-суспільних практик, їх актуалізація та ін. Множина заявлених чинників є опертям для цілісного упорядкування реєстру слів та напрацювання засадничих основ створення словника: структура словникової статті (співвідносність ліво- та правобічної її частин), інвентар стилістичних ремарок, джерельна база, закономірності підтвердження ілюстративної бази та ін. Водночас постає завдання ємності джерельної бази, тенденцій і напрямів її поповнення, структурування, хронологічного обмеження (від початку й до кінця роботи над словником джерельна база може поповнюватися чи бути цілком законсервованою). До цього прилягає низка суто прикладних питань, пов'язаних із формуванням цілісного корпусу текстів (пор. праці В. А. Широкова, О. М. Демської та ін.), закономірностями їхнього структурування й наповнення (Український національний лінгвістичний корпус (http://unlc.icybcluster.org.ua/virt_unlc/)), статусу в національному просторі, реалізацією граматичної семантики, пор., наприклад: **загартований** – дієприкм. до **загартувати** і у знач. прикм. без відтінка **загартовано**, безос. пред.; **замучений** – дієприкм. до **замучити** і у знач. прикм. з відтінками **замучено**, безос. пред., та **замучений**, у знач. ім.; **віднесений** – дієприкм. до **віднести** з відтінком **віднесено**, безос. пред.; **закатований** – дієпр. до **закатувати** і у знач. прикм. з відтінком **закатовано**, безос. пред.; **запропонований** – дієприкм. до **запропонувати** з відтінком **запропоновано**, безос. пред. Побіжний погляд на структуру тлумачення статей похідних дієприкметникових форм свідчить про начебто відсутність цілісності, оскільки в одних випадках наявні основне значення (**загартований**, **замучений**, **віднесений**, **запронований**), а в інших поряд із цим значенням ще й значення 'у знач. прикм.' (**загартований**, **замучений**, **закатований**), відтінки 'безос. пред.', 'у знач. ім.' (**замучений**) чи лише відтінок відтінки 'безос. пред.' (**замучений**, **віднесений**, **закатований**, **запронований**), що можна пояснити обмеженим обсягом текстового корпусу. У таких

випадках цілком можливим є застосування методів прогностичної лінгвістики й подання значень і / чи відтінків як потенційних.

3. Системність лексикографічно-граматичної ґрунтована на закономірностях регулярного відбиття в словникових статтях частиномовної належності лексем (має опертям цілісний опис мови в національній граматиці), реалізацій особливостей їхнього відмінювання (*ліс*, у, *мн. ліси*, ів, ч., *верба*, и, *жс.*) і/чи дієвідмінювання (*вербувати*, ую, уєш, *недок.*, *кого, що*), визначення родової диференціації (іменники), семантики виду (дієслова) та ін. Водночас така системність має опертям напрацьовані технології укладачів словника, пор., наприклад, кваліфікацію самих дієслівних лексем та їхніх значень за різновидом валентної правобічної спроможності (*записувати*, ую, уєш, *недок.*, *записати*, пишу, пишеш, *док.* 1. *що і без прям. дод.*; 2. *що*; 3. *кого, що*; 4. *що кому, на кого*; 5. *що*), з'ясування функційних можливостей лексем на зразок 'у знач. прикм.', 'у знач. прийм.', 'у знач. ім.' і под., розгляд у межах словникової варіантів лексики і т. ін.

4. Перспективним є встановлення доцентрових і відцентрових сил системності лексико-граматичної семантики з визначенням регулярності лакун у статтях.

УДК 811.161.2'373.7'371

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ АКТУАЛІЗАЦІЮ ЕМОЦІЙ

Ж. В. Краснобаєва-Чорна

Спостереження над семантикою та функціонуванням лексики емоцій у мові є одним із важливих напрямків у сучасній лінгвістиці [1; 3; 4; 9]. А. Камалова та Г. Берестнев акцентують увагу на тому, що «у прагненні наблизитися до реальності, мовець не називає емоції, а описує спостережувані тілесні реакції, тобто візуальні шаблони поведінки, властиві для людини в стереотипних ситуаціях [3: 357], і стверджують, що «в мовній картині світу психічне життя людини представлене як складна система взаємодіючих і взаємозумовлених психічних реакцій» [3: 358], чим, на нашу думку, і мотивовані труднощі опису емоцій людини у вітчизняному та закордонному мовознавстві.

В. Шаховський наголошує, що емоційна / емотивна компетенція мовних партнерів (знання загальних лінгвокультурних кодів емоційного спілкування; знання емоційних доміант цих кодів в формі емоційних концептів; знання правил англ. *code switching* і їх кореляції з загальнолюдськими / національно-культурними цінностями; знання маркерів емоційно-етнічної ідентифікації мовленнєвих партнерів, правил емоційного спілкування з ними; знання і володіння засобами номінації, експресії і дескрипції своїх і чужих емоцій в обох лінгвокультурних кодах [9: 6]) необхідна для успішної міжкультурної комунікації. Вагоме місце у цьому питанні посідає репрезентація емоцій засобами фразеології, що зумовлює актуальність дослідження.

Мета розвідки: визначити етапи опрацювання *психофізіологічного патерну емоції* (на матеріалі фразеології) як складника емоційної картини світу.

Наприкінці ХХ ст. В. Апресян та Ю. Апресян (1993) пропонують будувати тлумачення слів, що позначають емоції, на базі сценарію їх виникнення і розвитку, підґрунтя якого – «наївна картина світу» [1]. Структуру дефініції формують такі параметри: сприйняття або розумове уявлення певної ситуації; оцінка цієї ситуації; власне емоція як результат цієї оцінки – позитивна чи негативна; прояв емоції в а) невідконтрольних суб'єкту фізіологічних реакціях (*блідість, тремтіння*), б) бажаннях (*сховатися, стиснутися*), в) моторній активності (*вскочити*), г) мовленнєвій діяльності (*кричати*).

На поч. ХХІ ст. мовознавці наголошують, що стрижнем осмислення емоції має бути концепт емоції / емоційний концепт. За М. Красавським (2001), емоційний концепт – «це

етнічно, культурно зумовлене, структурно-сміслове, лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, ґрунтоване на понятійній основі, що включає в себе крім самого поняття образ, культурну цінність» [4: 60]. Ю. Шамаєва (2011) зауважує, що концепт емоції охоплює «всєбічне знання/відчуття експерієнцером емоційного смислу та постає як сукупність асоціацій, що формується на перетині гетерогенних чинників, які характеризують емоційно / емоціогенно взаємодіючих суб'єктів як членів певної лінгвокультурної спільноти» [8: 188]. Доцільним автор вважає моделювати емоційний концепт як багатовимірне інтегративне культурно-евристичне ментально-афективне утворення, структура якого охоплює поняттєву (що відбиває ознакову та дефініційну специфіку концепту), образну (що фіксує концептуальні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості експерієнцера), значущісну (детерміновану місцем концепту у системі мови) та валоративну складові, у вигляді поля, яке включає в себе чуттєво-образне ядро, базовий шар (співвіднесений з поняттєвою складовою емоційного концепту) та периферію (співвіднесеною з його образним компонентом).

Оперування терміном 'емоційний концепт' й опрацювання концептів *гнів* [6], *здивування* [2], *радість*, *страх*, *сум* [4], *сором* [7] тощо актуалізує неоднозначне питання щодо їхньої приналежності до картини світу – концептуальної чи емоційної. З метою уникнення питань такого зразка пропонуємо опис емоцій на матеріалі фразеологічного фонду здійснювати шляхом опрацювання *психофізіологічного патерну емоції* (ПФПЕ) як складника *емоційної картини світу* (емоційне осмислення й чуттєве сприйняття об'єктів довкілля, які через імплікацію послідовних процесів концептуалізації, категоризації та вербалізації відображені в мові (див. В. Шаховський)); а ПФПЕ позиціонуємо як набір стереотипних фізіологічних, психологічних, поведінкових реакцій або послідовностей дій суб'єкта емоції.

Основними етапами опрацювання ПФПЕ у фразеології вважаємо такі:

- 1) окреслення кваліфікаційних ознак, класифікаційних параметрів і функцій певної емоції в психології емоцій;
- 2) характеристика внутрішніх реакцій (вегетатика) певної емоції у фразеології;
- 3) визначення зовнішніх реакцій (пантоміміка) певної емоції у фразеології;
- 4) встановлення діапазону інтенсивності певної емоції у фразеології з опертям на кроскультурні дослідження;
- 5) виявлення універсальних та етноспецифічних ознак (зокрема вербальної системи емоцій певної мови і невербальної знакової системи, яка властива для прояву емоцій у певній культурі) шляхом зіставлення.

Методологічну базу таких студіювань становлять основні положення *психології емоцій* (П. Екман, К. Ізард, Є. Ільїн, С. Томкінс), *еміотології* (М. Красавський, В. Шаховський), *лінгвокультурології* (В. Карасик, В. Красних, В. Маслоva, Г. Палмер) і *лінгвоконцептології* (А. Приходько, О. Селіванова, Ю. Степанов), *оцінної семантики* (Н. Арутюнова, М. Болдирев, В. Мокієнко) й *аксіофраземної прагматики* (І. Гарбера, Ж. Краснобаєва-Чорна), *комунікативної лінгвістики* (Ф. Бацевич, Р. Фрумкіна, Р. Якобсон). Об'єктом у таких розвідках постають фундаментальні емоції, а предметом – фразеологічні одиниці (ФО) на позначення фундаментальних емоцій людини. Основними методами, окрім загальнонаукових (аналіз і синтез, спостереження, індукція та дедукція, логіко-поняттєвий, описовий, статистичний тощо), постають компонентний аналіз ФО та параметричний аналіз семантичної структури ФО, зіставний аналіз.

Запропоновану вище модель аналізу ПФПЕ в українській фразеології (на матеріалі психофізіологічного патерну емоції *відрази*) успішно апробовано на Міжнародній науковій конференції «Фразеологія в контексті суміжних наук» (м. Ужгород, 12- жовтня 2020 р.) й репрезентовано в науковій статті [5].

Отже, ПФПЕ позиціонований як багатовимірне утворення зі складною структурною організацією, опис якої можливий лише під час інтегрованого вивчення його психологічної, мовної, етнічної сутності. Опрацювання ПФПЕ у фразеології постає значущим для розуміння й опису мовного матеріалу у власне-лінгвістичному, лінгвокультурологічному та комунікативному аспектах, а також для практики лексикографування емоцій.

Література

1. Апресян В. Ю., Апресян Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания*. 1993. № 3. С. 27–35.
2. Зайцева М. О. Актуалізація концепту здивування (на прикладі творів С. Моема). *Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов*. 2015. Вип. 12. С. 63–72.
3. Камалова А., Берестнев Г. Эмоции как предмет лингвистического изучения (на материале русского языка). *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2019. X/2. С. 349–360.
4. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград: Перемена, 2001. 412 с.
5. Краснобаева-Чорна Ж. Психофізіологічний патерн емоції відрази у фраземіці. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород : ПП Данило С. І., 2020. Вип. 1 (43). С. 159–162.
6. Літінська О. Ю., Паленга В. І. Концепт «гнів» в лінгвістичних та психологічних дослідженнях. *Young Scientist*. 2018. №12 (64). С. 139–142.
7. Ристић С. Концепт емоције ‘стида’ у српском језику. *Когнитивно лингвистичка проучавања српског језика* / Предраг Пипер (уредник). Београд, 2006. С. 261–281.
8. Шамаева Ю. Ю. Методологічні засади дослідження вербалізованих концептів емоцій. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 56. Філологічні науки. 2011. С. 187–191.
9. Шаховский В. И. Эмоциональная/эмотивная компетенция в межкультурной коммуникации (есть ли неэмоциональные концепты?). *Аксиологическая лингвистика: проблемы изучения культурных концептов и этносознания*. Волгоград, 2002. С. 3–10.

УДК 659.123:[378.011.3-057.175:81'33

КОПРАЙТИНГ ЯК ВИД ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИКЛАДНИХ ЛІНГВІСТІВ

В. П. Пилипак

У контексті вимог сучасного суспільства до майбутніх фахівців: мати хоча б мінімальний досвід роботи з фаху, практичні вміння, володіти сучасними знаннями – актуальним стає наповнення освітньо-професійних програм вищої школи курсами та дисциплінами, що мають практичний характер, впроваджують затребувані на сучасному ринку праці знання та навички.

Для прикладних лінгвістів такою дисципліною практичного характеру є курс «Прикладна лінгвістика (практикум з копірайтингу та рерайтингу)», специфіка та змістове наповнення якого відповідає як цілям навчання, зазначеним в освітньо-професійній програмі «Прикладна лінгвістика» ступеня вищої освіти «Бакалавр», так і запитам сучасного суспільства, прагненням самих студентів здобути навички та вміння, що на основі теоретичних та прикладних лінгвістичних знань, здобутих в університеті, забезпечать їхнє працевлаштування. До того ж, фах копірайтера чи рерайтера дає можливість знайти роботу не лише офлайн, але й дистанційно – віддалено, а також мати співпрацю з декількома роботодавцями (PR- чи рекламними агентствами, мережами торговельних підприємств, корпорацій тощо, діяльність чи продукція яких потребує просування в рекламних, комерційних текстах).

Відповідно до мети підготовки філологів-прикладників формувати компетентності у діяльності, «пов'язаній з аналізом, творенням, перетворенням і оцінюванням письмових та усних текстів різних жанрів і стилів (з прикладною, аналітичною та науково-дослідною метою), організацією успішної комунікації різними мовами, застосуванням комп'ютерних технологій для розв'язання лінгвістичних завдань, проектуванням лінгвістичних програмних продуктів» [3, с. 4] специфіка копірайтерської діяльності є практичним застосуванням знань і навичок, здобутих на заняттях з курсу «Прикладна лінгвістика (практикум з копірайтингу та рерайтингу)».

Особливістю підготовки прикладних лінгвістів також є міждисциплінарність, поєднання підготовки одночасно в галузі лінгвістики та інформаційних технологій. Ця специфіка, в свою чергу, зумовлює можливість реалізації майбутніх фахівців в різноманітних онлайн-професіях, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій.

Спеціалізації тих, хто працює зі словом у сучасному інтернет-просторі, – це неймери, рекламисти, копірайтери, рерайтери, PR- і SMM-фахівців, SEO-менеджери, блогери, навіть журналісти, UX-копірайтери та інші [1, с. 20]. Наприклад, UX-копірайтер – новий напрям в Україні, але вже знайомий європейцям і американцям. Зокрема, можна зустріти подібні вакансії від Uber, Bloomberg, Google та інших відомих компаній. Такий спеціаліст спільно з дизайнером працює над інтерфейсами, тобто відповідає за текстове оформлення спливаючих підказок, кнопок, електронних форм та іншого – усього, з чим клієнт стикається, потрапляючи на ресурс.

Серед знань і навичок, необхідних для роботи копірайтера виділяють такі:

1. Володіння мовою. Сюди входить не тільки грамотність, а й розуміння стилістики, законів синтаксису.

2. Уміння писати лаконічні, але захопливі тексти: «справжнє мистецтво копірайтингу – розповідати цілі історії в декількох реченнях».

3. Високий емоційний інтелект. Кожен працівник рекламної сфери повинен бути трохи психологом. Потрібно розуміти цільову аудиторію, знаходити її слабкі та сильні сторони, вміти правильно до неї звернутися.

4. Англійська та інші іноземні мови. SEO-копірайтерам вони стануть у нагоді, щоб шукати інформацію на зарубіжних ресурсах. А рекламникам і SMM-копірайтерам – щоб працювати з європейським і американським ринком.

5. Аналітичний склад розуму. Допоможе швидко розібратися в новій темі, виділити найголовніше у великих обсягах інформації, а після – створити логічний текст.

6. Креативність. Адже копірайтинг – це в першу чергу творча професія.

Говорячи про копірайтинг як фахову діяльність прикладних лінгвістів, не можна оминати кореляцію необхідних навичок і знань для цієї діяльності з іншими дисциплінами, що наповнюють освітньо-професійну програму їхньої підготовки.

Наприклад, сучасна українська мова, стилістика і культура мовлення, дискурсологія забезпечують фахове володіння мовою не тільки в аспекті грамотності, але й розуміння стилістики та синтаксису, важливих для специфіки роботи копірайтера з різножанровими текстами (рекламні слогани, пресрелізи, бренд-легенди, новинні сюжети, інтерв'ю, експертні та інформаційні статті тощо).

Перелік дисциплін, пов'язаних із вивченням основної і другої іноземної мови, корелює з вимогою до копірайтерів знати на належному рівні, створюючи різножанрові тексти, принаймні одну з іноземних мов.

Наявність психолінгвістики в освітньо-професійній програмі прикладних лінгвістів сприяє виробленню у студентів навичок розуміння аудиторії, на яку спрямовано створюваний текст, співвідношення словесних прийомів із психічними закономірностями людини.

Таким чином, копірайтинг та його різновиди, як-от: рерайтинг, блогінг, неймінг тощо – можуть стати фаховою діяльністю випускників спеціальності «Прикладна лінгвістика», що підтверджено змістом та наповненням відповідної освітньо-професійної програми, наявністю в ній дисциплін, які забезпечують набуття студентами знань і навичок цього фаху.

Література

1. Слободянюк Элина. Клад копирайтера : монографія. Харків : Фоліо, 2017. 224 с.
2. Трухімович С. В. Реклама. Конспект копірайтера : монографія. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 96 с.
URL: http://crespo.com.ua/wpcontent/uploads/Demoversia_konspekty_kopirajtera2012-new.pdf
3. ОП 035.10 Бакалавр Прикладна лінгвістика 2020 pdf. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1Bk_UWu86XcK_Nt68Bh9hnLGclfwLXqJv

МАКРО- Й МІКРОСТРУКТУРА СЛОВНИКА ТЕРМІНІВ КОНСТРУКЦІЙНОЇ ГРАМАТИКИ

Г. В. Ситар, К. О. Адамусік

У зв'язку із стрімким розвитком терміносистеми граматики конструкцій (англ. *Construction Grammar*) [2, 3, 4, 5 та ін.] виникла потреба у створенні спеціального словника термінів, у якому було б зібрано, уніфіковано і стандартизовано терміносистему цього напрямку лінгвістики. Попри значну кількість англomовних праць, англійська терміносистема конструкційної граматики ще не була об'єктом окремого вивчення. Водночас створюваний авторками словник є і першою спробою опрацювати та систематизувати терміносистему конструкційної граматики в українській мові в зіставленні з англійською.

Метою цього дослідження є систематизація термінів конструкційної граматики та подання цих термінів у вигляді впорядкованого словника термінів. Для цього розв'язано такі завдання: 1) сформовано реєстр термінів граматики конструкцій; 2) визначено макроструктуру словника; 3) опрацювано структуру словникової статті; 4) укладено словникові статті в межах створюваного словника тлумачно-перекладного типу.

Одним із найважливіших етапів укладання словника є опрацювання його концепції, визначення макро- й мікроструктури. Під макроструктурою розуміємо загальну структуру лексикографічної праці, що охоплює його важливі складники; під мікроструктурою – безпосередньо структуру словникової статті [1, 24–25].

О. Демська зазначає, що макроструктура словника може бути повною або усіченою. Повна макроструктура передбачає такі структурні одиниці, як вступ, передмова, власне словник, граматична довідка, правила користування словником, списки скорочень, джерел і власних назв різного типу. До повної макроструктури може також входити короткий теоретичний розділ, що присвячений певним теоретичним аспектам лексикографічного опису словникових одиниць. Усічена макроструктура включає неповний набір названих вище структурних одиниць. Переважно повну макроструктуру мають великі академічні словники, а усічену – перекладні та шкільні словники, довідники й комерційні лексикографічні продукти [1, 102].

У нашому словнику на сьогодні є передмова, список умовних позначень, власне-словник, алфавітний покажчик термінів, список джерел.

Визначальним складником словника є його реєстр, принципи і джерела його укладання зумовлені поставленими завданнями, типом і призначенням лексикографічної праці. Одиницями реєстру спеціалізованого словника термінів є лексеми, систематизовані за алфавітним принципом. На сьогодні реєстр створюваного словника налічує 249 термінів, він включає власне-терміни конструкційної граматики й терміноодиниці дотичних лінгвістичних напрямів. Цей словник укладено для лінгвістів, студентів і всіх тих, кого цікавлять сучасні напрями граматичних досліджень.

Подаємо зразки укладених словникових статей:

КОЕФІЦІЄНТ ДАЙСА, *-a*, ч.р. — статистичний індекс, який «визначається як частота конструкції, поділена на середнє арифметичне частот її компонентів» (Ситар 2017, 287).

Синоніми: індекс Дайса, коефіцієнт Сьоренсена, коефіцієнт Дайса-Сьоренсена, коефіцієнт Дайса-Брея, нормалізоване очікування.

Англійською: Dice coefficient, Dice, kDice.

КОНСТРУКЦІЯ, *-і*, ж.р. (*лат. constructio* – побудова) — «формо-змістоваа пара <Ф – форма, С – семантика>, у якій деякий аспект форми або деякий аспект семантики не є чітко передбачуваним зі складників конструкції або з інших раніше визначених конструкцій» (Goldberg 1995, 4).

Англійською: Construction.

ПРІНЦИП СЕМАНТИЧНОЇ СУМІСНОСТІ, *-у*, ч.р. (*лат. principium* – основа, начало; *гр. semantikos* – що має значення, означає) — принцип, «згідно якого лексема може вживатися (або ймовірно вживатися) у певній граматичній конструкції, якщо їхні значення сумісні» (Stefanowitsch 2005, 4).

Англійською: The Principle of Semantic Compositionality.

У словнику термінів конструкційної граматики кожна заголовна одиниця надрукована окремим рядком з абзацу великими літерами напівжирним шрифтом. Структура кожної словникової статті включає в себе заголовну одиницю в початковій формі, її пояснення, а також еквівалент англійською мовою. Для пошуку англійських або українських еквівалентів використано передусім англомовні й українськомовні наукові джерела з проблем конструкційної граматики, новітній англо-український, українсько-англійський словник та онлайн-платформа ABBYY Lingvo Live, а також лінгвістичні термінологічні словники і енциклопедії. За відсутності відповідника в українських працях оригінальні англійські терміни були передані шляхом транскодування або калькування. Для зручності користування кожна заголовна одиниця має вказівку на місце наголосу.

Після реєстрової одиниці подано граматичну довідку. Зокрема, для іменника це флексія родового відмінка однини, вказівка на рід. Слова, що вживаються у множині, після закінчення родового відмінка мають відповідну позначку «мн.». Після тлумачення терміна в дужках наведено посилання на джерело, у якому зафіксовано й дефіновано цю одиницю.

Одним із найважливіших завдань у праці з українським реєстром було дотримання лексичних норм української мови. Орфографія словника відповідає нормам чинного правопису. Реєстр перевірено на лексикографічну замкненість, тобто в ньому наявні всі терміни, що містяться в словникових дефініціях.

За кількістю компонентів терміни можуть бути однослівними (простими) й багатослівними (складеними). У словнику відбито обидва типи, причому кількість складених термінів переважає (83 простих і 166 складених). Передусім це стосується багатоконпонентних моделей, у яких слова поєднані за допомогою прийменників, наприклад: *модель на основі асоціацій, запис у бокс-стилі, властивості конструкції на рівні складників*.

До деяких слів було знайдено стислу етимологічну інформацію, яку розміщено в дужках після заголовного слова. Варто зазначити, що серед слів, до яких було знайдено етимологічну інформацію, переважають слова латинського (*квазіскладне речення, колокація, конструкція*), грецького (*внутрішній синтаксис конструкції, конструктивна ідіома*) й англійського походження (*бокс-діаграма, фрейм*).

Синоніми, якщо вони є, наведено після тлумачення заголовного слова й ілюстрації, їх обов'язково введено до загального реєстру термінів. У словнику конструкційної граматики є 10 випадків синонімії термінів: *бокс-діаграма, рамкова діаграма, схема боксового типу, запис у бокс-стилі; дерево залежностей, граф залежностей; коефіцієнт Дайса, індекс Дайса, коефіцієнт Сьоренсена, коефіцієнт Дайса-Сьоренсена, коефіцієнт Дайса-Брея* та ін. Зазначимо, що існування нетотожних назв відповідного статистичного коефіцієнта пояснюється тим, що «незалежно один від одного різні вчені з різних країн у різних галузях знань ввели індекс збігу (coincidence index) для визначення подібності двох явищ» [2, 286].

У словнику використано систему умовних позначень: *англ.* – англійська; *гр.* – грецька; *ж. р.* – жіночий рід; *лат.* – латинська; *мн.* – множина; *невідм.* – невідмінюване слово; *нім.* – німецька; *с. р.* – середній рід; *фр.* – французька; *ч. р.* – чоловічий рід.

Зараз авторки словникового проєкту працюють над створенням електронної версії словника.

Література

1. Демська О. М. Вступ до лексикографії. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
2. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики: монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
3. Goldberg Adele. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. 1 edition. University Of Chicago Press, March 15, 1995. 271 p.
4. Stefanowitsch Anatol, Gries St. Th. Covarying collexemes. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. 2005. № 1. Pp. 1-43.
5. The Oxford Handbook of Construction Grammar. Edited by Thomas Hoffmann and Graeme Trousdale. New York : Oxford University Press, 2013.

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ У ЖІНОК В СИТУАЦІЇ МІЖРОЛЬОВОГО КОНФЛІКТУ: ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

О. В. Бацилєва, Н.С. Горелова

Проблема гармонійного особистісного і професійного розвитку жінки, збереження її психологічного та фізичного здоров'я є одним з найбільш актуальних питань у сучасній психології. Виникнення міжрольових суперечок у жінок призводить до розбалансованості їх психоемоційного та фізичного станів, негативно відбивається на основних видах діяльності, шкодить сімейному благополуччю і може призвести до розвитку у жінки синдрому емоційного вигорання.

Такий феномен як міжрольовий конфлікт, за різних обставин, призводить як до конструктивних, так і до деструктивних наслідків. Він може бути як поштовхом до змін і особистісного прогресу, так і стати джерелом стресу, тривоги, породжувати незадоволеність собою, розчарування і виснаження.

За результатами низки досліджень, серед основних причин виникнення неадекватної реакції на поєднання різних соціальних ролей і подальшого виснаження є дефіцит часу [2, 3]. Відомо, що саме управління часом є одним із найбільш дієвих інструментів успішних людей та є відмінною рисою ефективного керівника – уміння сконцентруватись на поставлених задачах, їх послідовне виконання, розумна пріоритезація справ, які слід виконати, дозволяє підвищувати свою ефективність та допомагає знизити тривогу, уникнути розчарування та виснаження. Отже, ефективний тайм-менеджмент є дієвим шляхом для попередження міжрольового конфлікту та розвитку емоційного вигорання.

При організації робочого часу важливою є не лише економічна ефективність, а й фізіологічна стабільність організму. Також слід звертати увагу на ефективний розподіл навантаження, з урахуванням індивідуальних особливостей організму. Адже у кожної людини є власні цикли, періоди коли відбувається сплеск енергії та навпаки, періоди спокою. Важливим у попередженні емоційного вигорання є й правильна організація робочого місця та місця відпочинку – зручне розташування місця роботи, добре обладнане робоче місце, сприятлива атмосфера в колективі, відповідно допомагатиме тримати необхідний життєвий баланс сил.

Вагоме значення при уникненні міжрольового конфлікту має відмежування професійних обов'язків від сімейних, а виконання цієї стратегії дозволить вчасно змінювати ролі і вони не вступатимуть у суперечності між собою. Правильне планування як робочого, так і позаробочого часу – власного дозвілля, захоплення, часу на спілкування з родиною – допоможе повною мірою реалізувати всі соціально-демографічні ролі жінки, у тому числі й як матері, берегині, дружини, і тим самим усунути почуття провини.

Цікаво, але у дослідженнях з організаційної психології одним із провідних чинників розвитку емоційного вигорання вважають проблему делегування повноважень, тому побудова ефективної системи делегування повноважень, або розподілу обов'язків, як у дома, так і на роботі, допомагає знизити фізичну та емоційну напругу, тривожність та стати на заваді розвитку емоційному вигоранню жінки. Для побудови ефективної системи делегування надзвичайно важливою є професійна комунікативна компетентність, як складова загальної комунікативної компетентності, що являє собою сукупність когнітивних, емоційних та поведінкових особливостей, яка базується на вмінні продуктивно спілкуватись

з усіма учасниками професійної взаємодії, вибудовуючи конструктивні відносини, уникаючи конфліктних ситуацій. Низький рівень комунікативної компетентності є основою для виникнення різноманітних проблем у професійній діяльності, оскільки призводить до порушення спілкування та ускладнює взаємодію з колегами і роботу в команді, що в свою чергу також провокує розвиток емоційного вигорання.

Ще одним із основних атрибутів, що забезпечують ефективне функціонування особистості, збереження її активності та попереджає розвиток або відповідні ускладнення синдрому емоційного вигорання виступає ефективна психічна саморегуляція. У психологічному контексті саморегуляція трактується як системно організований процес підтримки та управління всіма видами активності людини, забезпечення ефективної роботи та рівноваги всіх функціональних систем організму. У практично орієнтованому розумінні, психічна саморегуляція – це свідомо контрольований людиною психічний самовплив з метою покращення власного стану, психологічного захисту та подолання конфліктів [1]. Оскільки емоційне вигорання пов'язане з емоційною сферою людини, поряд з розвитком раціонального інтелекту, важливим є розвиток емоційного інтелекту та його основних складових, що є передумовою розвитку гармонійної особистості.

Загальна стратегія психологічної допомоги при міжрольовому конфлікті та пов'язаному з ним емоційному вигоранні полягає у конструктивній взаємодії з внутрішнім «Я». Слід зазначити, що велику групу захисних стратегій формує усвідомлення жінкою установок, ціннісних орієнтацій, вироблення нею власних психологічних стратегій. Особливості вибору захисних стратегій залежать від індивідуально-психологічних особливостей людини, складності конфлікту, його впливу на психіку та поведінку людини. Зазвичай виокремлюють три типи рольового переструктурування, пов'язані з ефективністю розв'язання рольового конфлікту: 1) рольова перебудова (виникає при переоцінці жінкою своїх ролей, зменшенні кількості вимог усередині ролі, передача своїх обов'язків, або їх частини, іншим людям або інститутам); 2) рольове подолання (виражається у відмові від виконання деяких ролей та концентрацією на тих ролях, що залишилися); реактивне рольове поводження (полягає у експансії ролей, жінка виконує усі ролі, водночас зменшує до них вимоги) [4].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що психологічна допомога при емоційному вигоранні у працюючих жінок в ситуації міжрольового конфлікту має вирішувати сукупність завдань та охоплювати низку напрямків. На нашу думку, саме соціально-психологічний тренінг, спрямований на формування навичок тайм-менеджменту, комунікативної компетентності, психічної саморегуляції з вибором конструктивної стратегії рольового переструктурування за допомогою різноманітних тренінгових вправ та вирішенням ситуаційних задач є найбільш ефективним засобом профілактики емоційного вигорання та збереження загального та професійного здоров'я жінок. Розробка такого тренінгу та активне його практичне впровадження є перспективою нашого подальшого дослідження.

Література

1. Бацилева О. В., Пузь І. В. Психічна саморегуляція як засіб збереження благополуччя особистості в межах освітнього простору. *Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі неперервної освіти*; за науковою редакцією Матохнюк Л. О. / Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (30–31 жовтня 2020 року). № 3 (29). Вінниця: КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2020. С. 28–32.
2. Горелова Н. С. Емоційне вигорання: детермінанти та стадії розвитку. *Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.* Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29–30 січня 2021 року). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2021. С. 151–154.
3. Друкер П. Эффективный руководитель. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012. 240 с.
4. Пампуха Л. О. Чинники внутрішньоособистісних рольових конфліктів у жінок керівників. С. 290–297. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i4/37.pdf>.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ПОВЕДІНКИ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Д. С. Биковська

У сучасному світі існує безліч думок щодо місця міжособистісних стосунків у життєдіяльності людей. Дослідники в різних галузях психології приділяють особливу увагу вивченню проблеми міжособистісних взаємин у різноманітних сферах життя людини. Практично у всі часи питання взаємовідносин між людьми було актуальною темою та жваво обговорювалося науковим співтовариством. Адже соціальне становлення особистості відбувається саме через її діяльність, взаємодію і спілкування з іншими людьми, у процесі чого набувається як соціальний досвід, так і створюється власна система цінних для особистості міжособистісних і суспільних взаємозв'язків з оточуючим світом.

Метою даної роботи є здійснення теоретичного аналізу, щодо особливостей форм поведінки у міжособистісній взаємодії.

Вивчення міжособистісної взаємодії у психології не є новим, у різні часи вона була предметом вивчення багатьох вчених. Так, С. Ю. Головін, в широкому сенсі розуміння, трактує міжособистісну взаємодію як випадковий чи спланований, приватний чи публічний, довгий чи короткочасний, вербальний чи невербальний особистісний контакт двох чи більше людей, внаслідок чого відбувається взаємна зміна їх поведінки, діяльності, відносин, установок. Якщо говорити про це явище у більш вузькому сенсі, то це система взаємообумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, при якій поведінка кожного із учасників виступає одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку інших [2, с. 74].

На думку В. Н. Куніциної, Н. В. Казарінової, В. М. Погольшиної міжособистісна взаємодія – це взаємні дії учасників спілкування, направлені на співвідношення цілей кожної із сторін і організацію їх досягнення у процесі спілкування. Вони стверджують, що взаємодія між людьми може бути міжособистісною, якщо вона відповідає певним критеріям, а саме: 1) у ній бере участь невелика кількість людей; 2) це безпосередня взаємодія, тобто її учасники знаходяться у просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, торкатись один одного, легко здійснюють зворотний зв'язок – це особистісно-орієнтоване спілкування; 3) припускається, що кожний учасник визнає незамінність, унікальність свого партнера, бере до уваги особливості його емоційного стану, самооцінки, особистісних характеристик [1, с. 12].

У питанні міжособистісної взаємодії важливим аспектом є розуміння того, які ж існують форми поведінки у даному виді взаємодії. Говорячи про різноманітні поведінкові форми у міжособистісній взаємодії, найбільшу увагу у соціальних психологів викликають саме деструктивні форми взаємодії, конфліктна взаємодія, взаємодія на основі дружби і любові.

Першою групою є деструктивні форми взаємодії, вони можуть ускладнювати або взагалі руйнувати взаємини. Такими формами є маніпулятивне спілкування, агресивна взаємодія, авторитарний стиль спілкування. Навіть мовчання може бути деструктивним, особливо якщо воно приховує важливу інформацію чи використовується як засіб покарання партнера. Деструктивну взаємодію можуть спричинити особистісні риси людини (наприклад, хитрість, схильність до наклепів, упередженість, стереотипне мислення.). Така людина не обов'язково переслідує якісь особисті вигоди, а діє, піддаючись неусвідомлюваним мотивам самоствердження, суперництва тощо. До феноменів, які підсилюють деструктивну взаємодію, можна віднести агресію, упередження, обман та егоїзм [3].

Наступною групою є конфліктна взаємодія. У процесі взаємодії між її учасниками можуть виникнути часткові суперечності, іноді й антагонізм позицій, що є наслідком розбіжностей їх цінностей, цілей, мотивів. Ускладнення та загострення суперечностей є свідченням міжособистісного конфлікту. Соціальна психологія зосереджується на таких

аспектах, як усвідомлення конфлікту її учасниками; виокремлення соціально-психологічних складових, котрі зумовлюють внутрішню позицію конфлікту – сукупність мотивів, інтересів, цінностей, що спонукають індивіда, групу до участі в розв'язанні суперечностей; з'ясування причин і стадій формування суб'єктивного образу конфліктної ситуації та ін. Слід наголосити, що за одних умов конфлікт може бути результатом відмінності базових цінностей, моральних якостей, особливостей світосприйняття індивідів, за інших – він може виникати, навіть через дріб'язкові причини. У міжособистісному конфлікті послаблюється здатність його учасників до саморегуляції, свідомого самоконтролю, знижується стійкість до стресів і фрустрації, не рідкісними є афективні дії [3].

Наступною важливою групою є взаємодія на рівні дружби і любові. На перших етапах взаємодії, під час первинного контакту (на рівні сприймання), між людьми можуть виникнути специфічні емоційні відносини, котрі визначають привабливість одного індивіда для іншого. Ці відносини називають атракцією [3].

Дружня взаємодія вважається найвищим рівнем кооперації індивідів. Дружба – особлива форма міжособистісної взаємодії, яка характеризується індивідуально-вибірковими стосунками, взаємною прихильністю учасників спілкування, посиленням процесів афіліації, високим рівнем задоволеності міжособистісними контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів. Суттєвим чинником дружби є безпечне спілкування з іншим на інтимній дистанції, щирість у стосунках, відкритість почуттів, взаємний інтерес до справ іншого, активна взаємодопомога, максимальна відвертість, демонстрація взаєморозуміння, задоволення від взаємин [4].

Говорячи про любов, то саме у цьому прояві набуває найбільшої інтимності міжособистісна взаємодія. Взагалі любов характеризується високим ступенем емоційно-позитивного ставлення до іншої людини, станом сильного потягу до єднання з нею [3].

Підводячи підсумки теоретичного аналізу можна зробити наступні висновки, що у даному питанні ми можемо виділити існуючі різноманітні поведінкові форми у міжособистісній взаємодії, а саме – деструктивні форми взаємодії, конфліктна взаємодія, взаємодія на основі дружби і любові. Усі ці поведінкові форми безпосередньо впливають, як в позитивному так і в негативному ключі, на характер міжособистісної взаємодії. Враховуючи, що одним з найбільш ефективних періодів для становлення різних форм міжособистісної взаємодії є юнацький період, перспективою нашої подальшої роботи вважаємо дослідження гендерних особливостей у виборі стратегій міжособистісної взаємодії у юнацькому віці.

Література

1. Куницяна В. Н. Межличностное общение. *Учебник для вузов*: Питер. 2003. 544 с.
2. Опрошанська Л. В., Рютін В. В. Проблемна міжособистісна взаємодія а оперативно-службовій діяльності військовослужбовців прикордонної служби України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 10. С. 70-79.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. К.: Либідь. 2004. 576 с.
4. Татенко В. О. Психологія інтимного життя: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград. 2013. 300 с.

УДК 159.9.742

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСНОВНИХ ТИПІВ СЕРІЙНИХ ВБИВЦЬ

К. М. Васюк

Серійні вбивства є одним з найстрашніших і в той же час загадкових для науки видів злочинів. Не дивлячись на досить обширний емпіричний матеріал, і дотепер не зрозумілі остаточно мотиви і чинники даних злочинів, але певну ясність в це питання допомагає внести

типологія цих злочинців. Серійні вбивці – це досить різноманітна когорта злочинців і вони суттєво відрізняються за мотивами, способом скоєння злочину і вибором жертви. Як правило, основним методом дослідження є спостереження і аналіз особистості тих злочинців, яких вдалося знайти і затримати.

Одним з перших подібне дослідження провів Д. Проулкс (Proulx J.), він обстежив 40 сексуальних вбивць-в'язнів в провінції Квебек в Канаді, розробив типологію злочинців, що диференціюють різні стилі їх поведінки.

Одне з найбільш ранніх досліджень проводили співробітники ФБР – Р. Ресслер, Д. Дуглас, А. Бюргесс (Ressler R., Douglas J., Burgess A.). Ця наукова робота почалася з дослідження 36 сексуальних вбивць з в'язниць США, які вчинили як поодинокі, так і серійні злочини. Підсумком цієї роботи є розробка мотиваційної моделі сексуальних вбивць, а також типології злочинців і злочинів, що передбачає відмінність в рівнях поведінкової складності, що проявляється в кримінальній діяльності.

Іншим, важливим для розвитку кримінального профілювання дослідженням з'явилася робота Г. Годвіна (Godwin G.), який провів аналіз 96 випадків серійних вбивств в Північній Америці. У комбінації з проведенням статистичного аналізу різних демографічних даних по злочинцям, дослідження виявило 4 поведінкових аспекти: когнітивний об'єкт (мета), афективний (емоційний) об'єкт, когнітивне засіб (стиль), емоційний засіб (стиль).

Бельгійський дослідник Ф. Джерард (Gerard F.) зібрав дані по 33 сексуальним вбивцям. Це дослідження було спрямоване на комбіноване вивчення поведінкових патернів злочинця в кримінальній ситуації і типологічно демографічних характеристик вбивць. Результатом цього аналізу стала розробка двох типів вбивств, які отримали назву опортуністично-імпульсивного і садистського типу. Перший характерний для спонтанного типу злочинця, який діє з мінімальною рефлексією. Другий тип проявляється в плануючому стилі з елементами садизму.

Д. Мелой (Melo J.), вивчив 38 серійних убивць і класифікував серійні вбивства на «компульсивні» і «кататимні». «Компульсивний» описується як злочин, для якого характерні організовані місця злочинів. В осіб, які їх вчинили, виражений сексуальний садизм і антисоціальні, нарцисичні прояви особистісних розладів. Вони емоційно відчуждені, з вираженими рисами психопатії. «Кататимні» – характеризуються неорганізованим вибором місця злочину, у осіб, які їх здійснюють – порушення настрою, шизоїдні порушення особистості. Вони помірно психопатичного типу, мають в минулому фізичну (або сексуальну) травму

В. Майерс (Myers W.) провів аналіз сексуальних вбивств (замахів на вбивства), скоєних молодими злочинцями. Його дослідження охоплювало 16 осіб, засуджених до тюремного ув'язнення в штаті Флорида США. Ця робота робилася для отримання відомостей про створену ФБР дихотомії – організований / неорганізований злочинець. 38 % ідентифікували як організовані, 31 % – як неорганізовані, 31 % – як змішані.

Організований серійний вбивця – це чоловік середнього рівня розвитку інтелекту, соціально добре адаптований, красномовний і зовні скоріше виглядає непримітно. Він планує злочину за тривалий час і вибирає свою жертву, з якої він навмисно починає спілкуватися, за певними критеріями – стать людини, зовнішній вигляд, вік, професія, спосіб життя або стиль одягу. Злочином часто передує серйозний стрес у формі фінансових, професійних, партнерських (подружніх) проблем. У своєму подружньому житті злочинець не знаходить сексуального задоволення. Для нього значимі його агресивні і сексуальні фантазії, які він реалізує у вигляді ритуалу при злочині. Його спонуканням (мотивом) є бажання тотального домінування (влади) над жертвою. Злочин здійснюється в заздалегідь визначеному злочинцем місці.

На противагу цьому, неорганізований злочинець, як правило, низького інтелектуального рівня розвитку, соціально непристосований, живе один і малоконтактний. Він скоює злочини спонтанно, іноді під впливом ілюзорних (маячних) уявлень. Напад відбувається блискавично, жертва швидко побивається. Якщо він взагалі допускає спілкування, то тільки мінімальне вербальне взаємодія. Цей тип злочинця завдає посмертні каліцтва або сексуальні дії над тілом жертви, особливо над статевими органами. У ряді випадків він розділяє тіло на частини і забирає їх з собою. Вони мають значення трофея або

фетиша, які пізніше дають можливість знову пережити злочин. Труп і сліди злочину залишаються на місці злочину.

В сучасній кримінальній психології перевага віддається типології, яка виділяє 4 типи серійного вбивці на основі переважної у нього мотивації:

1 – кілер-візіонер – у нього часто виникають галюцинації і маревні уявлення, які підштовхують його до вбивства певних жертв. Цей тип слід класифікувати як психопатичний і несамовитий, серед серійних вбивць кількісно представляє виключення;

2 – кілер-місіонер – вирішує таким войовничим способом переслідувати і карати представників певних соціальних груп, яких він ненавидить;

3 – кілер-гедоніст – представники цієї категорії неоднорідні і включають три підгрупи: хтиві вбивці, яким сам акт вбивства доставляє сексуальне задоволення; кілери-шукачі пригод, які вбивають не через сексуальних мотивів, а через цікавість і інтересу до екстремального досвіду скоєння вбивства. В обох варіантах можуть відбуватися садистські дії, включаючи спотворення і розчленування жертв. Представники третьої підгрупи - кілери, орієнтовані на комфорт, не цікавляться процесом вбивства. Вони вбивають жертву з тим, щоб досягти інших цілей - для власної безпеки, для присвоєння особистого майна. Вибір ними коштів і обставин злочину визначається тільки прагматичними міркуваннями;

4 – кілери-які прагнуть до влади і контролю – ці вбивці прагнуть до тотального контролю над жертвою і домінування над чиймось життям або смертю. На передньому плані стоїть не сексуальне задоволення, а можливість вдатися до сексуальних дій.

Таким чином, ми можемо відзначити наявність досить суттєвого переліку типологій, які все ж мають спільні риси, що чітко виділяють за стилем поведінки 2 основних типи – організованого та неорганізованого серійного вбивцю, а за мотивами цей перелік трохи різноманітніший і включає 4–6 основних типів. Такі класифікації звичайно умовні, але дозволяють скласти психологічний портрет злочинця і звузити коло пошуків, оскільки даний тип злочинців має досить шаблонну і передбачувану поведінку. Одною з основних завдань є розробка теорій, що точніше визначають причини появи таких особистостей та дозволяють чітко відносити певних осіб до груп ризику.

Література

1. Дворкин В. Н. Серийные преступники. Москва: АСТ, 1991. 365 с.
2. Метелев А. В. Использование специальных психологических знаний при раскрытии серийных убийств: Методические рекомендации. Ижевск: Ижевский филиал Нижегородской академии МВД России, 2009. 90 с.
3. Хаер Р. Лишенные совести. Пугающий мир психопатов»: Москва. ЕКСМО, 2007. 160 с.

УДК 159.92 : 37.013.42

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ЗДОРОВ'Я В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

І. М. Гресько

Загальновідомо, що у молодому віці люди схильні недооцінювати значення здоров'я та важливості його постійного підтримання та зміцнення. Звичайно, останніми роками серед молоді поширилася мода на дотримання здорового способу життя (ЗСЖ) та відмови від шкідливих звичок, що є позитивним явищем для суспільства. Однак, незважаючи на це, студентство активно потребує превентивних заходів щодо формування відповідального ставлення до здоров'я, яке передбачає дотримання основних принципів здорового способу життя та відчуття відповідальності за власне самопочуття і стан організму.

Слід зазначити, що наразі умови навчання для студентів зазнали значних змін, адже через пандемію COVID-19 навчання відбувається в дистанційному режимі. Все ж, не змінилося головне – студентська молодь більшість свого часу проводить у навчальному процесі. Тож освітнє середовище має змогу впливати на рівень знань студентів у сфері здоров'я, формувати ставлення до здоров'я та прищеплювати корисні звички.

Мета роботи – теоретичний огляд явища формування відповідального ставлення студентів до здоров'я в освітньому середовищі.

Відомо, що у студентському віці відбуваються не лише якісні зміни інтелектуальної сфери, а й самовизначення особистості, становлення самосвідомості, ціннісних орієнтацій та життєвих орієнтирів. Даний період є одним із найсприятливіших для формування ставлення до здоров'я, що як будь-який інший процес вимагає не лише активності з боку людини, а й цілеспрямованого впливу, організацію та керівництво зі сторони оточення. Власне процес формування можна розуміти як оволодіння певними рисами чи якостями, які необхідні для успішної життєдіяльності [3, с. 28].

Формування відповідального ставлення до здоров'я потрібне тому, що відповідальність виступає регулятором поведінки людини, коли вона розуміє наслідки своїх дій і відчуває свій вплив на власне життя [4, с. 104]. Аналіз наукових джерел показав, що у структурі відповідальності виділяють декілька елементів, а саме:

- когнітивний компонент відповідає за осмислення і розуміння змісту відповідальності (наприклад, розуміння змісту феномену здоров'я, його факторів позитивного чи негативного впливу тощо);

- емоційний компонент – це спектр емоцій (позитивні чи негативні емоції), які відчуває людина, коли виконує дії, пов'язані зі змістом відповідальності;

- мотиваційний елемент виражається або у прагненні бути в колективі, або у виконанні певних дій для привернення уваги з боку оточуючих і отримання винагороди;

- динамічний – це виконання важких і відповідальних дій або повна відмова від цього через пасивність;

- регулятивному компоненту властива інтернальність (здатність до самокритичності) або екстернальність (перекладання відповідальності на зовнішні обставини);

- результативна складова розуміється як результативність виконання дій [6, с. 107–108].

Таким чином, формування у студента відповідального ставлення до здоров'я в умовах освітнього процесу передбачає роботу над збагаченням знань молоді про здоров'я та здоровий спосіб життя, розвитком інтернальності особистості та підтримці студента у його діях, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я.

Відповідальне ставлення студента до здоров'я передбачає формування у нього внутрішньої позиції, що проявляється у регуляції реакцій і вольових діях щодо факторів здоров'я для поєднання особистих можливостей і можливостей середовища з метою підтримання здоров'я [2, с. 41]. Також дане явище можна розуміти як вольове утворення особистості, що включає розуміння студентом значущості здоров'я і необхідності турботи про нього, виконання цілеспрямованих дій щодо його збереження та розвитку [1, с. 67].

Як зазначають деякі автори, часто на заваді до отримання інформації про сферу здоров'я стають ряд чинників, зокрема негативний минулий досвід, що сформував певні переконання людини, звичка сприймати здоров'я як належне, механізми психологічного захисту психіки (наприклад, заперечення чи витіснення) або несприятливий вплив мікро- чи макрооточення на людину тощо [5, с. 317].

Для уникнення або мінімізації впливу вищезазначених чинників важливо запроваджувати систему заходів направлення на збагачення знань молоді про здоров'я, принципи здорового способу життя, можливі наслідки шкідливих звичок та ін. Такими заходами у закладах вищої освіти можуть бути тижні здоров'я, виховні години, тематичні соціально-психологічні тренінги, заняття з фізичної культури, семінари чи вікторини, присвячені темі здоров'я, безпосередній приклад викладачів у дотриманні ЗСЖ, проектна та волонтерська діяльність студентів, спрямована на ознайомлення студентської молоді з темою

здоров'я, а також надання доступу до спортивного майданчика університету та ін. В умовах дистанційного навчання відтворити всю можливу систему заходів складно, однак деякі з названих пунктів можуть бути використані в онлайн-режимі.

Отже, як в минулому, так і на сьогодні тема здоров'я молодого покоління залишається актуальною. Студентська молодь є потенціалом розвитку держави, тому формування відповідального ставлення до власного здоров'я має стати одним із ключових завдань кожного закладу вищої освіти. Для досягнення даної мети існує низка варіантів заходів, що можуть сприяти розвитку відчуття відповідальності за власне здоров'я та життя загалом.

Подальші наукові пошуки вбачаємо у дослідженні психологічних механізмів впливу Я-концепції на ставлення особистості до здоров'я.

Література

1. Гресько І. М. Формування відповідального ставлення до здоров'я як актуальна проблема сьогодення. *Науковий журнал з соціології та психології «Габітус»*. Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. Видавничий дім «Гельветика». Вип. 17, 2020. С. 62–68.
2. Гусак П. М., Зимівець Н. В., Петрович В. С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: Монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 219 с.
3. Крупник З. І. Формування відповідального ставлення до здоров'я у вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації: дис. канд. пед. ...: 13.00.05 Умань, 2016. 306 с.
4. Орєєва С. В., Хачатрян В. В., Лозенко Н. М. Відповідальність за власне здоров'я як домінуючий аспект здоров'язбереження студентів. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*: зб. наук. пр. К. : Національний авіаційний університет, 2017. Вип. 1(10). С. 102–107.
5. Супрун Д. М. Когнітивна, емоційна та поведінкова складова у детермінації поняття «ставлення до здоров'я». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2010. Вип. 16. С. 315–318.
6. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 106–112.

УДК 316.663.23

РОЛЬ БАТЬКІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ: ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ

А. А. Дударенко, І. В. Пузь

В ході філогенезу феномен сім'ї набув статусу фундаментального соціального інституту, що слугує підґрунтям для функціонування усталених суспільних режимів, зберігаючи та поширюючи специфічні традиції, звичаї та норми. Проте існують підстави стверджувати, що першочергова роль родини передбачає не підтримку нормального перебігу процесів у макросередовищі, а спрямована на забезпечення потомства необхідними ресурсами для всебічного конструктивного розвитку. Отже, виховну функцію можна ідентифікувати як невід'ємний сімейний атрибут, який вимагає від батьків максимальної мобілізації внутрішнього потенціалу батьків задля надання дитині достатнього рівня турботи, що в подальшому дасть їй змогу самоактуалізуватися на здоровій фізичній та духовній основі. Загальновідомо, що між представниками чоловічої та жіночої статей існують базові відмінності, які обумовлюють низку розбіжних тенденцій у пізнанні та перетворенні навколишньої дійсності. Саме тому проблема впливу батька та матері на процес виховання дітей характеризується як теоретичною, так і практичною значущістю, адже удосконалення дитячо-батьківських взаємостосунків може викликати поліпшення становища інституту сім'ї в умовах сучасного суспільства.

Метою даної роботи є висвітлення ролі батьків у процесі виховання дитини, зокрема розкриття гендерних аспектів.

Сім'я являє собою специфічний морально-психологічний простір, в межах якого дитина має можливість пізнати елементарні закономірності існування оточуючого світу, а

якщо батьки володіють високим виховним потенціалом, то дитина засвоює не лише базові знання, а й культуру життя в цілому. Родину можна ідентифікувати як унікальне явище, котре сприяє не тільки вдалій кооперації людських спроможностей, а й утворює необхідне для зростання молодих поколінь підґрунтя. Загальновідомо, що саме родина забезпечує виникнення у дитини базового почуття безпеки; батьки відіграють роль вкрай важливого для дитини джерела життєвого досвіду, при чому діти навчаються у них певним способам поведінки не тільки засвоюючи безпосередньо повідомлені правила, а й спостерігаючи за наявними у батьків моделями; спілкування в родині дає змогу дитині по мірі дорослішання формувати особисті погляди, норми, установки та ідеї [3].

Аналізуючи складну систему дитячо-батьківських стосунків, насамперед варто сконцентрувати увагу на психічних репрезентаціях, що відображають сутність дітей в межах батьківської свідомості. Дослідник Ситніков В. Л. виявив розбіжності у формуванні даних образів у батьків та матерів. Результати здійсненого ним емпіричного дослідження свідчать про те, що уявлення чоловіків про своїх дітей релевантні уявленням відповідних дітей про самих себе; інакше кажучи, чоловіки меншою мірою, аніж жінки, схильні до стереотипізації дитячих образів. Слід зазначити, що чоловікам також притаманний вищий рівень гендерної вибіркості: на відміну від жінок, чоловіки, як правило, чітко диференціюють образи сина та доньки [1].

Деякі вчені вважають, що серед більшості жінок спостерігається закономірність, сутність якої полягає в стабільному зростанні рівня позитивного сприйняття своїх дітей; чоловіки ж демонструють протилежну тенденцію: чим старшими стають їхні діти, тим менше позитивних оцінок вони викликають у чоловіків. До того ж чоловіки інколи схильні недооцінювати досягнення власних дітей незалежно від статі, зосередившись виключно на здобутках в межах соціальної сфери [1].

Існує думка, згідно з якою емоційна близькість між чоловіками та їхніми дітьми характеризується доволі невисокими показниками, що може бути наслідком низької частоти контактів з дитиною протягом першого року його життя і надалі виражається у формі своєрідного соціального дистанціювання. Проте, в реаліях сьогодення не можна не відзначити суттєву трансформацію вищезазначеної закономірності, оскільки все більше чоловіків залучаються до активної взаємодії із власною дитиною, починаючи ще з пренатального періоду її розвитку, що безумовно має позитивне значення для формування подальших стосунків у системі «батько-дитина» [1].

Варто зауважити, що притаманний чоловікам стиль взаємодії зі своїми дітьми відрізняється від стилю, яким зазвичай керуються жінки [2]. Контакткування матерів з власними дітьми, як правило, пов'язане із піклуванням про актуальний стан благополуччя дитини; чоловіки ж переважною мірою спілкуються з малечею за допомогою гри, супроводжуючи відповідний процес проявами фізичної сили, активності та стихійності. Гра батька з дитиною зазвичай передбачає циклічний характер, сутність якого полягає в чергуванні періодів збудження з періодами мінімальних енергетичних витрат. Матері схильні залучати дітей до більш ніжних, спокійних та передбачуваних видів гри [1].

Результати низки досліджень свідчать про те, що чоловіки меншою мірою, аніж жінки, пристосовують свої комунікативні повідомлення під когнітивні спроможності дитини, продукуючи доволі специфічну лексику та використовуючи складні граматичні структури. Однак, незважаючи на те, що процес розуміння таких повідомлень викликає труднощі у малечі, дане явище сприяє поступовому збагаченню дитини новими знаннями про оточуюче середовище [1].

Емпіричні дані, отримані Гурко Т. А., констатують, що здебільшого матері здійснюють більший виховний вплив на дітей на ранніх етапах онтогенезу, ніж батьки. Разом з цим діти болісно переживають дефіцит взаємодії з батьком, що в майбутньому може зумовлювати формування деструктивного характеру взаємостосунків між ними. Якщо ж батько забезпечує дитину достатнім рівнем турботи, то впродовж її дорослішання він матиме змогу зберегти образ важливої рольової моделі [1].

Низка науковців стверджують, що у хлопців, котрі зростають в сім'ї без батька, як правило, спостерігається сповільнене становлення чоловічих якостей: їм притаманний низький рівень агресивності та схильність до залежності від оточуючих. Особливої уваги в межах зазначеної тематики заслуговує думка Ф. Парсонса, згідно з якою батько допомагає сину подолати залежність від матері, яка виникає в ранньому дитинстві [1]. Дослідниця К. Кларк-Стюарт виявила, що вплив матері на дитину переважно реалізується безпосередньо; батько ж часто впливає опосередковано через матір. Чоловіки зазвичай більшою мірою контролюють синів, а жінки – доньок [1].

Отже, узагальнюючі вищевикладене, можна зробити висновок, що процес виховання дитини має певну зумовленість гендерними особливостями батьків. Важливим для гармонійного розвитку дитини виступає можливість взаємодії як з батьком, так і з матір'ю, починаючи з моменту народження. Оскільки виховання дитини є достатньо складним процесом, який потребує чимало зусиль, як з боку матері, так і з боку батька, важливою умовою виступає дотримання батьками єдиних принципів та поглядів стосовно дитячо-батьківських стосунків та стилю батьківського виховання, враховуючи вікові та індивідуально-психологічні особливості власної дитини.

Література

1. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины. СПб.: Питер, 2003. 544 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).
2. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. СПб.: Питер, 2009. 576 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).
3. Шнейдер Л. Б. Семья: оглядываясь вперёд. СПб.: Питер, 2013. 368 с.: ил. (Серия «Мастера психологии»).

УДК 316.624-055.2(043.2)

ЖІНОЧІ ДЕВІАЦІЇ: ВАРІАНТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

А. І. Коломісць, В. А. Оверчук

У полі наукових дискусій щодо девіантної поведінки, особливе місце займають дослідження проявів соціальної поведінки. Постійні суспільні зміни примушують людей відшукувати різні шляхи та способи адаптації до них. За умов неможливості реалізувати свої потреби чи інтереси у нормативний спосіб, значна частина людей вдається до конструювання хитрих і гнучких технологій досягнення своїх цілей та прагнень.

Безпосередньо девіантна поведінка досліджується в багатьох теоріях. Когорта відомих вітчизняних соціологів, зокрема Є. Змановська, Н. Комарова, І. Пеша відзначають необхідність проведення системних і спеціальних заходів на різних рівнях суспільної організації: загальнодержавному, правовому, громадському, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному. При розгляді девіантної поведінки треба звернути увагу на роботи Ч. Бернарда, М. Бламберга, М. Вебера, Р. Лайкерта, А. Маслоу, Н. Дж. Смелзера, Х. Хекхаузена, у яких аналізується поведінка людей у різних сферах життєдіяльності.

Проблема девіантної поведінки завжди привертала увагу вчених. Різні види відхиленої поведінки розглядали й оцінювали біологи, медики, психологи, соціологи, юристи, філософи. Девіантна поведінка (від англ. Deviation – відхилення) – здійснення вчинків, які суперечать нормам соціальної поведінки в тому чи іншому співтоваристві. Наприклад, злочинність, пияцтво і наркотизм, а також самогубства, проституція. Призводить до ізоляції, лікування, виправлення чи покарання порушника.

Під соціалізацією традиційно розуміють засвоєння індивідом ціннісних установок та норм поведінки соціальної групи, до якої він належить, та суспільства в цілому. Результатом соціалізації, у певному сенсі, стає соціально адаптована людина, що вибудовує власну поведінку відповідно до загально визнаних та суспільно схвалених норм.

Виділення окремих видів відхильної поведінки та їх систематизація за схожими ознаками є умовними, хоча й виправданими з метою наукового аналізу. У реальному житті окремі форми нерідко поєднуються або перетинаються, а кожен конкретний випадок відхильної поведінки виявляється індивідуально забарвленим і неповторним.

Оскільки у жодному суспільстві неможливо провести лінію й просто розділити всіх на тих, хто відхиляється від норм, і тих, хто їм підкоряється, тому і ми не будемо чітко окреслювати групи в межах жіночої. Розглянемо усіх жінок як велику соціальну групу, що має специфічні соціальні й психологічні риси, наявність яких визначається віковими, рольовими та іншими особливостями. До основних типів девіантної поведінки в сучасних умовах можна віднести алкоголізм, тютюнопаління, наркоманію, суїцид, проституцію тощо. Кожний тип жіночої девіантної поведінки має свою специфіку.

Особливість пияцтва та алкоголізму як девіантної поведінки в тому, що ці явища виступають як каталізатор, що сприяє прояву інших видів соціальних відхилень: злочинності, адміністративних правопорушень, самогубств, аморального поводження й ін. Виділимо основні ознаки жіночого алкоголізму [2]:

- зростання кількості жінок, хворих на алкоголізм;
- відносна швидкість, порівняно з чоловіками, темпів зростання алкогольної залежності й великі труднощі, пов'язані з лікуванням;
- причини жіночого алкоголізму: самотність, особиста неупорядкованість, схильність до імітації та індукції,
- прийняття чоловічих форм поведінки, клімактеричні розлади, сексуальні дисгармонії).

Розглянемо ще один вид жіночої девіантної поведінки. Проституція – це форма девіантної поведінки, яка проявляється в безладних, знеособлених, позашлюбних статевих стосунках, здійснених за плату. Розрізняють чоловічу (жиголо) і жіночу (повія) проституцію; дорослу і дитячу проституцію. Найбільш вивченою є жіноча проституція. При цьому суб'єкт (жінка) стає товаром, а її тіло - об'єктом купівлі-продажу. Таку поведінку жінок за класифікацією О. В. Змановської віднесемо до девіантної (відхильної).

Також, останнім часом однією з соціальних проблем сучасності є юне материнство. Особливість цієї проблеми полягає у тому, що одночасно мова йде про здоров'я, життя, долю як дітей і тих жінок, для яких материнство стає чинником багатьох ризиків. Саме молоді матері – одна з найуразливіших в економічному, соціальному, психологічному, педагогічному аспектах соціальнопсихологічна підгрупа. Поведінку цієї групи можна віднести до маргінальної.

Варто розрізняти різні типи жіночої поведінки. О. В. Змановська сформулювала відмінні риси різних поведінкових феноменів [1]. Розглянемо основні варіанти соціальної поведінки, які притаманні жінкам:

1. Нормативна поведінка («стандартна») – відповідає соціальним нормам, характерна для більшості людей, викликає схвалення оточення і призводить до нормальної адаптації. У цілому вона є адекватною ситуації, продуктивною, хоча може бути позбавленою індивідуальності.

2. Маргінальна (межова) поведінка – знаходиться на крайній межі соціальних норм, розмиває і розширює межі норм, викликає напруження у людей довкола.

3. Нестандартна («ненормативна») поведінка – виходить за рамки прийнятих у конкретному суспільстві в конкретний час норм, властива меншій кількості людей. Виявляється в двох основних формах:

– креативна (творча) поведінка – реалізує нові ідеї, є самобутньою, продуктивною, прогресивною, може призводити до зміни самих норм, у ряді випадків викликає спротив оточення;

– девіантна (відхильна) поведінка – непродуктивна, деструктивна чи автодеструктивна, викликає несхвалення оточення й соціальну дезадаптацію.

4. Патологічна поведінка – відхиляється від медичних норм, проявляється у формі конкретних симптомів, знижує продуктивність і працездатність особистості, викликає співчуття або страх оточення. У ряді випадків патологічна поведінка є неадекватною ситуації, некритичною і супроводжується соціальною дезадаптацією.

Отже, девіантна жіноча поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, придбала в останні роки масовий характер і поставила цю проблему в центр уваги соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів. У соціумі пропагуються асоціальні форми поведінки, а низькі можливості критичного оцінювання реальності впливають на формування особистісних установок та адекватних поведінкових моделей. Розглянувши декілька форм девіантної жіночої поведінки (алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, суїцид, проституція, юне материнство), можна зробити висновок, що кожна з цих форм так чи інакше залежить від психологічного стану індивіда, взаємовідносин з навколишнім його оточенням, а також від його освіти, соціального стану в суспільстві, від певного роду заняття, від його фінансових потреб і т. д. Також кожен жіночу девіацію можна віднести до певного виду поведінки.

Література

1. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющего поведения): учебн. Пособие для студ. Высш. Учебн. Заведений. 4-е изд. М.: Издательский центр «Академия», 2007. 288 с.
2. Хорни К. Женская психология / Пер. с англ. СПб.: Вост.-Евр. ин-т психоанализа, 1993. 224 с.

УДК 159.9:316.346.2

ВПЛИВ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОК У ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

О. В. Кузнєцова, Ю. В. Кушнір

У структурі будь-якого суспільства є дві соціальні категорії до яких відносять чоловіків і жінок, а також ціннісні, спрощені уявлення, тобто стереотипи про те, якими мають бути чоловік і жінка, які соціальні статуси займати і які соціальні ролі виконувати. Гендерні стереотипи як частина соціальних уявлень знаходяться в центрі уваги вчених різних спеціальностей, оскільки функції, які вони виконують, мають значення для процесу гендерної соціалізації молодого покоління і професійної самореалізації особистості.

Проблема участі жінок у політичному житті України є темою численних наукових дискусій, конференцій, досліджень [2]. Розробленням цієї проблематики займалися, зокрема, Н. Аніщук, Т. Василевська, Т. Власова, І. Ворчакова, І. Головащенко, Н. Грицяк, І. Жеребкіна, О. Іващенко, Т. Коломоець, Л. Кормич, І. Лєскіна, М. Линовицька, Л. Лисенко, А. Лясота, Т. Марценюк, Л. Морозко, Е. Плісовська, Г. Саєнко, Е. Скіба, Л. Ставицька, Г. Ткаченко, В. Шконда та ін. Окремим аспектам правового регулювання праці жінок, приділяли увагу такі фахівці в галузі трудового права, як О. Абрамова, І. Вєтухова, Г. Капліна, Л. Лазор, Г. Севастьянова, С. Поленіна, В. Толкунова, І. Шамшина, Н. Шептуліна та ін.

На думку Н. Грицяк [3], гендерна рівність – це ідеологічний компонент державної політики та державного управління, що має чотири виміри, які покладено в основу напрямів розвитку державної тендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Перший вимір гендерної рівності – це права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків. Другий вимір гендерної рівності – це права людини як права жінок. Третій вимір –

рівність свобод, прав та обов'язків. Четвертий – рівні можливості – основний елемент гендерної рівності.

Проблема гендерної рівності та можливостей залишається актуальною саме для українського суспільства. В Україні спостерігається низький рівень представництва жінок у політиці. Наприклад, у першому скликанні було тільки 2,5 % жінок (12 з 475 депутатів), у Верховній Раді восьмого скликання (2014–2019 роки) серед 400 парламентарів було всього лише 12 % жінок (тобто 49 депутаток). У Раді нового скликання цей показник збільшився, однак все ще низький, у порівнянні з країнами Європи – 20,6 %, тобто 87 депутаток проти 40 % у європейських країнах. Гендерна диспропорція в українській політиці є наслідком того, що політична сфера апіорі вважається чоловічою.

Аналізуючи причини невисокого просування жінок у політику, можна виокремити багато загальноновизнаних чинників, що діють не лише в Україні, але й у світі [3]. До них належать передусім гендерні відмінності політичної соціалізації, що обумовлюють низький рівень мотивації жінок до політичної активності; нерівномірність у розподілі ресурсів, що обмежує можливості жінок-політиків; особливості жіночого життєвого сценарію, який передбачає одноосібну відповідальність жінки за виховання дітей та ведення домашнього господарства, а також домінування у масовій свідомості традиційних гендерних стереотипів. Вплив останніх з огляду на їх широку розповсюдженість вимагає особливої уваги.

Незважаючи на те, що образ політика формується в контексті розвитку суспільства і тих соціально-історичних умов, в яких здійснюється політична діяльність, слід враховувати існування міфів щодо спроможності жінок займати високі посади в вищих ешелонах влади, серед яких найпоширенішими, на думку В. Брайсон [1], є наступні: не має значення, що говорить жінка, головне – як вона виглядає; жінка повинна залишатися тільки дружиною і матір'ю, вона не здатна поєднувати політичну кар'єру і сімейне життя; якщо жінка при владі, значить, вона не має права на помилку, тобто якщо вона поганий політик, то це тільки тому, що вона жінка; жінка не може прийти в політику самостійно і т. д.

Хоча на законодавчому рівні існує великий прогрес щодо гендерної рівності та обмеження на доступ жінок до політики і влади зняті, то неофіційні обмеження і перепони продовжують існувати. На сьогодні чоловіче домінування підтримується здебільшого на рівні свідомих стереотипів (наприклад, політика – це чоловіча справа), а також на рівні несвідомого (приклад – мова) – хоча фемінітиви і були введені нещодавно до українського правопису існує думка, що це паплюження мови і вони непотрібні. Такі стереотипи і думки впливають на представництво жінок у багатьох сферах, в тому числі і політичній, та створюють проблеми на шляху реалізації жіночою владних повноважень, а також тому, що чоловіки часто не хочуть виступати в якості об'єкта влади, вважаючи це нижче своєї гідності або, будучи соціалізованими відповідно до пануючих стереотипів (жінки повинні виконувати допоміжні ролі, чоловіки – владні, інструментальні) відчуючи себе некомфортно, коли доводиться підкорятися.

Керуючись стереотипами, у суспільстві протиставляють ідеї жіночої влади і жіночого лідерства, не тому, що вважають, що вони не володіють достатніми інтелектуальними здібностями або професійними навичками для управління, а тому, що вважають їх істотами слабкими і не бажають перекладати на їх плечі важкий тягар влади [2].

Отже, можна констатувати, що українська політика пронизана гендерними стереотипами та упередженнями хоча існують законопроекти, які свідчать про забезпечення рівності між статями. Для необхідної зміни стереотипів у свідомості чоловіків і жінок на їхні рольові функції у суспільстві варто активно працювати зі ЗМІ та через них підсилювати позитивний образ жінки-політика. Важливим є те, що кількісний показник представництва жінок у вищих ешелонах влади є знаковим під час аналізу політичного, ідеологічного, соціального, релігійного і культурного контексту життя країни. Ступінь представництва жінок у політиці та владі характеризує виборчу систему, виборчу культуру, рівень розвитку громадянського суспільства загалом.

Література

1. Андреева С. Ю. Гендерные аспекты конструирования образа женщины-политика. *Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»*. 2012. Т. 18, кн. 2. С. 41.
2. Комих Н. Г. Роль гендерних стереотипів у дискурсивних владах політичного простору. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем*. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 59. С. 159–167.
3. Шкурко Н. В. Гендерний вимір української політики. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. 2(41). С. 173–185.

UDK 159.9

DISABILITY AND SOCIETY: THE PSYCHOLOGICAL DIMENSION

Viktoriya Overchuk

The problem of integration of persons with disabilities into public life has existed throughout human existence. At the same time, despite the urgency of the issue, it will not be a secret that the level of solving this problem remains low even in developed countries. An active social life, which includes work, leisure, communication with family and friends, is so common for many people that not everyone even realizes the value of what they have. At the same time, there are people among us for whom each of these elements of everyday life is extremely important, because they are completely or partially deprived of such seemingly ordinary activities. We are talking about people with disabilities who cannot always find their place in our society because they often have limited access to education, the labor market, communication with other people and a decent holiday. Today, almost 3 million people with disabilities live in Ukraine, or 6.3% of the total population, of which more than 80% are of working age. It is today, in these difficult conditions, that research of psychological support of personality and socio-psychological adaptation of personality, which reflects the level of its interaction and integration with the community and self-determination in it, the level of realization of inner capabilities and personal potential in socially significant activity, in the ability, while maintaining himself as a person, to interact with the surrounding society under specific conditions of existence. Today, society is extremely concerned about the problem of disability, which has a tendency to increase and is the result of injury, contusion or mutilation due to hostilities in the east, deteriorating environmental conditions in Ukraine, malnutrition of a large part of the population, increased injuries and more.

It is today, in these difficult conditions, that research of psychological support of personality and socio-psychological adaptation of personality, which reflects the level of its interaction and integration with the community and self-determination in it, the level of realization of inner capabilities and personal potential in socially significant activity, in the ability, while maintaining himself as a person, to interact with the surrounding society under specific conditions of existence. This problem is considered by the majority of authors (BN Almazov; SA Belicheva; TM Dychev; M.Ratter, etc.), as process of disturbance of homeostatic balance of the person and the environment, as disturbance of adaptation of the individual owing to action of these or those reasons; as a violation caused by the inconsistency of the innate needs of the individual to the requirements of the social environment; as the inability of the individual to adapt to their own needs and demands.

Socio-psychological adaptation changes the inner world of man: there are new intentions, knowledge of the activities in which he is engaged, there is a self-correction and self-determination of the individual, changes in self-esteem, goals and objectives of the individual, and others. Based on these grounds, there is a change in attitude to self-affirmation, the individual acquires the necessary knowledge, skills and abilities. All this determines the essence of its socio-psychological adaptation to society, the success of its course.

It is worth noting that the socio-psychological adaptation of people with disabilities is associated with the optimization of the socio-psychological existence of the individual, adjusted to its capabilities, needs and values. But for a long time the society was dominated by the idea that the limitation of a person's functional capabilities should automatically lead to a reduction in his needs. And most importantly, with regard to people with disabilities, it was usually about basic needs, not about the values that determine the meaning of their lives and, above all, spiritual values. People with disabilities were identified with basic needs, not with values, the difference between which is that the former push a person behind, and the latter - attracts to the front. The development of a person with a disability, his self-awareness under the influence of various social factors leads to the fact that there may or may not be the resolution of contradictions, which ultimately leads to the adaptation or maladaptation of the individual. If new for the individual social values, types of behavior contradict previously learned, which are part of his inner world, the balance between external and internal is disturbed, there is a psychological dissonance. It leads, in our opinion, to the formation of negative mental qualities and characteristics of a person with a disability.

In the process of internalization of social influence, a person with a disability changes his old concepts, social norms, transforms them, ie there is an internal reorganization of the psychological structure, the inner world of the individual, which is usually accompanied by deep emotional experiences. An analysis of the psychological characteristics of people with disabilities revealed another fact, namely, due to their unnecessary need in the labor market and their certain social isolation is the process of their removal from society, the world, which inhibits the formation of their active life position. Most of these people do not form a strong sense of trust in the world, in other people. As a result, people with disabilities often perceive everyone as a negative environment. Most of them do not live a full life, they do not have sufficient motivation to communicate, and therefore the result is their isolation, alienation from people. Under these conditions, the formation of "diffuse" identity and their long delay in the egocentric position is possible.

New research indicates that even with the improvements made, most people with disabilities remain a socially vulnerable group, do not have a full social life, have difficulty finding employment or cannot go beyond specialized enterprises, and are subject to discrimination and stigmatization by society [1]. However, this problem and its causes in practice are much more complex and are not limited to physical obstacles. There are a number of other factors that complicate it even more. For Ukraine, the issue of social protection and psychological support for people with disabilities is extremely important. This is due to a number of reasons, the main of which are psychological, demographic, socio-economic and political [2].

First, there are negative trends in the reproduction of human capital, the expansion of its degradation zone, which threatens the socio-economic security of the state primarily due to an increase in the number of people with disabilities, especially working age, with acute depopulation.

Second, the growth of poverty, especially among the socially vulnerable, including people with disabilities, has prompted them to change their psychological behavior, often from observational, expectant and passive, to forced hard work to earn a living. family. That is, the distribution of roles within the family has begun to change - people with special needs are moving from the category of dependents to breadwinners.

Third, people with disabilities belong to socially vulnerable groups who cannot compete in the labor market on an equal footing with others due to their physical or mental disabilities, especially since the labor market situation is currently unfavorable.

Fourth, in the current socio-economic conditions, restructuring of the employment system, vocational training, social protection, etc., there is an urgent need to provide assistance for socio-psychological adaptation of citizens to new economic and political conditions, as well as their rehabilitation. Of course, this primarily applies to people with disabilities.

The experience of psychologists shows that people with special needs often face specific problems in various spheres of life, including education, employment, social activities, family relations, life and leisure, communication and more.

A person with a disability may have a negative experience of communicating with so-called "normal" people due to discrimination, contempt, misunderstanding, insults [4]. The problem of discrimination and stigmatization of people with disabilities remains acute both in Ukraine and in other countries [1]. At the same time, it is obvious that the formal prohibition of discrimination at the state level does not completely eliminate this problem. This issue is especially painful for those people with disabilities who seek a full working life and professional realization. Ukraine is still at the initial stage of its development in the issues of social and psychological support and life support of people with special needs and is taking the first steps towards approaching international standards [2]. Therefore, there is still a wide range of urgent problems and there is no appropriate mechanism to solve them. At the same time, modern European integration processes are forcing Ukraine to reconsider existing approaches and existing opportunities to improve the situation of integration / reintegration and the implementation of effective measures aimed at improving the lives of people with disabilities.

References

1. The disability employment puzzles: a field experiment on employer hiring behavior / M. Ameri, L. Schur, M. Adya, S. Bentley, P. McKay, D. Kruse. *Labor and Employment Relations Association conference*. 2015. Pp. 1–70.
2. On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of October 6, 2005 № 2961-IV / Database "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (access date 15.10.2018)
3. Dikova-Favorska O. M. Adaptation opportunities for education of people with disabilities. *Social technologies: current issues of theory and practice: Interuniversity collection of scientific papers*. 2009. № 42. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_42/fi les / 42_07Dikova 202 Favorska.pdf
4. Alpatova P. S., Zub T. S. A person with disabilities in an urban environment. *Ukrainian society*. 2006. № 1. Pp. 7–16.

УДК 159.99

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

Я. Д. Цігельман

Психодіагностика як наука є галуззю психології, що розробляє принципи, шляхи та прийоми розпізнавання, оцінки та виміру індивідуально-психологічних особливостей особистості. До її структури входять загальна теорія психологічного виміру та окремі теорії та методики, виміру властивостей і поведінки особистості [1].

Психодіагностика виступає як теоретична дисципліна, так і сфера практичної діяльності. Як теоретична дисципліна, психодіагностика вивчає закономірності формулювання валідних і надійних діагностичних суджень, за допомогою яких здійснюється перехід від ознак певного психічного процесу до констатації наявності цих змінних. Психодіагностика тісно пов'язана і з різними предметними галузями психологічної науки.

Практична психодіагностика передбачає сукупність правил застосування психодіагностичних інструментів, заснованих на знаннях властивостей вимірюваних змінних, і вимірювальних інструментів, на знанні етичних і професійних норм психодіагностичної роботи. Психодіагностика, як практична галузь знань, покликана створювати такі засоби дослідження, які потрібні для вирішення питань соціальної практики.

Психодіагностика поєднує загальну й прикладну психологію та є основою всіх областей практичного застосування. При дослідженні індивідуальних особливостей особистості психодіагностика виходить із загальних закономірностей психічного розвитку. При аналізі індивідуально-психологічних чинників психодіагностика узагальнює систему основних знань загальної та диференціальної психології. Також практичні галузі психології, такі як психологія праці, інженерна, соціальна, педагогічна, спортивна, при розробці

психодіагностичних методів опираються на теоретико-методологічні засади психодіагностики. Це дозволяє створити базис для розуміння і оцінок особистості в системі соціальних, економічних, правових, спортивних та інших відношень [2].

Прикладна психодіагностика застосовується у різних сферах діяльності. Пропонуємо коротко розглянути основні [3]: Так, по-перше, психодіагностика застосовується у сфері профорієнтації та профвідбору. Основна задача психодіагностики – виявити особливості особистості та можливості щодо реалізації себе у конкретній сфері, а також – встановлення відповідності професії можливостям людини для її ефективності, продуктивності праці. По-друге, це застосування психодіагностики під час консультування, з метою більш детального аналізу особистісних рис та поведінки особистості. По-третє, використання психодіагностики в освітній сфері. Психолог-діагност розв'язує такі завдання, як діагностика готовності до школи, оцінка особистісних якостей учнів та розробка рекомендацій щодо педагогічного впливу, аналіз і корекція причин психологічної дезадаптації, діагностика міжособистісних відносин тощо. Діагностика властивостей школярів дає можливість здійснення прогнозу щодо особливостей соціальної поведінки, успішності навчання, інтересів, спрямованості. По-четверте, психодіагностика використовується під час проведення судової психолого-психіатричної експертизи, з метою оцінки психологічного стану особистості. По-п'яте, це сфера спортивної діяльності. Психологічний супровід спортсмена, оцінка і прогнозування формування потрібних його якостей, успішності виступів, умов тренування і відпочинку – все це може бути предметом дослідження психодіагноста. По-шосте, це сфера виробництва. Відомо, що досягнення техніки і технології, вдосконалення системи управління відкривають потужні резерви росту продуктивності праці і підвищення ефективності виробництва, але вони можуть бути по-справжньому реалізовані тільки за умов розвитку творчої активності людини. Суттєвим моментом вдосконалення трудової діяльності людини є її психологічний аналіз, виявлення основних складових діяльності, взаємовідношень між ними, а також оптимізація соціально-психологічного клімату трудового колективу.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна відмітити, що сучасна психодіагностика має різноманітне практичне застосування. Перед психодіагностом у різних сферах діяльності знаходяться різноманітні завдання, ефективне рішення яких залежить від рівня професійної підготовки, розуміння специфіки досліджуваних явищ, знання та дотримання професійно-етичних норм.

Література

1. Основи психодіагностики : Опорний конспект лекцій до курсу для студ. 2 курсу напряму «Соціальна педагогіка» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» / Харк. держ. акад. культури ; уклад. : А. М. Большакова. Х., 2012. 57 с.
2. Скребець В. О. Основи психодіагностики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Слово, 2003. 192 с.
3. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

СЕКЦІЯ «АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ГЕРМАНСЬКИХ, РОМАНСЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ І ПЕРЕКЛАДУ»

Підсекція «Проблеми семантичного та граматичного аналізу мовних одиниць в різноструктурних мовах»

УДК 811.112.2'347.78.034

ВИКОРИСТАННЯ ОПИСОВОГО МЕТОДУ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ СКЛАДНИХ СЛІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі роману Е. М. Ремарк «Три товариші»)

О. В. Білецька, Є. І. Пересада

Художні тексти на відміну від нехудожніх виконують естетичну функцію і внаслідок цього мають особливий статус. Такі тексти завжди розглядаються перекладознавцями як окремий тип і протиставляються усім іншим. Їхній переклад відіграє важливу роль у розвитку культурного життя носіїв мови перекладу та є надзвичайно важливою галуззю перекладацької науки, а тому потребує індивідуального підходу перекладача. Перекладач художньої літератури повинен розуміти світогляд, естетичні погляди автора твору, який він відтворює, літературну течію, до якої відноситься цей автор, його творчий метод, а також, що є найголовнішим, епоху, обстановку, обставини життя суспільства, матеріальну та духовну культуру, яку він описує (Бархударов, 1975, с. 37).

У німецьких художніх текстах, як і у німецькій мові в цілому, наявна велика кількість складних слів, тому що словоскладання є провідним способом поповнення словникового складу цієї мови. У випадку, коли складні слова, що були використані у тексті, ще не увійшли у вжиток або були утворенні автором оказіонально та не мають сталого відповідника, тобто еквівалента, у мові перекладу, найчастіше використовуються змішані перекладацькі трансформації, а саме експлікація або описовий переклад, який передбачає додавання, вилучення, конкретизацію, генералізацію лексичних одиниць. Описовий переклад при передачі складних слів з німецької мови українською є одним з найпоширеніших та визначається науковцями як лексико-граматична трансформація, що передбачає заміну лексичної одиниці або словосполучення в тексті-оригіналі на відповідну лексичну одиницю або словосполучення в тексті перекладу з надаванням пояснення значення цього слова або словосполучення (Казакова, 2001, с. 78).

Загалом проблему перекладу німецьких композитів розглядали у своїх працях таких мовознавців, як Л. С. Бархударов, Я. І. Рецкер, В. С. Виноградов, Р. П. Зорівчак,

В. Н. Комісаров, В. В. Коптілов, але вони не зосереджували свою увагу на особливостях використання описового перекладу при відтворенні німецьких складних слів іншою мовою, чим і зумовлюється актуальність пропонованого дослідження.

Мета пропонованої роботи полягає у дослідженні описового способу при перекладі німецьких складних слів українською мовою на матеріалі роману Е. М. Ремарк «Три товариші», що визначає вирішення таких *завдань*:

- 1) зробити вибірку складних слів з роману Е. М. Ремарк «Три товариші» ;
- 2) класифікувати відібрані слова, які були перекладені описовим способом;
- 3) визначити переваги та недоліки використання описового способу відтворення складних слів.

Об'єктом дослідження є складні слова у романі Е. М. Ремарк «Три товариші».

Предметом виступають одиниці , які були перекладені, використовуючи описовий спосіб перекладу.

Матеріалом дослідження слугують 60 складних слів, що відтворені способом описового перекладу, та варіанти їхнього перекладу у перекладі романі Е. М. Ремарк «Три товариші», виконаного Д. Радієнко.

Загальний аналіз способів передачі німецьких складних слів українською мовою у перекладі роману, виконаного Д. Радієнко, дозволив визначити, що описовий переклад за продуктивністю використання є третьою групою, а саме лише 60 одиниць, 9,7 % були перекладені за допомогою цього способу, напр.: *eine Strandhaubitze* 'набралися, як конопляний сніп води', *der Geburtstagsmoment* 'той момент у день народження коли', *der Sonntagvormittagskrach* 'сварка, як і кожного недільного ранку' (Пересада, 2018, с. 74).

Проаналізувавши німецькі складних слова, які були відтворенні українською мовою за допомогою описового перекладу у романі Е. М. Ремарк «Три товариші» було визначено, що при цьому використовуються такі описові конструкції:

- 1) переклад простим реченням, напр.:

der Herrgott 'Боже мій милий',

das Donnerwetter 'Овва! Честь і слава'

- 2) переклад складнопідрядним реченням:

- 2.1) з підрядними означальними, напр.:

der Kundenkognak 'коньяк, що ми тримаємо для клієнтури',

der Bahnarbeiter 'той хто, працював на залізниці',

der Reklamchef 'той хто, завідує рекламою',

das Holzbein 'той, що з дерев'яною замість однієї ноги';

- 2.2) з підрядними з'ясувальними, напр.:

die Torschlußpanik 'панічно боятися, що вже не встигне пожити'.

- 3) переклад порівняльним зворотом, напр.:

die Strandhaubitze 'набралися, як конопляний сніп води',

der Sonntagvormittagskrach 'сварка, як і кожного недільного ранку',

die Dienstmädchentracht - 'вбрана, як домашня служниця'.

- 4) переклад дієприкметниковим зворотом, напр.:

der Geburtstagsrum 'ром, збережений до дня народження'.

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити висновок, що описовий переклад (експлікація) є найбільш універсальним способом передачі німецьких складних слів при відсутності сталого еквіваленту, що зафіксований у словнику, про що треба запевнитись перед відтворенням слова мовою перекладу.

Використовуючи цей спосіб перекладач може перекласти будь-яке складне слово дотримуючись певних вимог, таких як:

- переклад повинен точно передавати зміст слова;
- опис не повинен містити занадто багато деталей;
- структура словосполучення не має бути занадто складною.

Завдяки тому, що перекладач може використати будь-яку конструкцію при відтворенні цього поняття, досягається повна прозорість значення.

Не дивлячись на те, що описовий переклад є досить ефективним способом передачі складних слів, можна виділити певні недоліки такі як лаконічність і милозвучність, оскільки цей спосіб є досить громіздким та використовується у випадках де не можна обійтись порівняно коротким поясненням. Також, іноді при використанні описового способу перекладу можливе неточне тлумачення змісту поняття, тому для того, щоб правильно застосувати цей прийом, перекладачу слід добре знати та розуміти явища, які він описує та реалії народу мови, з якої він перекладає, щоб правильно розкрити зміст.

Література

1. Бархударов Л. С. *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*. М. : Междунар. отношения, 1975.
2. Казакова Т. А. *Translation Techniques. English-Russian. Практические основы перевода*. М. : Союз, 2001.
3. Переса Є. І. *Особливості перекладу складних іменників з німецької мови на українську у художній літературі (на матеріалі роману Е. М. Ремарк «Три товариші» та його перекладів)*. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018.

УДК 811`373.6+811.111+811.161.2

ТИПИ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У ТЕКСТАХ ПРОГНОЗУ ПОГОДИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Ю. А. Журавська

Текст прогнозу погоди вважається одним із найпоширеніших типів інформаційних текстів у медіапросторі. Основу цього типу текстів складаються передбачення про стан погоди на певній території та у певний час. У системі термінології, яка вживається у текстах прогнозу погоди, передусім у текстах німецькою та українською мовою, значне місце займають термінологічні словосполучення. Термінологічні словосполучення – це словосполучення, які є вживаними у певній галузі науки, культури тощо, є конкретними, мають одне та чітке значення, що окреслює поняття. [1].

У системі метеорологічної лексики в обох досліджуваних мовах, німецькій та українській, найчастіше зустрічаються саме термінологічні одиниці. Їх можна класифікувати, з одного боку, за їхньою структурою, а з іншого, за кількістю складових елементів таким чином:

- 1) прості однокомпонентні термінологічні одиниці, напр.:
нім. *Schnee* ‘сніг’, *Schneeregen* ‘дощ зі снігом’, *sonnig* ‘сонячно’;
укр. *вітер*, *північний*, *часом*, *місяцями*;
- 2) складні двокомпонентні терміни, які можуть мати таку структуру:
 - а) іменник + іменник, напр.:
нім. *Lagen Schnee* ‘шари снігу’;
укр. *стовпчик термометру*, *сила вітру*, *градусів тепла* ;
 - б) прикметник + іменник, напр.:
нім. *östliche Richtung* ‘східний напрямок’, *trockene Luft* ‘сухе повітря’;
укр. *суха погода*, *висока температура*;
- 3) складні: трикомпонентні термінологічні одиниці, виражені такими структурами:
 - а) прикметник + прикметник + іменник, напр.:
нім. *stürmischer westlicher Wind* ‘штормовий західний вітер’;
укр. *рекордні температурні показники*, *теплі температурний комфорт*.

б) прикметник + іменник + іменник, напр.:

нім. *östlicher Teil des Landes* 'східна частина країни', *warm Richtung Norden* 'тепло у північному напрямку';

укр. *різкий стрибок температури*

Проведений аналіз текстів прогнозів погоди досліджуваними мовами показав, що для німецької мови характерним є вживання однокомпонентних термінів-комполітів, напр.: *Nordvorpommern* 'північна частина Передньої Померанії', *Schneeschauer* 'сильний дощ зі снігом', *Sonnenschein*, 'сонячне сяйво' тощо. Однокомпонентні конструкції, які були виділені у проаналізованих текстах німецькою мовою, виражаються не тільки іменниками, але й іншими частинами мови, а саме прикметниками (напр. *warm* 'теплий', *frostig* 'морозний') та прислівниками (*mitunter* 'часом').

В текстах прогнозу погоди українською мовою найчастіше уживаними є як однокомпонентні, так і двокомпонентні (іменник + іменник та прикметник + іменник) конструкції. Аналіз текстів з різних інформаційних ресурсів України довів, що однокомпонентні словосполучення українською мовою також можуть бути виражені такими частинами мови, як іменник (*потепління, синоптики, вітер, пориви*), прислівник (*часом, вночі*) та прикметник (*північний, теплий*).

Двокомпонентні словосполучення, знайдені у проаналізованих текстах українською мовою представлені двома основними конструкціями:

конструкція «іменник + іменник», напр.: *прогноз погоди, ділянки доріг, сонячні промені*;

конструкція «прикметник + іменник», напр.: *зимова погода, прохолодні поривчастий вітер, малоюмовірні морози, південна частина*.

Що стосується вживання у текстах прогнозів погоди німецькою мовою двокомпонентних словосполучень, проведене дослідження текстів показало, що вони зустрічаються значно рідше, аніж однокомпонентні терміни, напр.: *schwacher Wind* 'слабкий вітер', *kurze Gewitter* 'короткочасна гроза', *böiger Wind* 'поривчастий вітер'.

Аналіз текстів прогнозів погоди німецькою та українською мовою виявив, що трикомпонентні словосполучення вживаються досить рідко. Це притаманно текстам обома досліджуваними мовами. Все ж приклади вживання конструкцій «прикметник + прикметник + іменник» та «прикметник + іменник + іменник» можна знайти у досліджуваних текстах прогнозах погоди:

конструкція «прикметник + прикметник + іменник», напр.:

нім. *letzte schwere Schneefälle, ganz bedeckter Himmel* 'останні сильні снігопади, повністю затягнуте небо';

укр. *холодні нічні години, прогноз українського Гідрометцентру, налипання мокрого снігу*.

конструкція «прикметник + іменник + іменник», напр.:

нім. *höchste Temperatur am Nachmittag, östlicher Teil des Landes* 'найвища температура після обіду, східна частина країни';

укр. *у західній частині України, друга половина місяця*

Отже, аналіз 14 текстів прогнозу погоди з інформаційних інтернет-ресурсів Німеччини та України показав, що текстам обома досліджуваними мовами притаманне вживання термінів та термінологічних словосполучень. Спільними рисами виявились вживання простих (односкладних) термінів, які представлені в більшості випадків іменниками, прикметниками або прислівниками, а також поодинокі вживання трикомпонентних конструкцій. Відмінною рисою текстів прогнозу погоди німецькою та українською мовами є вживання двокомпонентних конструкцій: у текстах українською мовою вони зустрічаються значно частіше, аніж у текстах німецькою мовою, що пояснюється словотвірними особливостями порівнюваних мов.

Література

1. Білоусова О. Словосполучення термінологічного характеру в структурі законодавчих текстів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. 2011. Вип. 8. С. 96–100.

ГРАМАТИКА ОЦІНКИ В КОНТРАСТИВНОМУ АСПЕКТІ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

О. В. Ковтун

Порівняльні дослідження в лінгвістиці мають багатовікову історію. Зіставлення – загальнонауковий метод досліджень, який використовують поряд з логічним аналізом, узагальненням, описом та іншими методами. Традиційно вважається, що періодом розквіту порівняльного мовознавства стало XIX століття, однак методика порівняльно-зіставного, чи контрастивного аналізу залишається основною в лінгвістичних дослідженнях і XX, і XXI століть, а контрастивна граматики стала головним принципом навчання іноземним мовам, тому й підручники з цього нормативного предмету є надважливими.

Термін *зіставна (контрастивна або конфронтативна) лінгвістика* інтерпретується в науці багатоаспектно, зокрема і як *лінгвістичний напрям*, що вивчає дві або більше мов для порівняння їхніх структур і вияву відмінностей (контрастних / неконтрастних) на тлі подібності [Загнітко, 2020]. Це сформована наука зі своїм об'єктом, цілями та методами аналізу. Порівняльний (порівняльно-історичний) напрям мовознавства має давню традицію; його методологія, об'єкт, предмет, метамова належно обґрунтовані його основоположниками ще в XIX столітті (Франц Бопп, Рasmus Раск, Якоб Гримм і Олександр Востоков). Цей напрям вивчає мови в діяхронії (переважно індоєвропейські) з урахуванням генетичного походження мов; при цьому вивчаються мови споріднені, передусім близькоспоріднені.

Порівняльний (зіставно-типологічний) напрям мовознавства дещо молодший: налічує близько чотирьох десятиків років. Його методологія, об'єкт, предмет, метамова і методика аналізу обґрунтовані в радянському мовознавстві (Володимир Аракін, Володимир Гак, Михайло Кочерган, Вероніка Ярцева). Цей напрям вивчає мови переважно в синхронії і фокусує увагу на неспоріднених мовах або мовах, що віддалено споріднені.

Контрастивна лінгвістика як наука сформувалася в середині XX століття в англomовних країнах. Початком контрастивних досліджень вважають вихід монографії Роберта Ладона «Linguistic across cultures» [Lado, 1957] та наукових досліджень Шарля Баллі [Bally, 1951], який обґрунтовував необхідність викладання німецької мови у франкомовній аудиторії.

Контрастивна граматики – це напрям (складник) контрастивної лінгвістики. Контрастивна граматики спрямована на встановлення (а) спільних та (б) різнорідних, а також (в) доміантних та (г) рецесивних особливостей граматичної структури мов, що порівнюються, та (г) визначення їх структурних типів на цій основі.

Кількість мов, що піддаються типологічному контрастуванню одночасно, не обмежується. Контрастивні дослідження можуть бути зосереджені на різних мовних явищах, починаючи від окремих ознак фонетичних / фонологічних, морфологічних, лексичних чи синтаксичних явищ мов [Гладуш & Павлюк, 2019]. Такий погляд відображено у праці «Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics», де наголошено, що контрастивна граматики вивчає синхронний аналіз подібностей та відмінностей двох чи більше мов [Khan, 2013].

Сучасні дослідження контрастивної лінгвістики характеризуються не тільки різноманітністю думок щодо цілей і спрямування, а й різноманітністю методик. Велика кількість наукових робіт направлена на дослідження трансформаційної граматики, ідей про глибинні й поверхневі структури. У сфері порівняльних досліджень у граматиці спостерігається дедалі глибша диференціація різних напрямів, одним з яких є контрастивне дослідження граматики оцінки [Ковтун, 2020].

Граматики оцінки виокремилася з теорії лінгвоаксіології й частково описана на українськомовному матеріалі (проекція на морфологію). Важливими для *теорії граматики оцінки* вважаємо наукові розвідки, підготовані Т. Космедою і О. Халіман у співавторстві, серед яких найбільш значущими вважаємо «Граматики оцінки» як актуальна проблема

сучасного мовознавства», де витлумачено поняття граматики оцінки як нового наукового напрямку, мета якого – усебічне дослідження системи граматичних засобів вираження оцінних значень з урахуванням їх прагматичних характеристик [Космеда & Халіман, 2011]. Зауважено, що «розробка теорії граматики оцінки передбачає комплексний опис граматичних засобів вираження оцінних значень, що забезпечить вироблення правил уживання граматичних одиниць в оцінних функціях та трактування закономірностей їх тлумачення» [Космеда & Халіман, 2011].

У західній лінгвістичній традиції є фрагментарні праці з лінгвоаксіології та граматики оцінки (Майкл Халлідей, Джеймс Мартін, Пітер Уайт, колективна праця Джеймса Мартіна та Пітера Уайта, Сьюзан Ханстон, Лаура Хідальго-Доунінг), однак фундаментальні монографічні дослідження, що були б присвячені проблематиці лінгвоаксіології, відсутні на відміну від мовознавства східнослов'янського [Ковтун, 2020].

Назріла потреба розробити новий напрям – *контрастивна граматика оцінки*, оскільки порівняння граматичних засобів експлікації оцінки слугуватиме глибшому вивченню проблеми, розумінню внутрішньої суті мови, дасть змогу повно описати термінологічне поле метамови оцінки, наочно продемонструє частотність використання моделей вербалізації та граматики оцінки у порівнюваних мовах. Звісно, контрастивна граматика оцінки також повинна розроблятися з урахуванням поділу граматики на морфологію і синтаксис, тобто контрастивна морфологія оцінки й контрастивний синтаксис оцінки.

У своїх подальших розвідках уважаємо за доцільне проводити контрастивні дослідження граматики оцінки на матеріалі української, російської та англійської мов, оскільки це уможливить зіставлення української мови зі спорідненою, а також з мовою іншої сім'ї, що сприятиме поглибленню знань про рідну мову, її культурні, лексичні, семантичні та граматичні особливості, дасть змогу уточнити й доповнити метамову граматики оцінки не лише на матеріалі української мови, а й англійської, що є нагальною потребою.

Література

1. Гладуш Н. Ф., Павлюк Н. В. *Contrastive Grammar: Theory and Practice*. Київ : Київський ун-т. ім. Б. Грінченка; Нац. ун-т Києво-Могилянська акад., 2019. 296 с.
2. Загнітко А. *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: ТВОРИ, 2020. 920 с.
3. Ковтун О. В. Проблематика лінгвоаксіології в західній дослідницькій традиції: аспектуальний огляд. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches : Collective monograph*. Vol. 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2020. P. 274–297.
4. Космеда Т. А., Халіман О. В. «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2011. Вип. 22. С. 17–23.
5. Bally, Charles. *Traité de Stylistique Française*. (3rd. ed., 2 vol.) Paris: C. Klincksiek. 1951. 264 p.
6. Khan, Geoffrey. *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*. Brill, 2013.
7. Lado, Robert. *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. University of Michigan Press, 1957. 141 p.

УДК 81'44:81'37(811.111+8111.161.2)

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ДІЄСЛОВА МАНІПУЛЯТИВНОЇ КАУЗАЦІЇ ІЗ СЕМОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ (В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)

М. Куца

Вступні зауваження. Особливість одиниць дослідження (КЕД) полягає у тому, що вони поєднують у своїй семантичній структурі три фундаментальні категорії мови: каузативність, екзистенційність та заперечення.

Каузативними вважаються перехідні суб'єктно-об'єктні дієслова, які виражають причинно-наслідковий зв'язок між подіями, станами, фактами. Основним поняттям категорії каузативності є термін «каузативна ситуація». Кожна типова каузативна ситуація складається принаймні з: 1) відношення каузації, яке робить ситуацію каузативною; 2) каузатор (X); 3) об'єкт каузації (Y); 4) стан об'єкта каузації, що є обов'язковими для каузативної ситуації [1: 14]. Екзистенційні дієслова виражають ствердження про існування або присутність когось або чогось [2: 10]. Категорія заперечення в лінгвістиці – об'єкт вивчення багатьох дослідників, оскільки є лінгвістичною універсалією, яка може бути виражена на різних рівнях мови.

Дієслова маніпулятивної каузації передбачають наявність фізичного контакту. Формула тлумачення для дієслів із семантикою каузації за допомогою фізичної сили може бути представлена наступним чином: «X дією v1 каузує Y (не)існувати, застосовуючи фізичну силу». Застосування фізичної сили для впливу на об'єкт дії передбачає безпосередній контакт каузатора з об'єктом, на який спрямована каузація.

Базові семантичні типи. В результаті дослідження було виокремлено 82 одиниці дієслів англійської мови та 58 лексем української мови. КЕД англійської та української мов із семантикою каузації фізичною силою марковані семою «результативності» дії, вказуючи на те, що в процесі каузації об'єкт опиняється у стані, який каузується, тобто процес припинення існування успішно завершується.

Маніпулятивні КЕД каузації фізичною силою мають імпліцитну сему використання інструмента-частини тіла «руки» (та / або їхні складові частини), адже руки – це первинний найбільш уживаний людиною інструмент. Слід також зазначити, що інтегральна сема застосування сили міститься в глибинній семантичній структурі, тому додаткова вказівка на те, що дія відбувається за допомогою певних частин тіла в англійських та українських реченнях не потрібна. Наприклад, англ. *to crush* «to press something so hard that it is damaged or injured, or loses its shape» ‘роздавити’, укр. *задушити*.

Дієслова із семантикою застосування фізичної сили можуть містити додаткову семантичну ознаку «способу» виконання дії. Способом дії вважається додаткова сема, яка вказує на те, як відбувається каузація, й у словниковому тлумаченні виражається за допомогою обставини способу дії, вираженому імпліцитно і експліцитно. В обох мовах досліджуваних мовах були виокремлені одиниці, які містять СО способу дії «швидко/різко». Переважна більшість англійських КЕД комбінують базову для цієї підгрупи СО «швидко» з іншими ознаками «способу» дії, конкретизуючи характер швидкої дії. Дієслова *to eject*, *to thrust*, характеризуються складною семантичною структурою та сполучають семи «швидко» із семами «раптово» й «несподівано». Диференційними СО для лексеми *to throw off* «to manage to get rid of something/somebody carelessly and quickly that is making you suffer, annoying you, etc.» ‘швидко та недбало позбавитись від чогось, що змушує страждати, дратує’ є семи «недбало» та «швидко».

В українській мові лексеми з СО способу дії «швидко» є похідними від дієслова *рвати* «з силою, різкими рухами смикати, тягнути», наприклад, *висмикувати*, *видирати*, розм. *випручувати* та лексеми *викидати*, що формує синонімічний ряд *випирати* (натискаючи), розм. *вижбурювати*, розм. *вишпурювати*.

Семантика дієслів в обох мовах також може вказувати на те, що екзистенція об'єкта каузації припиняється за допомогою «удару», наприклад, *to knock out* «to make someone unconscious by hitting» ‘ударом змусити когось втрати свідомість’, укр. *вирубити*, *відключити*.

Дієсловами, які мають додаткову вказівку на застосування фізичної сили, представлену в словниковому тлумаченні дієслів, в англійській та українській мовах є КЕД із семою заперечення із додатковою семою «інтенсивність» залучуваної фізичної сили. Базова ФТ дієслів каузації фізичною силою передбачає вказівку на інтенсивність фізичного зусилля, спрямованого на об'єкт. Таким чином, семантику цих дієслів можна представити за

допомогою ФТ «Х дією v₁ казує Y (не)існувати/ не знаходитись десь / у когось, застосовуючи фізичну силу».

В англійській мові сема «інтенсивності» знаходить відображення у словниковому тлумаченні дієслів, використовуючи іменник *force* «physical action» ‘фізична дія, який вказує на використання сили, наприклад, заст. книжн. *to rend* «to tear something apart with force or violence» ‘розірвати щось зі значною силою’, *to rip* «to tear something quickly and with a lot of force» ‘розірвати щось швидко та зі значною силою’, а лексема *to rive* «to split with force or violence.» ‘розбити з застосуванням сили чи насильства’ комбінує семи фізичної дії та значної інтенсивності.

В українській мові сема «інтенсивності» знаходить своє вираження у використанні в словниковому тлумаченні таких слів та виразів: «із силою», «за допомогою сили», наприклад укр. *роздвобати*, *сплюндрувати*, *вижбурлити*.

Лексеми української мови характеризуються словотвірною продуктивністю, утворюючи чисельні дериваційні ряди однокорених префіксальних дієслів типу укр. *кришити-розкришувати-покришити* тощо.

Висновки. Одиниці дослідження поєднують у своїй семантичній структурі семи каузативності, екзистенційності та заперечення, представляють похідну складну категорію мови і характеризуються спільною базовою ФТ «Х дією v₁ казує Y (не)існувати / (не)бути у стані v₂». За семантикою каузативного компонента значення аналізованих КЕД емпіричний корпус дослідження демонструє, що лексеми англійської та української мов є продуктивними, демонструють варіативність в межах аналізованої групи, а лексеми української мови зокрема характеризуються подібністю словотвірної структури й утворюються від дієслівних основ за допомогою префіксів та суфіксів. В межах аналізованого емпіричного матеріалу були виокремлені дієслова із семою на використання руки-частини тіла, семантичними ознаками способу виконання дії (швидко/різко), інтенсивності, удару.

Література

1. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах : монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження). Вінниця : ТОВ «ТВОРИ». 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/mono/2019.978-966-949-161-9>
2. Павлова Е. Б. Структура функционально-семантической категории экзистенциальности в английском языке (пространственный и фазовый аспекты). Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2009.
3. Jespersen O. Negation in English and Other Languages. 1966. 151 p.

УДК 81'373.611

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

О. О. Ситенко

Спектр категорійної семантики демінутивності, особливості її вияву вимагають ґрунтовного аналізу для визначення регулярності / нерегулярності певних засобів реалізації тієї чи іншої семантики та встановлення специфіки градування такої семантики, наявності засобів імплікованої модифікації категорійної семантики демінутивності, що актуалізує проблему адекватного відтворення такої семантики спеціалізованими / неспеціалізованими засобами англійської мови. Останнє підтверджує актуальність такого аналізу категорійної семантики демінутивності, що в досліджуваній мові представлено цілим арсеналом експлікативних та імплікативних засобів, аналіз яких є предметом дослідження даної розвідки. У силу цього надзвичайно важливим постає простеження функціонально-

семантичного діапазону форм демінутивності та окреслення відповідних словотвірних, морфологічних, лексичних, текстуальних та інших засобів її вираження в англійській мові.

Демінутивність, поза всяким сумнівом, належить до універсально-типологічних явищ, оскільки в самій людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної особи, предмета чи явища і висловлювати певним чином власну емоційно-експресивну оцінку до учасника / неучасника комунікативно-мовленнєвого акту.

Терміном «демінутив» кваліфікуються зменшені слова, які з розвитком емоційно-оцінних значень «переростають» у форми суб'єктивної оцінки [1, с. 37]. Змістова структура таких формантів представляє своєрідний семантичний синтез, що інтегрує одночасно значення розмірної ознаки об'єктивно існуючих предметів та емоційно-оцінного відношення до них з боку мовця. Слово «демінутив» походить з латинської і перекладається як зменшеність, відповідно демінутиви трактуються як зменшувальні похідні. В. М. Русанівський в Енциклопедії «Українська мова» визначає демінутиви як похідні іменники, що виражають значення зменшеності, яке здебільшого супроводжує ще і значення суб'єктивної оцінки (позитивної або негативної) [4, с. 189]. А. П. Загнітко зазначає, що «демінутиви можуть поставати засобом вираження зневаги, приниження» [2, с. 191]. Але демінутивність не вичерпувана вираженням лише зменшеної та суб'єктивної оцінки, вона значно ширша. Як реальна зменшеність тлумачиться й неповнота вияву ознаки предмета чи явища. У межах значення об'єктивної зменшеності слід також виокремлювати значення недорослості, яке є різновидом значення об'єктивної зменшеності, оскільки воно вказує на малих тварин, птахів, комах тощо, які ще не досягли дорослого віку [3, с. 117].

Демінутивність – це системно-мовне явище, оскільки на окремих мовних ярусах (лексичному, синтаксичному, морфологічному, словотвірному) уже закріпилися певні засоби для регулярної її реалізації. Особливості складу, розподілу закономірностей функціонування словотвірних, лексичних, синтаксичних та контекстуальних засобів вираження демінутивних відношень визначають сам зміст цих відношень у їхніх конкретних мовних змістових варіантах, у певних типах ситуацій і контекстів.

Розгляд демінутивності не повинен обмежуватись окремою частиною мови чи рівнем мовної системи, а, навпаки, мати її всеохопний розгляд. У такому разі дослідження демінутивності інтегрує семантичну і формальну сторони.

У частиномовній площині демінутивація в її широкому сенсі в англійській мові притаманна кільком частинам мови, а саме: іменнику (*kid, lamb, calf, path, stream* тощо), прикметнику (*brief, small, low, slight* і под.), дієслову (*to weak, to slit, to narrow, to cut* та ін.), прислівнику (*little, a little, less, least, slow* і т. ін.), вигуку (*dear* тощо).

Основними формальними компонентами категорії демінутивності в англійській мові є такі:

а) система, що об'єднує ряди граматичних форм з однорідним змістом (морфологічна категорія, репрезентована афіксальним способом творення): англ. *puppy, laddie, calfling, motherling, booklet, playlet, childishly* і под.;

б) демінутивні утворення та їхні угруповання з неповною граматикалізацією (обмежене та нерегулярне охоплення граматичних форм, представлене складними словами, редуплікаційними формами): англ. *cry-baby, puppy-dog, lovey-dovey* та ін.;

в) демінутивні утворення з відсутніми спеціальними граматичними маркерами (лексичні засоби у формі кореневих слів): англ. *kid, lamb, path, brief, low, slow, to weak, to narrow* тощо;

г) синтаксичні засоби на рівні словосполучень та синтаксичних моделей. Для вираження демінутивного значення англійська мова широко використовує словосполучення, де ця ознака репрезентована тільки атрибутивним компонентом: англ. *low hillocks, little girl, young doctor, tiny little kid* тощо;

г) різні комбіновані та контекстуальні засоби, що виявляють або інтенсифікують можливості, закладені в семантиці зменшено-емоційних одиниць, у тому числі такі, що належать до сфери „прихованої граматики”. Так, до контекстуальних засобів, що посилюють значення зменшеності-пестливості, можна віднести прислівники з позитивним / негативним навантаженням: англ. *In the lower ground a streamlet ran among the dense trees. It could be*

hardly noticed (Voinich E.D., *The Gadfly*). У другому реченні вказівка на малість, зменшене значення слова „*streamlet*” увиразнюється контекстологічним аналізом – наявністю в контексті слів-індикаторів „*could be hardly noticed*” та „*dense trees*”, які розкривають та уточнюють демінутивне значення;

Отже, категорійне поняття демінутивності існує у мовах самих різних структур. Категорія демінутивності є універсальною, закономірно з відповідними та притаманними лише певній мові структурними та функційними диференційними ознаками.

Література

1. Бойко Н. І. Експресивна семантика: дискурсивна інтерпретація: монографія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 200 с.
2. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
3. Кравченко М. В. Зменшено-емоційні іменники в сучасній українській мові. Словотвірна структура слова. К. : Наукова думка, 1981. 200 с.
3. Русанівський В. М. та ін. Українська мова. Енциклопедія. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 820 с.

УДК 1'373.612.2:646]=161.2=111

ЗООМОРФНА МЕТАФОРА У НАПИСАХ НА ОДЯЗІ УКРАЇНСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

Н. В. Стрюк

Потрактування феномену метафори викликало дискусії протягом всієї історії мовознавчої науки. Так, хоча метафора вважається одними з найпопулярніших тропів, когнітивні лінгвісти розглядають її як продукт мови та мислення, оскільки процеси її створення та розуміння включають відображення ментальних образів [3]. У теорії релевантності, метафора визначається як явище мови та комунікації, одне поняття може бути використано для представлення іншого через схожість у логіко-семантичному плані [6]. Представники соціокультурного підходу наголошують, що метафоричність повинна розглядатись в рамках культурних спільнот, які використовують метафори [2]. На думку прихильників комплементарної теорії, лише поєднання релевантисного, концептуального та соціокультурного підходів може пояснити, чому асоціації та образи виникають і чому вони розуміються і інтерпретуються певним чином [5]. Відповідно у поданому дослідженні метафора потрактовується як продукт мови, мислення, комунікації та культури, як фігура мови, в якій слово або фраза, які буквально позначають певний клас об'єктів чи понять, вживаються для позначення іншого на основі їх подібності або асоціації.

Тваринний світ - популярне джерело метафор. З давніх часів поведінку людей порівнювали з поведінкою тварин, щоб зобразити різні аспекти людської природи. У зооморфних метафорах у написах на одязі, люди, їх поведінка, почуття та емоції розуміються з точки зору тваринного світу, їх особливостей та характеристик, наприклад:

(1) англ. *GIRLS BITE BACK WATCH OUT*

(2) укр. *В тебе від мене МУРАШКИ*

У написі (1) дівчата асоціюються з небезпечними тваринами, які можуть *to bite* ‘вкусити’ – ‘поранити когось, зробивши невелику дірочку або мітку на шкірі’ [4]. В україномовному написі (2) метафора базується на схожості фізичного почуття збудження та руху *мурашок*, ‘невеликих комахи ряду перетинчастокрилих’ [1], по шкірі.

У більшості англomовних написів джерелом метафор на одязі виступає популярна домашня тварина – *sheep* ‘вівця’, наприклад:

(3) англ. *I'M THE RAINBOW SHEEP OF THE FAMILY*

У (3) метафора побудована на відомій і впізнаваній ідіомі *black sheep*, ‘людина, яка відрізняється від решти членів своєї сім'ї чи іншої групи, і яку вважають поганою чи такою, що осоромлює інших’ [4]. Веселка - символ ЛГБТ-руху. Отже, метафора надає інформацію

про те, що власник одягу є представником ЛГБТ-спільноти; крім того, його або її не приймають члени власної родини.

Зооморфні метафори в україномовних написах на одязі відзначаються більшою різноманітністю. Багато з них побудовані на асоціаціях з дикими тваринами, причому конотація може бути як негативною, так і позитивною, наприклад:

(4) укр. *З ЛИСАМИ І САМ ЛИСОМ СТАНЕШ*

У написі (4), який є українським прислів'ям, *лис* виступає метафорою хитрої, нечесної чи аморальної людини.

Популярним джерелом метафор в україномовних написах є світ птахів: деякі конкретні птахи (5), а також риси птахів загалом (6), наприклад:

(5) укр. *юний орел*

(6) укр. *Людина нібито НЕ літає, а крила має. А крила має!*

У (5) чоловік асоціюється з орлом, 'великим хижим птахом сімейства яструбових' [1], таким чином, напис характеризує власника одягу як сильну і мужню людину. Водночас, будучи рядком відомої пісні, така метафора може мати іронічний підтекст. Напис (6) - цитата з вірша відомої української авторки Ліни Костенко «Крила». Мати *крила*, 'літальний орган птахів, комах та деяких ссавців' [1], метафорично означає мати здатність робити щось надихаюче.

Отже, зооморфні метафори частіше використовуються в україномовних написах на одязі, що може впливати з того факту, що в основі традиційної масової української культури лежить сільський спосіб життя, пов'язаний із землеробством та полюванням. Перспективи подальших наукових досліджень з цього напрямку полягають у вивченні, аналізі та порівнянні інших семантичних типів метафори (антропоморфних, ботаноморфних, артефактоморфних) у написах на одязі українською та англійською мовами.

Література

1. Словник української мови. URL : <http://sum.in.ua>
2. Caballero R., Ibarretxe-Antuñano I. Ways of perceiving, moving, and thinking: Revindicating culture in conceptual metaphor research. *Cognitive Semiotics*, 2009. Vol. 5(1–2). P. 268–290.
3. Lakoff G., Turner M. More than cool reason: A field guide to poetic metaphor. Chicago : University of Chicago Press, 1989. 230 p.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
5. Tseng Ming-Yu In Defense of Complementary Perspectives on Metaphor: A Lesson From the East. *Metaphor and Symbol*, 2014. Vol. 29(3). P. 185–203.
6. Wilson D., Sperber D. Relevance theory. *Handbook of pragmatics* / Eds. I. Horn, G. Ward. Oxford : Blackwell, 2004. P. 607–632.

Підсекція

«Концептологічні та дискурсивні аспекти дослідження германських, романських та слов'янських мов»

УДК 811.111'255.4

СИМВОЛІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ГЕРОЙ* В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ: ШЛЯХИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТА ВІДТВОРЕННЯ

А. А. Воловик

В умовах сучасних інтеграційних процесів для ефективної крос-культурної комунікації важливого значення набувають дослідження концептосфери окремого етносу. Для виокремлення своєрідних ознак картини світу народу важливим етапом виступає вивчення концептів архаїчних текстів, зокрема текстів народних казок, та засобів їх актуалізації. В

межах жанру фольклорної казки одним з магістральних концептів виступає концепт *ГЕРОЙ*, навколо якого вибудовується вся сюжетно-композиційна структура твору. Незважаючи на універсальність зазначеного концепту, зокрема подібності його фактуального виміру (термін В. І. Карасика) для багатьох культур, образна та ціннісна складові можуть стати *lapis offensionis* на шляху до збереження та адекватного відтворення концепту та цілої концептуальної тканини вихідного тексту казки у тексті перекладу.

Актуальність роботи визначається зацікавленістю сучасних перекладознавців у теоретико-практичному вивченні лінгвокультурних концептів, які формують концептосферу окремого етносу. Враховуючи крос-культурну спрямованість сучасного перекладознавства особливо суттєвим вбачається дослідження тих труднощів, які можуть виникнути під час відтворення засобів актуалізації концептів фольклорної казки, зокрема символів, збереження та адекватна трансляція яких безпосередньо впливає на сприйняття цільового тексту приймаючою культурою.

Мета дослідження полягає у визначенні лінгвокультурного потенціалу концепту *ГЕРОЙ* в фольклорних казках, який формується за допомогою національно-специфічних символів, а також у виявленні тих труднощів, які виникають під час трансляції таких символів на мову приймаючої культури.

Досліджуючи будь-який лінгвокультурний концепт, слід наголосити на тому, що у його складі виділяється три важливих виміри – поняттєвий (фактуальний), образний та ціннісний (терміни В. І. Карасика). Поняттєва складова виражається через мовну фіксацію концепту, його опис, дефініцію, складові характеристики по відношенню до смислових утворень іншого ряду. Образний компонент включає перцептуальні та когнітивні складові. Ціннісний вимір визначається як важливість концепту для окремого індивіда та колективу; афективна сторона концепту, яка є ціннісною для окремого етносу. Саме ціннісний компонент є визначальним для виокремлення того чи іншого культурного концепту [3, с. 91–107]. У свою чергу, С. Г. Воркачев наголошує на тому, що саме образний вимір культурного концепту відіграє важливе, «інструментальне» значення як засіб вираження його поняттєвої складової [1, с. 54]. Виходячи з зазначених вище теоретичних принципів, можна узагальнити, що саме образна та ціннісна складові відіграють важливу роль у формуванні лінгвокультурного концепту, зокрема його національно-специфічних концептуальних ознак.

Застосувавши метод фреймового аналізу С. А. Жаботинської [5], нам вдалося виявити відмінності та схожості в актуалізації концепту *ГЕРОЙ* з фольклорних казок української та англомовної лінгвокультур. Ґрунтуючись на результатах фреймового аналізу, можна узагальнити, в українській лінгвокультурі концепт *ГЕРОЙ* відрізняється національно-специфічними ознаками, що пов'язано з особливим історичним періодом, а саме існуванням Запорізької Січі. Саме завдяки такому історичному явищу як козацтво українська культура збагатилася низкою реалій, які згодом набули символічного значення та увійшли до складу концепту *ГЕРОЙ*. Так, в деяких українських фольклорних казках ціннісна складова концепту *ГЕРОЙ* актуалізується за допомогою національно-специфічних символів. За результатами контекстуального аналізу було встановлено, що національно-специфічні символи, які беруть участь у формуванні концепту *ГЕРОЙ* найчастіше зустрічаються в українських чарівних казках. Саме в таких казках реалізується така квалітативна ознака героя як *сила*, що й розкриває основу відмінності між українським та англійським героєм чарівних казок. Символи, які актуалізують таку концептуальну ознаку в межах чарівної казки, можна віднести до трьох мікрополів: «Зброя», «Одяг», «Засоби пересування».

В межах першого мікрополя «Зброя» слід виділити такі символи як *булава*, *шабля/меч*, *довбня*, *кий*. Усі види зброї широко використовувалися на Запорізькій Січі. Незважаючи на те, що деякі з перерахованих символів є універсальними, в українській традиції завдяки своєрідному історичному розвитку вони набули додаткового національно-специфічного значення. В українських чарівних казках, *шабля* виступає неодмінним атрибутом для героя, який дається йому вищими силами. Наступне мікрополе символів, які актуалізують концептуальну ознаку сили в лінгвокультурному концепті *ГЕРОЙ*, становлять символи

одягу. Одним з символів, який набуває символічного значення в українських чарівних казках, виступає *сорочка*. Цей символ репрезентує чистоту душі і тіла, кохання та вірність, і з давніх-давен використовувався у великій кількості національних обрядів [4, с. 420–422]. В українських чарівних казках, *сорочка* виступає символом сили та своєрідним оберегом. Символом мікрополя «Засоби пересування» виступатиме лише одна лексична одиниця, а саме символ *кінь*. Як і булава символ *кінь* належить до універсальних, виступаючи символом сонця та потойбічного світу [2, с. 349], однак для українського народу він завжди асоціювався з козаками. За даними Енциклопедичного словника символів культури України «козак власне і був козаком, коли мав коня; козак звертається до коня, як до побратима» [2, с. 350].

Проаналізувавши символи, які актуалізують таку ознаку концепту *ГЕРОЙ* як сила, варто висновувати, що такі символи зазвичай перекладаються за допомогою словникових відповідників, які лише частково покривають символічні значення лексичних одиниць оригіналу. Для більш адекватної передачі національно-специфічного компоненту символів необхідно використовувати такі способи перекладу як дескриптивний, комбінована реномінація та транспозиція на конотативному рівні.

Література

1. Воркачѳ С. Г. Семиотика лингвокультурного концепта и терминосистема лингвокультурной концептологии. *Язык, коммуникация и социальная*. Выпуск 12. Воронеж, 2014. – С. 50–69.
2. Енциклопедичний словник символів культури України – 5-е вид / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс : монография. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
4. 100 найвідоміших образів української міфології / за заг. ред. В. Завадської, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. К.: Орфей, 2002. 448 с.
5. Zhabotynska S. A. Principles of Building Conceptual Models for Thesaurus Dictionaries. *Cognition, communication, discourse*, 2010. № 1. P. 75–92.

УДК 811.111:81'37]:[659.126:687.553]

MULTIMODAL DIMENSIONS OF COLOR NOMINATIONS IN MODERN MAKEUP ADVERTISING DISCOURSE

Olha Zaluzhna

1. Introduction

Color terms have multiple times been investigated covering a scope of linguistic domains, such as psycholinguistics, semiotics, semasiology, phraseology, cognitive linguistics, etc. (see for example He Hu & Li Jie, 2019). The topic has been thoroughly scrutinized and substantial conclusions concerning cultural, psychological, conceptual and many other aspects of their functioning have been arrived at (see for example MacNeill, 1972).

The present paper brings in focus multimodal approach to the study of the color domain which has not yet been addressed in linguistics, color nominations in modern makeup discourse in particular, which defines the novelty of the paper.

The **purpose** of the research is to outline the mechanisms of color nominations interaction with visual mode (including imagery on the product, overall visual representation of the product, advertising campaign images, etc.) to create a multimodal unity of the makeup advertising discourse.

The **object** of the research are color nominations in their close connection with the visual mode within the makeup advertising discourse whereas the **subject** is how the above correlation is created working for the multimodal unity of the products advertised.

The **empirical database** comprises 37 color nomination units (represented by both single words and word combinations) including their authentic extended descriptions, selected by continuous sampling from Jeffree Star (a provocative American makeup brand) Blood Money collection (released in 2020 and still available for purchasing): an eyeshadow palette (18 color names), liquid lipsticks (8 color names), lip glosses (4 color names), automatic eyeliners (5 color names), highlighters (2 color names).

2. Discussion

Various aspects and issues of multimodality have been in the focus of scholars' attention for over forty years so far (Norris, 2016) whereas linguistic approach and interpretation of multimodality have been exercised for a relatively short period of time (Norris, 2020). Currently, one of the most scrutinized linguistic domains of multimodal texts is the YouTube discourse which demonstrates a clear-cut multimodal unity 'constituted by the video content, oral and multiple written elements, numerous semiotic devices' (Zaluzhna, 2021, p. 40).

As the term multimodality presumes, communication in the natural human language (both oral and / or written) at the same time involves the combination of multiple non-verbal sensory (e.g., visual images, sounds, smells, etc.) and communicative modes, including semiotic devices of miscellaneous character (e.g., traffic signs, video player buttons, hyperlinks, emojis, computer icons, etc.). In other words, any kind of human communication can be treated as a multimodal unity, which becomes especially relevant in the digital era (Dressman, 2019, p. 39).

3. Results

The comprehensive analysis of color nominations in their close correlation with paralinguistic elements (the colors and the imagery of the packaging, the images used on the eyeshadow refills, the shape of the complementary products in the collection, the materials used for packaging, etc.) demonstrates that modern makeup advertising discourse represents a distinctive multimodal unity.

The core element, around which all color nominations and non-verbal elements are centered, is the name of the whole collection *Blood Money* which is mainly represented by the shades of green (the color strongly associated with the money) – 28 out of 37 color names are declared to be shades of green in the official color descriptions offered by the brand. However, only 6 nominations contain verbal elements traditionally associated with the shades of green, e.g., *Mint Condition*, *Emerald Estate*, *Chameleon Fetish*, *Poison Ivy*, *Crocodile Tears*, *Jaded*. The rest of the color names are either connected with the concept of *Money* (e.g., *Equity*, *Money Heist*, *CEO*, *Heavy Weighted*, *Private Island*, *Self Made*, *Tax Free*, *Secret Stash*, *Black Card Limit*, *Bank Roll*, *Dead Presidents*, *High Society*, *Special Order*, *Deep Pockets*, etc.) or *Blood* which in the concept of this collection metaphorically represents the criminal world of money (e.g., *Dirty Money*, *Money Heist*, *Karma*, *Crocodile Tears*).

It is noteworthy that the wholistic impression of the products advertised is created not only with color names but also with paralinguistic components, such as the green color of the packaging, the imitation of luxurious materials used for the palette box (faux crocodile skin and the shape of the palette reminding of a jewelry box), merchandise products released in the similar colors and materials (a backpack, a mirror, etc.). In addition, the refills of the eyeshadows contain pressed into them images of a credit card, a masked criminal, a banknote pile with wings, a safe door, a dollar and a pound symbols. The imagery of overall advertising campaign for this collection is built around luxurious life (photos of richly dressed and accessorized models in expensive interiors) with a hint of illegal risky life (e.g., a cigarette with cannabis in the photo / video).

4. Conclusion

Multimodal approach to the analysis of the language units in the domain of makeup advertising discourse proves to be highly productive as it allows to embrace all the elements constituting the overall image of the product(s) projected onto the audience. In addition, multimodal view gives possibility to build semasiological and onomasiological connections between the product color names and the concept it expresses.

Color nominations in the makeup sphere demonstrate a clear inclination towards losing immediate correlation with the basic colors they represent and tend to metaphorically convey the

concept projected onto the market. The above can be predetermined by modern advertising approach to constructing advertising campaigns on the highly competitive market of makeup products where the product advertised needs to stand out so as to be able to attract the consumers' attention and be, as a result, sold.

The perspective of further research lies in widening the scope of empirical database at the expense of other modern brands' color names in their unity with paralinguistic elements within multimodal approach which will allow to build the typology of present-day color nominations in makeup industry.

References

1. Dressman, M. (2019). Chapter 3. Multimodality and Language Learning. *The Handbook of Informal Learning*. John Wiley & Sons Ltd. P. 39–55. <https://doi.org/10.1002/9781119472384.ch3>
2. He Hu, & Li Jie, & Xiao Qianguo, & Jiang Songxiu, & Yang Yisheng, Zhi Sheng. (2019). Language and Color Perception: Evidence From Mongolian and Chinese Speakers. *Frontiers in Psychology*. Vol. 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00551>
3. MacNeill, N. B. (1972). Colour and Colour Terminology. *Journal of Linguistics*. Vol. 8, Issue 1. P. 21–33 DOI: <https://doi.org/10.1017/S002222670000311X>
4. Norris S. (2020). Multimodal Theory and Methodology. For the Analysis of (Inter)action and Identity. Routledge. 120 p. <https://doi.org/10.4324/9780429351600>
5. Norris, S. (ed.). (2016). Multimodality: Critical Concepts in Linguistics. Routledge. Vol. I-IV. 1714 p.
6. Zaluzhna, O. (2021). YouTube Discourse as a New Dimension of the Linguistic Research. *Текст і дискурс: когнітивно-комунікативні перспективи : матеріали IV Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (18–19 березня 2021 року)*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. P. 39–41.

УДК 811.111'371.5

ПРО СТРУКТУРУ РЕЧЕННЄВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ірина Запхляк

Фразеологізми як особливі одиниці мови досить часто стають об'єктом лінгвістичних розвідок. Попри це, досі існують контраверсійні питання щодо включення / невключення одиниць рівня речення у домен фразеології. Всід за В. Г. Скрипник, яка називає фразеологічною одиницею «лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично» [5, с. 11], відносимо стійкі відтворювальні фрази до фразеологізмів. На сучасному етапі розвитку лінгвістики мовознавці використовують такі терміни на позначення фразеологічних одиниць (далі – ФО) рівня речення як синтаксичні фразеологізми [2; 4] та фразеологізовані речення [1; 3; 7].

Оскільки об'єкти неживої природи оточують людей впродовж всього життя та мають на нього значний вплив, видається закономірним використання компонентів, які позначають неживу природу у фразеологізмах.

Тлумачення терміна «нежива природа» базується на визначеннях Словника української мови, згідно з яким «нежива природа – це: а) неорганічний світ; б) навчальний предмет, змістом якого є елементарні відомості про неорганічний світ». Відповідно «неорганічний – який не належить до живої природи; у якому відсутні життєві процеси» [6; т. 5, 349].

У результаті аналізу було виявлено 504 фразеологізми англійської мови та лише 130 ФО української мови з компонентом на позначення неживої природи, які мають структуру речення. Відповідно до кількості граматичних основ у реченні емпіричний матеріал можна

поділити на прості та складні речення. Виявлено, що ФО рівня речення можуть мати структуру простого речення в англійській та українській мовах та складного речення лише в англійській мові. Це може пояснюватися невключенням прислів'їв в домен фразеології.

Найчисленніша група фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи рівня речення в обох аналізованих мовах – це прості двоскладні речення. Наприклад: англ. *blood is thicker than water* ‘родинні відносини важливіші за всі інші’, англ. *clean water often comes out of a tucky spout* ‘хороші діти можуть народитися у поганих батьків’, укр. *взяла вода ‘хтось втопився’, сльози градом ллють з очей ‘хтось плаче’*.

Односкладні речення характерні для обох аналізованих мов, однак кількісно вони значно поступаються двоскладним реченням. Єдиною ізоморфною групою аналізованих фразеологізмів є **означено-особові** речення, наприклад: англ. *Watch my dust* ‘дивись, який я швидкий’, укр. *хай каменем ляже ‘побажання лиха’*. Найпродуктивнішим аломорфним типом аналізованих односкладних речень в англійській мові є **узагальнено-особові** речення, що могло б пояснюватися тим, що такий тип речень є характерним для прислів'їв, наприклад: англ. *Wade the water at shallowest*. В українській мові найпродуктивнішим типом односкладних речень є **безособові**. Наприклад: укр. *як води в рот наливо*. Аломорфність цієї моделі можна було б пояснити тим, що граматичні правила англійської мови передбачають обов'язкову наявність підмета в реченні, окрім наказового способу. Відповідником українських безособових речень в англійській мові завжди буде двоскладне речення в активному чи пасивному стані, що й зумовлює відсутність цієї моделі на матеріалі англійської мови

Інфінітивні речення є малопродуктивними серед фразеологічних одиниць з компонентом на позначення неживої природи. Виявлено лише два українські фразеологізми (8,33 % односкладних речень української мови). Ілюстрацією таких ФО можуть слугувати: укр. *щоб мені крізь землю провалитися* ‘запевнення в правдивості сказаного’, *щоб тобі провалитися* ‘висловлення бажання, щоб хтось зникнув’.

Найменш продуктивні серед аналізованих односкладних речень – це **неозначено-особові** речення, представлені єдиним фразеологізмом: укр. *як линули холодною водою (з льодом)* ‘хтось дуже вражений’. Зазначена група є аломорфною, оскільки, відповідно до граматичних правил англійської мови, дія, виконавець якої невідомий, передається за допомогою пасивного стану, де наявні підмет і присудок, тому еквіваленти таких речень належать до двоскладних.

Складні речення були виявлені на матеріалі виключно англійської мови. Найчисленнішими серед них є обставинні складнопідрядні речення, а серед обставинних – складнопідрядні речення **часу**, наприклад: англ. *Make hay while the sun shines* ‘якщо є можливість, потрібно її використовувати’. Другим за продуктивністю типом обставинних речень є обставинні складнопідрядні речення **умови**, наприклад: англ. *Unless the clay is well pounded, no pitcher can be made* ‘без дисципліни навчання неможливе’. Обставинні складнопідрядні речення **порівняння** представлені такими фразеологізмами як: англ. *Catch no more fish than you can salt* ‘не набирай більше обов'язків, ніж ти знатний виконати’. Означальні речення виконують атрибутивну функцію щодо певного слова у головному реченні, що може виражатися іменником чи займенником. Наприклад: англ. *Crosses are ladders that lead to heaven* ‘проблеми можуть зробити людину кращою’, *It's the pebble in the hoof that hurts* ‘нагальні проблеми вимагають більше уваги, ніж гіпотетичні’. Найменш продуктивними серед ФО з компонентом на позначення неживої природи є додаткові складнопідрядні речення, наприклад англ. *Don't stick your hand in boiling water to see if it's hot* ‘не обов'язково перевіряти все власноруч’.

Складносурядні речення є менш численними: англ. *You can lead a horse to water but you can't make him drink*. Багатокомпонентні речення з сурядністю та підрядністю є найменшою групою, наприклад: англ. *Throw a stone in a pack of dogs, and the one that's hit will holler*.

Література

1. Личук М. І. Фразеологізовані схеми нечленованих речень: нерозкладнокомплексна специфіка, узагальнено-значеннева диференціація. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 245. С. 80–88.
2. Селіванова О. Особливості когнітивної проєкції синтаксичних структур українських фразеологізмів. *Вісник Львівського університету. Серія філол.* 2004. Вип. 34. Ч. I. С. 354–359.
3. Ситар Г. Статистичний аналіз фразеологізованих речень: показник асоціації mutual information. *Українське мовознавство*. 2016. № 1. С. 103–125.
4. Ситар Г. В. Статус синтаксичних фразеологізмів у системі фразеологічних одиниць. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. Донецьк: ДонНУ. 2011. Т. 2. С. 66–74.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К. : Наукова думка, 1973. 278 с.
6. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.
7. Тесленко В. Фразеологізовані речення в сучасному термінологічному прочитанні. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. № 50 (2). С. 436–441.

УДК 811,111'161.2–115

«ЛІНГВІСТИКА БРЕХНІ»: ДОСЛІДНИЦЬКІ ПІДХОДИ, АСПЕКТИ, ПАРАМЕТРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ Й ПРОСТОРУ

В. І. Калініченко

На всіх етапах розвитку людської цивілізації та в усіх сферах людської діяльності (міждержавних, міжособистісних, міжгрупових та ін.) простежується дієвість універсальної лінгвофілософської опозиції *правда (істина) – неправда (брехня)*. Дезінформація, інсинуація, наклеп, обман, вигадка, фейк – це перелік далеко не всіх виявів феномена брехні, що вербалізує категорію *неправди* засобами всіх рівнів мовної системи, об'єктивуючи її в різних типах дискурсу всієї галузевої системи знань. Феномен брехні в той чи той спосіб (експліцитно чи імпліцитно) виявляється абсолютно на всіх рівнях суспільної інтеракції насамперед як інструмент маніпуляції колективною та індивідуальною свідомістю членів комунікативного соціуму з метою створення хибної ментальної картини світу.

2017 року редакційна колегія британського видавництва «Harper Collins», на базі якого здійснюється випуск тлумачного словника сучасної англійської мови «Collins English Dictionary», визначила мовну одиницю, що стала переможцем у номінації «Word of the Year» («Слово року»). Нею стало словосполучення «fake news» («неправдиві новини») [див. про це: 10]. Частота використання представниками англomовної спільноти вказаного словосполучення, як засвідчують авторитетні джерела, виросла в період з 2016 до 2017 року на 365 %. Експерти, до речі, пов'язують це зі специфікою мовленнєвої поведінки тогочасного президента США Дональда Трампа [див.: 9; 10].

Феномен брехні, без сумніву, поліаспектний і студіюється в різних мовознавчих площинах, що охоплюють усю сукупність

- (1) комунікативних параметрів та вимірів (умови спілкування, комунікативна мета, комунікативні стратегії і тактики, комунікативна роль та ін.),
- (2) психологічний стан адресанта та адресата неправдивого висловлення,
- (3) ступінь впливу трансльованої комунікантом неправдивої інформації,
- (4) соціолінгвістичні особливості (вплив соціальних чинників на оформлення брехні в мовленні),
- (5) жанрову специфіку текстів,
- (6) семіотичні закони й правила,
- (7) національно-культурну специфіку розуміння та вимірювання брехні [див. про це: 1; 2; 7; 8].

А. В. Ленець наголошує, що аспекти об'єктивації феномена брехні в мовознавстві доцільно систематизувати за принципом кореляції з функціями, які відповідають кожному зі студійованих параметрів категорії неправди, наприклад:

- (а) метамовну функцію брехні досліджують у площині лінгвофілософії;
- (б) референтивну – залучаючи інструменти лінгвоконцептології та лінгвокультурології;
- (в) емотивну – у параметричних вимірах психолінгвістики та лінгвокогнітології,
- (г) фатичну – крізь призму соціолінгвістики [див. докл.: 2; 4].

У різні хронологічні періоди категорію неправди досліджували переважно в межах дихотомічної опозиції «істина :: неправда» у фокусі її онтологічної сутності з проєкцією на вербальний та невербальний комунікативний вияв. Вартими уваги в цьому контексті є відповідні філософські праці вчених, які долучалися до обсервації феномена *брехні* впродовж всього періоду розвитку світової філософської та лінгвістичної думки, це зокрема наукові студії Аристотеля, Платона, Ф. Аквінського, Ав. Августина, І. Канта, Дж. Барнса, Р. Чізхольма, Й. В. Гете, П. Екмана, Х. Вайнриха, А. Айсенберга, Д. Сімпсона, Ф. Сіглера, Л. Вітгенштейна, Х. Пфайфер, Б. Гізе, К. Бош, Х. Герінгера, В. І. Шаховського, А. Вежбицької, Т. А. Космеди, Н. Д. Арутюнової, Г. Г. Почепцова, О. С. Ісерс, Н. М. Панченко, В. З. Дем'янова, В. В. Дементьєва, З. Вендлера, А. О. Масленнікової, С. С. Распопової, С. М. Плотнікової, М. В. Глаголева, Ю. І. Левіна, В. Р. Тихомирова та ін.

Численні класифікації типів неправди запропонували Ф. Аквінський, Ав. Августин, Р. Чізхольм, В. В. Знаков, Г. Г. Почепцов, С. К. Петропавловський, К. Мелітан, О. Ліпман, В. Штерн, Ж. Дюпр та інші мовознавці й філософи. Вони базуються на різних засадах і критеріях (онтологічному, ціннісному, семасіологічному та ономасіологічному, функційному та ін.) і часто є контраверсійними з огляду на фактичне їх взаємне заміщення й переплетення [див. про це докл.: 5] і, як наслідок, неможливість їх зведення до єдиної ієрархічної схеми.

Надаючи перевагу комплексному, інтегральному підходу в дослідженнях категорії брехні, мовознавці акцентують на важливості врахування характеру співвідношення таких понять, як (1) *брехня і слово*, (2) *брехня і поняття*, (3) *брехня і речення*, (4) *брехня і текст*, (5) *брехня і дискурс*, що й уможливорює виокремлення *лінгвістики брехні* як самостійного мовознавчого напрямку. У сучасному мовознавстві простежуємо лише формування її поняттєвого й термінологічного апарату, метамови [див про це: 7].

Мета *лінгвістики брехні як самостійного* лінгвістичного напрямку полягає в осмисленні та описі мовних явищ, процесів, одиниць, формул, моделей, за допомогою яких лінгвально реалізується феномен неправди.

Спираючись на ключові постулати вчення християнського богослова й філософа Ав. Августина, який чи не один з перших розпочав дослідження специфіки процесу вербалізації брехні, Х. Вайнрих зауважив: «...лінгвістика здатна описати те, що відбувається в мові, коли істина перетворюється на брехню. Брехня завжди стосується лінгвістики» [1: 44].

О. І. Морозова – одна з перших українських мовознавців, яка сфокусувала увагу на дослідженні окремих аспектів лінгвістики брехні, схарактеризувала лінгвальні аспекти неправди в площині когнітивно-дискурсивної парадигми й застосувала формат інтегративного підходу з урахуванням статистичних та динамічних модусів категорії неправди, що розглядаються в межах структури й змісту концепту НЕПРАВДА. Зазначена дослідниця виокремлює та описує одиницю дискурсивної реалізації *неправди*, номінувавши її *дискурсею неправди*. Учена проаналізувала специфіку внутрішньої форми досліджуваних одиниць англійської мови, інтерпретуючи когнітивний і комунікативний зміст неправдивих висловлювань [див.: 5].

Міркуючи про перспективу наукових розвідок у межах проблематики *лінгвістики брехні*, наголосімо, що, хоч за останні кілька тисячоліть розуміння онтологічної сутності категорії неправди в площині гуманітарного знання практично не змінилося, усе ж на

сучасному етапі розвитку мовознавчої науки накопичено суттєвий досвід деталізованого аналізу лінгвістичних аспектів *брехні*, що стало можливим завдяки актуалізації інструментів комунікативної, когнітивної, політичної, юридичної, соціо- і гендерної лінгвістики, лінгвосеміотики, лінгвофілософії та інших актуальних мовознавчих галузей. Тому саме акумуляція та консолідація такого поліаспектного досвіду й дасть змогу розробити нові концепції інтерпретації феномена *неправди* в різних ракурсах, аспектах, параметрах: наприклад, крізь призму лінгвістики гумору, лінгвістики пропаганди, лінгвістики реклами та ін. з урахуванням гендерних, вікових, професійних і національно-маркованих параметрів вивчення мовної особистості, агента мовленнєвої дії, який ретранслює неправду.

Література

1. Вайнрих Х. Лингвистика лжи. Язык и моделирование социального взаимодействия : сборник статей / под общ. редакцией В. В. Петрова. М.: Прогресс, 1987. С. 44–87.
2. Ленец А. В. Перспективы научного направления «Лингвистика лжи» в России и Германии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-nauchnogo-napravleniya-lingvistika-lzhi-v-rossii-i-germanii-1>
3. Ленец А. В. Коммуникативный феномен лжи: лингвистический и семиотический аспекты: на материале немецкого языка. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Иркутский государственный лингвистический университет. Ростов-на-Дону, 2010. 39 с.
4. Ленец А. В. Отечественные и зарубежные теории лжи и обмана. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otechestvennye-i-zarubezhnye-teorii-lzhi-i-rechevogo-obmana>
5. Морозова О. І. Лінгвальні аспекти неправди як когнітивно-комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови) : Автореф. дис... д-ра наук: 10.02.04. К.: Київський національний лінгвістичний університет, 2008. 35 с.
6. Почепцов Г. Г. Виртуальные войны. Фейки: [монография]. Х.: Фолио, 2019. 392 с.
7. Сваричевська Л. Лінгвосеміотика брехні: пошук істини. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія філологічна*. Випуск 52 (2011). URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3052>
8. Шестак Л. А. Политическая лингвистика: фрейм-события и фейк-ньюс. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-lingvistika-freym-sobytiya-i-feyk-nyus>
9. Collins Language Lovers Blog. URL: <https://blog.collinsdictionary.com/language-lovers/fake-news-unicorn-lucy-mangans-take-on-collinswoty-2017/>
10. Collins English Dictionary. Thesaurus and reference materials URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>

УДК 808.51-057.177.11(439)(043.2)»2018»

RHETORIC DEVICES IN VIKTOR ORBAN'S SPEECH "YOU ARE CONDEMNING HUNGARY" OF 11 SEPTEMBER 2018

M. M. Yurkovska

The speech that is under analysis is the passionate reaction of the Hungarian Prime Minister Victor Orbán to the "Sargentini report" submitted to the European Parliament. According to this report, the ruling government of Hungary was accused of serious undermining of values of the European Union, and of "posing a "systemic threat" to the EU's fundamental principles" (Emma Beswick & Rita Palfi, 2018). Dutch Green MEP Judith Sargentini, who produced the draft report, submitted the allegations of abuse to migrants, restrictions on freedom of the press, corruption and conflicts of interest, inadequate privacy and data protection, 'stereotypical attitudes' towards women; and finally expressed concerns over electoral and constitutional systems. As a result, she compelled her contemporaries to support her recommendation to launch the little-used Article 7 against Hungary as a member of EP.

Naturally, such accusations, the task that arose before Orbán was to rehabilitate the policies of his government, as well as to restore Hungary's reputation as a democratic state, and a full member of the European Union.

The disagreement and condemnation of the report appears in the very title of the speech that was posted on the official website of the Hungarian government. It is revealed by the modifying construction "so-called" regarding the "Sargentini report", and literally indicates that Orbán considers the report wrong.

Despite the fact that Orbán begins his speech with a cascade of pre-emptive assertions like *"I know that you have already formed your opinions. I know that the majority of you will vote in favour of the report. I also know that my contribution now will not sway your opinions"*, in fact, his speech is an attempt to catch MEP on his side and to convince them not to vote against Hungary. On the other side, the addressee of his speech is not limited only to the present MEP. We think that it includes also Hungarian electorate, which means that Orbán faces the need to rehabilitate his political reputation mainly before the Hungarians, especially before the adherents of the European Union within Hungary, and to prevent any possible claims on their side on the account of the submitted report. Orbán strives to play on the feelings and values of the Hungarians, thus out of all the charges, he chooses to focus only on the one that the Hungarians are very vulnerable about, the one concerning the Arab refugees. The above-mentioned motives explain the choice of argumentation strategy in his speech, which mainly relies on the appeal to emotions, values and facts.

Orbán starts framing his argumentation with a counterbalanced sentence of not X but Y structure *"...because you are not about to denounce a government, but a country and a people"*. By means of such construction, Orbán substitutes the "defendant" [a government → Hungarian people] appealing to the feeling of sympathy in MEP.

The first paragraph is remarkable for the use of figurative language, "stories in capsules", and aims at imaging Hungary as a state with a prominent and glorious past and history that is seen from the extracts like *"you will denounce Hungary"*, *"Hungary – a member of the family of Europe's Christian peoples"*, *"contributed to the history with its blood"*, *"Hungary made the highest sacrifice"*, *"opened its borders to its East German brothers and sisters"*, or *"Hungary that rose and took up arms against the world's largest army, the Soviets"* (it is interesting that Orbán doesn't mention the rallying of Hungary with another large army in the WWII). The use of the metonymy in the extract *"Hungary has fought for its freedom and democracy"* and almost a poetic periphrasis *"And now these people want to denounce the Hungarian freedom-fighters of the anti-communist, democratic resistance"* adds to the pathos of the utterance.

Further, in the second paragraph Orbán seeks to represent contemporary Hungary as a model democratic state. To achieve this he frames his argumentation through appeal to both facts and emotions by means of assertions like *"Hungary's decisions are made by the voters in parliamentary elections"* or *"to Hungarians freedom, democracy, independence and Europe are matters of honour"* and finishes it with the sentence that contains logical fallacy of false cause *"This is why I say that the report before you is an affront to the honour of Hungary and the Hungarian people"*. Orbán seeks to challenge the credibility of the data in the report, therefore he shifts to face-threatening speech acts of accusation and disagreement like *"this report does not show respect for the Hungarian people"* or *"this report applies double standards"*, *"it is an abuse of power, it oversteps the limits on spheres of competence, and the method of its adoption is a treaty violation"*. In Orbán's speech there is an example of indirect negation like *"You think that you know the needs of the Hungarian people better than the Hungarian people themselves"*, with which he actually states that Members of European Parliament don't know what is better for the Hungarian people. To intensify the impact he uses direct speech acts *"I stay here"*, *"I defend"*, and *"I say that"* and a linguistic hedge *"I must say to you that"*.

The central message of the third paragraph is expressed by assertions like *"You are assuming a grave responsibility when – for the first time in the history of the European Union – you seek to exclude a people from decision-making in Europe"* and *"You would strip Hungary of its right to*

represent its own interests within the European family that it is a member of”, which are hidden accusations. This is the main thing against which Orbán speaks out. And this is the only time when he states this literally without figurative language. This idea is framed by appeals to emotions through bare assertions like *“To us in Hungary, democracy and freedom are not political questions, but moral questions”*, *“you seek to stigmatise a country and a people”*, *“you pass moral judgements”*, *“We have ... disputes”*, *“we think differently about Europe’s Christian character, and the role of nations and national cultures”*, *“we interpret the essence and mission of the family in different ways”*, and *“we have diametrically opposed views on migration”*. At the end of the paragraph Orbán resorts to the device of shared aspirations to the better future through “clusivity” by means of pronouns “we” and “our”: *“If we truly want unity in diversity, then our differences cannot be cause for the stigmatisation of any country, or for excluding it from the opportunity of engaging in joint decision-making. We would never sink so low as to silence those with whom we disagree”*.

The concluding paragraphs are especially high-flown and emotional. The argumentation in them is mainly based on the appeals to semantic categories like *“...is unfair... is un-European”*; as well as on the appeals to facts through assertions like *“We are the most successful party in the European Parliament”*, *“Our socialist and liberal opponents are understandably unhappy with our success”*, *“This report disregards agreements that were concluded years ago”* or *“Every nation and Member State has the right to decide on how to organise its life in its own country”*. The rhetorical question *“But if you are free to do this and can disregard agreements at will, then what is the point of coming to an agreement with any European institution in the first place?”* will call into question the reliability of any agreement with and within the European Union institutions. Assertions like *“Our union is held together by the fact that disputes are resolved within a regulated framework”* are targeted at finding common ground. By means of appeals to facts like *“...I have made compromises and concluded agreements with the Commission on the Media Act, on the justice system, and even on certain passages in the Constitution”* Orbán foregrounds arguments to his advantage.

At the end of the speech Orbán again uses figurative language and images *“defend our borders”*, *“We have built a fence”*, *“we have defended Hungary”*, *“we have defended Europe”* or *“a community denouncing its own border guards”*.

We can observe the use of the “unsaid” as a framing device between such two sentences as *“Every nation and Member State has the right to decide on how to organise its life in its own country”* and *“We shall defend our borders, and we alone shall decide who we want to live with”*. The first one is an assertion of a fact and aims at finding common ground, accenting the idea that Hungary possesses equal with other members of the EU rights. The second is about shared values, in other words the desirable for Hungary state of things in future, something we [should] strive at. The authorization for this [*defend our borders, we alone shall decide*] as if flows from the first sentence as something natural, logical and legal. The unsaid idea, which actually cannot be pronounced openly by Orbán in EP, is that in spite of the fact that Hungary is a full member of the EU and consequently is obliged to provide within the country the officially adopted policy of the EU, Hungary will make an exception and won’t stick to this policy.

The last paragraph starts with the illocutionary speech act *“Let us speak plainly”* that is not an invitation to be sincere, but really a prelude to the open censure and disagreement with the MEP’s decision. Further by means of the logical fallacy of false cause in the part *“you want to denounce Hungary because the Hungarian people have decided that our homeland will not become an immigrant country”* Orbán appeals to the sense of fairness and justice of MEP. Remarkably strong sound the performatives *“I reject the threats, the blackmail, the slander ...”* or *“I respectfully inform you that ...”*. Orbán finishes his address with strong appeal to emotions through “stories in capsules” like *“people will finally have the chance to decide the future of Europe”* and *“will have the opportunity to restore democracy to European politics”*.

Reference

1. Emma Beswick & Rita Palfi (2018) Article 7 Sanctions: What does the Sargentini Report Accuse Hungary of? *Breaking News*, 10 September. URL: <https://www.euronews.com/2018/09/10/article-7-sanctions-what-does-the-sargentini-report-accuse-hungary-of> [accessed 1 May 2021].

Підсекція «Лінгвістичні та методологічні аспекти викладання іноземних мов та перекладу»

УДК 811`373.6+811.111

ОСНОВНІ ВИДИ СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ В РАМКАХ КУРСУ «КОНТРАСТИВНА СТИЛІСТИКА НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ»

У. С. Баран

Стилiстичний аналіз у нiмецькій мові вiдомий за трьома основними видами стилiв: номiнальний (iменниковий) стиль, вербальний (дiєслiвний) стиль та прикметниковий стиль.

Номiнальний стиль використовує у своїх реченнях багато номiнальних груп i лише обмежену кiлькiсть дiєслiв. У вербальному стилi, навпаки, використовуються безлiч дiєслiв i всього кiлька iменникiв.

Номiнальний стиль – це коли факти i подiї виражаються за допомогою iменникiв. Номiнальний стиль використовується для опису ситуацiї максимально лаконiчно i точно. Номiнальний стиль використовується особливо часто в полiтичних, офiцiйних i наукових текстах. У номiнальному стилi дiєслова i об'єкти перетворюються в iменники. Вiдбувається процес номiналiзацiї, напр.:

Die Sekretärin führt die Korrespondenz. → Führen der Korrespondenz.

iснують рiзні способи номiналiзацiї:

- iнфiнiтивні форми дiєслiв, напр.:

führen → das Führen;

- iменники з закінченнями -ung, -heit, -keit, -schaft, -nis, напр.:

planen → die Planung;

- Чужоземні слова з закінченням (at)ion, напр.:

organisieren → die Organisation.

Вербальний стиль – це коли факти i процеси виражаються в тексті за допомогою дiєслiв. Тексти, написанi таким чином, часто здаються бiльш привабливими i живими. Як правило, їх теж легше зрозуміти.

Отже замість iменникiв використовуються дiєслова, напр.:

Aufenthalt → aufhalten, Verbesserung → verbessern

Часто твердження, що з'являються в номiнальному стилi, представлені в вербальному стилi через пiдрядне речення з дiєсловом, напр.:

Wegen der Bedrohung geht er ihm aus dem Weg. → Weil er bedroht wird, geht er ihm aus dem Weg.

Отже, номiнальний стиль (der Substantivstil, Nominalstil) вiдноситься до об'єктiв, якi взагалi можна розуміти як реалiї дiйсностi, – вiдповiдно, – його ще називають «реалiстичним стилем». Вiн завжди втiлює сильне стиснення змiсту.

Вербальний стиль (der Verbalstil) виражає дiяльнiсть, процеси i, таким чином, несе в собi уявлення про процес, рух, вираз; його ще називають «експресiонiстським стилем», напр.:

eines Tages, es war erst 6 Uhr, wachte Peter auf.

Прикметниковий стиль (der Adjektivstil) є носiєм властивостей, характеристик, що викликають рiзні враження (iмпресiї). Його називають ще «iмпресiонiстським стилем». Гарним прикладом цього стилю є вiрш Густава Фалька:

Im Schnellzug

Der Schnellzug stürmt durchs Sommerland,
Und draußen in den Winden,
Da weht und winkt viel buntes Band,
Zu binden mich, zu binden!

Die Hütte dort in Heckenruh,
Die Sonne in den Scheiben,
Die Friedefülle ruft mir zu,
Zu bleiben doch, zu bleiben!

Und jetzt die Heide, blütenblau,
Durchkarrter Weg ins Weite;
Grad stapft die alte Botenfrau
Im Torfmull. Nimm's Geleite!

Und jetzt das Feld, goldgelber Flachs,
Und fern ein Blitz von Sennen;
Und dort der Knirps sonnt wie ein Dachs
Sich faul bei seinen Gänsen.

O Junge, hast du's gut! Ich wollt,
Ich läg dort auf dem Bauche,
Indes der Zug vorüberrollt,
Und gaffte nach dem Rauche.

Загалом можемо підсумувати, що номінальний стиль властивий науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилям мовлення; вербальний – притаманний розмовному стилю мовлення, а прикметниковий переважно зустрічається у художній літературі. Однак, як показує постмодернізм, – визначені мовленнєві межі розмиваються, а часто і зовсім втрачаються при перекладі на українську мову. Це стає очевидним при лексико-граматичному аналізі, наприклад, перекладу однієї з частин «Чорнильної трилогії» Корнелії Функе, – «Чорнильна кров», здійсненого Любомиром Українським та Світлоною Сліпченко у 2010 р.:

Farid hörte die Ungeduld heraus... und die Hoffnung, die einfach nicht sterben wollte, obwohl sie schon so oft enttäuscht worden war.	Фарид почув нетерплячку... і невмирущу надію, попри всі зради.	Грамаічна заміна (підрядне речення-дієприкметник; дієприкметник-іменник), модуляція
--	---	--

Таким чином, на нашу думку, сьогодні ми вже не можемо однозначно прив'язувати види стилістичного аналізу до конкретних стилів мовлення текстів чи жанрів.

Література

1. Eroms Hans-Werner. Stil und Stilistik: Eine Einführung. Berlin: Erich Schmidt, 2008. 255 s.

УДК 371.382:81'243

ГЕЙМІФІКОВАНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – ЗАПОРУКА МОТИВАЦІЙНОГО АПГРЕЙДИНГУ

О. С. Бойван

Інтенсивний процес розвитку всіх соціально-навчальних сфер нашого суспільства пришивидшив зміну статусу англійської мови в системі вищої освіти, що сприяє не лише змінам методів навчання, а й появі абсолютно нових підходів при суб'єкт-суб'єктній

взаємодії. Відповідно сучасним вимогам, важливим фактором є не просто засвоїти ту чи іншу інформацію, що поступає з різноманітних джерел, а використати її як стабільний фундамент для подальшого самовдосконалення в обраному напрямку діяльності. Цілі та зміст навчання англійської мови у закладах вищої освіти стають орієнтованими на основні напрямки спеціальності та передбачають безперервний пошук способів підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Однією з таких форм навчання, яка відповідає актуальним запитам та вимогам сучасності стала гейміфікація.

Термін «гейміфікація», її способи та методи, й основні принципи прийшли до нас із зарубіжних досліджень і, насамперед, стосувалися бізнес-сфери [5, с. 6], хоча й не обмежувалися нею, оскільки інші галузі також потребували змін у підходах та структурі. Основоположними стали дослідження Карла Каппа, який, завдяки гейміфікації, змінив підходи і методи процесу навчання, надавши їм характеристик мобільності, захоплення та легкості [4, с. 336]. Вагомий потенціал використання ігрових механізмів у неігровому контексті, зокрема освітянському, став поширеною практикою та надзвичайно ефективним засобом навчання, чим привернув свою увагу і вітчизняних дослідників. Зокрема, Н. Кравець досліджує етапи створення гейміфікованої системи в освітньому процесі закладів вищої освіти [1], О. Ткаченко розглядає питання гейміфікації формальної та неформальної освіти [2]. Аналізом ефективності застосування ігор при вивченні іноземних мов займалися Л. Б. Котлярова, Ю. А. Гапон, Т. В. Паньків, Є. І. Пассов, Т. Свиридчук, та інші. Беручи за основу теоретичні аспекти досліджуваної проблеми, можна сміливо зауважити, що саме гейміфікація перетворює будь-який процес на більш приємний та захоплюючий, тому що у грі зосереджено безліч точок мотивації – змагання, позитивний азарт, призові стимули, логіка проходження рівнів різноманітних випробувань.

Загальноприйнятим є факт, що сам термін «гейміфікація» переважно асоціюють з електронними чи відео іграми, але це не є ключовою й необхідною характеристикою процесу. Навіть за відсутності обладнання (комп'ютер, ноутбук, проектор, інтерактивна дошка, тощо) можна гейміфікувати процес навчання. Проте, це потребує більш ретельної підготовки з боку викладача: необхідно визначити цілі, на які спрямована діяльність студентів, але вони не мають бути короткостроковими і містити усі легкі способи виконання. Варто подумати про лабіринти ускладнень та логічні завдання з покроковими рішеннями. Досягнення цієї мети необхідно поділити на етапи, які можна відстежувати. Перевагою є те, що викладач може індивідуалізувати цей процес згідно з рівнем та потребами групи.

На основі аналізу наукових джерел визначено, що *гейміфікація* – це активний процес прикладного застосування ігрових механізмів в ситуаціях, що максимально зосереджені на позитивний мотиваційний контекст для емоційного заохочення та подолання певних перешкод.

Вдалим прикладом гейміфікованого процесу можна вважати проектну роботу, що найчастіше триває кілька тижнів, місяців, багато в чому близька до проведення рольових, а особливо, ділових ігор. Вона вперше була втілена в практику через підручники серії Project English [3]. Виконуючи навчальний проект, вихованці одержують проектне завдання, що потребує багатопланової діяльності всієї групи, – наприклад, студенти отримали завдання під час вивчення теми «Медицина» відвідати медичний університет і взяти інтерв'ю в іноземних студентів про умови навчання, проживання, особливості іншої країни, тощо. І також зробити відеозвіт матеріального забезпечення (територія, корпуси, гуртожитки). Це завдання – дуже копітке і вимагає багатогранної підготовки та розподілу обов'язків. Підготовлене до розміщення в Інтернеті відео є матеріальним продуктом, кінцевим результатом проектної діяльності, що змогла показати свою ефективність. У комунікативно-орієнтованому навчанні іноземних мов, що відбувається на заняттях з розмовної практики, вона породжує відчуття особистісного значення для повноцінного виконання завдання, що й є неабияким стимулом для роботи. Для студентів мотивація стає

внутрішньою, а не зовнішньою, оскільки проект належить саме їм. Вони автономно вирішують, що та як робити, тобто в центрі навчальної діяльності студент, а не викладач.

Тобто, сьогодні існує чимало відкритих платформ, які з легкістю можна інтегрувати в освітній процес, вибудовуючи індивідуальну траєкторію шляхом створення на їх основі інтерактивних ігор, квестів та вікторин.

Було зазначено, що у період розвитку нових технологій не слід недооцінювати роль ігор на заняттях іноземної мови. Не зважаючи на той факт, що велика кількість педагогів вважають ігри просто розважальним видом діяльності, що забирає багато часу, ми вважаємо, що *їх використання у процесі вивчення мови має чимало переваг*:

1) Гейміфікований процес стимулює зацікавленість вихованців під час ігрової діяльності, що, в свою чергу допомагає їм бути мотивованими, оскільки бажання до навчання на емоційно-позитивному підґрунті стає сильнішим.

2) Застосування ігор на занятті з іноземної мови знижує рівень хвилювання реципієнтів, підвищує рівень впевненості у собі.

3) За допомогою ігор учасники переносяться у реалістичні ситуації, у яких вони усвідомлюють зв'язок мови із реальним життям, зокрема ігри сприяють активній участі студентів із вищим, так і з нижчими рівнями знань.

4) Ігри можуть використовуватись у будь-яких методиках навчання мови (читання, письмо, мовлення і слухання), дозволяючи застосовувати на практиці граматичні структури та лексику з даної теми.

5) Ігри заохочують до креативного та спонтанного використання мови, і сприяють активності студентів, створюючи середовище сприятливе для співпраці, та, розвиваючи навички саме критичного мислення.

Отже, потенціал гейміфікації надзвичайно широкоаспектний і потужний та не обмежується лише сферою освіти. Час інноваційних технологій та змін надає нам постійні виклики, змушуючи шукати нові форми та методи навчання. Викладачам стали доступні безліч додаткових ресурсів, які урізноманітнюють навчально-пізнавальну діяльність студентів.

Література

1. Кравець Н. С. Етапи створення гейміфікованої системи для використання в навчальному процесі ВНЗ. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації*. 2017. № 50. С. 198–206.
2. Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. № 11. С. 303–309.
3. Hutchinson T. Project English : student's book. Oxford : OUP, 1994. 112 p.
4. Kapp K. M. The gamification of learning and instruction: game-based methods and strategies for training and education. John Wiley & Sons. – 2012.
5. Werbach K. Gamification. *Coursera*. URL: <https://class.coursera.org/gamification-002/lecture>.

УДК 811.133.1+811.111]:[(81'342.2:801.81):81'243]

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СКОРОМОВОК ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ФОНЕТИЧНИХ НАВИЧОК НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Ю. Д. Матюхова

У процесі оволодіння іноземною мовою важливими звісно ж є всі аспекти: письмо, читання, аудіювання та говоріння. Але, у більшості випадків, труднощами для студентів є саме фонетична складова мови. Через суттєву різницю у звучанні своєї та іноземної мови на початковому етапі вивчення важливо приділяти цьому чималу увагу та тренувати

мовленнєвий апарат. Дієвими в цьому випадку є скоромовки. Використання такого типу фонетичних вправ допомагає початківцям відтренувувати вимову та нарощувати темп мовлення. Тим ж, хто володіє мовою на достатньо високому рівні, вони слугують своєрідною розминкою.

Основними вимогами до вимови є фонематичність та швидкість. Фонематичність передбачає ступінь правильності фонетичного оформлення мовлення, достатню для того, щоб воно було зрозумілим для співрозмовника; швидкість — ступінь автоматизованості вимовних навичок, яка дозволяє учням говорити в нормальному (середньо-нормальному) темпі мовлення [2]. Викладач, в свою чергу, має коригувати вже наявні навички (фонетика рідної мови) у відповідності до тієї, яка вивчається, та додати в цей процес певні елементи вимови, що не є типовими для своєї мови. Французька в цьому плані є досить складною, адже їй притаманні звуки, яких в українській просто не існує. Наприклад французьке буквосполучення *eu* має вимовлятися як звук *oe*, щось середнє між українським *e* та *o*. На початковому рівні майже у всіх студентів виникають проблеми з вимовою. Але фонетичні вправи у вигляді скоромовок допомагають швидшому удосконаленню. Наприклад для відпрацювання вимови саме цього звуку існує легка та коротка скоромовка *Ma petite sœur pleure* (Моя маленька сестра плаче) чи *Cette fleur porte bonheur* (Ця квітка приносить щастя) для тих, хто тільки починає вивчати мову та *Claire cueille des fleurs et des feuilles tilleul* (Клер збирає квіти і листя липи) чи *Le jeune professeur Beurrier vient toujours à l'heure* (Молодий викладач Беррієр завжди приходить вчасно) для більш просунутого рівня. Також труднощі виникають з носовими звуками. Через те, що такі звуки відсутні в українській, мовленнєвий апарат не пристосований до їх вимови. Для формування таких навичок знову ж використовуються скоромовки: *Nous montrons notre salon* (Ми показуємо нашу вітальню), *Quels sont tes nom et prénom, mon garçon?* (Яке в тебе прізвище та ім'я, хлопчику?) *Gaston, prend un accordéon et joue une chanson pour ton oncle Othon* (Гастоне, візьми акордеон та зіграй пісню для твого дядька Отона) та інші.

Що стосується англійської, то вона теж має певні особливості не притаманні для рідної мови. Наприклад, диграф (буквосполучення з двох літер, що відповідає одній фонемі) *th* як дзвінкий, [ð] *this, there* або як глухий, [θ] *thin, healthy*. Його вимову можна удосконалити за допомогою скоромовки *Thirty three thousand people think that this Thursday is their thirtieth birthday* (Тридцять три тисячі людей думають, що цього четверга у них тридцятий день народження) чи *Whether the weather be fine, or whether the weather be not. Whether the weather be cold, or whether the weather be not. We'll weather the weather whatever the weather, whether we like it or not* [1] (Чи то погода буде гарна, чи то погода буде погана. Чи то буде холодно, чи то ні. Ми прийнемо погоду будь-якою, чи то хочемо ми цього, чи ні). Остання, через її риму, запам'ятовується краще і навіть зустрічається у вигляді пісні. У випадку дифтонгу *ee*, що читається як продовгуватий *i* ефективна скоромовка *I see a bee on a tree. I see Pete on the street* (Я бачу бджолу на дереві. Я бачу Піта на вулиці) через досить ритмічне звучання легка для запам'ятовування [1].

Часто, через не коректний підхід до вивчення скоромовки, цей процес перетворюється у довготривалий та складний. Варіант, коли текст просто починає зазубрюватись без ретельної та правильної підготовки є не зовсім вірним та дієвим. Для того, щоб скоромовка приносила користь і її використання не перетворилося на нудне і не веселе заняття, вчити (проговорювати) її треба в кілька етапів. Спочатку її потрібно просто прочитати, перекласти, щоб розуміти про що йде мова, адже завчати незрозумілий набір слів важко і не ефективно. Потім попрацювати над артикуляцією беззвучно, згодом можна її промовити пошепки. Після цього варто прочитати текст вголос, повільно і чітко. Лише після того як при прочитанні всі звуки будуть вимовлені правильно, без довготривалих пауз та помилок, можна переходити до нарощування темпу. Зазвичай після 3–5 разів швидкого читання її вже можливо запам'ятати. Згодом вже можна і попрацювати з різними інтонаціями для того щоб процес тренування став ще цікавішим [2].

Студенти досить позитивно ставляться до скоромовок. І оскільки останніх є досить велика кількість, то є можливість кожному давати різні в залежності від індивідуальних труднощів у вимові того чи іншого звуку. Важливо пам'ятати, що скоромовки – не єдиний дієвий спосіб у вдосконаленні фонетичних навичок. Лише у зв'язці з аудіюванням, читанням вони принесуть стовідсотково бажаний результат. Тому не слід всю відповідальність за правильну та красиву вимову при вивченні іноземної мови перекладати на них. Звісно не має бути і повної їх відсутності. Адже лише збалансованість всіх аспектів мови приведе до бажаного результату.

Література

1. Що таке дифтонги в англійській мові. URL: <https://learn-english.net.ua/poradu/shho-take-diftongi-v-anglijskij-movi-tablicya>
2. Як правильно розучувати скоромовку? URL: <http://www.megaznaika.com.ua/lyrics/yak-pravylno-rozuchuvaty-skoromovku/>
3. Ярошенко І. О. Навчання фонетичного матеріалу на початковому етапі вивчення англійської мови. URL: https://english-forever.ucoz.ua/blog/navchannja_fonetichnogo_materialu_na_pochatkovomu_etapi_vivchennja_anglijskoji_movi/ 2015-11-07-5

УДК 37.013.8

КОНСТРУКТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ФУНКЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДОРОСЛИМИ

Л. В. Романюк

Процес навчання дорослих характеризується низкою суперечностей, зумовлених відмінністю соціального, вікового статусу і ролі учня; професійними і соціальними досягненнями і необхідністю спілкуватися з викладачем; невідповідністю загального рівня компетентності та низькою компетентністю в сфері іноземної мови, що вивчається. У процесі навчальної діяльності дорослих можуть виникати психологічні бар'єри різного порядку, в тій чи іншій мірі, що перешкоджають успішному навчанню. Традиційно проблема психологічних бар'єрів розглядалася в рамках спільної програми та соціальної психології. Протягом останніх десятиліть психологічні бар'єри стають предметом дослідження педагогічної психології, психолінгвістики та андрагогіки. Сьогодні виділяють **конструктивні**: індикаторні, стимулюючі, мобілізуючі і **негативні**: стримуючі, деструктивні **функції психологічних бар'єрів** в навчанні.

У процесі вивчення іноземної мови дорослими можуть виникати психологічні перешкоди які характерні для навчальної діяльності в цілому, так і спровоковані особливостями освоєння нової мовної реальності. Результати науково-теоретичного аналізу показують, що психологічні бар'єри можна розділити на 4 основні групи. В основу поділу покладена етимологія протиріч. **Макросоціальні бар'єри** обумовлені розбіжністю між постійним стимулюванням потреби у вивченні іноземної мови і відсутність повноцінної підтримки її забезпечення. **Мікросоціальні бар'єри** породжуються специфікою відносин найближчого оточення до ідеї освоєння суб'єктом іноземної мови в зрілому віці і особливостями взаємовідносин «дорослий – викладач». Суб'єктивні бар'єри викликані характеристиками сенсорних і пізнавальних процесів, що блокують ефективне сприйняття іноземної мови, специфікою мотивації, особистісними якостями і низьким рівнем психологічної готовності до освоєння іноземних мов. В останню групу можна віднести бар'єри, обумовлені психологічними характеристиками процесу навчання іноземної мови.

Грунтуючись на пріоритетних положеннях гуманістичної психології, які дозволяють в центрі освітньої активності поставити самого суб'єкта навчальної діяльності, правомірно головний акцент в подоланні і компенсації психологічних бар'єрів у вивченні іноземної мови

зробити на роботі дорослого з бар'єрами суб'єктивного порядку. Значиму роль в підвищенні ефективності навчання дорослих грають компенсація і подолання психологічних бар'єрів макро, мікро, суб'єктивного і технологічного рівня.

Враховуючи, що бар'єри макросоціального, мікросоціального рівня обумовлені психологічними характеристиками процесу навчання іноземної мови менш схильні до коригування та подолання з боку суб'єкта навчальної діяльності і вимагають додаткової активності з боку різних соціальних інститутів і викладачів, варто звертати увагу на когнітивні, мотиваційні та особистісні чинники, які виступають в якості потенційних детермінант суб'єктивних психологічних бар'єрів дорослих учнів. Дослідження показують, що до факторів неуспішності навчання, які варто розглядати як психологічні бар'єри суб'єктивного порядку відносяться низька продуктивність довготривалої, короткочасної, оперативної пам'яті, недостатній рівень розвитку смислового запам'ятовування, малий обсяг уваги, низькі показники за параметрами розподілу і перемикання уваги, фіксація на мотиваційній тенденції уникнення невдачі, невиразність потреби в досягненні і прагнення до успіху, деякі особистісні якості: ригідність, жорсткість, скептицизм по відношенню до гуманітарного знання, консерватизм, закритість до інновацій, несамостійність, залежність, безініціативність, безпорадність, емоційна нестабільність, безвідповідальність, підвищений рівень тривоги і низький рівень мовних здібностей.

Посилення внутрішньої мотивації до вивчення іноземної мови, підвищення оцінки власної компетентності, розширення і поглиблення самооцінки себе як суб'єкта вивчення іноземної мови, посилення здатності до прогнозування і проектування розвитку внутрішнього потенціалу в подоланні бар'єрів у вивченні іноземної мови – головні психологічні фактори успішного вивчення іноземної мови дорослими.

Література

1. Онорин Д. Е. Особенности взрослых как уникальной психолого-возрастной группы обучающихся при овладении иностранным языком / *Интернет-журнал «Мир науки»* 2017. Том 5. № 5. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/36PSMN517.pdf>

2. Smith F. Comprehension and Learning: a Conceptual Framework for Teachers [Text] / F. Smith Holt, Rinehart and Winston, 1975. Original from the University of Michigan Digitized Aug 29, 2006. 277 p.

УДК 811.133.1:25

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ У ПЕРЕКЛАДІ З ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

О. О. Харитонова

Переклад – це особливий вид людської діяльності, спрямований на подолання труднощів у людському спілкуванні, що пов'язані з мовним різноманіттям.

Існує велика кількість визначень відомими лінгвістами та науковцями цього поняття. Так Мін'яр-Белоручев Р. К. визначає переклад як процес, що здійснюється у формі психічного акту і полягає мовному перевтіленні тексту чи усного висловлювання, що виникли в одній мові у мову перекладу [2, с. 18].

Бархударов Л. С. робить акцент на розумінні перекладу як міжмовної трансформації, перетворення тексту в одній мові у текст іншою мовою [1, с. 7].

Черняхівська Л. А. зазначає важливість використання методів структурної лінгвістики і визначає переклад як перетворення продукту мовної діяльності, у результаті якого, при збереженні незмінності плану змісту змінюється план вираження, одна мова замінюється іншою. [4, с. 27]

Правильне розуміння першоджерела, володіння достатнім обсягом лексичних, граматичних, стилістичних знань є основною запорукою точного і адекватного перекладу.

Наявність якісних літературних перекладів з інших мов є надзвичайно важливим для всіх мов і всіх народів, що мислять себе рівними серед рівних у сучасному світі.

«...Для української літератури переклад завжди значив більше, аніж просто переклад. Насамперед він був засобом утвердження повновартісного статусу своєї мови й культури. А часом... і нагодою сказати про те, про що в оригінальних текстах говорити не випадало», – писав про роль українського перекладача науковець Максим Стріха [3, с. 46].

Труднощі перекладу полягають у пошуку і встановленні відповідності між двома мовами. Ця відповідність залежить від подібності мовних форм, від подібності значення для різних мовних засобів або від контексту, тобто від ситуаційного еквіваленту. Подібність мовних форм полягає у майже повному калькуванні, за винятком структурної різниці двох мов.

Наприклад:

Le printemps français commence à Kijv par le festival des films .

Французька весна починається у Києві фестивалем фільмів

Структурні відмінності бачимо у французькому варіанті у місці прикметника після іменника, відсутності відмінкових закінчень, у прийменниках, що виражають відмінкові стосунки, у наявності артиклів. У даному випадку можна говорити про дослівний переклад.

Слід зазначити, що при багатозначності переважної більшості слів, асиметрія відносин між планом вираження і планом змісту або значення слова зникає у контексті і поступається місцем симетрії – в мовленні слово реалізує лише одне своє значення.

Смисловий еквівалент означає передачу одної й тої самої інформації різними способами. Порівняємо:

La déclaration a trouvé un accord de tous les députés du parlement.

Декларацію схвалили всі депутати парламенту.

Бачимо перетворення підмета у прямий додаток і заміну сполучення дієслова з іменником на перехідне дієслово в українському перекладі. Але переклад точно передає значення вихідної фрази.

Щодо ситуаційного еквіваленту, слід відзначити, що не тільки мовні форми, але й елементарні значення можуть різнитись у двох висловлюваннях, але можуть описувати одну й ту саму ситуацію. Так, на рівні ситуації при перекладі можуть використовуватись загальноприйняті встановлені формулювання. Отже, французькій фразі «Défence de fumer» відповідатиме українська «Не палити!» або «Паління заборонене», хоча вихідна і кінцева структури не збігаються.

Трапляється, що аналіз слова не дає достатньої інформації для перекладу змушує звернутись до контексту. Лінгвістичне оточення певної мовної одиниці може бути різним – в одних випадках обмежується словосполученням, в інших сягає розмірів речення, іноді розповсюджується на текст в цілому.

На рівні словосполучення постають питання фразеологічно пов'язаного значення слова. Відомою, наприклад, є надзвичайна мобільність семантики прикметника, яка змінюється в залежності від іменника, до якого він виступає означенням. Наприклад, прикметник *savant*, е перекладатиметься з різними іменниками наступним чином:

une société savant – наукове товариство

un chien savant – дресирований пес

un livre très savant – надто складна книга.

Перехідність/неперехідність дієслова також може визначати його здатність поєднуватись з певними словами і його лексичне значення у словосполученні.

Наприклад:

descendre l'escalier - спускатись сходами

descendre les valises de wagon – винести, спустити валізи з вагона.

Вибір відповідного значення для перекладу на рівні речення продиктований лексичним значенням слів, що поєднуються, на відміну від фразеологічно обумовленого значення у словосполученнях:

Il m'a saisi au mot – Він мене піймав на слові

Son copin a saisi du premier coup la situation – Його приятель одразу зрозумів ситуацію

La peur l'a saisi – Його охопив страх

La police l'a surpris au flagrant délit – поліція його схопила на місці злочину

Tu a surprit mon secret – Tu розкрив мою таємницю
Il m'a surpris énormément par ses paroles – він мене надзвичайно здивував своїми словами.

На рівні речення також важливим є правильна передача синтаксичного аспекту висловлювання. Так, українською в інформаційних новинних повідомленнях, наприклад, спочатку повідомляють джерело інформації, потім дату і місце події і тільки в кінці вказують дійових осіб, що є фігурантами події. Тоді як у французькому варіанті зберігається прямий порядок слів з посиленням на джерело інформації у кінці фрази.

Le ministre français de la Justice est attendu, jeudi 10 octobre à Rabat pour une visite de travail de deux jours, annonce-t-on des sources officielles.

За повідомленням з офіційних джерел, в четвер 10 жовтня до Рабату з дводенним робочим візитом прибуде міністр юстиції Франції.

Інверсія підмета в українській фразі зустрічається частіше, ніж у французькій, для якої є характерним прямий порядок слів у розповідному реченні.

Une rencontre internationale consacrée à la protection de l'environnement s'est tenue hier à Helsinki.

Вчора у Хельсінкі відбулась міжнародна зустріч, присвячена питанням охорони довкілля.

Лексична відповідність на рівні тексту є доволі складною, бо на перший план виходить функціональна еквівалентність перекладеного тексту оригіналу у цілому. Це дозволяє іноді відійти від конкретного лексичного змісту слів задля збереження семантичної структури тексту. Тим самим принципом керуються для опису певних ситуацій.

Peinture fraîche! – Обережно, пофарбовано!

Un dander de mort! – Смертельно небезпечно!

Також у процесі перекладу надважливими є екстралінгвістичні фактори. Перекладач повинен володіти знаннями про країну, культуру, літературу, історію, місцеві особливості, традиції, особливості клімату, рельєфу, місцеві мови і діалекти, що залишають слід у назвах предметів, населених пунктів, життєвих процесах та реаліях.

Тож бачимо, що підготовка компетентного фахівця з перекладу потребує комплексного підходу і опанування багатьох фахових предметів практичного і теоретичного спрямування.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 240 с.
2. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. М., 1996. 298 с.
3. Стріха Максим. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Дух і література, 2020. 520 с.
4. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура. М., 1976. 264 с.

УДК 81'373

ТЕМАТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФОНОВИХ ЗНАНЬ В РОМАНІ І. ВО «ПОВЕРНЕННЯ В БРАЙДСХЕД»

В. О. Шевчук

У кожній мові існує велика кількість лексики на позначення реалій інших лінгвокультурних спільнот, мовленнєва репрезентація яких відрізняється як за змістом, так і за формою. Саме тому перед лінгвістами постає питання необхідності впорядкування цього пласту вокабуляру та створення класифікацій, які б інвентаризували виокремлені одиниці та категоризували їх в цілісну парадигму.

Для пропонованої розвідки з тексту роману І. Во «Повернення в Брайдсхед» було відібрано 340 лексичних одиниць, які охоплюють не тільки реалії, але й елементи, ускладнені

необхідністю використання екстралінгвістичних знань при перекладі. Аналіз виокремлених мовних одиниць здійснювався на основі класифікації реалій, використовувалася детальна класифікація реалій, запропонованої С. Влаховим і С. Флоріним.

У результаті дослідження реалій в романі І. Во «Повернення в Брайдсхед» було з'ясовано, що найбільш уживаними у повісті є **реалії, які пов'язані з культурою і мистецтвом**: *Eights Week, Celtic script, Easter vacation, Evening Chapel, cricket, halma* (101 лексична одиниця або 30% від всієї вибірки).

Найменш чисельними в тексті виявилися **реалії на позначення географічних об'єктів, пов'язаних з людиною** (1 лексична одиниця: *Grand Canal*), **ендемів** (2 лексичних одиниць: *Landseer, English fern*) та **етнічних об'єктів** (3 лексичних одиниць: *Gallic, Yankee, Jew*). Разом вони складають лише 1,5 % від всієї вибірки.

Автор використовує достатньо велику кількість реалій на позначення британських грошових одиниць. Так, було зафіксовано шість лексем на позначення останніх: *pound, quid, shilling, penny, bob, tenner* та одну назву американської валюти *dollar*. Загалом, група **реалій на позначення мір та грошових одиниць** складається з 8 лексичних одиниць, що відповідає 2,7% від усієї вибірки.

Крім цього, в романі широко представлені **реалії, які позначають об'єкти фізичної географії** (14 лексичних одиниць або 4 % вибірки): *San Vitale, Xanthus, Bannockburn* та **реалії, пов'язані з адміністративно-територіальним устроєм** (27 одиниць або 7 % всієї вибірки): *Iffley Road, Wellington Square, Shaftesbury Avenue, Piccadilly*. Такі кількісні показники можуть бути зумовлені тим, що персонажі роману «Повернення в Брайдсхед» багато подорожують протягом розвитку сюжету.

Вищезазначені групи не охоплюють низку одиниць, які Крім цього, після проведення аналізу мовних одиниць стало зрозуміло, що залишилися **одиниці, які не увійшли до представлених вище груп**. Це імена позначають **історичні персоналії, філософів та діячів мистецтва** (*Hitler, Arthur, Cezanne, Freud, Queen Alexandra, Barbizon, Ingres*), є **фразеологічними одиницями** (*to go in ducks and drakes, to come a cropper, cross the herring pond*), та репрезентують **студентський сленг** (*hoity-toity, hobbledehoys, greenery-yallery, digs, clink*). В залишкову групу увійшли 40 мовних одиниць різних рівнів, що складає 11,8 % вибірки.

Імена історичних діячів, фразеологічні одиниці та сленг є надзвичайно важливим складником пласту реалій будь-якого літературного твору, вони вимагають особливої компетентності і прицезійності в процесі перекладу, оскільки допомагають відобразити стилістичне забарвлення першотвору і покликані змальовувати конкретний історичний період та соціальний статус персонажів роману, які при надто вільному перекладі можуть бути втраченими для реципієнта.

Результати аналізу матеріалу з точки зору його відношення до різних тематичних груп зображено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Тематична класифікація мовних одиниць на позначення реалій в романі

І. Во «Повернення в Брайдсхед»

№	Тематичні групи		Кількість	
			Число	%
1	2		3	4
1	Географічні реалії	Назви об'єктів фізичної географії та метеорології	14	4,1
		Назви географічних об'єктів, пов'язаних з людиною	1	0,3
		Ендеміки	2	0,6
2	Етнографічні реалії	Пов'язані з побутом	72	21,2
		Пов'язані з працею	14	4
		Пов'язані з мистецтвом і культурою	101	30
		Етнічні об'єкти	3	0,8
		Міри і грошові одиниці	6	2

Продовження табл. 1

1	2		3	4
3	Суспільно-політичні реалії	Пов'язані з адміністративно-територіальним устроєм	27	7
		Органи та носії влади	12	3,5
		Пов'язані з суспільно-політичним життям	40	12
		Військові реалії	8	2,5
4	Залишкова група	Антропоніми	24	7
		Фразеологічні одиниці	6	2
		Сленг	10	3
	Усього		340	100

Література

1. Вайсбурд М. Л. Реалии как элемент страноведения. *РЯЗР*. 1972. № 3. С. 98–100.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М. : Международные отношения, 1980. 343 с.
3. Waugh E. Brideshead Revisited. London : Penguin Group, 2011.

СЕКЦІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

УДК 331.1:658:65.01:005

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Г. В. Бей, А. О. Столяр

Актуальність теми дослідження. Проблема забезпечення ефективності управлінської діяльності розглядається в якості першочергового завдання на будь-якому рівні. В той же час, вплив невизначеності та мінливості зовнішнього середовища, викликаного переходом до постіндустріального типу економічних відносин, посилює значущість побудови якісно нової системи менеджменту підприємства, спроможної ефективно реагувати на зміни, обирати дієві інструменти та механізми, приймати обґрунтовані управлінські рішення. Нова економіка підвищує вимоги до рівня професіоналізму і кваліфікації управлінського персоналу, ефективності процесу управління, відповідних результатів діяльності підприємства, потреба в науковому обґрунтуванні яких визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення ефективності менеджменту підприємств, методів його оцінювання та розробки науково-методичних підходів до удосконалення існуючих управлінських практик не є новим, та широко розглядаються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених (П. Друкер, А. Тофлер, Д. Белл, А. Лаврінчук [1], Л. Квятковська [2], С. Пілецька, Г. Дудукало [3], Г. Жулай [4], О. Барабан [5], Е. Савельєва та інші). В той же час, практичним питанням забезпечення ефективності менеджменту підприємств в новітніх умовах бракує обґрунтованості та наукової уваги.

Метою роботи виступає проведення оцінки та обґрунтування дієвих заходів із забезпечення ефективності менеджменту організації в умовах нової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція ефективності діяльності підприємства базується на цілеспрямованому досягненні узгодженої взаємодії його підрозділів в контексті послідовної реалізації стадій управлінського циклу (правильне планування, організація, координація, контроль), що надає змогу ефективно функціонувати та виконувати свою діяльність щодо бачення, місії та ціннісних орієнтацій в подальшій перспективі [1]. Основним завданням управління є мобілізація ресурсів підприємства для здійснення різних видів діяльності та пов'язаних із ними процесів, а також підтримка балансу між ними, що визначається більшістю дослідників [2–4]. Однак, в умовах нової економіки традиційний, виражений підхід, що розглядає ефективність в якості простого співвідношення між одержаними результатами і витратами, стає недостатнім. В першу чергу, це пов'язано із аксіологічною сутністю новою економіки, що основним ресурсом розглядає знання, креативність, нематеріальні та невагомні ресурси, створювані здебільшого завдяки правильному розвитку та використанню людських властивостей, віддачу від застосування яких не завжди вдається простежити одразу. Це спричиняє виникнення конфліктів в середині управлінської системи, де основою впливу є застосування принципів механістичної та технократичної парадигми, а співвідношення результатів, отриманих від реалізації певного важеля управління до організації та витрат, пов'язаних з її отриманням [5] виступає основним значущим критерієм.

Система показників визначення ефективності менеджменту здебільшого представлена всебічною оцінкою використання ресурсів й містить усі можливі

загальнооекономічні показники (рентабельність, чистий прибуток, ринкова вартість підприємства, тощо), що залишаються основними, найкраще та цілком характеризують кінцеві підсумки всієї діяльності підприємства, а отже й ефективності управління. В той же час, проаналізуємо вагомість впливу на прибуток підприємства факторів, не пов'язаних з діяльністю даної господарської ланки на прикладі ПрАТ «Вімм-Білл-Данн Україна», що виготовляє молочну продукцію високої якості. Для оцінки ефективності менеджменту використаємо метод порівняння та розрахуємо показники економічної ефективності управлінської праці (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок економічної ефективності управлінської праці, тис. грн

Показник	2017	2018	2019
Чистий дохід	372,366	409,536	441,134
Фонд оплати праці	98,268	116,066	137,533
Середньооблікова чисельність працівників (осіб)	718	698	583
Економічна ефективність	3,79	3,53	3,21

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків за матеріалами підприємства

Аналізуючи вище наведені розрахунки, слід зауважити, що найвищою ефективність праці була у 2017 році. У 2018 та 2019 роках, кількість працівників значно зменшилась (на 135 осіб), але показник економічної ефективності управлінської праці знизився не дуже суттєво, на 0,58, за рахунок збільшення об'єму чистого доходу підприємства. Що стосується показників чистої рентабельності витрат, за результатами аналізу простежується її збільшення, що свідчить про збільшення чистого доходу та про збільшення суми собівартості реалізованої продукції. Одночасно, ключовими неекономічними причинами досягнення високого рівня управлінської праці є: висока швидкість прийняття управлінських рішень та їх сприйняття усіма рівнями структури; ефективність організаційної системи підприємства за рахунок контрольованої та скоординованої роботи усіх відділів та підлеглих; ефективна система моніторингу, аналізу та повної оцінки діяльності підприємства; характер взаємовідносин з зовнішнім середовищем, а саме: орієнтація на споживачів, відносини з конкурентами, постачальниками та інші; впровадження системи управління знаннями та розвитку персоналу на всіх рівнях.

Висновок. Таким чином, за результатами оцінки основних показників діяльності ПрАТ «Вімм-Білл-Данн Україна» відзначимо, що компанія проводить ефективну управлінську політику, а забезпечення високих рівнів якості управлінської системи досягається на основі врахування дії нематеріальних чинників, комплексному підходу у здійсненні управлінської діяльності, реалізації системи всебічного розвитку та підвищення кваліфікації фахівців сфери управління.

Література

1. Лаврінчук А. В. Особливості оцінювання ефективності управління на підприємстві. *Новий погляд на розвиток економіки України*: Праця міжнар. наук.-техн. конф. (м. Львів, 25–26 березня 2016). Херсон, 2016. С. 36–38.
2. Квятковська Л. А., Воробйова Л. Д. Комплексний підхід до оцінки ефективності управління підприємством. *Вісн. НТУ «ХПІ»*. 2015. № 50. С. 68–69.
3. Дудукало Г. О. Аналіз методів оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1031> (дата звернення: 23.04.2021)
4. Жулай Г. С. Управління ефективністю діяльності підприємства як важлива складова успішного ведення бізнесу. *Вісн. КНУТД. Серія: Економічні науки*. 2015. № 3 (87). С. 76–78.
5. Барабан О. А., Ільїнський В. В. Методи оцінки ефективності управління підприємством. *Альянс наук*. 2014. URL: http://www.confcontact.com/2014-alyans-nauk/ek1_baraban.htm (дата звернення: 19.03.2021)

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІДДАЛЕНОЇ РОБОТИ АНАЛІТИКІВ ЗА ДОПОМОГОЮ ХМАРНИХ СЕРВІСІВ

Н. В. Буркіна

На кафедрі Економічної та управлінської аналітики Донецького національного університету імені Василя Стуса постійно ведеться пошук інноваційних форм навчання в умовах загроз карантинних заходів. Зокрема, активна увага приділяється застосування сучасних інформаційних технологій для підвищення якості навчання та отримання практичних результатів аналітичних досліджень економічних та бізнес-процесів. Однією із таких важливих і сучасних груп засобів є хмарні технології.

Поняття «хмара» міцно увійшло в життя сучасних науковців, дослідників та бізнесменів. Необхідність наявності локальних жорстких дисків та інших накопичувачів для зберігання інформації вже не так актуальна. Все частіше увага звертається до хмарних провайдерів для розгортання або міграції своїх ІТ-ресурсів в хмарний сервер. Хмарні сервіси (public cloud services) – це програми і платформи, які «живуть» і працюють на серверах хмарних провайдерів. Головна фішка хмарних додатків полягає в тому, що створюючи акаунт на такій платформі, людина зможе отримувати доступ до власної інформації з будь-якого гаджета в будь-якій точці світу. У даній роботі акцент зроблено на організації віддаленої роботи аналітиків засобами хмарних технологій та бути на крок попереду конкурентів на ринку праці [1].

Розглянемо особливості використання хмарних сервісів для формування аналітичних навичок, надзвичайно важливих для сучасного економіста. Їх впровадження відкриває нові можливості, як для викладачів, так і для студентів.

Маркетингова аналітика широко представлена інформаційно-комунікаційними технологіями для проведення та оцінки маркетингових досліджень.

Google Docs – web-орієнтований MS Office, ефективно працюючих в умовах спільної роботи з офісними документами.

Особливо аналітичні можливості надає Excel – статистичний аналіз, кореляційно-регресійний аналіз, побудова скорингових моделей передбачення ризиків, розрахунок показників ефективності бізнес-процесів, побудова інтегральних показників, побудова прогностичних моделей економічних явищ, візуалізація засобами дашбордів.

Google Trends – інструмент, що дозволяє безкоштовно аналізувати сезонність і тренди, прогнозувати попит, допомагає стежити за тенденціями на ринку, географією інтересу до товару, рівнем впізнання компанії та конкурентів.

Google Analytics – безкоштовний сервіс, що надається Google для створення детальної статистики відвідувачів веб-сайтів. Статистика збирається на сервері Google, користувач тільки розміщує JS-код на сторінках свого сайту.

Google Data Studio – сервіс, який дозволяє створювати красиві і зручні інтерактивні звіти на підставі різних джерел даних.

Візуальна аналітика поєднує як найпростіші онлайн засоби інфографіки, так і більш потужні інструменти інтелектуальної аналітики.

Онлайн засоби інфографіки дозволяють якісно візуалізувати економічну інформацію для проведення аналізу і прийняття управлінських рішень.

Інфорграфічні утіліти Vizualize, Pictochart, Google Developers Chart, Hohli – засоби наочної подачі даних у графічній формі, що допомагають структурувати великі обсяги інформації, а також наочно показують співвідношення предметів за різними параметрами і демонструють тенденції.

Інтелектуальна аналітика представлена пакетами Business Intelligence – PowerBI і Tableau, а також сучасними мовами статистичного програмування R і Python [2, 3].

PowerBI – пакет інтелектуальної аналітики, що дозволяє будувати стильні інтерактивні звіти у вигляді дашбордів прийняття рішень за лічені секунди.

Tableau – аналітична програма, за допомогою якої не тільки легко робити глибоку аналітику всіх бізнес-процесів в компанії, але й якісно візуалізувати дані у вигляді красивих і зрозумілих графіків, діаграм і дашбордів.

R (with R Studio) – мова програмування для статистичної обробки даних і роботи з графікою, а також вільна програмне середовище обчислень з відкритим вихідним кодом. R Studio – середовище, оболонка, в якій реалізується код R.

Python – інтерпретована об'єктно-орієнтована мова програмування високого рівня зі строгою динамічною типізацією; це універсальна, одна з найсучасніших мов програмування, що розкриває можливості не тільки статистичного програмування (це лише одна з категорій відкритих бібліотек), але й веб-програмування.

Google Public Data Explorer (<http://www.google.com/publicdata/directory>) – пошук за відкритими статистичними даними зі всього світу.

Надзвичайно важливими у реалізації комунікацій під час віддаленого навчання, особливо у командній роботі, є **інструменти комунікаційних зв'язків**. Серед величезної кількості представників цього напрямку серед засобів (Jira, Slack, Outlook, Skype, MS Teams, Google Meet – інструменти комунікацій, Zoho Social, SMMplanner – сервіси створення графіку розміщення постів у соціальних мережах), було відібрано саме лідерів комунікативного ринку засобів – Slack і Miro.

– неймовірно корисний інструмент у спілкуванні потоковий хмарний чат або корпоративний месенджер, який дозволяє створювати канали для проектів, робочих груп, закриті приватні канали (для внутрішніх питань). Також у ньому можна писати приватні повідомлення та робити приватні і групові дзвінки. Функціонал Slack перевершує всі альтернативні месенджери.

– платформа для спільної віддаленої роботи за допомогою онлайн-дошки. Дошка підходить для складання проектів, креативу, дизайн-концепцій, брейнстормінга і освітніх цілей.

Ми впевнені, що наші випускники отримають найсучасніші знання, вміння та навички застосування аналітичного інструментарію в практичній діяльності відповідно до вимог роботодавців та реальних потреб ринку!

Література

1. Что такое облачные сервисы и как они помогают бизнесу? URL: <https://gigacloud.ua/ru/blog/navchannja/scho-take-hmarni-servisi-ta-jak-voni-dopomagajut-biznesu>
2. Сидорова А. В., Буркіна Н.В. Біленко Д. В. «Бізнес-аналітика», 2019.
3. Burkina N.V. Influence of Big Data and Business Analytics use on Ukrainian business. Формирование рыночных отношений в Украине. Вип. 3 (226). С. 51–54. 2020.

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ І БІЗНЕСІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

І. Г. Гевлич

Дистанційний освітній процес та дистанційне бізнес-спілкування, які стали буденністю екстрено та глобально, викликали потребу узагальнення інформаційних систем та технологій, які останній рік виявилися найбільш популярними в Україні та світі. Потреба такого узагальнення викликана також розмаїттям технологій, які використовувалися закладами начальної, середньої, вищої освіти та бізнес-спільнотою.

З урахуванням невеликого терміну масового використання інформаційних систем та технологій для комерційних комунікацій та навчання наукові дослідження проблем організації ефективного спілкування та напрямів їх вирішення наразі є розрізненими та представлені головним чином колективними монографіями та тезами доповідей на наукових та науково-практичних конференціях. Тож дослідження у даному напрямку є актуальним практичним завданням.

Метою дослідження є узагальнення практики використання інформаційних систем та технологій, ідентифікація проблем, що ними спричинені, та розробка напрямів їх розв'язання з точки зору організації ефективного освітнього процесу та бізнес-спілкування.

Якщо розглядати питання організації ефективного освітнього процесу, нагальною потребою є, з одного боку, передача різноманітного контенту, представленого конспектами лекцій, аудіо- та відеоматеріалом, завданнями для вирішення в аудиторіях, самостійної та індивідуальної роботи, інструкцій щодо їх виконання, бази нормативної інформації тощо, а з іншого боку, – організація спільного освітнього середовища, тобто онлайн спілкування через відеоконференції, форуми, чати і блоги. Останнє також актуально для організації ефективного дистанційного бізнес-спілкування.

Тож розглянемо продукти, які найкраще себе зарекомендували за рік дистанційного життя, спричиненого пандемією коронавірусу. Усі інструменти «дистанціювання» можна класифікувати за напрямками:

1) цифрові системи управління навчанням, наприклад, Blackboard, ClassDojo, Edmodo, Schoology, Human школа, Нові знання, Єдина школа;

2) інструменти створення або набори готового освітнього контенту, зокрема, Edraak, Skooler, Byju's, KitKit School, LabXchange, OneCourse, Quizlet, Siyavula, Thinglink, Bunccee, EdPuzzle, Kaltura, Nearpod, Pear Deck, Squigl, Learningapps, Padlet, Flippity;

3) освітні платформи для онлайн чи офлайн навчання, наприклад, CenturyTech, Google Classroom, Moodle, Seesaw, Can't wait to Learn, Kolibri, Rumie, Ustad Mobile;

4) платформи безкоштовних чи платних онлайн-курсів, зокрема, Alison, Coursera, EdX, University of the People, Future Learn, Canvas, Discovery Education, Khan Academy, Mindspark, iLEARN, Prometheus, Ed-Era;

5) інструменти організації спільної роботи, зокрема, відеоконференції: Dingtalk, Lark, Hangouts Meet, Teams, Skype, Zoom.

Корисними є такі інструменти, що мають мобільні версії, призначені для роботи з використанням сучасних гаджетів, або є безпосередньо онлайн-системами для мобільних телефонів: Cell-Ed, Eneza Education, Funzi, KaiOS, Ustad Mobile.

Продемонстровані за останній рік використання диверсифікованих джерел інформації з можливістю швидкої верифікації останньої, створення спільноти учасників освітнього процесу в єдиному віртуальному та реальному просторі, наявність програмного та апаратного забезпечення дистанційного навчання, особливе методичне забезпечення освітнього процесу, зокрема, в рамках оцінювання набутих знань та навичок, гнучкість та

індивідуалізація навчання є характеристиками смарт-освіти як засобу оптимізації освітнього процесу на основі компетентнісного підходу підготовки фахівців.

Але не можна сказати, що дистанційні навчання та бізнес-спілкування мають виключно переваги. Практика організації освітнього процесу онлайн в Україні та світі виявила такі основні проблеми:

1) відсутність особистісного спілкування викладачів/вчителів та здобувачів освіти спричинили неможливість швидкого реагування на рівень сприйняття матеріалу та необхідність акцентуації на помилках в рамках індивідуального консультування;

2) відсутність технічних можливостей організації якісного дистанційного освітнього процесу як у викладачів / вчителів, так і у здобувачів освіти з причин відсутності технічних можливостей – комп'ютерів, інтернет-покриття, невідповідності функціоналу використовуваних гаджетів особливостям завдань спричинили прогалини в отриманих знаннях та навичках, так, за різними дослідженнями, слухачі освіти втратили до 0,9 академічного року;

3) масові випадки порушення академічної доброчесності здобувачами освіти при виконанні завдань та проведенні контрольних заходів спричинили загальне падіння рівня терпимості до плагіату в суспільстві;

4) відсутність навичок тайм-менеджменту у здобувачів освіти, а подекуди, й у викладачів/вчителів спричиняла підвищення трудоемності освітнього процесу у всіх його учасників.

Аналогічні проблеми втрати ефективності бізнес-процесів спостерігалися і при організації дистанційних комунікацій у суб'єктів господарювання.

Тож можна зробити висновок, що наразі дистанційна освіта чи дистанційне бізнес-спілкування не завжди є оптимізацією, зокрема, щодо освітнього процесу для значної питомої ваги здобувачів освіти. Вони розглядаються як вимушена міра, що не виключає можливості і доцільності ефективного застосування дистанційних технологій після того, як дистанційний освітній процес та бізнес-спілкування повернуться в офлайн.

За результатами дослідження запропоновані такі заходи для оптимізації дистанційного процесу навчання та бізнес-комунікацій:

1) створення керівниками суб'єктів господарювання відповідних умов застосування ІТ-технологій:

– формалізація процесу навчання чи комунікацій внутрішніми нормативними документами для його однозначного трактування усіма учасниками;

– вибір конкретної інформаційної системи або набору кількох систем, оскільки одночасне використання великої кількості різних ІТ-сервісів збільшує трудомісткість процесу;

– за потреби – організація навчання учасників щодо ефективного застосування ІТ-технологій;

2) щодо організації ефективного освітнього процесу – забезпечення контролю:

– організації навчального процесу викладачем / вчителем, зокрема, щодо сумарної трудомісткості завдань за дисциплінами / предметами;

– зворотного зв'язку між викладачем / вчителем та здобувачем освіти, зокрема, щодо прогресу останнього, проблем, що виникають, та перспектив їх вирішення;

– з боку тьютора/класовода – щодо дотримання академічної доброчесності та психологічної підтримки здобувачів освіти.

Вирішення зазначених проблем вказаними способами допоможе організації освітнього процесу у поточному періоді та ефективному застосуванню ІТ-технологій на майбутнє. Адже завдяки вимушеній ситуації учасники освітнього процесу та бізнес-спільнота швидко опанували чудові інструменти комунікації, відмова від яких буде втратою ефективності бізнес- та освітніх процесів.

ОСОБЛИВОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ СПРАВИ У ВІТЧИЗНЯНИХ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Л. Л. Гевлич

Різноманіття суб'єктів господарювання за ознакою форми власності, розміру та організаційної структури є передумовою формування ефективної економіки як у рамках окремої національної юрисдикції, так й у світових масштабах. Успішна діяльність фінансового, державного, приватного секторів економіки разом створюють можливість макроекономічної стабільності та стратегічного розвитку держави. При цьому ефективне управління окремим господарюючим суб'єктом, галуззю, регіоном чи країною неможливо без своєчасної, повної та достовірної інформації, що формується обліковими системами на мікрорівні. Ефективна система обліку підприємства, установи, організації є підґрунтям ефективного управління. З урахуванням того, що особливості організаційно-правової форми та діяльності суб'єкта господарювання напряду впливають на характеристики його бухгалтерської справи як інструменту формування облікової інформації, розгляд даних аспектів є важливим практичним завданням.

Як не дивно, системних досліджень особливостей організації обліку у бюджетних установах у період їх реформування не відбувалося. Можливо, це пов'язано з великою урегульованістю державного сектору економіки. Але, на наш погляд, даний факт має бути причиною поглибленості досліджень, а не їх відміни. Адже за даними Державної казначейської служби України станом на 25.01.2021 р. у країні налічується 11 924 бюджетні установи, що утримуються за рахунок державного бюджету, та 58 831 установа, що утримується за рахунок місцевих бюджетів. Величезна роль бюджетних установ у наданні населенню нематеріальних послуг в життєво важливих галузях – соціальному захисті, освіті, охороні здоров'я, культурі тощо також вимагає оптимізації витрат на управління, зокрема, через підвищення ефективності ведення обліку та якості облікової інформації. Тож дослідження особливостей бухгалтерської справи бюджетних установ є важливим практичним завданням забезпечення якісних послуг з одночасним зменшенням бюджетних витрат.

Метою дослідження є ідентифікація характерних рис бухгалтерської справи у державному секторі економіки, обумовлених особливостями діяльності бюджетних установ.

За визначенням Бюджетного кодексу України бюджетні установи представлені органами державної влади, місцевого самоврядування, а також організаціями, створеними ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок державного чи місцевого бюджету. Особливості правового статусу напряду впливають на облік цих суб'єктів господарювання та можуть спричинити проблеми організації ефективного управління ними, зокрема: функціонування на правах державної або комунальної власності за рахунок бюджетних коштів обумовлює жорсткий контроль з боку державних органів та органів місцевого самоврядування за ефективним і цільовим використанням коштів, застосування певних процедур закупок та реалізації майна, формалізацію облікових процедур, але й викликає обмеження прав керівників бюджетних установ у розпорядження нерухомістю тощо; неприбутковість бюджетних установ з потребою розподілення доходів, у т. ч. власних, на відповідні видатки протягом фінансового року в умовах порушення термінів отримання фінансування чи власних доходів може спричинити неефективне використання коштів наприкінці року.

Державний сектор останнім розпочав реформування обліку в країні: розроблені на виконання Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на

2007–2015 рр. НП(С)БОДС вводилися поступово, починаючи з 01.01.2015 р. Засновані на міжнародних стандартах фінансової звітності в державному секторі станом на 2010 р., вони не були актуалізовані з урахуванням сучасних економічних тенденцій і наразі як самі НП(С)БОДС, так і нормативні документи, на них засновані (зокрема, методичні рекомендації з бухгалтерського обліку окремих облікових об'єктів суб'єктів державного сектору – основних засобів, нематеріальних активів, запасів тощо) на жаль, морально застарілі. Вирішити ситуацію міг би перехід на використання МСФЗДС за аналогією із тенденціями, які ми спостерігаємо у приватному секторі економіки, але, на жаль, величезна інерція державного сектору економіки наразі не дозволяє сподіватися на таке вирішення проблеми.

Вже згадувана надзвичайна урегульованість бюджетного обліку викликана бажанням зменшити облікові помилки у бюджетних установах і проявляється в стандартизації не тільки форм звітності (до чого звикли вітчизняні бухгалтери в усіх галузях економіки), а й первинних документів та облікових реєстрів і процедур. Але якщо первинні документи з обліку основних засобів розроблені порівняно недавно (у 2016 р.), то форми щодо нематеріальних активів не переглядалися більше 15 років, що по відношенню до такого динамічного облікового об'єкту є причиною безумовної неефективності шаблонів документів, а значить, і управлінських рішень, що приймаються на основі облікових даних. Надії на розробку нових документів на рівні бюджетної установи також немає, з урахуванням жорсткої підпорядкованості за відомчою класифікацією та високої відповідальності облікових працівників за проявлену ініціативу. Форма обліку, обов'язкова в бюджетних установах, характеризується великою трудомісткістю з причини двократних повторів інформації в меморіальних ордерах (за дебетом та кредитом рахунку) та заборорою на агрегацію показників. Вирішення цієї проблеми шляхом автоматизації наразі неможливо, адже досі не запропоновано ефективного ППП для автоматизації обліку бюджетних установ. Обов'язковість застосування не тільки Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі та Порядку його застосування, а й Типової кореспонденції субрахунків бухгалтерського обліку для відображення операцій з активами, капіталом та зобов'язаннями розпорядниками бюджетних коштів та державними цільовими фондами призводить до нівелювання будь-якої ініціативи бухгалтерів щодо вирішення облікових проблем. Залишаючи за дужками якість запропонованих проводок, які досі коректуються, можна констатувати, що з причини величезного розмаїття напрямів діяльності бюджетних установ, не всі вони охоплені. Це є практичною проблемою, адже бухгалтера бюджетних установ, складаючи проводки самостійно, ризикують не збігтися в думках з контролюючими органами, які, зі свого боку, не поспішають з консультаціями щодо даних питань, залишаючи усе на розсуд Міністерства фінансів України.

Облікова політика бюджетних установ як сукупність облікових принципів, методів, процедур та заходів для забезпечення якісного та безперервного проходження інформації від етапу первинного спостереження до складання звітності також наразі не є інструментом досягнення управлінських цілей, адже, крім того, що вона містить значно скорочений перелік елементів облікової політики у порівнянні з суб'єктами підприємництва, так і альтернативи вирішення облікових проблем майже відсутні. Стриманість керівників та бухгалтерів бюджетних установ щодо розробки облікової політики викликана причинами, які вже звучали, й у найближчій перспективі, на жаль, не буде подолана ані з ініціативи міністерства фінансів України, ані на мікрорівні.

Таким чином, можна констатувати відсутність наразі умов використання облікових інструментів для задоволення управлінських потреб у державному секторі економіки. Розвиток ініціативи облікових працівників бюджетних установ та перехід на МСФЗДС дозволить підвищити якість як обліку, так і управління даними суб'єктами господарювання.

ВПЛИВ COVID-19 НА СВІТОВИЙ РИНОК ЗОЛОТА

Н. С. Гончарук

Коронавірусна пандемія викликала підвищення ціни за унцію золота. Прибутковість золота у минулому році була вищою ніж нафти на 17%. Так, у липні 2020 року на Нью-Йоркській біржі Comex ціна досягла понад \$ 1900, а це була найвища ціна починаючи з 2011 року. Крім того, на кінець січня 2021 року ціна становила \$ 1833 за унцію на цій самій біржі [1, 2].

Джим Стіл, головний аналітик дорогоцінних металів у HSBC, розробив прогноз, який прогнозує коливання з 2000 до 1900 доларів і менше за 1 унцію золота.

Існує багато прогнозів відомих банків та інших установ щодо майбутньої ціни золота. У таблиці 1 наведено деякі з них.

Таблиця 1

Прогнозні значення ціни за 1 унцію золота на 2021 рік

Експерти	Прогнозне значення
Французький банк «Societe Generale»	Пік ціни буде. \$2340, а потім знизиться до \$1800 на фоні поширення вакцини і стабілізації економіки.
Німецька компанія «Degussa»	Ціна буде в межах з \$2310 до \$2780.
Австралійський банк «Commonwealth Bank of Australia» (CBA)	Гранична межа ціни буде становити \$1970
Американська компанія «OANDA»	Гранична ціна до \$2300.
Британська компанія «CRU Group»	Ціна не буде вищою за \$2000

Отже, аналізуючи табл.1 можна побачити, що ціна на золото і надалі буде зростати, тобто в середньому буде з 1970 до 2310 і вище [3].

Графік ціни на золото Нью-Йоркській біржі Comex показує, що останнє тижневе значення було 1779 доларів за унцію, тобто найвища ціна спостерігалася в кінці січня [2].

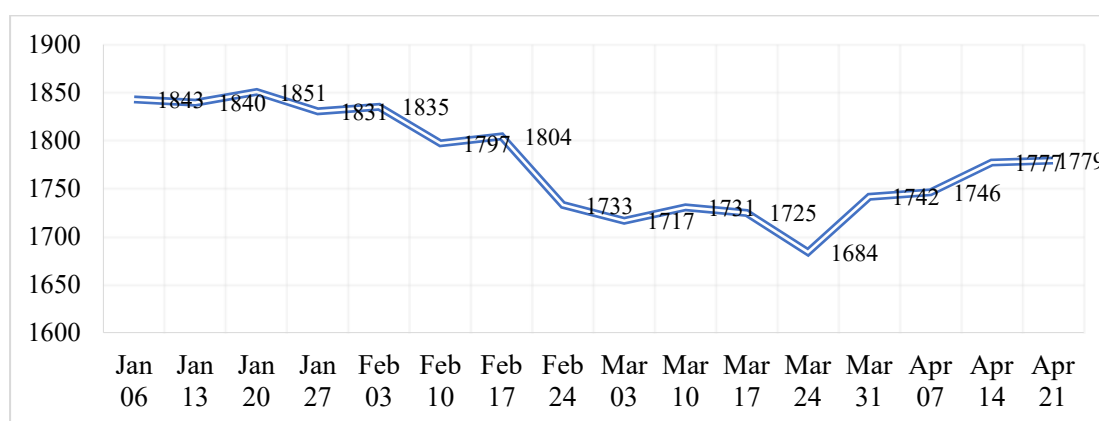

Рис. 1. Поточні ціни на золото за 2021 рік

Проаналізуємо головні показники ринку золота відповідно до даних від найпрестижнішої акредитаційної установи виробників дорогоцінних металів – Лондонського ринку дорогоцінних металів (London Bullion Market Association, LBMA), який надає допомогу по пошуку надійного продавця та виробника золота (рис. 2).

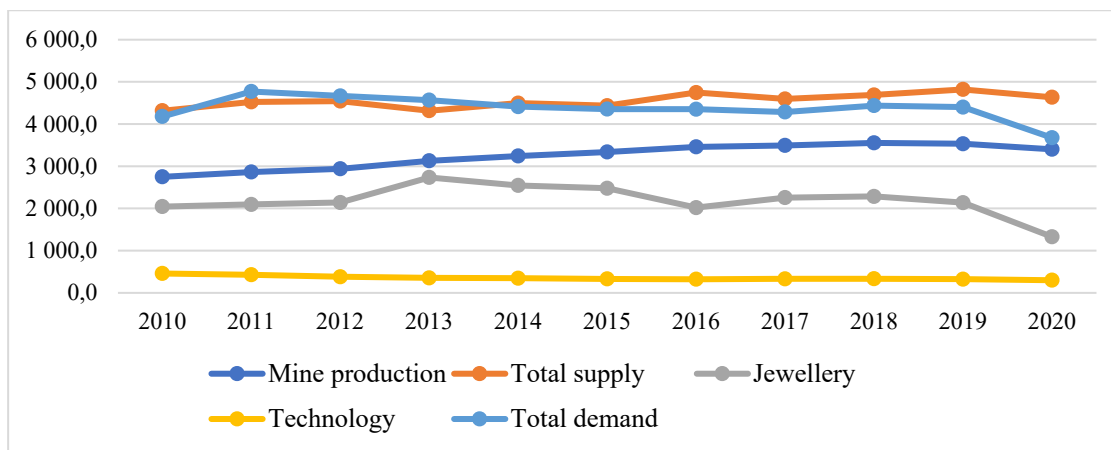

Рис. 2. Зміна головних показників ринку золота з 2010 по 2020 рр у тоннах

Згідно рис. 1 відбувається падіння головних показників на ринку золота. Якщо порівняти 2020 рік з 2019 роком, то видобувна промисловість впала на -4% , попит на купівлю дорожніх прикрас на -38% , загальний попит -16% , загальна пропозиція теж впала і становить -4% [4].

Отже, враховуючи вищезгадані очікування експертів, можна зазначити, що ціна на золото буде залишатися високою і ще триматися до кінця 2021 року.

Крім того, на даний час виникли такі головні проблеми через пандемію та посилений попит на дорожній біржовий метал, а саме:

1. Логістичні перевезення зменшилися, що пов'язано з відмінною пасажирських рейсів через пандемію, оскільки золото перевозиться лише на пасажирських літаках.

2. Порушення поставок із золотих копалень, що спричинило падіння акції золотодобувних компаній на 11% у цьому році.

3. Афінажні (очистні) заводи працюють не на повну потужність через вірус [1].

Враховуючи вищевикладені проблеми, можна зробити висновок що на ринку золота буде спостерігатися дефіцит пропозиції та ціна золота буде і надалі зростати, оскільки цей дорожній метал має більшу перевагу серед інших нестабільних валют.

Література

1. Гончарук Н. С. Аналіз ринку золота в умовах світової пандемії. *Міжнародна науково-практична конференція. Економіка, фінанси, облік і право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*. Полтава, Україна. 7 грудня 2020 р. URL: http://www.economics.in.ua/2020/12/1_27.html
2. COMEX. URL: <https://finance.yahoo.com/>. Дата звернення: 27.04.2021.
3. «Ювелірна карта: інтернет-магазин». URL: <https://diamant.ua/> Дата звернення: 27.04.2021.
4. WORLD GOLD COUNCIL. URL: <https://www.gold.org/> Дата звернення: 27.04.2021.

УДК 331.108

КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ

О. А. Дороніна, М. Р. Рязанов

У сучасних умовах відбувається суттєва трансформація підходів до формування та реалізації кадрової політики. З одного боку, розвиток економіки знань стрімко змінює роль людини, моделі та стратегії її поведінки у соціально-економічному середовищі та, відповідно, вимагає якісно нових підходів стосовно управління персоналом як специфічним ресурсом інноваційного розвитку. З іншого боку, за останній рік діяльність суб'єктів

господарювання зазнала значних змін через пандемію COVID-19. Отже, реагуючи на цей чинник зовнішнього середовища, бізнес запроваджує нові підходи до управління й, зокрема, нові підходи до управління персоналом, що надає нових рис кадровій політиці принципово не змінюючи її сутність та провідну роль у досягненні стратегічних цілей.

Кадрову політику в умовах нової економіки пропонується визначати як систему цілей, принципів і взаємопов'язаних елементів стосовно управління людськими ресурсами, що є складовою загальної стратегії та спрямована на забезпечення інноваційного та людського розвитку. При цьому основним об'єктом впливу кадрової політики вважаємо кадровий потенціал як сукупність психофізіологічних характеристик, особистісних якостей та професійних компетенцій працівників, що визначають їх можливу міру участі у досягненні стратегічних цілей організації. Деталізуємо ключові елементи наведеної дефініції:

психофізіологічні характеристики – фізіологічно обумовлені індивідуальні особливості психічних явищ та станів людини;

особистісні якості – набуті усталені поведінкові моделі людини, що визначають специфіку її взаємодії із зовнішнім світом;

професійні компетенції – здатність використовувати свої знання, навички та досвід для досягнення необхідних результатів у трудовій діяльності.

Синергія цих властивостей людських ресурсів установи у спільній дії та утворені зв'язки між ними й формують кадровий потенціал організації. У його структурі можна виділити особистісно-психологічний, професійно-кваліфікаційний, інтелектуальний, організаційний та соціальний компоненти. Розглянемо зміст зазначених складових детальніше:

особистісно-психологічний компонент – характеризує можливості працівників до оволодіння новими знаннями та саморозвитку, їх стресостійкість, витривалість, емоціональну стабільність, оперативність мислення, рівень нейротизму та схильність до професійного вигорання тощо;

професійно-кваліфікаційний компонент – охоплює весь компетентнісний арсенал людських ресурсів організації, визначає спроможність ефективно виконувати свої посадові обов'язки й таким чином забезпечувати діяльність організації та досягнення ключових цілей;

інтелектуальний компонент – відображає здатність працівників до творчої розумової діяльності, генерації інноваційних ідей, виконання актуальних дослідницьких пошуків та створення якісного наукового продукту. Цей компонент кадрового потенціалу набуває особливої значущості саме в умовах розвитку економіки знань;

соціально-організаційний компонент – визначає спроможність працівників до формування дієвих управлінських та комунікаційних зв'язків, ефективної командної роботи, дотримання моральних і етичних норм, слідування корпоративним цінностям, створення комфортного клімату у колективі тощо.

В системі сучасної кадрової політики серед традиційних та нових інструментів особливе місце посідає комплексна діагностика персоналу, що дозволяє не тільки провести ідентифікацію та вимірювання перелічених компонентів трудового потенціалу, а й вирішувати такі важливі управлінські завдання як стимулювання персоналу, його розвиток, формування оптимального розподілу людських ресурсів за робочими місцями тощо. Її мета полягає у глибинній діагностиці особистісних якостей та фахових компетентностей працівників з метою визначення їх потенціалу, забезпечення справедливої винагороди за працю та обґрунтування індивідуального вектору професійного розвитку (корпоративної програми навчання).

При проведенні комплексної діагностики персоналу доцільним є поєднання різних методів (робота з документами, спостереження, бесіди-інтерв'ю, тестування, анкетування, оцінка компетентностей, оцінка результатів праці, мотиваційний моніторинг тощо), що дозволить забезпечити її об'єктивність, багатосторонність та розширить сферу використання її результатів в системі реалізації кадрової політики організації.

Проведення комплексної діагностики персоналу пропонуємо здійснювати за такою послідовністю етапів, що може корегуватися залежно від особливостей організації та актуальних управлінських завдань:

I. Підготовчий:

- визначення термінів, методів та процедури проведення діагностики;
- формування переділу посад (робочих місць) або персоналій працівників, що підлягатимуть діагностиці;
- аналіз демографічних та професійно-кваліфікаційних характеристик працівників даної групи
- формулювання та візуалізація соціально-демографічного «портрету» працівника організації (фактичного та бажаного).

II. Діагностичний:

II.1 Оцінка персоналу:

- 1) Оцінка психофізіологічних якостей.
- 2) Оцінка емоційної сфери.
- 3) Оцінка професійних компетенцій.
- 4) Мотиваційний моніторинг (з визначенням схильності до зміни місця роботи).

II.2 Оцінка результатів праці.

III. Прагматичний – формулювання рекомендацій щодо:

- стимулювання персоналу;
- закріплення працівників в організації,
- професійного розвитку працівників;
- доцільного розподілу працівників за робочими місцями;
- формування кадрового резерву тощо.

Таким чином, підсумовуючи зазначимо, що у сучасній кадровій політиці комплексна діагностика персоналу є універсальним інструментом, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення за всім спектром кадрових питань. Вона має ґрунтуватися на принципах системності, послідовності, об'єктивності, прозорості, гнучкості та внутрішньоорганізаційної регламентованості. Алгоритм та інструментарій проведення комплексної діагностики персоналу організації мають бути релевантними визначеним цілям діагностики, наявним організаційним ресурсам та актуальним підходам в управлінні персоналом.

УДК 339.9

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ

М. В. Дубель

Актуальність дослідження зумовлена постійним процесом поглиблення сучасних інформаційних технологій у життя людини, що призвело до виникнення принципово нових форм взаємодії учасників економічних процесів. Однією з таких форм є цифрові платформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика цифрових платформ є доволі новою для вітчизняних вчених. Серед науковців, що займалися дослідженням теми, можна назвати К. О. Січкаренко, О. С. Вишневського, Р. М. Лісова. Однак, як вже було зазначено, тема є мало освітлюваною серед вітчизняних науковців та потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – розкриття сутності цифрових платформ та розкриття їхнього значення для світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У таблиці 1 наведено визначення цифрових платформ різних авторів.

Таблиця 1

Визначення цифрових платформ

Автори	Визначення цифрових платформ
R. Bostman [4]	Безпечне середовище для проведення економічних транзакцій
D. McKee [5]	Інструмент, який контролює взаємодії (в тому числі проведення оплати) між суб'єктами угоди та видобуває вигоду за своє посередництво у формі комісії
P.C. Evans, A. Gawer [6]	Технологічні розробки, що виконують функції інноваційних та транзакційних майданчиків
M. Kenney, J. Zysman [7]	Технології, що використовують в роботі алгоритми, за допомогою яких здійснюється процес обміну між певними користувачами
J. Ondrus, A. Gannamaneni, K. Lyytinen [8]	Звід правил проектування та певна цифрова інфраструктура, що полегшують обмін між декількома користувачами
R. Perren, R.V. Kozinets [9]	Транзакційна платформа, на базі якої відбувається обмін товарів між мережею рівноцінних учасників

Отже, на абстрактному рівні можна виділити критерії віднесення тієї чи іншої суті до категорії «цифрова платформа»:

1. Алгоритмізація взаємодії учасників платформи;
2. Взаємовигідність відносин учасників платформи (принцип «win-win»). Причому вигода може мати не тільки економічний характер;
3. Значимість кількості учасників діяльності (масштаб), що використовують платформу для взаємодії;
4. Наявність єдиного інформаційного середовища, в якій здійснюються взаємодії учасників, і відповідної інформаційно-технологічної інфраструктури;
5. Наявність ефекту у вигляді зниження транзакційних витрат при взаємодії різних учасників платформи - в порівнянні з тим же взаємодією без платформи;

Причинами появи цифрових платформ послужили бурхливе зростання інформаційно – комунікаційних технологій і глобальна експансія мережі «Інтернет». Застосування цифрових платформ дозволяє виключити зайвих посередників і застосувати інноваційні моделі, що в свою чергу сприяє створенню цифрової інфраструктури ринків.

Цифрові платформи відіграють все більшу роль у світовій економіці. У 2017 році сукупна вартість компаній, що працюють на базі платформ, з ринковою капіталізацією понад 100 млн дол. США перевищила, за оцінками, 7 трлн дол. США, що на 67 % більше, ніж у 2015 році. Деякі глобальні цифрові платформи завоювали дуже сильні ринкові позиції в певних сегментах. Наприклад, близько 90 % ринку пошукових систем для Інтернету належить компанії «Гугл». На компанію «Фейсбук» доводиться дві третини світового ринку соціальних мереж, її платформа є найпопулярнішою серед соціальних мереж в понад 90 % країн. Майже 40 % світових роздрібних онлайн-продажів здійснюється через мережу компанії «Амазон», а на його дочірню компанію «Амазон веб сервісез» припадає приблизно така ж частка світового ринку послуг в сфері хмарної інфраструктури [10].

Станом на 2016 рік в світі було виявило 176 платформних компаній із сукупною ринковою капіталізацією в розмірі 4,3 трлн дол., причому 82 з них перебували в Азії та 64 – в Північній Америці (у вартісному вираженні Північна Америка зосереджує 72 % вартості платформ, тоді як на Азію припадає лише 22 %). 69 платформ були публічними компаніями (акціонерними товариствами), а 107 – приватними (більшість останніх - порівняно молоді компанії, що швидко розвиваються). Для публічних платформ характерні великі обсяги операцій, їх ринкова вартість (3,9 трлн дол.) істотно перевищує аналогічний показник (0,3 трлн дол.) у приватних платформ [6].

На глобальні масштаби розвитку платформного бізнесу вказує той факт, що в десятці світового рейтингу компаній за ринковою капіталізацією станом на 11 січня 2021 року вісім місць займають компанії, що використовують платформні бізнес-моделі [11].

Таким чином, платформи мають величезний потенціал для трансформації та розвитку більшості сфер і напрямків соціально-економічної діяльності людини.

Література

1. Січкаренко К. О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2018. 35 (2). С. 28–32.
2. Вишневецький О. С. Цифрові платформи як ядро цифровізації економіки. *Цифрова економіка : матеріали Нац. наук.-метод. конф.*, 4–5 жовтня 2018 р. Київ, 2018. С. 63–66.
3. Лісова Р. М. Цифрові платформи як інструмент діджиталізації економічної системи. *Інноваційні рішення в сучасній науці, освіті та практиці: Матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (наукове видання), 17–18 листопада 2020 р.: у 2 ч. Київ: НТУ, 2020. Ч. 1. С. 208–2010.*
4. Botsman R., Rogers R. What's mine is yours: The rise of collaborative consumption. New York: Harper Collins, 2010, 304 p.
5. McKee D. The platform economy: natural, neutral, consensual and efficient? *Transnational Legal Theory*. 8.4 (2017): 455–495.
6. Evans P., Gawer A. The Rise of the Platform Enterprise: A Global Survey. The Center for Global Enterprise, 2016. P. 29.
7. Kenney M., Zysman J. The rise of the platform economy. *Issues in Science and Technology*. 2016. Vol. 32. Issue 3. Pp. 61–69.
8. Ondrus J., Gannamaneni A., Lyytinen K. The impact of openness on the market potential of multi-sided platforms: *A case study of mobile payment platforms Journal of Information Technology*. 2015. 30 (3) Pp. 260–275.
9. Perren R., Kozinets R. V. Lateral exchange markets: *How social platforms operate in a networked economy Journal of Marketing*. 2018. 82 (1). Pp. 20–36.
10. UNCTAD/DER/2019 (Overview). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_overview_ru.pdf
11. ТОП 10 самых дорогих компаний мира в 2021 году. URL: <https://ru.fxssi.com/top-10-samyx-dorogix-kompanij-mira>

УДК 657.1; 336.22

ДО ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ ВІД'ЄМНОГО ЗНАЧЕННЯ З ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ПЛАТНИКАМ ПОДАТКІВ

Н. В. Дутова, А. В. Калачик

В умовах сьогодення механізм відшкодування податку на додану вартість (ПДВ) лишається однією із головних проблем адміністрування податкових платежів, про що неодноразово відмічали як науковці, так і практики. Цей податок виконує не тільки фіскальну функцію, а й виступає інструментом регулювання виконання доходів бюджету. Збільшуючи чи зменшуючи обсяги відшкодування ПДВ, держава у такий спосіб регулює показники виконання дохідної частини бюджету.

У розумінні Податкового кодексу України (ПКУ) право на бюджетне відшкодування ПДВ у платника виникає у зв'язку з від'ємним значенням ПДВ. В процедурі відшкодування ПДВ найпроблемнішим залишається питання позитивного висновку органів ДФС України про заявлені до відшкодування суми. Виходячи із практики минулих років, платники ПДВ змушені були у судовому порядку оскаржувати рішення контролюючих органів про завищення сум до відшкодування, що створювало проблеми незапланованих витрат часу, фінансів та ресурсів.

Метою роботи є дослідження проблем повернення від'ємного значення ПДВ платникам задля їх усунення та своєчасного відшкодування ПДВ, що має важливе значення для суб'єктів господарювання.

Порядок визначення суми податку, що підлягає сплаті до бюджету або відшкодуванню з бюджету та строки розрахунків із бюджетом, визначено у ст. 200 ПКУ.

Для виникнення права на бюджетне відшкодування ПДВ необхідне виконання додаткових умов, крім від'ємного значення по декларації (пп. «б» п. 200.4 ПКУ):

- сума ПДВ по податковому кредиту має бути до цього уже сплаченою постачальникам, тобто податковий кредит виник по тим операціям і у тій сумі, коли відбувалася оплата товарів, робіт, послуг постачальникам, при чому грошима. Треба наголосити, що зараховуються й суми, які були сплачені постачальникам авансом. Про можливість врахування сум ПДВ, які були у складі попередньої оплати за товари, роботи, послуги, говорить лист ДФС від 05.04.2018 р. № 1432/6/99-99-15-03-02-15/ПК. Враховується у відшкодування і ПДВ, який був сплачений при імпорті на підставі митної декларації;

- сума відшкодування не може перевищувати ліміт реєстрації податкових накладних (Σнакл). Якщо від'ємне значення перевищило, то з метою бюджетного відшкодування необхідно обмежитися лімітом, а решту суми перенести на наступний період. Право на відшкодування при цьому не втрачається;

- відсутність податкового боргу. Якщо борг є, незалежно від його статусу, то від'ємне значення спочатку враховується в його погашення, при чому лише в межах ліміту реєстрації, тобто з дотриманням другого обмеження.

Недосконалість правового регулювання системи відшкодування ПДВ за рішеннями суду, наявність недоліків у статистичній звітності та існуючих системах збору й аналізу інформації, відсутність належного контролю з боку Державної казначейської служби України та органів ДФС України за станом відшкодувань і виконанням своїх рішень, прямі порушення чинного законодавства посадовими особами цих відомств призводять до непрозорої системи відшкодування ПДВ і, як наслідок, створюють сприятливі умови для прийняття рішень, що носять ознаки зловживань та корупції. Проблеми системи бюджетного відшкодування ПДВ систематизовано в таблиці 1.

Таблиця 1

Проблеми системи бюджетного відшкодування ПДВ

Проблема	Опис проблеми
1	2
Податкові перевірки	Після проведення планової чи позапланової документальної перевірки фіскальні органи складають податкові повідомлення-рішення щодо зменшення розміру бюджетного відшкодування ПДВ; зменшення від'ємного значення об'єкта оподаткування ПДВ; зменшення розміру податкового кредиту тощо. Причини, як правило, вказуються надумані. Найпопулярніша з них – нереальні операції з «токсичними»/проблемними контрагентами. Ціль – перевести суму бюджетного відшкодування ПДВ в розряд «оспорюваної» / «непідтвердженої», що дає можливість відзвітувати про відсутність у держави заборгованості перед бізнесом. Як наслідок, допоки платник податків роками судиться з фіскальними органами, формально держава йому нічого не винна. Таку ситуацію можна назвати «безпроцентним кредитуванням держави з боку бізнесу», а для отримання коштів потрібно дочекатися рішення суду касаційної інстанції.
Зупинка чи відмова в реєстрації податкових накладних	Проявляється в надуманій зупинці та відмові в реєстрації податкових накладних. Це здебільшого стосується контрагентів експортерів, проте має прямий вплив на подальше бюджетне відшкодування ПДВ. Критерії ризикованості платника податків як підстави для зупинки чи відмови в реєстрації податкової накладної, затверджені листом ДФС України, що, на нашу думку, є незаконним.
Тиск з боку правоохоронних органів	Проявляється в надуманих кримінальних провадженнях під час проведення слідчих дій, зокрема за ст. 212 та ст. 191 Кримінального кодексу України. Існує практика незаконного арешту на підставі ухвали слідчого судді: а) суми ліміту ПДВ в системі електронного адміністрування ПДВ підприємства; б) грошових коштів та іншого майна підприємства в розмірі проблемної суми бюджетного відшкодування ПДВ.

1	2
Фактична відмова в бюджетному відшкодуванні ПДВ	<p>Як правило, це має місце у випадках, коли фіскальний орган остаточно програв податковий спір, рішення суду набрало законної сили, проте відшкодувати спірну суму фіскальний орган все одно відмовляється.</p> <p>В зазначених випадках податкові органи не мають жодних юридичних підстав для відмови в бюджетному відшкодуванні ПДВ, проте в листах чи неофіційних розмовах наголошують, що відмовляють у відшкодуванні, оскільки сподіваються на появу у майбутньому коштів на судовий збір та планують вчергове подати апеляційну / касаційну скаргу з проханням поновити строки.</p> <p>Законодавчі ініціативи щодо зменшення розміру судового збору, зокрема в податкових спорах, можуть призвести до масових безпідставних оскаржень законних судових рішень з боку фіскальних органів, тиску на бізнес та штучного відтермінування бюджетного відшкодування ПДВ.</p>

Таким чином, найчастіше відмовляють у поверненні від'ємного значення ПДВ, посиляючись на нереальність господарських операцій, за наслідками яких сформовано відповідний податковий кредит, чи відсутність зв'язку придбаних товарів та послуг з господарською діяльністю платника. Іншими, на нашу думку, формальними причинами відмови є помилки в декларації з ПДВ чи неправильний облік сум від'ємного значення ПДВ.

Вважаємо, що результативність та успішність автоматичного відшкодування ПДВ буде залежати не стільки від критеріїв, які встановлені законодавством, скільки від успішності проведення податкової реформи, яка сприятиме формуванню дійсно нової, аналітичної та сервісної податкової служби та допоможе у вирішенні загаданих вище проблем.

УДК 658.8:004.738.5

КОНТЕНТ-ВОРОНКА ПРОДАЖІВ ЯК ОСНОВА ЗАЛУЧЕННЯ КЛІЄНТІВ В INSTAGRAM

Л. М. Іваненко

Зміни, що останнім часом відбуваються в економічній та соціальній сфері життя суспільства, призводять до перенесення достатньо великої частки бізнесу в онлайн площину. За результатами дослідження агентства «Plus One» українська аудиторія Instagram збільшується на 50 % швидше ніж Facebook. У 2020 році кількість Instagram-користувачів досягло 13 млн. Причому Instagram випереджає Facebook серед користувачів віком до 29 років [1].

Багато власників бізнесу, які починають просувати свій продукт або бренд в Instagram, часто стикаються з певною проблемою. Наприклад, існує певна база підписників, які стежать за діяльністю, взаємодіють з контентом: лайкають, коментують, ставлять запитання, тобто реагують на пости власників бізнес-акаунтів. Однак вони не стають клієнтами й не купують товари (послуги) даного підприємця. Як правило, це пов'язано з тим, що з контентом необхідно працювати системно, розробляти стратегію, спрямовану на певну цільову аудиторію, використовувати різні інструменти: Instagram stories, прямі ефіри, ситуативний SMM, залипательну Instagram-стрічку, highlights (закріплені stories), маски, user-generated content (контент, що призначений для користувача), інфлюенс-маркетинг, таргетовану рекламу [2].

Дуже важливим моментом для розв'язання зазначеної проблеми є створення контент-воронки, за допомогою якої користувач поступово переходить від етапу невідомості до

остаточної покупки продукту. Використовувати контент-воронку і вибудовувати контент-стратегію можна для будь-якої сфери бізнесу: товарної, сервісної, програмної, освітньої або для просування особистого бренду. Це органічний спосіб розвитку бізнесу, при якому значні фінансові ресурси не інвестуються в рекламу, а витрачаються інші можливості: час, знання, досвід, креативність, творчий підхід підприємця.

Побудову контент-воронки продажів в Instagram можна представити у вигляді послідовності кроків (рис. 1).

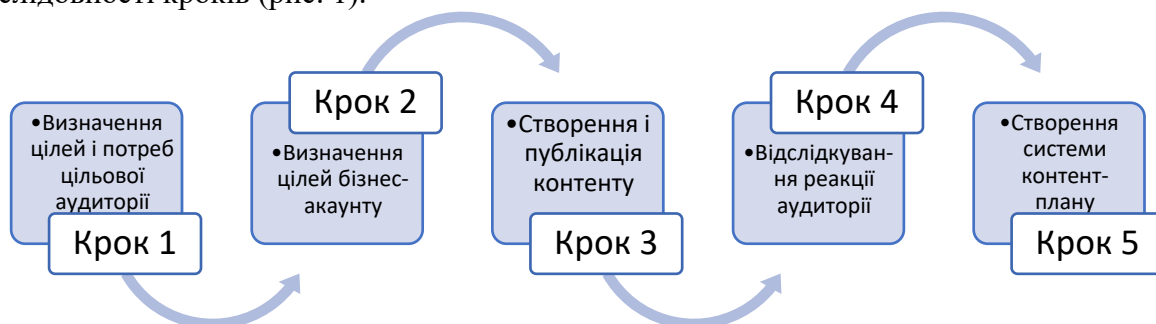

Рис. 1. Схема процесу створення контент-воронки продажів в Instagram
Джерело: складено автором на основі [3]

Першим кроком виступає робота з цільовою аудиторією, що пов'язано з визначенням цілей і бажань клієнтів. Люди завжди купують не якийсь товар або послугу, а певну зміну (трансформацію), що з ними станеться у результаті цього придбання. Наприклад, бізнес-тренери або психологи продають не свої консультації та спілкування з незнайомою людиною, а задовольняють внутрішні бажання клієнта змінити на краще що-небудь в кар'єрі, сфері діяльності, поліпшити емоційний стан, перейти на новий життєвий рівень. По суті, тренер або коучинг пропонують саме не свої послуги, а бажаний для людини результат нового емоційного, психологічного стану, тобто те до чого вона прагне.

Наступним кроком у побудові контент-воронки є визначення цілей власника бізнесу. До основних цілей роботи з контент-воронкою в Instagram відносяться наступні: продаж основного продукту, робота з впізнаністю бренду, спілкування з цільовою аудиторією, робота з кожним окремим етапом воронки продажів. Всі вони взаємопов'язані, доповнюють одна одну і надають можливість комплексного просування бізнесу в Instagram.

Третім кроком у плануванні воронки виступає робота з контентом, що пов'язано з його створенням і публікацією. Коли мова йде про контент-воронку, то мається на увазі ступінь готовності клієнта до покупки продукту. Як правило, виділяють чотири етапи процесу готовності клієнта до покупки продукту в Instagram: знайомство з брендом, продуктом чи експертом; залученість (взаємодія) з контентом; створення замовлень; придбання продукту.

Рис. 2. Створення і публікація контенту згідно з етапами готовності клієнта до покупки продукту в Instagram
Джерело: складено автором на основі [4]

Четвертий крок пов'язаний з аналізом результатів та відстеженням реакції аудиторії. Для цього використовується аналітика у додатку до Instagram і в сервісі Creator Studio.

П'ятий крок представляє організацію всіх дій і процесів у певну систему. Особливо важливим є регулярне створення контент-плану та використання програми по плануванню постів.

Отже, послідовне проходження зазначених кроків і етапів, використання необхідних інструментів та технологій контент-воронки продажів допоможе отримати бажаний результат, залучити нових клієнтів до бізнес-пропозицій в Instagram й зробить бренд більш популярним та впізнаваним.

Література

1. Карпенко О. Instagram в Украине растет на 50 % быстрее, чем Facebook: исследование. URL: <https://ain.ua/2020/07/22/instagram-i-facebook-v-ukraine/>
2. Харахаш В. 8 инструментов, которые всегда работают в Instagram-продвижении. URL: <https://webpromoeexperts.net/blog/8-instrumentov-kotorye-vsegda-rabotayut-v-instagram-prodvizhenii/>
3. Как построить воронку продаж в Инстаграм: пошаговая инструкция и реальные примеры. URL: <https://www.dirmagazina.ru/article/2821-kak-postroit-voronku-prodaj-v-instagram>
4. Ларичева М. Как построить контентную воронку продаж для Instagram: инструкция + примеры. URL: <https://texterra.ru/blog/kak-postroit-kontentnuyu-voronku-prodazh-dlya-instagram-instruktsiya-primery.html>

УДК 658:657.334.5

АНАЛІТИЧНІ ІНДИКАТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОСНОВИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ

Є. Є. Іонін

«Концептуальні основи» в термінології міжнародної обліково-аналітичної практики, часто визначається, як «базисної структури, що лежить в основі формування ідей» [1, с. 136]. Наприклад, концептуальні основи міжнародних стандартів фінансової звітності задають певні конструктивні рамки всіх стандартів звітності. Вони враховуються при розробці майбутніх стандартів і перегляд діючих, тому «кількість випадків виникнення суперечності між Концептуальною основою та Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку з часом зменшуватиметься» [2, с. 43].

Виходячи зі значущості МСФЗ у розвитку міжнародного фінансового простору важливу роль грає їх аналітичне забезпечення.

Концептуальна основа МСФЗ, як базисна структура, повинна відповідати певним вимогам, які можна представити в наступній послідовності: **Критерії** —> **Узагальнюючі показники** —> **Часткові показники**. Економічна підсистема фінансового стану являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, кожен з яких відображає його характерну рису, що в сукупності формує систему ключових критеріїв, як якісних ознак. Критерії дозволяють розмежувати елементи системи, встановити їх відмінні ознаки, за якими може бути проведена оцінка. Результати оцінки характеризуються за допомогою системи показників, що деталізують виділені критерії.

Системні підходи до управління підприємством визначають сфери, де відбуваються основні допоміжні процеси, управління якими має будуватися з урахуванням виділених критеріїв і оцінювати його ефективність на основі системи відповідних їм показників. До числа таких сфер управління підприємством можна віднести виробництво (з виділенням його складових технологічного, технічного, матеріального забезпечення), продажу з урахуванням системно згрупованих споживачів і каналів просування товарів, фінансове

забезпечення, кадрове управління, екологічне управління, інформаційне забезпечення, правовий супровід управління підприємством тощо. У кожній сфері управління відповідно до її функціонального призначення повинні бути визначені їх якісні ознаки, які й зумовлюють склад критеріїв. Кількісно він може бути множинним або з виділенням ключових і критеріїв похідних, за якими оцінюється стан даної сфери управління і приймаються рішення оперативного і стратегічного характеру.

Так, у системі бухгалтерського обліку таким прикладом можуть бути критерії визнання елементів фінансової звітності, що використовується в МСФЗ. Наприклад, критерій визнання активів (відображення в балансі) пов'язаний з двома умовами:

- 1) оцінка може бути достовірно визначена;
- 2) очікується отримання в майбутньому економічних вигід, пов'язаних з його використанням.

У разі невизнання активу у зв'язку з невідповідністю умовою, витрати на його придбання та створення включаються до складу витрат звітного періоду у звіті про фінансові результати. Якщо ж об'єкт визнається активом, то він відображається в балансі, тобто стає частиною майна підприємства і, навпаки.

Відмінності між основними характерними рисами активів і критеріями їх визнання частиною майна суб'єкта господарювання, МСФО пояснюють наступним чином: «Визначення активу і зобов'язання встановлює їх основні характерні ознаки, але не встановлює критерії, яким вони повинні відповідати перед їх визнанням в балансі» [2, с. 57]. Отже, відповідність критеріям дає підставу включати об'єкти можливого визнання активами, до складу майна суб'єкта господарювання.

Таким чином, критерій виступає як ознака, на підставі якого формуються визначення і класифікації. Він є своєрідним мірилом оцінки, на підставі якої формується думка про стан або значенні певної системи.

Основний критерій – забезпечення безперервної діяльності на основі дотримання вимог концепції збереження фізичного та фінансового капіталу. Аргументація цієї тези дуже проста: збереження, тобто не менш ніж було, а по можливості і більше по відношенню до кожного виду капіталу полягає у наступному:

- 1) для фізичного капіталу означає: основні засоби (виробничі потужності) з урахуванням їх використання (нарахування амортизації), щоб не зменшилась залишкова вартість (ступінь зносу) на кінець періоду, передбачає обов'язкове оновлення;
- 2) для фінансового капіталу: збільшення абсолютної та відносної його величини у сукупному капіталі обов'язково зачіпляє зобов'язання підприємства, а при збільшенні першого, автоматично зменшується друге. Ця залежність діє при обов'язковій умові: джерелом збільшення фінансового капіталу є чистий прибуток, через балансові статті нерозподілений прибуток та резервний капітал.

Системний підхід до формування передбачає використання абсолютних та відносних показників, кожен з яких має своє функціональне призначення:

- 1) майнова маса – розміри підприємства, масштаби діяльності;
- 2) потенційні грошові потоки – потенційна платоспроможність;
- 3) джерела покриття необоротних та оборотних активів – показник наявності власних оборотних коштів;
- 4) питома вага власного капіталу у фінансуванні сукупних активів – як необхідна передумова фінансової незалежності підприємства;
- 5) структура власного капіталу – дає можливість визначити «якість» власного капіталу, що забезпечує певні темпи стійкого економічного росту підприємства.

Представлені 5 основних індикаторів та узагальнюючих аналітичних показників системно обумовлюють безперервність діяльності суб'єкта господарювання і дають можливість побудови системи деталізованих абсолютних і відносних показників.

Збільшення валюти балансу найчастіше є свідченням збільшення обсягів діяльності, масштабів підприємства, тому і оцінюється позитивно. Грошові потоки розглядаються не

тільки як об'єкт аналітичної оцінки, но і як інструмент проведення аналізу. Виходячи з цього, в якості норми є наявність позитивного чистого грошового потоку (NCF) в цілому по підприємству, в тому числі по операційної діяльності. Результативність показника NCF (динаміка) впливає на залишки грошових коштів (статика).

Обов'язковою вимогою для забезпечення базових концепцій МСФЗ є розподіл джерел: частина оборотних активів повинна покрита за рахунок власного капіталу. Аналітичним індикатором цієї вимоги є показник наявність власних оборотних коштів, який повинен мати позитивне значення.

Література

1. Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М. : Финансы и статистика, 2005. – 559 с.
2. Концептуальна основа фінансової звітності (Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009>

УДК 332.834.4:004.358

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ

О. В. Климчук

У сучасній економіці, що характеризується інтенсивними змінами і високим ризиком, безперечно, важливими є максимально швидке ухвалення обґрунтованих стратегічних рішень і створення адекватної системи корпоративного управління. Інформаційні технології можуть використовуватися, щоб перезавантажити корпорації, трансформуючи їх структуру, область діяльності, засоби повідомлення і механізми управління роботою, трудовими процесами, виробами та послугами [1, 2]. Розвинуті інформаційні технології відкривають шлях національній економіці до вищого рівня розвитку, оскільки цей ринок є ефективним інструментом інтеграції до світового економічного простору внаслідок його значних особливостей (інтернаціональність, привабливість для інвесторів і наукоємність) [3].

Отримані напрацювання вказують на те, що інформаційні системи і технології при професійному підході мають потужний потенціал та інструментарій, які розглядаються невід'ємною частиною загальної стратегії розвитку постіндустріального суспільства. Внаслідок спалаху пандемії COVID-19, інформаційні технології почали ще інтенсивніше проникати в суспільно-політичне та бізнесове життя, забезпечуючи розробку різнопланових стратегій розвитку, комплексних систем автоматизованого проектування й планування виробництва, програмування фінансового, податкового та управлінського обліку в різних країнах, зокрема в Україні [4].

Водночас, загальна ситуація в Україні у галузі інформатизації на сьогодні не може бути визнана задовільною і не тільки через кризові явища в економіці. Рівень інформатизації українського суспільства, порівняно з розвинутими країнами становить лише декілька відсотків. Загальна криза та технологічне відставання поставили у скрутне становище галузі, які займаються створенням і використанням засобів інформатизації та відповідної елементної бази. При цьому, слід відзначити: інформаційні системи і технології виступають необхідним компонентом у розробці стратегічних аспектів розвитку багатьох сфер господарської діяльності на різних рівнях управління, що пов'язано з їх основними характеристиками (рис. 1).

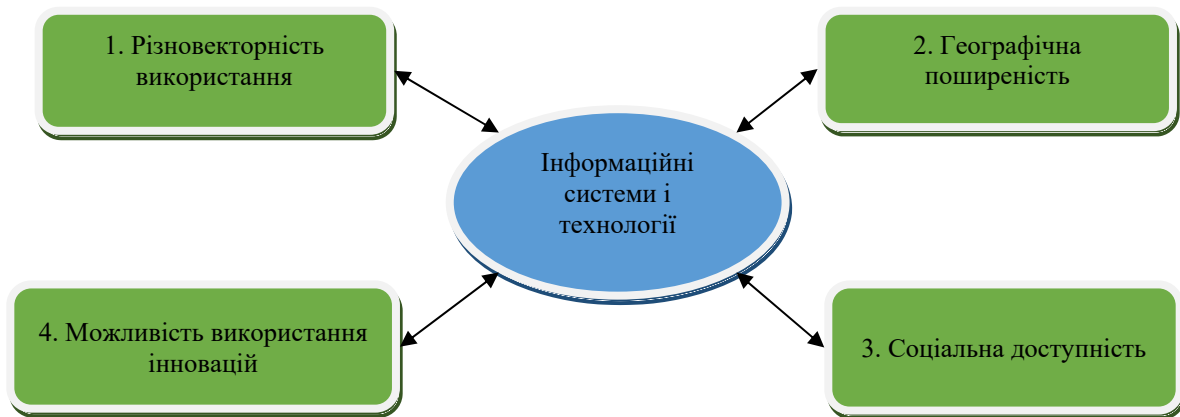

Рис. 1. Основні характеристики інформаційних систем і технологій
Джерело: сформовано автором

Перш за все, різновекторність використання інформаційних систем і технологій вказує на їх універсальність щодо вирішення різноманітних потреб і викликів, не потребуючи зміни використовуваних пристроїв. Одні й ті ж самі мережеві, серверні та периферійні пристрої (наприклад, мобільні телефони, ноутбуки, персональні комп'ютери) можуть допомогти підтримати дистанційну освіту різних верств населення, здійснити надання дистанційної медичної допомоги, приймати участь у соціально-політичних заходах тощо.

Географічна поширеність забезпечує прискорений процес подолання географічних бар'єрів, дозволяючи фізичним та юридичним особам у будь-якій точці світу керувати бізнесом, здійснювати управлінські функції, отримувати доступ до потрібної інформації за відносно короткий проміжок часу та без матеріальних витрат, пов'язаних із фізичним транспортуванням. Такі тенденції зумовлені появою цифрового підпису, бездротового та супутникового зв'язку, а також міжміського обслуговування протоколу передачі голосу через Інтернет.

Соціальна доступність дозволяє зацікавленим користувачам, навіть у малозабезпечених та малих громадах, використовувати економічні переваги масштабу та «мережевих ефектів» (тобто, експоненціальне збільшення вартості, яке отримує кожен додатковий користувач).

Можливість та доступ до масового використання інновацій полегшує передачу створених ноу-хау по всьому спектру знань різних галузей для конкретних споживачів, дозволяючи країнам, що розвиваються, отримати високі прибутки та використовувати найсучасніші технології у пріоритетних сферах національних економік.

Поряд із цим, серед основних причин гальмування більш стрімкого розвитку інформаційних систем і технологій, слід віднести відсутність кваліфікованих робітників для обслуговування новітнього обладнання та підготовки потенційних користувачів, невідповідна інфраструктура (наприклад, перебої із постачанням електроенергії), погана державна політика у сфері телекомунікацій та інформатизації, що зумовлює значні витрати на взаємозв'язок, відсутність комплексних перспективних програм, розроблених з урахуванням унікальних (національних) потреб країн, що розвиваються, а також мовні бар'єри.

Таким чином, проведена оцінка потенційного значення інформаційних систем і технологій у підтримці розвитку вказує на невід'ємну цінність щодо доведення нових ідей до широкого кола споживачів світового інформаційного потоку, участі у досягненні конкретних цілей стратегічного розвитку та значної ролі у сприянні більш широкого економічного зростання за рахунок збільшення продуктивності. Однак, що є ще більш важливим у довгостроковій перспективі розвитку, інформаційні системи і технології при сприятливій урядовій політиці здатні посилити загальну продуктивність праці в країнах,

що розвиваються, шляхом підвищення ефективності та технологічної конкурентоспроможності, забезпечуючи підтримку та входження місцевих виробників до світових ринків.

Література

1. Орлова Н. С., Мохова Ю. Л. Впровадження інформаційних технологій в систему корпоративного управління. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2017. № 3. С. 355–365.
2. Levytska I. V., Klymchuk A. O., Klymchuk O. V. Functions of salary at machine-building enterprises in formation of motives and stimules of personnel. *Bulletin of Zaporizhzhia National University. Economic sciences*. № 4 (44), 2019. Pp. 154–159. DOI <https://doi.org/10.26661/2414-0287-2019-4-44-24>
3. Шевчук Т. В., Кравчук Г. Т. Стан і перспективи розвитку інформаційних технологій в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. № 28(9). С. 114–118. <https://doi.org/10.15421/40280922>
4. Климчук О. В. Світові процеси розвитку інформаційних систем і технологій в управлінні: тенденції в Україні. *Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2021. С. 799–802.

УДК 502.51(28):502.171:502.14

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ЗАБРУДНЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Ю. С. Кудрич

Україна забезпечена достатньою кількістю водних ресурсів по всій території. Проте на сьогоднішній день питання недостатності якісної питної води є актуальним і для нас, а не лише для країн з обмеженими водними ресурсами. Це пояснюється масштабними забруднення поверхневих вод та підземних джерел. А це в свою чергу, пояснюється недоліками управлінського, економічного, соціального та екологічного характеру.

Екологічним та економічним проблемам населення в Україні присвячено роботи таких вітчизняних вчених, як О. М. Маценко, О. Ю. Чигрин, В. І. Тарановський, А. І. Долгодуш [1], Лі Мін, В. О. Лук'янихін [2], В. В. Снітинський, Т. В. Багдай, О. Є. Бубис, Н. Є. Панас, І. Л. Сазонець, О. В. Покуль та інших.

Проте не зважаючи на наявність різних праць та стратегій економічного впливу на забезпечення водної стабільності в країні, вони потребують постійного моніторингу та подальшого розвитку для більш об'єктивного визначення найбільш проблемних регіонів України.

Забезпечення населення якісною прісною є стратегічним пріоритетом, який реалізує трудовий потенціал країни. На сьогоднішній день, основними екологічними негараздами водних ресурсів України є стрімке виснаження маловодних приток і озер та катастрофічне забруднення усіх водних ресурсів. Найчастіше забруднення відбувається шляхом скидання недостатньо очищених або забруднених вод у поверхневі водні ресурси; забруднення сміттям різного роду.

Основними джерелами забруднення є діяльність підприємств, оскільки щороку близько 65 % водних ресурсів використовується промисловістю. У 2019 році в промислових цілях було використано 6821 млн м куб. прісної води, проте це на 23 % менше, ніж у 2010 році. Однак, це пояснюється тим, що найбільше підприємств, які використовували водні ресурси з 2014 року знаходяться на непідконтрольній Україні території.

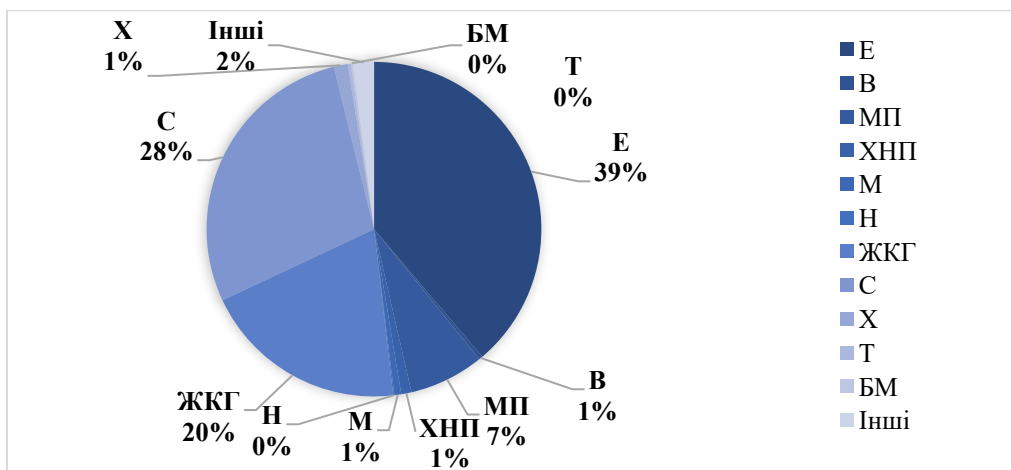

Рис. 1. Використання прісної води підприємствами галузей економіки, %
Джерело: Побудовано автором за даними [3]

Усі підприємства можна віднести до таких галузей економіки, як електроенергетика (Е), вугільна промисловість (В), металургійна промисловість (МП), хімічна та нафтохімічна промисловість (ХНП), машинобудування (М), нафтогазова промисловість (Н), житлово-комунальне господарство (ЖКГ), сільське господарство (С), харчова промисловість (Х), транспорт (Т), промисловість будівельних матеріалів (БМ), тощо. На Рис. 1. можемо бачити середній за 10 років відсоток використання прісної води за галузями. Найбільше прісної води використовується тепловими електростанціями, для житлово-комунального господарства та для сільськогосподарських цілей, що становить 39 %, 20 %, 28 % від загальної кількості спожитої води відповідно. Менше 1 % води використовується в нафтогазовій, транспортній галузях та промисловості будівельних матеріалів.

Підприємства щороку скидають мільйони метрів кубічних забруднених вод, що містять сполуки різних металів, фенолів та нафтопродукти. Особливо це спостерігається на підконтрольній Україні території Донецької області, де зосереджується найбільша кількість у прибережній зоні до Азовського моря. Найбільш забрудненими є води Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця. На рис.2 представлено найбільшу кількість хімічних речовин, які було скинуто у водні ресурси України разом із стічними водами.

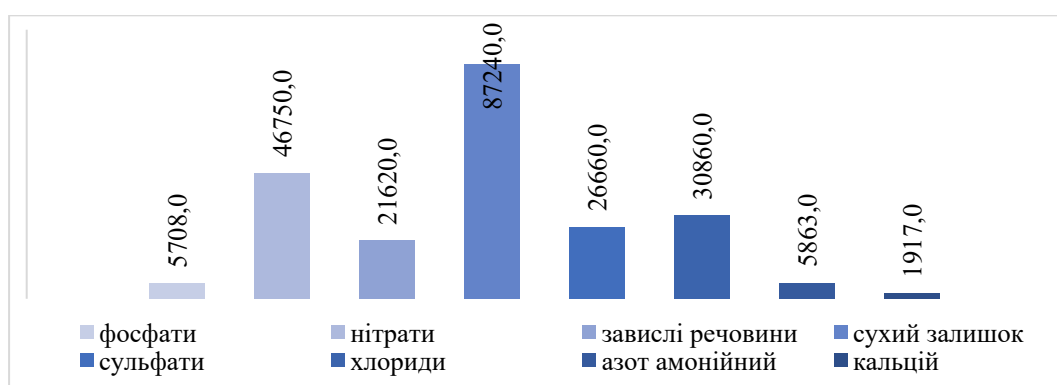

Рис.2. Забруднення води забруднюючими речовинами, що скидаються разом зі зворотними водами, тонн
Джерело: Побудовано автором за даними [3]

Як було показано вище, статистика невтішна і цьому сприяють такі економічні проблеми, як обмеженість фондів з модернізації очисних систем та охорони водних ресурсів, неефективна система використання води в промислових цілях, великі соціально-економічні втрати, недосконалість системи розрахунку штрафів за спричинену шкоду.

Незважаючи на достатню кількість водних ресурсів, Україна займає одне з останніх місць в Європі по якості питної води. На жаль, з плином часу ситуація загострюється, тому уряду потрібно приймати економічні міри уже зараз. Потрібно вдосконалити систему заходів щодо попередження забруднення джерел питного водопостачання. До таких заходів можна віднести розробку аргументованої системи штрафів, налагодження принципу видачі дозволів на користування водними ресурсами для великих підприємств, обмеження кількості спожитих вод відповідно до водних запасів, створення технологічної системи господарства водних ресурсів, створення цільових природоохоронних фондів. Тоді забезпечуватиметься відновлення та розвиток водних ресурсів, що позитивно вплине на якість питної води, яка подається населенню.

Література

1. Маценко О. М., Чигрин О. Ю., Тарановський В. І., Долгодуш А. І. Соціо-еколого-економічні проблеми водопостачання в Україні. *Механізми регулювання економіки*. 2011. № 4. С. 264–271.
2. Лі Мін, Лук'янихін В. О. Вплив екологічного фактору на ключові складові економічного потенціалу. *Екологічний менеджмент у загальній системі управління*: зб. тез доп. Одинадцятій щорічній Всеукраїнської наукової конференції, м. Суми, 20–21 квітня 2011 р. Суми, 2011. Ч. 1. С. 169–173.
3. Навколишнє природне середовище. *Державна служба статистики*, 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.04.2021).

УДК 331.5

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19

М. А. Наумова

Пандемія коронавірусу внесла значні корективи в життя людей і дуже серйозно вплинула на сферу праці, суттєво постраждало громадське здоров'я та добробут мільйонів людей У звіті Міжнародної організації праці «COVID-19 and the world of work», який був представлений у вересні 2020 року [1], відмічалось, що пандемія може завдати більше шкоди для світового ринку праці, ніж фінансово-економічна криза 2008–2009 років.

За прогнозом видання Bloomberg, яке було озвучено в березні 2020 року, за наслідками кризи, спричиненою пандемією, кількість робочих місць в світі скоротиться на 25 мільйонів, при тому, що під час економічної кризи 2008–2009 років чисельність безробітних у світі збільшилася на 22 млн осіб. Загальна частка працівників, які проживають в країнах, де в тій чи іншій мірі закриваються робочі місця, становить 94 %.

Закриття робочих місць призвело до порушення роботи ринків праці в усьому світі, в тому числі до більш високих втрат робочого часу, ніж передбачалося раніше. За оцінками Міжнародної організації праці, глобальна втрата робочого часу у 2020 році (порівняно з четвертим кварталом 2019 року) становила 8,8 %, що еквівалентно 255 мільйонам штатних робочих місць [2]. Найбільше постраждали країни в Латинській Америці та Карибському басейні, Південній Європі та Південній Азії. Втрати робочого часу в 2020 році були приблизно в чотири рази більшими, ніж під час світової фінансової кризи в 2009 році. Втрати робочих годин у третьому кварталі 2020 року склали 7,2 % (на 4,9 % менше, ніж прогнозувалось у шостому виданні звіту Моніторинга МОП [1]), що показує краще, ніж очікувалося, відновлення робочого часу, особливо в країнах з доходом нижче середнього рівня. У четвертому кварталі 2020 року загальний робочий час скоротився на 4,6 %, що еквівалентно 130 мільйонам штатних робочих місць.

У глобальному масштабі зменшення робочого часу в 2020 році призвело як до втрати зайнятості, так і до скорочення робочого часу для тих, хто залишився працевлаштованим. Зменшення зайнятості були найвищими в Америці, а найменшими в Європі та Центральній

Азії. Загалом у 2020 році відбулися безпрецедентні глобальні втрати зайнятості на 114 мільйонів робочих місць відносно 2019 року, причому для жінок (5,0 %) зменшення зайнятості були вищими, ніж для чоловіків, так саме, як і для молоді (8,7 %).

Втрати зайнятості в 2020 році на 71 % в основному призвели до зростання не безробіття, а бездіяльності (зросла на 81 млн осіб), пов'язаної з обмеженнями пересування, трудової міграції, психологічними травмами внаслідок пандемії тощо. Світове безробіття зросло на 33 мільйони в 2020 році, а рівень безробіття зріс до 6,5 %.

В результаті змін на глобальному і локальних ринках праці, трудові доходи скоротилися на 8,3 %, що становить 3,7 трлн доларів, або 4,4 % глобального ВВП. Як сказано у звіті Міжнародної організації праці «Global Wage Report 2020–21: Wages and minimum wages in the time of COVID-19» [3], у 2016-2019 роках спостерігалось зростання глобальної заробітної плати в межах від 1,6 % до 2,2 %. У першій половині 2020 року в результаті кризи COVID-19 темпи зростання середньої заробітної плати знизились у більше, ніж 60 % країн світу. Однак тимчасові субсидії на заробітну плату дозволили багатьом країнам компенсувати частину фонду заробітної плати, яка була втрачена, та зменшити вплив кризи на нерівність заробітної плати. У десяти європейських країнах субсидії на заробітну плату дозволили компенсувати 40 % загальної втрати фонду заробітної плати, включаючи 51 % втрат на оплату праці, спричинених скороченням робочого часу.

Негативні наслідки не минули й український ринок праці, який поступово відновлюється, пристосовуючись до нових умов. У порівнянні з 2019 роком, чисельність зайнятого населення України зменшилась з 16578 тис. осіб до 15915 тис. осіб, тобто на 4 %, рівень зайнятості скоротився з 58,2 % до 56,2 %, тобто на 3,4 %. Одночасно з цим чисельність безробітного населення за методологією МОП зросла з 1488 тис. осіб до 1674 тис. осіб, тобто на 12,5 %, рівень безробіття піднявся з 8,2 % до 9,5 %, що складає 15,9 %.

Чисельність зареєстрованих безробітних в Україні почала стрімко зростати в квітні 2020 року (рис. 1), з введенням жорсткого карантину. В березні чисельність зареєстрованих безробітних країни зросла до 349 тисяч чоловік (в реальності безробітних було набагато більше), що порівняно з 2019 роком на 46,8 % більше. У липні динаміка змінилась, почалось зниження, але рівень 2019 року ще не досягнуто. Аналогічна ситуація спостерігалась і з вакансіями, кількість яких різко впала ще у березні 2020 року.

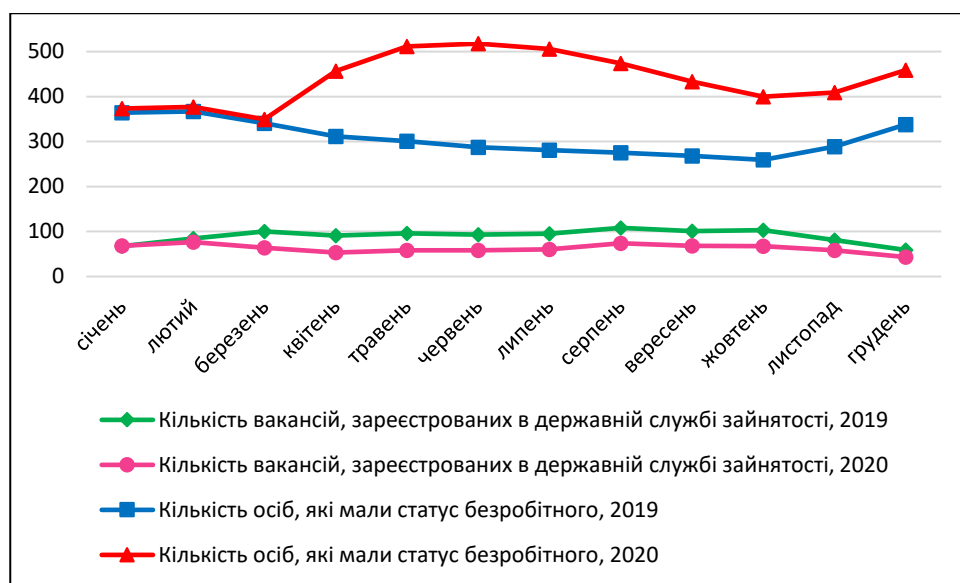

Рис. 1. Динаміка зареєстрованого безробіття та кількості вакансій у 2019 та 2020 рр.

За даними Державної служби статистики України, коронакриза вплинула і на динаміку рівня середньої зарплати по Україні. У березні 2020 року середня зарплата

становила 11446 грн, а вже в квітні обвалилася до 10430 грн. Але в липні почала відновлюватись до 11804 грн, в січні 2021 року склала 12337 грн.

Можна виділити декілька ключових тенденцій на ринку праці, викликаних пандемією COVID-19: максимальна оптимізація на підприємствах та організаціях ресурсів та витрат, стрімке зростання конкуренції на ринку праці, посилення диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили.

Незважаючи на негативні наслідки пандемії, видання Bloomberg прогнозує, що починаючи з 2021 року світова економіка буде швидко відновлюватися, причому найбільші темпи відновлення будуть спостерігатися у США та Китаї.

Література

1. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/lang-en/index.htm> (дата звернення: 26.04.2021).
2. ILO Flagship Report «Global Wage Report 2020-21: Wages and minimum wages in the time of COVID-19». URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_762534.pdf (дата звернення: 26.04.2021).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 26.04.2021).

УДК 657.1

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ: ЗМІНИ 2021

О. Т. Поліщук

На сьогодні одним із найважливіших суб'єктів господарювання вважаються підприємства малого бізнесу. Малий бізнес посідає особливо важливе місце в економіці кожної країни і вважається найбільш соціально важливою, перспективною та інноваційною формою ведення бізнесу. В країнах ЄС функціонує більше 20 мільйонів підприємств малого і середнього бізнесу, які виробляють більше половини загального обсягу ВВП, а число зайнятого населення на підприємствах малого бізнесу становить близько 70 % від всього зайнятого населення ЄС.

Згідно аналізу програми сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, за останні роки понад 90 % зареєстрованих в Україні юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (ФОП), належать до суб'єктів малого і середнього підприємництва.

Найбільш привабливим для малого бізнесу залишаються сфери зі швидким грошовим обігом, а саме – торгівля. Значно збільшується кількість представників малого бізнесу зайнятих у сфері послуг (включаючи побутові послуги населенню). Як стверджують науковці, позитивною тенденцією останніх років є інноваційна спрямованість розвитку малого бізнесу, серед яких «інформація та телекомунікації», «професійна, наукова та технічна діяльність». В першу чергу, це через деяку підтримку бізнесу зі сторони держави у вигляді послаблення податкового навантаження та спрощення ведення обліку для ІТ.

Традиційно, досліджуючи питання малого бізнесу вчені зосереджують свої праці на суб'єктах господарювання (юридичні особи), тим самим залишаючи поза увагою фізичних осіб-підприємців. Разом з тим, сьогодні особливої актуальності набувають питання обліку і оподаткування малого бізнесу як для юридичних осіб, так і для фізичних осіб-підприємців, адже у 2021 році відбулося досить багато законодавчих змін, що залишаються предметом дискусій як для науковців, так і для практиків.

В першу чергу, розглянемо деякі непорозуміння у питаннях хто відноситься до суб'єктів малого бізнесу. Згідно статті 55 Господарського кодексу України суб'єктами

малого бізнесу є юридичні та фізичні особи-підприємці, чисельність працівників у яких до 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Отож, це можуть бути юридичні особи і фізичні-особи підприємці, що обрали або спрощену систему оподаткування, або загальну систему оподаткування. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених пунктом 297.1 статті 297 ПКУ, на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності. Зрозуміло, що до цієї категорії відносяться юридичні особи та ФОПи, так звані «спрощенці». Проте, більше запитань виникає, який облік веде ФОП, що обрав загальну систему оподаткування. До категорії «спрощенців» вони не відносяться, проте мають підтвердити свої доходи та витрати, вести лише один реєстраційний документ – Книга обліку доходів та витрат, при цьому не використовуючи план рахунків, не складати облікові регістрів. В практичному розумінні облік у них – спрощений, але вони не є платниками єдиного податку, щоб потрапити до категорії «спрощенців» згідно п 297.1 ст. 297 ПКУ.

Серед нововведень 2021 року стало те, що зареєструвати юридичну особу чи ФОП можна в режимі онлайн, використовуючи функціональні можливості додатку «Дія». Крім того, протягом 2020–2021 років для реєстрації бізнесу збільшилися функціональні можливості онлайн сервісу Міністерства юстиції України, який до пандемії працював лише в 2–3 областях України.

Ведення первинного обліку юридичними особами, які обрали спрощену чи загальну систему оподаткування чітко вимагається нормами чинного законодавства (ч. 8 ст. 19 ЦКУ, абз. 1 п. 44.1 ПКУ). ФОПам, які обрали спрощену систему оподаткування, головною умовою для правильності розрахунку суми єдиного податку є підтвердження отриманих доходів. Витрати завжди залишаються поза увагою «спрощенців». Проте, така байдужість на практиці може стати підставою для несподіваного оподаткування придбаних та непідтверджених документами товарів, що вважатимуться як безоплатно подаровані (П. 292.3 ПКУ).

Крім того, у 2021 році відбулися деякі зміни щодо товарного обліку для ФОПів, що підпадають під дію Закону про РРО та не є платниками ПДВ, не здійснюють реалізацію окремих товарів (технічно складних, ювелірних тощо). Для таких ФОПів до документу первинного обліку прирівняний опис залишку товарів на початок обліку, до якого мають бути внесені бездокументні товари.

Не менш важливою зміною цього року стала відміна Книги обліку доходів для платників єдиного податку 1–3 групи ФОП. Проте слід пам'ятати, що Книгу відмінили, але обов'язок вести помісячний облік доходів наростаючим підсумком – залишився. Як показують практичні дослідження за 1 квартал 2021 року, облік доходів платники єдиного податку вели все так, за допомогою «старої» Книги обліку доходів. Разом з тим, проблемним залишається питання щодо ведення обліку доходів і витрат для платників на загальній системі оподаткування. Адже Міністерство фінансів України на початку 2021 року оголосило про заміну Книги обліку доходів і витрат, проте форма її не затверджена й до сьогоднішнього дня. Останній проект Книги для обговорення було опубліковано ще 25 березня 2021 р.

Таким чином, проведені дослідження свідчать, що законодавчі зміни 2021 року для представників малого бізнесу ще не адаптовані у практичну діяльність, викликають деякі дискусії та проблеми у застосуванні. Проте, не слід забувати, що головною умовою таких змін має стати полегшення та покращення умов діяльності малого бізнесу. Адже саме від розвитку малого бізнесу залежить стабільний економічний розвиток країни в цілому, через його механізм вирішуються проблеми зайнятості, поповнення місцевого бюджету, насичення споживчого ринку товарами і послугами.

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ ЗА УМОВИ ГЛОБАЛЬНОЇ КРИЗИ

Ю. Б. Поповський

З поширенням обчислювальних систем та технологій зв'язку між ними стали з'являтися професії на основі існуючих, в які інтегруються нові технології. В індустріальний вік залізо та вугілля домінували серед робочої сили. Однак сьогодні, легше знайти більше людей, які видобувають криптовалюти, ніж вугілля.

Теперішня економіка набуває надзвичайно стрімких етапів розвитку з надзвичайною швидкістю. Перехід залежності від традиційної промисловості до опори на комп'ютерах і цифрової інформації поширився на практично усі галузі науки і економіки. Оскільки попит на автоматизацію та вдосконалені технології продовжує зростати, прокладено шляхи для припливу робочих місць у галузі технологій, для яких державам потрібні кваліфіковані цифрові користувачі – комп'ютерні творчі ентузіасти.

Освітні заклади використовують інформаційні технології для автоматизації праці, досліджень, розробки моделей у різних галузях. Відповідно підготовка студентів здійснюється у відповідності до найсучасніших технологій та вимог ринку.

Можна з упевненістю сказати, що зараз чудовий час для кар'єри в галузі інформаційних технологій.

У дослідженнях центру статистики праці (BLS) прогнозується, що працевлаштування професіоналів у галузі комп'ютерних та інформаційних технологій зростатиме набагато швидше, ніж у середньому, із прогнозованим зростанням зі звичайними професіями до 2028 [1].

Отже для аналізу ринку популярності спеціальностей було використано офіційну базу даних «Єдиної державної електронної бази з питань освіти» за 2018–2020 рр. [2]. Інструментарієм обробки даних було застосовано програмний продукт Microsoft Power BI, який призначений для обробки та візуалізації великих даних. Отримана база [2] нараховує понад три мільйони записів, які були згруповані за спеціальностями рис. 1.

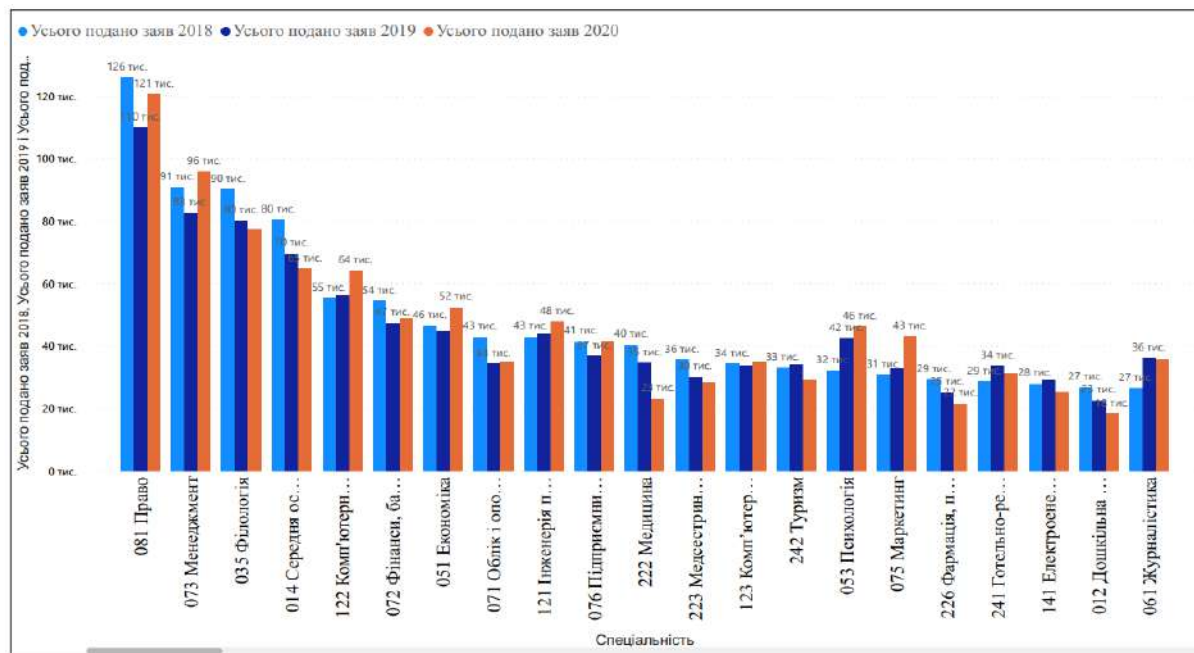

Рис. 1. Аналіз кількості поданих заяв за спеціальностями (осіб)

Як видно з дослідження переважну більшість найпопулярніших спеціальностей у своїй діяльності використовують інформаційні технології. Основні групи це правові,

економічні, медичні та відповідно комп'ютерні науки. Для організації робочої, творчої, ефективної праці та діяльності перед фахівцями виникають запитання на зразок:

- Як провести індивідуальну он-лайн зустріч?
- Як запланувати віртуальний робочий час?
- Як хочу провести он-лайн тренінг для моєї команди
- Як опрацювати документи з спільним доступом та груповою працею?
- Як організувати відеоконференцію?
- Як проаналізувати документи, працю співробітників, виконані завдання і т. п.?
- Як організувати ефективне розподілення завдань з урахуванням особливостей працівників?

Володіючи сучасними технологіями, які можуть і уміють забезпечити втілення завдань, які вище перераховані, можна якісно, ефективно організувати робочу обстановку.

Дослідження комп'ютерних програмних продуктів, які можуть забезпечити організацію електронного бізнесу та відповідають більшості вимогам фахівців по організації роботи.

Таблиця 1

Розвиток програмного забезпечення для організації роботи у Інтернет.

№ пп	Програмний продукт	2020	2021
1	Zoom	26,4 %	48,7 %
2	Google Meet	1,6 %	21,8 %
3	Microsoft Teams	9,7 %	14,5 %
4	Skype	32,4 %	6,6 %
5	Slack	17,7 %	3,6 %

У табл. 1 відображено програмні продукти, які спрямовані на організацію колективної роботи в мережі Інтернет. Як можемо спостерігати, перші три програмні продукти набули приросту, оскільки в свій інструментарій добавили ряд функцій організації роботи у мережі Інтернет, а саме колективні конференції, спільне використання та опрацювання документів, розподілення завдань та багато іншого.

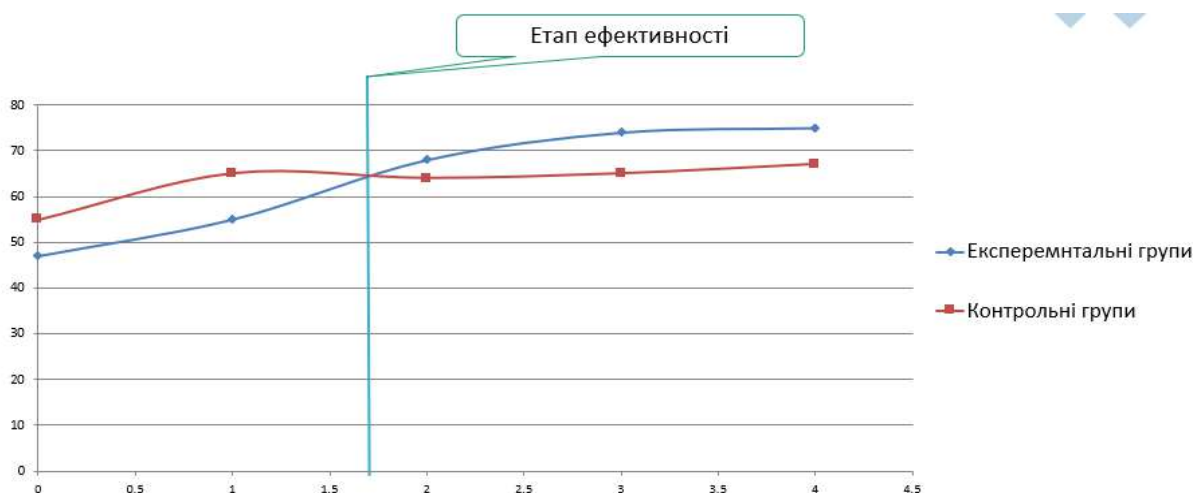

Рис. 2. Ефективність запровадження сучасних технологій у навчальний процес

На рис. 2. відображено ефективність запровадження нових технологій для студентів економічних спеціальностей. На етапі «Ефективності» проходить значне підвищення продуктивної роботи експериментальної групи над контрольною внаслідок використання нових комп'ютерних технологій.

Література

1. Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor, Occupational Outlook Handbook, [accessed July, 2020] URL: www.bls.gov/ooh/.
2. Єдина державна електронна база з питань освіти». URL: <https://info.edbo.gov.ua/>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ВЕДЕНІ ОБЛІКУ ЗА МСФЗ

О. О. Разборська

Нова епоха постіндустріальної цифрової економіки докорінно змінює вимоги розвитку інформаційної сфери, засобів масової інформації та комунікацій, використання сучасних інформаційних систем, коли на перше місце висуваються проблеми розвитку економіки і стабілізації суспільного розвитку, що пов'язані з адаптацією до міжнародних стандартів.

Адаптація МСФЗ є найбільш оптимальним методом їх пристосування та введення в Україні. Представлена концепція передбачає покращення вітчизняних правил обліку та звітності, що орієнтовані на складання фінансових свідчень згідно вимог МСФЗ. Зважаючи на більш відпрацьовані методологічні складові стандартів МСФЗ у порівнянні з національними стандартами, МСФЗ дають можливість, по-перше, отримувати найбільш коректні і достовірні свідчення про фінансовий стан підприємств та висновки їх фінансової діяльності і, по-друге, розуміти суть і зміст процесів господарської діяльності, а не лише їх форми, як заведено в українській практиці.

Справжнє відображення фінансового стану підприємства, зрозуміле і структуроване подання економічних результатів його діяльності – одне з головних завдань фінансової звітності. Передумовами його вирішення є, перш за все, необхідність визначення якісних характеристик, за умови, що звітність має бути складена з дотриманням всіх суттєвих обмежень і допущень. Очевидно, що саме фінансова звітність, складена згідно з правилами, встановленими МСФЗ, може задовольнити інформаційні запити різних категорій користувачів фінансових звітів. Разом з тим виникає необхідність підтвердження фінансової звітності, що надається економічними суб'єктами, і консолідованої фінансової звітності, яка складається і надається групами компаній, незалежним аудитором. Тому діяльність будь-якого економічного суб'єкта є частиною складної системи стосунків, що регулюються національним і міжнародним законодавством, з характерними ризиками, що здатні завдавати суттєвого впливу на його економічну безпеку. За цих умов при складанні звітності у відповідності з міжнародними стандартами центральне місце у забезпеченні економічної безпеки займає система внутрішнього контролю (СВК), що спрямована на управління ризиками.

Актуальність дослідження посилюється проведенням реформ у сфері фінансового контролю в Україні, подоланням корупції, гармонізацією національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, зважаючи на сучасні запити суспільства та розвиток економіки країни. Це спричинило активний розвиток системи внутрішнього контролю, появу нових підходів до сутності та систематизації контролю, наближених до сучасних світових стандартів – внутрішній фінансовий контроль нині вже не наділений виключно примусовим характером. Проте сьогодні можна констатувати, що реформування системи фінансового контролю проводилося стихійно, безсистемно, а тому частково враховані основні принципи системи фінансового контролю країн ЄС, складовими частинами яких є фінансове управління і контроль, внутрішній аудит та їх гармонізація на центральному рівні [1].

Наразі особливим завданням системи внутрішнього контролю є формування і розвиток організаційно методичного забезпечення внутрішнього контролю на основі ризик-орієнтованого та процесно-об'єктного підходу в діяльності економічних суб'єктів, з використанням системи стандартів в роботі служби внутрішнього аудиту.

Дані результатів щорічних досліджень Інституту внутрішніх аудиторів в світовій практиці й, зокрема, в Україні дозволили проаналізувати стан внутрішнього аудиту в економічних суб'єктах і визначити тенденції подальшого розвитку. Зокрема, встановлені і виділені основні функції внутрішнього аудиту в діяльності господарюючих суб'єктів, які

полягають в оцінці надійності та ефективності системи внутрішнього контролю, в моніторингу процесу усунення недоліків системи внутрішнього контролю, в консультуванні виконавчого керівництва з різних питань, в оцінці ефективності системи управління ризиками з використанням інформаційних технологій та ін., де основними користувачами роботи служб внутрішнього аудиту є Вище виконавче керівництво, Рада директорів [2].

Процес підготовки звітності за МСФЗ пов'язаний перш за все з внутрішнім контролем якості, основним завданням якого є забезпечення достовірності управлінської звітності. Однак, більшість підприємств на сьогодні нехтують системою внутрішнього контролю якості (СВКЯ), але нехтують лише до тих пір, поки у них не виникає потреби у залученні додаткового капіталу. Відповідно, впровадження внутрішнього контролю має здійснюватися поетапно, з самого початку формування підприємства. Ступінь контролю має відповідати його розмірам та специфіці внутрішнього і зовнішнього ризиків, що визначило необхідність застосування ризик-орієнтованого підходу в системі внутрішнього контролю якості підприємства.

В зв'язку з цим, на сьогодні науковцями в світовій практиці виділено ряд важливих проблем формування систем внутрішнього контролю якості, для запобігання яких мають вирішуватися відповідні задачі, що забезпечить умови для побудови ефективних систем внутрішнього контролю на підприємствах України у короткостроковій та довгостроковій перспективі [3–5]. Основні проблеми формування систем внутрішнього контролю якості підприємств та задачі їх вирішення узагальнено на рис. 1.

Рис. 1. Проблеми формування систем внутрішнього контролю якості підприємств та задачі їх вирішення

Джерело: складено на основі [3–5].

Всі перераховані проблеми актуальні сьогодні для фахівців багатьох підприємств, де впроваджується або впроваджена система внутрішнього контролю якості. При цьому значення внутрішніх аудитів для здійснення грамотного управління на основі моніторингу реальної діяльності підприємств або їх надійної самооцінки важко переоцінити. Тому сьогодні підприємствам необхідно об'єднуватися за галузями і створювати електронні бази даних, що стосуються компетентних думок та пропозицій фахівців, сформованих за підсумками аудиту, апробованих технологій роботи внутрішніх аудиторів. Ігнорування означених проблем призводить до недостовірних результатів аудиту, тому дуже важлива наявність намічених задач для їх вирішення, що пов'язані безпосередньо з внутрішнім аудитом.

Вважаємо, що для підвищення рівня фінансового стану підприємства забезпечення впевненості має бути першим елементом, над яким працюватимуть підрозділи внутрішнього аудиту. Забезпечення впевненості в якості систем внутрішнього контролю, управління і ризик-менеджменту – це загальновизнаний базовий елемент роботи з внутрішнього аудиту, який лежить в основі функції внутрішнього аудиту. Внутрішній контроль забезпечує впевненість в частині організаційного управління, управління ризиками та процедурами контролю для сприяння суб'єкту господарювання в досягненні своїх стратегічних, операційних, фінансових цілей і забезпечення відповідності регуляторним вимогам. По мірі становлення функції внутрішнього аудиту підприємства внутрішні аудитори зможуть також забезпечувати впевненість в якості процесів управління.

Забезпечення поглибленого розуміння процесів через рекомендації щодо підвищення результативності діяльності економічного суб'єкту є елементом ціннісної пропозиції, як одна з основних характеристик стратегічних досліджень служби внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит служить каталізатором підвищення результативності і продуктивності підприємства завдяки поглибленому розумінню та рекомендаціям на основі аналітичної роботи і оцінки даних і бізнес-процесів. Цінність цієї функції буде підвищуватися в міру досягнення зрілості підрозділами внутрішнього аудиту та накопичення ними досвіду. Дотримуючись принципів сумлінності і підзвітності, внутрішній аудит забезпечує цінність для органів управління і вищого керівництва, будучи об'єктивним джерелом незалежних рекомендацій.

Робимо висновок, що система внутрішнього контролю якості за відповідністю МСФЗ є механізмом визначення та оцінювання причино-наслідкових зв'язків, що виникають у внутрішньому і зовнішньому середовищі підприємства й, при забезпеченні достовірності управлінської звітності, відповідає його розмірам та специфіці внутрішнього і зовнішнього ризиків. Однак, в першу чергу підприємству необхідно звернути увагу на управління внутрішніми ризиками бізнес-процесів його діяльності. Зовнішні ризики важко достовірно оцінити і організувати управління ними, що вимагає великих матеріальних витрат. Як показує світова практика, саме внутрішні ризики бізнес-процесів привели до корпоративних скандалів і банкрутства найбільших міжнародних компаній (Enron, Worldcom, Parmalat і ін.).

Література

1. Попадинець І. І. Організаційно-правові форми фінансового контролю: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 195 с.
2. Мулик Я. І. Аудиторська діяльність в Україні: сучасний стан, реформування та розвиток. *Агросвіт*. 2020. № 7, С. 37–47. URL: <http://repository.vsau.org/getfile.php/24738.pdf>
3. Попадинець І. І. Особливості здійснення внутрішнього фінансового контролю в країнах ЄС та в Україні. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»: Conference proceedings*, (January 25–26, 2019. Arad). Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2019. С. 419–423.
4. Хуаньш Л. Совершенствование системы внутреннего контроля на предприятии. *Бухгалтерский учет*. 2018. № 5. С. 114–122. URL: <http://www.buhgalt.ru/ftpgetfile.php?id=579>
5. Чикурова С. С. Внутренний аудит рисков формирования оценочных резервов и обязательств в коммерческих организациях: дис. ... канд. экон. наук. Москва, 2019. 134 с.

УДК 159.9: 374

ПРАКТИКИ 30-ДЕННИХ ВИКЛИКІВ ДЛЯ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Г. В. Серєда

Прагнення людини до постійного саморозвитку є визначальним трендом ХХІ століття, в якому завдяки бурхливому розвитку науки та технологій, в неї з'являється багато вільного часу та внутрішніх мотивів для задоволення потреб вищих рівнів. Ізраїльський вчений-

історик та філософ Ювал Ной Харарі, автор праць «Sapiens. Коротка історія людства» та «Homo Deus. Коротка історія майбутнього», передрікає та обґрунтовує загрози надмірному та неконтрольованому розвитку штучного інтелекту, які:

- вже зараз спричиняють появу «даремного» класу, який складається з представників переважно фізичної та нескладної розумової праці, що вивільняються з суспільного виробництва завдяки автоматизації та цифровізації, і не знаходить внутрішніх сил та можливостей для прискореної перекваліфікації;

- посилюють дофамінову залежність представників «даремного класу» від продуктів віртуальної реальності – комп'ютерних та мобільних ігор, соціальних мереж, відео-симуляцій; сприяють цій тенденції вимушені антиковідні карантини (за даними Української професійної кіберспортивної асоціації кількість українців, які захоплюються відеоіграми, за результатами 2020 року зросла з 3 млн осіб до 4,5–5 млн, а середньозважена величина геймінг-активності зросла за рік з 35–39 хвилин до 60 хвилин щодня) [2];

- створюють загрозу цифрових диктатур через експансію алгоритмів, які зараз ефективніше вирішують за людину, як їй побудувати свій день, яку покупку краще зробити, яку кінострічку подивитись, яку інформацію спожити;

- збирання чутливих персональних даних (біометричних, соціальних, фінансових тощо) створюють передумови для формування раси дисциплінованих, контрольованих урядами (можливо, теж в майбутньому алгоритмізованими), людей, не спроможних досягнути та зрозуміти досягнення штучного інтелекту;

- сприяють, завдяки революційним розробкам у сфері біотехнологій та генної інженерії, суттєвому подовженню тривалості життя людини та необхідності реорганізовувати традиційні життєві моделі та інститути (сім'я, освіта, кар'єра, дозволя).

В другій половині XXI століття людині знадобляться навички критичного осмислення внутрішніх психологічних гальм та змін свого зовнішнього середовища, багаторазового переосмислення свого життєвого, професійного, соціального призначення, формування карти нових актуальних життєвих цілей та планів, мотивації себе до змін та переходу у новий стан. Всі означені передумови спричиняють внутрішні потреби людей зберегти власне фізичне та ментальне здоров'я та розвинути навички постійного розвитку особистісних якостей, успішного та швидкого подолання вікових криз, внутрішньої реформації на основі рефлексивного та критичного мислення.

Цим і пояснюється «мода» на літературу з саморозвитку, тренінгові програми відповідної тематики, численні челенджі з особистісного розвитку в соціальних мережах. Вона вже зараз відбиває внутрішню інтуїтивну потребу людини адаптуватися до життя в інтелектуалізованому середовищі.

Однією з ефективних практик, що дозволяє людині підсилити самомотивацію та самоконтроль у спокусливому цифровому та інформаційному оточенні, є практика 30-денних викликів, що полягає в поступовому прищепленні корисних звичок. При цьому спектр 30-денних змін охоплює всі сфери життя, актуальні для людини, і не може обмежуватись лише змінами в сфері фізичного здоров'я. Так, в роботі Розанни Каспер «Велика книга 30-денних викликів» описується близько шестидесяти можливих челенджів в усіх сферах життя людини (рис. 1).

Автором тез в рамках вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Тренінг особистої ефективності», спрямованої на формування загальних компетентностей, було запропоновано потоку з 45 студентів 1 курсу бакалаврату різних спеціальностей та галузей науки обрати та прийняти якийсь 30-денний виклик, який буде сприяти розвитку корисних для особистісного розвитку навичок. Умовою виконання тренінгового завдання була необхідність щотижневого звітування перед аудиторією ходу експерименту з чесним описом реакцій організму, труднощів на цьому шляху, мотиваторів та демотиваторів формування нової навички. Виклик зголосилися прийняти 18 студенток. З них третина (6 студенток) взяли зобов'язання прийняти два виклики одночасно, наприклад, тримання планки 5 хвилин та щоденне читання 20 сторінок. Найчастіше дівчата обирали челенджі з

фізкультури (планка, щоденний фітнес) – 8 студенток; корисні звички харчування – 5 студенток; в напрямку підвищення продуктивності (цифрова детоксикація, інформаційне очищення, контроль фінансів) – 4 студентки; вивчення іноземної мови – 3 студентки.

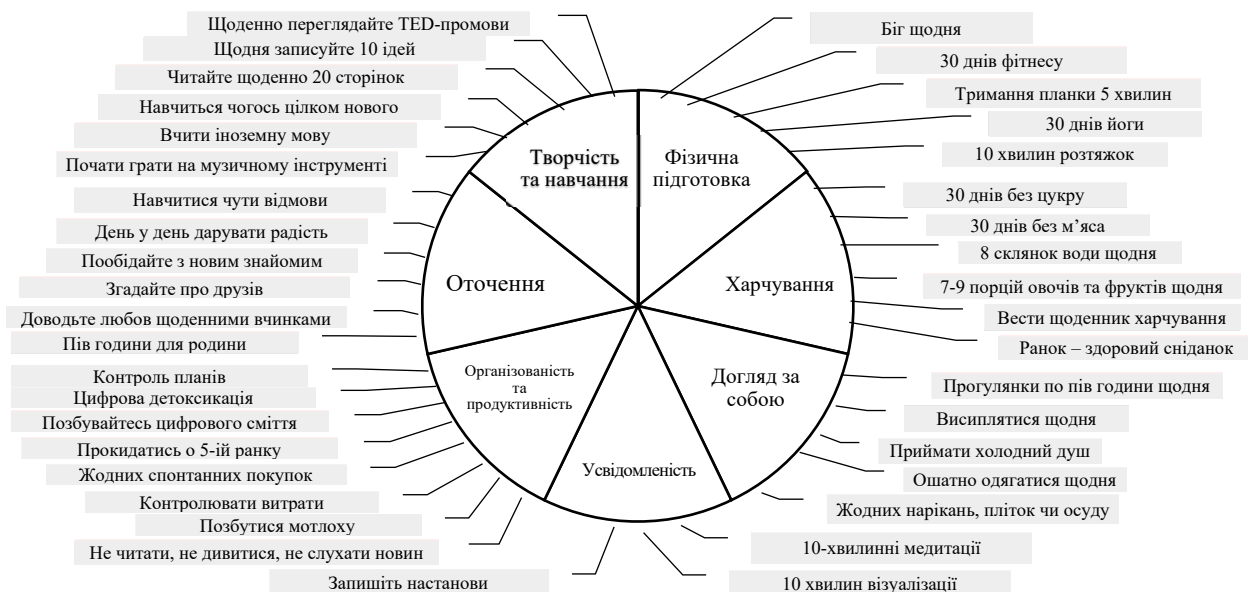

Рис. 1. Спектр 30-денних викликів для саморозвитку особистості
Джерело: складено автором на основі [3]

В результаті опитувань та щотижневих звітів було з'ясовано, що протримались 28 днів половина (9) студенток, які прийняли 30-денний виклик. Найбільш успішно було прищеплено навички вживання їжі та напоїв без цукру та тримання планки. Найважче, за рефлексіями учасниць експерименту, формувались навички цифрової детоксикації та читання 20 сторінок в день, оскільки нормувати творчі види діяльності виявилось складніше. Більшість учасниць, навіть ті, хто протримався три тижні замість чотирьох, заявили, що виклик в цілому покращив їхні навички усвідомленості, дисциплінованості та прагнення до саморозвитку. Таким чином, 30-денні виклики, спрямовані на формування корисних звичок, є ефективним інструментом саморозвитку особистості в цифровому столітті.

Література

1. Ювал Ной Харарі. Homo Deus. Людина божественна: За лаштунками майбутнього. К. : BookChef, 2018. 464 с.
2. В Україні за рік кількість геймерів зросла до 5 мільйонів. URL: <https://internetua.com/v-ukrayini-zarik-kilkist-geimeriv-zroslo-do-5-milioniv>. Дата звернення: 19.04.2021
3. Каспер Р. Велика книга 30-денних викликів: 60 програм формування звичок для кращого життя. Пер. з англ. О. Замойська. Л.: Видавництво Старого Лева, 2020. 128 с.

УДК 338.46

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

В. О. Сібіковська, А. В. Таранич

У сучасному світі сфера послуг виступає тим провідним сектором господарювання, який сприяє економічному піднесенню країни. Така закономірність пояснюється одночасним поєднанням двох важливих орієнтирів підприємств даного сектору економіки, як то мінімізація залучених ресурсів та максимізація доданої вартості.

Структура економіки країни – це співвідношення, які відображають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки, окремими її секторами, галузями тощо [1].

В історичній ретроспективі неодноразово змінювались погляди й орієнтири в суспільстві щодо провідних галузей господарювання: сільське господарство – промисловість – сфера послуг. Вони пов'язані насамперед з рівнем розвитку суспільства і використанням набутих знань та, безумовно, технологій як домінанти сучасного суспільного розвитку. Лише пройшовши тривалий еволюційний шлях від задоволення первісних потреб людства (сільське господарство) і до задоволення потреб більш вищого рівня, що пов'язані з процесом соціального життя людей і віддзеркалюють умови їхньої життєдіяльності як членів суспільства (сфера послуг), економікам деяких країн вдалось вирватися вперед інших і забезпечити достойний рівень життя для своїх громадян.

Секторальна структура національної економіки за видами економічної діяльності є узагальненою характеристикою якісного рівня розвитку економічної системи в цілому.

Ідея про Україну як промислово-аграрну державу на сьогоднішній день вже є застарілою. Підтвердження цьому факту отримуємо, проаналізувавши динаміку зміни секторальної структури ВВП протягом 2013–2020 рр. (табл.1). Як бачимо поворотним для економіки України став 2014 рік, де частка сфери послуг у ВВП країни зросла майже вдвічі порівняно з попередніми роками, і продовжує зберігати цю тенденцію і надалі. Якщо у інших країнах промислова рецесія є результатом деіндустріалізації економіки і її орієнтація на прогресивний сектор економіки – невиробничий, то в нашій державі падіння промислового виробництва зумовлене зосередженістю основних виробничих потужностей на Сході України, діяльність яких була призупинена вимушено на тлі загострення політичної ситуації та активізації бойових дій на даних територіях.

Таблиця 1

Динаміка зміни секторальної структури ВВП, %

Вид економічної діяльності	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Сільське господарство	25	7	8	8	9	10	12	12
Промисловість	45	29	29	27	27	25	25	25
Сфера послуг	30	64	63	65	64	65	63	63

Джерело: розроблено автором на основі [4]

Окрім того, помітний відбиток на діяльність економічних суб'єктів поклала пандемія COVID-19, які змушені були підлаштувати роботу своїх компаній під нові умови, аби не вилетіти на узбіччя бізнесу та не поповнити ряди тих, хто втратив усе.

Загалом за 2019–2020 рр. внаслідок пандемії COVID-19 обсяги виробництва промисловості скоротилися на 50 %, відбувся вплив інвестиційного капіталу, спостерігалася нестійка експортна динаміка, скорочення обсягів будівництва, звуження внутрішнього ринку, погіршення ситуації на ринку праці та загальне падіння рівня доходів населення. Існує триваюча тенденція експорту низько технологічної продукції з низьким ступенем обробки.

Безсумнівно, економіці України притаманне серйозне технологічне відставання. Питома вага продукції вищих (5-го і 6-го) технологічних укладів в Україні становить усього 4 %, причому 6-й технологічний уклад, який визначає перспективи високотехнологічного розвитку країни в майбутньому, в нашій країні майже відсутній (менше 0,1 %) [3].

Зосереджуючись на короткострокову перспективу та кон'юнктурний характер, ці зміни стимулюватимуть розвиток галузей, що приносять негайні прибутки, а в довгостроковій перспективі вони лише посилять несприятливі тенденції. Структурні зміни здійснюються стихійно і є інструментом стабілізації ситуації, а не зміни ситуації для

збереження «старої» структури виробництва. Крім того, залежна від експорту модель розвитку економіки України характеризується чутливістю до зовнішніх факторів, які негативно впливають на економічну трансформацію української економіки [2].

Основним напрямком національної структурної політики є покращення конкурентних переваг національної економіки шляхом досягнення чотирьох взаємопов'язаних цілей: підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників товарів та послуг на внутрішньому та міжнародному ринках та забезпечення вжиття структурних заходів для підвищення конкурентоспроможності країни [3].

Найкращі шанси в умовах глобальної конкуренції країна може отримати, лише розвиваючи одночасно сировинну та інноваційну економіку. Конкретні пропорції між ними необхідно цілеспрямовано регулювати в процесі стратегічного планування структурних зрушень з урахуванням довгострокових національних інтересів. Рішення щодо неперіоритетних видів економічної діяльності приймаються зважаючи на їх роль у підтримці життєдіяльності та безпеки суспільства.

Висновки. Вирішення питань із структурними вадами є найбільшим викликом для відновлення української економіки. Наявність значних сировинних ресурсів не гарантує країні економічного зростання за даними напрямками операційної діяльності. Інструменти, що використовуються державою для розвитку виробничої сфери, не використовуються повною мірою, не створюючи стимулів для зменшення матеріало- й енергоємності виробництва, та інноваційно-інвестиційної діяльності. Тому Україні варто скорочувати експорт сировини та постачати на міжнародний ринок товари з високою доданою вартістю, тобто продукцію глибокої переробки. Сфера послуг, що характеризується останнім часом поживавленням у структурі ВВП має продовжувати рухатися у тому ж напрямку і закріплювати свої позиції у структурі національної економіки України.

Література

1. Скірка Н. Я. Структура економіки: сутність, основні завдання та типи. Науковий вісник НЛТУУ : зб. наук.-техн. пр. 2008. Вип. 18.5. С. 205–217.
2. Кухар М. Доларовий ВВП України виріс за 2017 на 20,5 %. Бізнес. 24 березня 2018. URL : <https://www.5.ua/ekonomika/dolarovyi-vvp-ukrainy-vyris-za-2017-rik-na-205-167140.html>.
3. Крючкова І. В. Макроструктурні чинники інвестиційних криз в економіці України впродовж 1991–2015 рр. Економіка і прогнозування. 2016. № 1. С. 23–40. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2016_1_4.
4. Наконечна К. В. Особливості національної структури економіки та проведення національної структурної політики в Україні. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2016. Вип. 246. С. 325–333.
5. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010-2017 роки [Текст] : статистичний збірник / Р. А. Старовойтенко [та ін.] ; ред. І. М. Нікітіна; Державний комітет статистики України. К. : [б.в.], 2018. 140 с.: табл.

УДК 311.330.556

ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ І ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

А. В. Сидорова

Стан іноземного інвестування економіки України в останні роки значно погіршився: скоротилися обсяги інвестицій, надходять вони не в ключові для країни галузі. Прямі іноземні інвестиції очікувано повинні виступати каналом передачі нових технологій, ефективного менеджменту країнам, що розвиваються. Проте, країни-інвестори вкладають кошти у вигідні для них галузі задля отримання прибутку, здійснюють реінвестування доходів, тобто повторне вкладення коштів – якісної складової майбутнього експорту. Але, іноземні

інвестори певною мірою також сприяють вирішенню проблеми зайнятості, підвищення продуктивності праці та заробітної плати в приймаючій економіці.

Метою роботи є оцінювання впливу реінвестованих доходів від іноземних інвестицій на економічне зростання України.

Незначний обсяг інвестицій в Україну в останні роки є ключовим показником несприятливого інвестиційного клімату. З огляду на динаміку показника привабливості можна сказати, що за період 2015–2019 рр. інвестиційна привабливість була на низькому рівні, і в цілому знизилась у порівнянні з 2015 р. на 8,5 %. Винятком був 2017 р., коли відбулось деяке пожвавлення в інвестуванні України, у наступні роки виявлено незначну тенденцію до зниження рівня інвестиційної привабливості [2].

Причинами низької інвестиційної привабливості України можна вважати: політичну та економічну нестабільність, збройний конфлікт на сході України, незавершеність процесу реформ, тіньовий сектор, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, невідповідну якість інфраструктури, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я, недостатню освіченість працівників. Також спостерігається занепад традиційних галузей економіки: чорної металургії, вугільної галузі, важкого машинобудування, теплової електроенергетики, нафтохімічної промисловості.

Розвиток національної економіки має сильну залежність від залучення іноземних інвестицій, що повинні бути спрямовані на економічне зростання, переобладнання та оновлення перспективних галузей.

Проте, з України переважно експортується сировина та вироби первинної обробки, оскільки це дешевше, ніж купувати готову продукцію та сплачувати відповідні податки. За даними Державної служби статистики України [2], у 2019 році від загальної суми експорту частка зернових культур склала 19 %, чорних металів – 17 %, руди – 7 %. Якщо порівнювати географічну складову України за показниками експорту (табл. 1) та показниками інвестиційної діяльності, можна зробити висновок, що країни-інвестори та країни-експортери, то це одні й ті самі країни.

Таблиця 1

Країни-партнери України в експортній та інвестиційній діяльності*

Країни-інвестори в Україну	Країни-експортери
Перші 10 країн	
Кіпр, <u>Нідерланди</u> , <u>Російська Федерація</u> , Швейцарія, <u>Польща</u> , <u>Угорщина</u> , Люксембург, <u>Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії</u> , Франція, Австрія	<u>Китай</u> , <u>Польща</u> , <u>Російська Федерація</u> , Туреччина, Італія, <u>Німеччина</u> , Єгипет, <u>Індія</u> , <u>Нідерланди</u> , <u>Угорщина</u>

Джерело: 2, 3

Динаміка надходжень іноземних інвестицій характеризується високою варіацією й показує їх зростання за період 2015–2019 рр. від -457,98, до 5860 млн дол. У 2015 році обсяг надходжень мав від'ємний показник, оскільки обсяг виведення іноземного капіталу перевищував нові надходження. У період 2015–2019 рр. реінвестовані доходи мали нестабільну динаміку, змінюючись від -3418,8 у 2015 р. до +3249,6 млн дол. у 2019. Частка реінвестованих доходів до загального обсягу ПІІ в Україну у 2019 р. становила 55,5 %, що відповідає середньосвітовому рівню.

Для визначення взаємозв'язків і обґрунтування побудови кореляційно-регресійної моделі обсягів реінвестованих доходів від іноземних інвестицій досліджено вплив таких чинників: зовнішній борг, курс долару, сальдо експорту-імпорту, ціна на нафту, індекс людського розвитку, внутрішній борг України (у постійних цінах 2010 р.), рівень інфляції,

рівень безробіття, індикатор ділових очікувань (Джерело даних: взято з [2, 3]. Після виключення несуттєвих і мультиколінеарних факторів в моделі залишилось три фактори: сальдо експорту-імпорту, індекс інфляції та індикатор ділових очікувань:

$$Y_x = 31,375 + 0,246x_3 - 14,350x_7 - 0,143x_9$$

За критеріями апроксимації (критерій Фішера, коефіцієнт детермінації, відносна помилка апроксимації) отримане рівняння є адекватним. У рівнянні регресії реінвестованих доходів усі три фактори спричинили негативний вплив і пояснюють зниження їх обсягів. Це вказує, що сучасна галузева структура прямого іноземного інвестування економіки України та навіть вкладення реінвестованих доходів не відповідають пріоритетам розвитку держави, не здійснюють ефективного впливу на економічне зростання і формування інноваційної моделі розвитку. Для її побудови необхідно залучати інвестиції в пріоритетні для країни галузі, які можуть зменшити сировинну спрямованість економіки.

Література

1. Чекмасова І. А. Реінвестування доходів як основний компонент прямих іноземних інвестицій у промисловість України. *Бізнес-інформ*. 2020. № 7. С. 77–82.
2. Державна служба статистики. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Національний Банк України. 2020. URL: <https://bank.gov.ua/>

УДК 504.06

ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ АНТРОПОГЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Л. С. Ситник, Є. О. Шаховалова

Активізація антропогенної діяльності, реалізація деяких заходів НТП без оцінки їх екологічного сліду призвели до виникнення загрози виживання людства внаслідок вичерпання багатьох природних ресурсів та деградації довкілля. Викиди забруднюють повітря і воду, негативно впливають на клімат. Триває деградація земель і опустелювання. Ці процеси охоплюють до 29 % світових земель. Негативні геологічні явища, виснаження невідновлюваного (геологічного) природного капіталу поширені більш, ніж на 50 % території України [1].

В структурі промисловості України переважає сировина та низько технологічна продукція (руди, метал, комплектуючі для машин з низьким рівнем доданої вартості). Залучення зростаючих обсягів викопного палива, металургія погіршують довкілля, збільшують витрати на охорону здоров'я та соціальне забезпечення.

Але у науково-методичній літературі не приділяється достатньо уваги оцінці глобального екологічного навантаження на екосистему. Питання про відсутність системного підходу до визначення екологічного впливу кожної частини технологічного ланцюга вироблення продукції або видобутку природних ресурсів поставив вітчизняний вчений В. В. Артамонов у 2019 р. [2].

Визначено протиріччя, породжені невідповідністю законів розвитку суспільства і законів природи, а саме, суперечності між відносно короткими виробничими циклами і тривалими циклами відтворення екологічних систем; між виробничим цілями природокористування і можливостями самовідновлення біоти.

Мета: виявити основні методичні положення оцінки екологічного сліду заходів НТП та антропогенної діяльності по усіх етапах технологічного ланцюгу вироблення продукції або видобутку природних ресурсів.

У базових методиках, які встановлюють основні принципи оцінки ефективності капітальних вкладень, заходів НТП [3], екологічний ефект класифікується як супутній результат реалізації заходу НТП і є частиною ефекту економічного. Екологічні і пов'язані з ними соціальні результати визначаються ступенем відхилення соціальних і екологічних показників від цільових нормативів, встановлених у централізованому порядку, і масштабів впливу на довкілля і соціальну сферу. Порушення цільових нормативів не припускається, хоча після Чорнобильської катастрофи вони були переглянуті у бік погіршення в десятки і навіть тисячі разів.

Вартісна оцінка супутніх результатів включає додаткові економічні результати в різних сферах національного господарства, а також економічні оцінки соціальних і екологічних наслідків реалізації заходів НТП та антропогенної діяльності. Величина окремого результату (в натуральному вираженні) визначається з урахуванням масштабу його впливу на довкілля і соціальну сферу у t -му році. До складу екологічних результатів можна віднести зменшення (збільшення) забруднення атмосфери, землі, води шкідливими компонентами; зменшення (збільшення) кількості відходів виробництва; підвищення ергономічності виробництва (зниження шуму, вібрації, електромагнітного поля); покращення екологічності продукції; зниження або збільшення сум штрафів за порушення екологічного законодавства і нормативних документів.

Для розрахунку сумарного екологічного ефекту треба визначати не тільки вартісну оцінку результатів антропогенної діяльності за розрахунковий період, а й вартісну оцінку одночасних і поточних витрат за розрахунковий період. До складу суспільних одночасних екологічних витрат слід включати витрати на природокористування, необхідне для відтворення процесу життєдіяльності людини; використання природних ресурсів у складі основних і оборотних фондів; охорону та своєчасне відтворення якості довкілля; проведення фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів; запобігання втрат від погіршення якості земель і зменшення розмірів сільськогосподарських угідь, видобутих корисних копалин, лісних і водних ресурсів; запобігання негативних соціальних, екологічних та інших наслідків; створення соціальної інфраструктури.

До складу поточних витрат включають витрати відповідно до прийнятого в галузях порядку калькулювання собівартості (без урахування амортизаційних витрат на реновацію) з уточненнями.

Причини загострення еколого-економічних суперечностей національної економіки: екстенсивний розвиток ресурсомісткої економіки і виснажлива експлуатація обмежених природних ресурсів, а також відсутність ефективного механізму регулювання еколого-економічних процесів. Визначення для кожного виду антропогенної діяльності сумарної накопичувальної оцінки впливу на довкілля з урахуванням усіх складових одночасних і поточних витрат дасть змогу розраховувати реальну загрозу природі і перекласти відповідальність за це на іноземного споживача, якщо продукція іде на експорт.

Література

1. Осипчук С. О., Дорош Й. М. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення. URL: <http://77.121.11.22/ecolib/6/33.doc>
2. Артамонов В. В., Василенко М. Г., Міхно П. Б. Технічні та економічні рішення з протидії глобальним викликам. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2019, № 3 (270). С. 27.
3. Методические рекомендации по комплексной оценке эффективности мероприятий НТП. М., 1988.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Л. О. Тарасенко

Мінливість сучасної середи функціонування підприємств вимагає здійснення заходів в режимі «на випередження», для чого необхідно мати розуміння про можливості підприємства, про його поточну та потенційну міцність. З метою підвищення надійності функціонування підприємства, його ефективності та стійкості необхідним є проведення діагностики.

В перекладі з грецької мови слово «діагностика» означає розпізнавання і вперше було використано в медицині Гіппократом. а пізніше – в техніці. Діагностика в епоху Гіппократа та його послідовників будувалася на ретельному спостереженні хворого, тобто на проведенні свого роду аналізу за допомогою спеціальних методів. В даний час вона відрізняється тільки удосконаленням техніки аналізу, розвитку вчення про ознаки та розумінням їх сутності. Таким чином, тлумачення терміну «діагностика» в медицині зводиться до розпізнавання захворювань [1, с. 143].

Розпізнавання наявних проблем у функціонуванні підприємства реалізується через інтерпретацію даних інформаційної бази, яка формується в рамках облікової та аналітичної функцій управління. Першоджерелом підготовки інформаційної платформи для подальшого здійснення діагностики є фінансова звітність, сформована в рамках облікової системи. Дані фінансової звітності використовуються при оцінці динаміки змін вартості активів, капіталу, зобов'язань, обсягів доходів і витрат. При цьому інтерпретуються як абсолютні значення показників звітності, так і їх відносні значення як результат здійсненого коефіцієнтного аналізу.

У таблиці 1 представлені показники діяльності газорозподільних підприємств, які характеризують результат їх основної діяльності – постачання та транспортування газу, а також фінансовий результат до оподаткування як та стаття, що характеризує прикінцевий результат діяльності підприємства.

Таблиця 1

Показники діяльності газорозподільних підприємств (2014–2019 рр.).

Стаття	Оператор ГРМ	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Вінницягаз	914 026	886 678	628 460	621 963	585 663	531 868
	Волиньгаз	540 649	555 027	357 640	390 073	352 712	314 132
	Дніпрогаз	1 163 695	959 338	434 618	401 927	418 206	381 316
	Криворіжгаз	432 722	458 639	302 753	331 694	330 902	303 776
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	Вінницягаз	984 143	1 015 558	486 607	630 944	818 025	659 970
	Волиньгаз	560 176	638 313	300 021	384 873	477 529	475 529
	Дніпрогаз	1 265 227	1 013 761	315 052	386 347	505 286	579 137
	Криворіжгаз	455 351	452 240	252 513	323 948	415 699	410 570
Валовий прибуток (збиток), тис. грн	Вінницягаз	(70 117)	(128 880)	141 853	(8 981)	(232 362)	(128 102)
	Волиньгаз	(19 527)	(83 286)	57 619	5 200	(124 817)	(161 397)
	Дніпрогаз	(101 532)	(54 423)	119 566	15 580	(87 080)	(197 821)
	Криворіжгаз	(22 629)	6 399	50 240	7 746	(84 797)	(106 794)

1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансовий результат до оподаткування, тис. грн	Вінницягаз	(104 282)	6 456	41 463	(48 005)	(115 218)	(300 737)
	Волиньгаз	(66 582)	(51 294)	(30 624)	(22 360)	(69 317)	(177 374)
	Дніпрогаз	(136 134)	35 856	31 626	(22 142)	(22 142)	(44 066)
	Криворіжгаз	(42 260)	(31 154)	(2 944)	(50 813)	(55 859)	(266 964)

Джерело: побудовано автором за даними [2–5]

Серед різноманітних підходів до вибору показника оцінки ефективності функціонування показник прибутку залишається широко застосовуваним.

Інформація про прибуток, отриманий суб'єктом господарювання, дає уявлення про те, наскільки якісно управлінський персонал виконав свої обов'язки для ефективного та результативного використання ресурсів [6]. Проведений аналіз показників звіту про фінансові результати за період 2014–2019 років дає можливість визначити певні тенденції та зробити висновки:

– незначний рівень прибутковості та тенденція до отримання збитків вже на першому рівні – при розрахунку валового прибутку (збитку), тобто від результату діяльності, яка є основною метою підприємства, не враховуючи операційні витрати;

– систематичність отримання від'ємного значення фінансових результатів, що характерно для всіх проаналізованих підприємств. У проаналізованому періоді підприємства однієї галузі у різних регіонах демонструють збитковий характер діяльності.

Збитковий характер діяльності є одним із індикаторів неефективної роботи. Систематичність збитків також ставить під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі, що є базовим принципом при складанні фінансової звітності, оцінюється при здійсненні зовнішнього аудиту. Фінансова звітність забезпечує управлінський персонал та зовнішніх користувачів важливою інформацією. Здійснення коефіцієнтного аналізу трансформує облікові дані звітності в аналітичні дані, що полягає в визначенні певних співвідношень. Таким чином вагоме значення має достовірність фінансової звітності, яка виступає обліково-аналітичним забезпеченням процесу діагностики стану підприємств та подальшої розробки управлінських рішень на цій основі.

Література

1. Ионин Е. Е. Система показателей оценки имущественного положения предприятия: монография. Донецк: Юго-Восток, 2006
2. Річна фінансова звітність АТ «Вінницягаз». (Акціонерне товариство «Вінницягаз»). *Офіційний сайт Акціонерного товариства «Вінницягаз»*. URL: <https://vn.104.ua/ru/informacija-pro-kompaniju/informacija-dlja-akcioneriv/accouting>
3. Річна фінансова звітність АТ «Волиньгаз» (Акціонерне товариство «Волиньгаз»). *Офіційний сайт Акціонерного товариства «Волиньгаз»*. URL: <https://vl.104.ua/ru/informacija-pro-kompaniju/informacija-dlja-akcioneriv/accouting>
4. Річна фінансова звітність АТ «Дніпрогаз». (Акціонерне товариство «Дніпрогаз»). *Офіційний сайт Акціонерного товариства «Дніпрогаз»*. URL: <https://dpgor.104.ua/ru/informacija-pro-kompaniju/informacija-dlja-akcioneriv/accouting?page=3>
5. Річна фінансова звітність АТ «Криворіжгаз» (Акціонерне товариство «Криворіжгаз»). *Офіційний сайт Акціонерного товариства «Криворіжгаз»*. URL: <https://kr.104.ua/ru/informacija-pro-kompaniju/informacija-dlja-akcioneriv/accouting?page=2>
6. Концептуальна основа фінансової звітності (Рада з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009

АВТОМАТИЗОВАНА ОБРОБКА АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПІДПРИЄМСТВАХ АПК

В. В. Томчук

Сучасний стан інформаційної бази та необхідність отримання оперативних даних про фінансовий стан підприємства з метою удосконалення господарського механізму вимагає пошуку шляхів прискорення процедури отримання всіх необхідних даних. Загальновизнано, що такого прискорення можна досягти з допомогою автоматизації аналітичних процедур. Автоматизована обробка аналітичної інформації ґрунтується на використанні професійних програмних продуктів для перетворення вихідних облікових даних у результативну інформацію, придатну для прийняття управлінських рішень.

Слід зауважити, що сам процес обробки за допомогою програмних продуктів вихідної аналітичної інформації в сучасних умовах дещо спрощується завдяки наявності автоматизації обліково-розрахункових процедур. У сільськогосподарських підприємствах бухгалтерський облік здійснюється автоматизовано, тому фактично всі вихідні дані для аналізу вже зберігаються у обраному підприємством програмному продукті. У цьому випадку доцільно лише розробити такий алгоритм (блок-схему), який би логічно вписувався в уже існуючу автоматизовану систему.

Однак потрібно також врахувати і той факт, що ситуація використання автоматизованих програмних продуктів, як стверджують Л. О. Волонтир, Н. А. Потапова, І. М. Ушкаленко [1], для розв'язування будь-якої задачі є багатогранна. Така багатогранність, на нашу думку, полягає в тому, що:

- користувач вирішує потрібну лише йому задачу;
- дана задача має містити вхідні та вихідні дані;
- існує декілька методів рішення даної задачі;
- метод використання персональних комп'ютерів (ПК) у розв'язанні аналітичної задачі вимагає наявності словесної описовості з використанням різного роду абстракцій, а також передбачення системи визначеності меж аналізу;
- найважливішим етапом при створенні автоматизованого робочого місця аналітика має бути врахування ступеневого перетворення задачі з однієї форми в іншу, тобто визначення алгоритму її рішення.

При цьому важливо врахувати той факт, що для окремих категорій користувачів аналітичною інформацією цікавим може виступати результат проміжного аналізу, отже, при розробці блок-схеми слід передбачити формування проміжного результату у вигляді закінченого аналізу.

Можливість і необхідність врахування вищевказаної багатогранності при створенні алгоритму рішення задач аналізу фінансового стану має свою об'єктивну передумову. Іншими словами, ми цілком підтримуємо думку вітчизняних вчених і практиків [1], що для використання ПК в розв'язанні задач необхідна методика моделювання алгоритмів на ПК, а для моделювання самої аналітичної задачі необхідна інтерпретація ПК як моделюючого механізму, тобто потрібна мовна модель дії ПК. Окрім того, при розробці алгоритму рішення задачі аналізу фінансового стану на базі запропонованої автором методики слід звернути увагу на методику самого процесу моделювання.

При розробці алгоритму (блок-схеми) рішення аналітичної задачі слід враховувати не лише висновок про доцільність автоматизації розрахункових процедур, а й можливості їх застосування на практиці, оскільки результати моделювання не мають самостійної вартості, їх завжди слід розглядати як моделюючо-прикладну програму.

Важливу роль при здійсненні автоматизації аналізу, на думку Л. Є. Мазуркевич та Т. О. Шматковської [2], яку ми підтримуємо, відіграє врахування ряду важливих організаційних, методологічних і методичних аспектів і в тому числі вимог до програмного забезпечення, яке, на наш погляд, може включати (рис. 1):

Рис. 1. Елементи програмного забезпечення аналізу фінансового стану підприємства
Джерело: [2]

- пакети прикладних програм загального призначення (використовуються для обробки даних, вибору напряму дослідження залежно від вимог користувачів, розрахунок фінансових коефіцієнтів (показників) для виявлення інтегральної оцінки фінансового стану);
- спеціальні програми аналізу фінансового стану (їх за розробленою блок-схемою можуть розробити експерти-програмісти).

Таким чином, розроблена система враховує наявні вихідні дані (фінансову звітність і програмне забезпечення) та дозволяє значно скоротити затрати робочого часу на проведення аналізу, чим прискорює процес прийняття управлінських рішень і дозволяє оперативно реагувати на зміни в структурі активів з метою підвищення ефективності функціонування та поліпшення результативності діяльності господарюючого суб'єкта.

Література

1. Оптимізаційні методи та моделі в підприємницькій діяльності: Навчальний посібник / Волонтир Л. О., Потапова Н. А., Ушкаленко І. М., Чіков І. А.. Вінниця: ВНАУ, 2020. 404 с.
2. Шматковська Т. О., Мазуркевич Л. Є. Оцінювання сучасних тенденцій та шляхи покращення автоматизації обліково-аналітичного процесу суб'єктів господарювання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. 1(25). С. 88–97.

УДК 332:330.341

РОЗПОДІЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА ІННОВАЦІЙНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Т. Ю. Фурман

Інноваційний потенціал вважається визначальним для конкурентоспроможності регіону у короткостроковому періоді та впливає на формування і розвиток конкурентних переваг у довгостроковому періоді. «Інноваційний потенціал регіону – сукупність наявних

у регіоні інтелектуальних, трудових, технологічних, науково-виробничих ресурсів з відповідним інфраструктурним забезпеченням, які за умови їх ефективного використання (поєднання) сприяють прийняттю та впровадженню нових технологічних рішень» [1]. Таким чином, інноваційний потенціал регіону відображає спроможність і готовність регіону здійснювати ефективну інноваційну діяльність, використовуючи наявні ресурси та інфраструктуру створювати інноваційний продукт.

Регіони та території України відрізняються різним рівнем інноваційного потенціалу, що повинно враховуватись при розробці та впровадженні регіональних стратегій розвитку, а також інших стратегій та програм.

Для диференціації регіонів України за інноваційним потенціалом було розраховано інтегральну оцінку інноваційної привабливості на основі офіційних статистичних даних. З цією метою обрано такі показники: 1) x_1 – кількість організацій, які здійснювали НДР, одиниць [2, с. 13]; 2) x_2 – кількість інноваційно активних промислових підприємств, одиниць [2, с. 73]; 3) x_3 – витрати на інновації промислових підприємств, млн грн [2, с. 78] та 4) x_4 – обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції (товарів, послуг), млн грн [2, с. 93]. Обрані показники є стимуляторами. Різні одиниці виміру та різна розмірність даних показників обумовлює необхідність їх попередньої стандартизації, яку виконаємо за формулою (1). Для показників-стимуляторів часткові коефіцієнти, які в подальшому будуть зведені у інтегральну оцінку, можна розрахувати за формулою (2).

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\sigma_j} \quad (1)$$

$$k_{ij} = \frac{z_{ij} - z_{\min}}{z_{\max} - z_{\min}} \quad (2)$$

де z_{ij} – стандартизоване значення j -го показника для i -го регіону;

x_{ij} – значення j -го показника для i -го регіону;

\bar{x}_j – середнє арифметичне значення j -го показника;

σ_j – середнє квадратичне відхилення j -го показника;

k_{ij} – частковий коефіцієнт по відповідному показнику;

z_{\min} , z_{\max} – відповідно мінімальне та максимальне значення стандартизованого відповідного показника.

Для отримання інтегральної оцінки використаємо узагальнення часткових коефіцієнтів за середньою арифметичною простою (табл. 1). Такий метод має певні недоліки: не враховує вагомості кожного окремого показника і будь-яке погіршення однієї часткової оцінки компенсується за абсолютною величиною покращенням іншої часткової оцінки. Проте, такий підхід дозволяє уникнути проблеми визначення ваг кожного показника, що відбувається методами експертних оцінок.

Таблиця 1

Розрахунок інтегральної оцінки інноваційної привабливості регіонів

Регіони	Статистичні показники				Стандартизовані показники				Часткові коефіцієнти				Інтегральна оцінка
	X1	X2	X3	X4	Z1	Z2	Z3	Z4	K1	K2	K3	K4	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Вінницька	18	28	832,2	660,7	-0,296	-0,131	0,323	-0,249	0,036	0,193	0,223	0,044	0,124
Волинська	6	11	93,1	219,4	-0,474	-0,810	-0,583	-0,405	0,000	0,037	0,021	0,014	0,018
Дніпропетровська	57	64	2217,0	1078,1	0,282	1,307	2,019	-0,103	0,153	0,523	0,600	0,073	0,337
Донецька	21	27	1399,7	14689,7	-0,252	-0,171	1,018	4,681	0,045	0,183	0,377	1,000	0,401
Житомирська	6	24	191,5	274,4	-0,474	-0,291	-0,462	-0,385	0,000	0,156	0,048	0,018	0,056
Закарпатська	10	9	44,6	138,8	-0,415	-0,890	-0,642	-0,433	0,012	0,018	0,008	0,009	0,012

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Запорізька	27	47	681,7	2801,8	-0,163	0,628	0,138	0,503	0,063	0,367	0,182	0,190	0,200
Івано-Франківська	14	22	230,7	141,9	-0,356	-0,371	-0,414	-0,432	0,024	0,138	0,059	0,009	0,057
Київська	28	41	354,5	990,5	-0,148	0,388	-0,263	-0,134	0,066	0,312	0,092	0,067	0,134
Кіровоградська	10	20	138,3	977,4	-0,415	-0,451	-0,527	-0,138	0,012	0,119	0,033	0,066	0,058
Луганська	13	11	26,7	461,0	-0,370	-0,810	-0,664	-0,320	0,021	0,037	0,003	0,031	0,023
Львівська	69	44	342,3	871,9	0,459	0,508	-0,278	-0,175	0,189	0,339	0,089	0,059	0,169
Миколаївська	22	22	931,6	957,2	-0,237	-0,371	0,444	-0,145	0,048	0,138	0,250	0,065	0,125
Одеська	51	33	197,6	722,2	0,193	0,069	-0,455	-0,228	0,135	0,239	0,050	0,049	0,118
Полтавська	17	32	749,1	314,4	-0,311	0,029	0,221	-0,371	0,033	0,229	0,200	0,021	0,121
Рівненська	12	20	29,0	7,4	-0,385	-0,451	-0,661	-0,479	0,018	0,119	0,004	0,000	0,035
Сумська	13	23	876,7	732,2	-0,370	-0,331	0,377	-0,224	0,021	0,147	0,235	0,049	0,113
Тернопільська	9	29	268,1	153,4	-0,430	-0,091	-0,369	-0,428	0,009	0,202	0,069	0,010	0,072
Харківська	139	116	672,2	3583,3	1,496	3,385	0,127	0,778	0,399	1,000	0,179	0,244	0,455
Херсонська	21	13	83,9	453,5	-0,252	-0,730	-0,594	-0,322	0,045	0,055	0,019	0,030	0,037
Хмельницька	9	10	15,7	220,0	-0,430	-0,850	-0,678	-0,404	0,009	0,028	0,000	0,014	0,013
Черкаська	16	30	84,5	1016,1	-0,326	-0,051	-0,593	-0,125	0,030	0,211	0,019	0,069	0,082
Чернівецька	13	7	15,4	26,9	-0,370	-0,970	-0,678	-0,472	0,021	0,000	0,000	0,001	0,006
Чернігівська	10	11	61,0	682,8	-0,415	-0,810	-0,622	-0,242	0,012	0,037	0,012	0,046	0,027
Київ	339	88	3684,1	2089,8	4,460	2,266	3,816	0,253	1,000	0,743	1,000	0,142	0,721
Середнє значення	38	31,3	568,8	1370,6	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Середнє квадратичне відх	67,5	25,0	816,3	2845,4	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Як видно з таблиці статистичні показники та інтегральна оцінка інноваційної привабливості регіонів мають значну варіацію, що свідчить про суттєву відмінність регіонів України за інноваційним потенціалом. Це підтверджується і коефіцієнтами варіації, які також свідчать про не типовість середніх значень статистичних показників.

З викоистанням огіви було проведено візуальний аналіз ранжиру регіонів України за значенням інтегральної оцінки інноваційного потенціалу, що дозволило визначити кількість груп та їх межі (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл регіонів України за інтегральною оцінкою інноваційної привабливості

Група	Інтегральна оцінка	Регіони	Кількість регіонів	Середня інтегральна оцінка
I	До 0,05	Чернівецька, Закарпатська, Хмельницька, Волинська, Луганська, Чернігівська, Рівненська, Херсонська	8	0,02
II	0,05-0,10	Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Тернопільська, Черкаська	5	0,07
III	0,10-0,15	Сумська, Одеська, Полтавська, Вінницька, Миколаївська, Київська	6	0,12
IV	0,15-0,50	Львівська, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька, Харківська	5	0,31
V	0,50 і більше	Київ	1	0,72
Разом	x	x	25	0,14

Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновки, що найвищий рівень інноваційного потенціалу, який значно відрізняється від інших регіонів, залишає за собою столиця України, де зосереджені значні наукові та промислові ресурси. Високим рівнем інноваційного потенціалу відзначаються регіони, у яких частка промислової продукції у ВРП найвища (що буде проаналізовано у наступних доповідях).

Розробка державної регіональної політики, направленої на забезпечення інноваційного потенціалу, є запорукою збалансованого розвитку регіонів України, створення умов для стимулювання активності інноваційних процесів. Проведена нами за описаною методикою на підставі статистичних показників інтегральна оцінка регіонів дозволяє зробити висновки щодо їх суттєвої неоднорідності за інноваційним потенціалом. Найвищим рівнем інноваційного потенціалу, а отже і інноваційної привабливості, характеризуються регіони, в яких частка промислової продукції у структурі ВРП є найвищою.

Література

1. Порядок розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF/ed20181117#n62>

2. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність України», 2019 / Відповідальний за випуск Кузнецова М. С. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 99 с.

УДК 82:176.8

ВІД ПЕРЕВІРКИ НА ПЛАГІАТ ДО КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

І. В. Хаджинов

Аналізуючи практику європейської академічної культури та культури якості освіти, звертає на себе увагу той факт, що в Європі, починаючи зі школи, учні виконують завдання і отримують знання, які можуть бути корисними для них у повсякденній практиці. Розуміння практичної цінності знань, взаємозумовленість їх рівня та можливості подальшого отримання достойного місця роботи, а як наслідок, і високого рівня якості життя, спонукає їх сумлінніше ставитися до виконання завдань, до самопідготовки та відмови від списування. За мету ставиться набуття конкурентоспроможних знань, умінь та навичок.

Орієнтація на практичне застосування знань спонукає до роздумів і є гарним стимулом для відповідального ставлення студента до навчання. Спроби шахрайства одразу викликають осуд з боку інших студентів, що є дуже впливовим чинником.

Практика показує, що економічно розвинені країни мають високий рівень освіти, науки та академічної доброчесності. Безумовно, академічна доброчесність впливає на цінності, які закладаються під час навчання у вищій школі. Кожен представник наукової спільноти та представник студентства має усвідомлювати, що досягнення успіху кожного і всієї країни – важка і наполеглива праця. Академічна доброчесність збільшує вимоги і до підготовки викладача. Це формування індивідуальних завдань для кожного студента, їх практична спрямованість, інформаційний супровід індивідуальної роботи студента, можливість надавати консультації та корегувати завдання дистанційно, бути постійно на зв'язку.

Особлива увага в забезпеченні академічної доброчесності та якості освіти приділена питанням плагіату – боротьбі з його проявами та створенню умов, за яких використання плагіату стає практично неможливим.

Свідома поведінка в недотриманні авторства текстів та результатів наукової роботи характеризується використанням результатів роботи інших учених, груп, організацій та презентація їх як власних, при цьому автор розуміє, що така діяльність порушує авторські права та принципи академічної доброчесності. Несвідома поведінка полягає у відсутності знань та навичок застосування принципів академічної доброчесності. Несвідома поведінка притаманна науковцям, які не мають досвіду в написанні та презентації результатів наукової роботи, тобто переважно молодим вченим.

Кваліфікаційні наукові праці, публікації аспірантів, їх керівників і потенційних рецензентів аспірантів проходять перевірку на наявність академічного плагіату. Особи, в яких виявлено порушення академічної доброчесності, не допускаються до керівництва аспірантами, а до учасників освітнього процесу, у яких буде виявлено відповідні порушення застосовуватиметься санкції, визначені Кодексом академічної доброчесності та корпоративною етики, а саме за порушення академічної доброчесності НПП Університету можуть бути притягнені до академічної відповідальності: відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; позбавлення присудженого наукового (освітньо-наукового) ступеня чи присвоєного вченого звання тощо. За порушення академічної доброчесності здобувачі освіти можуть бути притягнені до такої відповідальності: повторне проходження оцінювання; повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування із закладу освіти; позбавлення академічної стипендії тощо.

Головним технологічним інструментом протидії порушенням академічної доброчесності є програмний продукт Unicheck.org, що надається Університету на умовах договору з організацією ТОВ «Антиплагіат». Він надає технологічну можливість виявляти практично усі різновиди академічного плагіату: привласнення авторства; копіювання чужих матеріалів; представлення поєднання власних та запозичених аргументів; приховане некоректне запозичення; самоплагіат; парафрази; компіляцію. Конкурентною перевагою даного програмного продукту є також широке порівняльне поле, що включає не тільки власне інтернет-джерела, але й внутрішні репозитарні бази усіх університетів-партнерів, що його використовують.

Політика протидії плагіату стала системним чинником, який впливає на якість викладання і навчання в Університеті. Популяризація принципів академічної доброчесності за рахунок її фундаментальної інтеграції до культури якості вищої освіти закладу постійно здійснюється в науково-освітній спільноті Університету через проведення заходів на різних рівнях.

Отже, академічна культура як частина культури якості освіти включає усвідомлення кожним членом університетської спільноти – викладачем, студентом, адміністративним працівником – свого місця і обов'язків в загальному функціонуванні ЗВО; цінностей і норм поведінки; звичаїв та ділової практики; правил корпоративної культури; трудової і ділової етики.

Література

Семененко Л. П. Академічна доброчесність – запорука якісної освіти. *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука : зб. наук. пр.* / Наук. б-ка Харків. держ. ун-ту харчування та торгівлі, Ф-т соц. комунікацій Харків. держ. акад. культури ; редкол. Л. Г. Бакуменко [та ін]. Електрон. та текст. дані. Харків, 2016. – С. 145–150.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ПОБУДОВИ МОДЕЛЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РІВНОВАГИ МЕХАНІЗМУ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

В. В. Христіановський

Бажаний результат рішення будь-якої проблеми в управлінні в переважній кількості випадків прямим чином залежить від належного забезпечення суб'єктів управлінської структури достатньою кількістю необхідної для прийняття оптимальних рішень інформації. Саме з метою виконання цієї умови виникає потреба в побудові моделі координації обміном інформацією між суб'єктами системи управління, яка враховує її різновекторні характеристики такого типу: інформацію зовнішнього середовища; ієрархічну структуру системи управління; об'єми обміну інформацією між суб'єктами управління в системі; інтенсивність обміну; втрати інформації в результаті неякісного обміну і її старіння. Обмінний інформаційний процес має певні показники, які можуть бути оцінені ступенем достатності, або, іншими словами, вірогідністю користі інформації для вирішення задачі управління. Діапазон (0:1) прийнятий за демонстраційну шкалу оцінювання, надає можливість характеризувати кожен суб'єкт управління трьохвимірною точкою в одиничному кубі.

Кількісний вимір об'єму інформації може бути здійсненим за допомогою критерія максиміна, що дозволяє наблизитися до прийняття квазіоптимального рішення.

Ключові слова: суб'єкт управління, трирівнева ієрархічна структура управління, інформація, обмін інформацією, критерій максиміна, оцінка вірогідності користі інформації.

Системи управління великих промислових підприємств мають складну організаційно-ієрархічну структуру і достатньо великий колектив фахівців-управлінців. Злагодженість при прийнятті загального рішення є головною умовою нормального функціонування таких систем. Коректність прийнятого рішення, як показує практика, залежить від обсягу і якості потрібної для ухвалення рішення інформації, яка надходитиме в результаті інформаційного обміну до членів різних рівнів ієрархічної управлінської структури. Таким чином, якість і кількість інформації інформаційного обміну являється основним фактором для оптимального вирішення поставленої загальної проблеми управління. Для цього необхідно будувати математичні моделі, які повинні допомагати суб'єктам системи управління мати в результаті інформаційного обміну достатню кількість і якість інформації.

Моделювання інформаційного обміну між суб'єктами управлінської структури дозволяє вирішувати складні завдання за наступним принципом: колектив односторонніх, які мають достатню кількість і якість інформації, завжди вирішує поставлену загальну проблему якісніше і швидше.

Основні характеристики описаного в роботі підходу до ухвалення рішень в управлінні співпадають з характерними ознаками ієрархічних систем. Використання указанного концептуального підходу представлено в роботі [1].

Таким чином, представлений в роботі підхід до побудови моделей обміну інформацією між суб'єктами трьохрівневої структури управління дозволяє одержувати всім суб'єктам системи достатню кількість інформації для прийняття квазіоптимального рішення. Побудовані в такий спосіб моделі можуть використовуватись для розрахунку початкових умов в динамічній моделі нелінійних диференціальних рівнянь при рішенні задачі координації інформаційних потоків. Динамічна модель використовується для розрахунку командного ефекту управлінської структури.

Література

1. Христіановський В. В., Щербина В. П. Модель координації інформаційних потоків для розрахунку командного ефекту управлінської структури. *Науковий журнал «Вісник Хмельницького національного університету.» Економічні науки.* 2019 р. № 3(270). С. 212–217.

ВПЛИВ COVID-19 НА АВІАРИНОК УКРАЇНИ ТА ПРОГНОЗИ ДЛЯ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

М. Є. Шкурат, А. О. Завидовська

Через рішення урядів про впровадження карантину, закриття авіасполучення і заборону чи обмеження на в'їзд криза, спричинена пандемією COVID-19, стала найглибшою для авіації з часів Другої світової війни. У квітні 2020 року кількість авіарейсів (порівняно з квітнем 2019) у світі впала на 80 %, а в Європі – на 90 %. Ускладнення епідемічної ситуації на території України призвело до спаду попиту на авіап перевезення та зниження комерційної завантаженості рейсів.

Проблемам розвитку міжнародних повітряних перевезень присвячені наукові праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених: І. Ансоффа, С. Переверзева, Ю. В. Кондратюка, С. П. Корольова, Р. Р. Гудими, Ф. Котлера, В. І. Сергєєва, А. І. Семененко, С. А. Уварова, Ш. К. Шкарпури.

Метою роботи є дослідження впливу COVID-19 на авіаринок України та формування прогнозів для авіаційної галузі.

Пандемія, спричинена COVID-19, кардинально вплинула на повітряний транспорт, а також на авіаційну галузь загалом. У авіаційному транспорті запроваджено численні обмеження, що потенційно може призвести до серйозних довгострокових наслідків для світових та українських авіакомпаній. Значне скорочення кількості пасажирів призвело до скасування рейсів або польоту порожніх літаків між аеропортами (рис. 1), що, в свою чергу, суттєво зменшило доходи авіакомпаній і змусило їх звільняти працівників або оголошувати про банкрутство [4].

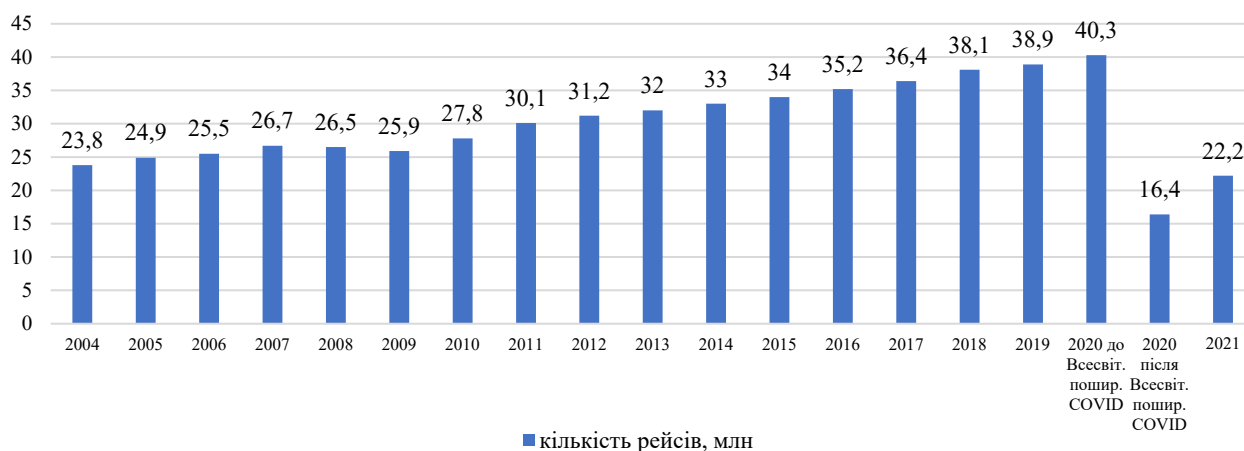

Рис. 1. Кількість рейсів світової авіаіндустрії з 2004 по 2021 рік, у млн

Джерело: [3]

На пандемію авіакомпанії спочатку відреагували приземленням більшості літаків у флоті, перетворенням частини пасажирських суден на вантажні, обмеженням операцій в аеропортах, скороченням витрат і призупиненням платежів постачальникам. Деякі авіакомпанії звернулися до державних механізмів підтримки для збереження робочих місць, переглянули свій флот, списали старі літаки, раніше домовленого терміну повернули літаки лізингодавцям, відтерміновувати замовлення на поставку нових суден для оптимізації витрат та утримання розмірів флоту до етапу відновлення [3].

Впродовж 2020 року в Україні пасажирські та вантажні перевезення здійснювали 26 вітчизняних авіакомпаній (29 – у 2019 році), якими загалом виконано 45,3 тис. комерційних рейсів (проти 103,3 тисяч рейсів за 2019 рік). В цілому за 2020 рік кількість пасажирів, які скористались послугами вітчизняних авіакомпаній, зменшилась порівняно з 2019 роком на 65 відсотків та становила 4,7 млн чоловік [1].

У зв'язку з впровадженням Урядом України обмежувальних заходів у рамках боротьби з розповсюдженням COVID-19, було тимчасово майже призупинено як міжнародне, так і внутрішнє пасажирське авіасполучення. Крім цього тимчасові обмеження на перетин кордону України для іноземних громадян вводились повторно із продовженням дії обмежень на в'їзд українських громадян до низки країн світу значною мірою стримувало попит на ринку авіаперевезень.

Зазначені фактори мали негативний вплив на динаміку обсягів пасажирських перевезень українських авіакомпаній. Так, за перший квартал 2020 року скорочення в порівнянні з аналогічним періодом 2019 року становило 17,7 відсотка, за другий квартал, на який припав пік обмежувальних заходів, – 98,3 відсотка. Проте, після відновлення пасажирського авіасполучення у червні місяці, темпи спаду обсягів перевезень істотно сповільнилися та за результатами третього і четвертого кварталів склали 61,4 та 66,2 відсотка відповідно [1].

2021 рік характеризується продовженням негативних тенденцій минулого року. Кількість пасажирів, які скористались послугами вітчизняних авіакомпаній за I квартал 2021 року, зменшилась порівняно з аналогічним періодом минулого року на 43,9 відсотка і склала 1,089 млн чол. При цьому впродовж двох перших місяців поточного року обсяги пасажирських перевезень авіаційним транспортом України скоротились порівняно з тим же періодом минулого року на 62,7 відсотка, а в березні – виросли на 27,7 відсотка [2]. Проте високі темпи зростання пасажирських перевезень у березні поточного року обумовлені, перш за все, значним їх зниженням у березні 2020 року в зв'язку з майже повним призупиненням як міжнародного так і внутрішнього пасажирського авіасполучення на початку пандемії (рис 2).

Впродовж січня – березня 2021 року пасажирські перевезення здійснювали 12 українських авіакомпаній (у тому числі – нова авіакомпанія «Біз Ейрлайн»). Доля чотирьох провідних пасажирських авіаперевізників, якими на сьогодні є «Міжнародні авіалінії України», «Азур Ейр Україна», «Скайап» та «Роза вітрів», в загальних обсягах авіаперевезень за підсумками I кварталу 2021 року склала 97 % [1].

Регулярні польоти між Україною та країнами світу в I кварталі 2021 року здійснювали 5 вітчизняних авіакомпаній («Міжнародні авіалінії України», «Скайап», «Роза вітрів», «Браво» та «Мотор-Січ») до 30 країн світу, загалом перевезено 178,9 тис. пасажирів (скорочення порівняно з I кварталом 2020 року – на 80,7 відсотка). При цьому відсоток пасажирського завантаження міжнародних регулярних рейсів українських авіакомпаній зменшився на 6,1 відсоткових пункта та склав 65,7 %.

За період з січня по березень поточного року дев'ятьма українськими авіакомпаніями міжнародними рейсами на нерегулярній основі перевезено 801,3 тис. пасажирів, що лише на 2,1 відсотка менше, ніж за I квартал 2020 року. При цьому майже 97 відсотків таких перевезень припадає на долю чотирьох вищезазначених провідних авіакомпаній [3].

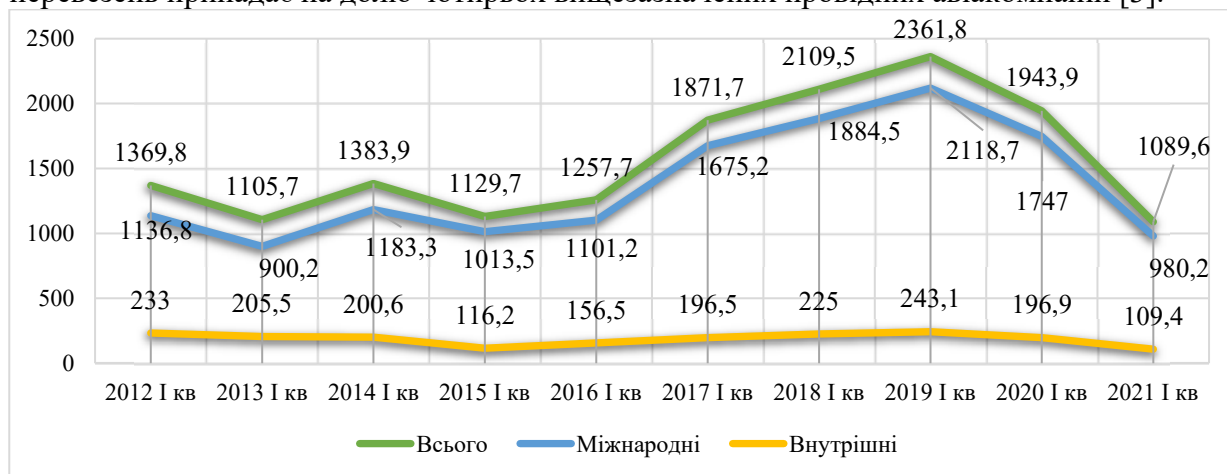

Рисунок 2 – Динаміка обсягів перевезень пасажирів авіаційним транспортом України з 2012 по 2021 рік, (I квартал), тис. чол.

Джерело: [3]

Авіаційній галузі, з огляду на специфіку операційної діяльності, буде найважче повертатися до повноцінної роботи після всіх втрат, понесених в результаті карантинних обмежень. Вже сьогодні, судячи зі збитків, що їх несе весь ринок авіації, можна прогнозувати не лише важкий процес відновлення, але й неповернення багатьох учасників до роботи взагалі. Існує колосальна невизначеність щодо терміну та обсягів відновлення польотів.

Відповідно до оприлюднених Міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA) прогнозних даних, що враховують плани авіакомпаній, лише часткове відновлення факторів завантаження рейсів очікується на кінець року. За прогнозом IATA, український авіаційний ринок повернеться до показників попередніх років орієнтовно до 2024 року [4]. Більшість галузевих прогнозів свідчать, що попит на повітряні перевезення зростатиме в середньому на 3% щорічно протягом наступних 20 років.

Окрім впливу на обсяги авіаційних перевезень, пандемія COVID-19 спричинить глибокий економічний спад у всьому світі. Саме це стане вагомим фактором, який затримуватиме відновлення авіаційної галузі після кризи.

Висновки. Авіація вид транспорту, який зазнав найбільшого удару від карантинних заходів. За січень-липень 2020 року авіаперевезення в Україні зменшилися на 69,3 %. У 2021 кількість пасажирів, які скористались послугами вітчизняних авіакомпаній за I квартал 2021 року, зменшилась на 43,9 відсотка і склала 1,089 млн чол. Загальні втрати галузі можуть скласти близько 10–15 млрд грн.

Світовим та українським авіалініям буде важко подолати кризу, спричинену пандемією. Під загрозою зникнення можуть опинитися невеликі перевізники, які ще не встигли закріпитися на ринку або обслуговують лише сезонні літні рейси. Судячи зі збитків, що їх несе весь ринок авіації, можна прогнозувати важкий процес відновлення.

Література

1. Державна авіаційна служба України. doi: <https://avia.gov.ua/pro-nas/stat-istika/periodychna-informatsiya>
2. Міністерство інфраструктури України. doi: <https://mtu.gov.ua>
3. Новини України. Ліга. Бізнес. doi: <https://biz.liga.net/all/avto/opinion/kovidom-po-aviatsii-smojem-li-my-letat-kak-v-prejnie-vremena-kogda-i-kuda-zahotim>
4. Офіційний сайт Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA). doi: <http://www.iata.org>

УДК 351.82

ПІДХІД ДО ЛЮДИНООРІЄНТОВАНОГО ДИЗАЙНУ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

І. Щерб

Стабільність та безпека, захист та свобода, загрози й конфлікти розглядаються як ключові теми в межах проблематики національної безпеки політиками та академічною спільнотою. Вважаємо, що актуальним та узагальнюючим є підхід, який передбачає визначення, вимірювання та дотримання всіх аспектів національної безпеки з точки зору цінностей людей, наприклад, фізичної безпеки, автономії, економічного та психологічного добробуту [1]. Такі цінності одночасно об'єднують спеціалізовані сфери національної безпеки та фокусують увагу на ключових пріоритетах її досягнення; повною мірою це стосується і економічної безпеки, ефективність та результативність якою мають визначатися впливом на добробут всіх категорій населення.

Концептуальні підходи, що використовуються у сучасних національних економіках походять із часів холодної війни 70–80 рр. 20-го століття та набувають з часом інших

пріоритетів та аспектів актуальності у відповідь на сучасні виклики. Сьогодні більшість країн перейшли до більш гуманітарних та людиноорієнтованих принципів такої політики. Розширення предметного поля відбувається за рахунок включення таких сфер, як злочинність, охорона здоров'я, екологічні проблеми та економічна безпека. Національна безпека стала асоціюватися із запобіганням руйнівним наслідкам для суспільства, економічним показникам чи критичним процесам, таким як демократичні процеси прийняття рішень. Серед країн, що пропагують державоцентристський підхід залишаються Росія, Китай та інші країни із тоталітарними режимами.

Тема людиноцентрованого дизайну державної політики та національної безпеки набуває поширення, проте достатнього усвідомлення в підходах урядів та в академічних колах ще не сформовано. Трансформація в бік людиноцентризму відбувається зокрема і завдяки фокусуванню світової та державних політик на принципах та пріоритетах стійкого розвитку. Треба визнати, що хоча цілі глобального розвитку і створили безпрецедентний універсальний запит на мобілізацію та об'єднання міжнародної спільноти навколо чітких та спільних пріоритетів та цілей, геп у їх досягненні систематично пов'язують із їх відхиленнями від виконання як на рівні окремих країн, так і на інших більш локальних рівнях. Девіз «один розмір не підходить для всіх» передбачає, що розвиток має базуватись на конкретних локаціях. Процес введення в дію концепцій сталого розвитку протягом останніх кількох десятиліть поставив в центр уваги місцеві особливості, культурну ідентичність та індивідуальні очікування й цінності самих людей. Крім того, провал добровільних програм розвитку та прогалини у досягненні глобальних цілей розвитку виявили неадекватність універсальної політики та підходів до розвитку у відриві від особистісного контексту.

Цілі розвитку тисячоліття виступають за розвиток людини, який підкреслює добробут людей, включаючи покращення освіти та здоров'я. Вони прагнуть до переосмислення цілей розвитку в гуманістичному, а не суто економічному плані. Практикуючи ідею сталого розвитку, а також налаштовуючись на прогрес в цілях розвитку, практики та науковці відстоюють важливість прийняття різноманітності та різноманітних систем. Замість окремих рішень, вони підтримують безліч стратегій, інституційних організацій, режимів та масштабів, що відповідають відповідним місцевим культурам, громадам та контекстам.

Людиноорієнтований підхід поки найчастіше обмежується включенням показників добробуту населення або його можливості зниження до критичного рівня. Так, Індекс економічного благополуччя для країн ОЕСР розраховується на основі чотирьох вимірів – споживання, накопичення, розподілу доходів та економічної безпеки:

- ефективні потоки споживання на душу населення – включають споживання товарів і послуг, що продаються, державні послуги та коригування ефективних потоків споживання на душу населення для виробництва домогосподарств, зміну масштабу домогосподарств, показники щодо проведення дозвілля та тривалості життя;
- чисте суспільне накопичення запасів ресурсів – включає чисте накопичення матеріального капіталу, житлових фондів, чисту зміну величини запасів природних ресурсів, екологічні витрати, чисту зміну рівня зовнішньої заборгованості та накопичення людського капіталу та інвестиції в НДДКР;
- розподіл доходу – інтенсивність бідності (захворюваність та глибина) та нерівність доходів;
- економічна безпека від втрати роботи та безробіття, хвороб, розпаду сім'ї та бідності в старості [2].

Однак, якщо суспільство складається з різноманітних людей, які живуть у невизначеному світі, які зазвичай «живуть у теперішньому, передбачаючи майбутнє», оцінка економічного добробуту кожної людини буде залежати від частки національного доходу, збереженого на майбутнє.

Новітній тренд людиноцентрованого підходу охоплює напрям так званого «людиноорієнтованого дизайну», який претендує на статус концептуального принципу

систем прийняття рішень в сфері надання державних послуг та розробки політик. Дані практики, поширені в бізнесі, в останньому десятиріччі все ширше використовуються у провідних економіках світу, а також на рівні міжнародних інституцій – ЮНІСЕФ, Світовий банк, ООН та ін.

Людиноорієнтований дизайн базується на концепціях етнографії, соціології та когнітивної психології. Однак, як концептуалізований процес, ідею можна віднести до 1950-х років завдяки Бакмінстеру Фуллеру, який описав орієнтовану на людину проектну інженерію як «... ефективне застосування принципів науки до свідомого проектування нашого загального середовища з метою допомогти відтворити обмежені ресурси Землі із задоволеннями потреб усього людства, не порушуючи екологічних процесів планети». Джо Щепанська обгрунтовує важливу роль і Скандинавського кооперативного дизайну, що отримав розвиток із 1960-х років, який пізніше потрапив до США як «проект участі» [3]. Відповідно до Стандартів з якості [4], людиноорієнтований дизайн – це підхід до розробки інтерактивних систем, придатних для використання споживачем, корисних споживачам в контексті їх потреб та вимог; підхід включає людський фактор, ергономіку, знання й методи застосування. Передбачається підвищення ефективності й результативності через покращення добробуту людей, зростання задоволеності користувачів на основі показників доступності до актуальних благ; з іншого боку очікується протидія негативним наслідкам впливу на здоров'я, безпеку та продуктивність людини. Важливим є часовий контекст людиноцентрованого дизайну, який обумовлює суттєвий зсув в очікуванні споживачів щодо майбутнього, що є найвищим принципом національної безпеки – профілактика загрозливих станів.

Література

1. Retter L., Frinking E., Hoorens S., Lynch A., Nederveen F., Phillips W. Relationships between the economy and national security Analysis and considerations for economic security policy in the Netherlands. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4287.html
2. Osberg L. New Estimates of the Index of Economic Well-being for Selected OECD Countries. URL: https://www.researchgate.net/publication/252964127_New_Estimates_of_the_Index_of_Economic_Well-Being_for_Selected_OECD_Countries
3. Co-design isn't new. Spoiler alert it's over 40 years old. URL: <https://szczpanks.medium.com/>
4. ISO 9241-210: 2019: Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-2:v1:en>

СЕКЦІЯ «БІОЛОГІЧНІ НАУКИ ТА ЕКОЛОГІЯ»

УДК 614.2

ПАСПОРТ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ОЦІНКА РИЗИКІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ЗНИЖЕННЯ

З. О. Боярська, О. С. Томаревська¹, О. А. Поляков²

¹ДУ «Інститут геронтології імені Д. Ф. Чеботарьова НАМН України»

²Київський Медичний Університет

В умовах пандемії COVID-19 загострилася проблема здоров'я населення у всіх країнах. Особливо гостро на сьогоднішній день стоїть питання моніторингу здоров'я молодих людей-здобувачів вищої освіти. Адже перехід до новітніх технологій онлайн навчання зробив значні зміни у звичний режим молоді.

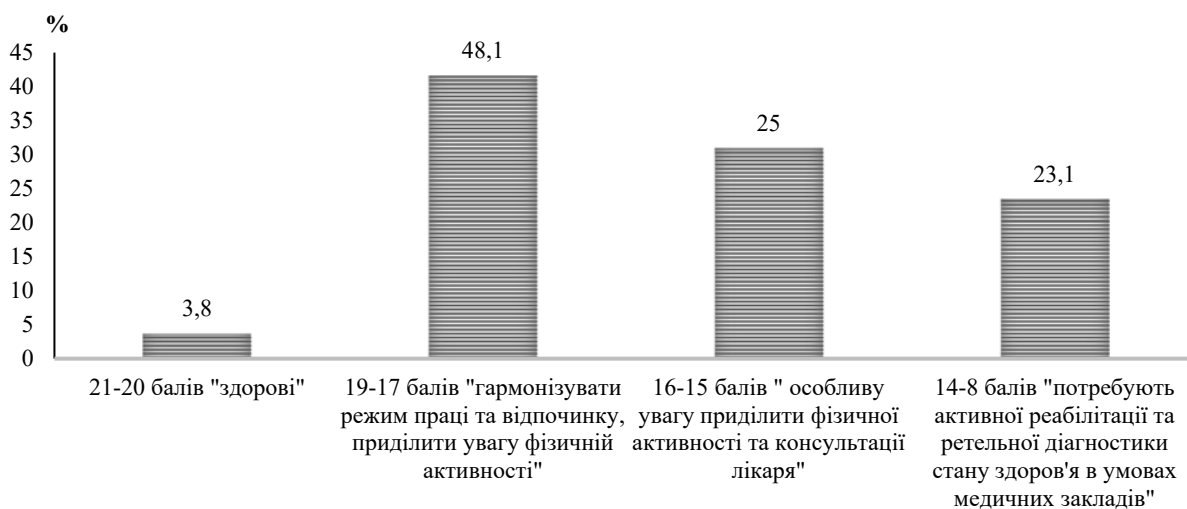
Різко знизилася фізична активність та збільшилося навантаження на сенсорні системи (використання різноманітної аудіо гарнітури, смартфона та комп'ютера понад 6 годин), змінився звичний режим харчування. Ці зміни у поєднанні з практично постійним психологічним тривалим стресом безперечно негативно впливають на функціонування органів та систем організму та призводять до зниження «показників» фізичного здоров'я. Абсолютно доречним за таких умов є розробка та використання скринінг-методів для самооцінки людиною свого здоров'я за допомогою анкетування і шкальних оцінок.

У нашому дослідженні було використано інноваційний метод «Паспорт здоров'я», який розроблено в Інституті геронтології імені Д. Ф. Чеботарьова НАМН України, для постійного моніторингу скринінгу здоров'я населення, працездатності та вивчення тренду темпу старіння і функціонального віку. У дослідженні «Паспорт здоров'я» використовуються рекомендовані ВООЗ шкали оцінки внутрішньої цінності функціональних можливостей людини (ICOPE). Паспорт здоров'я охоплює скринінгом десять патернів: з освітньо-професійного анамнезу, соціального статусу, стану зору, слуху, фізичної і рухової активності, когнітивного домену уваги і пам'яті, антропометричних даних, нутріцевтичного та метаболічного статусу, функціональні проби дихальної системи, (обізнаність щодо тиску крові, рівня цукру, м'язової сили та життєвої ємності легень). Анкетування складається з 69 питань, з них 21 питання оцінюється по 1 балу, якщо відповідь вважалася задовільною. Отримані бали в ході дослідження відповідають: 20–21 балів – ви повністю здорові; 17–19 балів – потрібно гармонізувати режим відпочинку і роботи; 15–16 балів – потрібно особливо приділити увагу фізичної активності і детально проконсультуватися у лікаря; 7–14 балів – вимагає активної реабілітації та більш детальної діагностики стану свого здоров'я; 6 і менше балів – потребує медико-соціальної допомоги. Скринінг проводиться онлайн. У дослідженні взяли участь 104 респонденти (здобувачі вищої освіти Донецького національного університету імені Василя Стуса та студенти Київського Медичного Університету).

В результаті досліджень встановлено, що лише 4 студенти (3,8 %) повністю здорові (20–21 бал). 50 (48,1 %) студентів отримали 17–19 балів, що свідчить про необхідність

гармонізації режимів відпочинку і роботи, 26 студентам (25 %) потрібна консультація лікаря та термінове збільшення фізичної активності (15–16 балів). Низькі показники здоров'я, які потребують консультації лікаря та лікування є у 24 студентів (23,1 %), було отримано 8–14 балів (такі студенти потребують детальної діагностики стану свого здоров'я). Слід відмітити, що з 24 студентів з найнижчими показниками за скринінгом 17 осіб – студенти медичного університету. Саме велике навантаження у навчальному процесі вважається у медичних університетах.

Звертає на себе увагу те, що 58 респондентів (55,7 %) відмічають проблеми зі слухом, а саме те, що вони не чують шепіт. Звичайно, це питання потребує детального дослідження, але маємо припущення, що негативний вплив на роботу органів слуху може мати місце у зв'язку з нехтуванням правил безпеки щодо дбайливого ставлення до органів слуху при використанні «головних телефонів» за тривалістю та гучністю.

Як відомо, читання є одним з ефективних методів боротьби зі стресом. Вченими доведено, що читання протягом шести хвилин знижує стресове навантаження на 68 %. Чи читають художню літературу молоді люди? Маємо невтішний результат: 86 респондентів (82,7 %) взагалі не читають художню літературу, що безперечно відзначається на особистісному розвитку молоді, умінні концентруватися, виділяти основне, робити висновки – саме на тих якостях, які так необхідні для ефективного навчального процесу.

Надзвичайно важливим в умовах пандемії та застосування карантинних заходів для успішної боротьби з депресіями та стресів є наявність у людини захоплення, хобі, розвиток нових навичок, які допомагають у професійному зростанні. Це допомагає організувати повноцінний відпочинок, що безумовно позитивно впливає на стан здоров'я. Аналіз скринінгу здоров'я здобувачів вищої освіти показав, що 59 чоловік (56,7 %) мають та розвивають професійні додаткові компетенції.

Таким чином, застосування скринінг методу «Паспорт здоров'я» дозволяє провести швидку первинну діагностику стану здоров'я, визначити слабкі ланки та ризики розвитку захворювань. Результати нашого дослідження дають підстави для розробки методів організації роботи та відпочинку здобувачів освіти з метою активізації рухової активності, залучення молоді до наукової роботи, здорового способу життя. В умовах дистанційного навчання – організація навчального процесу з урахуванням перерв (не більше 45 хвилин поспіль перебування за комп'ютером), рекомендації щодо фізичних та дихальних вправ. Отримані результати допомагають акцентувати увагу студентів щодо навичок, які вони отримують після проходження курсу дисциплін, та за допомогою яких джерел студенти зможуть удосконалити свої знання та професійні навички, що підвищує мотивацію та зацікавленість студентів в процесі навчання.

РОСТОВІ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЦЕЛІЮ ГРИБА *PLEUROTUS OSTREATUS* (JACQ.) P. KUMM. НА МОДИФІКОВАНИХ ЖИВИЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩАХ

А. Р. Данильченко, К. С. Решетник

Гриби (Fungi або Mycota) залишаються малодослідженими та останнім часом привертають все більшу увагу багатьох спеціалістів. Цей інтерес пояснюється значними успіхами в області вивчення процесів метаболізму у грибів в цілому, та прогресу в технічному оснащенні процесів культивування, створенням колекцій чистих культур грибів і можливістю їх широкого практичного використання [1, 2].

В цій роботі досліджувався вплив різних джерел вуглецю на ростові параметри міцелію гриба *Pleurotus ostreatus*(Jacq.) P.Kumm.

Актуальність роботи полягає в тому що, вивчення культурально-морфологічних параметрів міцелію гриба *P.ostreatus* на середовищах з різними джерелами вуглецю дозволить отримати нові відомості, щодо впливу складу середовища на ріст та морфологію міцелію.

З метою вивчення зміни швидкості росту досліджуваного міцелію гриба *P.ostreatus* на модифікованому пептонному агаризованому середовищі з різними джерелами вуглецю (фруктоза, сахароза, глюкоза) культивування міцелію проводилося за температури $26\pm 2^{\circ}\text{C}$ в термостаті. Диски міцелію діаметром 5 мм вирізали стерильною металевою трубкою на відстані 5–10 мм від краю активного росту колонії та поміщали в чашки Петрі діаметром 90 мм. Радіуси колоній вимірювали в чотирьох взаємно перпендикулярних напрямках на 2 та 8-у добу культивування. Для розрахунку швидкості радіального росту (V_r мм/добу) використовували формулу:

$$V_r = \frac{R_1 - R_0}{t_1 - t_2}$$

Отримані результати вимірювань радіуса колонії оброблені методом математичної статистики [4].

Спостереження за ростом колонії припиняли після повного заростання чашки Петрі міцелієм. Дослідження культурно-морфологічних характеристик колоній проводили 2–3 дні культивування впродовж 8 діб. Морфологічна характеристика колоній охоплювала опис текстури, забарвлення, щільності, зональності, реверзumu краю колонії та його зовнішні лінії [3].

Результати та обоготворення

В результаті проведеної роботи було встановлено, що різні джерела вуглецю впливають на ростові процеси міцелію гриба *P.ostreatus*. Дослідження морфології міцелію колонії гриба *P. ostreatus* показало, що майже на усіх живильних середовищах з різними джерелами вуглецю міцелій розростається рівномірно. Колонії гриба *P. ostreatus* на середовищі з додаванням фруктози мали найбільш рівномірний і щільний міцелій, на середовищі з додаванням сахарози міцелій був щільний, але менш рівномірний, на середовищі з додаванням глюкози міцелій був найменш щільний і нерівномірний.

Результати наших досліджень свідчать, що для міцелію *P. ostreatus* найбільш оптимальним середовищем для росту колоній міцелію у чашках Петрі є середовище з додаванням фруктози (рис. 1)

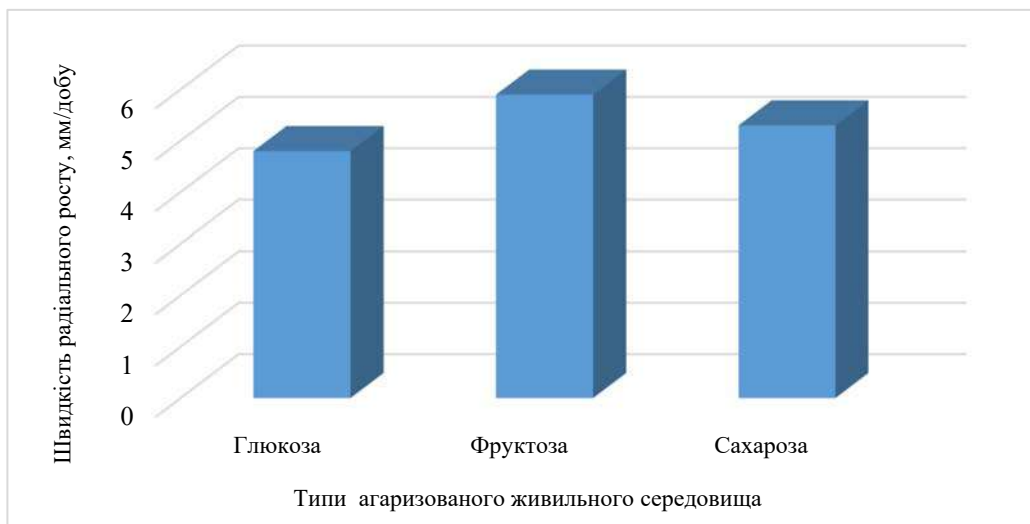

Рис. 1. Швидкість росту міцелію гриба *P. ostreatus* на живильних середовищах з різними джерелами вуглецю

Проведені нами дослідження залежності накопичення біомаси від джерела вуглецю у живильному середовищі при поверхневому культивуванні показали, що найефективнішим було середовище з додаванням фруктози, тому що приріст біомаси був найбільший (рис. 2).

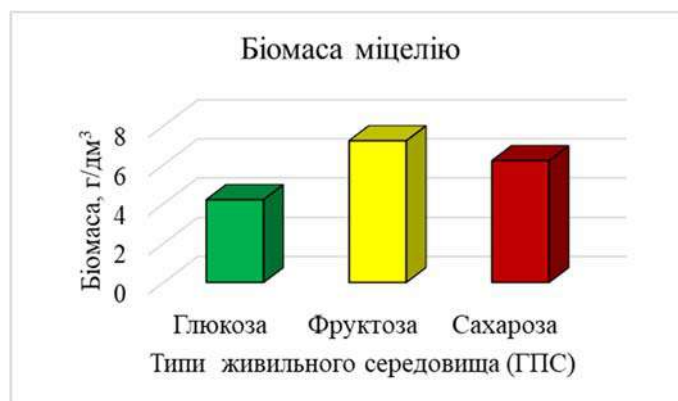

Рис. 2. Біомаса міцелію гриба *P. ostreatus* на живильних середовищах з різними джерелами вуглецю

Виходячи з отриманих даних нашого дослідження росту вегетативного міцелію гриба *Pleurotus ostreatus* у поверхневій при культивуванні на середовищах з різними джерелами вуглецю підібрано оптимальне джерело вуглецю, додавання якого у живильне середовище при культивуванні сприяє інтенсифікації ростових параметрів вивченого нами виду гриба.

Література

1. Petre M., Petre V. Environmental biotechnology for bioconversion of agricultural and forestry wastes into nutritive biomass. *Enviromental biotechnology-new approaches and prospective applications*. 2013 / Petre M. (Ed.). Croatia: InTech, 1–22.
2. (2014). Культивування *Pleurotus ostreatus* (Jacq.) Kumm. на рослинних відходах / Круподьорова Т. А., Барштейн В. Ю., Пешук Л. В. та ін. *Biotechnologia Acta*. 7(4). Р. 92–99.
3. Методы экспериментальной микологии / Дудка И. А.; Вассер С. П.; Элланская И. А. и др. Справочник. К.: Наук. думка, 1982. – 561 с.
4. Приседський Ю. Г. (). Статистична обробка результатів біологічних експериментів. Донецьк: Кассиопея, 1999. – 210 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ IN SILICO ПРОЦЕСІВ ТІОЛ-ДИСУЛЬФІДНОГО ОБМІНУ В ЕРИТРОЦИТАХ ЛЮДИНИ

О. І. Доценко

Тіол-дисульфідна регуляторна система відіграє ключову роль в антиоксидантному захисті еукаріотичних клітин, контролює концентрації цитоплазматичного пероксиду водню (H_2O_2) при низьких окисних навантаженнях і відіграє помітну сигнальну роль у багатьох клітинних процесах. Незважаючи на численні дослідження ролі тіол-дисульфідної регуляції, консенсус щодо механізмів, задіяних в передачі сигналу від H_2O_2 до редокс-чутливих мішеней, і про те, як ця система інтегрує сигналізацію та антиоксидантний захист, ще не з'явився.

Математичне моделювання виявляється корисним для з'ясування механізмів антиоксидантного захисту та окисно-відновної сигналізації. Кінетичні моделі допомагають виявити прогалини та невідповідності в експериментальних даних, оцінюючи альтернативні механістичні гіпотези, розуміючи взаємодію багатьох факторів та взаємозв'язок між дизайном на молекулярному рівні та фенотипом. Наявність зручного програмного забезпечення для кінетичного моделювання сприяє розвитку цього підходу.

В зв'язку з цим, мета роботи полягала в кількісному обчислювальному моделюванні механізмів, за допомогою яких клітини ссавців контролюють внутрішньоклітинне накопичення H_2O_2 у періоди окисного стресу.

Створена математична модель тіол-дисульфідної регуляторної системи еритроцитів, до якої залучені процеси за участю пероксиредоксин (Prx), тіоредоксин (Trx) і тіоредоксинредуктази (TrxR) та глутаредоксин. Модель побудована на основі точних кінетичних рівнянь у програмі COPASI і є доповненням раніше опублікованої моделі О. Dotsenko, 2016.

У моделі антиоксидантна здатність клітини була розділена на кілька гілок, причому кожна гілка описувала певний режим елімінації H_2O_2 , а саме: 1) елімінацію H_2O_2 ферментами каталазою і супероксиддисмутазою, 2) вилучення H_2O_2 ферментом глутатіонпероксидазою (GPx). Перший і другий шляхи уже були описані у попередній версії програми і не був змінений. Третій шлях елімінації H_2O_2 припадає на ферменти пероксиредоксин (Prx) у поєднанні з тіоредоксином (Trx), тіоредоксинредуктазою (TrxR) та NADPH. Концентрації метаболітів, задіяних у моделі, та кінетичні параметри рівнянь швидкостей були взяті з літературних джерел.

Результати розрахунків порівнювали з результатами розрахунків, отриманих за моделлю О. Dotsenko, 2016.

Показано, що зміна багатьох досліджуваних параметрів має пороговий характер, що свідчить про те, що клітини можуть досить довго знаходитися практично у фізіологічному стані при зміні зовнішніх умов. Показано, що тіол-дисульфідна система антиоксидантного захисту розширює її запас міцності у протистоянні окисному стресу. Проаналізована чутливість змінення вмісту метаболітів до навантаження перекисом водню. Модель дає прогнози інтенсивності окислення білкових тіольних груп. Показана залученість моно- та дитіолових груп білків у протидію окисному стресу за умов критичної концентрації перекису водню.

Показано, що підвищення продукції ендогенного H_2O_2 призводить до істотної зміни співвідношень GSSG/2GSH і NADP/NADPH, що може бути причиною зміни швидкостей і напрямку протікання окислювально-відновних процесів, і як наслідок, зміни функціональної активності еритроцитів.

ДИНАМІКА ВІДВІДУВАННЯ БДЖОЛАМИ *APIS MELLIFERA* ПОЛІГОНУ ДЛЯ МОДЕЛЬНОГО РОЗПІЗНАВАННЯ ХІМІЧНИХ І ФІЗИЧНИХ ПОДРАЗНИКІВ

Е. М. Кавун, О. Д. Опанасюк

У роботі досліджена роль зорового та нюхового аналізатору медоносною бджолою за авторською методикою. Метою проведених експериментів являється визначення реакції бджіл на різні подразники за умов початку вильоту з вуликів, а саме: наявність сахарози в годівничках, наявність ефірів жасмину та ефекту кольору. За таких умов можна провести інтегральний аналіз інтерференції різних факторів на реакцію бджіл, що наближує експеримент до реальних процесів, що відбуваються у природних екосистемах.

Як відомо, бджоли відіграють важливе значення у природних екосистемах, адже запилюють близько 80 % видів квіткових рослин, що вкрай важливо як для функціонування природних екосистем, так і для забезпечення людства різноманітними продуктами харчування. Для кращого розуміння функціонування систем орієнтації бджіл у пошуку збору вивчаються фактори запаху, кольору і смаку в контексті їх розпізнавання бджолою медоносною (*Apis mellifera*). В якості харчової добавки була обрана сахароза (α -D-глюкопіранозил- β -D-фруктофуранозид), в якості харчового аттрактанту – ефірні олії жасмину, що мають наступний склад: ліналоол, гераніол і його ацетат, нерол, α -терпінеол, фарнезол, неролідол, фітол, ізофітол, бензиловий спирт, бензальдегід, ванілін, метилгептинон, цис-жасмон, евгенол, індол тощо [1].

Як фактори, що розпізнаються зоровими аналізаторами були обрані білий, чорний, червоний та синій кольори. Відомо, що бджоли добре розрізняють такі кольори спектру як білий, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий та ультрафіолетовий і не здатні розпізнавати відтінки червоного кольору. Найкраще бджоли бачать на відстані кількох сантиметрів [2, 5]. Така постановка експерименту дозволяє краще зрозуміти як саме бджоли розрізняють квіти за запахом та за кольором на прикладі квітки жасмину, яка має біле забарвлення та яскравий виражений аромат, і, відповідно, провести аналіз кореляції між нюховим, смаковим та зоровим аналізаторами.

Для аналізу орієнтації бджіл у модельному середовищі нами був виготовлений полігон для проведення ряду експериментів з врахуванням поставлених завдань.

Експеримент нами проводився при температурі +12...+14 °C за відносної вологості 75–80 % та швидкості вітру від 3–6 м/с.

Під час проведення експерименту, на пасіці був розміщений вищеописаний полігон на відстані 5 метрів від бджолиних вуликів, а годівнички були заповнені наступними розчинами (номери розчинів збігаються з нумерацією рядів на малюнку (див. рис. 1):

1. 60 %-й цукровий розчин з додаванням краплі ефірної олії жасмину на червоному фоні.
2. 60 %-й цукровий розчин з додаванням краплі ефірної олії жасмину на білому фоні.
3. 60 %-й цукровий розчин з додаванням краплі ефірної олії жасмину на темно-синьому фоні.
4. 60 %-й цукровий розчин з додаванням краплі ефірної олії жасмину на чорному фоні.
5. Вода на білому фоні.
6. Вода з додаванням краплі ефірної олії жасмину на білому фоні.
7. 60 %-й цукровий розчин на білому фоні.
8. 60 %-й цукровий розчин на темно-синьому фоні.

У всіх розчинах використовувалась артезіанська вода «Долина ПЛЮС» зі стандартизованими фізико-хімічними та біологічними показниками [3].

Пункт спостереження розміщувався на відстані 3,5 м від місця експерименту, з метою мінімізації впливу спостерігача на результат, а сам полігон на відстані 5 метрів від найближчого вулика. В ході експерименту, були отримані наступні результати (див. рис. 1), що віддзеркалюють загальну кількість подій на кожній годівничці. Під подією ми вважаємо факт відвідування окремою бджолою конкретної годівнички.

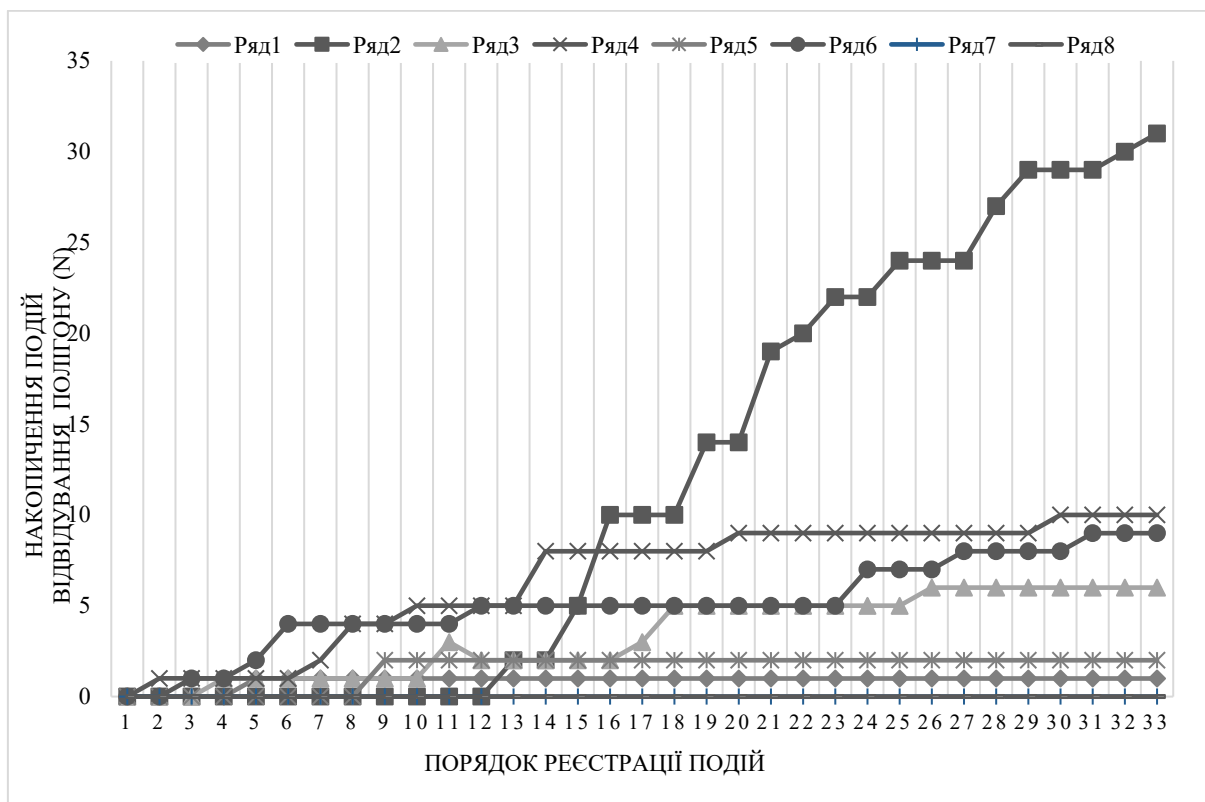

Рис. 1. Накопичення відвідувань у часі кожної годівнички на полігоні (кількість подій)

Даний рисунок чітко відображає характер вибору бджолами годівничок під № 2, № 3, № 4 та № 6. Відповідно до чого найчастіше обирались варіанти з ароматизатором на природньому білому кольорі жасмину з цукром (№ 2 та № 6), а найменше відвідування, або його повна відсутність спостерігалось на годівничках де був відсутній ароматизатор (№ 7, № 8 та № 5).

Результати експериментів показали, що бджоли найкраще розпізнають субстрат, що повністю за кольором а запахом відповідає квіткам жасмину, причому ця реакція являється вродженою, або запрограмованою, оскільки тривалість життя робочих бджіл *Apis Mellifera* триває у межах 14–42 днів і в момент експерименту дане покоління не мало змоги відвідувати квітки жасмину [4].

Література

1. Масло жасмина: URL: <https://goo.su/5aPV> (дата звернення: 25.04.2021).
2. Dyer, Adrian G., and Jair E. Garcia. "Color Difference and Memory Recall in Free-Flying Honeybees: Forget the Hard Problem." *Insects* (2075-4450) 5.3 (2014): 629-638.
3. Долина Плюс URL: <https://c/chomu-dolina-plus/#cid60> (дата звернення: 01.01.2021).
4. Eskov E. K. The Origin and Organization of the Bee Colony *Apis mellifera* L. London: Cambridge Scholar Publishing, 2020. 224 c
5. Bee: URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bee#Life_cycle (дата звернення 30.04.2021)

ВПЛИВ СЕРЕДОВИЩ З РІЗНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ВУГЛЕЦЮ НА КУЛЬТУРАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ МІЦЕЛІЮ ГРИБА *LAETIPORUS SULPHUREUS*

О. О. Кедик, С. А. Безпалько, К. С. Решетник

Грибні метаболіти представлені широким спектром речовин, що належать до різних хімічних класів. Тому дослідження вторинних метаболітів грибів з метою розроблення технології їх отримання є актуальним завданням для створення вітчизняних біотехнологій. *Laetiporus sulphureus*, який за сучасною класифікацією грибів належить до цього порядку, є єдиним представником роду *Laetiporus*, що трапляється в Україні. Він є ксилотрофом, факультативним сапротрофом і збудником бурої призматичної гнилі, яка розвивається переважно приховано у центральній частині стовбура [1].

Дослідження *L. sulphureus* як потенційного продуцента цінних речовин з різними біологічними властивостями проводилися починаючи з 50-х років ХХ ст. Актуальність роботи полягає в тому, що вивчення культурально-морфологічних параметрів міцелію гриба на середовищах з різними джерелами вуглецю. Що позитивно вплине як на дослідження властивостей грибів і їх продуктів життєдіяльності, так і на харчову промисловість. Метою нашої роботи було дослідити вплив середовищ з різними джерелами вуглецю на культурально-морфологічні параметри росту міцелію гриба *Laetiporus sulphureus*.

Для вивчення біосинтетичних характеристик культур, вегетативний міцелій культивували на модифікованому пептоному агаризованому середовищі з різними джерелами вуглецю [3].

Накопичення міцеліальної біомаси при культивуванні на рідких поживних середовищах, визначали ваговим методом. Для цього культивований міцелій промивали, і за допомогою фільтрувального паперу видаляли надлишки рідини. Підготовлений міцелій зважували у відкаліброваних бюксах [3].

Результат дослідження кількості біомаси міцелію показав, що найефективнішим було середовище з додаванням фруктози. За використання цього середовища відбувся найбільший приріст біомаси (рис. 1.)

Серед моносахаридів глюкоза вважається універсальним джерелом карбону, хоча і не завжди забезпечує максимальний розвиток міцелію грибів. І з діаграми видно, що приріст біомаси на середовищі з глюкозою суттєво відрізняється від середовища з фруктозою.

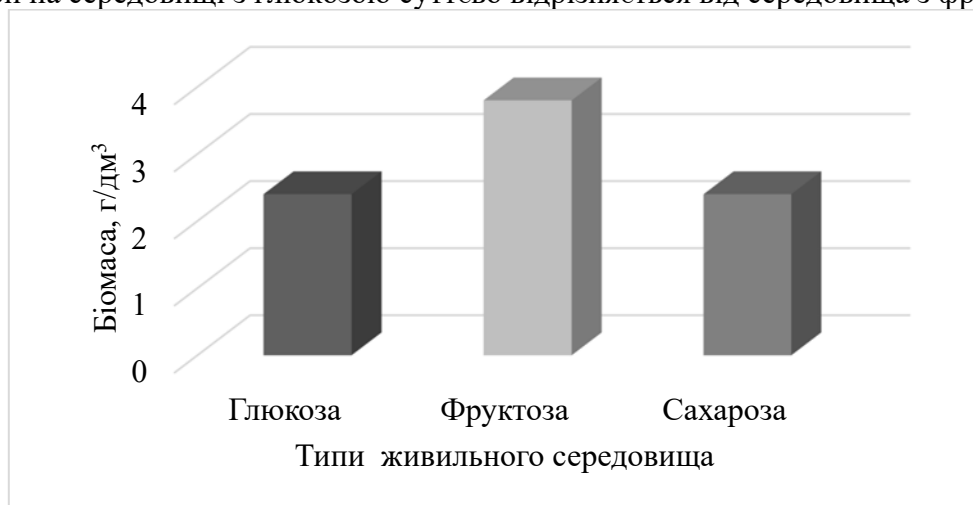

Рис. 1. Біомаса міцелію гриба *Laetiporus sulphureus* на живильних середовищах з різними джерелами вуглецю

Отже, ми підтвердили, що використання різних джерел вуглецю, а саме: додавання глюкози, фруктози та сахарози позитивно вплинули на приріст біомаси міцелію гриба *L. sulphureus*. Зокрема, нами були отримані наступні результати: проаналізовано вплив глюкози, сахарози та фруктози на ріст та розвиток міцелію гриба *Laetiporus sulphureus*; досліджено, що використання фруктози в якості джерела вуглецю на модифікованому пептонному середовищі найкраще впливає на ріст біомаси міцелію гриба *Laetiporus sulphureus*.

Література

1. Дзыгун Л. П., Ключак И. Р., Антоненко Л. А. Особенности культивирования гриба *Laetiporus sulphureus* (Bull.: Fr.) Murrill. на жидких питательных средах различного состава. *Современное состояние и перспективы развития микробиологии и биотехнологии* : материалы Международной научной конференции, 1–2 июня 2006 г. Минск-Раков, 2006 б. С. 300–302.
2. Mishyn L., Gvozdkova T. Steroid compounds from the fungus *Laetiporus sulphureus* (Bull.: Fr) Murr.: recovery and quantitation. Матер. Междунар. науч. конф. «Современное состояние и перспективы развития микробиологии и биотехнологии», Минск, 26–28 мая 2004 г. Минск, 2004. С. 265–267.
3. Методы экспериментальной микологии / Дудка И. А.; Вассер С. П.; Элланская И. А. и др. Справочник. К.: Наук. думка, 1982. 561 с.

УДК 574:59

ЦИФРОВА ТРАСФОРМАЦІЯ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Н. М. Лялюк¹, О. Г. Яворська, Ю. А. Вашеняк

¹Інститут еволюційної екології НАН України

Удосконалення класичних методів польових ботанічних і зоологічних досліджень з використанням сучасних інформаційних технологій здійснюється у трьох основних напрямках: формування відкритих баз даних про біорізноманіття; геоботанічні дослідження зі зберіганням та аналізом зібраних даних у цифровому форматі; електронна картографія та використання аеро- й космознімків для дослідження біотопічного різноманіття. Відповідно при викладанні спеціальних дисциплін враховуються сучасні тенденції та коригуються навчальні програми та курси. Такий перехід візії та викладання класичних дисциплін має відбуватися паралельно у науковій та освітній діяльності. Вдалим прикладом реалізації подібного підходу є досвід викладання деяких дисциплін кафедри ботаніки та екології. Можна виділити низку напрямків впровадження новітніх досягнень сучасної ботанічної науки в освітній процес.

Практика виконання геоботанічних описів для домінантної класифікації не передбачала фіксування геопросторових даних, оскільки за декілька метрів, асоціації можуть змінюватись, і не важливо, де вона знаходиться, варто було вказувати лише орієнтовну географічну прив'язку. Так більшість геоботанічних описів, що зберігаються у Фітоценотеці Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, не містять геоданих, тому що зібрані переважно у радянський період. Згодом у пострадянський період вітчизняні геоботаніки почали переходити до флористичного підходу у описуванні асоціацій та почали звертати увагу на повний флористичний склад угруповань та їх чітку географічну прив'язку. Адже у розумінні Браун-Бланке асоціація не повинна бути прив'язана до конкретної місцевості, а може охоплювати досить великий регіон. Тому, перш ніж виділити нову асоціацію, потрібно зібрати якомога більший масив даних із різних куточків регіону, де може траплятись така асоціація, створити базу даних за допомогою Turboveg із обов'язковим зазначенням географічних координат та висоти над рівнем моря, а потім провести географічну стратифікацію за допомогою пакету програм Juice. За такого аналізу задається умовний квадрат із заданими параметрами (зі сторонами в декілька кілометрів), куди може потрапити

лише один опис, а всі інші відкидаються як не репрезентативні. Така географічна стратифікація не можлива без точних географічних координат, які є вихідним компонентом у географічній стратифікації геоботанічних описів. Такий метод можливий, коли ти працюєш уже з готовою базою даних, але на нашу думку, щоб уникнути зайвої роботи у польових умовах, такий підхід можна застосовувати також на етапі планування експедиційних виїздів та розподілу локалітетів, де плануються геоботанічні описи. Але, як показує практика, в аналізі певного типу рослинності важливо застосовувати якомога найповнішу базу даних як геоботанічних описів, виконаних іншими авторами у різні часи, так і власних описів, але обов'язковою умовою залучення таких описів до обробки є наявність конкретної географічної прив'язки. Описане поєднання методів класичної геоботаніки та цифровізації геоботанічних даних використовується у науковій роботі кафедри ботаніки та екології, а вивчення основних принципів роботи у програмному середовищі Turboveg і Juice передбачено робочою програмою навчальної дисципліни за вибором «Геоботаніка».

Збирання геопросторових даних про знахідки рослин впроваджено у навчальну практичну підготовку за спеціальностями 091 Біологія та 101 Екологія. Зокрема, запроваджено використання стандартизованих технологій збирання й обробки даних польових спостережень біорізноманіття, зокрема запровадження уніфікованих форм описів рослинного покриву і біотопів, для можливості зчитування даних (як людьми, так і автоматизовано). Фіксація геопросторових даних є обов'язковим елементом в уніфікованих формах збирання дослідницьких даних (етикетці гербарію, картках геоботанічних описів, картках описів біотопів). Здійснюється перехід до уніфікованого формату збирання геопросторових даних: десяткового градусу у датумі WGS84. Наступне удосконалення цих методів передбачає перехід на формати даних і словники Darwin Core. Крім того, у навчальну практику та при виконання курсових, бакалаврських та магістерських наукових робіт впроваджено використання методів фотофіксації знахідок видів рослин і тварин, біотопів, інших природних об'єктів з автоматичною одночасною фіксацією геопросторової прив'язки. Всі ці заходи сприяють формуванню відкритих баз даних про біорізноманіття, адже всі фіксовані геопросторові дані, та цифрові фото з геоприв'язкою можуть бути використані для створення загальних баз з біорізноманіття та використані широким колом вчених, практиків, природоохоронців, управлінців, учителів, громадських діячів-природоохоронців та активістів.

У напрямі просування відкритого доступу до природничої колекції Вінницького краєзнавчого музею, інших природничих колекцій для промоції відкритих даних про стан біорізноманіття Вінниччини працює творчий колектив з викладачів і здобувачів вищої освіти, які на даний час оцифрували 3282 гербарних зразки з фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею. Аналіз та дослідження гербарію Вінницького обласного краєзнавчого музею проводилися з використанням досвіду оцифрування Національного гербарію Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України та інших відомих гербарних колекцій.

Ще одним напрямком роботи на кафедрі є дослідження біотопічного різноманіття методами електронної картографії та використання аеро- й космознімків. Цей напрям досліджень є формою співпраці з місцевими територіальними громадами, громадськими організаціями, підприємствами різних форм власності для надання необхідної їм об'єктивної, науково підтвердженої інформації про особливості й стан збереження біологічного і ландшафтного різноманіття їх місцевості у цифровому форматі з необхідними геопросторовими прив'язками. Польові маршрутні дослідження біотопів проводяться з дотриманням загальних принципів картування оселищ у Європі, методики польового картування оселищ (за розробкою Расто Ласака, Ян Шеффера, Анни Куземко) та комбінуються з дистанційним дослідженням рослинного покриву за супутниковими й аерофотознімками.

У таких дослідженнях використовується програмне середовище Digitals, у якому створено спеціальний шаблон картування біотопів з набором шарів та умовних знаків. Аналіз поверхні досліджуваних ділянок виконується із застосуванням функції завантаження растрових зображень *Google Maps*, *Bing Maps*, Публічної кадастрової карти у різних масштабах та різних комбінаціях. Уточнення виділених ділянок проводяться в польових умовах з

підтвердженням, розбиванням однорідних ділянок на дрібніші або ж інтегруванням їх у більші ділянки. За необхідністю проведення фотозйомки обов'язково підключаються функції автоматичної фіксації геопросторових даних (геотегів). Особливістю проведених польових досліджень є те, що на маршрутах проводиться ретельна фіксація геопросторових даних, співставлення польових спостережень з наявними космознімками чи аерофотознімками. Новизна таких досліджень полягає у застосуванні для потреб дослідження біорізноманіття векторних карт і методів електронного картографування.

Наявний досвід широкої цифровізації ботанічних, ландшафтних, екологічних даних впроваджується у навчальний процес. Так, на кафедрі з 1999 року для бакалаврів спеціальності 101 Екологія була впроваджена як обов'язкова спеціальна дисципліна «Картографічні методи в екології», яка базувалась на традиційних картографічних методах. З посиленням можливостей цифрової обробки даних дистанційного супутникового зондування, ГІС тощо, у зміст дисципліни були впроваджені відповідні теми (теоретичного та практичного курсів). На сьогодні досвід дослідження біотопічного різноманіття методами електронної картографії та використання аеро- й космознімків втілений у навчальний процес кафедри ботаніки та екології в дисципліні «Електронна картографія та ГІС-моделювання». Таким чином відбулась еволюція класичної навчальної дисципліни до сучасного рівня науки, що дозволяє більш повно реалізувати задачу формування фахівця в ботаніці та екології.

УДК 616.995.132-053.2:616-08

АСКАРИДОЗ У ДІТЕЙ: КЛІНІКА, ПРОФІЛАКТИКА І ЛІКУВАННЯ

Т. І. Малова, І. В. Березовський

Аскаридоз називають антропонозним або пероральним геогельмінтозом, що характеризується у ранній міграційній фазі наявністю алергійного синдрому та ознак ураження органів дихання, а в пізній (кишковій) фазі – ураженням травного тракту [1, с. 136].

Аскаридоз є одним з найбільш поширених гельмінтозів людини в Україні і посідає друге місце серед паразитарних інвазій після ентеробіозу. Традиційно ентеробіоз, аскаридоз та трихоцефальоз реєструють як масові захворювання населення в Україні. Щорічно реєструють близько 65 тис. хворих на аскаридоз.

Джерелом інвазії *Ascaris lumbricoides* є хвора людина. Самі аскариди у зовнішньому середовищі жити не можуть, зате їх яйця зберігаються в землі довгий час. Тривалість їх життя складає один рік, а при сприятливих умовах вони можуть зберігатися до 12 років. Наприклад, якщо земля волога і має температуру + 24 градуси. Самки аскарид здатні відкладати приблизно 250 тисяч яєць за добу. При достатній кількості кисню, тепла, вологості вони починають дозрівати.

Аскариди від інших паразитів відрізняються тим, що вони можуть проникнути в організм лише при безпосередньому потраплянні в рот інфікованої пилу або землі, яка містить яйця гельмінтів. Великий ризик зараження недугою відбувається восени та влітку при вживанні немитих фруктів, овочів, зелені або через недотримання правил особистої гігієни після контакту з землею. Крім того, переносниками паразитів є комарі, мухи та інші комахи.

Зараження аскаридозом у дітей відбувається фекально-оральним шляхом. До недуги більше схильні жителі сільських районів під час сезонних робіт на городі. Проникнення паразитів в організм може статися: при грі в пісочниці або на прогулянці на дитячому майданчику, де малюк може брати брудні іграшки; після контакту з інфікованою ґрунтом або травою; через вживання некип'яченої води тощо.

Яйця паразитів перебувати у воді, ґрунті, тому до чинників ризику зараження аскаридозом можна віднести: паперові купюри, монети; немиті руки; шерсть домашніх тварин; забруднений взуття; громадський транспорт; пил; дверні ручки різних закладів; брудні іграшки.

У патогенезі аскаридозу виділяють 2 фази: рання (міграційна) та пізня (кишкова). Перша фаза зумовлена міграцією личинок, друга – паразитуванням гельмінтів у кишечнику та ускладненнями.

При малій інтенсивності інвазії міграційна фаза аскаридозу протікає безсимптомно. Інколи початок аскаридозу супроводжує нездужання, з'являється кашель – сухий або з незначною кількістю слизової мокрототи, рідше слизисто-гнійної. Мокрота інколи набуває помаранчевого забарвлення і має невеликі домішки крові, болі в грудях, задуха. У легенях можуть бути сухі і вологі хрипи. Температура тіла під час аскаридозу нормальна або субфебрильна, до 38 °С. Характерні зміни на шкірі: кропивниця, дрібні бульбашки із прозорим вмістом на кистях і стопах [2].

При інтенсивній інвазії – важка інтоксикація. Знижується маса тіла, діти стають примхливими, розсіяними, можливі епілептичні напади, менінгізм тощо.

Після проковтування дозрілих яєць аскарид у кишечнику виходять личинки, проникають у кровоносні судини і течією крові заносяться у печінку, потім у легені. Потреба в кисні для їхнього розвитку змушує личинок пробуравлювати легеневі капіляри, у результаті разом з кров'ю, що вилилась, вони потрапляють в альвеоли, а після розсмоктування утвореного в легеневій тканині кров'яного згустку – в бронхіоли і бронхи. Перебування личинок у легеневій тканині супроводжується утворенням нестійких інфільтратів, на фоні яких може розвиватися тяжка пневмонія. Потім з бронхів личинки потрапляють у ротову порожнину і знову у травний тракт. Тривалість міграційної фази – 8–15 днів [1, с. 136].

Під час кишкової фази у тонкому кишечнику відбувається дозрівання личинок до статевозрілих форм. Аскариди виділяють інгібітори трипсину і хемотрипсину, внаслідок чого погіршуються процеси всмоктування харчових речовин, білків, жирів. При аскаридозі розвивається функціональна недостатність піридоксину, знижується рівень ретинолу й аскорбінової кислоти, зменшується толерантність до лактази [3]. Порушується всмоктування, пристінкове травлення, може супроводжуватися нудотою, блюванням, діарейним синдромом (іноді закрепамми), зниженням апетиту, печією, здуттям живота, урчанням в кишечнику, біллю у животі у правій клубовій ділянці або біля пупка, дратівливістю, поганим сном, швидкою втомлюваністю тощо.

Процес розпізнавання ранньої стадії аскаридозу ґрунтується на клініко-епідеміологічних даних. Іноді гельмінти випадково можуть бути виявлені при рентгенографії грудної клітини, кишечника, хірургічних операціях, ендоскопії, які проводяться в гастроентерології. Діагностика аскаридозу у дітей проходить в кілька етапів: збір інформації про ознаки, які турбують малюка; клінічний аналіз крові (вказує на наявність лейкоцитозу); серологічний аналіз на аскаридоз у дітей, мікроскопічний мазок мокротиння (вказує на наявність личинок); рентгенографія (наявність еозинофілних інфільтратів); дослідження калу на яйця паразитів.

Лікування аскаридозу проводять протинематодозними препаратами широкого спектру дії. Курс лікування необхідно повторити через 2–3 тижні, оскільки не всі гельмінти могли загинути. З метою попередження посилення алергічних проявів обов'язковим є призначення десенсибілізуючих і антигістамінних препаратів, іноді – глюкокортикостероїдів. При анемізації призначаються препарати заліза. Антибіотики не ефективні.

У профілактиці аскаридозу велике значення має санітарний благоустрій населених місць. Попередження інвазії аскаридами досягається розвитком у дітей гігієнічних навичок, вживанням в їжу тільки ретельно вимитих фруктів і овочів, кип'яченої води.

Література

1. Аскаридоз і його наслідки в клінічній практиці / Матюха Л. Ф., Ткаченко В. І., Маяцька О. В., Баширова О. Г. *Семейная медицина*. 2013. № 4. С. 136–138.
2. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://phc.org.ua/news/na-askaridoz-chastishe-khvoriyut-lyudi-robota-yakikh-povyazana-iz-zemlerobstvom> (дата звернення: 25.04.2021).
3. Гельмінтози – як уникнути небезпеки? URL: <https://rpht.com.ua/ua/archive/2018/2%2847%29/pages-43-50/gelmintozi-yak-uniknuti-nebezpeki> (дата звернення: 25.04.2021).

УДК 612.172.4

РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМНО АПАРАТНОГО БЕЗПРОВІДНОГО КОМПЛЕКСУ ДЛЯ СИНХРОННОЇ РЕЄСТРАЦІЇ БІОЛОГІЧНИХ СИГНАЛІВ РІЗНОЇ МОДАЛЬНОСТІ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

А. М. Міщенко, Г. В. Тарадіна

Для оцінки різноманітних параметрів роботи серцево-судинної системи, в клініці та в фізіологічному експерименті, часто використовують неінвазійні непрямі методи. Так використовуючи сигнали електрокардіограми (ЕКГ), фотоплетизмограми (ФПГ), сейсмокардіограми (СКГ), гірокардіограми (ГКГ), фонокардіограми (ФКГ), можна оцінити пульс, рівень сатурації, артеріальний тиск, хвилинний об'єм крові, частоту дихання, здійснювати діагностику стану судин, оцінити зміни податливості артерій тощо. Причому оцінка деяких з параметрів вимагає синхронної реєстрації одразу декількох сигналів різної модальності, або сигналів однакової модальності на різних ділянках тіла.

З використанням низькобюджетних компонентів нами був розроблений та створений прототип безпроводного апаратного комплексу для синхронної реєстрації сигналів ЕКГ, ФПГ, СКГ та ГКГ. Для реєстрації ЕКГ використовувався чіп AD8232 (Analog Devices) та АЦП ADS1115 (Texas Instruments; 16 bit; 860 SPS; I2C). Для реєстрації сигналу ФПГ використовувався давач MAX30102 (Maxim Integrated; I2C). Сигнали СКГ та ГКГ реєструвались за допомогою давача MPU-9250 (InvenSense; 9-осьовий MEMS датчик руху, включає 3-х осьовий гіроскоп, 3-х осьовий акселерометр, 3-х осьового магнітометр; SPI). Кожен з сенсорних модулів підключався до окремого модуля мікроконтролера ESP8266. Програмне забезпечення, що було написане для кожного з модулів ESP8266, виконувало наступні функції: 1) обмін даними з сенсорним модулем, що підключений до мікроконтролера; 2) підключення до існуючої WiFi мережі; 3) обробка управляючих команд та відправка зареєстрованих даних через WebSocket з'єднання.

Різні модулі ESP8266 з підключеними до них давачами в загальному випадку здійснюють реєстрацію відповідних сигналів з різними частотами дискретизації. Часові мітки, що додаються до окремих відліків, визначаються відносно початкового моменту реєстрації, який для різних модулів ESP8266 не є однаковим. Для синхронізації часу сигналів, що вимірювались різними модулями ESP8266, використовувався синхронізуючий сигнал. Цей сигнал генерується з заданою періодичністю одним з реєструючих модулів ESP8266, що конфігурується як «головний». Решта модулів конфігуруються як «підпорядковані». Між модулями сигнал передається дротовим способом. Поява сигналу на цифрових входах «підпорядкованих» модулів генерує їх апаратні переривання, які дозволяють зафіксувати моменти локального часу, коли був отриманий сигнал. Ця інформація передається модулями разом з відліками сигналу та їх часових мітками і використовується в подальшому для синхронізації.

Для конфігурації окремих модулів, а також збору зареєстрованих даних були написані скрипти мовою Python. Ці скрипти також дозволяють здійснювати візуалізацію сигналів, що реєструються, в реальному часі (для стрімінгу та візуалізації використовувалась бібліотека Vokeh).

З використанням розробленого апаратного комплексу було зареєстровано сигнали ЕКГ, ФПГ, СКГ та ГКГ. Сигнал ФПГ реєструвався на пальці руки. Для реєстрації сигналів СКГ та ГКГ давач MPU-9250 був зафіксований у IV-му міжребер'ї по стернальній лінії, оскільки в цій ділянці вдавалося досягти найбільшого співвідношення коефіцієнту сигнал/шум. Осі X та Y акселерометра були вирівняні паралельно передньо-задньому та середньобічному напрямкам відповідно, тоді як вісь Z була спрямована в дорзвентральному напрямку. Z-компонент прискорення був найсильнішим і використовувався при подальшій обробці. Після попередньої обробки, на основі сигналів ЕКГ, ФПГ, СКГ були отримані значення часу надходження пульсової хвилі (pulse wave arrival time), час судинного проходження (vascular transit time) та період передвикиду (pre-ejection period), які використовують для оцінки артеріального тиску, жорсткості артерій.

УДК 617.741

ОСНОВНІ СИМПТОМИ КАТАРАКТИ ТА ЇЇ ПРОФІЛАКТИКА

Л. В. Наконечна, В. В. Панько

Анотація. Катаракта – це захворювання, під час якого спостерігається помутніння кришталика, який бере участь у фокусуванні променів світла на сітківку. Переважно, воно вражає людей старшого та похилого віку, однак існує і вроджена катаракта [1]. Здоровий кришталик абсолютно прозорий і еластичний, тому око добре бачить предмети, що знаходяться на віддаленій і близькій відстані. При катаракті біологічна «лінза» мутніє, а людина бачить нечіткі, розмиті зображення [2].

Катаракта є одним з найпоширеніших захворювань очей серед людей похилого віку. Кришталик людського ока – це «природна лінза» вона пропускає і заломлює світлові промені. Кришталик розташований усередині очного яблука між райдужкою і склоподібним тілом. В молодому віці кришталик людини прозорий, еластичний - може змінювати свою форму, майже миттєво «наводить фокус», за рахунок чого око бачить однаково добре і зблизька, і здалека. При катаракті відбувається часткове або повне помутніння кришталика, втрачається його прозорість і в око потрапляє лише невелика частина світлових променів, тому зір знижується, і людина бачить нечітко та розмито [4].

З роками хвороба прогресує, область помутніння збільшується і зір знижується. Якщо своєчасно не провести лікування, катаракта може привести до сліпоти. Катаракта зустрічається в будь-якому віці. Найчастіше зустрічається вікова (стареча) катаракта, яка розвивається у людей після 50 років [5].

Мета роботи – вивчити та проаналізувати причини виникнення катаракти та динаміка її поширення в місті Вінниця та за її межами.

Матеріал і методи- проведено вивчення й аналіз рівня захворюваності та характеру клінічних проявів катаракти у різних верств населення Вінницької області за останні (2016–2020 рр.) із застосуванням клінічних та статистичних методів дослідження.

Результати. Катаракта, як і глаукома, відноситься до вікових захворювань, її поява і розвиток зумовлено віковими змінами.

Враховуючи рівень захворюваності на катаракту з кожним роком число хворих зростає, катаракта перетнула межу 40–45 років [2]. За результатами досліджень виявлено

найбільше хворих у Вінницькому (75), Жмеринському (39), Козятинському (36) і Калинівському (55) районах.

Таблиця

Динаміка захворюваності на катаракту у Вінницькій області з 2016–2020 роки

Район	Разом	Чоловіки	Жінки
Чечельницький	15	6	9
Барський	31	14	17
Тиврівський	14	8	6
Мурованокурілівецький	19	8	11
Піщанський	9	4	5
Теплицький	17	7	10
Гайсинський	13	7	6
Тульчинський	21	9	12
Тростянецький	39	18	21
Чернівецький	12	5	7
Іллінецький	12	4	8
Хмільницький	23	10	13
Калинівський	55	25	30
Козятинський	36	16	20
Бершадський	22	8	14
Оратівський	19	9	10
Погребищенський	33	15	18
Ладижинський	19	8	11
Немирівський	23	10	13
Крижопільський	17	10	7
Могилів-Подільський	14	6	8
Липовецький	27	12	15
Томашпільський	21	8	13
Жмеринський	39	17	22
Вінницький	75	35	40
Літинський	33	15	18
Шаргородський	18	8	10
Ямпільський	14	6	8

Висновок. Захворюваність на катаракту серед різних статевовікових груп Вінницької області на останні роки має тенденцію до зростання, найчастіше хворіють особи жіночої статі. До 80-річного рубежу майже кожна людина страждає від зміни прозорості кришталика. Останні роки серед населення почастишали випадки хворих починаючи з віку 40–45 років, і чим старша вікова група, тим вище ймовірність хвороби [3].

Катаракта, досить часта патологія органу зору. З нею можна жити й можна повністю позбавитися від неї. Існуючий метод лікування не тільки позбавляє повністю від цієї проблеми, але і повертає якість життя, повертаючи працездатність [6].

Література

1. Безкоровайна І. М., Ряднова В. В., Воскресенська Л. К. Офтальмологія : навч. посіб. для студентів вищих медичних закладів III-IV рівнів акредитації ; МОЗ України, ЦМК, УМСА. Полтава : Дивосвіт, 2012. 247 с.
2. URL: <https://www.tarus.ua/uk/katarakta/>
3. Должич Г. И., Должич Р. Р. Офтальмология : пособ. для офтальмологов. Ростов н/Д : Феникс, 2008. 286 с.
4. URL: <https://sibacademia.ru/parts-of-the-eye-and-their-functions-optical-system-of-the-eye.html>
5. Офтальмологія / Под ред. С. Е. Аветісова, Е. А. Єгорова, Л. К. Мошетовой, В. В. Нероева, Х. П. Тахчиди. М.: ГЕОТАР-Медіа, 2011. URL: <http://www.rosmedlib.ru/book/ISBN9785970420133.html>
6. Жабоедов Г. Д., Сергієнка М. М. Очні хвороби : підруч. для студ. ВНМЗ III-IV рівнів / за ред. Г. Д. Жабоедова, Київ : Здоров'я, 1999. 310 с.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ КОРОСТИ НА ВІННИЧЧИНІ

В. В. Панько

Анотація. Короста – паразитарне контагіозне захворювання, збудником якого є коростяний кліщ, що має розміри від 0,25 до 0,4 мм [3]. Захворювання спричиняють запліднені самки, які проникають в роговий шар епідермісу та відкладають у ньому яйця. Живе збудник у зовнішньому середовищі до 15 діб. Гине лише при температурі вище 50°C та нижче –10°C. Захворюваність зростає восени та взимку. Інкубаційний період корости триває від 7 діб до 1,5–2 міс і залежить переважно від охайності людини та пори року [2–4]. Зараження відбувається під час прямого контакту – статеві зносини, спільна постіль, потискування рук та опосередковано – через білизну, м'які меблі, гроші [5]. Хворі скаржаться на поширену висипку і свербіж, що посилюються ввечері і вночі та в теплі [1]. Незважаючи на істотне покращення рівня життя й побутових умов населення на сучасному етапі, рівень захворюваності на коросту є достатньо високим, у тому числі серед соціально благополучних верств населення. Даний аспект можна пояснити як надмірним захопленням населення гігієнічними процедурами, що призводить до пересушування шкіри й зниження її захисних, бар'єрних функцій, чи розвитком у пацієнтів імунodefіцитних станів через наявність супутніх соматичних та інфекційних захворювань, зокрема ВІЛ-інфекції / СНІДу, так і атипovим клінічним перебігом корости на сучасному етапі, що стає причиною діагностичних помилок, несвоєчасного виявлення й лікування таких пацієнтів

та проведення протиепідемічних заходів [6, 7, 8].

Мета роботи – вивчити та проаналізувати рівень захворюваності та особливості поширення корости у жителів міського та сільського населення Вінницької області за останній період.

Матеріал і методи. Проведено вивчення й аналіз рівня захворюваності та характеру клінічних проявів корости у різних верств населення Вінницької області за останні (2018–2019 рр.) із застосуванням клінічних та статистичних методів дослідження.

Результати. Враховуючи рівень інфекційних та паразитарних хвороб шкіри і підшкірної клітковини захворюваність населення області на коросту продовжує рости, в 2019 році складало 22,8 на 100 тис. населення (в 2018 рік – 19,5). Показник активності виявлення хворих на коросту збільшився з 60,0 % в 2018 році до 64,5 % в 2019 році.

Таблиця

**Захворюваність на коросту серед сільського та міського населення
Вінницької області**

	Абс. число		На 100 тис. нас.		Питома вага %	
	2018 рік	2019 рік	2018 рік	2019 рік	2018 рік	2019 рік
Міське	102	104	12,6	12,9	33,1	29,0
Сільське	206	255	26,8	33,1	68,9	71,0

Встановлено, що показник захворюваності на коросту серед контингенту сільського населення Вінницької області за два роки збільшився в 1.23 раза, а серед міського населення – в 1,01 рази. Серед хворих на коросту на 100 тис. населення було виявлено більше випадків серед сільського населення як в 2018 так і в 2019 р. на 20 %. В багатьох осіб встановлено типові клінічні прояви дерматозу, а більш ніж у половини пацієнтів – атипovі форми корости: малосимптомна («доглянута» чи «лікована»), ускладнена (піодермією, алергічним дерматитом й екзематизацією) та постскабіозна лімфоплазія, що вказує на необхідність комплексного обстеження таких хворих з метою виявлення ймовірних факторів атипovого й обтяженого

клінічного перебігу дерматозу та планування щодо цих пацієнтів раціональних лікувально-профілактичних заходів. Питома вага випадків захворювань сільського населення складає 71 %, що вище від міського населення в 2,45 рази.

Висновок. Захворюваність на коросту серед різних верств населення Вінницької області за останні два роки має тенденцію до зростання, особливо серед мешканців сіл. Серед клінічних проявів корости в останні роки більшу частку становлять атипові форми дерматозу, що слід враховувати при обстеженні й лікуванні таких пацієнтів, а також при проведенні профілактичних та санітарно-просвітніх заходів серед населення.

Все це обґрунтовує актуальність вивчення сучасних особливостей клінічного перебігу корости з метою уникнення діагностичних помилок, своєчасного лікування таких хворих та проведення відповідних протиепідемічних та профілактичних заходів.

Література

1. Дашук А. М. Кожные болезни. Харків: ТОВ «ЕСТЕТ ПРІНТ», 2019. 140 с.
2. Дерматология, венерология. Учебник / [Степаненко В. И., Шупенко Н. М., Недобой П. Н. и др.]; Под ред. В. И. Степаненко. К. : КИМ, 2012. 904 с.
3. Дерев'янюк Л. А. Особливості клінічного перебігу та лікування корости у дітей. *Укр. журн. дерматол., венерол., косметол.* 2002. № 3. С. 64–65.
4. Задорожный Б. А., Петров Б. Р. Справочник по дермато венерологии. К.: Здоров'я, 1996. 476 с.
5. Коляденко В. Г., Федоренко А. Е. Современные особенности клинического течения, диагностики и терапии чесотки. *Провизор.* 2000. № 12. С. 40–41.
6. Скрипкин Ю. К. Кожные и венерические болезни. Руководство для врачей. М.: Медицина, 2002 год. Т. 1. С. 470. 576 с. ISBN 5-225-02856-х.
7. Шкірні та венеричні хвороби: підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. III-IV рівнів акредитації / Дудченко М. О., Коляденко В. Г., Бариляк І. Р. та ін.; за ред. М. О. Дудченка. Вид. 2-е стер. Вінниця : Нова кн., 2008. 239 с. іл. Бібліогр.: с. 235–239.
8. Dermatology / Bologna Jean L., Joseph L. Jorizzo, Julie V. Schaffer; 3rd ed. Philadelphia: Elsevier Saunders, 2012. 2776 p.
9. Habif Thomas P. Clinical Dermatology: A Color Guide to Diagnosis and Therapy. Sixth edition. St. Louis. Missouri: Elsevier, 2016. 1008 p.
10. Dermatology, Venereology. Textbook / [Stepanenko V. I., Shupenko M. M., Mikheiev O. G. et al.]; under edit. of V. I. Stepanenko. Kyiv.: KIM, 2013. 560 p.

УДК 613.5

ДИНАМІКА ЗАХВОРЮВАНOSTІ НА ТУБЕРКУЛЬОЗ ЗА ВІКОМ ТА СТАТТЮ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ

Т. А. Петровська, В. В. Панько

Анотація. Туберкульоз (Tuberculosis) – це інфекційне захворювання, збудником якого є мікобактерія туберкульозу, котре передається переважно повітряно-крапельним шляхом від хворої людини до здорової. Туберкульоз у більшості випадків переважно вражає легені, але захворювання може виникнути у будь-якому органі, наприклад, нирках, хребті, мозку, лімфатичних вузлах, кишечнику, шкірі, статевих органах тощо[1].

Туберкульозом заражаються при вдиханні повітря, в якому є збудник захворювання – мікобактерія туберкульозу. Її ще називають паличкою Коха, на честь науковця, який відкрив цей збудник у 1882 році. Цей мікроорганізм не схожий на інші мікроби [2]. Його унікальність, насамперед, полягає у тому, що він є стійким до навколишнього середовища.

Мікобактерія туберкульозу не боїться холоду і нетривалого впливу високих температур. Вона тривалий час зберігається у навколишньому середовищі: у пилу, ґрунті, снігу, льоді.

Відомі випадки, коли у єгипетських мумій, в яких були ознаки туберкульозу кісток, виділяли живу паличку Коха [3].

Мета дослідження. Зробити аналіз захворюваності туберкульозу населення на Вінниччині за віком та статтю.

Власні дослідження. При діагностуванні захворювання туберкульозу ми проводили аналіз мокротиння на наявність у ньому мікобактерій туберкульозу[4]. Цей аналіз складався з двох частин – визначення збудника захворювання за допомогою прямої мікроскопії мазка мокротиння і посіву мокротиння на спеціальні живильні середовища.

Аналіз мокротиння за допомогою мікроскопії дозволяє отримати результат за декілька годин. Посів мокротиння – це більш тривале дослідження. За допомогою сучасних методів результат доступний через 2–3 години, при звичайних методиках, які поки що в більшості випадків застосовуються в Україні, результат можна отримати за 4–10 тижнів [5].

Матеріал і методи. Проведено аналіз на кількість нових випадків туберкульозу легень з позитивним результатом мікроскопічного дослідження мокротиння за статтю та віком по Вінницькій області при населенні з 2018 по 2020 роки із застосуванням статистичних методів дослідження(в одиницях) (табл. 1).

Таблиця 1

Зведені результати обстежень на туберкульоз легень у 2018–2020 роки

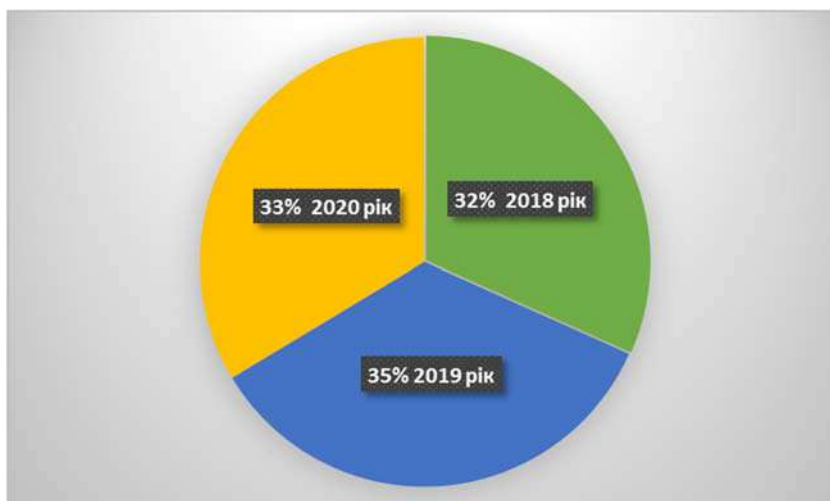
2020 рік																		
Вік, роки	0–4		5–14		15–24		25–34		35–44		45–54		55–64		65 і більше		Заг к-ть	
Стать	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
К-ть	0	0	0	1	5	2	22	5	35	6	18	6	21	3	8	5	213	56
2019 рік																		
Стать	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
К-ть	0	2	0	0	5	6	34	17	53	13	49	6	41	8	17	14	199	66
2018 рік																		
Стать	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
К-ть	0	0	0	1	6	8	44	9	60	11	56	2	34	1	13	24	105	28

Зареєстровані випадки туберкульозу Рис 1.

2018 рік – 826 випадків

2019 рік – 904 випадків

2020 рік – 876 випадків

Висновок. Мікобактерія туберкульозу є в організмі у багатьох, проте страждають туберкульозом всього 10–15 % з них. У решти ж виробляється до неї імунітет.

Найчастіше туберкульозом страждають у віці 25–34 і 35–44 років. За минулих 3 роки позитивним результатом мікроскопічного дослідження мокротиння чоловіків було 78 % жінок 22 %. Такі результати доводять що чоловіки хворіють на туберкульоз в 3,2 рази частіше за жінок і розвивається це захворювання у них набагато швидше.

Література

1. Шебанов Ф. В. Туберкулез. М.: Медицина, 1976. 464 с.
2. Васильев Н. А. Туберкулез : учебное пособие. М.: Медицина, 1986. 206 с.
3. Покровский В. И. Медицинская микробиология. М., 1999.
4. Федисенко Ю. І., Мельник В. М. Сучасні методи діагностики, лікування і профілактики туберкульозу. Київ: Здоров'я, 2002. 904 с.
5. Стандарти діагностики і лікування туберкульозу. Київ, 2004. 67 с. (Методичні рекомендації; Інститут фтизіатрії і пульмонології імені Ф. Г. Яновського).
6. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/tuberkuloz/statistika-z-tb/analitichno-statistichni-materiali-z-tb>

УДК 616.53002.25085.322:616.15

ВИВЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ІНФІКУВАННЯ ДЕМОДЕКОЗОМ НАСЕЛЕННЯ ВІННИЧЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗМЕНШЕННЯ ЙОГО ПОШИРЕННЯ

С. Ю. Чех, В. В. Панько

Анотація. На даний час відомо про велику кількість видів демодекозних кліщів, які паразитують у різних тварин. Люди також хворіють на демодекоз, який представлений двома видами кліщів – *D. folliculorum*, *D. Brevis*. Вони під впливом багатьох чинників активізуються і починають розмножуватися і, як наслідок, викликають дерматологічні захворювання [5].

Мета дослідження. Зробити аналіз захворюваності на демодекоз людини у місті Вінниця.

Власні дослідження. Раніше вважалося, що демодекоз вражає лише шкіру обличчя, очі, волосисту частину голови, зовнішнє вухо, але сьогодні вже є наукові повідомлення в яких стверджується, що кліщів виявляли у слюзах, слині та мокротинні.

Кліщ Демодекс (*Demodex*) або залозниця – належить до паразитичних акаріформних (*Acariformes*) кліщів порядку Тромбідіформні, родини *Demodicidae* [2].

Для кліщів характерний моноксений тип паразитування, тобто вони мешкають виключно на одному хазяїні – людині, а на інших, навіть близькоспоріднених тваринах приматах, не виживають, ні у природі, ні у штучних лабораторних умовах [3]. Демоциди мають черіоподібну форму тіла, вкриті хітиновою кутикулою. Їх тіло поділено на гнатосому (головний відділ), подосому (груди) та опістосому (черевний відділ) [4].

Кліщ демодекс на обличчі, лікування якого призначається строго лікарем-дерматологом на підставі результатів досліджень, усувається за допомогою комплексної терапії. Лікування включає використання препаратів місцевої та внутрішньої дії [6].

Методика. Діагностування захворювання на демодекоз ставиться при знаходженні кліщів у зіскобі ураженої шкіри, у секреті сально-волоссяних фолікулів, видалених волосин та віях [1]. Зіскоб проводять скальпелем або при витисканні вмісту фолікулу. Отриману речовину наносять на предметне скло у краплю 10 % розчину КОН, накривають покривним скельцем і роздивляються під мікроскопом. Результат вважається позитивним при знаходженні у препараті імаго залозниці, личинок, яєць чи пустих яєчних оболонок [7].

Дослідження щодо визначення поширеності демодекозу у людей молодого віку тривало 4 роки – з 2016 до 2019 р. Обстежувані різної вікової категорії: до 1 року, дошкільного віку (від 1 до 7 років), школярів (від 7 до 15 років) і молодь (від 15 до 25 років).

За результатами дослідження у 347 (31,3 %) із загальної кількості обстежених (1109 осіб) виявлено кліщі-демоциди.

Таблиця 1

Узагальнені дані щодо обстежених у 2016–2019 рр.

Рік	Загальна кількість обстежуваних (n = 1109)	Виявлено кліща	
		Абс. (n = 347)	%(31,3)
2016	212	55	26,0
2017	246	75	30,5
2018	337	101	30,0
2019	314	116	51,0

Дані щодо хворих із позитивним аналізом на наявність кліща *Demodex* за віком та статтю наведено в таблиці 2. Серед узятих на облік людей чоловічої статі було 133 (61,7 %), а жіночої – 214 (38,3 %).

Таблиця 2

Розподіл хворих на демодекоз за віком і статтю

Вік	♂ (чол.) n = 133		♀ (жін.) n = 214		Разом n = 347
	Абс.	%	Абс.	%	
0–1	5	3,8	7	3,3	12
1–7	8	6,0	10	4,7	18
7–15	44	33,1	77	40,0	121
15–25	76	57,1	120	56,0	196

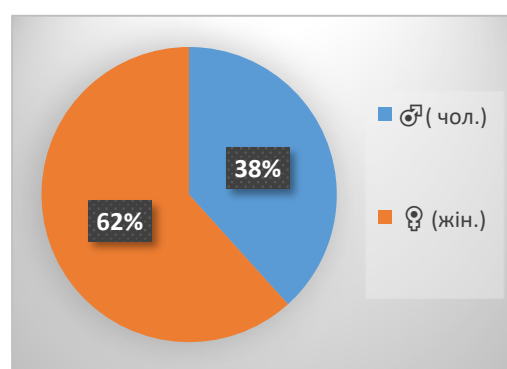
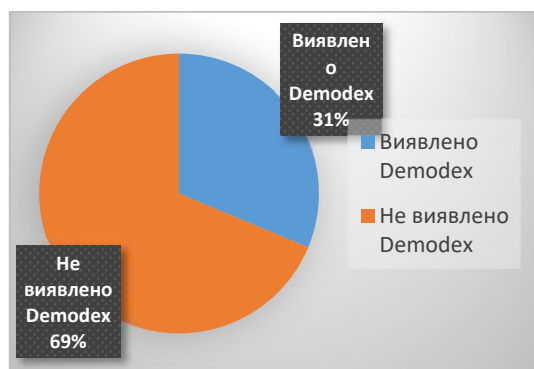

Рис. 1. Загальна кількість обстежуваних (ліворуч), розподіл за статтю (праворуч)

У результаті проведення дослідження, можна зробити наступних висновки: поширення демодекозу на сьогодні є актуальною проблемою. Адже, за результатами дослідження на Вінниччині у 347 (31,3 %) із загальної кількості обстежених (1109 осіб) виявлено кліщі-демоциди за чотири роки.

Розподіл хворих на демодекоз за віком і статтю вказує на те, що у більшості випадках хворіють люди жіночої статі, а стосовно вікової категорії чітко спостерігається превалювання кількості захворілих серед молоді від 15 до 25 років.

Література

1. Колеснікова В. С. Розробка складу та технології крему для лікування дерматологічних захворювань, ускладнених демодексом: дис.канд. фарм. наук. Харків, 2015. 172с.
2. Корж О. П., Лебедєва Н. І., Воронова Н. В., Горбань В. В. Основи паразитології. Суми, 2017. С. 190–191.
3. Козько В. М., Мясоедов В. В. Медична паразитологія з ентомологією. Київ, 2017. С. 273–276.
4. Основи медичної паразитології / Приходько О. Б., Попович А. П., Гейченко К. І., та ін. Еволюція. Біосфера. Запоріжжя, 2018. 96 с.
5. Собадишин Р. О., Бухальська С. Є. Медична біологія. Вінниця, 2009. С. 274–282
6. URL: <https://tmu.org.ua/31627/>
7. URL: <http://dashakosterina.wixsite.com/cosmetology/single-post/2016/08/22/>

СЕКЦІЯ «ХІМІЧНІ НАУКИ»

УДК 544.47:547-31/-39+606:628.3

БІОКАТАЛІТИЧНІ СИСТЕМИ ЗА УЧАСТІ ЛАККАЗИ *TRAMETES VERSICOLOR* ДЛЯ ПРОЦЕСІВ ДЕГРАДАЦІЇ ПОЛЛЮТАНТІВ

І. О. Гордєєва, О. О. Зосенко, Г. М. Старкова, О. В. Куц, О. М. Шендрік

Однією з глобальних проблем людства є очищення питної води від промислових та комунальних відходів. Збільшення чисельності населення на планеті призводить до збільшення потреб у виробництвах текстильної, фармакологічної, косметичної, харчової та целюлозно-паперової продукції. Всі ці промисловості використовують стійкі органічні поллютанти (СОП), такі як синтетичні барвники, гербіциди, пестициди, антибіотики та поверхнево-активні речовини та інші. Дані сполуки є стійкими до фотохімічної, хімічної та біохімічної деградації в стічних водоймах. Тому пошук нових систем для видалення СОП з стічних вод є вкрай актуальним завданням, особливо через пандемію COVID-19, що призводить до збільшення використання фармпрепаратів, у тому числі різних видів антибіотиків, які накопичуються у водоймах і є небезпечними для здоров'я людини.

Фермент лаккази, як представник оксидоредуктаз – «зелених каталізаторів», здатний окиснювати органічні сполуки за допомогою молекулярного кисню без утворення шкідливих побічних продуктів. Тому для процесу деградації стічних вод від СОП нами було обрано лакказу *Trametes versicolor* (*T. versicolor*), яка має широку субстратну специфічність, високу термостабільність та високий редокс-потенціал (E°) ($T1\ Cu\ E^{\circ} \sim 800\ V$). Для підвищення ефективності каталітичної дії ферменту при окисненні СОП з високим окисно-відновним потенціалом, використовували медіатори, такі як стабільні нітроксильні радикали, а також гідроксиламіни та оксими, що мають в своєму складі NOH-фрагмент. Останні під впливом лаккази утворюють активні *N*-оксильні радикали, які окиснюють СОП в неферментативному циклі.

З метою визначення найбільш ефективних *N*-оксильних медіаторів для біокаталітичних систем нами були досліджені сполуки (рис. 1): 1-гідроксибензотріазол (1-HBT), віолурова кислота (VA), а також стабільний нітроксильний радикал 2,2',6,6'-тетраметилпіперидил-1-оксил (ТЕМПО). Досліджували медіатори в процесах оксидативної деградації синтетичних барвників: індигокарміну (ІС) та метиленового оранжевого (МО), а також при дослідженні антибіотиків тетрациклінового ряду – тетрацикліну (ТС) і окситетрацикліну (ОТС).

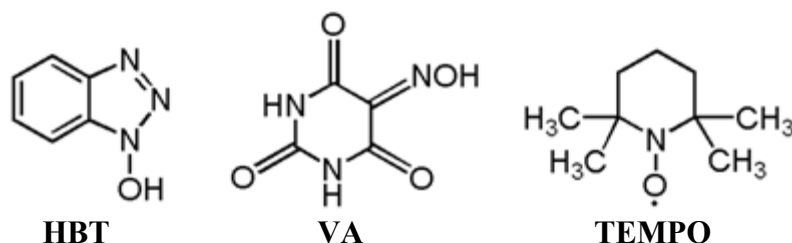

Рис. 1. Структури досліджених редокс-медіаторів лаккази

Деколоризацію барвників і оксидативну деградацію антибіотиків контролювали на спектрофотометрі Analytic Jena SPECORD 50 з термостатуванням ($\pm 0,1^{\circ}C$). Для оптимізації процесів вивчали вплив температури, pH середовища та концентрації складових каталітичної

системи. В умовах експерименту лакказою *T. versicolor* субстрати не окислюються, але в присутності медіаторів процес деградації протікає повністю. Було встановлено, що значення рН в значній мірі залежать від природи медіатору і субстрату і для досліджуваних систем лежать в області 4.0-6.0.

Детально досліджено кінетику процесу окиснення барвників і антибіотиків в присутності лакказо-медіаторної системи (ЛМС). У всіх випадках залежність початкових швидкостей ферментативного окиснення субстратів від концентрації медіатору добре описується класичним рівнянням Міхаеліса-Ментен. Визначено кінетичні параметри: константу Міхаеліса K_m та максимальну швидкість V_{max} , які наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Кінетичні параметри: K_m , V_{max}

	1-НВТ		VA		ТЕМПО	
	ІС	ТС	ІС	ТС	ІС	ТС
K_m , ммоль/л	0.8	2.7	1.1	1.7	0.39	0.16
V_{max} , ммоль/(л×с)	30	18	49	44	79	5.8

Кінетичні значення є типовими для ферментативних реакцій. Можна стверджувати, що всі досліджені медіатори є субстратами лаккази *T. versicolor* [1]. Порівнюючи ці дані можемо відзначити, що для процесу деколоризації ІС ЛМС найкраще себе проявив медіатор ТЕМПО, а при деструкції ТС спостерігалася найбільша швидкість при використанні медіатора VA.

Література

1. Comparison of N-hydroxy compounds as mediators in laccase-catalysed decolorization of indigo carmine / O. V. Kushch, I. O. Hordieieva, O. O. Zosenko, A. N. Shendrik. *ChemistrySelect*. 2019. № 4. P. 3905–3913.

УДК 615.324

**ВИЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ АНТИОКСИДАНТНОЇ АКТИВНОСТІ
ПРОПОЛІСІВ З РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

І. О. Гордєєва, О. О. Зосенко, Г. М. Старкова, О. В. Куц, О. М. Шендрік

Поліфеноли широко розповсюджені у природі і містяться у великій кількості у фруктах, овочах, листях чаю та продуктах бджільництва: медові, прополісі. До природних поліфенолів відносяться флавоноїди і полігідроксикислоти, а також утворені на їх основі таніни та лігніни. Інтерес до вивчення цих сполук викликаний їхньою здатністю знижувати ризик розвитку атеросклерозу, онкологічних і серцево-судинних захворювань. Подібні властивості пояснюються антиоксидантною активністю поліфенолів *via* механізм інгібування процесів радикально-ланцюгового окислення біомолекул під дією активних форм Оксигену.

Процес перекисного окиснення ліпідів (ПОЛ) може бути інгібований природними антиоксидантами, які у великій кількості знаходяться у прополісі. Через широку різноманітність сполук, що входять до складу прополісу, доцільно визначати загальну антиоксидантну активність (ЗАА). У даній роботі оцінювали ЗАА зразків прополісу з різних регіонів України - Донеччини, Вінниччини та Івано-Франківщини (зразок 1, 2 і 3 відповідно) за інтенсивністю гальмування накопичення малонового діальдегіду (МДА). ЗАА оцінювали, використовуючи стандартну методику окиснення Твін-80 до МДА киснем повітря у присутності однакових кількостей досліджуваних речовин.

Для визначення ЗАА, до лляної олії додавали ініціатор пероксид бензоїлу (для прискорення процесу ПОЛ) і однакові наважки прополісу або жиророзчинних вітамінів А або Е. Отримані суміші інкубували протягом 7 діб за температури 40 °С, після чого відбирали аліквоти і проводили дослідження ЗАА шляхом визначення кількості МДА, що утворюється у процесі ПОЛ з Твін-80. Було встановлено, що додавання прополісу з Донеччини знижує вміст МДА на 45,3%, з Вінниччини – на 62,0 %, Івано-Франківщини – на 67,6 %.

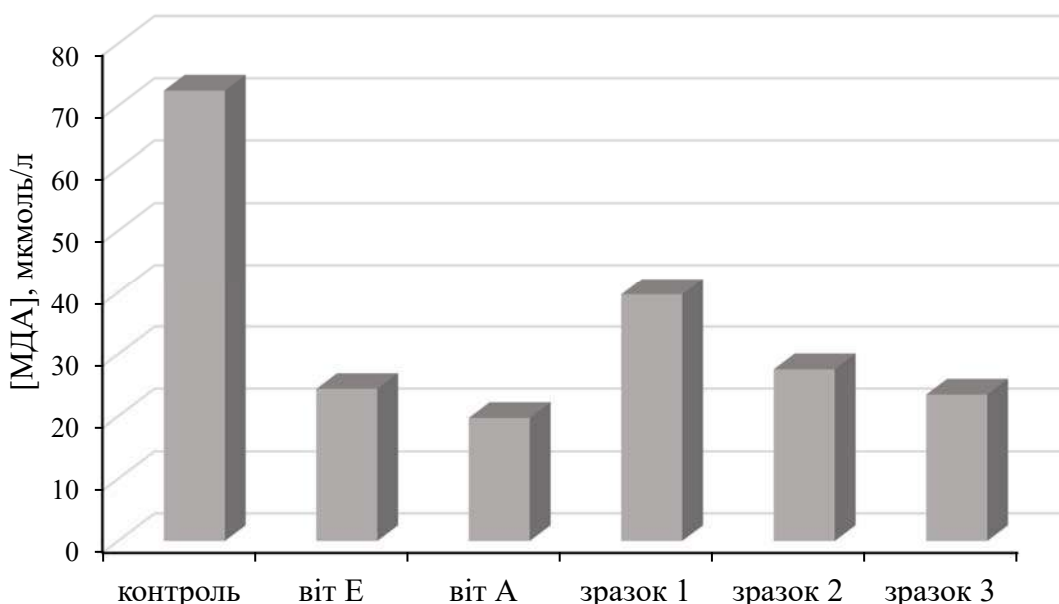

Рис. 1 Кількість МДА при додаванні 1 мг/мл прополісу або вітамінів до лляної олії через 7 діб інкубування реакційної суміші.

УДК 544.478.41, 547.639.9, 661.961.61

RESEARCH OF DEHYDROGENATION PROCESS OF H₁₈-DIBENZYL TOLUENE AS A LIQUID ORGANIC HYDROGEN CARRIER

U. I. Ziubrytska, O. M. Kordysh, G. M. Rozantsev

According to numerous analytical forecasts, hydrogen is one of the main elements in the future of renewable energy and the low-carbon world economy in general. Efficient production, storage and transportation of hydrogen to consumers is urgent for penetration into energy systems. Among the existing technologies of hydrogen transportation, at this stage of market development, good technical and economic indicators are demonstrated by liquid organic hydrogen carrier (LOHC) technology. This technology allows short-term and medium-term balancing of the energy network and move relatively large amounts of hydrogen over medium distances.

One of the most promising liquid organic hydrogen carriers is dibenzyltoluene (DBT). 1 mol of DBT can be hydrogenated with 9 moles of hydrogen to form di(cyclohexylmethyl)-methylcyclohexane or H₁₈-DBT, which corresponds to a theoretical hydrogen capacity of 6.2 wt %.

The temperature, pressure and nature of the catalyst significantly affect the process of dehydrogenation of H₁₈-DBT. Dehydrogenation of H₁₈-DBT occurs on the surface of platinum

group metal catalyst supported on γ -Al₂O₃ or a carbon matrix at a temperature of more than 260 °C and a pressure near atmospheric. The dehydrogenation process becomes thermodynamically advantageous when the temperature in the H₁₈-DBT catalyst system rises to values above 260 °C in an inert atmosphere. The process is highly endothermic, so with increasing temperature reaction rate intensifies. The studies were conducted in the temperature range 260...330 °C.

The degree of dehydrogenation was determined by analysis of samples from the gas or liquid phase. Samples of Pt-based catalysts supported on γ -Al₂O₃ or a carbon matrix with a mass content of 1, 5, 10 wt % Pt were investigated. The influence of Pt content and nature of the carrier on the kinetics and degree of reaction is shown. The ratio of platinum to H₁₈-DBT was 0.15 mol%. The highest degree of conversion of the starting material showed samples of 5% Pt on γ -Al₂O₃ and 1 % Pt/C: 80 % and 90 %, respectively. The optimum process temperature is empirically determined 310°C.

To confirm the results, chromato-mass spectroscopic analysis of substances isolated during the dehydrogenation process of H₁₈-DBT was performed using 5 % Pt/ γ -Al₂O₃, which identified DBT, without noticeable impurities.

УДК 544.47+542.943

ОКИСЛЮВАЛЬНА ДЕКОЛОРИЗАЦІЯ БАРВНИКА ХРОМОВОГО ТЕМНО-СИНЬОГО РЕАКТИВОМ ФЕНТОНА В ПРИСУТНОСТІ ПОЛІОКСОМЕТАЛАТІВ ІЗ АНІОНОМ ЗІ СТРУКТУРОЮ ПІКОКА-УІКЛІ

О. О. Іващук, С. В. Жильцова, Й. О. Онейда, О. Ю. Марійчак, С. В. Радіо

Система Фентона, що являє собою комбінацію пероксиду водню з іоном заліза(II), використовується як реагент для очищення стічних вод від екополютантів, ініціатор полімеризаційних процесів, а також як модельна система для вивчення процесів, що відбуваються в організмі людини в умовах оксидативного стресу за участю реакцієздатних оксигенвмісних частинок. Регулювати ефективність цього реактиву можна шляхом додавання сполук, які мають каталітичну (аскорбінова кислота, фруктоза, цистеїн) або інгібувальну дію (хелатуючі сполуки, іони деяких металів). Відомо, що поліоксометалати (ПОМ) можуть використовуватися як каталізатори в процесах окислення органічних сполук. Найбільш дослідженими серед розмаїття ПОМ, які застосовуються в реакціях каталітичного окислення, є поліаніони зі структурами Кеггіна, Андерсона і Веллса–Доусона. Водночас, майже не дослідженими в оксидативних процесах, в тому числі в комбінації з системою Фентона, лишаються ПОМ із аніоном зі структурою Пікока–Уіклі. Тому метою даної роботи було вивчення впливу ПОМ загальної формули Na₉[X(W₅O₁₈)₂]·35H₂O (X³⁺ = Y³⁺, Tm³⁺, Nd³⁺, Yb³⁺) на процес окислювальної деколоризації реактивом Фентона азобарвника хромового темно-синього (CAS 1058-92-0).

Кінетичні вимірювання проводили спектрофотометричним методом на однопроменевому спектрофотометрі SPECOL 1500 (Analytik Jena, Німеччина) при довжині хвилі 532 нм у скляній кюветі з товщиною шару 1 см за температури 21±2 °C. рН системи підтримували на рівні 3,0 шляхом додавання розчину сульфатної кислоти. Співвідношення [H₂O₂]₀ : [Fe²⁺]₀ становило 2 : 1. Кінетичні криві окислювального знебарвлення субстрату наведено на рисунку 1.

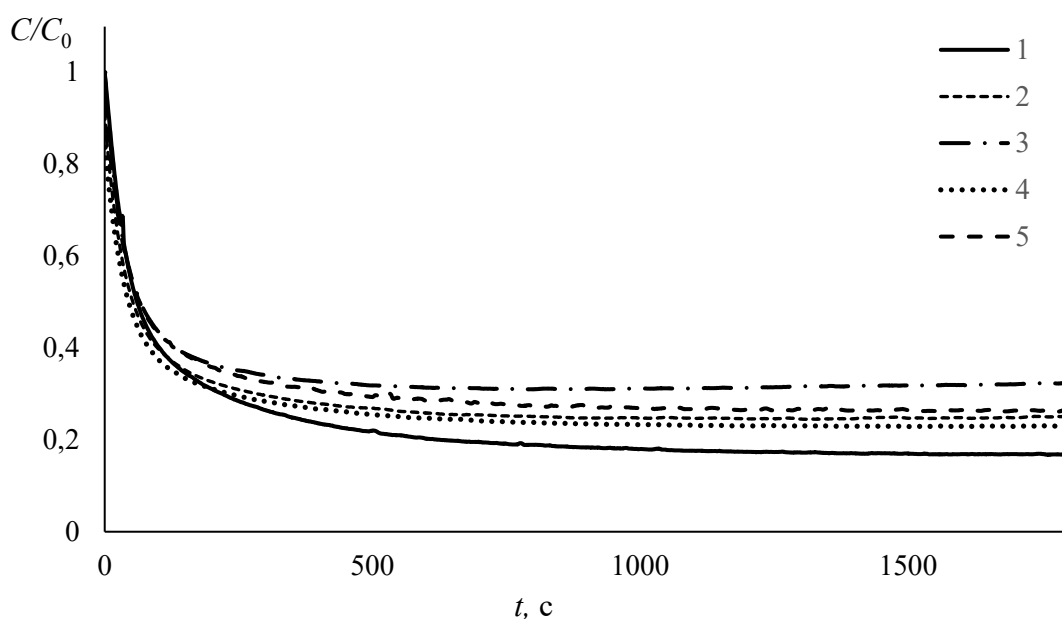

Рис. 1. Кінетичні криві окислювального знебарвлення ХТС реактивом Фентона (1) в присутності $\text{Na}_9[\text{X}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 35\text{H}_2\text{O}$ (2–5), $\text{X} = \text{Tm}^{3+}$ (2), Nd^{3+} (3), Yb^{3+} (4), Y^{3+} (5). $[\text{ХТС}]_0 = 7 \cdot 10^{-5} \text{ М}$, $[\text{Fe}^{2+}]_0 = 2 \cdot 10^{-4} \text{ М}$, $[\text{H}_2\text{O}_2]_0 = 4 \cdot 10^{-4} \text{ М}$, $[\text{ПОМ}]_0 = 1 \cdot 10^{-5} \text{ М}$, $\text{pH} = 3,0$

З отриманих даних видно, що всі досліджені ПОМ проявляють уповільнюючу дію на процес окислення ХТС реактивом Фентона. Розрахунок конверсій субстрату в різні моменти часу наведено в таблиці 1. Якщо на початковому етапі процесу вплив ПОМ не такий виражений (конверсії за перші 2 хв від початку реакції відрізняються несуттєво і становлять ~60 %), то через 10 хв значення відмінності ступеня знебарвлення субстрату є більш істотними. Так, для системи без додавання солей S_{10} становить 80 %, решта систем має значення від 69 до 75 %. Через 20 хв від початку реакції спостерігається уповільнення, і подальшої зміни концентрації барвника практично не відбувається.

Таблиця

Значення конверсій субстрату (S , %) у різні моменти часу (хв) в процесі знебарвлення ХТС реактивом Фентона в присутності $\text{Na}_9[\text{X}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot 35\text{H}_2\text{O}$ ($\text{X} = \text{Tm}^{3+}$, Nd^{3+} , Yb^{3+} , Y^{3+} . $[\text{ХТС}]_0 = 7 \cdot 10^{-5} \text{ М}$, $[\text{Fe}^{2+}]_0 = 2 \cdot 10^{-4} \text{ М}$, $[\text{H}_2\text{O}_2]_0 = 4 \cdot 10^{-4} \text{ М}$, $[\text{ПОМ}]_0 = 1 \cdot 10^{-5} \text{ М}$, $\text{pH} = 3,0$

X	S , %				
	S_2	S_5	S_{10}	S_{20}	S_{30}
—	62	74	80	83	83
Tm^{3+}	62	70	74	75	75
Nd^{3+}	59	66	69	69	68
Yb^{3+}	64	72	75	77	77
Y^{3+}	59	67	71	73	74

Варто відзначити, що спостережувані відмінності дії поліоксометалатів з різними гетероатомами на досліджуваний процес за використаної концентрації ПОМ у системі є незначними, і виявити закономірності впливу природи гетероатома та/або параметрів структури поліаніону наразі не виявляється можливим. В цілому можна припустити, що уповільнююча дія поліаніонів зі структурою Пікока–Уіклі на процес знебарвлення ХТС системою Фентона може бути пов'язана з тим, що гетероатом не повністю екранований лігандами $[\text{W}_5\text{O}_{18}]^{6-}$, і, відповідно, може бути доступним для взаємодії з іонами Fe^{2+} , а також радикалами, що утворюються при взаємодії H_2O_2 з Fe^{2+} , інакше впливаючи на перебіг процесів порівняно з класичною системою Фентона.

МІКРОБІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ БЕЗПЕЧНОСТІ М'ЯСНИХ ПРОДУКТІВ В УМОВАХ ВИРОБНИЦТВА

А. А. Кісіленко, Ю. О. Лесишина

Як відомо, бактеріальні токсини забруднюють харчові продукти і є причиною виникнення гострих харчових інтоксикацій. Найбільш сприятливими для росту і розвитку хвороботворних бактерій є сире молоко, м'ясо і продукти його переробки. Мікроорганізми можуть обсіменяти органи тварин прижиттєво, наприклад, у разі їх захворювання або при травмах, а також при недотриманні санітарно-епідеміологічних умов одержання харчової продукції на різних етапах її заготовлення, переробки, транспортування і зберігання. Тому мікробіологічний аналіз є одним з основних показників безпечності молочної і м'ясної продукції як в умовах виробництва, так і на стадії її реалізації.

Гігієнічні нормативи за мікробіологічними показниками безпечності м'ясної продукції включають такі основні групи мікроорганізмів:

- санітарно-показові, до яких належать: кількість мезофільних аеробних і факультативно-анаеробних мікроорганізмів (КМАФАнМ), бактерії групи кишкових паличок – БГКП (коліформи), бактерії родини *Enterobacteriaceae*, ентерококи;
- умовно-патогенні мікроорганізми: *Escherichia coli*, *Staphylococcus aureus*, бактерії роду *Proteus*, *Bacillus cereus* і сульфітредукуючі клостридії, *Vibrio parahaemolyticus*;
- патогенні мікроорганізми, у тому числі бактерії роду *Salmonella* та *Listeria monocytogenes*;
- бактерії роду *Yersinia* та інші патогенні мікроорганізми згідно з епідеміологічною ситуацією в регіоні виробництва;
- мікроорганізми, що свідчать про псування продуктів, – дріжджі і плісняві гриби, молочнокислі бактерії тощо.

Мета даної роботи полягала в опрацюванні методики дослідження основних мікробіологічних показників безпечності м'яса птиці (курятини) в умовах виробничої лабораторії (Вінницька обл.), а саме: здійсненні відбору точкової і середньої проби різними способами; підготовки проби для посіву; приготування поживних середовищ; виявлення і підрахунок мікроорганізмів.

Матеріалом для дослідження були охолоджені зразки тушок і філе, стегон і крил курчат бройлера; субпродукти курчати бройлера (печінка, серце, шлунок) вітчизняного виробництва.

Мікробіологічні дослідження проводили відповідно вимог діючої нормативної документації з дотриманням асептичних умов із застосуванням стерильних інструментів, посуду і матеріалів, не допускаючи мікробного обсіменіння із зовнішніх об'єктів при посівах на загальноприйняті і спеціальні поживні середовища.

Нормування мікробіологічних показників здійснювали для більшості груп мікроорганізмів за альтернативним принципом, нормуючи масу продукту, в якій не допускаються БГКП, більшість умовно-патогенних мікроорганізмів, а також патогенні мікроорганізми, у тому числі роду *Salmonella* та *Listeria monocytogenes*. В окремих випадках норматив відображали кількістю колонієутворюючих одиниць в 1 г (мл) продукту (КУО/г, мл).

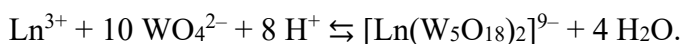
Результати дослідження дають важливу інформацію не тільки про якість і безпечність м'ясної продукції, але й про належність умов її виробництва і дотримання необхідних режимів зберігання, а також про епідеміологічний стан регіонів, де вирощували птицю.

КООРДИНАЦІЙНІ СПОЛУКИ ЛАНТАНІДІВ ІЗ НАСИЧЕНИМИ ТА ЛАКУНАРНИМИ ІЗОПОЛІВОЛЬФРАМАТ-АНІОНАМИ

О. Ю. Марійчак, Г. М. Розанцев, С. В. Радіо

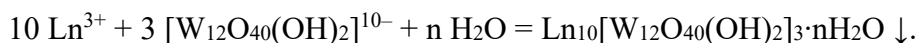
Розроблено умови утворення Ln(III) -вмісних поліоксовольфраматів у підкислених до різної кислотності $Z = \nu(\text{H}^+)/\nu(\text{WO}_4^{2-}) = 0.80, 1.17, 1.29, 1.36$ та 1.50 розчинах системи $\text{Na}_2\text{WO}_4 - \text{HNO}_3 - \text{Ln}(\text{NO}_3)_3 - \text{H}_2\text{O}$.

Синтез солей $\text{Na}_9[\text{Ln}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2] \cdot n\text{H}_2\text{O}$ ($\text{Ln}^{3+} = \text{Y, La, Ce, Pr, Nd, Sm, Eu, Gd, Tb, Dy, Ho, Er, Tm, Yb, Lu}$) проведено з розчинів натрію вольфрамату за $Z = 0.80$, створення якої відповідає утворенню в розчині декавольфрамолантанідат(III)-аніону зі структурою Пікока-Уіклі $[\text{Ln}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2]^{9-}$:

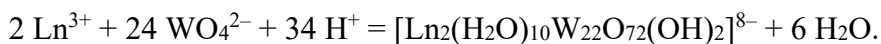
Солі з аніоном $[\text{Ln}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2]^{9-}$ отримували з водних і з водно-органічних розчинів. Для виділення солей з водно-органічного середовища до розчинів додавали пропан-2-он, ДМСО, ДМФА, ацетонітрил або етанол до 50 об. %. Характеризацію виділених солей проведено методами хімічного аналізу, ІЧ-і КР-спектроскопії, ДТА, СЕМ, РФА та РСА.

Встановлено, що для отримання солей лантанідів із аніоном паравольфрамата Б $\text{Ln}_{10}[\text{W}_{12}\text{O}_{40}(\text{OH})_2]_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$ ($\text{Ln}^{3+} = \text{Ce}^{3+}, \text{Sm}^{3+}, \text{Dy}^{3+}, \text{Ho}^{3+}$) раціональним є використання обмінної взаємодії з попередньо отриманим натрію паравольфраматом Б, $\text{Na}_{10}[\text{W}_{12}\text{O}_{40}(\text{OH})_2] \cdot 27\text{H}_2\text{O}$:

При цьому синтез варто проводити з додаванням надлишку Ln^{3+} — $\text{Ln}^{3+} : [\text{W}_{12}\text{O}_{40}(\text{OH})_2]^{10-} = 15:3$. Паравольфрамат Б-аніон при цьому лишається насиченим, а не перетворюється в лакунарне похідне, ймовірним поясненням чого може бути його будова, яка складається з двох типів фрагментів W_3O_{13} (тригональні) та W_3O_{14} (ланцюгові) й має розгалужену поверхню, порівняно з іншими насиченими аніонами (Ліндквіста $[\text{W}_6\text{O}_{19}]^{2-}$, Кеггіна $[\text{W}_{12}\text{O}_{38}(\text{OH})_2]^{6-}$). Характеризацію виділених солей проведено методами хімічного аналізу, ІЧ-спектроскопії, ДТА, СЕМ.

Запропоновано методику синтезу кристалічних поліоксовольфраматів $\text{Na}_2\text{Ln}_2[\text{Ln}_2(\text{H}_2\text{O})_{10}\text{W}_{22}\text{O}_{72}(\text{OH})_2] \cdot n\text{H}_2\text{O}$ ($\text{Ln}^{3+} = \text{Ce, Dy, Ho}$; $n = 34-46$), в яких іони Ln^{3+} додатково стабілізують два лакунарних фрагменти зі структурою Кеггіна, котрі з'єднані двома термінальними атомами Оксигену. Синтез таких солей проводиться за допомогою реакції самозбирання з підкислених до $Z = 1.363$ водних розчинів $\text{Ln}(\text{NO}_3)_3 - \text{Na}_2\text{WO}_4 - \text{HNO}_3 - \text{H}_2\text{O}$ за стехіометричного відношення реагентів із виходом $>12\%$:

Характеризацію виділених солей проведено методами хімічного аналізу та ІЧ-спектроскопії.

Проведено аналіз довжин зв'язків $\text{Ln}-\text{O}_b(\text{W})$, $\text{W}-\text{O}_b-(\text{Ln})$, $\text{W}=\text{O}_t$ та міжатомних відстаней $\text{O}\dots\text{O}$ і $\text{Ln}\dots\text{O}_c$ в аніонах зі структурою Пікока-Уіклі $[\text{Ln}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2]^{9-}$ та в лакунарних аніонах зі структурою Кеггіна $[\text{Ln}(\alpha\text{-PW}_{11}\text{O}_{39})_2]^{11-}$ і метавольфрамат-аніоні $[\text{Ln}_2(\text{H}_2\text{O})_{10}\text{W}_{22}\text{O}_{71}(\text{OH})_2]^{8-}$. Виявлено лінійну залежність середніх значень міжатомних відстаней $\text{O}\dots\text{O}$ і довжин зв'язків $\text{Ln}-\text{O}_b(\text{W})$ в координаційних поліедрах LnO_8 в ряду $\text{La}-\text{Lu}$ від заряду ядра Ln^{3+} , що корелює з лінійним зменшенням кристалічного радіусу Ln^{3+} . Залежність міжатомних відстаней $\text{Ln}\dots\text{O}_c$, довжин зв'язків $\text{W}=\text{O}_t$, $\text{W}-\text{O}_b-(\text{Ln})$ в аніоні $[\text{Ln}(\text{W}_5\text{O}_{18})_2]^{9-}$ та $\text{Ln}-\text{O}_b(\text{W})$ для солей із аніоном $[\text{Ln}_2(\text{H}_2\text{O})_{10}\text{W}_{22}\text{O}_{71}(\text{OH})_2]^{8-}$ не має однозначної кореляції з величиною заряду ядра Ln^{3+} .

Роботу виконано за підтримки Міністерства освіти і науки України (НДР 0119U100025).

ГЕЛЬ-ЕФЕКТ У КОПОЛІМЕРИЗАЦІЇ ФТОРАКРИЛАТІВ ІЗ МЕТИЛМЕТАКРИЛАТОМ

В. І. Мельниченко

Кінетику кополімеризації фторованих мономерів з метилметакрилатом до глибоких стадій при 65 °С досліджували гравіметричним методом. Отримані експериментальні дані представлені у вигляді інтегральних кривих накопичення полімеру в часі, а також у вигляді диференціальних кривих зміни швидкості процесу кополімеризації від конверсії мономерів (рис. 1). Для усіх систем характерний S- подібний хід зміни конверсії від часу. При цьому на початкових стадіях спостерігаються лінійні ділянки, після 10–20 % конверсії швидкість кополімеризації зростає (автоприскорення), потім на завершальних стадіях знижується.

Аналізуючи отримані дані слід зазначити, що незалежно від глибини конверсії, природи і кількості фторованого мономера, швидкість полімеризації метилметакрилату завжди вища за швидкість його кополімеризації з фторованими мономерами. Збільшення кількості фторованого мономера у початковій реакційній суміші, а також довжини алкільного радикалу в акрилаті приводить до зниження швидкості утворення полімеру на всіх стадіях синтезу. Чим більша кількість фтору у молекулі мономера, тим при меншій конверсії починається автоприскорення реакції, а максимальна швидкість досягається на більш глибоких стадіях.

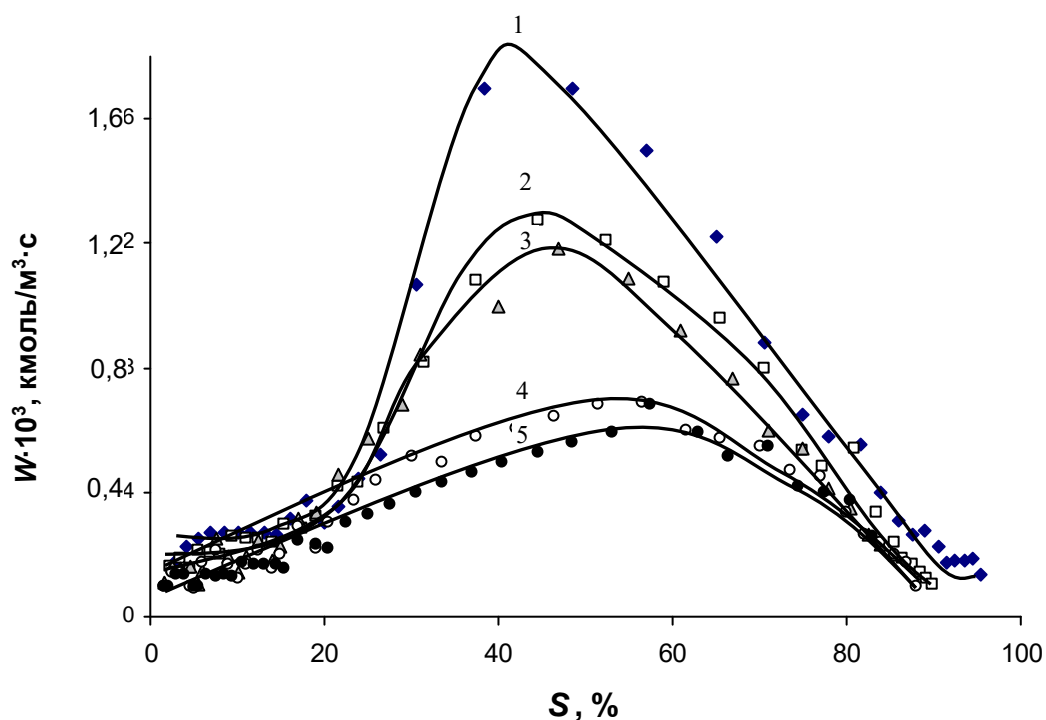

Рис. 1. Залежність швидкості полімеризації ММА (1) і його кополімеризації із 1,1,3-тригідроперфторпропилметакрилатом (2, 3), 1,1,5-тригідроперфторамілметакрилатом (4), ди-(2,2,3,3,4,4,5,5-октафтораміл)фумаратом (5) від ступеня перетворення. $T = 65\text{ }^{\circ}\text{C}$, $[\text{лаурилпероксид}] = 0,05\text{ \% моль}$. Концентрація метилметакрилату, \% моль : 1 – 100; 2, 5 – 83,3; 3, 4 – 66,7

Особливості кополімеризації у досліджуваних системах пояснюються утворенням гомо- і гетероасоціатів як між молекулами мономерів, так і з участю елементарних ланок макромолекул. Наявність водневих зв'язків між компонентами обумовлює не тільки особливості процесу, але склад і фізико-хімічні властивості кополімеру.

ОДЕРЖАННЯ ЕКОЛОГІЧНО-БЕЗПЕЧНИХ ПОЛІЕФІРНО-СКЛЯНИХ ЛАМІНАТІВ МЕТОДОМ ВАКУУМНОЇ ІНФУЗІЇ

В. О. Подзігун, Ю. О. Лесишина, С. В. Жильцова

На сьогоднішній день полімерні композиційні матеріали (ПКМ) є одними з найбільш затребуваних матеріалів, які широко застосовуються у різних сферах господарської діяльності: у будівництві, виробництві корпусів для судно-, авіа і автомобілебудування, для одержання конструкційних, фрикційних і антифрикційних деталей, які поєднують у собі високі механічні властивості, хімічну і водостійкість тощо. Важливим фактором, який впливатиме на властивості ПКМ і можливості їх подальшої експлуатації, є метод одержання ПКМ, серед яких широко застосовується метод ручного формування (ламінування) і метод вакуумної інфузії.

Метод ручного формування (ламінування) полягає у пошаровому укладанні армуючого матеріалу у форму, на поверхню якої попередньо нанесені антиадгезійне покриття і декоративно-захисний шар – гель-коут. Після армуючий матеріал просочується зв'язуючим і наочується валиком для видалення зі зв'язуючого включень повітря. Ручне ламінування є достатньо простим методом одержання ПКМ, але має певні недоліки, серед яких шкідливі і небезпечні умови виробництва, пов'язані з прямим контактом працівника зі стиролом (компонентом поліефірних смол і гель-коутів) та іншими шкідливими хімічними речовинами. Також під час обробки армуючого матеріалу зі скляних волокон виникає пил, частинки якого проникають у дихальні шляхи і викликають мікроподразнення шкіри.

Метод вакуумної інфузії – це метод формування склопластикових виробів, при якому за рахунок герметичної плівки, що прилягає до форми, утворюється робоча порожнина з укладеним армуючим матеріалом (вакуумний мішок). У порожнині виникає вакуум, а створена різниця тисків викликає втягування зв'язуючого у вакуумний мішок і його просочення в армуючий матеріал. В результаті отримується виріб, у якому вміст армуючого матеріалу досягає більше 50 %, при цьому суттєво збільшується міцність виробу (у 1,5–2 рази у порівнянні з методом ручного ламінування). Крім того, вакуумна інфузія дозволяє значно зменшити емісію шкідливих хімічних речовин, застосовуваних у процесі виробництва ПКМ, що робить виробництво більш екологічним.

Мета даної роботи полягала в опрацюванні методики одержання поліефірно-скляних КМ із заданими властивостями методом вакуумної інфузії.

Так, в ході роботи були одержані елементи вітрогенераторів «Dol lewy SGRE D8 HornSea 2».

Операції одержання ПКМ включали: підготовку поверхні форми шару (очищення, шпаклівка і нанесення розділового шару); нанесення гель-коуту; нанесення армуючого матеріалу (склотканина з товщиною 0,3–1,2 мм); укладання технологічного шару і герметизація форми; безпосереднє одержання зразків композитів з уведенням зв'язуючого на основі епоксидних смол (Senolita, Polimal, AME, CRISTIC) і твердників (Butanox M-50, Peroxide) з пропорціями змішування 1 : 1.15, 1.75, 1.2 і 1.25.

Завдяки розрідженню рідина втягується у форму і заповнює вільний простір між поверхнею форми і вакуумною плівкою. Після тверднення форми вакуумний пакет знімається; видаляється технологічний шар, а виріб виймається із форми і піддається механообробці.

ВИЗНАЧЕННЯ ФІЗИКО-ХІМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ БОРОШНА

Н. В. Тарнавська, Н. Г. Леонова

Борошно – один з продуктів харчування, який широко використовується для виготовлення хліба, макаронів, пельменів, котлет, кондитерських та інших виробів. Визначення якості борошна є необхідною частиною процесу одержання високоякісних виробів. Під час зберігання у борошні протікають біохімічні та мікробіологічні процеси як позитивні, які поліпшують, так і негативні, які погіршують якість борошна, тому визначення його якості на всіх стадіях технологічного процесу, а також під час транспортування і зберігання є обов'язковим задля виготовлення високоякісної продукції.

Метою даної роботи було визначення якості трьох зразків борошна ТМ «Вінницький млинар», ТМ «Дніпромлин» і ТМ «Щедрий мельник» за органолептичними показниками, кислотністю і масовою часткою вологи.

Якість борошна визначають за органолептичними та фізико-хімічними (вологість, зольність, кислотність, кількість і якість клейковини) показниками, які контролюються ДСТУ 46.004–99 «Борошно пшеничне. Технічні умови». Органолептично у зазначеному харчовому продукті досліджують запах, смак, колір і хрускіт (вміст мінеральних домішок). Запах і смак повинні бути властиві пшеничному борошну. Доброякісне борошно не має запліснявілого, затхлого, кислуватого або гіркуватого смаку. Не допускаються у ньому також інших сторонніх запахів і присмаків. В аналізованих зразках борошна визначено наступні органолептичні показники: колір, запах, смак і хруст. Визначено, що для усіх трьох зразків борошна ТМ «Вінницький млинар», ТМ «Дніпромлин» і ТМ «Щедрий мельник» органолептичні показники відповідають затвердженім нормам згідно ДСТУ 46.004–99.

Масову частку вологи у зазначених трьох зразках продукту харчування визначали гравіметричним методом за ДСТУ 13586.5–93 «Борошно. Метод визначення вологи». За результатами проведеного аналізу вміст вологи у борошні ТМ «Вінницький млинар», ТМ «Дніпромлин» і ТМ «Щедрий мельник» становить 13,15 %, 10,81 % і 11,13 % відповідно. Згідно затверджених норм, вологість хлібопекарського борошна не повинна перевищувати 15 %. В усіх трьох аналізованих зразках вміст вологи знаходиться у межах норми.

Кислотність борошна визначали за ГОСТ 27493-87 «Мука. Методы определения кислотности по болтушке». Вона характеризує сорт і свіжість борошна, впливає на смак і запах хліба. Кисла реакція борошна обумовлюється кислими фосфатами і вільними жирними кислотами, карбоксильними групами білкових сполук. Встановлено, що вміст вологи у борошні ТМ «Вінницький млинар», ТМ «Дніпромлин» і ТМ «Щедрий мельник» становить 2,85 °, 2,58 ° та 2,45 ° відповідно. Згідно вимог до якості борошна, за кислотністю його поділяють на дві категорії. До першої категорії відноситься борошно, кислотність якого для вищого сорту становить не більш 3 градусів, першого сорту – 3,5; другого сорту – 4,5. Борошно з більш високою кислотністю відноситься до другої категорії. Усі проаналізовані три зразки відносяться до борошна вищого сорту.

Таким чином, визначено органолептичні показники, кислотність і масову частку вологи у трьох зразках борошна ТМ «Вінницький млинар», ТМ «Дніпромлин» і ТМ «Щедрий мельник». Усі визначені показники знаходяться в межах затверджених норм, тому проаналізоване борошно може бути використане для одержання високоякісних харчових виробів.

СЕКЦІЯ «ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ»

Підсекція «Суспільно-політичні процеси в умовах глобальних змін: світовий і національний виміри»

УДК 323:351.746.1](477)(043.2)

УПРАВЛІННЯ ІДЕНТИЧНОСТЯМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ: ПРОПОЗИЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ

О. М. Чальцева, Д. Ю. Тучак

Під поняттям «управління ідентичностями прикордоння» розуміємо практику створення та застосування поведінкових моделей інституцій чи окремих суб'єктів, вироблення ціннісних орієнтирів населення, що визначають політичні процеси регіону, координацію динамічних взаємодій між атракторами, на основі яких повинні ґрунтуватися державна регіональна політика та стратегія державного управління як стабільної системи.

Український політичний дискурс засвідчує проблему захисту цілісності держави, її культурно-історичного надбання, мови, статусу суверенності та демократичності. Fitch Solutions Country Risk дотримується думки, що Україна назавжди втратила суверенний контроль над своїми східними територіями в Донбасі і Криму після конфлікту з проросійськими сепаратистськими силами з початку 2014 року[1]. До того ж проросійська орієнтація політичних суб'єктів під впливом незадоволеності населення державною політикою може викликати подібні сценарії в інших прикордонних регіонах, так залишається питання російсько-угорських відносин у контексті ідеї «Дотріанонського простору», циклічна активізація Румунії та незадоволення населення прикордонних територій.

У контексті політики ідентичностей України слід зазначити позитивні аспекти управління: формування стратегій регіонального розвитку, інформаційної політики; розширення участі місцевих спільнот у питаннях місцевого самоврядування; реалізація транскордонної співпраці; імплементація законів про освіту. Однак нагальними проблемами залишаються:

- відсутність перманентного моніторингу ситуації стану ідентичностей та детермінованих процесів. Пропонуємо створити інституцію або комісію з вивчення і запровадження світового досвіду управління ідентичностями в український дискурс, мережу аналітичних центрів дослідження політичної та економічної ситуацій на прикордонні;

- недосконалість законодавства, зокрема в частині національної оборони, інформаційної та етнічної політики. Потребують закріплення положення щодо псевдодержавних інституцій та утворень, що пропагують або передбачають зміну конституційного ладу, територіальної цілісності, міжетнічні та міжнаціональні конфлікти; положення щодо представництва етносів на усіх рівнях управління та самоврядування; визначення відповідальності за порушення норм журналістської етики щодо висвітлення питань життя національної оборони, етнічних груп, використання мови ворожнечі, проявів дискримінації, негативних конотацій у матеріалах про міжнародне

співробітництво України; створення умов відкритості до інформації про державну політику забезпечення демократичних цінностей поваги, рівності, толерантності;

– низький рівень економічного та соціального розвитку дотаційних прикордонних територій Буковини, Закарпаття, Волині та Південної Бессарабії, що породжує постійну еміграцію населення. Основним джерелом фінансування названих регіонів усе більше стають транскордонні проекти та підтримка етносів материнськими державами. Підвищити соціально-економічні можливості регіону можна шляхом модернізації та відкриття нових підприємств із залученням міжнародних інвесторів, збільшення соціальних виплат для підприємців і пенсіонерів, наданням соціальних кредитів, удосконаленням стратегії регіонального розвитку в контексті децентралізації та (пост)карантинних реалій. Водночас доцільно реалізувати програми сприяння іноземним інвестиціям, за рахунок яких можливо провести вищенаведені заходи;

– невизначеність політики біпатризму – у березні 2021р. В. Зеленський ввів у дію рішення РНБО, що має наблизити ухвалення законопроекту про подвійне громадянство. З одного боку, гіпотетично закріплення подвійного громадянства шляхом внесення поправок до Конституції України може зумовити низку інших коректив, водночас запровадження інституту біпатризму має ризик перетворитися на маніпулятивних механізм захисту прав власних громадян з боку держав, що проводять політику іредентизму. З іншого боку, це стимулює сприйняття громадянами інституту держави як нестабільної системи, що піддається на провокації Кремля, або просуває інтереси суб'єктів, що вже мають подвійне (чи множинне) громадянство. Окрім того, непослідовним залишається позбавлення президентом українського громадянства окремих громадян, що мають паспорт інших держав. Вважаємо за доцільне вивчення міжнародного досвіду подібних практик у контексті прийняття рішення в умовах військової агресії; виробити чіткі показники для позбавлення українського громадянства;

– мовно-культурна інтеграція етнічних груп в український простір, що потребує не тільки юридичної закріпленості «мовних» законів, а й пошук інструментів внутрішньої мотивації населення до соціалізації, створення мережі інституцій для реалізації законів та програм. Пропонуємо оновити статистичні дані щодо мовно-культурної та ціннісної складової ідентичності прикордоння, на основі консультацій влади з національними меншинами, науковцями, педагогами виробити методологію навчання національних меншин, започаткувати курси при громадських організаціях та навчальних закладах, адаптувати навчальні програми відповідно нового Закону «Про загальну середню освіту», додатково створити філологічні та педагогічні факультети мов національних меншин у ЗВО;

– відсутність технологічно-інформаційного охоплення віддалених (найближчих до кордону) територій, переважання закордонних ЗМК і телефонного зв'язку. Необхідно забезпечити функціонування інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем; розширити мережу українських медіа; збільшити кількість сайтів з можливістю перекладу новин мовами нацменшин; об'єктивізувати та систематизувати урядові вісники, діяльність яких спрямована на висвітлення управлінських аспектів;

– конфесійна система московського патріархату (румуно-, угорсько-, російськомовні приходи), що залишаються інструментом маніпулятивного впливу на свідомість громадян;

– відсутність комплексного регулювання екологічних проблем;

– нерозвиненість транспортної системи сполучення з центром (ситуація, коли до сусідніх країн дістатися зручніше, ніж до найближчого районного центру).

Вважаємо, що вирішення вищенаведених ризик-факторів дозволить нівелювати або частково зменшити ситуацію маргіналізації ідентичностей населення прикордоння та спонукати атракторів розвиватися в українській державі.

Література

1. Political Risk Map 2020: Trade Tensions Threaten Political Stability [Електронний ресурс]. URL: <https://www.marsh.com/us/insights/research/political-risk-map-2020.html>

БАЛКАНИ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: КОНФЛІКТОГЕННИЙ ВИМІР

О. П. Іваницька

Балкани, за Н.Спайкменом, є Римлендом, оскільки мова йде про периферію Європи, а саме, регіон Південно-Східної Європи [1, с. 67–69]. Водночас Балканський півострів перебуває на стику трьох континентів: Європи, Азії та Африки, його береги омиваються Адріатичним, Чорним, Егейським і Іонічними морями. Незважаючи на генетичну та мовну спорідненість, політико-історичний розвиток більшості народів та держав балканського регіону проходив по-різному. Він відчув на собі тягар різних імперій (Римської, Візантійської, Османської та Австро-Угорської) і відповідно тягар конкуруючих ідеологій. (найбільше християнства та ісламу). В різні історичні часи тут перетиналися головні політичні та культурні кордони. Наприклад, Балкани були межею між Східною (Візантійською) та Західною (Римською) імперіями, між ісламом і християнством, між православ'ям та католицизмом, а недавно між НАТО та ОВД. Вигідне геополітичне розташування Балкан «приваблювало» великі держави [2, с. 12–48].

Балкани стали батьківщиною регіональних та світових воєн: Кримські війни 1853–1856 років; боротьби європейських держав за оттоманську спадщину, відому як «Східне питання»; вбивство у Сараєво стало безпосереднім приводом Першої світової війни; після 1944 року події на Балканах слугували фактором становлення холодної війни (наприклад, радянсько-югославський конфлікт, громадянська війна в Греції спричинила появу доктрини Трумена) тощо. Так великі країни, які різними шляхами відстоювали свої власні інтереси на Балканах, попадали у так звану «балканську пастку». Наприкінці ХІХ століття у міжнародно-політичному лексиконі з'явилася низка термінів негативного змісту щодо Балкан: «пороховий погріб Європи» чи «вразливе підчерев'я» Європи, або ж сучасний термін «балканізація» (застосовується як понятійна категорія і як політична практика, яка означає «роздрібленість») [2, с. 176–456; 3, с. 22–395].

Отже, балканські країни розвивались в різних соціально-економічних і політичних, культурних та конфесійних середовищах. На цьому тлі у балканських народів формувались різні погляди на власну історію та історію півострова, на принципи організації влади, держави, на перспективи розвитку нації та регіону. Все відбувалося на невеликому, спресованому, територіальному полі, і породжувало територіальні, демографічні, конфесійні проблеми. Ці особливості також культивували упередження ставлення до інших націй. Історія Балкан знає: процеси асиміляції, криваві міжетнічні конфлікти, тероризм і порушення прав людини, неконтрольовані міграції, торгівля наркотиками, взаємодію транснаціональних кримінальних структур тощо. На цій основі на Балканах утвердилась підвищена і стабільна конфліктогенність, яка виявилася згубною та руйнівною.

Стабільна конфліктогенність регіону визначалась трьома групами фундаментальних обставин. Це насамперед обставинами геополітичного характеру, оскільки Балкани є мостом такими континентами: Європою, Азією та Африкою. Щоб Європі заволодіти Азією, необхідно було здобути Балкани як форпост для подальшого просування. Так само Азії для просування на європейський континент потрібні були Балкани як плацдарм. Нині Балкани також все частіше сприймаються як своєрідний міст між Європою та Азією, по якому вільно можуть пересуватися люди, капітали, товари, тобто реалізується утворення спільного внутрішнього ринку, коли знімаються національні перепони у русі товарів, капіталів, послуг, робочої сили. Всі ці геополітичні ігри довкола Балкан заставляли народи, які їх заселяли, будь-що зберегти і захистити свою національну ідентичність. Недивно, що у кожного балканського народу формувалось своє бачення ворогів, друзів, загроз, перемог і поразок. Одні вважали, що виживання – це вічна боротьба, інші – що це

вічне пристосування. Це позначилось на взаєминах балканських народів, на упередженому ставленні одного народу проти іншого, яке зберігаються і понині. Більше того, вони інституалізувались у державах, матеріалізувались в національних ідеях, релігіях, ідеологіях, баченні один одного.

Друга обставина має цивілізаційне забарвлення, оскільки тут на невеликій території зіштовхнулись три гуманітарні, культурні, політичні культури, три провідні конфесії (якщо не більше), які по-різному трактують такі поняття, як «влада», «мир», «держава», «особистість», «суспільство». Кожна із цих культур прагнула встановити своє домінування та світосприйняття. Яким шляхом? Сприймався цілком ймовірний шлях повного знищення іншої культури. Фактично взаємини в регіоні будувалися за принципом «гри з нульовою сумою» – або абсолютна перемога, або ж абсолютна поразка. В результаті виникали та існували підозри, свари, конфлікти між балканцями. Так в умовах національної самоідентифікації виникали ідеї побудови Великої Албанії, Великої Сербії, Великої Болгарії, Великої Румунії. Але, як показує світова практика, «великі ідеї» вимагали великих жертв. Якщо стільки країн на невеликій території претендували на статус «великих», це видається маловірогідним і надзвичайно небезпечним.

Отже, стабільна конфліктогенність балканського регіону – це його специфіка. Міжетнічні та релігійні конфлікти на Балканах найчастіше не визнають державних кордонів, втягуючи в себе інші, не балканські країни, і міжнародні організації. Очевидно, що на Балканах діє концепція С. Хантінгтона «цивілізаційного розлому» і для подальшого існування світу необхідні взаємоповага і пристосування культур та цивілізацій [4].

Третя обставина має локальний (місцевий) характер, яка також підживлює конфліктність в регіоні. Йдеться про процес самоідентифікації країн регіону, який розпочався давно і триває нині. Макс Вебер справедливо зауважив, що нація, народність, етнос усвідомлює себе як щось єдине й цілісне, але й водночас і як щось специфічне, унікальне, своєрідне лишень при взаємодії з іншими народами, державами. Тобто вони самоідентифікують себе, коли вступають у міжнародні відносини. Саме за такої системи взаємин народи усвідомлюють себе, свою несхожість, свою місію, своє бачення світу. Тому становлення національних держав на Балканах відбувалось шляхом етнічної гомогенізації (одна держав – одна нація). Такий принцип можна зреалізувати в регіоні, в якому національні меншини є складовою частиною держав (сербі в Хорватії та БІГ, албанці – в Сербії та Македонії, турки – в Болгарії, греки – в Македонії тощо) тільки шляхом етнічних чисток, диктаторської влади і за масової підтримки населення.

Перспективи неконфліктного розвитку Балкан полягають в інтеграції до НАТО та ЄС. Тоді Балкани перестануть бути лишень мостом між Європою та Азією, вони пристануть до європейського берега, поділяючи європейські цінності, її політичні та економічні стандарти, але зберігаючи свою історію, культуру, спосіб життя; широке підключення до європейської інтеграції дозволить балканським народам позбавитися упередженості щодо один одного; Європа в особі ЄС візьме на себе відповідальність за стабільність на Балканах, але й балканські народи повинні перейняти на рівні суспільної свідомості толерантність, яка властива народам Європи.

Література

1. Гольцов А. Г. Геополітика та політична географія. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2019. 416 с.
2. Славич Барбара. Історія Балкан. XVIII і XIX сторіччя. Т. 1. Київ: Вид-во «СВЕНАС», 2003. 512 с.
3. Славич Барбара. Історія Балкан. XX сторіччя. Т. 2. Київ: Вид-во «СВЕНАС», 2004. 600 с.
4. Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. М.: Изд-во «АСТ», 2003. 603 с.

СУТНІСТЬ І ДИНАМІКА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ В ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІСТИКИ

М. В. Примуш

Глобалістика не обмежує глобалізацію цариною економіки, а розглядає її в цілісності – на мікро-, мезо- і макрорівнях. Незважаючи на прогрес у поясненні глобалізації як природно-історичного процесу розвитку людської цивілізації, виявленні співвідношення об'єктивного і суб'єктивного у її динаміці, багато аспектів глобалізації вимагають глибшого теоретичного осмислення, починаючи з усунення різночитань у визначенні «світу, що глобалізується». Наявність таких розбіжностей зумовлена як різними методологічними підходами до дослідження цього феномену, так і тим, що в основі вивчення сучасної глобалізації лежать і реальні, і віртуальні постулати. Багато теорій глобалізації слугують і фундаментом для розроблення прагматичних політичних проєктів, і ідеологічним прикриттям геополітичної та геоекономічної стратегії США та інших країн «сімки», спрямованої на американізацію і вестернізацію іншого світу.

Західна глобалістика в цілому і макросоціологія зокрема виявилися не готовими до прогнозування глобальних процесів і змін напередодні і після завершення двадцятого століття, не змогли запропонувати адекватного бачення майбутнього світової спільноти. Як приклад можна послатися на те, що жоден зі 150 американських «радянознавчих» центрів не передбачав розвалу СРСР, а макроісторичне пророкування розпаду Радянського Союзу, що було зроблене на підставі геополітичної теорії американським соціологом Р. Коллінзом у 1980 році, зустріли в багнети в академічних колах США.

Теоретико-методологічна «всеїдність» глобалістики призвела врешті-решт до того, що одні представники цієї галузі наукового пізнання вважають глобалізацію економічним процесом (Т. Фрідман), інші – політичним (Д. Фаррелл, К. Охмає), треті – культурним (Б. Барбер), четверті – економічним, політичним та культурним процесом (М. Кастельє). Останнім часом дедалі більше соціологів та представників інших суспільних наук взагалі заперечують глобалізацію, розглядають її як новомодний, але беззмістовний термін, призначений для надання більшої легітимності тим політичним силам, що просувають свої політичні проєкти в планетарному масштабі (П. Хірст, Г. Томпсон).

Різні теоретико-методологічні підходи до вивчення «тріади» глобалізації (як проблеми, реальності і явища) і прогнозування її ролі у подальшому розвитку світової цивілізації зумовили істотні розбіжності в баченні і оцінці перспектив людства з погляду різних ідейних течій у глобалістиці.

Британські фахівці в цій сфері Д. Хелл, А. Макгрю, Д. Гольдблатт і Дж. Перратон розглядають глобалізацію як процес, який є втіленням трансформації просторової організації соціальних відносин і трансакцій, що визначаються у термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і впливу, який генерує трансконтинентальні та міжрегіональні потоки та мережі активності, взаємодії та влади.

На підставі окреслених розбіжностей вони класифікували дослідників за їхнім ставленням до глобалізації як:

- 1) гіберглобалізаторів;
- 2) скептиків;
- 3) трансформістів.

Гіберглобалізатори розглядають глобалізацію як нову епоху в історії світової цивілізації, коли всі типи відносин поступово інтегруються на глобальному рівні, а релевантність національної держави невпинно знижується. Визначальним фактором двадцятого першого століття у їхній інтерпретації є зростання транскордонного потоку капіталів, товарів, послуг, людей та ідей.

Скептики, звертаючи особливу увагу на економічні аспекти глобалізації, заперечують новизну сучасної економічної інтеграції порівняно з періодом до Першої світової війни, вказують на значне виключення з неї найменш розвинених країн, не вважають сучасний рівень економічної взаємозалежності безпрецедентним в історії та віддіють перевагу терміну «інтернаціоналізація».

Трансформісти вважають глобалізацію основною рушійною силою економічних, культурних, соціальних і політичних змін, що перетворюють форму сучасного суспільства і світовий порядок. Глобалізація для них – це складний історичний процес з непередбачуваними результатами, що полягає в розвитку нових форм глобальної стратифікації.

На зміну традиційному поділу світу на Північ і Південь, на думку трансформістів, у наші дні приходить новий міжнародний поділ праці, при якому ієрархічна піраміда «центр – периферія» виявляється вже не географічним, а соціальним аспектом світової економіки. Трансформісти спростовують як міркування гіперглобалістів про занепад традиційної національної держави, так і твердження скептиків про відсутність істотних змін у механізмі реалізації державної влади, і говорять переважно про новий “режим суверенітету”. В його межах національні держави більше не є єдиними центрами і органами влади, а поділяють її з новими нетериторіальними формами економічної та політичної організації у глобальній сфері. Це, насамперед, ТНК, транснаціональні соціальні рухи і інтернаціональні органи регулювання.

Аналіз різних поглядів науковців на глобалізацію дає змогу визначити, що підсумки світового розвитку переконливо свідчать про те, що глобальна капіталістична система аж ніяк не має тих магічних і привабливих якостей, які приписують їй апологети. Навпаки, на переконання багатьох дослідників, вона стала головним джерелом загострення глобальних проблем людства у третьому тисячолітті.

Література

1. Арсеєнко А. Г. Глобалізація американської соціології: причини і наслідки // Соціологічна наука і освіта в Україні. К.: МАУП, 2000. С. 43–49;
2. Арсеєнко А. Г. Глобальні світові тенденції та їх вплив на Україну // Основи економічної теорії. Підручник. К.: Вища школа, 2001. С. 572–596;
3. Арсеєнко А., Гиріч В. Современные вызовы и парадоксы глобализации и информатизации мировой экономики. *Соціальні виміри суспільства: Збірник наукових праць*. К.: ІС НАНУ, 2004. Вип. 7. С. 219–234;
4. Гелд Д., Мак-Грю Є. Глобалізація / антиглобалізація / Пер. з англ. І. Андрущенко. К.: К.І.С., 2004
5. Штігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Пер. з англ. К.: Вид. Дім «КМ. Академія», 2003.

УДК 32.027

ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Н. В. Прямухіна

Минулі виборчі кампанії засвідчили той факт, що українське суспільство стало більш зрілим, навчилось формулювати свої вимоги до влади. Влада, щоб не втратити довіру, підстави легітимності, стає більш залежною від суспільства у прийнятті рішень і в практиці відстоювання інтересів громадян. Саме тому, в ХХІ столітті посилилася тенденція не просто побудови оптимальних моделей майбутньої політичної системи, але пояснення можливих шляхів їх реалізації.

Необхідність вивчення технологій прогнозування детермінована змінами в сучасних політичних процесах, необхідністю адаптації до нових соціально-політичних викликів і

вимог, професіоналізації політичних акторів. Важливою також є об'єктивна оцінка ситуації, що склалася в період виборчого процесу.

У вітчизняній політичній науці часто відбувається ототожнення понять «виборчий процес» і «виборча кампанія». Їх слід розглядати як поняття одного порядку, близькі за змістом, але не тотожні. Категорія «виборчий процес», відображаючи реальну взаємодію суб'єктів політики, фіксує дії інституціоналізованих і неінституціоналізованих суб'єктів щодо реалізації своїх специфічних функцій й виключає зумовленість у розвитку подій. Ця категорія характеризує динамізм та мінливість політичних взаємодій і переваг [1]. Виборчий процес починається задовго до офіційного оголошення початку виборчої кампанії. Цей процес не має фіксованого часового інтервалу, здійснюється в різних формах по суті перманентно, носить більш латентний, ніж кампанія, характер. Кандидат, який ставить собі за мету увійти до владних структур або продовжити термін своїх повноважень в них, здійснює кроки, спрямовані на це, задовго до початку виборів з метою формування свого позитивного іміджу у потенційних виборців (пожертви, благодійні акції, гучні заяви в пресі, участь у телевізійних передачах та ін.). Виборча кампанія фіксує технологічну, техніко-організаційну сторону виборчого процесу, має визначені законом часові рамки (оголошення її початку, дня голосування). У демократичних політичних режимах вона завжди має змагальний характер, кандидати відкрито виступають зі своїми програмними заявами [2].

Технологічний комплекс виборчого процесу, зокрема забезпечення виборчої кампанії, дозволяє оперативно реагувати на зміну політичної ситуації, враховувати зміни, що відбуваються на електоральному полі, тією чи іншою мірою впливають на результат виборів [3]. В ході виборчого процесу здійснюється моніторинг громадської думки, динаміки ставлення до кандидата (партії), до основних конкурентів, оцінюється ефективність проведення тих чи інших заходів, перерозподіляються ресурси, прогнозуються наслідки найбільш небезпечних дій для кандидата з боку конкурентів, заходи щодо їх подолання і т. ін.

При розробці стратегії виборчої кампанії використовуються всі основні інформаційні потоки [4]. На основі даних з інформаційних потоків виробляється і виборча програма, яка максимально відповідає потребам і пріоритетам населення, визначаються основні «сприятливі» і «складні» електоральні групи (за віком, професією, соціальним станом, політичним пристрасям, національною ознакою і т. д.), прогнозується електоральна активність цих груп, визначається сприйняття іміджу, передвиборчих програм конкурентів і т. д. Спираючись на ці дані, розподіляються ресурси для роботи з різними групами, плануються рекламні, видовищні та благодійні заходи, визначаються списки авторитетних референтних груп та організацій для переговорів з питань підтримки, планується найбільш ефективна контрпропаганда та виходячи з цього прогнозуються результати виборів.

Огляд існуючої практики показує, що комплексний підхід при прогнозуванні результатів виборів використовується лише в деяких прогнозних моделях. Цим, переважно, займаються експерти-аналітики, які обслуговують сферу практичної політики. Замовлення на проведення досліджень надходять від органів виконавчої влади, політичних діячів. При цьому вони ж задають напрями досліджень. Метою прогнозів, як правило, виступає «передбачення напрямів і змісту майбутньої політики», «передбачення розкладу політичних сил» і т. д. Найбільш точні результати виборів пророкують дослідні центри: Центр Разумкова, Центр «Соціальний моніторинг», центр соціальних та маркетингових досліджень SOCIS, Центр прикладних досліджень [5].

На жаль, нині результати соціологічних досліджень, прогнози результатів голосування провідних дослідницьких центрів не використовуються для інформування керівників і коригування їх подальшої роботи достатньою мірою, висновки аналізу і прогнозу не оформляються в розвинені аналітичні продукти. Практичні рекомендації, отримані на основі прогнозної моделі слабо використовуються в практичній діяльності

при коригуванні стратегії і тактики політичних акторів в ході виборчого процесу. Свідченням цього може бути стратегія партії «Європейська солідарність» на виборах президента у 2019 р., програш лідера якої значною мірою обумовлений ігноруванням результатів соціологічних досліджень.

Література

1. Герасіна Л. М. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017 № 2 (33). С. 16–28.
2. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Ваіте, 2018. 908 с.
3. Кормич А. І., Кормич Л. І. Специфіка виборчого процесу та особливості формування електорального простору сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 23–29.
4. Фейки як інструмент впливу на вибори: Аналітична доповідь / Дубов Д. В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: [б.в.], 2020. 201 с.
5. Золотар О. О. Соціологічні дослідження у виборчому процесі як чинник інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2019. № 4(31). С. 91–97.

УДК 321.01

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ

В. В. Бусленко

Політична модернізація держави на сьогодні стала об'єктивною необхідністю з огляду на динамічні процеси глобалізації, демократизації та інформатизації суспільства. Вона включає в себе підвищення здатності політичних інститутів адекватно реагувати на зміни політичних реалій, зниження відчуження громадян від політичної влади та підвищення їх впливу на прийняття політичних рішень. В свою чергу політичні інститути формують певні «правила гри», якими керуються основні актори і яким підпорядковується політична поведінка громадян. На думку М. Паламарчука, «інститути типологізують поведінкові схеми, забезпечуючи певний «стандартизований» підхід до соціальних взаємодій, та надають таким взаємодіям певного вектора» [1, с. 10]. Проте сама по собі модернізація політичних інститутів може мати короткотерміновий ефект, якщо вона включає в себе лише зміну чи пошук нового балансу конкуруючих інтересів і не враховує рівня розвитку соціального капіталу. Автор виходить з того, що головними «виробниками» соціального капіталу є соціальні мережі. Мережева діяльність дозволяє людям координувати горизонтальні та вертикальні дії в організаціях з метою досягнення індивідуальних та колективних результатів. Довготривале використання зв'язків як ресурсу має накопичувальний ефект та позитивно виявляється через взаємовідносини між людьми на основі довіри та взаємопідтримки, координації дій. Проте недовіра до інформації чи її носія може мати зворотній ефект.

Мережеві структури здатні активно формувати політичний порядок денний, створювати майданчики для обговорення сучасних політичних процесів, активізувати політичну участь громадян шляхом мобілізації членів інших соціальних мереж для «просування» свого кандидата, тим самим агрегуючи та артикулюючи свої інтереси та сприяючи росту політичної конкуренції як чинника політичної модернізації. Важливою є їх здатність за певних умов збільшувати протестну активність населення у вигляді мітингів, петицій тощо. Проте погоджуємося з думкою С. Бермана, що самі собою соціальний капітал та соціальні мережі високоорганізованого громадянського суспільства не забезпечують демократичної участі, тобто позитивного екстернального ефекту в політиці [2, с. 405]. Можливість його конвертації в політичний може визначатися природою та потенціалом медіативного агента, яким традиційно виступають політичні

партії [3, с. 62]. Проте не варто відкидати й альтернативні форми медіативної дії (суспільно-політичні рухи та громадсько-політичні організації). Якщо, скажімо, такі формальні інститути, як партії чи держава, не виконують свою роль, то їхня вага і довіра в соціальних групах, що базуються на внутрішній взаємодії, може зрости.

Теж ж саме можемо говорити про мікрорівень. Недовіра до влади, політичних партій як ініціаторів проекту модернізації є результатом політичної апатії частини громадян, свого роду відгородження від держави та замикання на внутрішній взаємодії, що у свою чергу детермінує довіру до таких формальних інститутів, як сім'я, друзі, колеги. У випадку посилення авторитарних тенденцій в політиці, звуження демократичних прав та свобод, ослаблення опозиційних партій та інших інституціоналізованих структур, така самоізоляція частини громадян залишає досить обмеженою здатність соціальних сіток висувати ефективні вимоги щодо ефективності вибору зразків та імплементації практик модернізації.

Відсутність дієздатних, опозиційних за своїм характером медіаагентів здатна призвести до негативних екстернальних ефектів актуалізації соціальних мереж у політичному процесі та їх конвертації в негативний соціальний капітал або в неформальний політичний капітал. Зокрема, соціальні мережі можуть набувати форми клієнтелістських відносин, коли горизонтальні мережеві взаємовідносини, засновані на довірі, перетворюються в патрон-клієнтські форми на основі принципів «авторитету – підкорення». Клієнтелізм, на думку В. Фісуна, в загальній формі можна визначити як відносини особистої залежності, яка виростає з асиметричного взаємообміну послугами та статусними позиціями між сторонами, кожна з яких володіє нерівними ресурсами [4, с. 14].

Клієнтелізм або патронажні відносини є важливим принципом функціонування неопатримоніальної системи на постсоціалістичному просторі та є загрозливим для політичної модернізації. Клієнтелістські відносини, у свою чергу, сприяють поширенню такого негативного явища, як корупція. Вона дозволяє конвертувати політичний капітал в економічний шляхом надання владним рішенням та бюрократичним послугам статусу певного «товару», який поширюється каналами мережевого маркетингу в середовищі власників адміністративного, економічного та політичного капіталу. Впровадженню таких схем сприяє встановлення керівниками соціальних мереж певних «правил гри» як своєрідного переплетення формальних та неформальних норм та правил з визначальною роллю останніх щодо доступу до владних ресурсів. симбіоз політики та економіки призводить до формування «чорних ринків», приховування доходів, нерівномірного доступу до економічного капіталу, що підриває економічні підвалини модернізації. Корупційні практики перешкоджають впровадженню таких принципів, як відкритість та прозорість влади, верховенство права, чесна та відкрита конкуренція. Вони ефективні за умов низької можливості опозиції та інституцій громадянського суспільства впливати на прийняття публічних рішень.

Таким чином, успішність політичної модернізації у значній мірі детермінована рівнем розвитку соціального капіталу. Використання владою соціального капіталу в якості ресурсу модернізації залежить від практики накопичення та конвертації неформальних капіталів, рівня конкуренції в політичних та економічних сферах. Застосування провладними партіями стратегій мережевої взаємодії, обміну ресурсами і реконверсії наявних капіталів лише для закріплення своїх позицій в політичному полі, робить модернізацію певним віртуальним проектом, що позначається на невисокому рівні довіри громадян до владних політичних інституцій. В цьому плані важливим є підвищення ступеня громадянської участі в прийнятті політичних рішень та подальша інституціалізація опозиції як чинника посилення міжпартійної конкуренції.

Література

1. Паламарчук М. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти: монографія. Київ: НІСД, 2014. 152 с.
2. Berman S. Civil society and the collapse of the Weimar Republic. *World Politics*. 1997. Vol. 49, Vol. 3. P. 401–429.
3. Морозова Е., Мирошниченко И. Инвесторы политического капитала»: социальные сети в политическом пространстве региона. *Полис*. 2009. № 2. С. 60–76.
4. Фісун О. Постсоветские неопатримониальные режимы: генезис, особенности, типология. *Отечественные записки*. 2007. Т. 39. № 6. С. 8–28.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У СВІТОВОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Ю. В. Окуньовська

У країнах Європейського Союзу десятиліттями впроваджується система громадянської освіти, що зорієнтована на цінності, політичну культуру, виховання патріотичності та громадянської ідентичності.

Загальна концепція громадянської освіти має на меті підвищити активність громадян та збільшити їх присутність у політичних та громадських процесах. Українське суспільство, у даному контексті, виступає інертним та пасивним. У державах Європейського Союзу громадянська освіта розвивається силами держави, недержавних і наддержавних організацій, навчальних закладів, ЗМІ, активної громадськості. Для того щоб приєднатися до цієї системи в Україні впроваджуються відповідні рекомендації, що мають на меті поєднати правову, політичні та соціальну сфери. Що стосується визначення громадянської освіти, то відбулась еволюція поняття від розуміння «отримання певного суспільно корисного знання» до «формування суспільства свідомих та активних громадян». Тобто, відбулася зміна парадигми, що поклала край періоду простого надання інформації та визначила новий етап, що базується на формуванні громадських компетентностей.

В Україні законодавче оформлення громадянської освіти відбувалося у декілька етапів. Перші спроби були зроблені ще у 2000 році. Все розпочалося із впровадження громадянської освіти, як навчального предмету. Тоді ж було розроблено першу Концепцію громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності, проте, юридичного оформлення не відбулося.

Наступний етап розробки документу було ініційовано у 2012 році під назвою Концепція громадянської освіти та виховання. Дана концепція містила положення концепції 2000 року, а також відбулося посилення позицій, що спрямовані на виховання патріотизму, моралі і духовний розвиток з одного боку, і на демократію, права людини та обов'язки з іншого боку. Новацією цієї концепції стало зміщення акцентів з навчання на духовний і моральний розвиток. Проте концепцію 2012 року також не було схвалено.

З підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом постала необхідність знову підняти питання щодо концепції громадянської освіти. Роль координатора на себе взяла не держава, а представники громадянського суспільства та спеціалізовані міжнародні громадські організації.

Для розроблення нового проекту Концепції у 2018 році було утворено робочу групу при Міністерстві освіти і науки України. УНЦПД у партнерстві з громадськими організаціями «Громадянський сектор Євромайдану», «Пласт», IFES на чолі з Міністерством освіти і науки України стали координаторами у процесі створення Концепції. Загалом до складу робочої групи увійшли більше 50 представників громадськості, ЦОВВ і міжнародних організацій (представники МОН, Мінмолодьспорту, ОБСЄ, ПРООН, Проектів USAID, Ради Європи, Раст, Доссу, NDI, ВУМ, РПР, УГСПЛ, Amnesty International в Україні, Проекту «Демократична школа», Детектормедіа, Фонду «Демократичні ініціативи», KSE, Інституту виборчого права, Інституту модернізації змісту освіти, Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, Молодіжного націоналістичного конгресу, Київської облдержадміністрації та ін.).

Спільними зусиллями було розроблено концепцію, де зазначено, що громадянська освіта має формувати у громадян відповідальне ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення безпеки та усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, необхідних для активної участі у демократичному житті, вільному суспільстві, з метою заохочення та захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, включаючи повагу та розвиток мов усіх національних меншин та корінних народів, які проживають на території України.

Напрацьований документ було введено відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [4]. Правовими підґрунтям для Концепції стали наступні документи: Конституція України, Законі України «Про освіту», Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, Національній стратегії у сфері прав людини [3; 2; 5; 6; 7].

Важливим залишається і той факт, що не зважаючи на прийняття Концепції у 2018 році, фінансування громадянської освіти. забезпечується міжнародними донорами та організаціями, а саме: Рада Європи, яка виділяє кошти на фінансування окремих заходів відповідно до двосторонніх рамкових угод з Міністерством освіти і науки та Міністерством молоді та спорту; програми та агентства USAID, що мають угоди безпосередньо з урядом або працюють через відкриті конкурси та запити до неурядових організацій; агентства та програми ООН, такі як ПРООН, ЮНІСЕФ, Фонд народонаселення ООН та Волонтери ООН, що співпрацюють з Міністерством молоді та спорту; посольства та інші програми, які пропонують невеликі гранти [1].

Таким чином, розвиток громадянської освіти в Україні має довготривалий період, проте лише з 2018 року отримав юридичне оформлення. Громадянська освіта в Україні спрямована на формування громадянських компетенцій, що мають активізувати активну політичну та соціальну позицію. Проте, станом на 2021 р. залишається проблемним питання вироблення системного підходу і впорядкування процесів, що відбуваються в формальній і неформальній сфері громадянської освіти.

Література

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні//Молодіжна політика.2017. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
2. Закон України «Про освіту» від 5 листопада 2020 року N 978-IX, URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T200978.html
3. Конституція України. 1996. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z960254K.html
4. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» від 3 жовтня 2018 р. N 710-р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR180710.html
5. Указ Президента України «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» від 26 лютого 2016 р. № 68. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U068_16.html
6. Указ Президента України «Національній стратегії у сфері прав людини». від 24 березня 2021 року N 119/2021 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U501_15.html
7. Указ Президента України «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» від 13 жовтня 2015 р. № 580. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U580_15.html

КОЛОКАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ДИСКУРСИВНОЇ СТРУКТУРИ НА ПРИКЛАДІ ПОСЛАНЬ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Е. В. Котов

Дослідження колокацій довгий час відбувалося лише в рамках лінгвістики. Проте, із зростанням мультидисциплінарності наукових досліджень та збільшенням ролі модельно-програмного аналізу соціально-політичних процесів, даний метод набуває більшої актуальності. Існує безліч методологічних підходів до вивчення колокацій: когнітивний, лексико-граматичний, семантико-синтаксичний, контекстно-орієнтований, психо-лінгвістичний та ін. [1, с. 16], кожен з яких трактує термін «колокація» різним чином. Серед вітчизняних науковців питанням колокацій в тій чи іншій мірі займаються Т. Бобкова, Н. Дарчук, В. Шкурко, М. Зацеркляний [1; 2; 4; 3]. З іншого боку існує методичний вимір аналізу, який багато в чому організовує дослідження, в тому числі як якісне чи кількісне, а тому й задає певні шляхи категоризації вихідних положень. Так, в рамках нашого дослідження колокація трактується найближче до розуміння, що пропонується у лексико-граматичному підході і визначає колокацію як послідовність слів, сумісна вживаність яких в частотному вимірі, перевищує деякий випадковий рівень [1, с. 17].

Таке розуміння при застосуванні формально-модельного підходу, дозволяє більшою мірою репрезентативно відобразити існуючу дискурсивну структуру. Колокації суть слова, які вживаються в постійному між особовому зв'язку із певним статистичним показником. Складно уявити достатньо обґрунтований критерій частотності вживання слів в зв'язці один з одним. Проте, репрезентативність і релевантність цілям аналізу, щодо колокацій, як нам здається, може бути виражена в більшій мірі не тільки щодо частотної характеристики зустрічальності в конкретному тексті, але також і порівняння з частотою зустрічальності по відношенню до загального вживання слів окремо. Скажімо, якщо зв'язка «російська агресія» вживається в тексті окремого звернення тричі, це здається не настільки важливим, втім, якщо вживання категорії «агресія» проводиться в тексті всього чотири рази і три з них в зв'язці з категорією «російська», то такий рівень зв'язності слів між собою представляє більший інтерес.

Матеріалом для нашого дослідження стали щорічні послання Президента до Верховної Ради України в період 2008–2020 років. З метою зменшення кількості пропонованих даних і виходячи з високого рівня кореляції текстуальних джерел, колокації ми об'єднали в групи. Так, ми окремо представляємо колокації, які можна вважати значимими по різним часовим інтервалам, спочатку вони порівнянні з президентськими каденціями відмінних політичних акторів, втім, виходячи з даних стає очевидно, що колокації, що акцентують увагу на визначення вузлових точок, можуть бути нерівномірно розподілені по тимчасовому інтервалу, що показує відсутність суворо регламентованої структури дискурсу, а крім того, демонструє ті дискурсивні структури, які можна виділити у межах аналізованого часового інтервалу. Також, слід зазначити, що наявність значущих колокацій тим вище, чим більший текстуальний масив аналізується, а тому цей список, як і дослідження в цілому, більше акцентований на демонстрацію деякого методу, який може застосовуватися при аналізі текстуальних даних в рамках припущень про розвиток політичного процесу.

Колокації з текстів Послань Президента до Верховної Ради України

2008–2009	Банківська система, місцеве самоврядування; Європейська Україна/Європейський союз Україна; Наш Народ; Національна економіка; Вільна держава; Українська дитина/Дитина
2011–2013	Зовнішня політика; Стратегічне партнерство; Державна влада; Нова якість життя; Подолання корупції; Гарантія незалежності; Національна культура; Якісно новий рівень; Безпека України; Людський капітал; Російське партнерство; Корупційні схеми / реформи; Сучасні технології; Правоохоронні структури; Митний союз; Інтеграція України; Технологічність / Технічність / впровадження сучасних технологій
2015–2018	Збройні сили / українська армія; Український народ; Українська мова; Окупована територія; Російська агресія/країна агресор / Агресія проти України; Боротьба з корупцією; Економічне зростання; Українська сила; Територіальна цілісність / відновлення територіальної цілісності; Правоохоронні структури; Робочі місця; Підтримка України / Коаліційна підтримка України; Православна церква / Українська церква / Вселенський патріарх; Громадянське суспільство; Місцеве самоврядування; Політична воля; Безпека України; Європейська Україна; Покоління українців
2019–2020	Наш громадянин / громадянин України; Успішна країна; Міжнародне партнерство; Правоохоронні органи / структури; Владні попередники; Економічний розвиток / економіка України; Боротьба з корупцією; Депутатська недоторканість; Наша територія / Українська територія; Підтримка України; Незалежність України; Мінімальна заробітна платня; Український медпрацівник

Сама по собі таблиця колокацій досить показова, як нам здається, втім, варто звернути увагу на наступні аспекти: по-перше, досить високий рівень схожості ключових колокацій в текстах за часовий інтервал 2011–2013 років з текстами 2015–2018 і 2019–2020 років. Так, у всіх трьох часових інтервалах з'являється такі ідентичні або синонімічні форми: Подолання (у різних слово формених виразах) корупції, Економічне зростання (/розвиток), Безпека України, Правоохоронні структури, Незалежність (як «гарантія незалежності (що трансформується у «територіальна цілісність»)). З одного боку, деякі з формулювань можуть бути прирівняні до політичного порядку денного якогось в свою чергу виходить з більш седиментованих структур. Факт пояснення того, чому це відбувається, дещо більше нашого дослідження, втім, можемо спробувати визначити це з тієї точки зору, що структура політичного дискурсу, а, отже, і політичного процесу постійно підживлюється існуючими в суспільстві запитами, артикульованими в якості гострої необхідності вирішення проблеми, яка зіставляє існуючу ситуацію з політичним обґрунтуванням того, що відбувається, не отримуючи чітких результатів і змін.

Отже, колокаційний аналіз може бути використаний як частковий метод при більш повному дослідженні дискурсивної структури та дозволяє виділяти окремі концепти в якості об'єктів аналізу, окрім того, демонструючи деякий рівень «дискурсивної модальності» щодо тих чи інших процесів. Проте, його застосування в рамках соціально-політичних наук все ж потребує додаткової інкорпорації саме профільних теорій за для трактування отримуваних результатів.

Література

1. Бобкова Т. В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення колокацій. Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. 2014. Т. 17. № 2. С. 14–22.
2. Дарчук Н. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати та перспективи: монографія. К. Освіта України, 2013. 544 с.
3. Зацеркляний М. М. Об'єктно-орієнтований тезаурус і словник колокацій для бази даних криміналістичних інформаційних систем. Системи обробки інформації. Вип. 2, 2013. С. 183–186.
4. Шкурко В. В. Лексикографічний агент екстракції колокацій у природомовному тексті. Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Сер. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2012. № 28. С. 31–35.

РОЛЬ ШВЕЙЦАРСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОЕКТУ DESPRO, ЗОКРЕМА ШКОЛИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, У ВПРОВАДЖЕННІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Т. І. Неприцька

З початку запровадження реформи децентралізації, велика кількість донорських проектів та програм міжнародної технічної допомоги розгорнула свою роботу в Україні. Серед них варто відзначити такі як U-LEAD, SKL, EGAP тощо. Дані організації забезпечують технічну, консультаційну та експертну підтримку.

Одним із таких проектів є швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO, який зосередив свою діяльність виключно на підтримці реалізації реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою України. Варто зазначити, що проект є одним із найперших в даній галузі, адже він працює на території України починаючи з 2007 року.

І хоча розмови про необхідність децентралізації влади в країні велися давно, лише в кінці лютого 2014, коли було сформовано новий уряд, реформу децентралізації було посправжньому розпочато. Уже в квітні 2014 року Кабінет міністрів України прийняв Дорожню карту реформи місцевого самоврядування [1], яка чітко визначала передумови, мету, цілі, необхідні кроки та встановлювала часові рамки впровадження реформи. Документ описував процес передачі повноважень, а також фінансових інструментів та інших ресурсів необхідних для їх реалізації з центру на місце.

Метою даної статті є проаналізувати роль швейцарсько-українського проекту DESPRO, зокрема Школи місцевого самоврядування, у впровадженні реформи децентралізації в Україні.

Починаючи з того ж 2014 року, Проект DESPRO активізував свою діяльність, відповідаючи на запити, що виникли на місцях. Основні проблеми, які потребували першочергового вирішення включали наступні: необхідність створення законодавчого забезпечення реформи, гармонізація законодавства, внесення необхідних правок; відсутність знань, умінь та навичок, котрі з набуттям органами місцевого самоврядування ширшого кола повноважень стали необхідними на місцевому рівні; невміння донести основні переваги реформи до населення з метою забезпечення широкої народної підтримки процесу реформування; дефіцит ініціативних та професійних кадрів на місцях; майже повна відсутність навичок проектної роботи; та багато де застаріла, зношена та збиткова інфраструктура.

Саме ці питання були визначені Проектом як пріоритетні. З метою сприяння вирішенню проблемних питань, у 2014 році Проектом було розроблено інтегровану програму підтримки, що має назву «Школа місцевого самоврядування» [2]. Це комбінований очно-дистанційний освітній курс, який торкається таких питань як реформа місцевого самоврядування, децентралізація та кращі практики децентралізації, практичні аспекти організаційних та законодавчих змін, що виникли у результаті реформи, а також розвиток особистісного потенціалу через практику лідерських та комунікативних навичок.

Знання, отримані представника органів місцевого самоврядування під час навчання у Школі, були вкрай необхідними на той час та сприяли розвитку розуміння та сприйняття реформи широкими верствами населення, підвищували професійний рівень представників місцевого самоврядування, сприяли розбудові спроможності громад та їх лідерів.

Із розвитком впровадження реформи відбувалася переорієнтація навчальної програми Школи. З 2017 року відбулася переорієнтація Проекту загалом та програми Школи зокрема на потреби ОТГ, адже вони поступово ставали головною одиницею нового адміністративно-територіального устрою держави. У фокусі програми тепер стали

наступні проблемні питання: стратегічне і просторове планування; стратегічний і проектний менеджмент (у т.ч. експертно-консультаційний супровід підготовки інвестиційних проектів та проектів розвитку у громадах); секторальне планування; практикуми з ефективного представлення своєї громади як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищах; маркетинг та брендування території; інноваційний економічний розвиток та фінансові інструменти розбудови громади [2].

Варто зазначити, що всі зміни у програмі запроваджувалися після аналізу суспільного запиту (через зворотний зв'язок, що отримували від учасників; за результатами проведених фокус-групових досліджень, соціологічних опитувань тощо), тому можна говорити про ефективність та актуальність Школи у забезпеченні інформаційної та консультаційної реформи.

Отже, проаналізувавши вище сказане, можемо сказати, що Школа місцевого самоврядування DESPRO відіграла та продовжує відігравати значну позитивну роль у розбудові спроможності громад та розкритті управлінського та комунікативного потенціалу представників органів місцевого самоврядування та активних соціально відповідальних громадян.

Література

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Постанова Кабінету міністрів України № 333-р від 1 квітня 2014 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>

2. Школа місцевого самоврядування DESPRO. Офіційна сторінка. Режим доступу: Школа місцевого самоврядування DESPRO. Режим доступу: <https://despro.org.ua/social-projects/spivpratsya-z-asotsiatsiyamy-organiv-mistseвого-samovryaduvannya/shkola-m-stseвого-samovryaduvannya/>

УДК 007:316.77]:323.1:327](477)(043.2)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ

А. О. Осмоловська

В умовах глобалізаційних процесів, які притаманні сучасному суспільству, світ стає єдиним ринком, ринком не тільки товарів та послуг, а й ринком національних брендів та інформаційних дискурсів, а міжнародна комунікація відбувається через образи країн у глобальному інформаційному просторі: держави конкурують з державами-сусідами та блоками держав за вплив, владу, престиж, туристів, студентів, інвесторів, споживачів, створюючи чи знаходячи власну унікальну ідентифікацію, працюючи над позиціонуванням себе у світі та стратегією такого позиціонування. Глобалізаційні процеси створюють об'єктивні вимоги для виходу політики за межі політичних територій. Це пов'язано не лише з необхідністю пошуку ресурсів (фінансових, природних, людських та ін.). Такий вихід слід розглядати через призму геополітичних процесів.

Українська дослідниця інформаційної політики О. Буньківська [1] під інформаційним простором розуміє територію поширення інформації за допомогою конкретних компонентів системи інформації та зв'язку, і функціонування інформаційної діяльності, що має гарантоване правове забезпечення. До таких компонентів варто зарахувати: матеріальні (технологічні) можливості поширення інформації по горизонталі й вертикалі, її передачі в будь-яких напрямках та наявність регіональних і міждержавних угод, оснований на розумінні того, що жоден із процесів інформації не може розглядатися як феномен винятково національного характеру. Проте варто додатково зазначити, що

територія інформаційного впливу не обмежується державними кордонами, а закони функціонування інформаційного простору не завжди підпадають під національне законодавство, особливо, коли акторами і «творцями» інформаційного дискурсу виступають сторонні держави або недержавні утворення. Український дослідник інформаційного простору, О. Литвиненко вказує на поєднання в національному інформаційному просторі інформаційних потоків як національного, так й іноземного походження, які доступні на території держави, а саме потоків, що формує преса, електронні ЗМІ, та ті, що циркулюють в інформаційних мережах тощо [3].

Держава, як політичний інститут, є носієм загальнонаціональних образів, а виважена державна політика має серйозний вплив на формування уявлень про державу в зовнішньому інформаційному просторі, просування, трансформацію цих іміджів. Не менш важливою ланкою у цьому контексті є просування локальних образів, як таких, що є частиною політичної системи та національного дискурсу держави.

Починаючи з 2014 року, для українського народу вкрай важливим є питання збереження та примноження культурних та мовних традицій, власної ідентичності, з одночасним адаптуванням до міжнародного, зокрема європейського, досвіду. Інформаційний простір України, на жаль, державою майже не контролюється, що робить його полем боротьби за сфери впливу. Під загрозою в цій боротьбі стають національні інтереси держави та цілісність її території. Впливові актори міжнародних відносин (як національні суверенітети, так і міждержавні політичні утворення) використовують всі ресурси для розширення свого впливу, формуючи інформаційний простір не тільки в межах своїх державних кордонів, а й на території інших держав світу. Україна не є виключенням у цьому процесі. США, як стратегічний партнер України, і Росія, як держава-агресор, здійснюють вагомий і діаметрально протилежний вплив на український інформаційний простір, що робить його вразливим і суперечливим. За цих умов, відсутність власної системи контролю та міцних цінностей, що здатні об'єднати країну, дозволила поставити під сумнів її національну безпеку та територіальну цілісність. Росія додатково здійснює подвійний вплив на Україну через інформаційний простір прикордонних до неї держав. Польща і Угорщина після 2014 року змінили свою державну політику відносно України в частині своїх адвокаційних позицій щодо євроінтеграційних практик України, потрактувань історичних подій, сучасних процесів і перспектив співпраці, міграційних взаємовідносин і соціокультурного діалогу. Ця зміна вектору обумовлена не тільки станом військового конфлікту на Сході України чи її внутрішньою кризою, а й посиленням позицій Росії, кризою Європи та вразливістю Євросоюзу.

Розвиток засобів і технологій інформаційного управління в сполученні з використанням керуючих впливів у сфері політики, економіки та культури, робить інформаційний простір керованим об'єктом, проте лише з боку тих акторів міжнародних відносин, які мають важелі контролю над інформаційним порядком денним світу. Поділяючи погляди французького соціолога та філософа, П. Бурдьє [2], слід розглядати інформаційний простір як поле, де створюється, передається і трактується інформація. Кордони такого простору умовні, а характер функціонування динамічний і мінливий.

Доречним стає розмежування понять «національний інформаційний простір України» та «інформаційний простір України». Визначальною характеристикою в такому контексті стає наявність задекларованих важелів впливу на цей простір з боку органів влади у понятті «національний інформаційний простір», або наявність реальних механізмів впливу на цей інформаційний простір з боку інших акторів через різні інформаційні канали у випадку з поняттям «інформаційний простір України». У випадку визначення «інформаційний простір України» робиться акцент на частковій або повній неконтрольованості інформаційного простору української держави владними інститутами.

Таким чином, *інформаційний простір України* – це поле, в якому інформація створюється різними категоріями продуцентів (як внутрішніми, так і іноземними), передається через канали комунікацій реципієнтам та інтерпретується ними

(цілеспрямовано під впливом власників таких каналів або підсвідомо), що не обмежене державними кордонами України. Таке поле формується в середині країни на всіх рівнях: від локального до національного рівня, проте вплив на його наповнення мають зовнішні по відношенню до України актори – прикордонні держави, провідні держави світу, недержавні актори світової політики. Можна зазначити, що інформаційний простір України складається з таких інформаційних полів, які накладаються один на одне, як: 1) інформаційне поле територіальних громад та локальних територій, 2) інфополе регіонів та великих міст, 3) офіційний дискурс державної влади та її центральних інститутів; 4) поле впливу геополітичних суб'єктів та зовнішніх аттракторів. Слід зауважити, що інформаційний простір в середині держави не дорівнює її державним кордонам, а може бути меншим за них (напр. в Україні), або, навпаки, більшим (напр., США, РФ).

За таких умов, політика формування і просування іміджу України за своєю природою конфліктогенна через наявність в її інформаційному просторі декількох центрів (як внутрішніх, так і зовнішніх), що формують сприйняття нашої держави як в очах самих українців, так і закордонних стейкхолдерів.

Література

1. Буньківська О. В. Інформаційний простір: соціокультурна сутність, стан та проблеми функціонування в Україні : автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.01. Київ, 2009. 22 с.
2. Бурдье П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія. Частина II. Чиказький воркшоп / пер. з фр. : А. Рябчук. Київ : Медуза, 2015. 224 с.
3. Литвиненко О. В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України : монографія / О. В. Литвиненко, І. Ф. Бінько, В. М. Потіха. Київ : ІМВКУ ім. Т. Шевченка, 1998. 145 с.

УДК: 004.056

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Н. В. Пряхіна, Ю. В. Бойко

В умовах сучасності соціальні мережі становлять собою певний майданчик для зростання рівня активності суспільства. Цей розвиток виражається у соціальній реалізації громадян, у їх самовираженні та вдосконаленні. Поширення соціальних інтересів на мережевих майданчиках зумовило суттєві зміни у трактуванні інформаційних обмінів на рівні суспільства. До найважливіших характеристик цього процесу відносять зростання обсягів інформаційних потоків, що тим самим ускладнює процес контролювання з точки зору державної інформаційної безпеки. Також, як наслідок обміну інформації за допомогою мережевих майданчиків, з'являються нові види комунікації, які поєднують в собі масові та індивідуальні характеристики впливу. Таким чином демократизація суспільства на сучасному етапі унеможлиблює використання старих методик, тому системи державного контролю не можуть у повній мірі та вчасно реагувати на динамічні зміни в інформаційному просторі [1].

Різке зростання популярності соціальних мереж викликає різке зростання інтересу дослідників до їх особливостей, сутності та значення для суспільства. Як зазначав С. І. Даниленко «простір для комунікації у соціальних мережах, в аспекті теорії та практики демократичного суспільства, стає невід'ємною складовою громадської сфери, що є відкритою для усіх членів суспільства, при обміні інформацією між громадянами та для публічних дебатів». На сьогоднішній день існує безліч досліджень та напрацювань у галузі розкриття особливостей функціонування соціальних мереж на засадах

громадянського суспільства. Зокрема це роботи С. І. Даниленка, Є. Пілата, О. В. Маліса, А. М. Готуна, М. Кастельса, Й. Масуда та ін. У свою чергу, зі стрімким розвитком популярності соціальних мереж, зростає уразливість комунікаційно-інформаційної структури суспільства. Все частіше вони набувають ролі об'єкта та майданчика інформаційних агресій та воєн.

Соціальні мережі в аспекті забезпечення державної безпеки вимагають особливої уваги, оскільки присутність державних установ у них незначна, а діяльність правових установ, що орієнтовані на інформаційну сферу, менш ефективна у зв'язку із використанням ними застарілих технологічних процесів. При розгляді питання забезпечення державної безпеки варто враховувати деякі особливості мережевих майданчиків на сучасному етапі їх розвитку.

По-перше, сторінки у соціальних мережах мають більшість політиків, лідерів партій, чиновників та державних діячів. У даному аспекті вони являють собою неформальний засіб комунікації, за допомогою якого публічна особа може не лише транслювати події та заяви, а й знаходитись «ближче до народу». Однак, як і будь-який механізм спілкування, соціальні мережі все більше стають необхідністю та формальністю, яка потребує постійного вдосконалення механізмів.

По-друге, «безцензурне» поширення інформації надає користувачам переваги у викладенні матеріалів у режимі реального часу, тобто будь-яка сенсаційна новина може потрапити у інтернет-простір з мінімальним часовим відривом. Однак на противагу цьому, стає значно складніше приховувати та видозмінювати інформацію, що вже існує на мережевих майданчиках.

По-третє, за допомогою мережевих додатків можливо формувати групи та спільноти, що тим самим збільшить швидкість поширення інформації та обсяги охоплення суспільства. Такі переваги можна використовувати як у цілеспрямованих інтересах, так і для шкідливого впливу на національну безпеку держави [2].

Беручи до уваги усі аспекти діяльності соціальних мереж можливо дійти до висновку, що вони можуть становити собою сучасний інструмент для маніпулювання громадською думкою та впливати на настрої, що існують на сьогоднішній день у суспільстві. За допомогою них також стало можливим залучення більшої кількості населення до проблем та соціально важливих питань [3].

Варто також враховувати той факт, що усі сторінки інформаційних агресорів, діяльність яких може загрожувати національній безпеці держави, можуть впливати на суспільство лише шляхом інформаційних атак, видозмін інформації, чи взагалі, поширювати фейкові дані. Однак, як і будь-яку неправдиву інформацію, такі атаки можливо спростовувати, висвітлюючи події та дані, що відбувались насправді, тим самим отримуючи від користувачів довіру. У свою чергу, такі сторінки, на відміну від органів державної влади, не мають у своєму розпорядженні необхідної кількості фінансових, адміністративних та правових ресурсів [4].

Враховуючи усю вищезгадану інформацію, для забезпечення державної безпеки, необхідно:

- розширювати та вдосконалювати подання в соціальних мережах інформації, яка стосується політичної, економічної, екологічної та правової діяльності країни;
- забезпечити інформаційну підтримку та обслуговування органами держави населення за допомогою мережі Інтернет;
- впроваджувати та розвивати сучасні комп'ютерні технології в системі державного управління;
- не допускати поширення інформації, яка заборонена на законодавчому рівні;
- удосконалювати правове врегулювання поширення, обробки та збереження електронної інформації, врегульовувати законодавчо питання інтелектуальної власності та посилювати відповідальність за порушення законів що до порядку доступу до інформаційних ресурсів [3].

Таким чином, соціальні мережі становлять собою потужний інструмент впливу як з боку державних органів, так й з боку населення. Усе частіше воєнні дії проходять на мережевих майданчиках, що значно ускладнює процес протидії з агресорами. Державі, у свою чергу, варто враховувати такі видозміни військових дій та не недооцінювати масштабність можливостей соціальних мереж, постійно удосконалюючи та врегульовуючи проблеми за допомогою потужного чинника – законодавства.

Література

1. Горова С. В. Проблеми інформаційної безпеки в соціальних мережах.
2. Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж: URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1745:problemi-suspijnoji-bezpeki-v-protsesi-rozvitku-sotsialnikh-merezh&catid=78&Itemid=412
3. Семененко І. О. Правові механізми використання соціальних мереж у публічному управлінні.
4. Довгань О. Д. Соціальні мережі як чинник впливу на інформаційну безпеку.

УДК 338(045)

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА СПІВПРАЦЯ В СФЕРІ БЕЗПЕКИ

Н. В. Прямухіна, А. В. Галайко

Європейська інтеграція є ключовим та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України, а подальший розвиток та зміцнення відносин між Україною та ЄС базується на принципах політичного об'єднання та економічної інтеграції.

Слід усвідомлювати, що Європейська інтеграція – це цивілізаційний вибір України, одна з ключових вимог Революції Гідності. Вона посідає особливе місце в системі зовнішньополітичних пріоритетів України.

Для України європейська інтеграція є способом модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій та новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, виходу на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід'ємна частина Європи, Україна керується моделлю соціально-економічного розвитку, що діє у провідних європейських країнах [2,3].

Політичні преференції щодо інтеграції України до ЄС пов'язані зі створенням надійних механізмів політичної стабільності, демократії та безпеки. Зближення з ЄС є гарантією, а виконання його вимог – інструментом розвитку демократичних інституцій в Україні. Крім того, членство в ЄС відкриє шлях колективним структурам спільної безпеки Європейського Союзу, забезпечить ефективну координацію дій з європейськими державами у галузі експортного контролю та нерозповсюдження зброї масового знищення, дасть можливість активізувати співпрацю у боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, контрабандою, нелегальною міграцією, торгівлею наркотиками [1].

Основним стратегічним документом для досягнення цих цілей є Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, а також порядок денний Україна – ЄС Асоціація. Угода про асоціацію визначає новий формат відносин між Україною та ЄС та служить стратегічним орієнтиром для систематичних соціально-економічних реформ в Україні та глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка є

частиною Угоди та визначає законодавчу базу щодо вільного руху товарів та послуг, зближення капіталу та нормативних актів, спрямованих на поступову інтеграцію України до спільного ринку ЄС.

В рамках Транспортної групи Східного партнерства була створена ефективна платформа для співпраці на регіональному рівні, яка спрямована на сприяння поліпшенню транспортних зв'язків між ЄС та його безпосередніми сусідами [2].

Транспортні мережі та послуги відіграють ключову роль у підвищенні якості життя громадян та нарощуванні потенціалу промислового розвитку. Отже, транспорт є однією з ключових сфер співпраці між ЄС та Україною, і відповідно до статті 368 «Угоди про асоціацію» основною метою цієї співпраці є сприяння реструктуризації та оновлення транспортного сектору України та поступова гармонізація існуючих стандартів та політики у відповідності до стандартів ЄС.

Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвинутими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це – найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

Співпраця Міністерства оборони України з відомствами (установами) ЄС здійснюється відповідно до положень:

- Угода про асоціацію між Європейським Союзом та його державами-членами, з одного боку, та Україною, з іншого боку;
- Адміністративна домовленість між Європейським агентством оборони та Міністерством оборони України від 07.12.2015;
- План роботи щодо співпраці Збройних Сил України та Секретаріату Ради ЄС (у галузі Спільної політики безпеки та оборони) на поточний рік;
- Зведений план дій з міжнародного співробітництва Міністерства оборони України та Збройних Сил України на поточний рік.

Нині в рамках Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною було визначено чотири ключових пріоритети оборони [3]:

- 1) розширення діалогу з ЄС у військово-політичній, військово-технічній та військовій сферах;
- 2) посилення практичної співпраці з ЄС у рамках Спільної політики безпеки та оборони (залучення Збройних Сил України до міжнародних миротворчих операцій під проводом ЄС та бойових груп ЄС);
- 3) участь в ініціативі ЄС «Східне партнерство»;
- 4) розвиток співпраці з Європейським оборонним агентством (EDA), залучення до проектів програми постійної структурованої співпраці (PESCO).

Література

1. Ukraine-EU cooperation in the military-political. *Офіційний сайт Представництва України в ЄС*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki/spivpracya-ukrayina-yes-u-ramkah-spilnoyi-politiki-bezpeki-i-oboroni>
2. European integration. *Сайт міністерства Інфраструктури України*. URL: <https://mtu.gov.ua/en/timeline/Evointegraciya.html>
3. Сучасний стан і перспективи української євроінтеграції. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1209:suchasnij-stan-i-perspektivi-ukrajinskoji-evointegratsiji&catid=8&Itemid=350

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Н. В. Прямухіна, М. О. Білостенко

В Україні впродовж років незалежності регіональна політика не належала до пріоритетів внутрішньої політики держави, що означало відсутність структурованого й ефективного регіонального управління.

Нині перед Україною постає необхідність побудови принципово нової моделі взаємовідносин між центром та регіонами, удосконалення інструментарію регіональної політики, правового закріплення статусу регіону, формування принципів розмежування повноважень різних рівнів управління тощо.

Дослідження проблем розвитку та управління регіонами знайшло відображення в працях окремих авторів Т. Берегой, З. Бурик, А. Бородіна, І. Лопушинський, та ін. [2–5]. Їхні роботи можуть використовуватися як основа для подальших розвідок у сфері формування ефективної державної регіональної політики.

Метою дослідження є визначення ефективності державної регіональної політики в Україні, шляхом аналізу відповідних нормативних актів.

Правову основу підвищення ефективності управління розвитком регіонів становить, зокрема, Закон України «Про засади державної регіональної політики» [1], який окреслює основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні принципи регіональної політики як складової внутрішньої політики України. В Законі визначені цілі, принципи і пріоритети державної регіональної політики, державної стратегії регіонального розвитку, повноваження суб'єктів державної регіональної політики, визначає принципи фінансового забезпечення і моніторингу реалізації державної регіональної політики.

У вищезгаданому законі знаходимо визначення державної регіональної політики: «це система цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності» [1].

Якщо конкретизувати доволі загальне завдання щодо забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України, то в законі розкриваються такі пріоритети державної регіональної політики:

- 1) стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів;
- 2) зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку;
- 3) формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проєктів підвищення конкурентоспроможності територій;
- 4) стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір, подолання міжрегіонального відчуження;
- 5) визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення проблем;
- 6) створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах;
- 7) запровадження дієвих інструментів державної підтримки міжрегіональної інтеграції, виконання міжрегіональних програм і проєктів;
- 8) формування з урахуванням документів Ради Європи та Європейського Союзу нормативно-правової бази, необхідної для реалізації державної регіональної політики, визначеної цим Законом;
- 9) поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, сприяння здійсненню

повноважень органами місцевого самоврядування; 10) створення ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні і територіальних громад – на регіональному рівні.

Також в законі визначаються механізми моніторингу державної регіональної політики, які будуть визначати її ефективність. А саме шляхом періодичного відстеження відповідних індикаторів на основі офіційних статистичних даних та інформації центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та проведення на підставі даних моніторингу оцінки результативності (ефективності) виконання індикаторів шляхом порівняння отриманих результатів з їх цільовими значеннями.

Поряд з цим правові ініціативи державної регіональної політики України мають враховувати прогресивну інвестиційну політику, націлену на підвищення конкурентоспроможності регіонів та їх соціально-економічну інтеграцію, а отже, на економічне зростання, інноваційний розвиток, створення нових робочих місць, поліпшення якості життя людей, покращення екологічної ситуації. В цьому контексті важливо, щоб законодавчі ініціативи та проекти розвитку планувалися та розроблялися як «згори вниз», так і «знизу вгору», а сприяння надавалося не лише проектам, так званої, «твердої» інфраструктури, а і «м'якої», які стимулюють «точки зростання», підтримують впровадження інновацій, розвиток нового виробництва, малого та середнього бізнесу.

Література

1. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 90.
2. Берегой Т. Досвід регіонального розвитку ЄС та його проєкція на Україну / Т. Берегой. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць ОРІДУ*. Вип. 2 (26). Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. С. 103–107.
3. Бурик З. М. Регіональна політика України: сучасні реалії та досвід країн ЄС. *Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування*: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (Київ, 31 травня 2007 р.): У 4 т. К.: НАДУ, 2007. Т. 4. С. 30–33.
4. Бородіна А. О. Удосконалення державного управління регіональним розвитком з урахуванням зарубіжного досвіду. *Право та управління*. 2012. № 1. С. 103–121.
5. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної регіональної політики України в контексті євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2009. № 1. С. 7–12.

Підсекція «Прикладна математика»

УДК 517.572

ЛОКАЛЬНІ ТЕОРЕМИ ПРО СЕРЕДНЄ ДЛЯ МНОГОКУТНИКІВ

О. Д. Трофименко

Нехай $n \in \mathbb{N}$, $n \geq 3$. Для гармонічних функцій відомо (див. роботи С. Какутамо і М. Нагумо [1] та І. Привалова [2]): функція $f \in C(\mathbb{C})$ є гармонічним поліномом порядку $\leq n-1$ тоді і тільки тоді, коли середнє значення функції f по всім вершинам будь-якого правильного n -кутника дорівнює значенню функції в його центрі.

Т. Ремсі та І. Вейт отримали аналогічний результат із радіусом $R = \infty$ круга: нехай функція $f \in R^2$ задовольняє

$$\frac{1}{N+1} \sum_{k=0}^N f\left(z + e^{\frac{2\pi ki}{N+1}} \xi\right) = f(z)$$

для всіх $z \in \mathbb{C}$ та $|\xi| = R$ для деякого фіксованого $R > 0$ тоді і тільки тоді, коли f є гармонічним поліномом порядку не вище N .

Далі відомо, що В. Волчков [див. [3], частина 5, розділ 5, твердження (1) теореми 5.9] отримав локальний варіант вище вказаного результату.

В отриманому результаті сформульовано нову подібну теорему, що описує класи поліноміальних розв'язків для однорідних лінійних еліптичних рівнянь зі сталими коефіцієнтами на комплексній площині. Ліва частина таких рівнянь представлена у формі добутку деяких невід'ємних операторів комплексного диференціювання. У випадку оператора Лапласа дана теорема співпадає із вище вказаним результатом В. Волčkova [3] і, відповідно, містить всі вище вказані результати.

Робота виконана в рамках держбюджетних НДР (номери держреєстрації: 0118U003138, 0121U109525).

Література

1. Kakutani S., Nagumo M. On the functional equation $\sum_{v=0}^{n-1} f(z + e^{2\pi vi/n} \xi) = nf(z)$. *Zenkoku S'ugaku Danwakai*, 66, 1935, P. 10–12.
2. Privalov I. I. Subharmonic functions. ONTI NKTP SSSR, 1937.
3. Volchikov V. V. Integral Geometry and Convolution Equations. Kluwer Academic Publishers, 2003
4. Trofymenko O. Convolution equations and mean-value theorems for solutions of linear elliptic equations with constant coefficients in the complex plane. *J.Math. Sci.* V. 229, 2018, P. 96–10.

УДК 519.257; 004.9 (477)

СПРОБА СТАТИСТИЧНОЇ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНИ ВІД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ (НА ПРИКЛАДІ РИНКУ НОВИХ ЛЕГКОВИХ АВТОМОБІЛІВ)

І. Г. Крикун

Вступ. Протягом останніх 7 років Україна зазнає безпрецедентної за останні 70 років історії Європи економічної, військової та терористичної агресії з боку найбільшої (за площею) країни світу – Російської Федерації – яка, з одного боку, користується наявністю атомної зброї та місця в Раді Безпеки ООН для продовження своєї агресії, а з іншого – витрачає шалені ресурси на знавіснілу пропаганду, якій можуть позаздрити і радянські, і нацистські пропагандисти минулого. Проте, на щастя, російська відсталість – технологічна, економічна та людського потенціалу, – не залишає Росії шансів на протистояння всьому цивілізованому світу. Тож відносно скоро нас чекає оцінювання завданих агресором збитків. Дана робота – одна зі спроб такої оцінки.

Останні публікації. Оскільки російська агресія є і безпрецедентною за своїми масштабами, і досі не закінчилася, то жодних підсумкових публікацій щодо її впливу ще не з'явилося. В цій роботі ми намагаємось оцінити вплив російської агресії на економіку України, використовуючи як об'єкт дослідження автомобільний ринок. В дослідженні використовувались статистичні дані з відкритих джерел [1].

Основна частина. Для того, щоб оцінити вплив російської агресії на економіку України, візьмемо в якості об'єкту дослідження український ринок нових легкових автомобілів, порівняємо помісячну та підсумкову динаміку продажів нових легковиків за 2011–2015 роки.

Таблиця 1

Продаж нових легкових автомобілів в Україні протягом 2011–2015 років

Рік	2011	2012	2013	2014	2015
січень	9578	11981	11989	11874	2597
лютий	10132	14511	13591	15204	2924
березень	18337	22480	22565	10938	2259
квітень	18540	20840	26115	7765	3057
травень	15695	20555	15091	5686	2994
червень	15973	19333	14887	6221	3372
липень	18820	21277	17984	6818	5344
серпень	20132	19791	22195	6402	3464
вересень	20406	20209	20333	5790	4376
жовтень	18059	23028	16081	5891	5596
листопад	19353	21295	15444	6802	5144
грудень	22428	22302	17047	7629	5419
ВСЬОГО	207453	237602	213322	97020	46546
Зміна за рік	--	14,5%	-10,2%	-54,5%	-52,0%

Як показують наведені дані, то, як і слід було того очікувати, виходячи зі специфіки авторинку (поява нових моделей, зміни в оподаткуванні чи в правилах ввезення вживаних автомобілів, різна кількість робочих днів в місяці), помісячні дані не завжди демонструють чітку тенденцію. Проте загальну тенденцію останніх трьох років перед російським нападом відмітити можна – повільне зростання продажів (загалом зростання на 3 % за 2 роки).

Тепер спрогнозуємо, якими були б обсяги продажів нових автомобілів в Україні, за умови відсутності російської агресії. Для цього для 2014 року обчислимо помісячні зважені середні, використовуючи помісячні дані за 2011–2013 роки з вагами 1, 2 та 3 відповідно, та збільшимо їх на 1 %, враховуючи попередню динаміку. Таким чином прогнозований обсяг продажів V_{2014} будемо знаходити за формулою:

$$V_{2014} = 1,01 \cdot \frac{V_{2011} + 2V_{2012} + 3V_{2013}}{6}. \quad (1)$$

Для перевірки адекватності цього прогнозу маємо точний інструмент – дані за січень та лютий 2014 року, коли російська агресія лише починалася або перебувала в прихованій формі.

Також оцінимо прогнозований обсяги продажів нових автомобілів в Україні для 2015 року, збільшивши прогнозовані дані для 2014 року на 1 %. Для обох років прогнозування (2014 та 2015) також обчислимо відхилення фактичних даних від прогнозованих. Отримані дані подамо в таблиці нижче.

Таблиця 2

Прогноз та втрати ринку нових легкових автомобілів в Україні протягом 2014–2015 років

Рік	2014			2015		
	факт	прогноз	відхилення	факт	прогноз	відхилення
січень	11874	11700	174	2597	11817	-9220
лютий	15204	13454	1750	2924	13589	-10665
березень	10938	22050	-11112	2259	22271	-20012
квітень	7765	23325	-15560	3057	23558	-20501
травень	5686	17183	-11497	2994	17355	-14361
червень	6221	16716	-10495	3372	16883	-13511
липень	6818	19413	-12595	5344	19607	-14263
серпень	6402	21260	-14858	3464	21473	-18009
вересень	5790	20507	-14717	4376	20712	-16336
жовтень	5891	18914	-13023	5596	19103	-13507
листопад	6802	18226	-11424	5144	18409	-13265
грудень	7629	19892	-12263	5419	20091	-14672
ВСЬОГО	97020	222642	-125622	46546	224868	-178322
Втрата			-56,4%			-79,3%

Наведемо ще й графік фактичного та прогнозованого обсягу продажів у 2014 р.

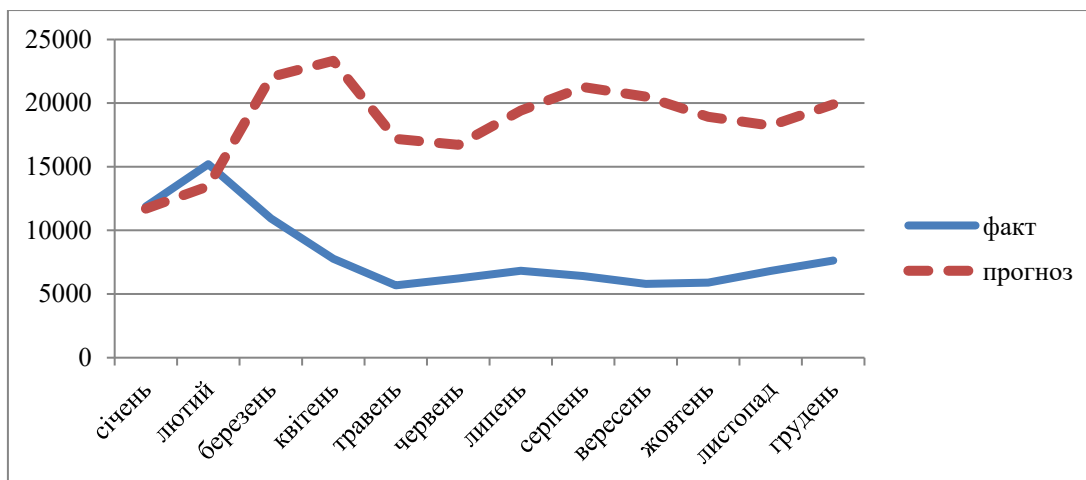

Рис. 1. Динаміка авторинку України в 2014 році

Отримані дані дозволяють стверджувати, що запропонований формулою (1) підхід до прогнозованого обсягу продажів в 2014 році є прийнятним і, швидше за все, є оцінкою знизу (так, фактичний обсяг продажів у січні перевершив прогнозований на 1,5 %, а у лютому фактичний обсяг продажів теж перевершив прогнозований і уже на 11 %). Також з графіка бачимо, що модель (1) в цілому впоралася з прогнозуванням помісячної динаміки спадання чи зростання обсягу продажів автомобілів.

Висновки. Внаслідок російської агресії український ринок нових авто в 2015 році та, як показує таблиця 1, в наступні роки, втратив **80 % обсягу**. Щорічні втрати українського суспільства в споживанні нових автомобілів починаючи з 2015 року становлять **180 тис. нових авто**. Згідно з даними з відкритих джерел в мережі Інтернет [2, 3], середня вартість нового автомобіля в Україні складає орієнтовно 20 тис. євро. Зважаючи на те, що протягом лише 2014 та 2015 років автомобільний ринок України внаслідок різних видів російської агресії (економічної, військової та терористичної) недоспожив 304 тис. нових автомобілів, отримуємо орієнтовану оцінку втрат українського суспільства від російської агресії **протягом перших двох років – не менше 6,08 млрд євро, а щорічні втрати в подальші роки становлять не менше 3,6 млрд євро**.

Дискусія. Звичайно ключова в роботі формула (1) не є досконалою. Її отримано емпіричним шляхом, зокрема щодо відсотку зростання, вагових коефіцієнтів окремих років та кількості обраних років. Відповідно, один з напрямків вдосконалення отриманих результатів – це покращення формули-прогнозу (1). Це може бути зроблено шляхом використання щоденних даних, ковзних середніх, автокореляційних чи регресійних інструментів.

Інший підхід при дослідженні саме авторинку – це дослідження також ринку вживаних автомобілів: з одного боку, частина українців придбала вживане авто замість нового, з іншого – частина українців взагалі відмовилася від купівлі авто через окупацію, перебування у вигнанні, бойові дії чи загальне падіння добробуту. Тому цей шлях є потенційно більш інформативним, ніж вивчення ринку лише нових автомобілів, проте наявність значної кількості нерозмитнених авто (т. зв. «євробляхи»), які не фігурують в статистичній звітності, значно ускладнює роботу дослідника.

Ще один із напрямів дослідження – вивчення ринку комерційних авто та автобусів, що може характеризувати економічний стан бізнес-суспільства в Україні.

Зрештою, є ще один з можливих напрямів дослідження впливу російської агресії на економіку України і, зокрема, на авторинок України, – це вивчення саме вітчизняного автовиробництва. Проте ці дані не є інформативними відносно оцінки завданих збитків, так найбільший автовиробник України – ЗАЗ – з виробництва 50,4 тис. автомобілів у 2013 році прийшов до 0 шт. у 2019 році [4]. Водночас виробники вантажної та спецтехніки

демонструють зростання виробництва [5], що викликане зовсім не поліпшенням економічного стану України, а військовими замовленнями, призначеними зупинити агресора.

Література

1. Укравтопром. *Статистика*. URL: <https://ukrautoprom.com.ua/category/statistika>
2. Средняя стоимость нового автомобиля в Украине выросла до 24 750 евро. URL: <https://autonews.autoua.net/novosti/13805-srednyaya-stoimost-novogo-avtomobilya-v-ukraine-vyroslo-do-24-750-evro.html>
3. Импорт легковых автомобилей в Украину обвалился. Цены подросли. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/avto/novosti/import-legkovyh-avtomobiley-v-ukrainu-obvalilsya-tseny-podrosli>
4. Запорізький автомобілебудівний завод. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Запорізький_автомобілебудівний_завод
5. Кременчуцький автомобільний завод. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кременчуцький_автомобільний_завод

УДК 372.8:004.43

МЕТОДИЧНА ЦІННІСТЬ КОМБІНАТОРНИХ АЛГОРИТМІВ ПРИ ВИВЧЕННІ БАЗОВИХ ЗАСАД АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ТА ПРОГРАМУВАННЯ ДЛЯ ПРОФІЛЬНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

О. С. Ветров

Дисципліни, пов'язані із вивченням мов прикладного програмування, програмної інженерії та прикладних аспектів побудови та використання ефективних алгоритмів є невід'ємною частиною освітніх програм усіх спеціальностей галузі знань 12 «Інформаційні технології», спеціальності 113 «Прикладна математика» тощо. В останній час серйозну увагу до надання студентам навичок розробки прикладного програмного застосунку приділяють і спеціальності традиційного гуманітарного профілю, зокрема спеціальність 035.10 «Прикладна лінгвістика». Це зрозуміло, оскільки сучасні дослідження в області прикладної лінгвістики, як прикладного так і фундаментального характеру, не можуть бути ефективними без використання сучасних систем комп'ютерної обробки тексту, створення власних алгоритмів аналізу великих обсягів текстової інформації, і врешті-решт технологій машинного навчання, зокрема систем обробки природньої мови (NLP – Natural-language processing). Основою фахового використання зазначених технологій є перш за все чітке розуміння основ програмування та алгоритмізації.

Базовою мовою програмування для непрофільних спеціальностей (поза галузі «Інформаційні технології»), особливо коли справа стосується перш за все прикладного програмування, часто обирають Python. На це є декілька причин. Зазначимо дві основні. По-перше, низький поріг входження у порівнянні з мовами C++, C#, Java тощо. При цьому, не можна сказати, що Python є найпростішою мовою програмування. Серед затребуваних на ринку можна згадати потужну за своїм функціоналом мову JavaScript, вивчення основ якої, особливо на перших порах, є також значно більш ефективним, ніж, скажімо, мов вже заданої C-групи. При цьому застосування JavaScript зрештою зосереджене головним чином на веб-програмуванні, тому обирати JavaScript мовою загального використання є нераціональним. По-друге, мова Python має чи не найрозвиненішу мережу сторонніх бібліотек прикладного призначення, більшість з яких є відкритими для використання. Варто відмітити, що в мережі є доступними велика кількість відкритих ресурсів для вивчення програмування на Python. При цьому необхідно

також зазначити, що перелік сучасної україномовної літератури (включаючи переклади відомих іноземних видань), присвяченої проблемам алгоритмізації та програмування, зокрема мові Python, є досить скромним. На думку автора, заслуговують на увагу видання [1–4] останніх 5–7 років, написані колегами з київських та львівських ЗВО.

З досвіду роботи автора, при викладанні основ програмування для студентів перших курсів незалежно від спеціальності, основними труднощами для більшості студентів є не стільки вивчення основ синтаксису мову програмування, скільки більш фундаментальна проблема: вміння формалізувати задачу, розбити її на конкретні кроки, а вже потім реалізація програмного коду на основі структурної парадигми програмування. В підвалинах вивчення основ програмування лежить не стільки мова програмування, скільки алгоритмізація та вміння здійснити декомпозицію складної задачі. Тобто головна проблема на перших порах вивчення програмування для більшості полягає не в тому, що вони не можуть запам'ятати базові правила синтаксису мови програмування чи основні керівні структури (послідовне виконання, розгалуження, цикл) та правила створення власних користувацьких функцій. Проблема в тому, що не маючи звички описувати задачу формально, розбиваючи її на прості кроки, важко побачити природній зв'язок між синтаксичними структурами `if` та `while`, та безпосереднім рішенням прикладної задачі. Людина в своєму повсякденному житті не мислить структурними конструкціями (принаймні, так для себе не формулює), тому формування навички формалізації задачі, на думку автора, є фундаментальною задачею на перших порах програмування, значно більш важливою, ніж вивчення синтаксису тієї чи іншої мови. Зрозуміло, що найкращих результатів при вивченні програмування за досить короткий строк студент досягне, якщо розуміння основ структурного та системного мислення були закладені ще у середній школі.

Після засвоєння основ програмування: синтаксис, керуючі структури, модульна парадигма, основи об'єктно-орієнтованого підходу – зазвичай переходять до етапу вивчення базових підходів до розробки ефективних алгоритмів розв'язку задачі. Зазвичай, якщо ця проблематика виділена в окрему дисципліну, академічно предмет має назву «Алгоритми та структури даних» (Algorithms and Data Structures). Найвідомішим підручником з цієї тематики є мабуть [5], а також фундаментальний багатотомник «Мистецтво програмування» Д. Кнута. Взагалі література з предмету є досить обширною.

Основними темами вивчення сучасних підходів для розробки власних ефективних алгоритмів є аналіз просторової та часової ефективності (складності) алгоритмів, «жадібні» алгоритми, парадигма декомпозиції «розділяй та володарюй», динамічне програмування тощо. Безумовно, зазначені теми є основою ефективної алгоритмізації, і більшість прикладних проблем можуть бути розв'язані за допомогою зазначених підходів. Але за досвідом автора, більш раціональним є підхід до викладання, коли проблематика складності (ефективності) алгоритмів починається не з згаданих спеціальних розділів алгоритмізації, а з ґрунтовної проробки алгоритмів перебору варіантів, як базового (повного перебору), так і покращених підходів для організації пошуку з поверненням тощо.

З методичної точки зору перебірні задачі є корисними в тому сенсі, що більшість складних прикладних задач принаймні на першому етапі – етапі моделювання – намагаються вирішити саме методом перебору. Інколи, задача полягає у генерації (візуалізації) всіх варіантів, а ухвалює рішення про розв'язок безпосередньо користувач. Це важливо для спеціалістів гуманітарної сфери, коли формально описати критерії оптимального розв'язку задачі буває досить складно.

Перебірні задачі також можна назвати комбінаторними, тому що в основі дуже часто лежить необхідність генерації певних комбінаторних об'єктів – перестановок, сполучень, розміщень тощо. Засвоєння алгоритмів формування зазначених об'єктів з методичної точки зору дозволяє ще раз зосередитись на практичному застосуванні рекурсивних функцій, теми, що є незвичною і деякий час досить складною навіть для студентів, для яких програмування є профільюючим предметом.

Після засвоєння базових комбінаторних алгоритмів, логічним є перехід до задачі організації пошуку з поверненням. Тут є можливість розвернутись, маючи в запасі демонстрацію побудови алгоритму розв'язку відомих задач: задача про N ферзів, задача про обхід конем шахової дошки, задача про обхід лабіринту, задача про рішення sudoku, генерація греко-латинського квадрату тощо. Підказку для вибору демонстраційних прикладів з тематики програмної організації перебору варіантів та інших комбінаторних алгоритмів можна знайти [6–7].

Початок розв'язку задачі з програмної реалізації перебору варіантів має додатково методичну цінність: демонстрація підходів до підвищення ефективності алгоритмів стає наочною, і проблема складності алгоритму перестає бути суто теоретичною. Оцінюючи час виконання програми повним перебором і за допомогою побудови більш ефективних алгоритмів дає змогу студенту інтуїтивно переконатись у доречності використання більш складних концепцій алгоритмізації: парадигми «розділяй та володарюй», динамічного програмування тощо.

Література

1. Анісімов А. В., Дорошенко А. Ю., Погорілий С. Д., Дорогий Я. Ю. Програмування числових методів мовою Python. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 640 с.
2. Коротєєва Т. О. Алгоритми та структури даних. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 280 с.
3. Крєневич А. Алгоритми та структури даних. К.: ВПЦ «Київський Університет», 2018. 172 с.
4. Крєневич А.П. Python у прикладах і задачах. Частина 1. Структурне програмування. К.: ВПЦ «Київський Університет», 2017. 206 с.
5. Кормен Т. Г., Лейзерсон Ч. Е., Рівест Р. Л., Стайн К. Вступ до алгоритмів. К.: К.І.С., 2019. С. 1288.
6. Skiena S.S. The Algorithm Design Manual. Springer, 2020. 800 p.
7. Knuth D.E. The Art of Computer Programming. Volume 4A: Combinatorial Algorithms, Part 1. Upper Saddle River, New Jersey: Addison-Wesley, 2011. 883 p.

УДК 517.9

HARNACK'S INEQUALITY FOR QUASILINEAR ELLIPTIC EQUATIONS WITH GENERALIZED ORLICZ GROWTH

M. O. Savchenko (Shan)

In this paper we consider quasilinear elliptic equations of the form

$$\operatorname{div}\left(g(x, \nabla u), \frac{\nabla u}{|\nabla u|}\right) = 0 \quad (1)$$

where Ω is a bounded domain in \mathbb{R}^n , $n \geq 2$.

We suppose that the function $g(\cdot, v): \Omega \times \mathbb{R}_+ \rightarrow \mathbb{R}_+$, $\mathbb{R}_+ = [0, +\infty)$ satisfies the following assumptions:

(A1) for all $v \in \mathbb{R}_+$, $g(x, \cdot)$ is continuous and non-decreasing for almost all $x \in \Omega$, $\lim_{v \rightarrow +0} g(x, v) = 0$ and $\lim_{v \rightarrow +\infty} g(x, v) = +\infty$;

(A2) there exist $c_1 > 0$, $q > 1$ and $b_0 \geq 0$ such that

$$\frac{g(x, w)}{g(x, v)} \leq c_1 \left(\frac{w}{v}\right)^{q-1}$$

for all $x \in \Omega$ and for all $w \geq v > b_0$;

(A3) there exists $p > 1$ such that

$$\frac{g(x, w)}{g(x, v)} \geq \left(\frac{w}{v}\right)^{p-1}$$

for all $x \in \Omega$ and for all $w \geq v > 0$;

(A4) for any $K > 0$ and for any ball $B_{8r}(x_0) \subset \Omega$ there exists $c_2(K) > 0$ such that

$$g\left(x_1, \frac{v}{r}\right) \leq c_2(K) e^{\lambda(r)} g\left(x_2, \frac{v}{r}\right)$$

for all $x_1, x_2 \in B_r(x_0)$ and for all $r \leq v \leq K$. Here $\lambda(r)$ is a continuous, non-increasing function, satisfying the conditions described below.

Our main result reads as follows

Theorem 1

Fix a point $x_0 \in \Omega$ and consider the ball $B_{8r}(x_0) \subset \Omega$. Let conditions (A1)-(A4) be fulfilled, and let u be a nonnegative bounded weak solution to Eq. (1). Then there exist positive constants C, c, β depending only on the data such that

$$\operatorname{ess\,sup}_{B_\rho(x_0)} u \leq C \Lambda(c, \beta, \rho) \left(\operatorname{ess\,inf}_{B_\rho(x_0)} u + (1 + b_0) \rho \right),$$

where $\Lambda(c, \beta, \rho) = e^{ce^{\beta\Lambda(\rho)}}$.

References

1. Maria O. Shan, Igor I. Skrypnik, Mykhailo V. Voitovych. Harnack's inequality for quasilinear elliptic equations with generalized Orlicz growth, Electronic Journal of Differential Equations, Vol. 2021 (2021), No. 27, Pp. 1–16.

УДК 510.65

ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МИСЛЕННЯ: ШЛЯХИ РОЗВИТКУ, ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ

О. М. Данильчук

Серед проблем, що ставить перед собою сучасне суспільство виділяють проблему логіко-математичного розвитку, адже сформульоване логіко-математичне мислення сприяє майбутньому здобувачу аналізу різних процесів, які передбачають відхід від загальноприйнятих стереотипів, наперед заданих та розроблених алгоритмів вирішення життєвих нестандартних ситуацій та проблем, але й його коригування та адаптацію у постійно змінних умовах повсякденного життя.

Аналіз наукових досліджень стверджує, що поява логіко-математичного мислення особистості свій шлях починає з дошкільного віку і протягом навчання починається цілеспрямоване його формування. Адже саме у в старшому дошкільному віці наочно-дійове мислення дитини доповнюється та частково заміщується наочно-образним, а тому у більш старшому віці при прийнятті різних важливих задач, які виникають на шляху застосовується так зване логіко-математичне мислення.

В Україні розробка проблеми розвитку логічного мислення у процесі навчання математики посідає особливе місце і проходить в декількох напрямках. Особливої уваги заслуговує питання про розвиток логічного мислення школярів початкової школи.

Систематичне і цілеспрямоване використання у процесі навчання математики системи вправ із логічним навантаженням впливає не лише на формування логічного мислення, зокрема окремих його компонентів, а й сприяє підвищенню якості навчання. Логіко-математичне мислення можна розділити на наступні етапи: 1) уявлення і поняття; 2) залежності і відношення; 3) математичні дії.

В процесі вивчення математики слід проводити роботу над розвитком логічного мислення протягом усього навчального процесу, вчити їх не тільки доводити окремі теореми, твердження, а й формувати в них уявлення про дедуктивний характер побудови математики, ознайомлювати із загальними методами, які мають велике загальноосвітнє та прикладне значення.

Ефективність опосередкованого формування логічних знань і вмінь забезпечують застосування різних методів навчання, використання різноманітних форм організації знань, раціональним співвідношенням фронтальної, індивідуальної й групової форм роботи. Це можна описати наступною схемою рис. 1.

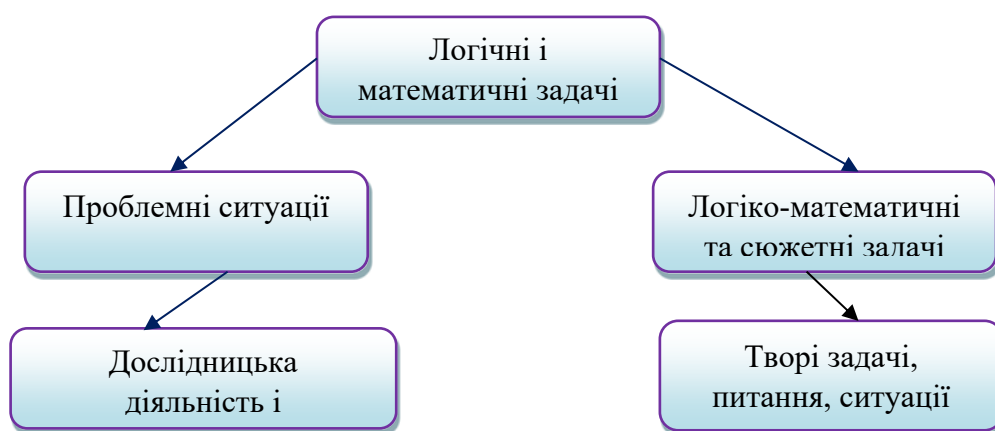

Рис. 1. Схема розвитку логічного мислення

Допомогти школярам, здобувачам в повній мірі проявити свої здібності, розвинути ініціативу, самостійність, творчий потенціал – одне з основних завдань сучасної освіти. Однак математика серед інших предметів займає одне із головних місць.

Найважливішим завданням математичної освіти у є озброєння загальними прийомами мислення, просторової уяви, розвиток здібності розуміти сенс поставленого завдання, вміння логічно розмірковувати, засвоїти навички алгоритмічного мислення. Кожному важливо навчитися аналізувати, відрізняти гіпотезу від факту, чітко висловлювати свої погляди, а з іншого боку – розвивати уяву і інтуїцію (просторове та абстрактне уявлення, здатність передбачити результат і знайти рішення поставленої проблеми) реалізації та впровадження різноманітних нестандартних завдань, конструктивність та критичність. Саме математика надає сприятливу змогу виховання волі, працьовитості, наполегливості у подоланні труднощів, затятості у досягненні цілей.

Література

1. Портал нової української школи. URL: <https://nus.org.ua/>
2. Посібник «Посилення логічної компоненти на уроках математики» URL: <https://vseosvita.ua/library/posibnik-posilenna-logicnoi-komponenti-na-urokah-matematiki-350377.html>
3. Гайштут О. Г. Вправи з розвитку мислення. Журнал «Математика в школах України». № 3 (195). Харків.: Вид. група «Основа», 2008. 38 с.

ПАРАСТРОФНІ ОРБИТИ КВАЗІГРУП З ВЛАСТИВОСТЯМИ ОБОРОТНОСТІ

Ф. М. Сохацький, А. В. Луценко

Алгебра $(Q; \circ; \overset{\ell}{\circ}; \overset{r}{\circ})$ називається *квазігрупою*, якщо операція (\cdot) є оборотною та операції $\overset{\ell}{\circ}$ і $\overset{r}{\circ}$ є її лівою та правою оборотними, тобто виконуються тотожності

$$(x \circ y) \overset{\ell}{\circ} y = x, \quad (x \circ y) \overset{r}{\circ} y = x, \quad x \overset{r}{\circ} (x \circ y) = y, \quad x \circ (x \overset{r}{\circ} y) = y.$$

σ – парастроф $\overset{\sigma}{\circ}$ операції (\cdot) визначається рівностями [2]

$$x_{1\sigma} \overset{\sigma}{\circ} x_{2\sigma} = x_{3\sigma} \Leftrightarrow x_1 \cdot x_2 = x_3, \quad \sigma \in S_3 := \{\iota, \ell, r, s, s\ell, sr\},$$

де $\ell := (13)$, $r := (23)$, $s := (12)$. Бієкції L_a, R_a, M_a квазігрупи називаються *лівою, правою та середньою трансляціями* відповідно [1] та визначаються рівностями

$$L_a(x) := a \cdot x, \quad R_a(x) := x \cdot a, \quad M_a(x) := x \overset{r}{\circ} a.$$

Кожен елемент квазігрупи $(Q; \cdot)$ визначає шість бієкцій: $L_a, L_a^{-1}, R_a, R_a^{-1}, M_a, M_a^{-1}$.

Означення σ - парастрофа лівої, правої та середньої трансляцій задається рівностями:

$$\overset{\sigma}{L}_a(x) := a \overset{\sigma^{-1}}{\circ} x, \quad \overset{\sigma}{R}_a(x) := x \overset{\sigma^{-1}}{\circ} a, \quad \overset{\sigma}{M}_a(x) := x \overset{r\sigma^{-1}}{\circ} a.$$

Твердження 1 [3]. Кожна трансляція є σ -парастрофом середньої трансляції для деякого $\sigma \in S_3$:

M_a	M_a^{-1}	L_a	L_a^{-1}	R_a	R_a^{-1}
${}^{\iota}M_a$	sM_a	${}^{\ell s}M_a$	${}^{\ell}M_a$	rM_a	${}^{rs}M_a$

Підстановка σ називається напрямком трансляції $\overset{\sigma}{M}_a$.

σ -напрямок множини трансляцій, тобто множина всіх трансляцій напрямку σ квазігрупи $(Q; \cdot)$ визначається таким чином:

$$\overset{\sigma}{M} := \left\{ \overset{\sigma}{M}_x \mid x \in Q \right\}, \quad \sigma \in S_3.$$

Нехай $\overset{\sigma}{\mathfrak{A}}$ позначає клас всіх σ -парастрофів квазігруп з класу \mathfrak{A} . Множина всіх попарних парастрофних класів називається *парастрофною орбітою* класу \mathfrak{A} [10]:

$$Po(\mathfrak{A}) = \left\{ \overset{\sigma}{\mathfrak{A}} \mid \sigma \in S_3 \right\}.$$

Парастрофна орбіта многовидів однозначно визначається одним із її многовидів.

Квазігрупа називається: *LIP, RIP, MIP квазігрупою*, якщо існують перетворення λ, ρ, μ такі, що для всіх x та y виконуються відповідні рівності

$$\lambda(x) \cdot xy = y; \quad yx \cdot \rho(x) = y; \quad x \cdot y = \mu(y \cdot x).$$

Квазігрупу $(Q; \cdot)$ будемо називати: *середньою CIP квазігрупою, лівою CIP квазігрупою, правою CIP квазігрупою*, якщо існують перетворення α, β, γ такі, що для всіх x та y виконуються відповідні рівності

$$\alpha(x) \cdot yx = y; \quad yx \cdot y = \beta(x); \quad y \cdot xy = \gamma(x).$$

Квазігрупу $(Q; \cdot)$ будемо називати: *середньою дзеркальною квазігрупою, лівою дзеркальною квазігрупою, правою квазігрупою*, якщо існують перетворення ϕ, δ, ξ такі, що для всіх x та y виконуються відповідні рівності

$$\phi(x) \cdot y = y \cdot x; \quad y \cdot yx = \delta(x); \quad xy \cdot y = \xi(x).$$

Теорема 1 [4].

Кожна рівність двох множин трансляцій різних напрямків визначає точно один клас квазігруп. А саме,

1. парастрофна орбіта (середніх, лівих, правих) квазігруп з властивістю оборотності:

${}^1M = {}^sM$	$M_x^{-1} = M_{\mu(x)}$	$x \cdot y = \mu(y \cdot x)$	МІР кваз.	$\mathfrak{Z} = {}^s\mathfrak{Z}$
${}^\ell M = {}^{\ell s}M$	$L_x^{-1} = L_{\lambda(x)}$	$\lambda(x) \cdot xy = y$	ЛІР кваз.	${}^\ell \mathfrak{Z} = {}^{\ell s}\mathfrak{Z}$
${}^rM = {}^{rs}M$	$R_x^{-1} = R_{\rho(x)}$	$yx \cdot \rho(x) = y$	РІР кваз.	${}^r\mathfrak{Z} = {}^{rs}\mathfrak{Z}$

2. парастрофна орбіта квазігруп з властивістю схрещеної оборотності:

${}^\ell M = {}^rM$ ${}^{\ell s}M = {}^{rs}M$	$L_x^{-1} = R_{\alpha(x)}$ $R_x^{-1} = L_{\alpha(x)}$	$\alpha(x) \cdot yx = y$	МСІР кваз.	$\mathfrak{A} = {}^s\mathfrak{A}$
${}^1M = {}^{rs}M$ ${}^sM = {}^rM$	$R_x^{-1} = M_{\beta(x)}$ $M_x^{-1} = R_{\beta(x)}$	$xy \cdot x = \beta(y)$	ЛСІР кваз.	${}^\ell \mathfrak{A} = {}^{\ell s}\mathfrak{A}$
${}^{\ell s}M = {}^1M$ ${}^sM = {}^\ell M$	$L_x = M_{\gamma(x)}$ $M_x^{-1} = L_{\gamma(x)}^{-1}$	$x \cdot yx = \gamma(y)$	РСІР кваз.	${}^r\mathfrak{A} = {}^{rs}\mathfrak{A}$

3. парастрофна орбіта дзеркальних квазігруп:

${}^{sr}M = {}^rM$ ${}^\ell M = {}^{rs}M$	$L_x = R_{\varphi(x)}$ $R_x^{-1} = L_{\varphi(x)}^{-1}$	$\varphi(x) \cdot y = y \cdot x$	ММ кваз.	$\mathfrak{M} = {}^s\mathfrak{M}$
${}^rM = {}^1M$ ${}^sM = {}^{rs}M$	$R_x = M_{\delta(x)}$ $M_x^{-1} = R_{\delta(x)}^{-1}$	$x \cdot xy = \delta(y)$	ЛМ кваз.	${}^\ell \mathfrak{M} = {}^{\ell s}\mathfrak{M}$
${}^\ell M = {}^1M$ ${}^sM = {}^{\ell s}M$	$L_x^{-1} = M_{\xi(x)}$ $M_x^{-1} = L_{\xi(x)}$	$xy \cdot y = \xi(x)$	РМ кваз.	${}^r\mathfrak{M} = {}^{rs}\mathfrak{M}$

Література

1. Белоусов В. Д., Основы теории квазигрупп и луп. Москва.: Наука (1967), 222.
2. Sokhatsky F. M. Parastrophic symmetry in quasigroup theory. *Visnyk Donetsk national university, Ser. A: natural sciences*. 2016. No. 1–2. P. 70–83.
3. Sokhatsky F. M., Lutsenko A. V. Classification of quasigroups according to directions of translations I. *Comment. Math. Univ. Carolin.* 2020. Vol. 61, № 4. P. 567–579.
4. Sokhatsky F. M., Lutsenko A. V. Classification of quasigroups according to directions of translations II. *Comment. Math. Univ. Carolin.* (в друці).

УДК 681.03

ПРО АЛГОРИТМ ЗВУЖЕННЯ ЛАТИНСЬКИХ КУБІВ

Ф. М. Сохацький, Р. Д. Матвійчук, М. А. Дмитрук

Останнім часом все більше з'являється наукових праць, де ефективно використовуються латинські квадрати, куби та гіперкуби в таких науках, як кодування, криптографія, статистика, планування експериментів тощо. Аналогом цих понять в інших науках є бінарні та n -арні квазігрупи та оборотні функції. Тому існують різні підходи до їх

дослідження: алгебричний, комбінаторний, функційний. В наслідок гарної візуалізації, латинські квадрати більше розвивались комбінаторними методами. Результати таких досліджень можна знайти в [1]. Один із методів отримання одного латинського квадрата чи куба з іншого – це продовження, тобто збільшення на декілька елементів, а також зворотній процес – звуження. Це комбінаторний метод, алгебричний відповідник якого не зручний для використання. Проте, цей метод непоганий для комп'ютерного дослідження латинських квадратів і кубів малих порядків, оскільки передбачає побудову алгоритму. Але якщо продовження і звуження латинських квадратів досліджувалось [2, 3], то для кубів таких розробок немає. До пробних розробок можна віднести роботу [4], де описано один метод розширення латинських кубів. Кількість латинських кубів зростає за подвійною експонентою. В [5] доведено, що порядку 2 існує лише 1 куб, порядку 3 – 11 кубів, порядку 4 – 2589 кубів, порядку 5 – 23192922 куби та порядку 6 – 1381105636226980 кубів.

Кубом називають множину комірок, індексованих елементами множини $\{(x, y, z) \mid x, y, z \in \vec{m}\}$, де $\vec{m} := \{0, 1, \dots, m-1\}$.

Стрічкою, рядком і стовпцем відповідно називаємо такі множини комірок:

$$L_{1,a,b} := \{(x, a, b) \mid x \in \vec{m}\}, \quad L_{2,a,b} := \{(a, x, b) \mid x \in \vec{m}\}, \quad L_{3,a,b} := \{(a, b, x) \mid x \in \vec{m}\}.$$

Отже, куб має m^2 стрічок (рядків, стовпців). Множини комірок

$$S_{1,a} := \{(a, y, z) \mid y, z \in \vec{m}\}, \quad S_{2,a} := \{(x, a, z) \mid x, z \in \vec{m}\}, \quad S_{3,a} := \{(x, y, a) \mid x, y \in \vec{m}\}$$

відповідно називаються *стрічним, рядковим та стовпцевим шаром* куба. Отже, куб має m різних стовпцевих (рядкових, стрічних) шарів. Комірка (a, b, c) , яка містить елемент d , називається *заповненою* і позначається (a, b, c, d) . Множина заповнених комірок називається *повною*, якщо в комірках кожний елемент зустрічається точно по одному разу. Куб називається *латинським*, якщо всі рядки, стовпці і стрічки повні. Отже, в латинському кубові кожний рядок, стовпець та стрічка містять m різних елементів.

Описання алгоритму звуження латинського кубу.

Звуження латинського куба порядку m здійснюємо в такий спосіб: вилучаємо три шари: стрічний, рядковий і стовпцевий, а один з елементів замінюємо іншими елементами так, щоб в результаті отримати латинський куб порядку $m-1$.

Виберемо довільну комірку (a, b, c, d) . Перш ніж вилучити стовпцевий, рядковий та стрічний шари, які містять комірку (a, b, c, d) , замінимо елемент d в комірках, які не належать цим шарам, елементами, які не збігаються з d . А саме, в комірці (x, y, z, d) замінюємо елемент d елементом, який знаходиться в трьох комірках. Ці комірки є перетинами стрічки, рядка і стовпця, що містять комірку (x, y, z, d) , відповідно з стрічним, рядковим та стовпцевим шарами, які вилучаються. Заміна не відбувається, якщо в цих комірках принаймні два елементи різні. Якщо всі заміни відбулися, то вилучаємо стовпцевий, рядковий та стрічний шар, що містять комірку (a, b, c, d) . В результаті отримуємо латинський куб порядку $m-1$. Якщо заміна елемента d не відбулася принаймні в одній комірці, то вибрана комірка не *усувна* і обираємо іншу комірку. Якщо всі комірки не усувні, то латинський куб не звужимий даним алгоритмом, проте можливо його можна звужити в інший спосіб.

Література

1. J. Denes A. D. Keedwell, Latin squares. *New developments in the theory and applications*. Volume 46. Pages 1–453 (1991)
2. Ivan I. Deriyenko and Wieslaw A. Dudek, Contractions of quasigroups and Latin squares. *Quasigroups and Related Systems*. 21 (2013), 165–174
3. Білявська Г. Б., Білоусов В. Д. Латинські квадрати, квазігрупи та їх застосування. Кишинів : Штіінца, 1989, 80 с.
4. Сохацький Ф. М., Кірка Д. В. «Продовження тернарних квазігруп». *Наука онлайн: Міжнародний електронний журнал*. 2020. № 10.
5. Brendan D. McKay, Ian. M. Wanless, A Census of Small Latin Hypercubes. *SIAM Journal on Discrete Mathematics*. 2008, Vol. 22, No. 2. Pp. 719–736.

ПРО ТЕРНАРНІ КВАЗІГРУПОВІ КВАДРАТИЧНІ ТОТОЖНОСТІ ДОВЖИНИ ТРИ

Ф. М. Сохацький, А. В. Тарасевич

Алгебру $(Q, f, {}^{(14)}f, {}^{(24)}f, {}^{(34)}f)$ називають *тернарною квазігрупою* [1], якщо виконуються такі тотожності:

$$\begin{aligned} f({}^{(14)}f(x, y, z), y, z) &= x, & {}^{(14)}f(f(x, y, z), y, z) &= x, \\ f(x, {}^{(24)}f(x, y, z), z) &= y, & {}^{(24)}f(x, f(x, y, z), z) &= y, \\ f(x, y, {}^{(34)}f(x, y, z)) &= z, & {}^{(34)}f(x, y, f(x, y, z)) &= z. \end{aligned}$$

Операцію f називають *оборотною*. *Тернарною універсальною луною* називають тернарну квазігрупу кожен елемент якої нейтральний, тобто:

$$f(y, x, x) = f(x, y, x) = f(x, x, y) = y.$$

Під *довжиною тотожності* розуміємо кількість функційних символів, включаючи їх повторення.

Квадратичною тотожністю довжини три називають тотожність, яка містить три функційних символів і у якій кожна предметна змінна з'являється двічі. Наприклад, усі тотожності виду:

$${}^{\sigma}f({}^{\tau}f(x, y, z), x, u) = {}^{\nu}f(y, z, u), \text{ де } \sigma, \tau, \nu \in S_4$$

є тернарними квадратичними тотожностями довжини три.

Кожна квазігрупова тотожність визначає квазігруповий многовид. Дві тотожності називають *рівносильними*, якщо вони визначають один і той же многовид.

Теорема 1 [2] *У многовиді \mathcal{U} всіх тернарних універсальних лун, кожна квадратична тотожність довжини три є рівносильною точно до однієї із тотожностей:*

$$\begin{aligned} f(z, x, f(x, y, y)) &= f(z, u, u), \\ f(x, u, f(y, u, z)) &= f(x, y, z), \\ f(f(x, y, z), z, u) &= f(y, x, u), \\ f(x, y, f(y, z, u)) &= f(x, u, z), \\ f(f(x, y, z), u, y) &= f(z, u, x). \end{aligned}$$

Література

1. Sokhatsky F. M. Parastrophic symmetry in quasigroup theory. *Visnyk Donetsk national university, Ser. A: natural sciences*. 2016. No. 1–2. P. 70–83.
2. Sokhatsky F. M., Tarasevych A. V. On ternary quasigroup quadratic identities of the small length. *Прікл. проблеми механіки і математики*. 2020. Вип.18. С 150–161.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ АКУСТИЧНОЇ ТОМОГРАФІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ОБЕРНЕНИХ КРАЙОВИХ ЗАДАЧ

Г. Ю. Курбет, К. О. Буряченко

Робота присвячена розв'язанню оберненої крайової задачі для одновимірного хвильового рівняння з застосуванням та адаптацією методу Гальоркіна. Проблематика цікава з точки зору практичних застосувань цих задач: часто в практичних цілях потрібно

знайти швидкість розповсюдження звукової хвилі. Обернена задача, на відміну від прямої, в якій відомі коефіцієнти, містить невідому в коефіцієнтах, фізичний зміст якої якраз і є шуканою швидкістю розповсюдження хвилі. Отже, розв'язання обернених задач полягає в знаходженні швидкості звукової хвилі (чисельному чи аналітичному). В цьому напрямку варто згадати роботи Горбачук В. І. [2], Ліонс Ж. Л. [1], Л. Пестов [3, 4] та Д. Стрельніков [3]. Основні методи даної роботи спираються на ці статті і нашим завданням є застосування та адаптація розроблених в вищезгаданих роботах методів на модельний випадок оберненої задачі Коші-Діріхле для одновимірного хвильового рівняння.

Як відомо, хвильове рівняння описує процес розповсюдження хвилі в просторі. Так, зокрема тривимірні хвильові рівняння моделюють процеси розповсюдження звукових хвиль. Обернені задачі, на відміну від прямих задач, в яких відомі коефіцієнти рівняння, містять невідому в коефіцієнтах, фізичний зміст якої є швидкість розповсюдження звукової хвилі. Ці задачі доволі актуальні з огляду їх застосувань в томографії, автобудівній промисловості, де потрібно зчитувати сигнал, «звукову хвилю», як зворотній зв'язок на процеси, які відбуваються: тестування автомобілів на граничних швидкостях та вплив опору повітря на кузов, якість зображення при томографії, тощо.

Метою роботи є доведення теореми існування розв'язку оберненої задачі для одновимірного хвильового рівняння та адаптація методу Гальоркіна для еволюційних рівнянь.

Розглянемо обернену крайову задачу для хвильового рівняння.

Нехай Ω – обмежена область у $\mathbb{R}^n (n \geq 2)$ з гладкою межею $\partial\Omega$. Нехай $\Sigma \subset \partial\Omega$ – відкрита множина з гладкою межею. Задача, що називається прямою, є початковою крайовою задачею для хвильового рівняння з крайовими умовами

$$\rho u_{tt} - u_{xx} = 0 \text{ в } (0, l) \times (0, T), \quad (1)$$

$$u(0, t) = 0, \quad u(l, t) = 0, \quad (2)$$

$$u(0, x) = u_0(x), \quad \frac{du(0, x)}{dt} = u_1(x). \quad (3)$$

Тут $\rho(x) = \frac{1}{c^2(x)}$ – додатня функція, яка пов'язана зі швидкістю звуку: $c(x)$ – швидкість звуку. $f(t) = (f_1(t), f_2(t))$ – задана гранична функція. Для простоти розглядаємо першу мішану задачу. Нехай u^f – розв'язок прямої задачі (який, згідно з теорії математичної фізики, існує, єдиний і неперервно залежить від f). Обернена задача полягає у знаходженні коефіцієнта рівняння $\rho(x)$ по заданій функції u^f . Згідно з [1] застосуємо метод Гальоркіна для еволюційних рівнянь для розв'язання оберненої задачі (1)-(3). Для лінійних рівнянь розроблено чимало методів розв'язання, в тому числі і чисельних, однак, саме для обернених задач вони не є ефективними. В той час, коли не працюють чисельні методи для лінійних рівнянь, можна застосовувати метод Гальоркіна, який першочергово був розроблений для нелінійних рівнянь, однак, у випадку оберненої задачі він виявився найбільш ефективним та результативним у виконанні.

Основним результатом є наступна теорема.

Теорема. Нехай

$$\begin{aligned} f &\in L^\infty(0, T; L^2(0, l)), \\ u_0(x) &\in L^2(0, l), \\ u_1(x) &\in L^2(0, l). \end{aligned} \quad (4)$$

Тоді в просторі $W^{1,\infty}(0, T; L^2(0, l))$ існує єдиний розв'язок u^f задачі (4) і, відповідно, існує обмежений розв'язок $\rho(x)$ оберненої задачі $\rho(x) \rightarrow u^f(x, t)$.

Зауваження. Зауважимо, що результат теореми 1. збігаються з результатом роботи [4] у випадку першої крайової задачі та $\sigma = 0$. Однак, на відміну від результату роботи [4], який був отриманий за допомогою білінійних форм, наш результат був отриманий методом Гальоркіна для еволюційних рівнянь. На відміну від ВС методу, який треба підлаштовувати під кожне конкретне рівняння та тип задачі, вводячи відповідні до

рівняння та задачі квадратичні форми, метод Гальоркіна є універсальний, складається з чітко визначених етапів, реалізація яких полягає в доведенні збіжностей апроксимуючих послідовностей.

Висновки. В даній роботі ми дослідили обернену задачу для хвильового рівняння з граничними умовами; розглянули метод Гальоркіна для стаціонарних та еволюційних рівнянь; застосували метод Гальоркіна для пошуку розв'язку оберненої задачі для одновимірного хвильового рівняння. Основний результат роботи збігається з результатом роботи [4] у випадку першої крайової задачі та $\sigma = 0$. Однак, на відміну від результату роботи [4], який був отриманий за допомогою білінійних ВС, наш результат був отриманий методом Гальоркіна для еволюційних рівнянь. На відміну від методу граничного контролю, який треба підлаштовувати під кожне конкретне рівняння та тип задачі, вводячи відповідні до рівняння та задачі квадратичні форми, метод Гальоркіна є універсальний, складається з чітко визначених етапів, реалізація яких полягає в доведенні збіжностей скінченновимірних апроксимацій розв'язку.

Робота виконання в рамках залучення молодих вчених (студентів) до виконання держбюджетних тем МОН, номери держреєстрації 0118U003138, 0119U100421, а також українсько-німецького проекту «From Modeling and Analysis to Approximation».

Література

1. Lions J.-L. Contr'ole Optimal de Syst'emes Gouvernes par des Equations aux Derivees Partielles. Paris, 1968.
2. Gorbachuk V. I., Gorbachuk M. L. Boundary value problems for operator differential equations, Mathematics and its applications. *Kluwer Academic Publishers Group. Dordrecht*. 1991. № 48. P. 347.
3. Pestov L., Strelnikov D. Approximate controllability of the wave equation with mixed boundary conditions. *Journal of Mathematical Sciences*. № 1. 2019. P. 239.
4. Pestov L. Inverse problem of determining absorption coefficient in the wave equation by BC method. *J. Inverse Ill-Posed Probl.* 20. 2012. DOI 10.1515/jip-2011-0015. P. 103-110.

Підсекція «Журналістика та прикладні соціокомунікативні технології»

УДК: 007:[316.77:659.4](043.2)

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ПРИКЛАДНА СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ

С. В. Бондаренко

За останні сім років відбуваються парадигмальні зміни у системі комунікацій різних соціальних інститутів та систем. Розвиток сучасних інформаційних технологій, медіатизація індивідуумів, зміна сутнісного змісту інститутів, збільшення кількості інформаційно-психологічних війн в світі, використання новітніх соціокомунікаційних технологій управління масами вимагають переосмислення підходів та принципів організації комунікативної взаємодії, як в середині малих, так і великих систем.

Значний вплив медіа (під медіа слід розуміти широкий спектр засобів масової комунікації серед яких традиційні ЗМІ (преса, ТБ, радіо та онлайн ЗМІ), соціальні мережі, сервіси з розміщення та поширення контенту (наприклад, YouTube), месенджери тощо) на формування світогляду та світосприйняття, як окремого індивіда, так їх груп та цілих систем.

Втрата монополії на вироблення та поширення інформації і знання з боку традиційно відповідальних за це соціальних інститутів (державна влада, ЗМІ, церква, освіта та ін.), значна конкуренція в цьому напрямі (блогерство, громадянська журналістика тощо), нелінійність суспільних процесів створюють певну невпорядкованість та нестабільність систем, що впливає на їх здатність управляти внутрішніми процесами, адекватно реагувати на кризові ситуації (наприклад, пандемія COVID-19) і протидіяти інформаційно-психологічним впливам ззовні.

У цьому контексті виникає закономірне запитання, що робити в цих умовах, як забезпечити дієву систему комунікації структурних елементів всередині системи і її взаємодії із зовнішнім світом? Аналіз теоретичних та практичних доробок у сфері прикладних соціокомунікаційних технологій засвідчують, що в сучасних умовах потенційно ефективним є т. з. «стратегічні комунікації».

Ця категорія не є новою. Вона в академічний дискурс увійшла з військової та безпекової сфери, і набула нового змісту після подій в Україні і світі у період 2014–2017 років, що знайшло відображення у кардинально оновлених редакціях стратегічних та програмних документах. Слід зауважити, що в цей період питання стратегічних комунікацій починають розглядатись не як додаткова інформаційно-супровідна функція діяльності різних інституцій на кшталт зв'язків з медіа чи громадськістю. Вони визначаються, як один із стратегічних напрямів функціонування різних соціальних систем.

Існує велика кількість визначень категорії стратегічні комунікації [5]. Але спільними серед них є системність, планування, довготривала робота з аудиторіями, врахування її інтересів, використання інструментів впливу на раціональне прийняття рішень.

Згідно офіційних документів в Україні ключовим визначенням стратегічних комунікацій є «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави». Слід також зауважити, що саме це визначення є базовим для інших документів, зокрема Доктрина інформаційної безпеки України [2], Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України [1], та орієнтиром для розуміння різними державними і недержавними інституціями.

На думку Попової Т. та Ліпкана В. «стратегічні комунікації» мають широке коло визначень. Серед яких вони визначають: 1. Скоординовані урядом держави зусилля, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій, доктрин і програм, планів, тем, месиджів і продуктів, поєднані та синхронізовані з діями усіх елементів національної могутності. 2. Скоординоване використання комунікативних можливостей інституціональної структури – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави тощо. 3. Скоординовані дії, повідомлення, зображення, призначені для інформування, впливу, або переконання цільової аудиторії з метою просування та реалізації національних інтересів відповідно до національних цінностей. 4. Стратегічна взаємодія та взаємовплив в інформаційному середовищі між окремими суб'єктами (державними чи призначеними для виконання державних цілей), що полягає у всебічному залученні можливостей кожного окремого компонента системи стратегічної комунікації у комплексі або відокремлено, спрямоване на досягнення спільної мети. 5. Процес інтеграції досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і врахування отриманих результатів під час реалізації політики, планування та операцій на кожному рівні; спрямування за одним вектором множини різних видів діяльності (наприклад, політичний процес, зв'язки з громадськістю, інформаційні операції тощо), кожна з яких справляє вплив на підтримку національних цілей. Стратегічні комунікації по суті

означають обмін (тобто під час спілкування) смислами/ідеями на підтримку національних цілей (тобто стратегічно). Для цього процесу слухання є таким саме важливим, як і транслявання [3, с. 350–351].

За визначенням Холода О. соціально-комунікаційні технології – це система маніпулятивних дій-комплексів, спрямованих на зміну поведінки соціуму [4, с. 9]. Аналіз змісту категорій та основних видів технологій засвідчують, що стратегічні комунікації можуть розглядатись, як прикладна соціокомунікаційна технологія.

Література

1. Доктрина зі стратегічних комунікацій. *Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони* : веб-сайт URL: <http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9.pdf>
2. Доктрина інформаційної безпеки України. *Верховна Рада України* : веб-сайт URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
3. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації: [словник] / за заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
4. Холод О. М. Комунікаційні технології : підручник. К. : КиМУ, 2011. 313 с.
5. Hallahan K., Holtzhausen D., Betteke van Ruler, Verčič D. & Sriramesh K. Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. Volume 1, 2007. Pp. 3–35 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15531180701285244>

УДК 007:304:070

КОНЦЕПТОСФЕРА СУЧАСНОЇ ГЕНДЕРНО МАРКОВАНОЇ ПЕРІОДИКИ

М. І. Чорнодон

Концептуальне сприйняття й тлумачення гендерного поняття «жінка», що висвітлюються на сторінках сучасної гендерно маркованої преси в Україні, потребує окреслення полі функціональності гендерних інтерпретацій, досягнення метафоричного сприйняття цього образу та його ролі й призначення в суспільстві.

Цікаво детальніше дослідити гендерну концептосферу через призму видових характеристик концептів. Усі концепти умовно можна поділити на макро- та мікроконцепти або ж іншими словами на концепти-максимуми та концепти-мінімуми. Каркас гендерної концептосфери становлять два концепти, на котрих сконцентровано гендерні відносини в суспільстві – «чоловік» та «жінка», які позначаємо як макроконцепти або концепти-максимуми.

Концепт, концептосфера включають гендерні ознаки, що уможливорює гендерний підхід для дослідження гендерного контенту сучасної періодики для жінок та чоловіків. Концептуальний аналіз сучасних гендерно маркованих видань у межах гендерної концептосфери дозволяє виявити й співвіднести метагендерні та гендерні концепти, що фігурують у суспільстві.

Дослідниця Л. Василик характеризує концепт-максимум як повне володіння значенням слова, що притаманне звичайному носію мови, якому реалія відома в усьому її обсязі. Такий концепт містить енциклопедичну інформацію, що розширює концепт-максимум за рахунок додаткових знань про об'єкт. Натомість концепт-мінімум означає неповне володіння значенням слова, що притаманне звичайному носію мови, якому відома сама реалія, але вона є начебто периферійною для його життєвої практики.

Висвітлення гендерного концепту «чоловік» як і концепту «жінка» на сторінках видань для чоловіків та жінок відрізняється. Наприклад, у жіночих виданнях чоловік найчастіше описується у взаємостосунках з жінками, лише потім, як професіонал своєї справи, майже не приділяється увага зовнішності чоловіка. Тобто внутрішня суть чоловіка має важливе значення для жінки (за матеріалами журналів). Що ж до концепту «чоловік» на сторінках видань для чоловіків, то саме зовнішності присвячена чимала частина публікацій. Також важливим для чоловіків є правильне харчування, кар'єрний розвиток, успішність, статус у суспільстві. А висвітлення гендерного концепту «жінка» в гендерно маркованій періодиці підтверджує думку, про те що більшість сучасних жінок намагаються проявити себе як у роботі, так і в стосунках з чоловіками, виконуючи різні соціальні ролі. Вони поєднують професійну та сімейну сферу життєдіяльності. Важливим є духовний розвиток жінки як цілеспрямованої особистості, яка намагається підтримувати форму та стежити за своєю зовнішністю. Образ всебічно розвиненої жінки – головний на сторінках сучасних періодичних видань для жінок, що засвідчує аналіз їхнього контенту. Варто зауважити, що у журналах для чоловіків концепт «жінка» є не менш важливим, і реалізується він у контексті «чоловік – жінка», а саме в аспекті роботи, захоплень, відпочинку, стосунків. Концепти «жінка» та «чоловік» співіснують в тісній єдності «чоловік – жінка». Взаємостосунки з протилежною статтю є актуальною темою як для видань для жінок, так і для чоловіків.

В основі гендерної концептосфери функціонують базові гендерні макроконцепти «жінка» й «чоловік», які вживаються у досліджуваній періодиці в різних співвідношеннях в залежності від того, які ролі виконуються жінкою чи чоловіком у суспільстві. І саме від вираженості, вдумливості, відповідального підбору гендерних характеристик, що подаються у гендерно маркованій періодиці формуються сучасні та майбутні гендерні образи, популяризуються уявлення про ідеальних жінок і чоловіків, їхні потреби, можливості, обов'язки у сім'ї, на роботі, й загалом у всіх сферах життєдіяльності а отже формується духовна і психологічна складова суспільства. Саме у журналах для чоловіків підтримується теорія гендерної чоловічої ролі. А у жіночих, навпаки, представниці жіночої статі прагнуть бачити чоловіка більш ніжним, емоційним, спонтанним, здатним на непередбачувані вчинки, що не відповідає теорії гендерної чоловічої ролі, розробленій Дж. Томпсоном і Д. Плеком. Спільним для обох типів видань є те, що гендерні концепти не є відокремленими: концепт «чоловік» згадується в контексті «чоловік – жінка», їхніх взаємостосунків у різних аспектах життя.

Література

1. Василик Л. Є. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності. Буква, Чернівці, 2010. 431 с.
2. Gallagher M. I. Gender setting : new agendas for media monitoring and advocacy. WACC, London, 2001. 217 p.
3. Хамітов Н. І. Філософія статі. *Філософська думка*. 6 вересня 2000. С. 35–46.
4. Чухим Н. Д. Проблеми і перспективи феміністичної теорії. *Гендер і культура*. 4 квітня 2001. С. 94–101.

УДК [070:487+741.5]:94(477)«1941/1991»

КОНСТРУЮВАННЯ «ОБРАЗУ ВОРОГА» В КАРИКАТУРАХ: «УКРАЇНСЬКІ БУРЖУАЗНІ НАЦІОНАЛІСТИ» ТА ЇХ СУПУТНИКИ В САТИРИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «ПЕРЕЦЬ»

К. М. Родигін

Важливою частиною змісту українського радянського журналу «Перець» була сатира на різноманітних «ворогів радянської влади». В умовах Холодної війни така сатира найчастіше адресувалася країнам Заходу, їх лідерам, представникам і уособленням (див.: [1]). Низка інших «образів ворога» мали ретроспективний характер і стосувалися часів

більшовицької революції або Другої Світової війни. Ефективним засобом унаочнення і типізації таких образів була карикатура. Доволі специфічним для «Перця» як для видання, покликаного певним чином формувати радянсько-українську ідентичність своїх читачів [2, с. 159], був образ «українського буржуазного націоналіста» (далі УБН), що фігурував як в ретроспективно-історичних, так і в сучасних на той момент контекстах. Візуальний канон цього персонажа зазвичай відтворював усталений в радянській пропаганді образ «петлюрівця» з такими відмітними ознаками, як гайдамацька шапка зі шликом, емблематризуб і синьо-жовті кольори в різних варіаціях. Окремого дослідження заслуговує характер взаємодії цього персонажа з іншими поширеними «образами ворога» на карикатурах «Перця» в діахронному вимірі.

В межах дослідження було проаналізовано візуальний контент журналу «Перець» (карикатури як самостійні матеріали або як ілюстрації до текстів) з тематикою УБН за період 1941–1991 рр. Методом контент-аналізу визначено основних супутників досліджуваного образу в сюжетах карикатур і частотність їх появи. Отже, в дослідженому масиві матеріалів (1091 число журналу, загалом 179 візуальних матеріалів) УБН з'являються разом із «американськими імперіалістами» (або персоніфікацією США Дядьком Семом) 53 рази (30 % від загальної кількості матеріалів), з нацистами 46 разів (26 %), з «ворогами революції» в ретроспективному вимірі (Врангель, Денікін, Колчак, Махно, кайзерівці, поляки, Антанта тощо) 31 раз (17 %), з сіоністами 13 разів (7 %), з чортом або в пеклі 6 разів (3 %), з ядерною зброєю або персоніфікацією Холодної війни 5 разів (3 %), з духовенством 5 разів (3 %).

Таким чином, найпоширенішими супутниками образу «українського буржуазного націоналіста» на карикатурах «Перця» є: «американські імперіалісти», нацисти, «контрреволюціонери» періоду 1917–1922 рр. і, дещо рідше, проте вельми показово, сіоністи. Динаміку появи тих цих чотирьох категорій образів по десятиліттях узагальнено на рис. 1.

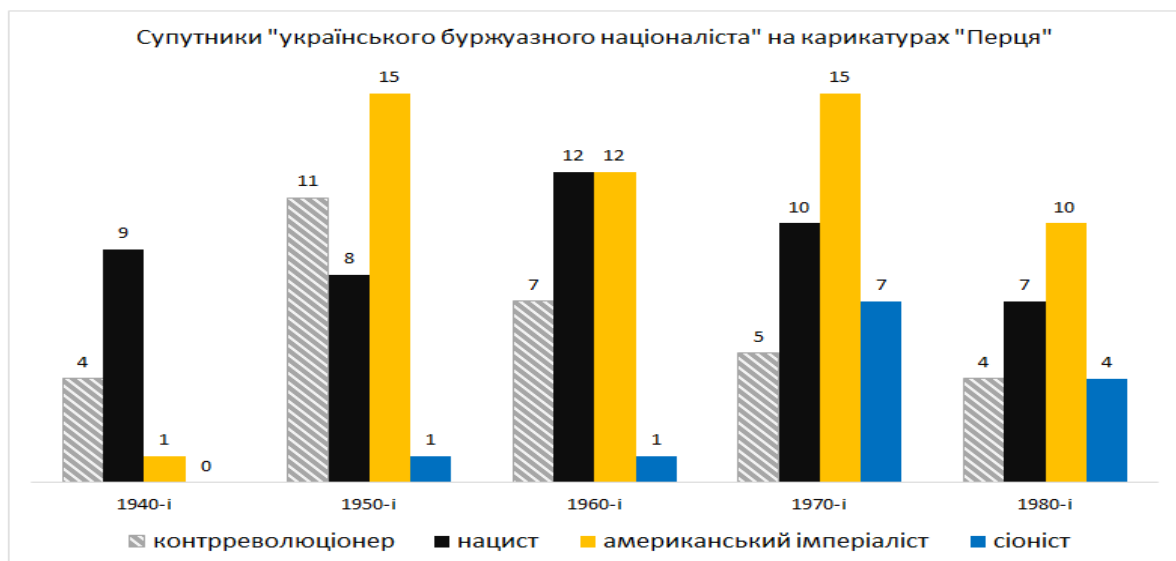

Рис. 1. Образи-супутники УБН на карикатурах журналу «Перець»

Асоціації УБН з «американськими імперіалістами» є найпоширенішими і порівняно стабільними протягом досліджуваного періоду – за винятком часів союзництва СРСР із США у 1940-х рр., і загального спаду популярності теми наприкінці 1980-х рр. на тлі завершення Холодної війни. Стабільною протягом всього періоду є й асоціація досліджуваного персонажа з нацистами, що практично без змін перейшла в сучасну російську пропаганду. Зі свого боку, представлення УБН разом із «контрреволюціонерами» минулого сягає апогею в 1950-х рр. і надалі рідшає.

Показовою є поява нового поєднання образів: український націоналіст і сіоніст. Парадоксальний з погляду стереотипів про «петлюрівця-антисеміта» чи «бандерівця-

нациста» тандем пояснюється зокрема так: «Сіоністи та українські буржуазні націоналісти побраталися на ґрунті оскаженілого антикомунізму і антирадянщини» (1974, № 14, с. 16). «Вовк лисиці не рідня, та повадка одна» (1977, № 4, с. 16), але пізніше вони постають як «рідні брати», батьком яких є «американський імперіалізм» (1982, № 21, с. 16). Подібні мотиви стають трендом починаючи з 1970-х рр. свідчать про трансформацію і реконтекстуалізацію образу українського націоналіста в сатирі «Перця», введення його в нові, сучасніші на той момент контексти порядку денного.

Література

1. Стрільчук А. В. «Их нравы и забавы»: образ Заходу на сторінках радянських сатиричних журналів (1960–1980-ті рр.). *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2018. Вип. 135. С. 56–58.
2. Єремеева К. «Радянські українці» чи локальний варіант «радянського народу»: засоби маркування громадян УРСР в офіційному та неофіційному гумористичному дискурсі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць*. Харків, 2013. Вип. 16. С. 158–167.

УДК 32: 655.535.58 «2005/2019»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ НОВИН ПІД ВПЛИВОМ НОВИХ МЕДІА (КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ «УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ» ЗА 2005–2019 роки)

Н. О. Стеблина

Цифрове середовище суттєво трансформує звичні для нас формати текстів. Це стосується і політичних новин, для виробництва яких потрібно враховувати смаки, інтереси та потреби розрізнених мережових аудиторій, а також вимоги «вірусної» політики [9], оскільки новина, яка не була поширена читачами, ніколи не набере кількості переглядів, потрібної для впливу на формування та ухвалення політичних рішень. Саме тому, на думку науковців політики стали ретельно «обирати із різноманіття комунікаційних каналів для того, щоб досягти своєї комунікаційної мети» [7], створювати повідомлення, розуміючи, що воно «буде змінене відразу після того, як воно потрапить у медійний простір», адже цифрове медіа середовище не враховує цілісності інформації, як тільки повідомлення було опубліковане, інші мають повну свободу додавати до нього інший контент» [8]. Також на сьогодні важливо репрезентувати у тексті не лише певну подію, а й «онлайн-активність» навколо неї [5]. Окрім цього, політичне повідомлення не має існувати в мережі ізольовано, а має бути поєднаним «із рештою історій, архівами, іншими ресурсами», щоб публіка мала можливість «відповідати на текст, взаємодіяти із ним або навіть підлаштовувати під себе» [6]. Адже, як говорив М. Кастельз: мережа – це «відкриті джерела, вільні публікації, випадкова взаємодія, цілеспрямоване спілкування, спільна творчість», побудова власних мереж, «насолюда своєю автономністю» [1]. Важливо наголосити ще й на тому, що за цифрових часів ЗМІ стають більш залежними від популярних дописів політиків у соцмережах [2: 3; 7: 4: 10: 11]

Враховуючи усе вищезазначене, був здійснений комп'ютерний аналіз джерел новин провідного українського політичного видання «Українська правда» за 2015–2019 роки з метою визначити трансформацію політичних новин під впливом цифровізації та нових медіа. Зокрема, аналізувалися інтенсивність політичної взаємодії та цитованість політичних акторів.

Для комп'ютерного аналізу було створено декілька комп'ютерних програм. Перша програма – `find_political_actors.py` знаходила усі згадки політичних акторів у заголовках новин. Друга програма `find_PA_quotes.py` знаходила цитати політичних акторів у текстах. Для роботи першої програми було утворено словник політичних акторів (лідерів держав, державних

чиновників, членів політичних партій, громадянських активістів, журналістів, експертів тощо). Для роботи другої програми були розроблені регулярні вислови, які знаходили посилання на політичного актора перед або після цитатою. Наприклад вислів «сказав Петро Порошенко» – після цитати. Або «За словами Володимира Зеленського» – перед цитатою.

Подивимося на результати (присутність політичних акторів – див. рис. 1; цитованість політичних акторів – див. табл. 1). Так, спостерігаємо поступове зниження присутності політичних акторів у заголовках новин. Тож із часом, стає більше публікацій, які не передбачають участі політичних акторів. Це може означати, що формати політичних новин залишаються традиційними, не враховують зазначених вище змін, а отже, ЗМІ поступово втрачають свою популярність як канал передачі інформації для політичних акторів. Також кількість інформації, яку мають передавати мережеві ЗМІ, збільшується, і, виходить, частка політичних новин, поступово знижується. Журналісти надають перевагу публікаціям іншого типу (див також [2]).

Бачимо також і суттєве зниження кількості цитувань у політичних текстах новин. Так, наприклад, у 2005 році 26 % новин мали посилання на тодішнього президента В. Ющенка, а у 2019 вже тільки 19 % містили посилання на нинішнього президента. Звернімо також увагу і на те, що збільшилась різниця між кількістю посилань між першою та другою найпопулярнішою особою, що може говорити про меншу збалансованість текстів. У 2005 році різниця між Ю. Тимошенко та В. Ющенком була – 1 %. У 2019 різниця між П. Порошенком та В. Зеленським – 9 %.

Отже, спостерігаємо, як цифровізація та нові медіа змінюють те, як працюють ЗМІ і те, як вони взаємодіють із політичними акторами. Зменшується активність політичних акторів у новинах: актори менше присутні у заголовках новин. Також зменшується кількість цитат, що належать політичним акторам.

Це може означати, що ЗМІ стають все менш і менш цікавими для політиків – як канал комунікації із аудиторіями. І вони все більше розраховують на соціальні мережі та інші цифрові канали взаємодії із мережевими спільнотами.

Якщо означені тенденції збережуться, то ЗМІ із часом буде дуже проблематично виконувати свої суспільні функції: контролювати та критикувати владу, інші суспільні інститути, спільноти та групи. Адже раніше саме мас-медіа мали цінний ресурс – масову аудиторію. На сьогодні журналісти вже не є монополістами як канал взаємодії із аудиторією. Та й сама масова аудиторія потроху розпадається, оскільки кожен може стати комунікатором, створити свою мережу і передавати інформацію будь-якого змісту. Подібні тенденції ставлять перед дослідниками цифровізації політики та комунікації інше питання: якщо ЗМІ у цифровому середовищі не виконуватимуть важливих функцій, то хто зможе їх замінити?

Література

1. Кастельз М. *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу та суспільства*. Київ: Ваклер, 2007.
2. Стеблина Н. *Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку*. Одеса: Фенікс, 2020.

3. Blassnig S., Ernst N., Buchel F., Engesser S., Esser F. Populism in Online Election Coverage. *Journalism Studies*. 2019. Issue 20. No. 8. P. 1110–1129. doi:10.1080/1461670X.2018.1487802
4. Broersma M., Graham T. S. Twitter as a news source: How Dutch and British newspapers used tweets in their news coverage, 2007–2011. *Journalism Practice*. 2013. Issue 7. No. 4. P. 446–464.
5. Chadwick A. The Political Information Cycle in a Hybrid News System: The British Prime Minister and the “Bullyinggate” Affair. *International Journal of Press/Politics*, 16(1), 3–29.
6. Deuze M. (2004). The Web and its Journalists: considering the consequences of different types of news media online. *New Media & Society*. 2011. Issue 5. No 2. P. 203–230.
7. Ernst N., Esser F., Blassnig S., Engesser S. Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press. *The International Journal of Press/Politics*. 2019. Issue 24. No. 2. P. 165–188. doi:10.1177/1940161218819430
8. Gurevitch M., Coleman S., Blumler J. Political Communication - Old and New Media Relationships. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2009. Issue 625. P. 164–181. doi:10.1177/0002716209339345
9. Gustafsson N. This Time It's Personal: Social Networks, Viral Politics and Identity Management. In *Emerging Practices in Cyberculture and Social Networking* / D. Riha, A. Rodopi – editors. Leiden: Brill, 2010. P. 3–24.
10. Heiss R., von Sikorski C., Matthes J. Populist Twitter Posts in News Stories: Statement Recognition and the Polarizing Effects on Candidate Evaluation and Anti-Immigrant Attitudes. *Journalism Practice*. 2019. Issue 13. P. 20–38. doi:10.1080/17512786.2018.1564883
11. López-Rabadán P., Mellado C. Twitter as a space for interaction in political journalism. Dynamics, consequences and proposal of interactivity scale for social media. *Communication & Society*. 2019. Issue 32. No. 1. P. 1–18. doi:10.15581/003.32.1.1-18

УДК 304:070

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БЛОГУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

В. М. Сунрун

Активні трансформаційні тенденції, які відбуваються в галузі соціальних комунікацій, інспіровані в першу чергу процесами так званої інформаційної епохи, яка охоплює по суті всі сфери суспільного життя. Зародившись у надрах економіки у другій половині ХХ століття, що потребувала швидкісної передачі інформації (від чого залежав прибуток), вона окреслила той рівень інформатизації суспільства, за якого найціннішим ресурсом стає власне сама інформація (згадаймо фінансові біржі, де ринковий попит і фінансовий прибуток залежать від швидкості отримання й передачі інформації). Звідси чи не головним фактором діджиталізації (ціль прагматична) перш за все економічного сектору стають товарні, фондові, валютні біржі, а Інтернет чи не єдиним оптимальним з погляду зручності й швидкості засобом передачі цінної інформації. Тому з'являється термін, який означає тенденцію століття – «інформаційна епоха» (до слова, вислів належить японському вченому Й. Масуді).

Активними послуговувачами нового інтелектуального середовища, яке запропонували комп'ютерні мережі, закономірно послуговуються й сучасні засоби масової комунікації, для яких інформація теж є джерелом і засобом існування.

Відносно легкий доступ до отримання й транспортування інформації дав можливість долучитися до процесу вільного обміну думками, певної альтернативи тим критеріям, які пропонують професійні ЗМІ. Відтак кожен, хто має бажання висловитись, може це зробити в абсолютно незалежний спосіб у новій комунікаційній реальності – блогосфері. Еволюціонувавши із традиційних авторських колонок друкованих засобів масової комунікації, блоги стають повноцінними персоналізованими інформаційними ресурсами, де однак елемент суб'єктивізму має першочергове значення. Проте, як зазначає Н. Виговська, блог – це «зручний інструмент і для медіа, що намагаються встигати за

змінами та своєчасно реагувати на нові потреби аудиторії, яка завдяки розвитку в тому числі блогосфери вже стала самостійною одиницею у створенні контенту і може вважатися, як мінімум, партнером журналістів, а не пасивним споживачем інформації» [1, с. 61]. Як специфічна форма організації інформаційного простору блоги мають свої особливі жанрові ознаки.

1. Апробаційна: вона полягає в тому, що блог є тою платформою, яка дає можливість випробувати той чи інший матеріал або до моменту його оприлюднення в традиційних/офіційних ЗМК, або після їх редакційної «відбраковки». Часто після процедури незатвердження матеріалу офіційним засобом масової комунікації блогер оприлюднює його на своїй сторінці і він неочікувано набирає значну кількість переглядів.

2. Інформаційна – чи не найголовніша функція, яка полягає в поширенні інформаційного контенту. Проте частим огріхом блогу є недотримання журналістських стандартів, порушення жанрової побудови і принципів так званої «нульової модальності» медіатексту. Тому професійна журналістика критично ставиться до блогу як якісної моделі інформування масової аудиторії.

3. Мультимедійність, яка полягає в можливості одночасної передачі інформації кількома засобами: друкований текст, звук, відео, фото, інфографіка тощо.

4. Діалогічність – можливість отримання зворотнього зв'язку від аудиторії. Ця особливість є дуже важливою, адже дає блогерів підказку про інтереси аудиторії, її вікові, гендерні, соціальні стани.

5. Оперативність – це також одна із ключових особливостей, адже блог дає можливість поширювати інформацію в режимі реального часу, а це у свою чергу забезпечує пріоритетність блогу над традиційними ЗМІ, що звичайно кількісно збільшує аудиторію, яка спрагла до сенсаційності.

Таким чином, на сучасному етапі блоги стають альтернативою й конкурентом традиційних ЗМІ, змінюючи соціокомунікаційний ландшафт інформаційних потоків.

Література

1. Виговська Н. Використання блогів у структурі традиційних медіа (на прикладі регіональних ЗМІ). *Магістеріум. Журналістика*. 2012. Вип. 49. С. 60–65.

Підсекція «Інформаційні системи управління»

УДК 311.213.2:303.425

ВИЗНАЧЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ВИБІРКИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДУМКИ

О. М. Анісімова, В. О. Свірська

Сучасна якість освіти базується на студентоорієнтованому підході, у даний період часу актуальне питання якості освіти на дистанційному навчання, опитування є одним з складових для покращення якості освіти.

Опитування – це метод збору інформації про досліджуване, яке дозволить отримати узагальнену інформацію про досліджувану проблему. [1] Для отримання точних даних потрібно визначити репрезентативність вибірки, часто цим нехтують, а в результаті отримують недостовірні дані.

Отримані під час статистичного спостереження дані по окремих одиницях мають бути зведені таким чином, щоб була точна та об'єктивна відповідь, передбачені метою дослідження. Якість відповідей, які одержують на підставі зведених даних, залежить від якості і повноти вихідного матеріалу. Саме тому достовірність статистичних даних-важлива складова статистичного дослідження.

Звичайно крім визначення обсягу вибірки враховують інші чинники, наприклад:

- визначити метод опитування (усне, письмове, інтерв'ю, анкетування);
- визначити контингент опитуваних (вік, професія, стать);
- правильне формулювання питання (чітко, логічно, коротко, лаконічно, підбирати доступні й зрозумілі слова, питання не повинні психологічно впливати на вибір респондента, та багато інших важливих моментів);
- місце для опитування (університет, вулиця, соціальні мережі).

З усіх видів спостереження найбільше визнання і застосування дістало вибіркоче спостереження.

Вибірковим спостереженням в статистиці називають такий вид спостереження, який дає можливість зробити висновок про відібрану частину одиниць при обстеженні тільки її частини. Поділяють на генеральну і вибіркочу сукупність. Частину генеральної сукупності, яку відібрано для обстеження, називають вибірковою. До вибіркового спостереження статистика вдається у випадках коли потрібно у стислі строки й з мінімальними витратами одержати кількісні характеристики. [2]

Один із найпопулярніших підходів, для визначення доцільного обсягу вибірки, базується на оцінюванні різновиду значень суттєвих для дослідника показників досліджуваної сукупності та прийнятті попереднього рішення, яка гранична похибка вибірки могла би бути прийнятною для дослідника.

Величину n вибірки обчислюємо за формулою (1):

$$n = \frac{t^2 \sigma^2 N}{\Delta_x^2 N + t^2 \sigma^2} \quad (1)$$

де N – величина генеральної сукупності;

σ – середній квадрат відхилень у вибірці;

Δ_x – гранична похибка репрезентативності;

t – коефіцієнт довір'я, який залежить від ймовірності визначення граничної похибки [3].

Принцип строгої випадковості, який покладено в основу вибірки, забезпечує її випадковості, який покладено в основу вибірки, забезпечує її випадковості, який покладено в основу вибірки, забезпечує її об'єктивність.

Точність результатів вибіркового спостереження залежатиме від способу відбору одиниць, ступеня коливання ознаки в сукупності та від кількості відібраних одиниць. Для розраховують за допомогою інтеграла але на практиці використовують значення з таблиці 1.

Таблиця 1

Залежність довірчого коефіцієнта від ймовірності граничної похибки

Коефіцієнт довір'я, t	$P (\Delta \leq \mu)$
1	0,683
2	0,954
3	0,997
4	0,999

Як бачимо, при $t=2$ можна очікувати, що з ймовірністю 0,954, різниця між вибірковою та генеральною середніми не перевищить чотирьохкратної середньої похибки

вибірки μ . Тому для розрахунку оберемо значення довірчого коефіцієнту $t = 2$. Для забезпечення високої репрезентативності вибірки опитування шкіл відхилення та гранична похибка репрезентативності повинні мати мале за абсолютною величиною значення. Враховуючи порядок величин у генеральній сукупності, приймемо розмір похибки репрезентативності $\Delta x = 1$ та величину середньоквадратичного відхилення $\sigma = 2$. Задана ймовірність одержаних результатів буде 0,954 проведемо розрахунок. Проведемо застосування цієї формули на прикладі. Припустимо, що у місті Вінниця, в якому є 58 шкіл, необхідно визначити чисельність вибірки щоб провести опитування, щодо дистанційного навчання.

$$N = \frac{2^2 \cdot 2^2 \cdot 58}{1^2 \cdot 58 + 2^2 \cdot 2^2} = 12,5$$

Або ж у Вінниці є 6 університетів, необхідно визначити чисельність вибірки щоб провести опитування, щодо дистанційного навчання.

$$N = \frac{2^2 \cdot 2^2 \cdot 6}{1^2 \cdot 6 + 2^2 \cdot 2^2} = 4,3$$

Отже, для точного результату опитування потрібно опитати тринадцять шкіл та чотири університети у Вінниці.

Література

1. Опитування URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-11073.html>
2. Теорія статистики: Навчальний посібник/ Вашків П. Г., Пастер П. І., Сторожук В. П., Ткач Є. І. К.: Либідь, 2001. 320 с.
3. Гудзь Ю. Ф. Визначення репрезентативної вибірки для дослідження потенціалу переробних підприємств АПК. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 8(1). С. 54–57. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2016_8\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2016_8(1)_15).
4. Дайновський Ю. Репрезентативність маркетингових досліджень: підходи та критерії. *Маркетинг в Україні. Видання Української Асоціації Маркетингу*. 2008. С. 18–22. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32608368.pdf>

УДК: 35.077.1

РОБОТА З КЛЮЧОВИМИ СЛОВАМИ У ПРОЦЕСІ АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНОЇ ОБРОБКИ ДОКУМЕНТІВ

Г. П. Лукаш

Аналітико-синтетична обробка документів – обов’язковий процес, який застосовується сьогодні у роботі із документами. Він полягає в тому, що з первинного документа беруть потрібні користувачам відомості про зміст і формальні ознаки, а потім на цій основі складають вторинні документи. Теорія і практика опрацювання документної інформації все більше пов’язана з її згортанням. Наслідком згортання завжди є зменшення фізичного обсягу повідомлення. У процесі згортання текст не просто скорочується, урізається, а згортається саме таким чином, щоб за потреби можна було «розгорнути» його, подати більш повно і, виходячи з цього, розв’язати питання про доцільність звернення до первинного документа [1, с. 9].

Одним із перших, хто став використовувати терміни «згортання» та «розгортання», був німецький мислитель і церковний ієрарх Микола Кузанський (1401–1464). Абсолютну

єдність він порівнював із крапкою, послідовність розгортання якої утворює лінії, поверхні та об'єми. Крапка, таким чином, містить у собі в згорнутому вигляді всі форми світу, існуючи в кожній з них: «Крапка... так згортає в собі лінію, як і лінія розгортає крапку... лінія розгортає те, що згорнуто в крапці» [цит. за: 2, с. 120].

З появою перших бібліотек і архівів як організованих сховищ пам'яток писемності та потребою знайти стислі, точні і зручні форми відображення складу фондів і змісту документів пов'язане виникнення перших формальних способів згортання інформації – списків літератури на глиняних табличках у Шумері, «Таблиць» Каллімаха та ін. У подальшому процеси згортання і розгортання інформації постійно удосконалювались і нині в багатьох бібліотеках, інформаційних центрах є машинними (автоматизованими) [2, с. 121].

Аналітико-синтетична обробка документів використовується в національній системі науково-технічної інформації, в інформаційно-аналітичній діяльності видавництва, бібліографічних, видавничих та книготорговельних установ. Майже в усіх сферах суспільного життя суспільства створені інформаційні центри та служби, діяльність яких базується на різних видах аналітико-синтетичної обробки документів. Накопичений досвід вийшов за їхні межі і почав використовуватися для формування багатьох інформаційно-пошукових систем.

У згортанні інформації важливим засобом упорядкування інформації, що дає можливість заощадити час реципієнта відшукати потрібний текст у масиві відомостей і знань, слугують ключові слова.

Ключове слово – слово або сталий мовний вислів, яке використовують для вираження певного аспекту змісту документа (або запиту); слово, яке має істотне смислове навантаження. Воно може служити ключем під час пошуку інформації в інтернеті чи на сторінці сайту. Ключові слова сьогодні – це і слова, які описують зміст сторінок сайту.

Термін «ключові слова» існує в науковій літературі тривалий час. Але цілісного теоретичного визначення поняття «ключове слово» поки що не набуло. Часто воно використовується як дещо зрозуміле саме собою. Дослідження художнього тексту шляхом вичленування ключових слів має певну традицію. Зокрема проблему функціонування ключових слів у художньому творі, щоправда, здебільшого фрагментарно, вивчали Р. Будагов, Є. Зубова, В. Дроздовський, Ю. Караулов, А. Кожевникова, О. Кожин, В. Кухаренко, Ю. Лотман, В. Петровський та ін. М. Бахтін ключове слово або, в його термінології, «інтенційне слово», виводить діалектично із «авторського ядра» задуму твору. За М. Бахтіним, ключові слова завжди перебувають у постійному діалозі-конфлікті-протистоянні між собою, або ж у паралелізмі чи взаємодоповнюваності. Тим часом класична лінгвістика здебільшого орієнтується на статичний стан слова, образу, символу, слова, штучно вирваного із естетичного контексту.

Учені зазначають, що ключові слова служать одночасно знаками, які узагальнюють екстралінгвальні реалії, співвідносні з лексичною системою окремої мови і засобом формування естетичних значень, пов'язаних з ідейно-художнім змістом цілого. Поряд з терміном «ключові слова» уживаються терміни «опорні слова» і «слова-опори», «лейтмотивні слова» і «слова-лейтмотиви», «слова-фаворити», «слова-ключі», які все частіше співвідносяться з тими ж реаліями, що і ключові слова.

Оскільки саме ключові слова у семантичному просторі тексту формують ізотопію, тобто семантичну структуру, що створюється змістовими зв'язками між лексемами і прямо стосується семантичної когерентності, у процесі аналітико-синтетичної обробки тексту слід зважати саме на них.

Неодноразово повторене слово в інформаційному макроконтексті накопичує додаткові контекстуальні смисли, які, поступово нагромаджуючись у контекстуально-смысловій структурі слова, огортають змістовне ядро лексичного значення.

Між ключовими словами можуть існувати відношення синонімії або еквівалентності значення, тобто синонімії з точки зору певної інформаційно-пошукової системи. Накопичення ключових слів шляхом змістовного аналізу текстів або алгоритмічно, наприклад, порівнянням слів тексту з фіксованим переліком неключових слів, є важливим етапом при виборі вихідної лексики будь-якого тексту.

Ключовим словам властиві ієрархічні відносини. Ті з них, які у цих відносинах посідають верхній рівень, становлять ядро семантичного поля; підпорядковані їм ключові слова складають словесні ряди, які перебувають на периферії семантичних полів тексту.

Залежно від того, як часто користувачі з усього світу використовують певний запит для пошуку необхідної їм інформації, ключові слова бувають трьох типів. Найконкурентніші ключовики, просування сайту за якими – складний, довгий і дорогий процес, – високочастотні. Наступні типи – середньочастотні і низькочастотні. Цікавий факт: в Google щодня виконуються більше 3,5 мільярдів пошукових запитів. Знання того, як підібрати ключові слова – перший крок для забезпечення успіху в роботі з інформацією.

Якщо ключові слова у традиційному розумінні в контексті аналітико-синтетичної обробки документів слугують для згортання інформації, то в Інтернет-мові вони міняють свій вектор на абсолютно протилежний і вживаються для розгортання інформації. Вони іменуються ключовиками, існує цілий масив різних порад для їх підбору. Наприклад, експерти радять для їх набору використовувати методику кластеризації. Процедура включає в себе угруповання слів і фраз, які найкраще просувати на єдиній сторінці ресурсу. На цьому етапі усі зібрані запити поєднують у групи за змістом, за цінністю (транзакційні, мультимедійні, інформаційні), за географічною залежністю тощо

Отже, робота з ключовими слова у процесі аналітико-синтетичної обробки документів зберігає свою важливість у нових умовах передачі і сприйняття текстової інформації. Розробляються додаткові методики такої роботи, оскільки розгортаються функційні особливості інтернет-тексту.

Література

1. Бібліотечно-інформаційна діяльність. Терміни та визначення понять: ДСТУ 7448:2013. [Чинний від 2014.07.01]. К. : Мінекономрозвитку України, 2014. III, 44 с.
2. Українська архівна енциклопедія [Держ. ком. архівів України, Укр НДІ арх. справи та документознавства; редкол. : Матяш І. Б. (гол. ред.) та ін.]. К., 2008. 880 с.

УДК 007:[070:323.266]:32.019.5

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ І БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЇ

О. С. Щербіна

У ХХІ столітті війна перетворилася не тільки в протистояння військової сили, а й під час війни у протистояння інформаційних технологій. Навіщо завойовувати країну силою зброї, стикаючись з опором і несучи втрати? Адже можна підпорядкувати її зсередини, силами її ж громадян, що і є кінцевою метою, глобальною стратегією інформаційної війни.

Інформаційна війна в класичному розумінні являє собою ідеологічну, психологічну обробку збройних сил, населення, військово-політичного керівництва противника в

інтересах створення тої громадської думки, яка потрібна, або її дезінформації і, таким чином, нав'язування супротивній стороні своєї політичної волі.

В широкому значенні слова під терміном «інформаційна війна» розуміємо війну з використанням інформаційних технологій.

На сьогоднішній день не існує загальноприйнятої концепції інформаційної війни, про що свідчить аналіз наукових праць з проблем інформаційної війни. Дослідники, які вивчають інформаційну війну, виділяють різні аспекти даного багатогранного явища.

Прибічники першого підходу до концепції інформаційної війни сходяться на тому, що перемога в ній буде залежати в основному від рівня розвитку та використання новітніх інформаційних технологій у військовій сфері.

Другий підхід пов'язаний з виникненням нового середовища для протиборства, так званого «кібернетичного простору» та нового виду зброї, що має назву інформаційної.

Дослідники третього підходу найбільшого значення надають соціальним аспектам інформаційної війни та вважають, що інформаційне протиборство являє собою цілеспрямовані інформаційні впливи соціальних інформаційних систем (окремих людей, певних соціальних груп, народів, країн) одна на одну з метою отримання певного виграшу в матеріальній сфері. В цих умовах інформація, як зброя, передусім, діє на систему управління, не знищуючи її, а підкоряючи.

Сьогодні багато-хто з дослідників оперує терміном «інформаційно-психологічна війна», тобто відкриті та приховані цілеспрямовані інформаційні впливи соціальних, політичних, етнічних та інших систем одна на одну з метою одержання визначеного виграшу в матеріальній сфері, спрямованих на забезпечення інформаційної переваги над супротивником і завдання йому матеріального, ідеологічного чи іншого збитку або шкоди. Згідно з офіційними документами збройних сил США, деструктивний вплив на системи управління досягається шляхом проведення психологічних операцій, які спрямовані проти персоналу і осіб, які приймають рішення, здійсненням впливу на їх моральну стійкість, емоції і мотиви прийняття рішень; виконанням заходів з оперативної безпеки, дезінформації і фізичної руйнації об'єктів військової інфраструктури противника. Тобто, інформаційна війна складається з дій, які розпочинаються з метою досягнення інформаційної переваги у забезпеченні національної воєнної стратегії шляхом впливу на інформацію і інформаційні системи противника з одночасним укріпленням і захистом власної інформації, а також інформаційних систем і інфраструктури.

Існують різні погляди, у тому числі й протилежні, щодо правомірності існування терміну «інформаційна війна». Однак, з кожним роком теорія і практика інформаційної війни збагачується новітніми розробками. Це свідчить про те, що кількість прихильників існування терміну «інформаційна війна» все ж таки переважає число противників цього поняття.

Таким чином, інформаційна війна ведеться в комплексі з кібер- та психологічною війнами з метою ширшого охоплення цілей, із залученням радіоелектронної боротьби та мережевих технологій. Інформаційна війна може включати:

- збір тактичної інформації;
- гарантування безпеки власних інформаційних ресурсів;
- поширення пропаганди або дезінформації задля деморалізації військ та населення ворога,
- підрив якості інформації супротивника і попередження можливості збору інформації супротивником.

В той же час, з виникненням інформаційного суспільства, зумовленим розвитком інформаційних технологій, виникла суттєва загроза несанкціонованого зняття інформації. З'являються все більш досконалі способи використання каналів витоку різних видів інформації. Оскільки на теперішній час інформація має все більшу

комерційну вартість, то підприємства почали приділяти значну увагу своїй інформаційній безпеці. Інформаційна безпека підприємств є однією із суттєвих складових частин національної безпеки країни, забезпечення якої сприяє досягненню успіху при вирішенні задач у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності.

Відповідно до ст. 13 Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [1] інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Шляхи досягнення інформаційної безпеки пов'язані з відверненням та запобіганням ряду інформаційних ситуацій негативного характеру, наприклад як-от:

- неправильне розуміння наявної інформації;
- несвоєчасне її отримання (із запізненням);
- неповнота інформації, її дефіцит для розв'язання конкретного питання;
- навпаки, надлишок інформації, її надмірність, наявність інформаційного шуму – зайвої, непотрібної в даному випадку, а тому шкідливої інформації;
- проникнення до інформаційної системи (або мережі) дезінформації;
- зловживання конфіденційністю (довірчим характером) певної інформації.

Таким чином, інформаційна безпека – це стан захищеності особи, суспільства і держави, при якому досягається інформаційний розвиток (технічний, інтелектуальний, соціально-політичний, морально-етичний), за якого сторонні інформаційні впливи не завдають їм суттєвої шкоди.

Слід відмітити, що інформаційна безпека особи та суспільства тісно пов'язані між собою. Інформаційна безпека особи – це стан захищеності психіки та здоров'я людини від деструктивного інформаційного впливу, який призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності та (або) погіршення її фізичного стану. Інформаційна безпека суспільства – можливість безперешкодної реалізації суспільством й окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних із вільним одержанням, обробленням, створенням і поширенням інформації, а також ступінь їх захисту від деструктивного інформаційного впливу.

Інформаційна безпека держави – це стан її захищеності та інформаційного розвитку, при якому акції інформаційного впливу, спеціальні інформаційні операції, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спеціальних технічних засобів та комп'ютерна злочинність не завдають суттєвої шкоди національним інтересам.

Саме навчальна дисципліна «Інформаційні війни і безпека інформації» дає можливість отримати цілісне уявлення про інформаційні війни, їх історію, особливості прояву на початку XXI століття, загрози в інформаційній сфері та завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки України.

Література

1. Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
2. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: НАУКМА, 2016. 498 с.
3. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн просторі. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
4. Лужецький В. А. Інформаційна безпека: навчальний посібник. Вінниця: УНІВЕРСУМ Вінниця, 2009. 240 с.

ПРОГНОЗУВАННЯ МОЖЛИВОСТІ НЕБАЖАНИХ ПОДІЙ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ КАТАСТРОФ

О. П. Ротштейн, Т. В. Нескородєва

Різномірні поняття «надійність», «безпека» і «ризик» об'єднуює наявність деяких небажаних подій, що ведуть до втрат: технічних, фінансових, військових тощо. Найбільший досвід прогнозування ймовірності небажаних подій (відмов системи) накопичений в теорії надійності. Тому метод дерева відмов (fault tree analysis – FTA), запропонований в 1962 р для аналізу надійності електронної техніки, використовується для кількісного аналізу безпеки і ризику не тільки в технічних, але і в інформаційних, соціально – економічних, політичних, військових та інших складних системах.

Ймовірнісні моделі FTA передбачають бінарну концепцію відмов системи та її елементів: 1 – немає відмови, 0 – є відмова. Тому подію «відмова» можна трактувати як біфуркацію, тобто перескок з одного стійкого стану (немає відмови) в інший стійкий стан (є відмова). Спеціальним математичним апаратом моделювання біфуркацій є теорія катастроф, яка є розвитком теорії нелінійних коливань. Незважаючи на широке поширення теорії катастроф у різних областях, роботи з її застосування в моделях надійності відсутні.

У цій роботі пропонується метод аналізу дерева катастроф (catastrophe tree analysis – СТА), який є аналог класичного методу FTA, що не потребує знання ймовірностей подій. Замість поняття «ймовірність відмови» використовується поняття «можливість біфуркації», яка оцінюється числом в інтервалі $[0,1]$ за допомогою теорії катастроф і відповідає функції приналежності нечіткої множини. Розрахунок можливості біфуркації (або катастрофи) системи виконується за допомогою спеціально введених правил агрегації можливостей біфуркацій для різних логічних операцій дерева відмов.

Теорія катастроф – це математична дисципліна для моделювання нелінійних об'єктів «вхід-вихід», в яких незначні зміни входів (причин) призводять до великих змін виходів (наслідків). Ця теорія дозволяє безпосередньо вивчати переривчасту поведінку системи без знання її внутрішньої структури. Для цього використовується поняття потенційної функції, яка в механіці називається енергетичною функцією або функцією Ляпунова в теорії стійкості (другий метод Ляпунова).

У табл. 1 наведено потенційні функції, які використовуються при побудові дерева катастроф, що відповідає дереву відмов.

Таблиця 1

Можливості біфуркацій для різних потенційних функцій

Модель катастрофи	Потенційна функція	Кількість входів	Нормалізовані формули
C (Cusp)	$V(x) = x^4 + ax^2 + bx$	2	$x_a = \sqrt{a}, x_b = \sqrt[3]{b}$
S (Swallowtail)	$V(x) = x^5 + ax^3 + bx^2 + cx$	3	$x_a = \sqrt{a}, x_b = \sqrt[3]{b},$ $x_c = \sqrt[4]{c}$
B (Butterfly)	$V(x) = x^6 + ax^4 + bx^3 + cx^2 + dx$	4	$x_a = \sqrt{a}, x_b = \sqrt[3]{b},$ $x_c = \sqrt[4]{c}, x_d = \sqrt[5]{d}$

У кожній потенційній функції $V(x)$ є змінна стану системи (x) і керовані (вхідні) змінні (a, b, c, d), які змінюються в інтервалах їх допустимих значень. При прагненні потенційної функції до мінімуму можуть виникати біфуркації, множина яких визначається з системи рівнянь: $V'(x) = 0, V''(x) = 0$. Множини біфуркацій відповідають нормалізовані формули, що дозволяють обчислити рівні біфуркації (x_a, x_b, \dots, x_d) за вхідними змінними (a, b, \dots, d), де:

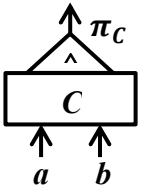
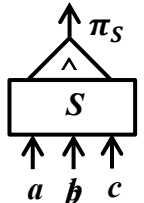
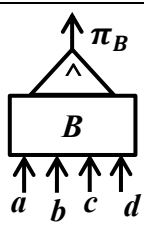
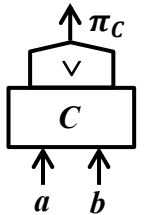
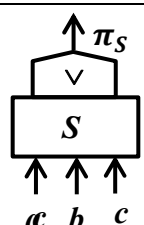
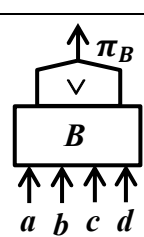
a, b, \dots, d – можливості подій, що відповідають вхідним змінним;

x_a, x_b, \dots, x_d – можливості біфуркацій за вхідними змінними.

При переході від дерева відмов до дерева катастроф будемо використовувати такі моделі, представлені в табл. 2:

Таблиця 2

Правила агрегації на дереві катастроф

Логічний вузол	Катастрофа	Позначення на дереві катастроф	Формула агрегації
AND (\wedge)	C		$\pi_C^{\wedge} = \begin{cases} \min(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}), \\ \sqrt{\sqrt{a} \cdot \sqrt[3]{b}} \end{cases}$
	S		$\pi_S^{\wedge} = \begin{cases} \min(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}, \sqrt[4]{c}), \\ \sqrt[3]{\sqrt{a} \cdot \sqrt[3]{b} \cdot \sqrt[4]{c}} \end{cases}$
	B		$\pi_B^{\wedge} = \begin{cases} \min(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}, \sqrt[4]{c}, \sqrt[5]{d}), \\ \sqrt[4]{\sqrt{a} \cdot \sqrt[3]{b} \cdot \sqrt[4]{c} \cdot \sqrt[5]{d}} \end{cases}$
OR (\vee)	C		$\pi_C^{\vee} = \begin{cases} \max(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}), \\ \frac{1}{2}(\sqrt{a} + \sqrt[3]{b}) \end{cases}$
	S		$\pi_S^{\vee} = \begin{cases} \max(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}, \sqrt[4]{c}), \\ \frac{1}{3}(\sqrt{a} + \sqrt[3]{b} + \sqrt[4]{c}) \end{cases}$
	B		$\pi_B^{\vee} = \begin{cases} \max(\sqrt{a}, \sqrt[3]{b}, \sqrt[4]{c}, \sqrt[5]{d}), \\ \frac{1}{4}(\sqrt{a} + \sqrt[3]{b} + \sqrt[4]{c} + \sqrt[5]{d}) \end{cases}$

Збірка (C) – для логічних вузлів з двома вхідними стрілками;
Ластівчин хвіст (S) – для логічних вузлів з трьома вхідними стрілками;
Метелик (B) – для логічних вузлів з чотирма вхідними стрілками.

Кожен з вузлів дерева катастроф являє собою перетворювач «входи-вихід» за правилами агрегації «вектор-скаляр», які наведені в табл. 2, де поряд з традиційними для теорії нечітких множин операціями *min* і *max* використовуються середнє геометричне і середнє арифметичне.

Ілюстрація методу аналізу катастроф виконана на прикладі дерева відмов, що моделює дорожню аварію на Т-подібному перехресті. Переваги методу полягають у наступному:

1. Відсутня необхідність проведення трудомістких експериментів, пов'язаних з отриманням ймовірностей первинних подій, які впливають на ймовірність відмови системи (або іншої небажаної події). Замість ймовірностей використовуються можливості первинних подій, рівні яких оцінюються експертно або на основі вимірюваних параметрів і відповідних функцій належності.

2. Спостереження за динамікою зміни вхідних параметрів дозволяє переходити до on-line моніторингу рівня можливості відмови системи.

3. Застосування моделей теорії катастроф дозволяє спостерігати нелінійні ефекти, пов'язані з різким збільшенням можливості відмови при незначних змінах вхідних параметрів.

Література

1. Rotshtein A. Selection of Human Working Condition Based on Fuzzy Perfection, Journal of Computer and Systems Sciences International, 2018, 57(6):927–937.
2. Rotshtein A. Risk Analysis: Fuzzy Cognitive Map vs Fault Tree, Journal of Computer and Systems Sciences International, 2019, 2: 200–211.

УДК 004.4:004.7: 378

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СИСТЕМНОГО ПРОГРАМУВАННЯ ПРИ РОБОТІ З ІР-АДРЕСАМИ ТА МАСКАМИ ПІДМЕРЕЖІ

Ю. С. Антонов

Під час написання різноманітних програм, призначених для роботи у мережі [1-3], або спеціальних програм калькуляторів, призначених для інженерів комп'ютерних мереж [4], виникає необхідність використання IPv4 адреси та маски підмережі. Подібні програми визначають основні мережеві характеристики такі, як: адреса підмережі, адреси першого та останнього хоста, широкомова адреса, кількість доступних адрес та хостів. Однак, під час написання таких програм, розробники або здобувачі вищої освіти можуть припускатися певних помилок, які можуть впливати на оптимальну роботу програми.

Мета цієї роботи узагальнити деякі практики та продемонструвати способи оптимального представлення IPv4 адрес та коректної роботи з ними.

У зрозумілому для людини форматі IPv4 адресу прийнято записувати як чотири десяткових цілих числа (від 0 до 255 включно), відокремлених одне від одного крапками, наприклад: *10.2.0.1*, *192.168.0.1* [2, 5]. Аналогічний вигляд має і маска підмережі [2, 5]. Для зберігання чисел у діапазоні від 0 до 255 цілком достатньо одного байту, а отже для зберігання IPv4 адреси повністю необхідно чотири байта (32 біта).

Під час написання програми IPv4 адресу можна представляти різними способами, наприклад:

1. Ціле число довжиною 32 біта;
2. Масив (список) чотирьох цілих чисел довжиною 8 біт;
3. Рядок символів;
4. Масив (список) чотирьох рядків символів.

Найбільш оптимальним та правильним варіантом представлення IPv4 адреси є використання цілого числа довжиною 32 біта (варіант №1). У цьому випадку, знаходження адреси підмережі, першої адреси хоста у підмережі, останньої адреси хоста у підмережі та широкомовної адреси зводиться до використання декількох побітових та арифметичних операцій [6], та не потребує роботи з такими елементами структур даних як масиви або списки. Саме такий варіант використовується під час розробки ядра операційної системи або стандартних бібліотек для більшості мов програмування [3]. У Лістингу 1 наведено код програми на мові C#, який дозволяє по заданій адресі та префіксу мережі визначати основні мережеві характеристики. Аналогічний код можна реалізувати й на інших мовах програмування що підтримують побітові операції (C, C++, Java, PHP, Python, тощо).

Лістинг 1. Приклад програми.

```
using System;
namespace WorkWithIP
{
    class Program {
        public static void ShowIp(string msg, UInt32 ip){
            string[] a = new string[4];
            byte[] ptr=BitConverter.GetBytes(ip);
            Array.Reverse(ptr);
            Console.WriteLine("{0}: {1}\t {2}",msg,string.Join(".", ptr),
                               Convert.ToString(ip,2));
        }
        public static UInt32 ParseIPv4(string buffer){
            UInt32 ip=0;
            string[] Dlist = buffer.Split('.');
            for(int i = 0; i < 4; ++i)
                ip+= UInt32.Parse(Dlist[i]) << (8 * (3 - i));
            return ip;
        }
        public static UInt32 BuildNetMaskByPrefix(UInt32 Prefix){
            UInt32 NetMask=0,key = (UInt32)1 << 31;
            for (UInt32 i = 1; i <= Prefix; ++i){
                NetMask = key+(NetMask>>1);
            }
            return NetMask;
        }
        public static void Main(string[] args){
            UInt32 ResolvedIP=ParseIPv4(Console.ReadLine());
            UInt32 NetMask = 0,Prefix = UInt32.Parse(Console.ReadLine());
            NetMask = BuildNetMaskByPrefix(Prefix);
            ShowIp("Resolved IP",ResolvedIP);
            ShowIp("Network Mask",NetMask);
            ShowIp("Network IP",ResolvedIP & NetMask);
            ShowIp("Broadcast IP",ResolvedIP & NetMask + (~NetMask));
            ShowIp("First HostIP",ResolvedIP & NetMask + 1);
            ShowIp("Last Host IP",ResolvedIP & NetMask + (~NetMask) - 1);
        }
    }
}
```

Для реалізації варіанту № 2 необхідно замінити тип *UInt32* на *byte[]* та відповідно поміняти тип функцій і адаптувати код під роботу з масивами.

Варіанти № 2–4 є не ефективними, оскільки під час обробки великої кількості IP адрес будуть вимагати більшої кількості системних ресурсів. Саме ці варіанти часто використовують здобувачі вищої освіти при розв’язанні подібних задач у випадках, коли вони не знайомі з принципами роботи побітових операцій та не мають можливості використовувати стандартні бібліотеки.

Таким чином під час вивчення програмування необхідно обов’язково приділяти увагу побітовим операціям, а наведений у роботі лістинг програми може використовуватись у якості реального навчального прикладу. У разі наявності у здобувачів вищої освіти дисципліни «Комп’ютерні мережі» такі приклади будуть додатково посилювати міждисциплінарні зв’язки та покращувати якість коду.

Література

1. Zhang Yongbin, Liang Ronghua, Ma Huiling. Teaching Innovation in Computer Network Course for Undergraduate Students with Packet Tracer. *International Conference on Future Computer Supported Education, August 22–23, 2012, Fraser Place Central. Seoul*. P. 504–510. <https://doi.org/10.1016/j.ieri.2012.06.124>
2. Cisco Packet Tracer. URL: <https://www.netacad.com/ru/courses/packet-tracer> (дата звертання: 26.04.2021)
3. The Linux Kernel Archives. URL: <https://www.kernel.org/> (дата звертання: 26.04.2021)
4. IP Calculator. URL: <http://jodies.de/ipcalc>. (дата звертання: 26.04.2021)
5. Олифер В. Г. Олифер Н. А. Компьютерные сети. Принципы технологии протоколы (4-е изд.). СПб.: Питер, 2010, 916 с.
6. Bitwise and shift operators (C# reference). URL: <https://docs.microsoft.com/en-us/dotnet/csharp/language-reference/operators/bitwise-and-shift-operators>. (дата звертання: 21.04.2021)

УДК 004.2

ПРИКЛАДНА ТЕОРІЯ ЦИФРОВИХ АВТОМАТІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

О. О. Баркалов, Р. М. Бабаков

В основі більшості сучасних комп’ютерних систем лежить принцип мікропрограмного керування, запропонований в роботах американського математика С.К. Кліні і деталізований в роботах академіка В.М. Глушкова. Відповідно до цього принципу будь-яка цифрова система представляється композицією двох основних блоків – операційного пристрою та пристрою керування. Операційний пристрій перетворює дані і формує результат під впливом сигналів, що надходять з пристрою керування. Пристрій керування реалізує задану мікропрограму (алгоритм керування) і виконує функцію координації роботи усіх блоків цифрової системи [1].

Сьогодні відомі різні класи цифрових пристроїв керування, серед яких основними є наступні:

1. Мікропрограмний автомат (МПА) або автомат з «жорсткою» логікою [2, 3]. В ньому заданий алгоритм керування імплементується у вигляді комбінаційної схеми, яка будується за системою булевих рівнянь. Це дозволяє МПА реалізовувати багатоспрямовані мікропрограмні переходи за один такт роботи пристрою та визначає його найбільш швидким і продуктивним серед інших класів пристроїв керування. В той же час логічна схема МПА характеризується порівняно високими витратами апаратури, що впливає на кінцеву вартість пристрою керування і цифрової системи в цілому. До переваг МПА слід віднести високу захищеність від несанкціонованого аналізу та модифікації алгоритму керування, що реалізується автоматом. Це досягається знов-таки за рахунок схемної імплементации алгоритму, оскільки аналіз схеми автомата, реалізованого в базисі сучасних програмувальних схем (FPGA, CPLD, ASIC) є надто ускладненим, а під

час і неможливим. Таким чином, МПА знаходять своє застосування в цифрових пристроях і системах, для яких першочерговими є швидкодія і продуктивність, а також захищеність від несанкціонованого доступу. Областю застосування МПА є різного роду системи критичного реагування, апаратна складова «Інтернету речей», апаратні криптосистеми та системи захисту даних тощо.

2. Мікропрограмний пристрій керування (МПК) або автомат з «програмувальною» логікою [4, 5]. В ньому алгоритм керування зберігається в спеціальній керуючій пам'яті з адресованим простором у вигляді послідовності мікрокоманд. Низька вартість модуля пам'яті робить схему МПК найбільш дешевою серед інших класів пристроїв керування, що сприяє зниженню загальної вартості цифрової системи. Однак структура МПК дозволяє аналізувати в одному такті роботи лише один вхідний сигнал, внаслідок чого виконання багатоспрямованих мікропрограмних переходів здійснюється за стільки тактів, скільки вхідних сигналів аналізується в кожному переході. Крім того, алгоритм керування, імplementований автоматом, знаходиться у модулі пам'яті у незахищеному вигляді, внаслідок чого може легко прочитаний або модифікований.

3. Композиційний мікропрограмний пристрій керування (КМПК) [4,5] представляє собою композицію мікропрограмних автоматів з «жорсткою» і «програмувальною» логікою. Схема КМПК характеризується швидкодією, близькою до мікропрограмного автомата, та апаратними витратами, близькими до мікропрограмного пристрою керування. Методика синтезу КМПК передбачає спеціальне кодування станів, завдяки якому частина мікропрограмних переходів реалізується за допомогою схеми інкременту.

Питання функціонування, синтезу і оптимізації різних класів цифрових пристроїв керування розглядає прикладна теорія цифрових автоматів, основи якої започатковані в середині ХХ століття. З того часу на пострадянському просторі на даному напрямку сформувались видатні наукові школи під керівництвом провідних вчених, таких як В.М. Глушков (Київ), С.І. Баранов (Ленінград), А.Д. Закревський (Мінськ). Вихованцями даних шкіл стала ціла плеяда визначних науковців, більшість з яких продовжують свою роботу в області прикладної теорії автоматів в Україні і за кордоном.

Міцна база українських промислових підприємств та могутній науковий потенціал вишів і наукових установ сприяли розвитку прикладних наукових досліджень в області цифрових пристроїв керування в багатьох містах України, серед яких Київ, Харків, Донецьк, Львів, Одеса, Запоріжжя та інші. Сьогодні в даній області активну науково-дослідну, педагогічну та прикладну роботу веде ряд вчених, серед яких можна відзначити наступних:

– Харченко В. С. (Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків): синтез, контроль і діагностика спеціалізованих пристроїв мікропрограмного контролю і керування для бортових і наземних цифрових обчислювальних комплексів;

– Чеботарьов А. М. (Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, м. Київ): цифрові пристрої реального часу;

– Опанасенко В. М. ((Інститут кібернетики ім. В. М. Глушкова НАН України, м. Київ): реконфігуровані обчислювальні системи;

– Хаханов В. І. (Харківський національний університет радіоелектроніки, м. Харків): автоматизація проектування і діагностики цифрових систем;

– Лобур М. В. (Національний університет «Львівська політехніка»): вбудовані та мікроелектромеханічні системи;

– Нестеренко С. А. (Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса): проектування, контроль і діагностика спеціалізованих обчислювальних систем та мереж;

– Баркалов О. О. (Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця): синтез і оптимізація композиційних мікропрограмних пристроїв керування;

– Бабаков Р. М. (Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця): пристрої керування з операційним перетворенням кодів станів.

Широкі зв'язки з міжнародною науковою спільнотою, цитування у провідних світових наукометричних базах, активна робота із підготовки молодих наукових кадрів свідчать про визнання українських науковців на світовому рівні та визначне місце прикладної теорії цифрових автоматів в сучасній сфері ІТ-технологій.

Література

1. Глушков В. М. Синтез цифровых автоматов. М.: Физматгиз, 1962. 476 с.
2. Баранов С. И. Синтез микропрограммных автоматов. Л.: Энергия, 1979. 232 с.
3. Баранов С. И., Скляр В. А. Цифровые устройства на программируемых БИС с матричной структурой. М.: Радио и связь, 1986. 272 с.
4. Баркалов А. А., Палагин В. А. Синтез микропрограммных устройств управления. Киев: Институт кибернетики НАН Украины. 1997. 135 с.
5. Баркалов А. А. Синтез устройств управления на программируемых логических устройствах. Донецк: ДонНТУ, 2002. 262 с.

УДК 004.94:338.3(043.2)

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Т. В. Січко

Основні задачі, які вирішуються сучасним закладом вищої освіти (ЗВО) потребують постійного вдосконалення системи управління, інформаційних систем та технологій їхньої підтримки. Підвищення ефективності та конкурентоспроможності ЗВО на нашу думку пов'язані з реалізацією процесного управління і, перш за все, з автоматизацією його бізнес-процесів.

Вітчизняні дослідники достатньо уваги приділяють моделюванню бізнес-процесів, але питання поєднання різних методів моделювання та процесного підходу до аналізу діяльності організації потребує постійного дослідження.

Моделювання бізнес-процесів будь-якої організації дозволяє: створити реальну картину її функціонування; виявлення поточних проблем організації й можливостей їх розв'язання; створення бази для забезпечення стійкого функціонування й розвитку. Максимально наближене до дійсності моделювання бізнес-процесів дозволяє вибрати й перевірити шляхи їх поліпшення без необхідності проведення реальних експериментів з організацією.

На сьогодні розроблено безліч методів й інструментальних засобів моделювання, аналізу та оптимізації бізнес-процесів. Набір методів моделювання досить широкий: від найпростіших графічних нотацій до об'єктно-орієнтованих мов моделювання і спеціально розроблених для опису бізнес-систем мов моделювання.

Перелік комп'ютеризованих інструментальних засобів аналізу бізнес-процесів постійно розширюється. Найбільш популярними є: Rational Rose – CASE-засіб фірми Rational Software Corporation (США) – призначений для автоматизації етапів аналізу і проектування ПЗ, а також для генерації кодів на різних мовах і випуску проектної документації; AllFusion Process Modeler (BPwin) – CASE-засіб для моделювання бізнес-процесів, що дозволяє створювати діаграми в нотації IDEF0, IDEF3, DFD; ARIS (Architecture of Integrated Information Systems) – методологія і програмний продукт компанії IDS Scheer для моделювання бізнес-процесів компанії. Вибір того чи іншого інструменту залежить від цілей та обсягів моделювання, функціональності засобів, їх інтеграції з іншими інструментами і додатками.

Для побудови моделі управління інформаційною системою ЗВО пропонується застосувати CASE-технологію AllFusion Process Modeler, оскільки метою побудови

функціональних моделей зазвичай є виявлення найбільш слабких і вразливих місць діяльності організації, аналіз переваг нових бізнес-процесів і степені зміни існуючої організаційної структури.

За технологією AllFusion Process Modeler процес моделювання починається з побудови моделі AS-IS («як є»), тобто моделі існуючої організації роботи [1]. Модель AS-IS будується на основі вивчення документації (посадових інструкцій, положень про ЗВО, наказів, звітів і т.і.), засобів, що впливають на діяльність закладу освіти. Отримана модель AS-IS служить для виявлення некерованих робіт, робіт, не забезпечених ресурсами, непотрібних і неефективних робіт, дубльованих робіт та інших недоліків в організації діяльності ЗВО. Усунення недоліків, перенаправлення інформаційних і матеріальних потоків веде до створення моделі TO-BE («як повинно бути»), що допомагає побудувати ефективну та економічно доцільну систему діяльності ЗВО.

Основою CASE-технології AllFusion Process Modeler є методологія, яка описує систему за допомогою ієрархічно впорядкованих і взаємозалежних діаграм. Вершиною цієї деревоподібної структури є так звана контекстна діаграма, яка представляє загальний опис системи та її взаємодій із зовнішнім середовищем. Після опису системи в цілому проводиться її деталізація (функціональна декомпозиція). Після декомпозиції контекстної діаграми проводиться декомпозиція кожного великого фрагменту системи на більш дрібні й так далі до досягнення потрібного рівня подробиці опису. Синтаксис опису системи в цілому й кожному її фрагменті однаковий у всій моделі.

При побудові моделі інформаційної системи управління ЗВО пропонується враховувати наступні інформаційні потоки [2]. До ЗВО звертаються абітурієнти (слухачі), що потребують освітніх послуг, які після його закінчення стають дипломованими фахівцями. На діяльність освітньої установи опосередковано впливає (керує) Закон України про освіту та безпосередньо комплекс навчальних послуг, що забезпечує безперервність, єдність та якість процесу навчання. Сам навчальний процес у свою чергу відбувається за наявності необхідної матеріально-технічної бази та суб'єктів навчального процесу. Суб'єктами навчального процесу є студенти, слухачі і працівники вузу.

Контекстна діаграма інформаційної системи управління ЗВО наведена на рис. 1.

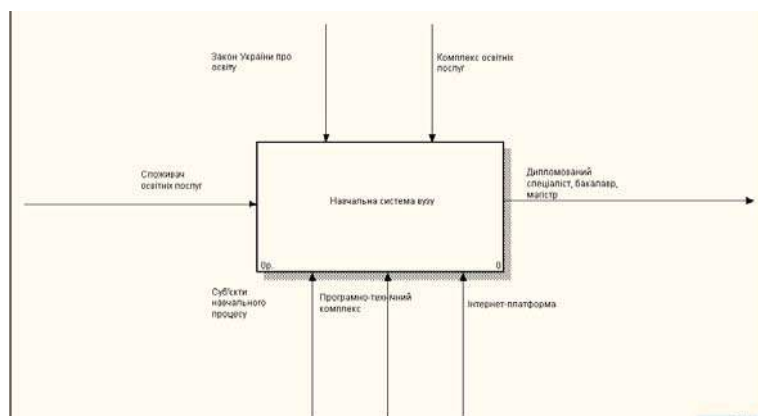

Рис. 1. Контекстна діаграма інформаційної системи управління ЗВО

Під час моделювання інформаційної системи управління ЗВО контекстна діаграма «Навчальна система вузу» декомпонується, утворюючи складові елементи. Перша складова – «Розробка учбової та учбово-методичної документації» передбачає формування електронних документів, електронних бібліотек, баз даних навчально-методичного-забезпечення, необхідних для проведення навчального процесу. Друга складова – «Науково-дослідна діяльність» – у системі вищої освіти включає виконання науково-дослідних робіт, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Третя складова навчальної системи – безпосередньо «Процес навчання».

Діаграма, побудована після першої декомпозиції навчального процесу, у свою чергу декомпонується, створюючи наступний, нижчий рівень, на якому відображається сам процес навчання у ЗВО.

Останнім кроком при моделюванні інформаційної системи управління та на основі аналізу моделі AS-IS розробляється модель TO-BE (як повинно бути). На основі знання предметної області та для підвищення ефективності навчання пропонується включити в модель нову складову – «Маркетингові дослідження ринку навчальних послуг», що надасть можливість відслідковувати останні досягнення у навчальній, методичній та науковій діяльності.

Література

1. Основы работы с AllFusion Process Modeler. URL: <http://khpi-iip.mipk.kharkiv.edu/library/technpgm/labs/lab01.html>.

2. Січко Т. В. Автоматизація проектування інформаційної системи вищого навчального закладу. *Матеріали VI міжнар. наук.-метод. конф. Форум молодих економістів-кібернетиків «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід»*. Вінниця: ВНАУ, 2015. С. 159–163.

УДК 681.51.011, 519.711

МОДЕЛЮВАННЯ, ОПТИМІЗАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКОГО І ФІНАНСОВОГО ОБЛІКУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЩОДО ЗМІН В ЗАКОНАХ ТА НОРМАТИВНИХ АКТАХ УКРАЇНИ В 2020 РОЦІ

К. В. Смоктьій

У відповідності з ініціативною прикладною науково-дослідною роботою «Моделювання, оптимізація та адаптація інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти щодо змін в Законах та нормативних актах України» (№ держреєстрації 0120U104270), яка є науковим та практичним продовженням науково-дослідної діяльності співробітників, що входять до групи технічної підтримки та обслуговування економічних та бухгалтерських служб (ТПО ЕБС) Донецького національного університету імені Василя Стуса та здійснювали моделювання та розвиток інтегрованої інформаційної системи управлінського і фінансового обліку Донецького національного університету упродовж 1995–2020 рр., було здійснено виконання відповідних робіт та забезпечено функціонування в промисловій експлуатації інформаційної системи управлінського і фінансового обліку в Донецькому національному університеті ім. Василя Стуса в 2020 році.

Актуальність проведення робіт по моделюванню, оптимізації та адаптації інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти щодо змін в Законах та нормативних актах України визначається необхідністю підтримки працездатності системи, яка знаходиться в промисловій експлуатації та має наступні характеристики: розмір бази даних складає 29 Гб; 10 519 одиниць збережених процедур; 2 387 таблиць; 1 502 тригерів; 1 565 генераторів. Кількість програмних файлів в проєкті складає 4 624 модулів, а кількість зареєстрованих користувачів складає 553 записів.

Для забезпечення безперервного функціонування та промислової експлуатації інформаційної системи управлінського і фінансового обліку в Донецькому національному університеті ім. Василя Стуса були поставлені та вирішені наступні дослідницькі завдання:

– аналіз змін в Законах та нормативних актах України, що стосуються функціонування інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу

вищої освіти, в тому числі пов'язаних з процесами з управлінням персоналом та управлінням потоком платежів;

- формалізація змін в Законах та нормативних актах України, що стосуються функціонування інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти;

- виконання синтезу вимог до програмного забезпечення, їх аналізу, моделювання та алгоритмізацію відповідних змін до програмного забезпечення;

- реалізація змін в програмному забезпеченні інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти;

- аналіз ефективності функціонування відповідної інформаційної системи, пошук, синтез та реалізація механізмів, що дозволяють підвищити ефективність її функціонування.

На підставі змін в Законах та нормативних актах України в 2020 році було внесено зміни пов'язані зі зміною мінімальної заробітної плати, доплати до мінімальної заробітної плати, максимальної бази ЄСВ та мінімального ЄСВ; зміну розміру прожиткового мінімуму та відповідних змін неоподатковуваний розміру стипендії, максимального розміру індексації, розміру соціальної пільги, внесено зміни у розрахунок середнього заробітку при нарахуванні відпустки, відрядження і компенсації за невикористану відпустку, синтезовано механізм для аналізу даних та формування друкованих форм: довідок, наказів щодо надання матеріальної допомоги на оздоровлення, оперативні зрізи актуального складу працівників різних категорій, у зв'язку з впровадженням рахунків формату iBAN в Державному Казначействі України було змінено структуру бази даних та внесено зміни в друковані форми юридичних та фінансових, механізм імпорту/експорту інформації з системою дистанційного обслуговування Державного Казначейства України, адаптовані друковані форми договорів про навчання до типової, затверджені Постановою Кабінету Міністрів [6].

Здійснено формалізацію змін в Законах та нормативних актах України в 2020 році, синтезовано моделі та алгоритми відповідних змін до програмного забезпечення інформаційної системи управлінського і фінансового обліку закладу вищої освіти та єдиного інформаційного простору, здійснено їх проектування, розробку, тестування та імплементацію до програмного забезпечення, забезпечено безперервне функціонування та промислову експлуатацію відповідної інформаційної системи в фінансово-господарської діяльності та в процесах, пов'язаних з управлінням персоналом, що підтверджено актом впровадження результатів ініціативної науково-дослідної роботи № 1/2020. Слід зазначити, що сфера застосування відповідної системи може бути поширена не тільки на заклади вищої освіти, а ще й на бюджетні організації, які мають бюджетний облік та співпрацюють с Державним казначейством України.

Література

1. Закон України від 14.11.2019 № 294-IX “Про Державний бюджет на 2020 рік”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

2. Закон України від 25.08.2020 р. № 822-IX «Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2020 рік"». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/822-20#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

3. Постанова Кабінету Міністрів від 9 грудня 2020 р. № 1213 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

4. Постанова Кабінету Міністрів від 8 лютого 1995 р. N 100 «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати» (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

5. Наказ Міністерство Фінансів України від 10.07.2020 № 408 «Про затвердження Змін до Порядку реєстрації та обліку бюджетних зобов'язань розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0419-12#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

6. Постанова Кабінету Міністрів від 19 серпня 2020 р. N 735 «Про затвердження Типової форми договору про навчання у закладі вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.12.2020).

ЗАСТОСУВАННЯ БАЗ ЗНАНЬ ДО НЕСТРУКТУРОВАНОЇ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А. І. Катасєва

На сьогоднішній день, велика кількість неструктурованої текстової інформації зосереджено в мережі Інтернет. Більшість можна структурувати, застосовуючи засоби побудови реляційних баз даних (БД). Та що робити, з інформацією, яку структурувати неможливо або доволі складно? На допомогу приходять бази знань (БЗ) – сучасний інструмент для утворення сукупності знань з певної предметної області, формально представлених так, щоб на їх основі можна було здійснювати міркування. Зазвичай база знань є сукупністю правил виводу [1]. Тому важливим моментом постає питання утворення та роботи бази знань із неструктурованою текстовою інформацією.

Розглянемо існуючі моделі побудови БЗ, які можуть вирішити поставлену задачу:

- продукційна модель подання знань – модель, заснована на правилах, дозволяє представити знання у вигляді пропозицій типу – «Якщо (умова), то (дія)»;
- семантична модель знань – це модель, основою якої є орієнтований граф, який відображає відношення (зв'язки типу: «це» («АКО — A-kind-of» «is-a»), «має частиною» («has part»), «належить», «любить») між поняттями (абстрактними або конкретними об'єктами) [2];
- фреймова модель даних – її розуміють як мережну моделі уявлення знань, коли фрагмент мережі представляється фреймом з відповідними слотами і значеннями [3];
- логічна модель знань – це модель, у якій вся інформація, необхідна для вирішення прикладних завдань, розглядається як сукупність фактів і тверджень, що представляються як формули в деякій логіці [3].

Отже, перед нами стоїть задача проаналізувати вхідний текст та на його основі утворити БЗ. Процеси аналізу та синтезу текстової інформації традиційно базуються на апараті формальних граматик. Фактично, йдеться про набір правил, що дозволяють описувати деякі граматичні закономірності природних та штучних мов [4]. Для того щоб проаналізувати цілий текст необхідно розділити його на частини.

Проаналізувавши існуючі моделі формування БЗ, зупинимось на семантичній. Так як в основі семантичної структури природної мови лежить модель оточуючого нас світу, то можливість точного опису природної мови прямо залежить від можливості побудови релевантних моделей реальної дійсності. Для формалізації семантики природною мовою достатньо мовної моделі світу, а ця модель міститься в словниковому запасі природної мови [5]. Тому в основі БЗ буде певний словник. Одним з ключових понять для визначення структури словникових системи є поняття лексикографічного параметру – деякого «кванту» лінгвістичної інформації, що може мати самостійний інтерес для користувача, але, як правило, виступає в комбінації з іншими параметрами – «квантами» – і знаходить своє специфічне вираження у словниках; іншими словами – це особливе словникове відображення окремих структурних рис мови [6].

Для формування словника, який буде основою БЗ, наведемо формальну модель онтології – впорядковану трійку виду:

$$O = \langle X, \mathfrak{R}, \Phi \rangle, \quad (1)$$

де X – скінченна множина концептів (понять, термінів) предметної області, яку представляє онтологія O ; \mathfrak{R} – скінченна множина відношень між концептами (поняттями, термінами) предметної області; Φ – скінченна множина функцій інтерпретації, заданих на концептах та/чи відношеннях онтології O .

Введемо обмеження у загальне визначення онтології. Як наслідок, отримаємо таксономію:

$$\begin{aligned} O &= T^0 = \langle X, \mathfrak{R}, \{\} \rangle, \\ X &= \bigcup_{i=1}^N \alpha_i, \\ \mathfrak{R} &= \{is_a\}. \end{aligned} \quad (2)$$

Під таксономічною структурою розуміється ієрархічна система понять, пов'язаних між собою співвідношенням « is_a » – бути елементом класу. Відношення is_a має завідомо фіксовану семантику і дозволяє організувати структуру понять у вигляді дерева. Отже, семантичний словник S можна задати у вигляді об'єднання множин $V_i(x)$ (функції значення слова) для всіх $x \in W(\mathcal{Z})$ (де $W(\mathcal{Z})$ – кінцева множина всіх слів):

$$S = \bigcup_{j=1}^N \bigcup_{i=1}^m V_i(x_j). \quad (3)$$

Записи семантичного словника S_r будуть мати наступний вигляд:

$$S_r = V_i(x) = x \cup f_m(x_1^1, \dots, x_n^1) \cup \alpha \cup k \cup M(u), \quad (4)$$

де x – заглавне слово; $f_m(x_1^1, \dots, x_n^1)$ – суперпозиція семантичних функцій, що відповідають значенням слова x ; α – посилання на ієрархію типів; k – посилання на концептуальний граф чи порожню множину; $M(u)$ – множина посилань на словник стійких словосполучень чи порожню множину.

Для побудови моделі БЗ на основі семантичного словника S_r з записами (4) потрібно визначити складне відношення \mathfrak{R} для всіх елементів усіх класів предметної області, тому на першому етапі пропонується побудувати квадратну матрицю Q із статистично визначеними вагами (пропорційними кількості) зв'язків між словоформами обраного тексту. Для реалізації моделі БЗ будемо використовувати нечіткі відношення.

Після ряду перетворень, на основі синтаксичного розбору кожного речення вхідного тексту вносимо зв'язки між значимими словоформами до БЗ Q .

Отже, запропоновано застосувати семантичну модель бази знань (4) з урахуванням квадратної матриці, в якій по рядках вказане головне слово, а по стовпцях – залежне. Елементами матриці є сили зв'язків між цими словоформами, тобто чисельне вираження частоти зв'язку між головним та залежним словом. У побудові матриці беруть участь лише значимі частини мови обраного тексту, а для формалізації відповідного нечіткого відношення бази знань будується функція належності (5).

$$\overline{\mu_Q} = \frac{1}{m} \sum_{j=1}^m \mu_{Q_j} = 0,5, \quad (5)$$

де m – кількість ненульових елементів матриці Q ; μ_Q – сигмоїдальна функція.

Приведемо приклад проаналізованого речення. Нехай маємо речення: *(Does) (the) people (from) (the) ship mayflower have come friends (with) (the) indian?* На рисунку 1 представлено аналітичний граф.

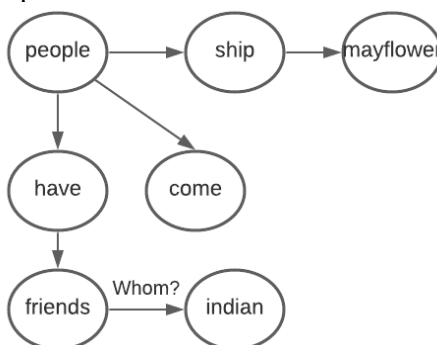

Рис. 1. Дерево графа аналізу речення

Як бачимо, структуру графа утворюють лише значимі словоформи, які і формують базу знань.

Література

1. Марченко А. В. ОБДЗ. Тема 11 – Загальна характеристика баз знань. URL: <https://ocw.sumdu.edu.ua/content/811#node86174>
2. Марченко А. В. ОБДЗ. Тема 12 – Моделі знань. URL: <https://ocw.sumdu.edu.ua/content/811#node86180>
3. Моделі подання знань. Мережеві моделі: фрейми, семантичні мережі. URL: http://baklaniv.at.ua/PSAI/lekcija_9-10_2016.2.pdf
4. Словарь по кибернетике / [ред. академик В. М. Глушков]. К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии, 1979. 624 с.
5. Карпіловська Є. А. Термінологічний підфонд у складі морфемно-словотвірному фонду української мови / принципи формування та можливості використання. *Україномовне програмне забезпечення*. Матеріали 4-ої та 5-ої Міжнарод. науково-практ. конф. «УкрСофт». Львів, 1995. С. 161–162.
6. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка М.: Наука, 1981. 467 с.

УДК 004.942+656.052.1

ЛОГІСТИЧНА РІВНОВАГА НЕША І МІСЬКИЙ ТРАФІК

П. К. Ніколюк

Однією із актуальних проблем сьогодення є проблема заторів на вулицях великих міст. В цьому напрямку ставиться задача прокладання оптимального по часу проїзду по маршруту всіх автомобілів, що приймають участь у міському трафіку. Іншими словами, міський трафік знаходиться у нерівноважному стані і тому його потрібно перевести у стан рівноваги Неша. В такій ситуації досягається оптимальний розподіл транспортних засобів (ТЗ) по транспортних артеріях міста. Крім того, досягається стан мінімізації сумарного часу проїзду всіх ТЗ, що приймають участь у трафіку [1].

Стратегічна мета заключається в побудові оптимальних маршрутів для кожного ТЗ та синхронізації потоків ТЗ. Ставиться задача провести кожен ТЗ по місту по оптимальному маршруту з урахуванням можливої зміни такого маршруту. Отже, система регулювання трафіка всієї сукупності автомобілів на трасах міста повинна прокладати динамічний – в режимі реального часу – і оптимальний маршрут кожному ТЗ, що замовляє прокладання маршруту центру керування трафіком (ЦКТ).

ЦКТ, використовуючи спеціалізовану комп'ютерну програму, передає інструкції кожному водієві у вигляді голосових команд щодо маршруту руху до заявленого водієм пункту призначення як при звичайній GPS-навігації. Особливість полягає у тому, що програма аналізує динамічну ситуацію на кожному перехресті і по всьому місту і відповідно прокладає маршрут з урахуванням ситуації на кожен конкретний момент часу. При цьому використовується комп'ютерна програма, що реалізує спеціальний алгоритм щодо знаходження оптимального шляху. Остаточною метою даного дослідження є синхронізація транспортних потоків, оптимальне використання транспортних артерій всього міста, запобігання утворенню заторів а також супровід кожного ТЗ до місця призначення з таким розрахунком, щоб затрачений на поїздку час був мінімальним.

Сформулюємо стадії вирішення проблеми оптимального режиму керування міським трафіком. Першим кроком у цьому відношенні є моделювання транспортної мережі міста за допомогою зваженого орієнтованого планарного мультиграфа. Принциповим моментом є те, що у такому графі кожній дузі співставляється у відповідність динамічна величина – вага, величина якої відповідає реальній завантаженості автомобілями міської дорожньої смуги руху. Мовою теорії графів згаданий граф представляє собою бієктивне (максимально об'єктивне) відображення транспортної мережі міста [2].

Другим важливим моментом є використання A^* -алгоритму, що застосовується для прокладання оптимальних маршрутів у графах. У даному дослідженні такий алгоритм модифікований для прокладання оптимальних по часу маршрутів між двома вибраними вершинами графа [3].

Наступний етап представляє собою програмний алгоритм, що реалізує прокладання конкретних маршрутів з урахуванням усіх особливостей транспортної мережі. До таких особливостей відносяться висока динаміка та різний рівень завантаженості як окремих смуг руху на тій самій ділянці дороги так і окремих вулиць – центральні магістралі, як правило, перевантажені, в той самий час як другорядні вулиці – недовантажені. Тому одне із завдань пропонованого алгоритму – організувати більш-менш рівномірний розподіл ТЗ по дорожніх артеріях міста.

І, нарешті, принциповим – четвертим – моментом є технічна організація реєстрації рухомого парку ТЗ завдяки використанню спеціальних сенсорів, вмонтованих на перехрестях міста у полотно доріг. Дані із цих сенсорів поступають до ЦКТ, де на їх основі прокладаються оптимальні маршрути. Головна їх роль – реєстрація автомобілів, що покидають смугу руху на перехресті (вихідні сенсори) або в'їжджають на смугу руху (вхідні сенсори). Через систему керування міськими світлофорами електричні сигнали із кожного перехрестя поступають до міського ЦКТ та виступають як вхідні величини програмного модуля, що реалізує A^* -алгоритм.

На рис.1 представлений принцип моделювання міських транспортних мереж зваженим планарним мультиграфом – кожному перехрестю відповідає вузол графа, а кожній смузі руху – ребро графа. Причому кожне ребро має вагу, що змінюється у відповідності із змінами завантаженості реальних міських смуг руху ТЗ. Важливо створити модель транспортної мережі цього мікрорайону міста з урахуванням числа

Рис. 1. Мікрорайон міста Монреаль (Канада). Показані вузли графа, що відповідають перехрестям, та дуги, що символізують проїзні частини дороги між сусідніми перехрестями смуг руху на кожній ділянці дороги

Як результат реалізації приведених вище кроків відбудеться повна синхронізація транспортних потоків, що приводить до принципово нової якості і, як наслідок, до зникнення заторів (або до різкого їх зменшення) у транспортній мережі. Це дозволить кожному водієві прибувати до місця призначення за мінімально короткий час. Отже, міський трафік трансформується у принципово новий стан – стан трафік-рівноваги Неша.

Література

1. Ganzfried S., Laughlin C., Morefield C. Parallel Algorithm for Approximating Nash Equilibrium in Multiplayer Stochastic Games with Application to Naval Strategic Planning. CEUR Workshop proceedings, Deep Models and Artificial Intelligence for Defense Applications: Potentials, Theories, Practices, Tools, and Risks, 2819 (2020).
2. Rahimipour S., Moeinfar R., Hashemi S. M. Traffic prediction using a self-adjusted evolutionary neural network, J. Mod. Transport., 27 (2019). 306–316. <http://dx.doi.org/10.1016/j.trc.2015.02.2019>.
3. Pidgurska A., Nikolyuk P. Intelligent urban traffic, CERES, 6, Is.1 (2020). P. 33–61.

УДК 378.091:004.087

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО КУРСУ «СИСТЕМНЕ ПРОГРАМУВАННЯ»

М. О. Єнік

Дистанційна освіта активно розвивається і вже перейняла багато форматів взаємодії у звичайних лекцій і практичних занять. Існують наступні форми взаємодії викладача і здобувача вищої освіти при дистанційному навчанні:

1) синхронна – викладач і здобувачі вищої освіти одночасно приймають участь у процесі навчання, обмінюються інформацією (проведення лекцій і практичних занять у Teams, Zoom, Skype). Переваги – зворотній зв'язок з викладачем, недоліки – мала гнучкість, залежність від викладача і розкладу.

2) асинхронна – взаємодія між викладачем і здобувачем вищої освіти здійснюється з затримкою у часі (використання електронної пошти, робота з сайтом викладача, матеріалами у Teams). Переваги – гнучкість, можливість обирати графік вивчення, недоліки – необхідність підготовки і розміщення матеріалів на різних інформаційних платформах.

3) змішана – це комбінація двох попередніх форм. Саме ця форма і використовується для викладання дистанційного курсу «Системне програмування». Викладач спілкується із здобувачами вищої освіти за допомогою Teams, здобувачі вищої освіти мають доступ до всіх лекційних і методичних матеріалів (Teams, сайт викладача).

Слід зазначити, що дистанційне навчання ні в якому разі не замінює традиційне, воно існує поруч як допоміжний інструмент, доповнюючи традиційну освіту. Застосування дистанційного курсу значно полегшує організацію навчальної роботи здобувачів вищої освіти.

Дисципліна «Системне програмування», яка викладається у 6 семестрі, є вибірковою і відноситься до циклу професійної та практичної підготовки майбутніх бакалаврів за спеціальністю 122 «Комп'ютерні науки».

Метою вивчення дисципліни «Системне програмування» є отримання здобувачами вищої освіти знань з програмування на мовах низького рівня (мова Assembler), технологій системного програмування, основ програмних моделей апаратних засобів персональних комп'ютерів, організації та реалізації системних задач.

Навчальні матеріали з курсу «Системне програмування» розміщені на сайті викладача (<https://sites.google.com/site/dodonnulogic/home>) і в Teams (відповідна група).

Курс складається з конспекту лекцій, тестового контролю по кожній лекції, презентацій до лекцій, лабораторних робіт, пояснювальних записок до виконання кожної лабораторної роботи, завдань на модульний контроль, матеріалів для самостійного вивчення.

Лекційна частина складається з наступних тем: Вступ у системне програмування; Мова асемблера; Макропроцесори; Редактори зв'язків та завантажувачі; Крос-системи; Асемблер: загальні відомості, склад проєкту, типи даних і регістрів; Асемблер: зображення чисел, формат мови, розміщення даних, режими адресування, команда пересилання та обміну, робота зі стеком; Асемблер: сегментація, директиви, моделі пам'яті, структура програми на Асемблері, введення-виведення; Асемблер: арифметичні операції (додавання, віднімання, множення, ділення), переповнення, перетворення даних; Асемблер: порозрядні операції (логічні команди, команди зсуву); Асемблер: команди передачі управління, цикли; Асемблер: макрозасоби мови; Асемблер: процедури (визначення і застосування); Асемблер: зв'язок з мовами програмування високого рівня.

Викладання лекційних тем ведеться на рівні, зрозумілому здобувачеві вищої освіти, з використанням презентацій, які містять багато прикладів для кращого засвоювання матеріалу.

Невід'ємною частиною вивчення курсу «Системне програмування» є лабораторний практикум, який складається з 8 лабораторних робіт. Методика проведення лабораторних занять добре відпрацьована і проходить відповідно до практикуму з системного програмування. Лабораторні роботи виконуються здобувачами вищої освіти відповідно до наданого варіанту з використанням наступних засобів розробки:

- 1) пакети асемблерів, побудовані на основі MASM32: <http://www.masm32.com>,
- 2) Microsoft Macro Assembler зі складу пакету для розробки драйверів Windows Driver Kits <http://www.microsoft.com/whdc/Devtools/wdk/default.mspx>,
- 3) налагоджувач OllyDbg: <http://www.ollydbg.de/>,
- 4) засоби налагодження зі складу Debugging Tools for Windows <http://www.microsoft.com/whdc/DevTools/Debugging/default.mspx> або Windows Driver Kits,
- 5) інтегроване середовище розробки програм RadAsm IDE: http://www.oby.ro/rad_asm/.

Звітним документом з кожної лабораторної роботи є звіт, який оформлюється у вигляді пояснювальної записки (шаблон структури документа надається викладачем), який має містити опис розв'язання кожного завдання з доданими скріншотами виконання програми, відповіді на контрольні питання. Звіт здається викладачеві у електронному вигляді (надсилається на електронну пошту).

Використання дистанційного курсу «Системне програмування» дає здобувачам вищої освіти можливість отримати необхідну інформацію і матеріали для засвоєння знань, умінь і навичок з даного курсу, сприяє підвищенню ефективності застосування набутих знань на практиці.

Література

1. Луцький М., Сидоров М. Інформатизація процесів підготовки фахівців з програмного забезпечення. Київ: НАУ, 2010. 57 с.
2. Сисоєва С. О., Осадчий В. В., Осадча К. П. Професійна підготовка викладача-тьютора: теорія і методика: Навч.-метод. посібник. / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького. Київ; Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. 280 с.
3. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ: Атіка, 2009. 684 с.
4. Семеріков С. О. Фундаменталізація навчання інформативних дисциплін у вищій школі : Монографія / Науковий редактор академік АПН України, д-р пед. наук, проф. М. І. Жалдак. К: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 340 с.
5. Strategic framework – Education & Training 2020. URL: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en

PERSONAL DATA PROTECTION WITH SMART CARDS USING EYE-GROUND IMAGE RECOGNITION TECHNIQUE

T. A. Martianova, L. V. Zagoruiko

Diabetes-induced pathologies are among the major causes, worldwide, of poor sight and blindness and are nowadays the least identifiable and treatable diseases. The resultant severe pathological changes entail persistent loss of visuality functions in patients over 50 [1, 2, 3, 4]. In recent years, such pathologies tend to become “younger”. Actually, early manifestations of diabetes-triggered eye-ground pathological changes are ophthalmoscopied even at the age of 12 to 20 years [5]. It is noteworthy that a significant rise of morbidity rate is observed among the able-bodied categories of the population, inasmuch as the longevity of older people has increased, thereby increasing their share in the overall population [6]. In the USA, eye-ground pathologies hold the second place, after diabetes, among the causes of blindness. In Ukraine, the situation, as to the extent of diabetes-induced eye-ground pathologies, is worsening all the time [7]. For instance, for the last 20 years, the annual quantity of the first-revealed sight-disabled patients suffering from such pathology has increased 2.5 times [6].

The public health industry makes an intensive use of automated systems which allow to store data electronically. Such systems enhance the data exchange efficiency between health institutions, enable a remote access to health data systems, simplify and speed up patients' check-in procedure with the use of an electronic reception desk. Therefore, we can assert that health electronic information serves as a basis for many processes in the present-day health industry [8, 9, 10].

However, the major shortcoming of the modern computer systems lies in the fact that the access to a patient's case record for entering, modifying or deleting any information there is granted without the knowledge of the patient. As a result, such systems are not safe, inasmuch as they cannot ensure confidentiality and integrity of information. The systems that handle such important data as information about human health should be well secured [11, 12].

The main attention should be focused on ensuring safe access to information, protection of the data being transmitted and usage of electronic signatures. The solution to such problems consists in using doctor's and patient's smart cards for definite identification of a doctor and a patient in a unified base of electronic medical cards (records). The use of such smart cards in computer systems would ensure a safe access to information and safe storage of confidential data of a patient. The safety of such information resources is provided with cryptographic methods [13, 14].

The objective of this work consists in upgrading of diabetes-induced eye-ground pathology recognition method and software tools, usable for pathology identification, and to demonstrate its possibility of person authentication to ensure confidentiality and integrity of the corresponding medical data system [15, 16] and reduce risks of data breaches.

The database for the experimental research was furnished by Filatov Eye Pathology and Tissue Therapy Research Institute of the Academy of Medical Science of Ukraine. It contains over 500 images obtained with the use of a ZEISS VISUCAM LITE fundus camera (Germany). Upon enhancing the quality and pre-processing of such image, it is necessary to analyze its parameters. Having delineated the contours of the image items of interest (entities), we arrive at the respective eye-ground outline pictures (EGOPs). The next step is to identify all items so outlined for existence of a pathology, if any, and for the area thereof.

The analysis of the results demonstrates that the bulk-information-based segmentation method, based on assessment of the quantity of information, as developed by the authors hereof, exceeds by 5 to 25 % in terms of the FOM criterion, and is not much inferior, in terms of RMS criterion, to Roberts, Prewitt and Sobel operators.

Upon outlining of the image items of interest (entities), acquisition of EGOP, localization and assessment of the area of pathologies, it is necessary to perform clustering and diagnosing of such eye-ground pathologies. In practical ophthalmology, the following parameters are deemed to be clinical implications of pathology:

- location of an item in question (post-equatorial location, equatorial location, location within the disk of optic nerve, etc.);
- color (black, pigment-free, pink etc.);
- size (diameter, height).

References

1. Starr C. E., Guyer D. R., Yannuzzi L. A. Age-related macular degeneration. Can we stem this worldwide public health crisis? *Postgrad. Med.* 1998. Vol. 103, N 5. P. 153–156, 161–164.
2. Dougherty G.: Image analysis in medical imaging: recent advances in selected examples. *Biomed. Imaging Interv. J.* 2010. 6(3), e32.
3. Beutel J., Kundel H. L., Van Metter R. L. Handbook of Medical Imaging, vol. 1. SPIE, Bellingham, Washington, 2000.
4. Rangayyan R. M.: Biomedical Image Analysis. CRC, Boca Raton, FL, 2005.
5. Meyer-Base A. Pattern Recognition for Medical Imaging. Elsevier Academic, San Diego, CA, 2004.
6. Dougherty G. Digital Image Processing for Medical Applications. Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
7. . Sanniti di baja G., Thiel E. Computing and comparing distancedriven skeleton. *Proc. of 2nd international workshop on visual form.* Italy, 1994. P. 475–486.
8. Identification of retinal vessels by color image analysis / V. Rakotomalala, L. Macaire, J.-G. Postaire, M. Valette // *Machine graphics & vision.* 1998. V. 7. № 4. P. 725–743.
9. Image manipulation using M-filters in a Pyramidal computer model / M. E. Montiel, A. S. Agueado, M. A. Garza-Jinich et al. // *IEEE trans. on pattern analysis and machine intelligence.* 1995. V. 17, 111. P. 1110–1115.
10. Soares J., Leandro J., Cesar Jr. R., Jelinek H., Cree M. Retinal Vessel Segmentation Using the 2-D Gabor Wavelet and Supervised Classification. *IEEE Transactions of Medical Imaging*, Vol. 25, No. 9, 2006, pp. 1214–1222.
11. Welk M., Breub M., Vogel O. Differential Equations for Morphological Amoebas. *Lecture Notes in Computer Science*, Vol. 5720/2009, 2009, Pp. 104–114.
12. Joshi G. D., Sivaswamy J. Colour Retinal Image Enhancement based on Domain Knowledge. *Sixth Indian Conference on Computer Vision, Graphics and Image Processing (ICVGIP'08)*, 2008, Pp. 591–598.
13. Nagashima S., Ito K., Aoki T., Ishii H., Kobayashi K. High Accuracy Estimation of Image Rotation using 1D Phase-Only Correlation // *IEICE Trans. Fund.* v. E92-A, P. 235–243, 2009.
14. Ritter G. X., Wilson J. N. Handbook of Computer Vision Algorithms in Image Algebra. CRC Press, Boca Raton, Florida, USA, 1996. 357 p.
15. Development of the electronic service system of a municipal clinic (based on the analysis of foreign webresources) / A. V. Lantsberg, Klaus G. Troitzch T.I. Buldakova. *Automatic Documentation and Mathematical Linguistics.* 2011. N. 2. V. 45. P. 74–80.

UDK 004.032.26; 657.6

LOGIC-NEURAL NETWORK METHOD TO ANALYSIS OF AUDIT DATA

T. V. Neskorodieva, E. E. Fedorov

Nowadays the scientific and technical issue of the modern information technologies in financial and economic sphere of Ukraine is forming of the methodology of planning and creation of the decision support systems (DSS) at the audit of enterprises in the conditions of application of IT and with the use of information technologies. Modern automated DSS audit are based on the automated analysis of the large volumes of data about financial and economic activity and states of enterprises with the multi-level hierarchical structure of heterogeneous, multivariable, multifunction connections, intercommunications and cooperation of objects of audit. The tasks automated DSS audit are expansion of functional possibilities, increase of efficiency and universality of IT-audit.

Currently, the analytical procedures used during the audit are based on data mining techniques [1, 2]. Automated DSS audit means the automatic forming of recommendable decisions, based on the results of the automated analysis of data, that improves quality process of audit. Unlike the traditional approach, computer technologies of analysis of data in the system of audit accelerate and promote the process accuracy of audit, that extremely critical in the

conditions of plenty of associate tasks on lower and middle levels, and also amounts of indexes and supervisions in every task.

The development of methods of estimation and prediction [1], formation of generalized associative relationships [2] are described in the works of the authors of this article. The goals of creating these methods: reducing the computational complexity for simple tasks (a single mapping of elements or sub-elements of the audit subject area), automatic structural identification, increasing the accuracy for complex tasks (compositions of mappings of elements or sub-elements of the audit subject area) and the possibility of applying these methods for the generalized analysis of elements and sub-elements of the audit subject area (Table 1).

The choice of model in the audit DSS depends on:

- 1) characteristics of the audit data type (time series data, spatial data (as mappings));
- 2) audit level (upper middle, lower),
- 3) audit tasks (internal, external);
- 4) the type of analysis tasks (detection of anomalies, structural analysis, assessment of indicators);
- 5) the characteristics of the enterprise (large, medium, small) and the type of activity (industry) at the top level;
- 6) characteristics of sets and subsets of operations at lower levels (numerological, quantitative, semantic, logical).

This choice is schematically formalized in the form of a binary decision tree for choosing a neural network data audit model (Fig. 1)

At the first level, the choice of a model is carried out depending on data type. If map data is analyzed, therefore ANN with associative memory is used, otherwise ANN for forecasting.

When choosing models based on associative memory at the next stage, the choice depends on the type of production: with or without waste. If the production is waste-free, depending on the size of the enterprise and the specified accuracy of the decision maker, a model is selected that is the best in terms of the ratio of learning rate and accuracy. At the next levels, the choice depends on the type of analysis. In the case of structural analysis, models are selected in which the layers correspond to the stages of data transformation, in particular, production data. Also, the choice depends on the direction of analysis: direct or direct and reverse.

Table 1

Comparative analysis of intelligent analysis methods in audit tasks

The economic content of the display	Model of processing elements of the subject area, Features of the model or method	Purpose of processing elements of the subject area	Advantages disadvantages of the model or method
1	2	3	4
Payment – delivery of raw materials	Modified Liquid State Machine, one- dimensional hidden layer, parameter identification based on matrix pseudoreversion [1]	Evaluation and prediction of indicators of raw material supplies (by type) based on the values of payment indicators in a direct check of the display	Reducing computational complexity, improving the forecast accuracy
Settlements with suppliers- customer settlements	A neural network model based on a gateway recurrent unit. For parametric identification of this model, adaptive cross entropy (a combination of random and directional search) is faster to learn but less accurate than in [1] because the pseudoreversion is not paralleled	Evaluation of indicators of settlements with customers on the basis of values of indicators of settlements with suppliers in a direct verification of mapping	Reducing computational complexity, improving the forecast accuracy

1	2	3	4
Settlements with suppliers – settlements with customers (a composition of mappings between a set of input and output data)	Forward-only counterpropagating neural network, which is a nonrecurrent static two-layer ANN [2], assumed that the audit indicators are noisy with Gaussian noise (learner model)	Construction of generalized associative relationships for generalized analysis tasks (in the forward direction)	Automating the formation of generalized features of audit sets and their mapping by means of a forward-only counterpropagating neural network the number of pairs (neurons in the hidden layer N1) is set manually
Release of raw materials - posting of finished products (a composition of mappings between a set of input and output data)	Bidirectional counterpropagating neural network, which is a nonrecurrent static two-layer ANN BCPNN (learner model)	Construction of generalized associative relationships for generalized analysis tasks (in the forward and reverse direction)	Automating the formation of generalized features of audit sets and their mapping by means of a bidirectional counterpropagating neural network the number of pairs (neurons in the hidden layer N1) is set manually

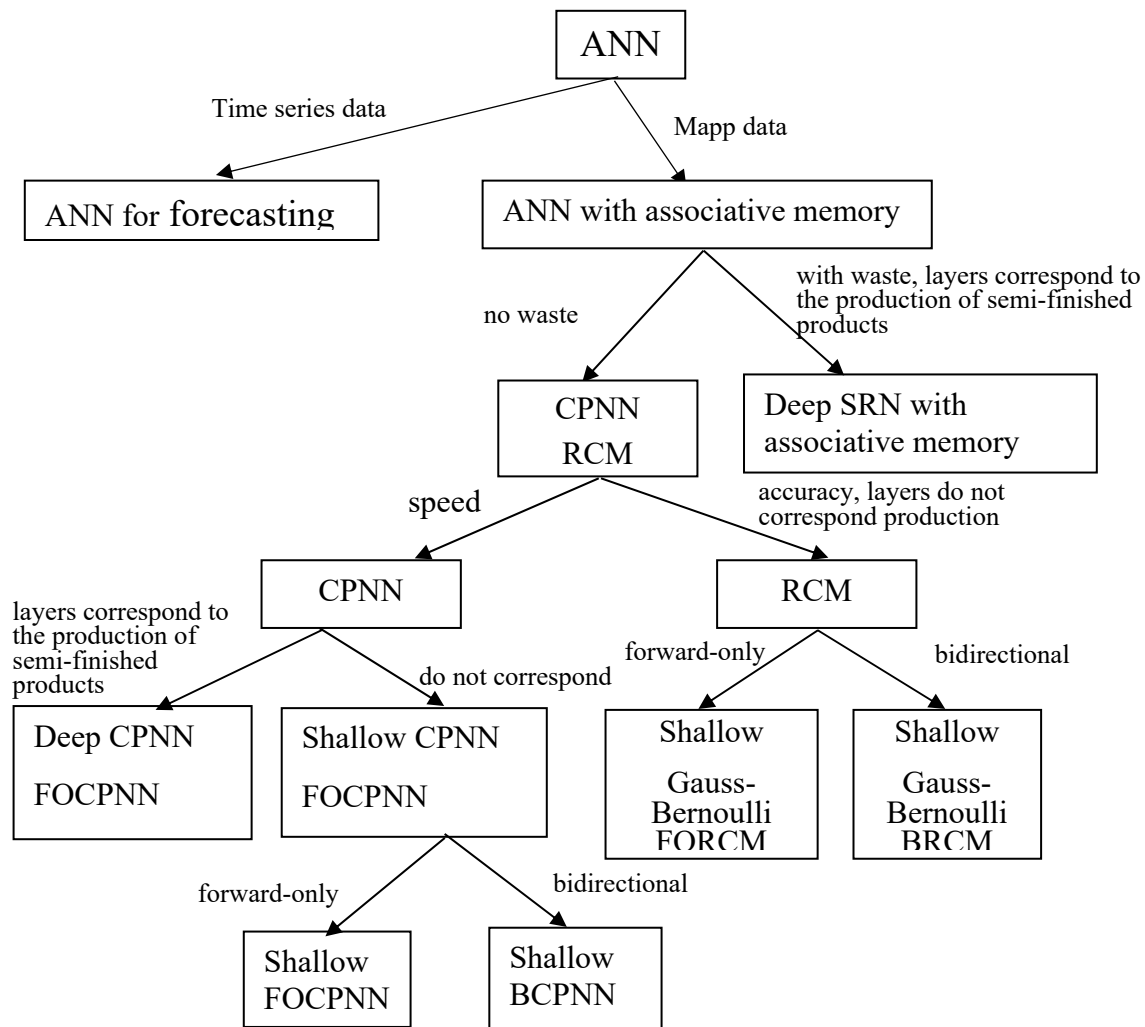

Fig. 1 Binary decision tree of neural network model selection for data analysis

Conclusion. The proposed logical-neural network method makes it possible to automate the process of data analysis in the audit DSS and optimize it depending on the characteristics of the audit process and the audit object.

References

1. Neskorodieva T., Fedorov E., Izonin I. Forecast Method for Audit Data Analysis by Modified Liquid State Machine. Proceedings of the 1st International Workshop on Intelligent Information Technologies & Systems of Information Security (IntelITSIS 2020), Khmelnytskyi, Ukraine, 10–12 June, 2020: proceedings. CEUR-WS vol. 2623, 2020, pp. 25–35. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2623/paper3.pdf>.
2. Neskorodieva T., Fedorov E.. Automatic analysis method of audit data based on neural networks mapping. VII International Conference IT&I “Information technology and interaction”, December, 02–03, Kyiv, 2020, CEUR-WS vol. 2833, 2021, p. 60–70. URL: http://ceur-ws.org/Vol-2833/Paper_6.pdf

УДК 001.2

СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА РІВНЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ДАНИХ СИСТЕМИ DIMENSIONS

С. Д. Штовба, М. В. Петричко

Останнім часом велика увага прикута до міждисциплінарних досліджень, досліджень, які стосуються предметного поля кількох наукових спеціальностей. Найбільш поширеним способом кількісного оцінювання рівня міждисциплінарності наукових досліджень є аналіз цитувань. Для цього враховують, публікації з яких спеціальностей згадуються в списку літератури аналізованої статті. Зібравши такі дані за великою кількістю статей і провівши їх узагальнення, можна оцінити рівень взаємодії тих чи інших спеціальностей, визначити тенденції – зміни рівня взаємодії протягом деякого часу, виявити нові кластери кооперації тощо.

Зазначений вище підхід є досить трудомісткий, хоча збір початкових даних і автоматизується з використанням баз даних Wev of Science та Scopus. Ми пропонуємо інший підхід до оцінювання взаємодії між науковими спеціальностями. Для цього пропонується скористатися ресурсами інформаційної системи Dimensions, яка містить понад 110 млн категоризованих публікацій. В цій системі кожна публікація віднесена до однієї чи кількох наукових спеціальностей (рис. 1). На основі цих даних можна встановити рівень взаємодії між будь-якою парою спеціальностей протягом аналізованого часового інтервалу.

Dimensions використовує дворівневий варіант Австралійсько-Новозеландської системи класифікації наук – ANZSRC. Структурно він схожий на сучасний український перелік спеціальностей та галузей знань. ANZSRC містить 22 галузі (research divisions) та 157 спеціальностей (research groups). Наприклад, галузь *08 Information and Computing Sciences* включає такі спеціальності: *0801 Artificial Intelligence and Image Processing*; *0802 Computation Theory and Mathematics*; *0803 Computer Software*; *0804 Data Format*; *0805 Distributed Computing*; *0806 Information Systems*; *0807 Library and Information Studies*; *0899 Other Information and Computing Sciences*.

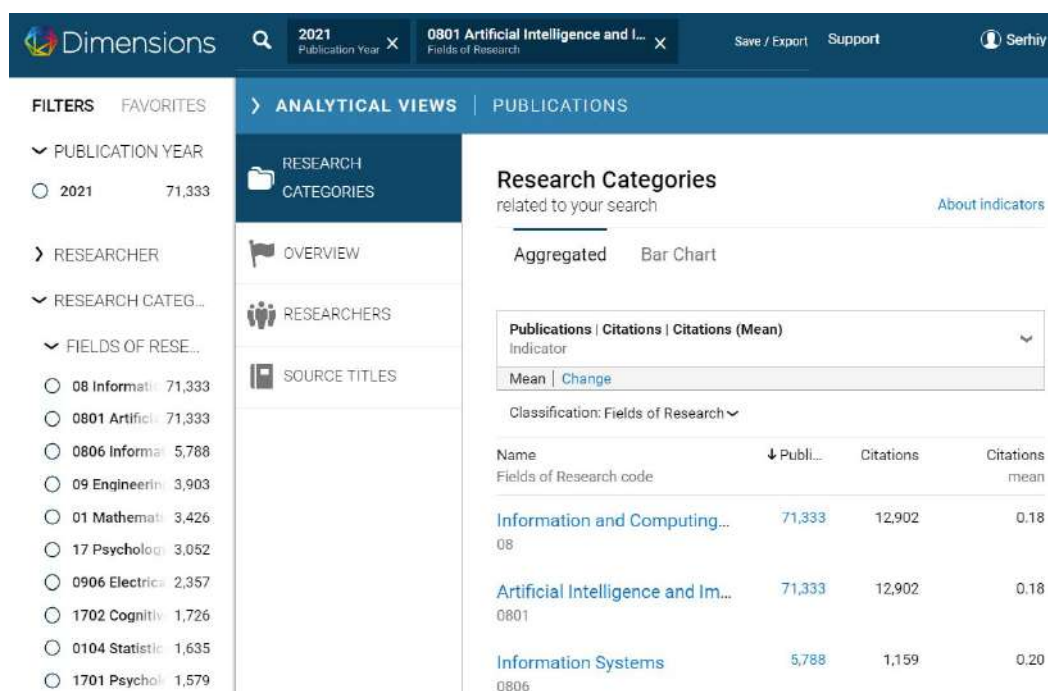

Рис. 1. Вудача Dimensions за публікаціями з штучного інтелекту в 2021 р.

Для оцінки взаємодії між спеціальностями ми використовуємо індекс Жакара, який показує частку спільних публікацій, які одночасно належать до двох спеціальностей [1]. Для прикладу, на рис. 2 показано спеціальності, з якими найсильніше взаємодіють спеціальності галузі 08 *Information and Computing Sciences*.

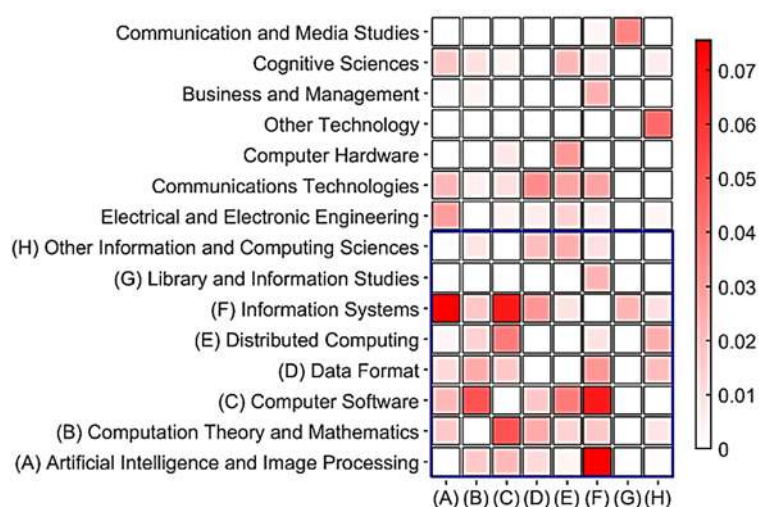

Рис. 2. Взаємодія спеціальностей галузі 08 *Information and Computing Sciences*

Серед галузей, найсильнішу взаємодію в останні 5 років демонструють такі пари: 20 *Language, Communication and Culture* та 21 *History and Archaeology*; 01 *Mathematical Sciences* та 02 *Physical Sciences*; 19 *Studies in Creative Arts and Writing* та 20 *Language, Communication and Culture*; 03 *Chemical Sciences* та 09 *Engineering*; 05 *Environmental Sciences* та 06 *Biological Sciences*. За останні 20 років найбільше змінила свою взаємодію пара галузей 14 *Economics* та 22 *Philosophy and Religious Studies*. Індекс Жакара для цієї пари впав з 0.031 в 2001–2005 рр. до 0.0121 в 2016–2020 рр. Найстрімкіше підвищилась кооперація між галузями 03 *Chemical Sciences* та 10 *Technology* – з 0.0073 в 2001–2005 рр. до 0.0241 в 2016–2020 рр. Але, в останню п'ятирічку ріст припинився. За останні 2 роки найстрімкіше – на 24 % зросла кооперація між 03 *Chemical Sciences* та 05 *Environmental Sciences*.

Серед спеціальностей з різних галузей протягом останніх 20 років лідерами з взаємодії є *1205 Urban and Regional Planning* та *1507 Transportation and Freight Services*, а також *1903 Journalism and Professional Writing* та *2001 Communication and Media Studies*. Але динаміка їх взаємодії з часом спадає. На третє місце в 2016–2020 рр. вийшла пара *0502 Environmental Science and Management* та *0602 Ecology*. Усі 20 років її динаміка є позитивною. Найшвидший темп зростання взаємодії демонструє пара *0399 Other Chemical Sciences* та *0699 Other Biological Sciences*. Її кооперація зросла на 378 % з 0.02113 в 2001–2005 рр. до 0.10121 в 2016–2020 рр. В 2020 р. індекс Жакара для цієї пари піднявся до 0.1411. На другому місці пара *0206 Quantum Physics* та *0906 Electrical and Electronic Engineering*, яка збільшила кооперацію на 288 % з 0.00634 до 0.02464. В 2020 р. індекс Жакара для цієї пари піднявся до 0.0258. За 20 років найшвидше – на 80–85 % скоротилася взаємодія між *0401 Atmospheric Sciences* та *0912 Materials Engineering*, між *0202 Atomic, Molecular, Nuclear, Particle and Plasma Physics* та *0307 Theoretical and Computational Chemistry*, та між *0401 Atmospheric Sciences* та *0901 Aerospace Engineering*.

Література

1. Shtovba S., Petrychko M. Jaccard Index-Based Assessing the Similarity of Research Fields in Dimensions. *CEUR Workshop Proceedings*, Vol. 2533 “Proc. of the First International Workshop on Digital Content & Smart Multimedia”. 2019. P. 117–128.

УДК 681.5.015:007

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НЕЧІТКОЇ КОГНІТИВНОЇ КАРТИ І МОДЕЛІ РЕГРЕСІЇ

О. П. Ротштейн, П. В. Римар, А. Р. Нескородєва

Регресійний аналіз є одним з поширених методів емпіричного моделювання, який спрямований на формування закономірностей на основі спостережень. Рівняння регресії моделює залежність деякої величини (виходу) від факторів (входу). Для отримання рівняння регресії необхідно виконати наступні кроки:

- 1) визначити вхідну та вихідну змінні;
- 2) представити експериментальні дані у вигляді таблиці вхід-вихід;
- 3) обрати модель залежності вхід-вихід з невідомими параметрами;
- 4) знайти значення параметрів, які мінімізують суму квадратів відхилень між розрахунковими та експериментальними значеннями вихідної змінної.

Обмеження класичного регресійного аналізу складаються з:

1. Передбачається кількісний характер вхідних та вихідних змінних.
2. Для апроксимації залежності входи-вихід використовується поліноміальний розклад багатомірної функції в ряд Тейлора, що дозволяє за допомогою заміни змінних звести задачу знаходження невідомих параметрів к розв'язку системи лінійних рівнянь.
3. Невідомі параметри рівняння регресії допускають змістовне трактування тільки для лінійної частини поліному. Труднощі інтерпретації параметрів при нелінійних членах поліному виключають можливість оцінити ці параметри експертними методами, тобто без проведення трудомістких експериментів.

Поява нечіткої логіки стимулювала розвиток методів емпіричного моделювання, які засновані на обробці природньо-мовних висловлювань. Для апроксимації нелінійних залежностей можна використовувати нечіткі правила «якщо-то» та нечіткі відношення.

Нечіткі відношення реалізовані в нечітких когнітивних картах. Такі карти використовують експертну інформацію про взаємовплив змінних. Якщо кількість вхідних змінних збільшується, то НКК потребує меншої кількості експертних оцінок ніж система нечітких правил. На відміну від композиційного правила виводу з теорії нечітких множин, НКК використовують рекурентні співвідношення з пороговою функцією, яка запозичена з теорії нейронних мереж.

Приклад застосування НКК. Початковим етапом моделювання надійності системи є її структуризація, тобто виокремлення елементів, з якими пов'язані ймовірності відмов. У випадках, коли структуризація трудомістка, систему необхідно розглядати як чорну скриню, виходом якого є надійність, а входами – впливаючі фактори.

Розглянемо моделювання надійності автомобіля в системі «водій-автомобіль-дорога» з урахуванням матеріально-технічних, ергономічних, організаційних та факторів впливу зовнішнього середовища. Інформація, яка необхідна для побудови та налаштування НКК, була надана експертом в області експлуатації та обслуговування автомобілей. На рис.1 наведена НКК, яка розглядається. Вона має наступні позначення: C_{10} – вихідний концепт, який відповідає надійності та безпеці автомобіля, C_1, C_2, \dots, C_9 – вхідні концепти, які відповідають впливаючим факторам: кваліфікації водія, дорожні умови, питомі витрати на експлуатацію, умови експлуатації, періодичність технічного обслуговування, якість технічного обслуговування та ремонту, якість конструкції автомобіля, якість експлуатаційних матеріалів та запасних деталей, умови зберігання.

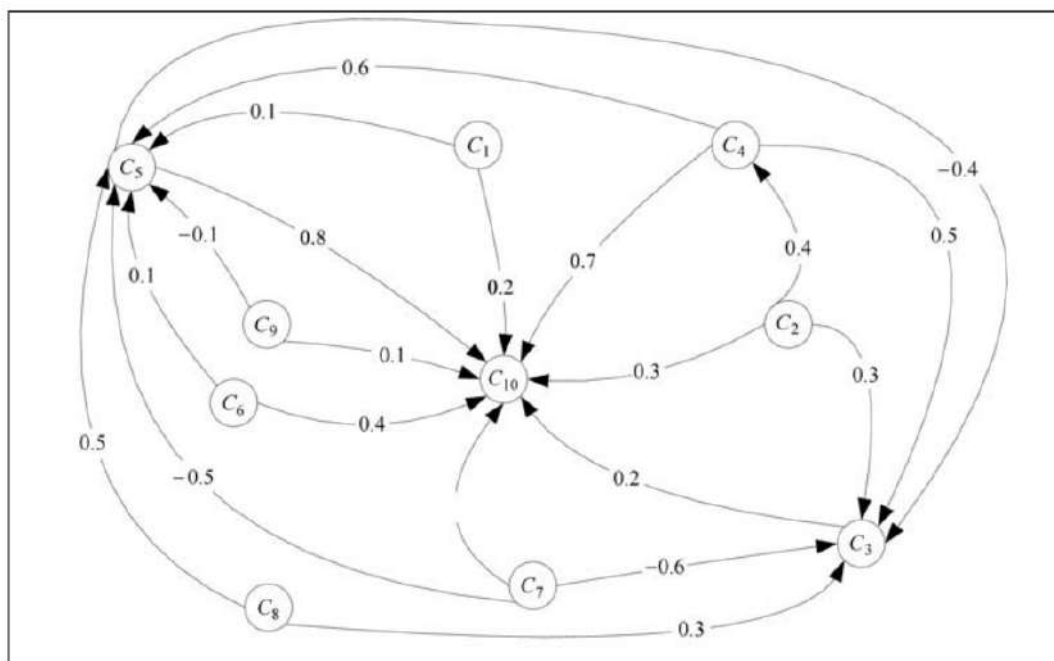

Рис. 1. НКК системи «водій – автомобіль – дорога»

Для тестування НКК як моделі прогнозування використовувалися експертні оцінки входи-вихід, які були отримані з використанням лінгвістичних термів.

На основі нечіткої когнітивної карти запропоновано метод побудови залежності входи-вихід, який є альтернативою регресійного аналізу. Графічно метод проілюстровано на прикладі багатофакторного аналізу надійності людино-машинної системи. Ідея методу полягає в представленні моделі у вигляді орієнтованого графа, вершини якого відповідають вхідним та вихідним змінним, а ваги дуг – це невідомі параметри, які задаються експертами та налаштовуються за результатами спостережень. Нечіткі когнітивні карти можуть використовуватись при проєктуванні експертних систем та систем підтримки прийняття рішень.

Література

1. Montgomery D. C., Runger G. C., Hubele N. F. Engineering statistics. New York: John Wiley & Sons, 1998. 420 p.
2. Mamdani E. H. Application of fuzzy algorithms for control of a simple dynamic plant. Proc. of IEEE. 1974. Vol. 121, N 12. P. 1585–1588.
3. Rotshtein A. P., Rakytyanska H. B. Fuzzy evidence in identification, forecasting and diagnosis. Berlin; Heidelberg: Springer, 2012. 314 p.
4. Kosko B. Fuzzy cognitive maps. International Journal of Man-Machine Studies. 1986. Vol. 24, Iss. 1. P. 65–75.
5. Kosko B. Neural networks and fuzzy systems. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1992. 449 p.
6. Papageorgiu E. I. (Ed.) Fuzzy cognitive maps for applied sciences and engineering. From fundamentals to extensions and learning algorithms. Berlin; Heidelberg: Springer, 2014. 395 p.

УДК 004.94

ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЛОБАЛЬНИХ СИСТЕМ ХАРЧУВАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Т. В. Січко, О.-М. Д. Прямухіна

У ХХІ ст. глобальні продовольчі системи зіштовхнулися з проблемою одночасного зростання попиту на їжу та конкуренцією за ресурси, які впливають на продовольче забезпечення – вода, енергія, земля. Глобальні процеси, такі як збільшення частки населення, яке знаходиться за межею бідності, невідповідність ведення сільського господарства, що здійснює негативний вплив на стан навколишнього природного середовища, тонни придатної для споживання їжі, яка йде у відходи та кліматична криза загострюють проблему збідніння природних ресурсів, ускладнюючи забезпечення їжею людського населення в майбутньому.

Згідно зі статистичними даними, у 2050 р. продовольчим системам та харчовим організаціям належить забезпечити повноцінним та якісним харчуванням близько 9.9 млрд осіб. Це стане справжнім викликом для цієї сфери діяльності, оскільки нині її потенціал недостатній для реалізації таких цілей.

У контексті глобальних кліматичних змін та потрясінь, таких як пандемія COVID-19, потреба у стійкості світових продовольчих систем є особливо актуальною. Для досягнення визначених Цілей сталого розвитку до 2030 р., терміновою є глобальна системна трансформація, яка зможе забезпечити населення здоровими, поживними та повноцінними продуктами харчування.

Проблеми обсягів харчових ресурсів, факторами, які впливають на глобальні системи харчування досліджували такі вчені: Ч. Годфрей, Дж. Ранганатан, Е. Холт-Гіменез, Ш. Робінсон, Й. Крут та ін.

Мета дослідження – огляд шляхів трансформації глобальних систем харчування за допомогою інформаційних технологій.

Четверта промислова революція, початком якої визначено 2011 р., стимулює генерацію та впровадження інновацій у різні сфери економічної діяльності. Найменш активними, з точки зору інноватизації, є аграрна та харчова галузі, внаслідок чого ці сектори нині значно відстають за рівнем інвестиційної привабливості в розрізі інноваційної діяльності. Таким чином, аграрний сектор та харчова промисловість є широкодоступними сферами для впровадження інноваційних ідей та механізмів, які, в поєднанні з іншими реформами, можуть зіграти ключову роль у трансформації продовольчих систем.

Нині інформаційні технології мають найбільший потенціал прискорення трансформації продовольчих систем. У 2018 р. Світовим економічним форумом було визначено напрямки впровадження інновацій, які зможуть сприяти трансформації

продовольчих систем харчування для досягнення Цілей сталого розвитку. Метою трансформації є створення глобальної системи, яка гармоніюватиме із природним ресурсозабезпеченням та людськими потребами.

Однією з проблем, які потребують якнайшвидшого вирішення, є глобальна проблема харчових відходів. До початку пандемії COVID-19 обсяг харчових відходів становив понад 30 % світового обсягу виробництва та споживання їжі.

Використання вбудованих мікроскопічних електронних пристроїв та сенсорів у поєднанні із технологією гіперспектральної візуалізації зможуть надавати інформацію щодо свіжості, стиглості, термінів придатності та поживної цінності продуктів, яка буде доступною користувачу через мобільні пристрої.

Наприклад, застосування інфрачервоних спектрометрів разом із гіперспектральною візуалізацією здійснюватиме аналіз зображення продукту у хмарі з використанням алгоритмів машинного навчання та обробки зображень. Така технологія допоможе визначити свіжість їжі, таким чином скасувавши потребу у датах виробництва та використання, а також відображатиме точний склад продукції, зменшуючи таким чином можливість фальсифікації.

Разом із тим, технології блокчейну зроблять доступною звітність щодо екологічних та харчових наслідків споживання продуктів, що може спричинити зміну орієнтації споживачів на користь продуктів, які здійснюватимуть мінімальний негативний вплив на навколишнє середовища та, разом із тим, будуть поживними та корисними.

Ще одним напрямком використання інформаційних технологій з метою нівелювання дисбалансу попиту та пропозиції є стабільне вироблення необхідних обсягів якісної їжі, а також їх застосування для покращення землеробської діяльності. Тому інтеграція інноваційних програмних продуктів та технологій для аграрної сфери діяльності є життєво необхідним.

Мобільні технології, наприклад, можуть забезпечити фермерів можливістю здійснювати та отримувати платежі, отримувати доступ до позик, індивідуальну інформацію щодо доступності сировини, оптимальні практики ведення сільського господарства тощо. Також статистика витрат фермерів дозволять уряду сформувати та забезпечити фермерства цільовими субсидіями відповідно до їх потреб.

Ще одним напрямком реформування реалізації фермерської продукції є співпраця із онлайн-маркетплейсами, які створюють прямий зв'язок із споживачами, значно спростивши таким чином ланцюги поставок та забезпечуючи якість та свіжість продукції.

Поряд із перевагами впровадження таких інновацій є й ряд ризиків, зокрема:

- критична важливість точності сенсорних технологій для виявлення патогенних мікроорганізмів;

- окрім наявності фермерської освіти та навичок, обов'язкова також наявність широкосмугового зв'язку, смартфонів чи інших девайсів із доступом до Інтернету, транспортної та аграрної інфраструктури. Також існує потреба у постійному підвищенні кваліфікації фермерів та їх підтримці для максимізації їх здатності користуватися інноваційними послугами та підвищення конкурентоспроможності на ринку.

Висвітлена проблема одночасного підвищення попиту на їжу та деградації природних ресурсів нині є особливо актуальною. Для забезпечення людства якісною їжею сфера харчування вимагає інноваційних рішень, насамперед із застосуванням інформаційних технологій як сфери із найбільшим інноваційним потенціалом. Такі рішення у майбутньому повинні нівелювати глобальні проблеми дефіциту харчових ресурсів, обсягів харчових відходів, невідповідності ведення сільського господарства тощо.

Глобальне інтегрування сенсорних технологій у промислову та галузь роздрібною торгівлі здатне у довгостроковій перспективі не лише зменшити споживчі витрати, а й генерувати появу нових моделей роздрібною оплати, таких як оплата їжі за якісним вмістом, а не за вагою чи кількістю.

Важливою також є інтеграція інформаційних технологій у сільське господарство та постійна підтримка фермерів з метою підвищення їх кваліфікації, максимізації ефективності використання впроваджених інновацій та підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Література

1. World population to reach 9.9 billion by 2050. International Institute for Sustainable Development. URL: <http://sdg.iisd.org/news/world-population-to-reach-9-9-billion-by-2050/>
2. What are the Sustainable Development Goals? United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>
3. Innovation with a Purpose: The role of technology innovation in accelerating food systems transformation. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Innovation_with_a_Purpose_VF-reduced.pdf
4. Food Loss and Food Waste. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/food-loss-and-food-waste/flw-data>

УДК 004.82:004:85

ТЕХНОЛОГІЇ АНАЛІЗУ ДАНИХ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН ТА ЇХ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ЗАСОБАМИ МОВИ R

Т. В. Нескородсва, А. О. Білич

Аналіз даних кліматичних змін на планеті дозволяє проаналізувати зміни на планеті в плані різних чинників впливу таких як температурний індекс, CO₂ та інші чинники. Обрана проблема - аналіз факторів, що впливають на температурний індекс на планеті, а також візуалізація даних в графіках, щоб отримати картину того, які зміни відбуваються на планеті по рокам.

Актуальність полягає в тому, що аналіз який здійснюється дає можливість оцінити вплив різних чинників, а також їх зміну по роках та візуалізувати цю інформацію в графіках. За складеними графіками ми отримаємо змогу зробити припущення щодо ситуації, яку ми зараз маємо.

Ми маємо змогу отримати приклад такого аналізу даних на основі даних які представлені у дата-сеті Climate.csv який містить у собі дані які ми будемо аналізувати та створювати графіки на основі цих даних. Файл Climate.csv містить кліматичні дані з травня 1983 по грудень 2008 року. Доступні змінні включають:

- Рік – рік спостереження
- Місяць – місяць спостереження,
- MEI – багатоваріантний індекс південних коливань Ель-Ніно (MEI), показник сили коливань Ель-Ніно / Ла-Ніна-Південь (погодний ефект у Тихому океані, що впливає на глобальні температури),
- CO₂ – атмосферні концентрації вуглекислого газу,
- CH₄ – атмосферні концентрації метану,
- N₂O – атмосферні концентрації закису азоту,
- CFC-11 – атмосферні концентрації трихлорфторметану,
- CFC-12 – атмосферні концентрації дихлордифторметану,
- TSI – загальна сонячна освітленість (TSI) у Вт / м² (швидкість, з якою енергія Сонця осідає на одиницю площі). Через сонячні плями та інші сонячні явища кількість енергії, яку віддає Сонце, істотно змінюється з часом,
- Aerosols – середня оптична глибина стратосферного аерозолі при 550 нм.
- Temp – різниця в градусах Цельсія між середньою глобальною температурою в той період та контрольним значенням.

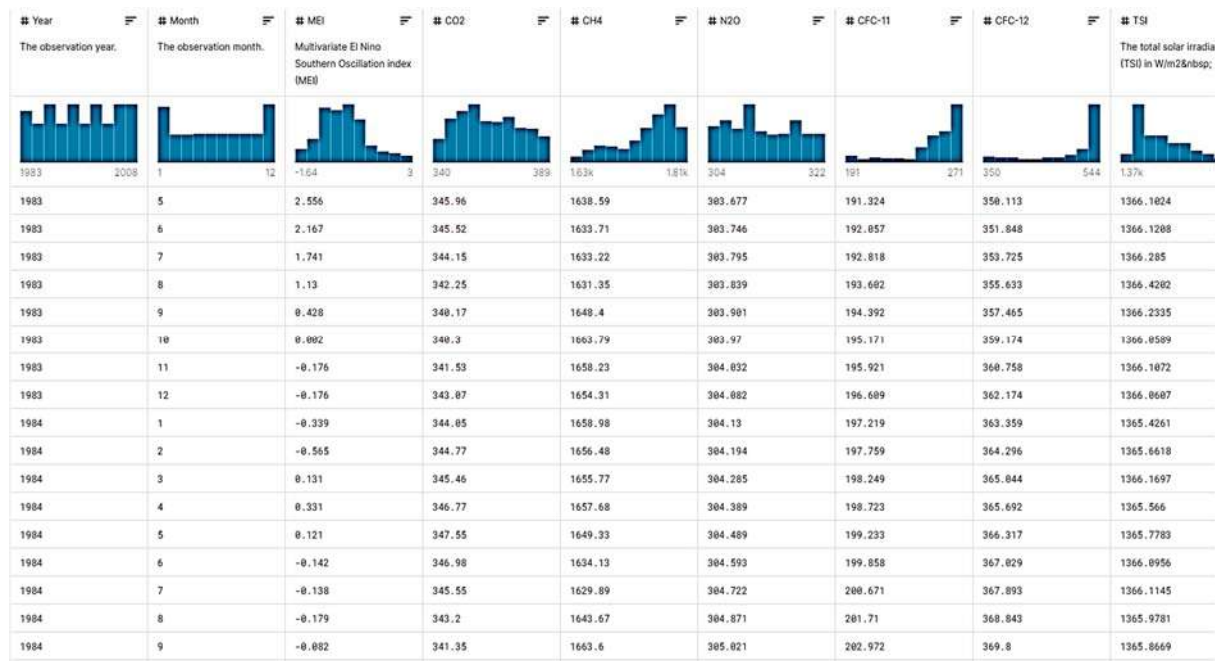

Рис. 1. Таблиця даних Climate.csv

Об'єктами дослідження є температурний індекс та викиди речовин в атмосферу з 1983 по 2008 рік. На першому етапі дослідження було створено описову статистику до кожного з показників та матрицю розсіювання

Рис. 2. Матриця розсіювання

З отриманих даних на графіку ми можемо побачити, що CO2 до 1990 був значно меншим в атмосфері чим він є зараз. Також можна представити такі графіки.

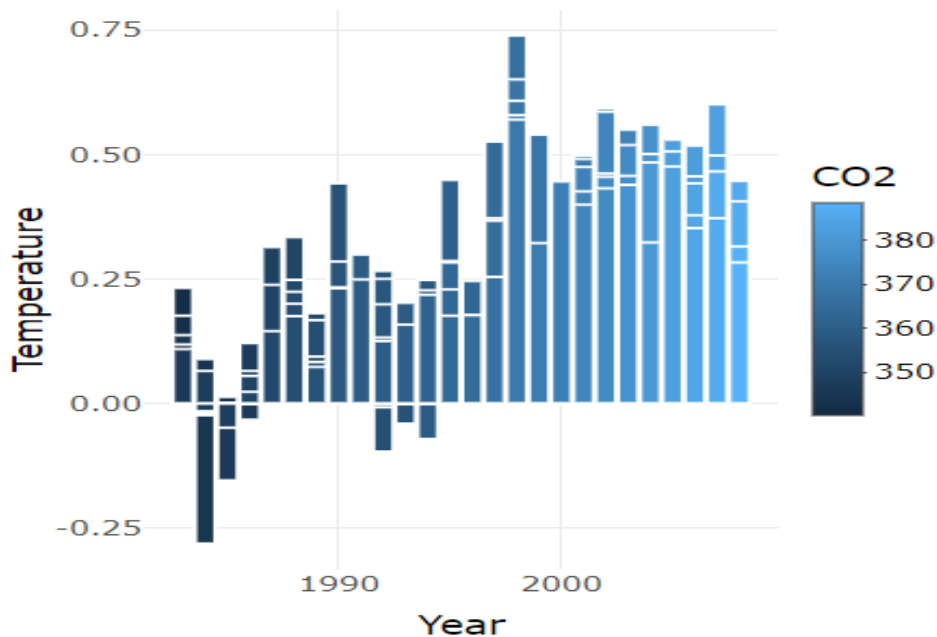

Рис. 3. Температурний індекс за роками з відношенням CO2 в атмосфері

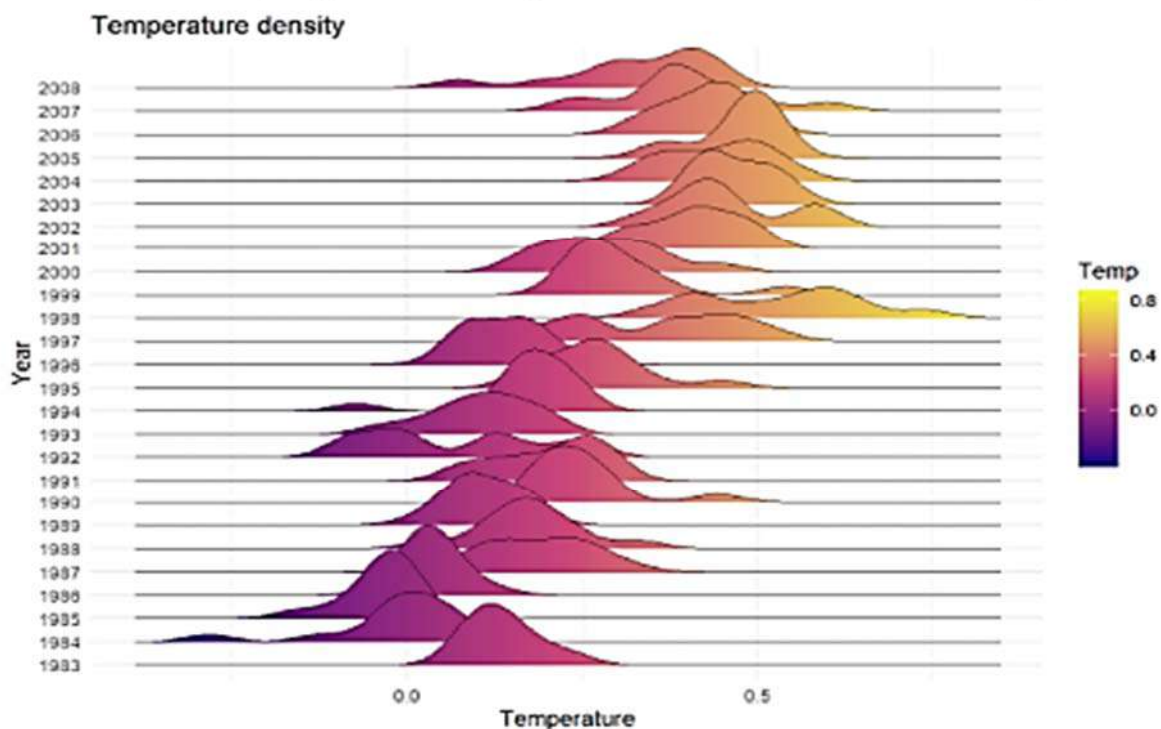

Рис. 4. Розподіл температурної щільності.

Висновок: Отже використання аналізу даних дає можливість візуалізувати дані та створити діаграми для більш наглядного зберігання даних. Даний дата-сет дає нам можливість створення статистики і розуміння того як температурний індекс та інші речовини в атмосфері планети чинять зміни в кліматі нашої планети.

Література

1. «Climate» статистика URL: <https://www.kaggle.com/vageeshabudanur/riseintemp-dataset>
2. Gareth J., Witten D., Hastie T., Tibshirani R. An Introduction to Statistical Learning: With Applications in R. Edition: 1st ed. 2013. 426 p.

DETECTION OF MASKED BAD WORDS IN SOCIAL MEDIA CONTENT

Dube Elton M.

Social Media, is it a blessing or a curse? Many people will have different views on this matter, but one can never ignore the fact that it has a very big influence in people's lives in modern times. With the increase in popularity and availability of different social media platforms, more and more people are finding it easier and easier to communicate with each other all over the world. That is just one of the highlights of social media.

Now let us look at the downside of social media. While many people use it for simple communication with friends and family and keeping up with the latest trends and news, others on the other hand are using it for all the wrong reasons including bullying and circulating false information.

All of this has led to the development and improvements of things such as the detection of abusive language, hate speech, cyberbullying, and trolling amongst others. Social Media Sites are being tasked to continuously improve their cybersecurity measures to protect their users from cyberbullying.

With the world ever evolving and humans becomes more and more sophisticated and intelligent, this has led to cyberbullies adapting to these restrictions put in place by social media sites and now masking bad words, profanity and hate speech, and this has made it hard for some models to detect some bad words and profanity.

With the help of machine learning we have come up with ways to detect masked bad words in social media content and in this report, we will look at some models that are being used and how we can further improve them in the future.

Work to be done:

We will first need to source out a vocabulary of bad words that we can use as part of our available datasets.

After identifying a vocabulary of bad words, we will now focus on analyzing individual isolated words from a comment with the help of embedding.

We will use the Levenshtein Edit Distance to check if there is a direct match of the isolated word with the bad word list. If there is a direct match, then the algorithm will break.

If there is no direct match, then it should calculate Levenshtein Distance and form a Candidate list.

A major part of the research work is going to be finding a new procedure for the Levenshtein Distance.

This distance will be calculated considering visual similarity of a pair of symbols e.g., the pair Y and B – visual similarity = 0, but for the pair B and 8 – visual similarity = 0.85 and for the pair S and 5 – visual similarity = 0.7.

For this we will need to find a confusion matrix for these symbols and then incorporate it into the Levenshtein Distance.

So, a brief summary of the task is that we will find a confusion matrix that we can use to incorporate into the Levenshtein Distance so that we can be able to calculate the distance considering visual similarity of the isolated word and the bad word vocabulary list.

References

1. Sara Owsley Sood, Judd Antin, Elizabeth F Churchill. Using Crowd sourcing to improve profanity Detection. *AAAI Technical Report SS-12-06 Wisdom of the Crowd*
2. Aouragh Si Lhoussain, Gueddah Hicham, Yousfi Abdellah. Adapting the Levenshtein Distance to contextual spelling correction. *International Journal of Computer Science and Applications*. March 2015.
3. Bouma H. Visual recognition of isolated lower-case letters, *Vision Research*, 1971, 11, 459–474

4. Sandip Modha, Thomas Mandl, Prasenjit Majumder, Daksh Patel, DA-IICT, Gandhinagar, India sjmodha@gmail.com, Overview of the HASOC track at FIRE 2019: *Hate Speech and Offensive Content Identification in Indo-European Languages*, FIRE 2019, 12–15 December 2019, Kolkata, India.
5. Shervin Malmasi, Marcos Zampieri. *Detecting Hate Speech in Social Media*, 26 Dec 2017, doi:[arXiv:1712.06427v2](https://arxiv.org/abs/1712.06427v2) [cs.CL].
6. Arup Baruah, Ferdous Ahmed Barbhuiya, Kuntal Dey: IITG-ADBU at HASOC 2019: *Automated Hate Speech and Offensive Content Detection in English and Code Mixed Hindi Text*, 2019, pp. 12–15, doi: <http://ceur-ws.org/Vol-2517/T3-7.pdf>
7. Vijayasaradhi Indurthi^{1,3}, Bakhtiyar Syed¹, Manish Shrivastava¹ Manish Gupta^{1,2}, Vasudeva Varma¹ IIT Hyderabad, 2 Microsoft, 3 Teradata Fermi at SemEval-2019 Task 6: *Identifying and Categorizing Offensive Language in Social Media using Sentence Embeddings*
8. John Pavlopoulos, Ion Androutsopoulos, Nithum Thain, Lucas Dixon ConvAI at SemEval-2019 Task 6: *Offensive Language Identification and Categorization with Perspective and BERT*

УДК 004.056.55

АТАКИ НА СТЕГАНОСИСТЕМИ. КРИПТОГРАФІЧНІ АТАКИ

П. В. Римар, В. В. Крохмалюк

Захист інформації від несанкціонованого доступу вирішуються в усі часи історії людства. Вже в стародавньому світі виділилося два основні напрямки вирішення цієї задачі, що існують і до сьогоднішнього дня: криптографія і стеганографія. Метою криптографії є приховання вмісту повідомлень за рахунок шифрування. На відміну від цього, при стеганографії приховується сам факт існування таємного повідомлення.

Серед можливих методів (заходів) захисту конфіденційної інформації найпоширенішим на сьогодні є метод криптографічного захисту, під яким розуміється приховання змісту повідомлення за рахунок його шифрування (кодування) за певним алгоритмом, що має на меті зробити повідомлення незрозумілим для непосвячених в цей алгоритм або у зміст ключа, який використовувався при шифруванні. Але зазначений метод захисту є неефективним щонайменше з двох причин.

По-перше, зашифрована за допомогою більш-менш стійкої криптосистеми інформація є недоступною (протягом часу, що визначається стійкістю криптосистеми) для ознайомлення без знання алгоритму і ключа.

По-друге, слід звернути увагу на те, що криптографічний захист захищає лише зміст конфіденційної інформації. У цьому випадку проблема інформаційної безпеки повертається до стійкості криптографічного коду.

На противагу вище зазначеному, стеганографічний захист забезпечує приховання самого факту існування конфіденційних відомостей при їх передачі, зберіганні чи обробці. Під приховуванням факту існування розуміється не тільки унеможливлення виявлення в перехопленому повідомленні наявності іншого (прихованого) повідомлення, але й взагалі зробити неможливим викликання на цей рахунок будь-яких підозр. Загальною рисою стеганографічних методів є те, що приховуване повідомлення вбудовується в деякий не приваблюючий увагу об'єкт (контейнер), який згодом відкрито транспортується (пересилається) адресату.

Завданням пропонованої роботи є розробка програмного комплексу для демонстрації принципів, закладених в основу поширених на сьогодні методів стеганографічного приховування з можливістю обчислення основних показників спотворення контейнера при вбудовуванні до нього приховуваних даних.

Дана задача вирішується попереднім опрацюванням наступних питань:

– розгляд особливостей побудови стеганографічних систем та основних типів атак на зазначені системи;

- аналіз сучасних досліджень і публікацій з приводу існуючих методів стеганографії та заходів підвищення їх стійкості до стеганоаналізу і пропускну здатності;
- формулювання практичних рекомендацій стосовно вбудовування даних.

Стеганосистема вважається зламною, якщо порушникові вдалося, принаймні, довести існування прихованого повідомлення в перехопленому контейнері. Передбачається, що порушник здатний проводити будь-які види атак і має необмежені обчислювальні можливості. Якщо йому не вдається підтвердити гіпотезу про те, що в контейнері приховано секретне повідомлення, то стеганографічна система вважається стійкою.

У більшості випадків виділяють декілька етапів зламу стеганографічної системи:

- виявлення факту присутності прихованої інформації;
- видобування прихованого повідомлення;
- видозміна (модифікація) прихованої інформації;
- заборона на здійснення будь-якого пересилання інформації, у тому числі і прихованої.

Перші два етапи відносяться до пасивних атак на стеганосистему, а останні – до активних (або зловмисних) атак. Виділяють такі види атак на стеганосистему (за аналогією з криптоаналізом):

- атака на основі відомого заповненого контейнера. У цьому випадку порушник має у своєму розпорядженні один або декілька заповнених контейнерів (в останньому випадку передбачається, що вбудовування прихованої інформації здійснювалося тим самим способом). Завдання порушника може складатися у виявленні факту наявності стеганоканалу (основне завдання), а також у видобуванні даних чи визначенні ключа. Знаючи ключ, порушник матиме можливість аналізу інших стеганоповідомлень;

- атака на основі відомого вбудованого повідомлення. Цей тип атаки більшою мірою характерний для систем захисту інтелектуальної власності, коли в якості ЦВЗ, наприклад, використовується відомий логотип фірми. Завданням аналізу є одержання ключа. Якщо відповідний прихованому повідомленню заповнений контейнер невідомий, то завдання є вкрай важко розв'язуваним;

- атака на основі обраного прихованого повідомлення. У цьому випадку порушник може пропонувати для передачі свої повідомлення й аналізувати отримувані при цьому контейнери-результати;

- адаптивна атака на основі обраного прихованого повідомлення. Ця атака є окремим випадком попередньої. При цьому порушник має можливість обирати повідомлення для нав'язування їх адаптивно, в залежності від результатів аналізу попередніх контейнерів-результатів – атака на основі обраного заповненого контейнера.

Крім того, в порушника може існувати можливість застосувати ще три атаки, які не мають прямих аналогій в криптоаналізі:

- атака на основі відомого порожнього контейнера. Якщо останній є відомим порушнику, то шляхом порівняння його з підозрюваним на присутність прихованих даних контейнером, той завжди може встановити факт наявності стеганоканалу. У цьому випадку існує можливість побудови стійкої стеганосистеми;

- атака на основі обраного порожнього контейнера. У цьому випадку порушник здатний змусити користуватися запропонованим ним контейнером. Останній, наприклад, може мати більші однорідні області (однотонні зображення), і тоді буде важко забезпечити таємність вбудовування;

- атака на основі відомої математичної моделі контейнера або його частини. При цьому атакуючий намагається визначити відмінність підозрілого повідомлення від відомої йому моделі.

Основна мета атаки на стеганографічну систему аналогічна атакам на криптосистему з тією лише різницею, що різко зростає значимість активних (зловмисних) атак.

Однозначно стверджувати про факт існування прихованої інформації можна лише після її виділення в явному вигляді. Іноді метою стеганографічного аналізу є не алгоритм взагалі, а пошук, наприклад, конкретного стеганоключа, що використовується для вибору бітів контейнера в стеганоперетворенні.

Література

1. Конахович Г. Ф., Прогонов Д. О., Пузиренко О. Ю. Комп'ютерна стеганографічна обробка й аналіз мультимедійних даних [підручник]. К.: «Центр навчальної літератури», 2018. 558 с.
2. Конахович Г. Ф., Пузиренко О. Ю. Комп'ютерна стеганографія. Теорія і практика. К.: «МК-Пресс», 2006. 288 с., іл.

УДК 004.9

ОБНОВЛЕННЯ ДИЗАЙНУ І РОЗРОБКА FRONT-END ЧАСТИНИ САЙТУ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

П. К. Ніколюк, А. А. Ємельянова

Із розвитком технологій у сучасному світі люди все більше жадають знаходити всю потрібну їм інформацію тут і зараз за допомогою мережі Інтернет. Для того, щоб відвідувач залишився на веб-сайті, інформацію на ньому потрібно подавати лаконічно, у максимально привабливому та зручному для перегляду вигляді. Веб-сайт у наш час – це обличчя підприємства, компанії, навчального закладу тощо [1].

Веб-сайт університетської бібліотеки дещо відрізняється від загальної атмосфери головного сайту університету своїм зовнішнім виглядом, зручністю та стилем подання інформації. Тому метою цієї роботи є повний редизайн сайту із дотриманням кольорів та інших вимог, які зазначені в офіційному брендбуці університету, а також адаптування під різні мобільні пристрої, такі як планшет та смартфон.

Перш ніж почати роботу, потрібно ознайомитись із сайтом, який потрібно оновити, вивчити його структуру, дізнатись вимоги, визначити дані, які мають обов'язково бути у новому дизайні та сформулювати технічне завдання, за яким відбуватиметься подальше моделювання і розробка.

Далі, після затвердження вимог, першим етапом є оновлення логотипу, оскільки це візитна картка бібліотеки, яка впливає на перше враження і впізнаваність у соціумі [2].

Рис. 1. Оновлений логотип бібліотеки (справа)

Наступним етапом є розробка макету дизайну сайту з урахуванням визначених вимог до зовнішнього вигляду і функціоналу. Здебільшого вся увага приділяється

розробці саме дизайну головної сторінки, а далі відповідно до нього виконується оформлення внутрішніх сторінок. І, нарешті, після затвердження дизайну розпочинається етап безпосередньої розробки Front-End частини.

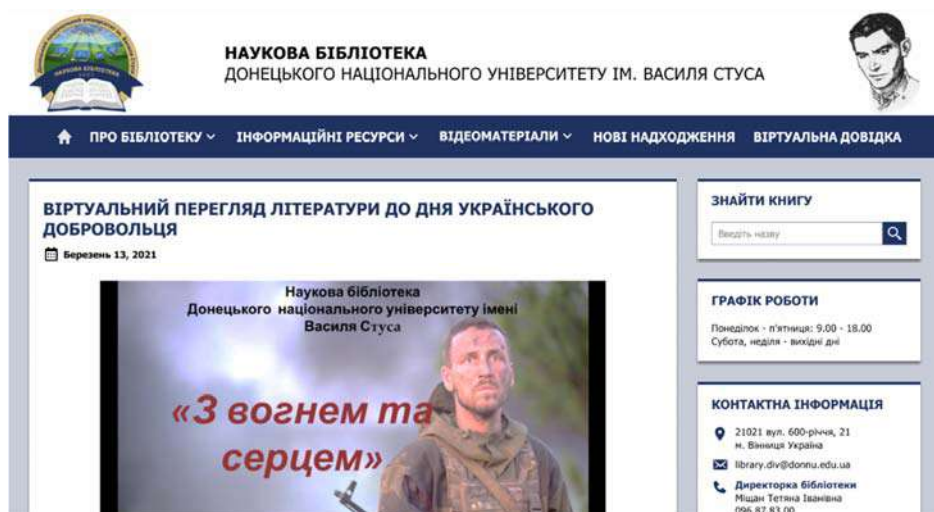

Рис. 2. Верхня частина головної сторінки сайту

Сьогодні одним із основних критеріїв якості веб-сайту є адаптивність, тобто коректне відображення контенту на екранах різних розмірів. Цей критерій є необхідним, оскільки із кожним роком кількість трафіку, яка надходить із мобільних пристроїв, збільшується [3].

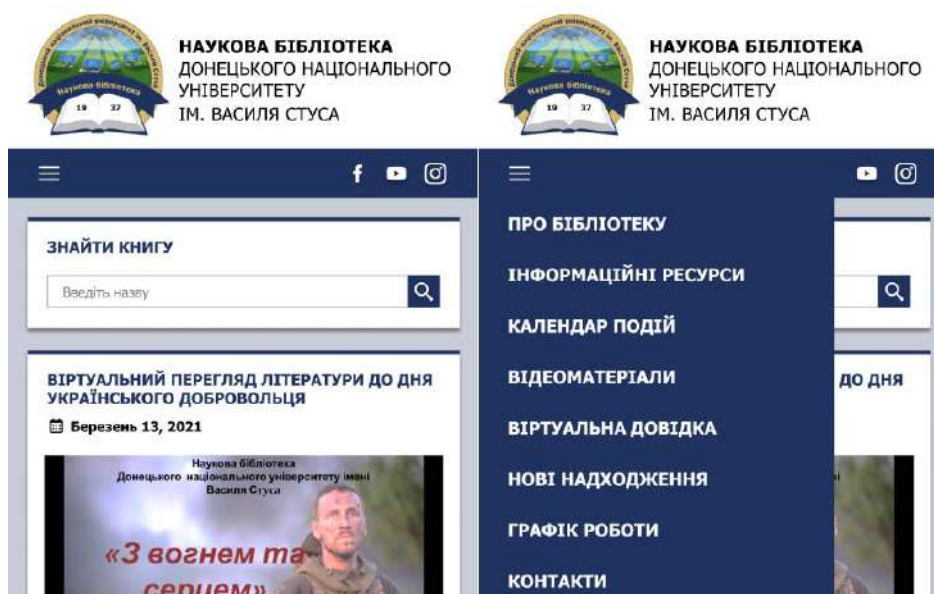

Рис. 3. Верхня частина головної сторінки мобільної версії сайту

Щоб створити якісний та сучасний веб-сайт, потрібно постійно слідкувати за останніми трендами і вчасно під них підлаштовуватись для того, щоб не відставати в юзабіліті сайту та підтримувати його візуальну привабливість для відвідувачів.

Література

1. Грант К. CSS для профи. Санкт-Петербург, 2019. 496 с.
2. MDN Web Docs Mozilla. URL: <https://developer.mozilla.org/ru/>.
3. WebReference. URL: <https://webref.ru/>.

ШИФРУВАННЯ ДАНИХ В АУДІОСИГНАЛАХ

П. В. Римар, К. О. Якубич

Існують два класи систем зв'язку: цифрові і аналогові. Цифровий сигнал – це сигнал, що має кінцеве число дискретних рівнів. Аналогові сигнали є безперервними. Типовим прикладом такого сигналу є мовний сигнал, який передається по звичайному телефону. Інформацію, передану аналоговими сигналами, також необхідно захищати, в тому числі і криптографічними методами.

Одним із таких методів захисту інформації в аудіо-сигналах є скремблювання звуку. Це шифрування потоку даних, в результаті якої він виглядає як потік випадкових бітів. Послідовність вхідних бітів шифрується за допомогою згенерованої послідовності шифруючих бітів, де імовірність появи одиниці або нуля однакова. Під час шифрування зберігається можливість дешифрувати послідовність.

Аудіо-скремблер – програмний або апаратний пристрій, що виконує скремблювання. Основною відмінністю аудіо-скремблерів від інших пристроїв, що виконують шифрування звукових сигналів, є те, що аудіо-скремблери можуть шифрувати безперервний аналоговий сигнал, не піддаючи його оцифруванню.

При скремблюванні аудіо-сигнал може бути перетворений за трьома параметрами: амплітудою, частотою та часом. Можливі перешкоди в каналах зв'язку впливають, в першу чергу, на амплітуду сигналу, в зв'язку з чим амплітудні перетворення застосовуються рідко. Частіше використовуються перетворення в частотній та часовій областях, а також їх комбінації.

Основні методи скремблювання звукових сигналів:

Частотні перетворення:

- Частотна інверсія сигналу (перетворення спектра сигналу за допомогою гетеродина і фільтра).
- Розбиття смуги частот мовного сигналу на кілька діапазонів і частотна інверсія спектра в кожному відносно середньої частоти діапазоні.
- Розбиття смуги частоти мовного сигналу на кілька діапазонів і їх частотні перестановки.

Часові перетворення

- Інверсія за часом сегментів мови.
- Часові перестановки сегментів мовного сигналу.

Комбіновані методи.

При частотній інверсії перетворення спектра мовного сигналу еквівалентно повороту частотної смуги сигналу навколо деякої середньої частоти F_0 - частоти інверсії.

Декілька більш складний у порівнянні з частотною інверсією спосіб перетворення сигналу забезпечує скремблер з розбивкою смуги мовного сигналу на діапазони з частотною інверсією сигналу в кожному діапазоні (смугасто-зсувний інвертор). Зазвичай використовується розбиття смуги на 2 діапазони.

Смугові скремблери використовують спосіб розбиття смуги мовного сигналу на кілька діапазонів з частотними перестановками цих діапазонів. Смуговий скремблер може бути реалізований на основі швидкого перетворення Фур'є (ШПФ) [3]. В такому скремблері на передавальній стороні проводиться пряме ШПФ, частотна перестановка смуг, а потім – зворотне ШПФ. На приймальній стороні здійснюються аналогічні перетворення зі зворотною частотною перестановкою смуг. У скремблерах з ШПФ можливо досягти високого ступеня захисту інформації за рахунок збільшення кількості перемішуваних смуг, однак на практиці цей метод скремблювання в рухомому

радіозв'язку застосовується рідко в зв'язку зі складнощами технічної реалізації. Крім цього, скремблери з ШПФ вносять в канал зв'язку тимчасову затримку.

Найпростішим видом часового перетворення є часова інверсія, при якій вихідний сигнал ділиться на послідовність часових сегментів і кожен з них передається інверсно в часі – з кінця до початку.

У скремблері з часовими перестановками мовний сигнал ділиться на часові кадри, кожен з яких в свою чергу поділяється на сегменти, а потім сегменти мовного сигналу піддаються перестановці.

Для подальшого підвищення ступеня закриття мовлення використовується комбінація часового і частотного скремблювання. В такому скремблері після аналого-цифрового перетворення спектр цифрованого мовного сигналу розбивається на частотно-часові елементи, які потім перемішуються на частотно-часовій площині відповідно до одного з криптографічних елементів і підсумовуються, не виходячи за межі частотного діапазону вихідного сигналу.

Отже, скремблювання підвищує надійність синхронізації пристроїв, підключених до лінії зв'язку (забезпечує надійне виділення тактової частоти безпосередньо з прийнятого сигналу), зменшує рівень перешкод, випромінюваних на сусідні лінії багатожильного кабелю, та захищає інформацію, що передається, від несанкціонованого доступу.

Література

1. Журнал «Схемотехника». 2004, N12. С. 25–27.
2. Конахович Г. Ф., Климчук В. П., Паук С. М. Защита информации в телекоммуникационных системах. К.: «МК-Пресс», 2005. 288 с.
3. Нуссбаумер Г. Быстрое преобразование Фурье и алгоритмы вычисления сверток. М.: Радио и связь, 1985.

УДК 004.01

ЧОМУ БЛОКЧЕЙН – ЦЕ ЦІННО

А. І. Катаєва, К. В. Захарова

Застереження: Стаття несе ознайомчу мету, а не фінансову пораду.

03 січня 2009 року в 20:15 (GMT +2) невідомий створив перший (нульовий) блок першої в світі криптовалюти у розмірі 50 монет, вартістю \$0.00 [1]. Станом на 18 квітня 2021 року 17:50 (GMT +3) цей блок коштував би \$2,782,134.50. Через 12 років після запуску до обігу блокчейну, сьогодні вже створено більше 9 тис. різноманітних криптовалют, з загальною капіталізацією у розмірі більше 2-ох трильйонів доларів [2].

Як випадковий набір чисел може бути переведений на реальні, чималі, кошти? Відповідь полягає в унікальності проекту.

Що таке «блокчейн»?

Все, що потрапляє в блокчейн, навіки там і залишається.

«Блок-Чейн» (з англ. «Block» – блок, «Chain» – ланцюг) – збірна назва впорядкованих транзакцій (блоків), що зв'язані хешами (ланцюгами). Оскільки кількість платежів та переводів невпинно збільшується, збільшується і кількість блоків, так зародилася інтернет-система у вигляді хеш-дерева.

Кожен блок є цілком захищеним від піддробки та будь-яких змін. Блок містить у собі наступну інформацію:

1. Хеш – унікальний ідентифікатор блока;

2. Підтвердження – скільки разів «проходили» через даний блок – чим більше підтверджень, тим «старіший» блок;
3. Час створення блоку;
4. Ріст – кількість блоків підключених до блокчейну;
5. «Шахтар» – хто підтвердив транзакції в блоці;
6. Кількість транзакцій, що включені в даний блок;
7. Складність – математичне значення, наскільки важко знайти дійсний хеш для цього блоку;
8. Корінь меркла – кореневий вузол, нащадок усіх хешованих пар у дереві;
9. Версія – версія блоку, що відноситься до пропозицій протоколів, які тривають;
10. Біти – суб-одиниця валюти, що дорівнює 10^{-6} однієї монети;
11. Вага – вимір для порівняння розміру різних транзакцій між собою пропорційно обмеженню розміру блоку;
12. Розмір блоку;
13. Nonce – випадкове значення, яке регулюється, щоб отримати доказ роботи;
14. Об'єм транзакцій – орієнтовно загальна сума транзакцій у даному блоці;
15. Нагорода за блок – статична винагорода «шахтарю», який розрахував хеш для цього блоку;
16. Комісія за нагороду – сума комісій за транзакції, що повертається «шахтарю» за обчислення хешу для цього блоку.

Як можна побачити, усе цілком прозоро, можна дізнатися звідки, куди та скільки монет було переправлено. Відкритий блокчейн надає рівні права усім користувачам. Електронні платежі не проходять через посередників та не покладаються на довіру між покупцем та продавцем. Запропонована однорангова (peer-to-peer) мережа з використанням підтвердження роботи (proof-of-work) для запису публічної історії транзакцій, стає обчислювально непрактичним для зловмисника [3]. Така система цілковитого захисту і приваблює нових інвесторів.

Децентралізація та централізація

Категорична заява: «істинної» децентралізації мереж криптовалют, сьогодні, або вже не існує, або її дуже важко зустріти.

Блокчейни поділяються на децентралізовані, частково централізовані та повністю централізовані.

Повна централізація часто зустрічається у валютах бірж, тобто керівництво та сама мережа належить розробникам валюти. Це не відповідає повному захисту вкладень, оскільки вкладники покладаються на довіру, тобто є високий рівень можливого шахрайства з боку керівництва, але це може зменшувати комісію за транзакцію, бо передача відбувається без стороннього підтвердження.

Часткова централізація – коли керівництво централізоване, а мережа децентралізована. Тобто розробники мають право змінювати умови нагород «шахтарям», випускати оновлення мережі, змінювати кількість доступних монет, тощо, але не мають безпосереднього доступу до самих блоків. Захист вкладень настільки ж потужний, наскільки і в повністю децентралізованому блокчейні, але існує опосередкований вплив на курс зі сторони розробників.

Децентралізація – коли блокчейн належить усім одночасно, але ніхто не може його змінити. Для користування децентралізованою мережею потрібно встановити на свій пристрій інформацію про всі минулі блоки та мати простір для збереження наступних блоків. На даний час, для найбільшої криптовалюти, загальна вага мережі перевищує 350ГБ [4].

Чому ж спочатку було сказано, що «істинної» децентралізації не існує? Вище було багато разів згадано «шахтарів», хто ж вони? «Шахтарі» або «майнери» – це ті, хто підтверджує транзакції, та отримують плату за це. Зазвичай, для цього використовують технічні потужності, тому, чим більша потужність, тим більше транзакцій

підтверджується, та тим більше отримує «шахтар». Звідси й впливає інша сторона – якщо хтось отримає 50 % потужностей мережі, це буде пряма загроза захисту мережі. Є поняття – «Атака 51 %» – коли власник найбільшої частки загальної потужності може змінювати ланцюги транзакцій, для відправлення одних і тих самих монет різним отримувачам. Але найближчим часом це не передбачається, оскільки більша потужність мережі рівномірно розподілена між п'ятьма пулами [5] (веб-платформа, що групує «шахтарів-учасників», для більш-менш рівномірного розподілення нагород).

Висновки. Створюється все більше цікавих проектів, що використовують за основу технологію блокчейнів. І це не лише криптовалюти, а й державні проекти, чи фінансове забезпечення компаній. При над швидкому збільшенні різноманіття блокчейнів потрібно швидко орієнтуватися в їх характеристиках.

Блокчейн – це технологія створення захищеної бази даних для забезпечення прозорості будь-яких операцій з фінансами. Тому, тримаймо серце відкритим до нового, але не забуваймо аналізувати головою!

Література

1. Bitcoin Explorer. Блок 0. URL: <https://www.blockchain.com/btc/block/000000000019d6689c085ae165831e934ff763ae46a2a6c172b3f1b60a8ce26f> (дата звернення: 18.04.2021)
2. Today's Cryptocurrency Prices by Market Cap. URL: <https://coinmarketcap.com/> (дата звернення: 18.04.2021)
3. Satoshi Nakamoto Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Whitepaper. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
4. Завантажити Bitcoin Core. Остання версія: 0.21.0. URL: <https://bitcoin.org/uk/download> (дата звернення: 18.04.2021)
5. Пули для майнінга криптовалют: рейтинг крупнейших и лучших, принцип работы, критерии выбора, рекомендации. URL: <https://profinvestment.com/mining-pools/> (дата звернення: 18.04.2021)

УДК 004.832.25:004.855.5

ВИКОРИСТАННЯ МАШИННОГО НАВЧАННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

П. К. Ніколюк, К. В. Захарова

Смартфони вже давно не використовують лише для швидкого голосового-, відеозв'язку з родичами чи друзями. Замовлення їжі чи захищеного таксі через мобільний додаток – неєдині допоміжні зручності, які ми відчули саме в період пандемії аби зайвий раз не контактувати з людьми та не наражати себе й близьких на небезпеку. Але що ми робимо, коли запідозрюємо в себе якусь хворобу чи, актуальний сьогодні, коронавірус? Тут є декілька варіантів дій:

1. Іти напругу до сімейного лікаря, в лікарню, де в достатній кількості присутні:
 - a. Здорові люди, яких Ви можете заразити вірусною хворобою, якщо Ви все ж таки хворі.
 - b. Хворі люди, які можуть заразити Вас, новою, чи ще гірше, додатковою вірусною хворобою.
2. Дзвонити в швидку, в яких постійне завантаження, особливо в сьогодні, дочекатися її та контактувати з лікарями, які не підраховану кількість разів контактували з іншими хворими і потенційно можуть переносити в/на собі вірус.

3. Самостійно купити не найдешевші тести [1] та сподіватися, що тест покаже дійсний стан здоров'я.

Як можна побачити, усі шляхи вирішення проблеми не надають 100 % безпеки чи гарантії. Чому ж не інтегрувати дистанційний прийом до лікаря? Не все так легко, тут й приходять на допомогу сучасні ІТ розробки, а саме технологія машинного навчання.

Чому машинне навчання обов'язково має бути присутнє в додатку?

По-перше, це економія людських ресурсів – лікарів завжди недостатньо, та, крім цього, вони повинні вислуховувати кожного, на це йде багато часу. Через це, в деяких хворих, хвороба може загостритися, оскільки в належний час лікар був зайнятий іншим пацієнтом, який навіть може бути здоровим. Як це буде вирішувати додаток? Наданням пріоритету хворим та залишанням «екстра-вікон» у черзі, для хворих з високим пріоритетом. Пріоритет буде надаватися відповідно до симптомів, їх інтенсивності та минулих діагнозів.

По-друге, усі лікарі – люди, вони також можуть мати погане самопочуття відчувати втому та інше, що може впливати на працездатність. Натомість машини залишені від цих побічних ваг. Машини можуть працювати і по святam, і по вихідним, і навіть вночі. Але відповідальність за похибку в діагнозі падає і на машини рівнозначно як і на лікарів.

Саме для розподілення пріоритетів між пацієнтами та зменшення можливої похибки і буде використовуватися машинне навчання, а саме метод «випадковий ліс» (random forest) [2]. Метод «випадковий ліс» складається з декількох «дерев рішень» (decision trees) [3], кожне з яких виносить свою пропозицію, а остаточне рішення отримується за більшістю голосів, що зменшує ймовірність похибки в N разів (N – кількість «дерев» у «лісі»). Кожне «дерево рішень» складається з «гілок» – ребер, на яких записані атрибути, від яких залежить цільова функція, та з «листів» – блоків, де записані значення цільової функції. В нашому випадку, «гілки» відповідають запитанням лікарів, або проханням до пацієнта виміряти температуру чи здати певний аналіз. Отримані відповіді надходять до «листів», де приймається рішення про можливий діагноз чи, якщо інформації недостатньо, про наступне запитання.

Після встановлення можливого діагнозу машиною, лікар має підтвердити діагноз, для цього потрібно лише прочитати, надані пацієнтом, скарги та результати аналізів, або ж, якщо рішення про діагноз непрозоре, назначити голосовий/відеодзвінок чи особистий прийом, відповідно до пріоритету. При підтвердженні діагнозу, додаток може надати корисні поради аби полегшити симптоми чи пришвидшити одужання.

Таким чином, за допомогою машинного навчання, зменшуються черги, будь-які контакти з іншими хворими, навантаження на лікарів та прискорюється постановка діагнозу, відповідно і лікування.

Література

1. Де у Вінниці роблять тест на COVID-19 і скільки це коштує. URL: <https://vezha.ua/de-u-vinnytsi-robyat-test-na-covid-19-i-skilky-tse-koshtuye/> (дата звернення: 24.04.2021)
2. Random Forest. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Random_forest (дата звернення: 24.04.2021)
3. Decision Tree. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Decision_tree (дата звернення: 24.04.2021)

УДК 004.82:004:85

ДЕТЕКТУВАННЯ ФІШИНГОВИХ ПОСИЛАНЬ

Т. В. Нескородєва, В. Ю. Грущенко

Фішинг – це форма шахрайства, при якій зловмисник намагається дізнатись конфіденційну інформацію, таку як дані для входу в обліковий запис або дані облікового запису.

Зазвичай жертва отримує повідомлення, яке, здається, було надіслане відомим контактом або організацією. Повідомлення містить шкідливе програмне забезпечення, орієнтоване на комп'ютер користувача, або має посилання на шкідливі веб-сайти, щоб обдурити їх на розголошення особистої та фінансової інформації, таких як паролі, ідентифікатори рахунків або дані кредитної картки.

Єдиний локатор ресурсів (URL) створюється для адресування веб-сторінок. На малюнку нижче показано відповідні частини в структурі типової URL-адреси.

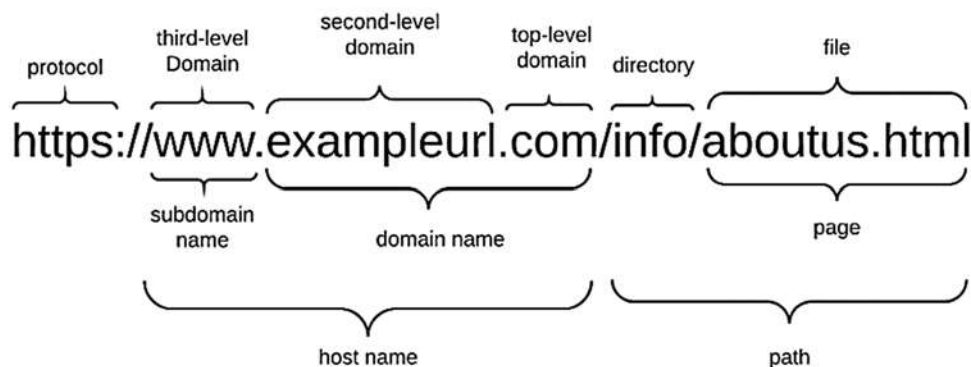

Рис.1. Структура URL

Зловмисник може зареєструвати будь-яке доменне ім'я, яке раніше не було зареєстровано. Цю частину URL можна встановити лише один раз. Фішер може змінити FreeURL у будь-який час, щоб створити нову URL-адресу. Причина, через яку захисники безпеки намагаються виявити фішингові домени, полягає в унікальній частині домену веб-сайту (FreeURL). Коли домен виявляється як шахрайський, легко запобігти цьому домену, перш ніж користувач отримає до нього доступ.

KNN – це непараметричний алгоритм, що використовується як для класифікації, так і для регресії. Його класифікація працює на невідомих даних, найближчих до k у просторі навчальних ознак. Найближчі точки вибираються за допомогою функцій відстані, таких як хеммінгова. KNN працює повільно, якщо обсяг даних великий.

Завдяки успіху обробки (NLP), досягнутим методами глибокого навчання, деякі з них нещодавно були використані для виявлення фішингу, наприклад, CNN, рекурентні нейронні мережі (RNN), періодичні згорткові нейронні мережі (RCNN) та глибокі нейронні мережі (DNN). Незважаючи на те, що методи глибокого навчання мало використовуються для виявлення фішингу через великий час навчання, вони часто забезпечують більшу точність і автоматично витягують функції з необроблених даних без будь-яких попередніх знань.

Запропонований підхід використовує згорткові нейронні мережі (CNN) для класифікації з високою точністю, щоб відрізнити справжні сайти від фішинг-сайтів.

Оцінити моделі, використовуючи набір даних, отриманий із 157 справжніх та 4898 фішингових веб-сайтів. На основі результатів великих експериментів моделі на базі CNN можуть виявитись високоефективними у виявленні невідомих фішингових сайтів. Крім того, підхід, заснований на CNN, працював краще, ніж традиційні класифікатори машинного навчання, оцінені на тому самому наборі даних, досягнувши 98,2 % рівня виявлення фішингу.

Прогнозування фішингових веб-сайтів є важливим і це можна зробити за допомогою нейронних мереж.

Таким чином продуктивність можна покращити, враховуючи нейронні мережі, оскільки це зменшує помилки і дає кращий результат.

Література

1. Detecting Phishing Sites – An Overview P.Kalaharshaa, b , B. M. Mehtrea, Department of Computer Science, Department of Statistics, Stanford University
2. A Framework for Predicting Phishing Websites Using Neural Networks A.Martin¹, Na.Ba.Anutthamaa², M.Sathyavathy³, Marie Manjari Saint Francois⁴, Dr.Prasanna Venkatesan⁵
3. Phishing Site Detection Analysis Using Artificial Neural Network M E Pratiwi¹, T A Lorosae² and F W Wibowo³

ОПТИМІЗАЦІЯ МІСЬКОГО ТРАФІКУ ШЛЯХОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АЛГОРИТМІЧНОГО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ

П. К. Ніколюк, Е. В. Чіома

Проблема заторів – є однією з найбільш значущих для всіх великих міст світу. Число автомобілів на міських автомагістралях зростає, а пропускна здатність транспортних артерій міста залишається без змін. Метою дослідження є створення базових елементів технології, що дозволяє стабілізувати міський трафік та перевести його у якісно новий стан. Для досягнення сформульованої мети були поставлені такі завдання:

- створити модель міської транспортної мережі у вигляді зваженого планарного мультиграфа з динамічно навантажуваними ребрами;
- автоматизувати перехрестя, що передбачає монтування у полотно проїзної частини дороги спеціальних сенсорів, які реєструють автомобілі, виїжджаючи за межі смуг руху чи, навпаки, в'їжджаючи на них;
- прокласти t-оптимальні маршрути кожному ТЗ, що приймає участь у міському трафіку;
- реалізувати передачу сенсорних даних до ЦКТ;
- реалізувати роботу програмного алгоритму у режимі реального часу, що дозволить своєчасно відслідковувати зміни у міському трафіку.

П'єзокристалічні сенсори монтуються у полотно проїзної частини дороги та генерують електричні імпульси, спричинювані тиском автомобільної колісної пари для реєстрації автомобілів, що покидають смугу руху на перехресті (вихідні сенсори) або в'їжджають на смугу руху (вхідні сенсори) [1]. Через систему керування міськими світлофорами електричні сигнали із кожного перехрестя поступають до міського ЦКТ. Створено модель транспортної мережі цього мікрорайону міста з урахуванням числа смуг руху на кожній ділянці дороги. Така модель представляє собою граф, представлений на рис.1. Вказаний граф моделює не просто дорогу між перехрестями, а відтворює окремі смуги руху, що є принципово важливим моментом, оскільки завантаженості різних смуг, як правило, суттєво різняться.

Вузли графа імітують перехрестя доріг, а направлені дуги (ребра) символізують собою смуги руху. Коли автомобіль перетинає вхідний сенсор ділянки дороги на перехресті - відбувається його реєстрація, сигнал поступає на ЦКТ. Поступання сигналу на ЦКТ ініціює запуск програми обрахування маршруту для вказаного автомобіля.

Проїзд ТЗ по міському маршруту представляє собою послідовність смуг руху, що йдуть від стартової позиції до кінцевої. При цьому принциповим моментом є виконання такої умови:

$$\sum_{h=1}^f (N_{A_h B_h}^i / (n_{A_h B_h}^i)) L_{A_h B_h} \rightarrow \min. \quad (1)$$

Тут f представляє кількість смуг руху, що розташовані вздовж маршруту руху ТЗ; $L_{A_h B_h}$ – геометрична протяжність ділянки дороги між сусідніми перехрестями, індекс якої h . Моделювання міської транспортної мережі з допомогою графа дозволяє використовувати різні алгоритми, розроблені у теорії графів.

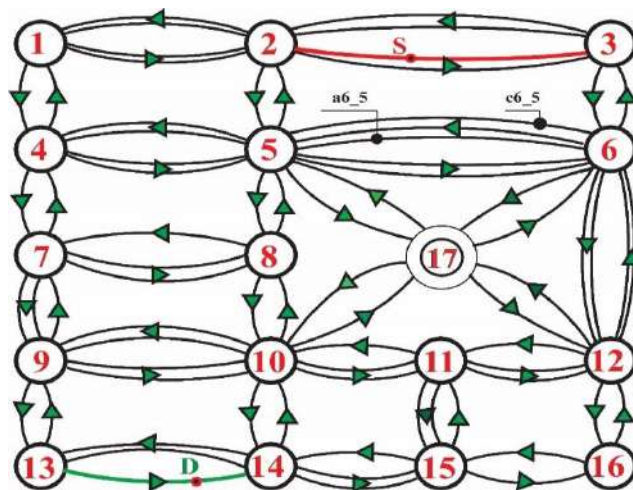

Рис. 1. Зважений орієнтований планарний мультиграф, що моделює частину транспортної мережі міста

При цьому використання A*-алгоритму є найбільш доцільним у відношенні вирішення поставленої проблеми – прокладання маршруту у графі між двома заданими вершинами. Цей алгоритм прокладає оптимальний по часу маршрут, а також володіє незначною алгоритмічною складністю типу $O(N)$, де N – об'єм вхідних даних. Дія такого алгоритму приводить до аналізу функції $f(n)=g(n) + h(n)$, де $g(n)$ – відстань від початкової позиції ТЗ до проміжної n ; $h(n)$ – евристична відстань, яка береться по прямій від проміжної вершини графа до фінішної.

Головний метод програми [2] виглядає так:

```
public static void AstarSearch(Node source, Node goal) {
    Set<Node> explored = new HashSet<Node>();
    PriorityQueue<Node> queue = new PriorityQueue<Node>(500, new Comparator<Node>() {
        //override compare method
        public int compare(Node i, Node j) {
            if (i.f_scores > j.f_scores) {
                return 1;
            } else if (i.f_scores < j.f_scores) {
                return -1;
            } else {
                return 0;
            }
        }
    });
};
```

Отже, отримані в даному дослідженні результати представляють собою комплексний аналіз транспортних мереж, модельованих з допомогою мультиграфів. У дослідженні запропонована схема передачі розрахованих на ЦКТ маршрутів водіям ТЗ. Згадана процедура зводиться до використання технології GPS-навігації. Проте започаткована у дослідженні технологія характеризується тим, що працює в режимі реального часу на основі реальних даних. Це дозволяє своєчасно реагувати на зміни міського трафіку, уникаючи, таким чином, виникненню заторів.

Література

1. Pidgurska A., Nikolyuk P. Intelligent urban traffic. *CERES*. 2020. 6, Is. 1. P. 33–61.
2. Boguto D. G., Kadomskiy K. K., Nikolyuk P. K., Pidgurska A. I. Algorithm of intelligent urban traffic. *Bulletin of V.Karazin Kharkiv National University, Series "Mathematical Modeling. Information Technology. Automated Control System"*. 2019. 42. 12–25.

РОЗРОБКА ЕКСПЕРТНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАДАЧ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ «РОЗУМНОГО» ДОМУ

В. Г. Крижановський, Д. В. Гончаренко

Безпека та конфіденційність є найбільшими проблемами при розробці рішень для системи «розумного дому». Порушення безпеки системи «розумного дому» може призвести до несанкціонованого доступу зловмисників до особистих даних мешканців, а також доступу до систем керуванням безпекою будинку.

Компанія ESET, яка є лідером в галузі інформаційної безпеки, повідомила про виявлення серйозних уразливостей в безпеці центрів управління системою «розумного» дому [1]. З огляду на отримані висновки, можна констатувати, що розробка нових або покращення наявних систем безпеки для «розумного дому» є актуальним завданням для винахідника.

Ризики, пов'язані з інформаційною безпекою «розумного дому» можна розбити на три фактори: атаки на систему, привабливість скомпрометованої системи та збитки спричинені успішною атакою [2]. Перші два фактори у сукупності дають уявлення про ймовірність порушення безпеки злочинцем, а третій фактор допомагає зважити загальні ризики від втручання. З метою виявлення та запобігання втручання зловмисників у мережу «розумного дому» створено прототип експертної системи.

Експертні системи – це системи, які здатні пропонувати рішення для конкретних проблем в даній області на рівні, який є близьким до рівня експертів у тій же області [3]. Створена нечітка експертна система для захисту інформації у «розумному» домі використовує представлення знань у вигляді лінгвістичних змінних та нечітких правил. Також, застосовуються алгоритми нечіткого виведення для отримання нових знань. Основними компонентами нечіткої експертної системи є інтерфейс фазифікації, база знань, механізм логічного виведення та інтерфейс дефазифікації. Архітектуру нечіткої експертної системи подано на рисунку 1:

Рис. 1

Проектування експертної системи для захисту «розумного» дому складається з наступних етапів: збір даних про кіберзагрози, розробка системи, застосування системи. На першому етапі створюються вхідні та вихідні змінні. У даному випадку вхідними змінними обрано кібертехніки, цілі кіберзлочинців, методи кіберзлочинців. Вихідними змінними є програмне забезпечення, користувачі, обладнання. Дані змінні обрані з огляду на те, що експертна система має аналізувати можливі атаки з боку зловмисників, попереджати та захищати систему «розумного» дому від них. Другий етап полягає у зборі даних про кібер втручання. Оскільки, експертна система моделює знання людини-експерта, системі необхідно передати точні дані про можливі види атак.

До таких атак було віднесено: DoS, доступ до особистих даних, повторні атаки, перехоплення пакетів, перехоплення сеансу користувача, незахищені інтерфейси та шкідливе програмне забезпечення. На наступному етапі створено модель експертної системи. Припускається, що користувач може взаємодіяти з інтерфейсом експертної системи, щоб побачити пораду даної системи про запобігання загрози. Модель експертної системи подана на рисунку 2:

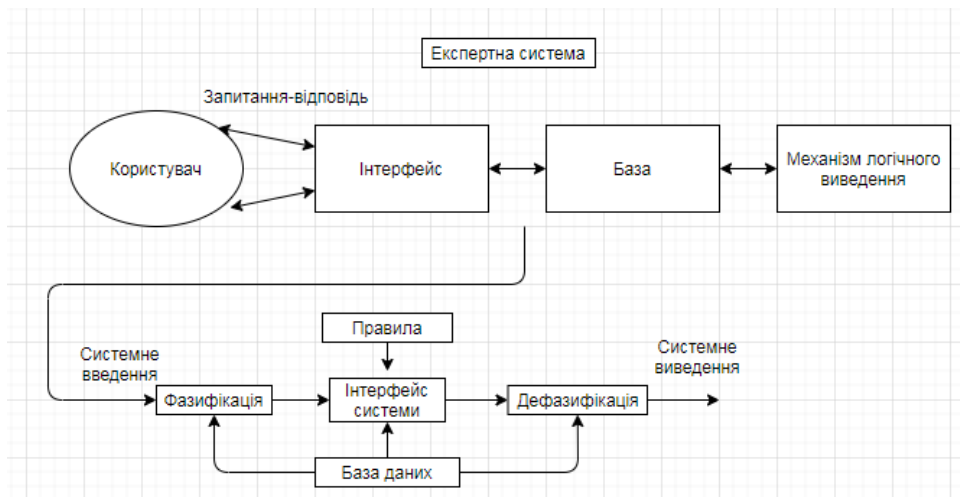

Рис. 2

Основними модулями системи, заснованої на нечітких правилах є фазифікація, нечіткі правила, механізм виведення та дефазифікатор. Модуль фазифікації перетворює вхідні дані в оцінку по нечіткій множині. В даній роботі використано трикутні функції належності. Нечіткі правила складаються з операторів IF – THEN [4]. Нечіткі правила складено у комбінації зі значеннями лінгвістичних змінних. Вхідними та вихідними критеріями моделі є кіберметоди (Cyber methods), цілі зловмисників (Targets of attackers), зловмисники (Malefactors), обладнання (Equipment), програмне забезпечення (Software), мета зловмисника (Goal), користувач (User). Визначено критерії, які описують методи що застосовують зловмисники для кіберзлочину у системі «розумного» дому: мережеві атаки (Network attacks), DoS-атаки (DoS), вірусні атаки (Viral attacks), шкідливе ПЗ (Malware), незахищені інтерфейси (Unprotected interfaces), соціальна інженерія (Social engineering). Критерії намірів кіберзлочинців: відмова роботоздатності системи (System failure), перехоплення веб-інтерфейсу (Web interface interception), контроль сервера (Server control), доступ до особистої інформації (Access to personal information). Залежно від намірів зловмисника, він може використовувати наступні методи: З отриманих критеріїв сформовано деякі правила для експертної системи:

1. *if (C is N) and (T is W) and (A is A) then (S is S) (E is E)*
2. *if (C is DoS) and (T is S) then (E is TS)*
3. *if (C is Se) and (T is Cci) and (Cit is Fc) then (U is Ut)*
4. *if (M is W) and (G is CC) and (M is M) then (S is SU)*
5. *if (M is Cs) and (G is Kl) and (Ci is SS) then (E is Pc)*

Висновки. Отже, результатом виконаної роботи є виявлення правил для створення експертної системи «розумного» дому. Отримані результати є частковими, оскільки, на даний момент, відображають певну частку від можливих загроз для системи. В подальшому необхідно модифікувати та додавати нові правила та критерії, оскільки щодня з'являються нові методи та способи доступу зловмисниками до особистої інформації мешканців «розумного» дому. Пріоритетним завданням є розробка автономної експертної системи, яка могла б без взаємодії із користувачем виявляти та знешкоджувати загрози.

Література

1. Milan Fránek, Miloš Čermák. Serious flaws found in multiple smart home hubs: Is your device among them? 2020. URL: <https://www.welivesecurity.com/2020/04/22/serious-flaws-smart-home-hubs-is-your-device-among-them/>. (дата звернення: 28.04.2021).
2. Tamara Denning, Tadayoshi Kohno. Computer Security and the Modern Home. 2013. URL: <https://cacm.acm.org/magazines/2013/1/158768-computer-security-and-the-modern-home/fulltext/>. (дата звернення: 28.04.2021).
3. Peter J F Lucas, Linda C Van Der Gaag. Principles of expert systems. - United States: Addison-Wesley Longman Publishing Co., 1991. 412 с.
4. Kozhakhmet K., Bortsova G., Inoue A., Atymtayeva L. Expert System for Security Audit Using Fuzzy Logic: тези доп. наук.-практ. конф., м. Алмати, 2012.

СЕНСОР ШВИДКОСТІ РУХУ ДЛЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ВИМІРЮВАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ ПАРАМЕТРІВ БОКСЕРІВ

С. П. Сергієнко, Б. О. Кабачій

Прогрес ніколи не стоїть на місці, а останні 40 років він рухається з особливо великою швидкістю, всі здавалось ідеально спроектовані, та не потребуючі оновлення речі модернізуються, та максимально спрощують життя людям: дистанційне управління, автоматизовані заводи, автомобілі без керманичів, тощо.

Прогрес дійшов і до спорту: активно використовуються різноманітні «розумні» пристрої, що допомагають як професійним спортсменам, так і звичайним людям слідкувати за своїм фізичним станом (ведення статистики фізичних навантажень і реакцію тіла на них), режимом харчування і сном, заохочують до спортивної діяльності, тощо

Конкретно розглядається тема боксу, в якій технології також використовуються на благо спортсменів.

Метою та задачею роботи є аналіз існуючих варіантів вирішення проблеми вимірювання біометричних параметрів спортсмена, літературний пошук по тематиці сенсорів для такого вимірювання, та обрання найоптимальнішого з варіантів.

Кінцевим результатом роботи має стати обґрунтований вибір оптимального для виміру біометричних показників в спорті сенсору.

Говорячи вже про готові варіанти вирішення питання можна виділити датчики «Striketec», що відстежують кожен рух, який виконують руки боксера, при цьому заміряють швидкість і силу нанесених ударів.

BotBoxer [1] – комплекс, що в першу чергу містить грушу, обладнану інфрачервоними датчиками для виміру тиску на неї і рухів спортсмена. Навколо груші розташовані стовпчики, що імітують боксерський ринг. У них знаходяться датчики розпізнавання рухів.

Існує статистика CompuBox [2], що застосовуються для доповнення телетрансляцій, показуючи в реальному часі активність обох боксерів. Основним мінусом статистики є те, що комп'юбокс не враховує силу ударів, нокдаун, не враховує збитки, яких завдає той чи інший удар. Все це можуть відстежити бічні судді, але не може відстежити статистика комп'юбокс.

Крім того, виділити можна компанію “Welltec”, що створила рукавиці та шорти, які вимірюють рівень підготовки бійця, а також деталі їх переміщень, ударів, включаючи кут, швидкість і вплив.

Боксерові важливо контролювати рух не тільки рук, але і всього тіла. Сенсорами обвішати тіло буде проблематично, та не зручно. Крім того, це порушує концепцію створення максимально реалістичних умов. Існує багато датчиків, для виміру руху, такі як наприклад, лазерні, але вони в нашому випадку не ефективні, адже лазери заважатимуть спортсменові, а повністю всю потрібну область майже не можливо охопити. Виділити можна також інфрачервоні датчики. Проблематика таких датчиків в їх дороговизні, та тяжкості встановлення. Тому, провівши літературне порівняння датчиків було обрано для роботи антени [3]. Їх основні переваги:

- Простота в конструюванні
- Конструкція дає можливість на легку перестановку
- Можливість створення діаграми різного напрямку
- Антена більш підходить для використання на сантиметрових довжинах

Для того щоб отримувати більше інформації про рухи людини можна скористатись антенним сенсором що працює за ефектом Доплера [4].

Ефект Доплера полягає у швидкості руху, що призводить до зміни частоти випромінювання на тіло людини. Руки рухаються з більшою швидкістю, а тіло з меншою, тому в спектрі відбитої від людини хвилі будуть складові, що пов'язані окремо з рухом руки, та тіла.

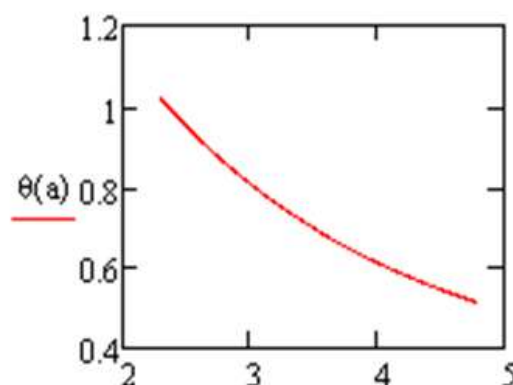
Радіочастотні антенні сенсори дозволяють розділити частини тіла, та вимірювати їх рух. Для розділення потрібно всього лиш пропустити сигнал через фільтр та окремо аналізувати складові сигналу, і один датчик зможе відслідковувати динаміку руху кулака, відстань удару, та швидкість відштовхування від землі. Це зручно, так як на кожну дію не потрібно нового датчика, тим паче, він може порушити ідею проекту. Приміром, для виміру швидкості руху кулака можна встановити датчики в рукавиці, але тоді боксер звикне до них з її габаритами, що може завадити під час реального бою, адже такі рукавиці він не зможе використовувати.

Проблемою при розробці радіочастотного сенсора є те, що для ефективної роботи сенсору потрібно щоб він мав кругову діаграму спрямованості. Для сантиметрового діапазону таких антен не існує. Для того щоб похибка вимірювання не залежала від напрямку руху руки боксера потрібно зробити комбіновану антену [5]. Були зроблені розрахунки залежності діаграми спрямованості від розміру рупорної антени. Діаграма спрямованості в напрямку широкої стінки має вид:

$$F(\theta) = \frac{\cos(\frac{\pi \times a}{\lambda} \times \sin(\theta))}{1 - (\frac{2 \times a}{\lambda} \times \sin(\theta))^2} \times \frac{(1 + \cos(\theta))}{2}$$

Розрахунки проводились у програмі Маткад. Із формули для діаграми спрямованості знаходились кути відносно осі симетрії під якими рівень амплітуди зменшувався в двічі

$$0.5 = \frac{\cos(\frac{\pi \times a}{\lambda} \times \sin(\theta))}{1 - (\frac{2 \times a}{\lambda} \times \sin(\theta))^2} \times \frac{(1 + \cos(\theta))}{2}$$

На графіку представлена залежність кута в радіанах від розміру рупора під яким амплітуда випромінювання буде в двічі меншою від амплітуди в напрямку осі рупора. Збільшення розміру рупору призводить до звуження діаграми спрямованої дії. Це призведе до того, що з'являться мертві зони біля боксерської груши або виникне необхідність великої кількості рупорів для забезпечення кругового охоплення положення боксера навколо груши в 360° .

Висновок: Для забезпечення кута для одної антени рівного 90° розрахований оптимальний розмір рупора $a=3,5$ см $L=1,4$ см для прямокутного хвильоводу розміром $2,3$ см на $0,8$ см для хвилі H_{10} . Не дивлячись на те, що мікрохвильовий сенсор руху для кругового обзору потребує декілька сенсорів, мінімум з чотирьох антенами, така побудова сенсору дозволяє отримувати додатково інформацію про напрямок удару.

Література

1. Иртгач К. Розумна боксерська груша BotBoxer. *ITC UA*. URL: <https://itc.ua/blogs/skytechsport-predstavila-umnuyu-bokserskuyu-grushu/> (дата звернення 26.04.2021)
2. Система слідування за боєм CompuBox. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Compubox> (дата звернення 26.04.2021)
3. Ротхаммель К., Кришке А. Антенны. Минск: ОМО Наш город, 2001. 416с.
4. Кологривов В. Н. Эффект Доплера в классической физике; Москва: МФТИ, 2012. 32 с.
5. Воловик П. М. Фізика для університетів. Київ: Перун, 2011. 864с.

АВТОМАТИЧНИЙ ОБЛІК ВІДВІДУВАННЯ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТАМИ

Д. В. Чернов, К. В. Свідовська

У багатьох навчальних закладах ми бачимо плавний перехід на автоматизацію процесів навчання, за рахунок чого оптимізується навчальний процес та з'являється додатковий час на парі або уроці, як у студентів так і у викладачів. Даний web – додаток створений для автоматизації обліку відвідування занять студентами.

Мета роботи – розробити інформаційну систему, спроектувати базу даних в предметній області «Облік студентів», на основі якої розробити web-додаток для роботи з даними, основними функціями якого є: перегляд, редагування та створення пар, а також основних їх атрибутів (студент і предмет), робота зі звітами, відправлення їх електронною поштою.

Завдання дослідження – проаналізувати види та методи авторизації та аутентифікації, виявити основних користувачів та призначити їм класифікацію, на основі якої розробити інформаційну систему та під кожен з класифікацій розробити окремий сценарій роботи додатка. Для реалізації додатка використана логічна зв'язка MySQL + Java + MVC + DAO + Spring[1] + Hibernate[2] + FreeMarker.

Для реалізації рішення можна виділити основні етапи:

- Реалізація бази даних та її наповнення.
- Програмна реалізація додатка.
- Підключення додатка до розробленої бази даних.
- Налаштування багатокористувацького режиму.
- Налаштування авторизації та аутентифікації на всіх необхідних рівнях.
- Налаштування Logging – файлів.

Обраний метод аутентифікації та авторизації користувача в системі – пароль + підтвердження електронної адреси[1].

Метод аутентифікації на парі – qr-код після попередньої авторизації.

Алгоритм роботи програми:

- Аутентифікація та авторизація користувача в системі з розподіленням привілеїв.
- Користувач, якого визначено як «ADMIN» може створити пару, після чого автоматично генерується qr – запрошення для студентів (користувачів – «USER»).
- Користувач, якого визначено як «USER» сканує qr – запрошення та переходить на сторінку для підтвердження своєї присутності на парі.

Для кращого розуміння функціональності додатку з боку користувача наведено «use-case» діаграму на наступному рисунку (рис. 1).

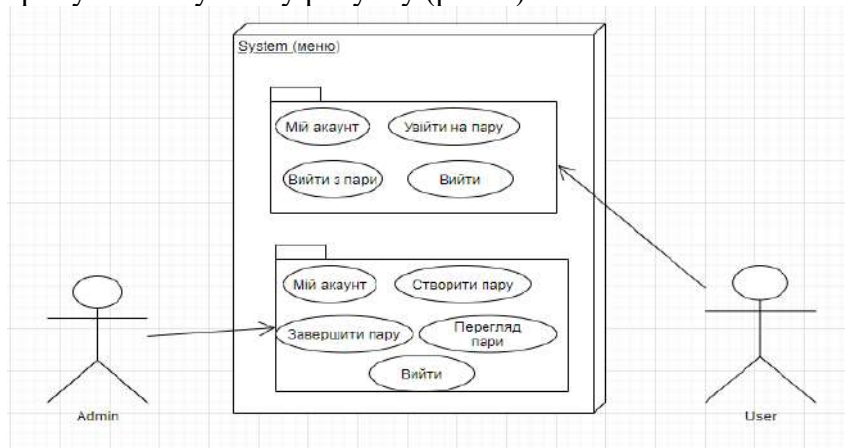

Рис. 1. Діаграма «use case» для панелі меню

В роботі спроектована база даних, яка відповідає умовам функціональності даного додатка. На рис. 2 показана ЕР-діаграма бази даних з основними сутностями і зв'язками між ними. Для створення схеми була проведена нормалізація до НФ3, результат якої можемо побачити на рис. 3. Ми маємо базу даних, яка складається з 10 таблиць. Так як в роботі використовується ORM Hibernate [2] та зв'язки між таблицями створені за допомогою анотацій, на діаграмі можна побачити лише таблиці.

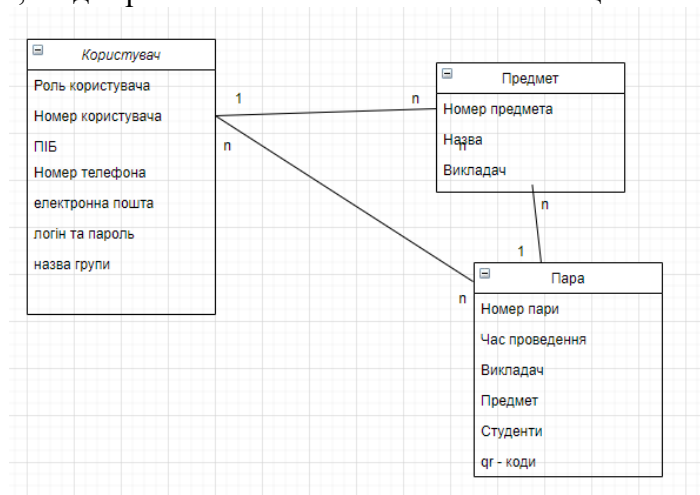

Рис. 2. ER-діаграма опису моделі даних

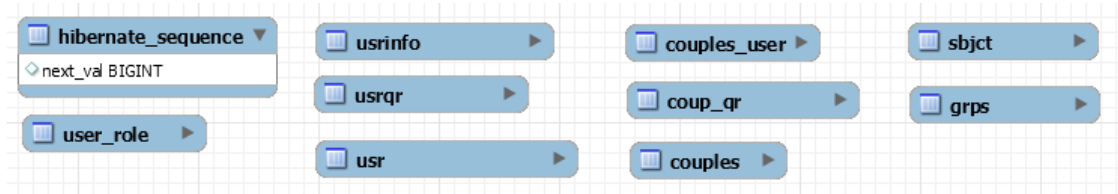

Рис. 3. Схема бази даних «classroom» після нормалізації до 3НФ

В роботі були розглянуті методи аутентифікації та авторизації і в подальшому планується додати такі методи, як NFC, RFID, відбиток пальця або електронно цифровий підпис, так як варіант з qr-кодом не є повним вирішенням проблеми обліку студентів, а є першим етапом.

Недоліком обліку тільки за допомогою qr – коду є необхідність кожному студенту мати при собі пристрій читання (сканер) з підключенням до мережі інтернет. Також є вірогідність невірної ідентифікації за рахунок входу одного студента на декілька акаунтів (передача особистих даних від одного користувача додатка іншому) [3].

Основні панелі можна побачити на наступному рисунку (рис. 4).

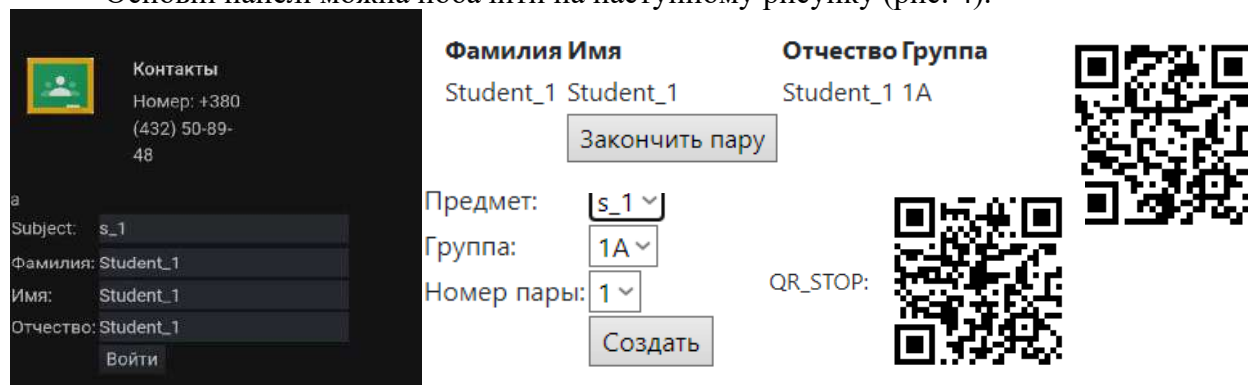

Рис. 4. Панелі керування

В роботі створений прототип інформаційної системи для обліку відвідування занять студентами, який дозволяє оптимізувати навчальний процес за рахунок автоматичного відвідування пар. В межах роботи створено web – додаток, основними функціями якого є: перегляд, редагування та створення пар, а також основних їх атрибутів (студент і предмет). Використано протокол IP.

Література

1. Документація Spring Framework. URL: <https://docs.spring.io/spring-framework/docs/current/reference/html/>
2. Документація ORM Hibernate. URL: <https://hibernate.org/orm/documentation/5.4/>
3. Методи аутентифікації та авторизації. URL: <https://sites.google.com/site/identifikaciataautentifikacia/ponatta-pro-autentifikaciju/metodi-autentifikaciie>

УДК 004.056: 004.492

ANTIVIRUS SOFTWARE VERSUS MALWARE

Harrison Asamoah

Antivirus software is a class of program designed to prevent, detect and remove malware infections on individual computing devices, networks and IT systems. It is originally designed to detect and remove viruses from computers, can also protect against a wide variety of threats, including other types of malicious software, such as

- Keyloggers
- Browser hijackers
- Trojan horses
- Worms
- Rootkits
- Spyware
- Adware
- Botnets
- Ransomware.

Antivirus software typically runs as a background process, scanning computers, servers or mobile devices to detect and restrict the spread of malware. Many antivirus software programs include real-time threat detection and protection to guard against potential vulnerabilities as they happen, as well as system scans that monitor device and system files looking for possible risks.

Antivirus software usually performs these basic functions:

- Scanning directories or specific files for known malicious patterns indicating the presence of malicious software.
- Allowing users to schedule scans so they run automatically.
- Allowing users to initiate new scans at any time; and
- Removing any malicious software, it detects. Some antivirus software programs do this automatically in the background, while others notify users of infections and ask them if they want to clean the files.

Malware, short for malicious software, is a blanket term for viruses, worms, trojans and other harmful computer programs hackers use to wreak destruction and gain access to sensitive information. It is the collective name for a number of malicious software variants, including viruses, ransomware and spyware. Malware is typically delivered in the form of a link or file over email and requires the user to click on the link or open the file to execute the malware. Malware will inevitably penetrate your network. You must have defenses that provide significant visibility and breach detection. In order to remove malware, you must be able to identify

malicious actors quickly. This requires constant network scanning. Once the threat is identified, you must remove the malware from your network.

Each type of malware has its own unique way of causing havoc, and most rely on user action of some kind. Some strains are delivered over email via a link or executable file. Others are delivered via instant messaging or social media. Even mobile phones are vulnerable to attack. It is essential that organizations are aware of all vulnerabilities so they can lay down an effective line of defense. The following is a list of some of the more common malware types and definitions

- Virus
- Worms
- Spyware
- Trojans
- Ransomware

Antivirus software is the most widely known product in the category of malware protection products; despite “virus” being in the name, most offerings take on all forms of malware. While high-end security pros dismiss it as obsolete, it’s still the backbone of basic anti-malware defense.

References

1. 10 Best Antivirus Software [2021]: Windows, Android, iOS & Mac. URL: <https://www.safetydetectives.com/>
2. Malware and Antivirus: What’s the Difference? URL: <https://www.vipre.com/resource/malware-antivirus/>
3. Antivirus software (antivirus program) URL: <https://searchsecurity.techtarget.com/definition/antivirus-software>
4. Antivirus software. URL: <https://www.open.edu/openlearn/ocw/mod/oucontent/view.php?id=48320§ion=4.1>
5. Virus vs Malware vs Ransomware: What’s the Difference in 2021? URL: <https://www.vpnmentor.com/blog/difference-between-malware-ransomware/>

СЕКЦІЯ «ФІЗИКА, ПЕДАГОГІКА ТА ОСВІТА»

УДК 537.638.5

МАГНЕТОКАЛОРИЧНИЙ ЕФЕКТ В ПОЛІКРИСТАЛІЧНОМУ МАНГАНІТІ $\text{La}_{0.8}\text{Ag}_{0.1}\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$

Е. Є. Зубов, Д. В. Антонів

Технологія магнетокалоричного перетворення енергії у вузькозонних мультифероїках і сплавах з перехідними металами з метою створення високоефективних твердотільних охолоджувальних систем нового типу, які не містять екологічно шкідливих речовин, має значну перевагу порівняно з традиційними газокompresорними методами [1]. Попереднє вивчення авторами магнітної поведінки допованих манганітів і сплавів на основі марганцю, як сполук найбільш прийнятних по вартості, антикорозійності, легкості варіювання температури Кюрі і процесу виробництва, вказало на хорошу перспективу їх використання в якості робочого тіла для рефрижераторів [2–4].

Передбачається, що такі чинники, як допущання, наноструктуризація і електрон-фононна взаємодія мають суттєвий вплив на магнітний фазовий перехід і температурний хід намагніченості у вузькозонних мультифероїках.

В даній роботі на основі експериментальних даних [5] по ізотермічним польовим залежностям намагніченості при різних температурах для полікристала $\text{La}_{0.8}\text{Ag}_{0.1}\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ з надлишком марганцю проведена оцінка ентропійної зміни $-\Delta S$, а також відносної охолоджувальної потужності при магнетокалоричному ефекті для фіксованих величин магнітного поля. В основу розрахунку $-\Delta S$ покладено відоме співвідношення Максвелла:

$$\Delta S_M(T, H) = S_M(T, H) - S_M(T, 0) = \int_0^H \left(\frac{\partial M(T, H)}{\partial T} \right)_H dH, \quad (1)$$

де $S_M(T, H)$ і $M(T, H)$ – ентропія і намагніченість системи як функції температури T і магнітного поля H . Використовуючи досить детальні експериментальні ізотерми польових залежностей намагніченості $\text{La}_{0.8}\text{Ag}_{0.1}\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ в околиці температур 230–315 К поблизу фазового переходу в феромагнітний стан, шляхом лінійної інтерполяції встановлена неперервна функція $M(T, H)$, яка зображена в тривимірному просторі на рис. 1.

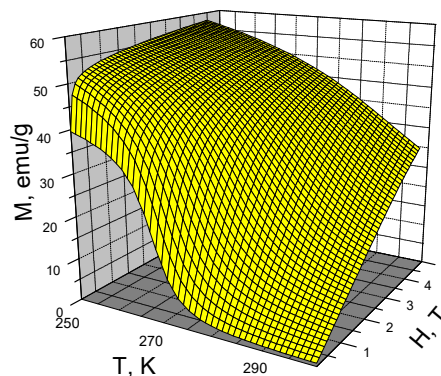

Рис. 1. Намагніченість M полікристала $\text{La}_{0.8}\text{Ag}_{0.1}\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ поблизу температури Кюрі $T_C=271$ К як функція температури T і магнітного поля H (в одиницях Т)

На рис. 2 представлені температурні залежності від'ємного приросту ΔS_M магнітної ентропії досліджуваного зразка поблизу критичної температури для різних змін ΔH магнітного поля, які розраховані за допомогою співвідношення (1) і отриманої функції $M(T, H)$ на рис. 1. Видно, що при зміні магнітного поля до 6 Т можна отримати величину $-\Delta S_M = 7.2$ Дж/кгК, яка є досить значною по величині, враховуючи, що для коштовних металоїдів з рідкісноземельними іонами $-\Delta S_M \sim 12\text{--}14$ Дж/кгК.

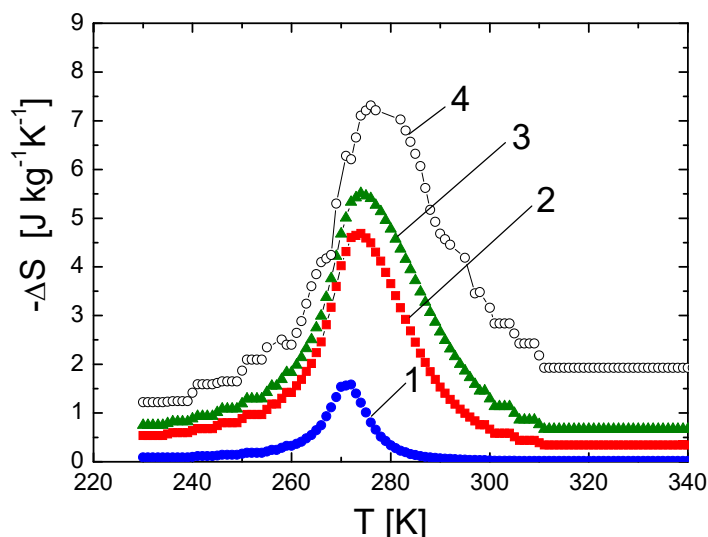

Рис. 2. Температурна залежність від'ємного приросту ΔS_M магнітної ентропії для $\text{La}_{0.8}\text{Ag}_{0.1}\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ зразка при зміні магнітного поля $\Delta H = 0.5, 2.5, 3.5$ і 6 Т (криві 1–4, відповідно)

Представляє інтерес також величина відносної охолоджувальної потужності RCP, яка розраховується по формулі

$$\text{RCP}(S) = \Delta S_{\text{max}} \cdot \Delta T_{\text{FWHM}}, \quad (2)$$

де ΔS_{max} є пікова величина $\Delta S_M(T)$, а ΔT_{FWHM} – ширина піка на половині його висоти. З рис. 2 легко отримати, що при $\Delta H = 6$ Т величина $\text{RCP}(S) = 238$ Дж/кг.

Таким чином, досить висока охолоджувальна потужність полікристалів $\text{La}_{1-x}\text{Ag}_x\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ з надлишковим марганцем робить ці матеріали хорошими кандидатами в якості рефрижерантів для технології магнітного охолодження поблизу кімнатних температур.

Література

1. Kitanovski A., Tusek J., Tomc U. et al. Magnetocaloric Energy Conversion (Springer: Switzerland, 2015, DOI 10.1007/978-3-319-08741-2).
2. Dyakonov V., Bažela W., Duraj R. et al. Grain size effect on magnetic properties of REMnO_3 (RE = Pr, Nd). *Фізика низьких температур*. 2013. Т. 39, № 4. Р. 452–458.
3. Sazanovich A., Pietosa J., Pashchenko A., Zubov E. et al. Influence of Nonstoichiometry on Magnetocaloric Effect in $(\text{La}_{0.7}\text{Ca}_{0.3})_{1-x}\text{Mn}_{1+x}\text{O}_3$. *Acta Physica Polonica A*. 2012. V. 122. N 1. P. 162–166.
4. Szymczak R., Nedelko N., Lewinska S., Zubov E. et al. Comparison of magnetocaloric properties of the $\text{Mn}_{2-x}\text{Fe}_x\text{P}_{0.5}\text{As}_{0.5}$ ($x=1.0$ and 0.7). *Solid State Science*. 2014. V. 36, P. 29–34.
5. Zubov E., Pashchenko A., Nedelko N. et al. Magnetic and magnetocaloric properties of the $\text{La}_{0.9-x}\text{Ag}_x\text{Mn}_{1.1}\text{O}_3$ compounds. *Фізика низьких температур*. 2017. Т. 43. № 10. С. 1493–1499.

ШОРСТКІСТЬ ФРОНТУ ПОТОКУ МАГНІТНОЇ ІНДУКЦІЇ У ЖОРСТКИХ НАДПРОВІДНИКАХ II РОДУ

В. Ф. Русаков, Н. М. Русакова, В. В. Чабаненко

З використанням методу МО візуалізації було досліджено проникнення магнітного поля у надпровідний NbTi зразок у формі диска при різних значеннях зовнішнього магнітного поля, в умовах, коли зразок охолоджувався до температури нижче критичної в нульовому магнітному полі, а потім вмикалось магнітне поле, перпендикулярне площині диска, і фіксувалося положення фронту потоку – границі між областю зразка куди увійшов потік і мейснеровським станом. Зовнішнє магнітне поле змінювалося дискретно. Яскравість зображення характеризує нормальну до зразка складову B_z індукції магнітного поля.

Крім того, були визначені лінії постійної індукції в області зразка куди увійшов потік,

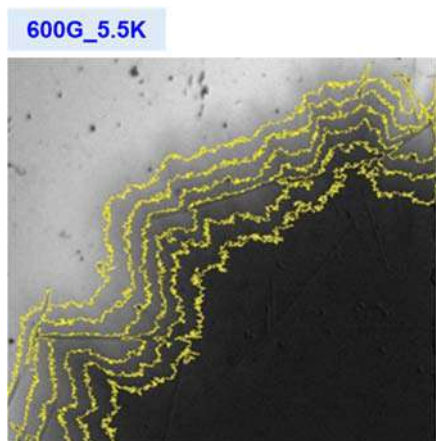

Рис. 1. Форма та профіль магнітного потоку біля його фронту. Показані лінії постійної індукції в області зразка куди увійшов потік, при заданому значенні зовнішнього магнітного поля і температури

при заданому значенні зовнішнього магнітного поля. Значення індукції магнітного поля в зразку визначалося за ступенем сірості. Приклад отриманих зображень, при певних значеннях зовнішнього магнітного поля, наведено на рис. 1.

Такою методикою були досліджені зразки, отримані методом гідроекструзії, з наступною термічною обробкою. Дослідження проводилися при різних температурах, нижче критичної, в інтервалі 4.5–6K.

Для аналізу форми кривих, що представляють фронт потоку, був використаний метод швидкого перетворення Фур'є (FFT) і побудована спектральна функція $S(k)$. Графік цієї функції в подвійному логарифмічному масштабі, можна апроксимувати лінійною залежністю, тобто $S(k)$ є ступеневою функцією. Проведений аналіз показав, що поведінка фронту, магнітного потоку, що проникає у надпровідник має фрактальну природу. Грунтуючись на цій аналогії і використовуючи стандартну методику (метод KPZ [1]), ми визначили показник шорсткості кривої, що визначає фронт потоку – α і параметр

Хаусдорфа: $D = 2 - \alpha$. Отримані значення показника шорсткості для різних рівнів індукції магнітного поля в зразку, при заданому значенні зовнішнього магнітного поля, і для фронту потоку при різних значеннях зовнішнього магнітного поля, різних температурах і методах обробки матеріалу. При визначенні кутового коефіцієнта прямої для всіх кривих був використаний єдиний критерій – мінімум його стандартної похибки.

Наведено пояснення польової залежності показника шорсткості фронту магнітного потоку, який увійшов у зразок при різних значеннях зовнішнього магнітного поля і рівнів постійної індукції при заданому значенні зовнішнього магнітного поля.

Для фрактального (самоафінного) характеру можна зробити висновок, що система підпорядковується моделі динамічного стохастичного безладу, для якого, як вказали Kardar-Parisi-Zhang [1], показник шорсткості повинен задовольняти умові $\alpha < 0,5$.

Література

1. Kardar M., Parisi G., Zhang Y.-C. Dynamic Scaling of Growing Interfaces. *Phys. Rev. Lett.* 1986. V. 56, N. 9.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИКИ

В. Ф. Русаков, Н. М. Русакова, В. В. Чабаненко

В останні десятиліття спостерігається стійке зниження інтересу школярів і студентів до вивчення точних і природничих наук. З одного боку це пов'язано з низьким рівнем викладання цих предметів у школі, тобто на початковому етапі, коли в основному і закладається інтерес до тієї чи іншої галузі знань. З іншого боку в суспільстві різко впав попит на фахівців технічних спеціальностей. Тому, навіть серед студентів, які обирають технічні спеціальності необхідно застосовувати методи підвищення мотивації і пізнавальної активності. Під мотивацією, в загальному випадку, розуміють дії, що породжують і спрямовують активність у певному напрямку. Розвиток пізнавальної активності значною мірою залежить від системи організації навчального процесу. Для підвищення активності застосовуються різні активні методи навчання, значне місце серед яких займає проблемне навчання. Дидактичні прийоми реалізації проблемності у навчанні – створення проблемних ситуацій, постановка і розв'язання навчальних проблем.

Проблемна ситуація являє собою інтелектуальне утруднення, яке виникає в ситуації, коли студент не в змозі пояснити факт, що спостерігається виходячи зі стандартних підходів. Це спонукає студентів до пошуку нових підходів до пояснення отриманих результатів, а, отже, активізує і розширює їх знання. У якості застосування проблемних ситуацій наведемо наступний приклад.

Задача. Тіло масою m повільно втягли на гірку, діючи силою \vec{F} яка у кожній точці спрямована по дотичній до траєкторії. Знайти роботу цієї сили, якщо висота гірки h , довжина її основи l і коефіцієнт тертя k .

За методикою розв'язання задач динаміки необхідно зробити рисунок, розставити усі сили, які діють на тіло (рис. 1). Форма профілю гірки не задана, тому не можна скористуватись стандартним виразом для роботи довільної сили, оскільки, в загальному випадку, він передбачає розрахунок криволінійного інтегралу вздовж траєкторії руху тіла, форма якої не задана.

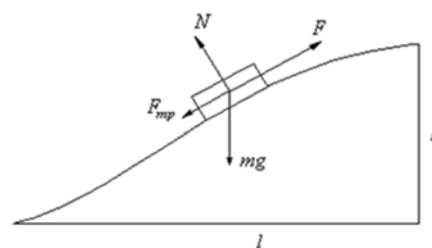

Рис. 1

Враховуючи умову задачі, що тіло втягли повільно, можна скористатися теоремою про зміну кінетичної енергії, з якої легко отримати, що робота сили \vec{F} виконується проти сил тяжіння і тертя. Робота сили тяжіння, оскільки вона є потенціальною силою, $A_{mg} = -mgh$.

Розрахунок роботи сили тертя, у цьому випадку, дає досить цікавий результат: $A_{mg} = -kmg l$. Аналізуючи цей результат бачимо, що сила тертя веде себе як потенціальна сила з «горизонтальним потенціалом» $U = kmgx$, тоді як відомо, що сила тертя є дисипативною силою. Таким чином, приходимо до протиріччя: з одного боку робота сили тертя не залежить від форми траєкторії, а з іншого вона є дисипативною силою і її робота повинна залежати у загальному випадку від форми траєкторії.

Розв'язання протиріччя, яке виникло, за певних умов знаходиться самими студентами і полягає у наступному. Отриманий результат, як легко показати, є правильним тільки у випадку коли траєкторія є плоскою кривою, форма якої є однозначною функцією основи. У випадку,

коли форма траєкторії не є однозначною функцією основи гірки, отриманий результат втрачає сенс, оскільки деякі ділянки вздовж основи, при підйомі на вершину, проходяться як мінімум двічі, а отримана формула цього не враховує. Знайдений результат є правильним не для довільної траєкторії, а, отже, основна умова консервативності сили: робота не залежить від форми траєкторії, а визначається тільки початковим і кінцевим положення тіла, не виконана. Отже, доведено, що як і повинно бути, сила тертя не є потенціальною силою.

УДК 372.862

РОЗРОБКА STEM-ЗАНЯТЬ З ІНФОРМАТИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ РОБОТОТЕХНІКИ

І. В. Безпала, В. С. Ткаченко

В останні роки в світі спостерігається бурхливий розвиток комп'ютерних технологій, робототехніки, нанотехнологій. Це приводить до технологізації багатьох сфер громадської діяльності, до появи запиту на підготовку фахівців нового рівня, здатних здійснювати свою професійну діяльність на межі кількох областей науки, з використанням найсучаснішого обладнання, з ґрунтовними знаннями у сфері комп'ютерних наук, хімії, фізики. Саме тому з'явилась тенденція до використання та впровадження STEM-освіти, що поєднує науку, технології, інженерію і математику на всіх рівнях підготовки майбутнього фахівця, зі школи до рівня вищої освіти.

STEM-технології та методи навчання активно використовуються у таких державах, як США, Нідерланди, Велика Британія, Фінляндія, Туреччина[1–2]. В Україні прийнято Концепцію розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), розроблено план заходів щодо реалізації Концепції, який передбачає суттєве оновлення навчальних програми з багатьох предметів, розробку та впровадження інтегрованих курсів[3].

У роботі було проаналізовано зміст типових програм з інформатики для учнів 1–4 класів [4]. Основною особливістю і недоліком є використання застарілого програмного забезпечення та комп'ютерного обладнання, що призводить до зниження зацікавленості учнів у вивченні предмету. Таку ситуацію може покращити використання мультидисциплінарних зв'язків, елементів ігрового навчання, проектно-дослідницьких методик.

Основним результатом запропонованої роботи є розробка занять з інформатики з використанням елементів робототехніки.

У роботі було використано набір конструктора Lego Boost та мобільний додаток LEGO BOOST для інструкції та програмування робота (рис. 1, рис. 2).

Рис. 1. Складові набору конструктора Lego Boost

За допомогою зібраного робота учні на практиці використовують свої знання про алгоритм з розгалуженням або повторенням.

Спочатку діти засвоюють новий матеріал теоретично:

1. Повторюють поняття алгоритм.
2. Вивчають поняття алгоритму з розгалуження.
3. Вивчають поняття алгоритму з повторенням.

Учні закріплюють щойно вивчений матеріал створюючи алгоритм дії робота та за допомогою додатку змушують робота виконувати даний алгоритм (рисунок 2). Таким чином одразу відбувається актуалізація отриманих знань та краще засвоюється новий матеріал.

Рис. 2. Схема програми для робота в спеціальному мобільному додатку

Запропонований спосіб навчання основам алгоритмізації, програмування допомагає школярам відчувати та на власному досвіді пройти всі основні етапи формалізованого рішення творчої, точно сформульованої задачі. Всім учням, без винятку, це допомагає розвивати навички мислення і розв'язання задач, а також виробити звичку акуратної і систематичної роботи.

Окрім інформатики та основ програмування, діти мають змогу вивчити принципи простих логічних схем, конструювати нескладні пристрої на основі вивченого матеріалу. Учні отримують також завдання дослідницького і конструкторського характеру, які школярі з успіхом можуть виконати вдома. Зазначений підхід допоможе учням подолати певний психологічний бар'єр, пов'язаний з існуючою у багатьох учнів впевненістю, що інформатика, робототехніка та програмування є надскладними науками. Передбачена можливість збирання робота самостійно за інструкцією може допомогти при розробці дистанційних курсів та у проведенні дистанційних лабораторних робіт з інформатики, що є актуальним у зв'язку з існуючою тенденцією до використання домашнього навчання.

Література

1. Програма підготовки бакалаврів STEM освіти Університету Кентуккі. URL: <https://education.uky.edu/stem-programs/undergraduate/>
2. STEM освіта у Великій Британії. URL: <https://www.stem.org.uk/>
3. Впровадження концепції STEM освіти в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r>
4. Навчальні програми для учнів 1–4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

БРЕНДИНГ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Л. А. Безносюк

На сучасному етапі розвитку суспільства, стрімких обертів набирає сфера освіти. Ринок закладів вищої освіти стає перенасиченим пропозицією та змушений вдаватися до все нових і нових методів залучення абітурієнтів та підтримання власних конкурентних позицій в порівнянні з вітчизняними та зарубіжними колегами.

Невід'ємною складовою конкурентних переваг закладу вищої освіти, є його бренд. Адже створення та розвиток власного стабільно-впізнаваного брендбуку закладу вищої освіти забезпечить висвітлення найсильніших його конкурентних переваг. Загалом, брендинг – це невід'ємна частина маркетингової стратегії організації; це створення корпоративної цінності, ідентичності та репутації.

Розглядаючи поняття бренду більш глобально, можна виокремити чотири рівнозначні виміри, які він поєднує (рис. 1). Перш за все, до основних складників бренду належить функціональний вимір. Він сприймається споживачем, як ступінь корисності того чи іншого продукту або послуги який йому пропонують заклади вищої освіти. В такому випадку джерелом диференціації може виступати історія організації, її майбутні перспективи, технології, рейтинги, клієнти, стилі керування і політика щодо влади і суспільства [1].

Поняття бренду з огляду соціального складника тісно пов'язане із належністю споживачів до певної групи осіб, які об'єднані спільною метою, наприклад, отриманням у кінцевому результаті високого рівня якісних знань. Важливим моментом тут виступають дві протилежні та тісно пов'язані особливості: відчуття індивідуальності й належності до певної групи осіб.

Рис. 1. Рівнозначні виміри поняття «бренд»»

Не менш важливим є емоційний складник у формуванні поняття бренд. Він полягає у тому, щоб вразити уяву споживача. Тобто, не просто зацікавити, а залишити яскравий і оригінальний образ, що закарбується у його пам'яті та змусить повернутись знову.

Щодо духовного складника, то він спрямований на використання природної здатності людини відчувати себе не тільки частиною певної групи, а й важливим складником суспільства в цілому [1].

Таким чином, формування конкурентоспроможного брендингу закладу вищої освіти, є послідовним поєднання взаємопов'язаних вимірів поняття бренд, що об'єднує послідовний набір емоційних, функціональних та виразних обіцянок цільовому

споживачеві (таким виступає не тільки абітурієнт, але й студент, роботодавець та держава), які для нього є унікальними та важливими і відповідають усім вимогам та потребам.

У намаганнях вишів підвищити свої конкурентні переваги використовуючи інструменти брендингу, важливим є розуміння та процес поетапного формування бренду закладу вищої освіти (рис. 2).

Рис. 2. Етапи формування бренду закладу вищої освіти

Позиціонування є першим етапом процесу формування бренду закладу вищої освіти, що використовується основою для вибудовування комунікацій і стратегії розвитку бренду. На цьому етапі, важливими складниками виступають такі, як: довіра споживачів, цінність при користуванні брендом, сильні сторони і стійкість [2].

Індивідуальними рисами бренду можуть слугувати сформульована місія вишу, цінності, ключові компетенції, філософія, імідж, корпоративна культура, що в сукупності сприятимуть розвитку конкурентоспроможності закладу вищої освіти. Вагомим елементом при формуванні конкурентних переваг вишу, є створення атрибутів бренду. До них належать такі, як: історія, логотип, єдиний фірмовий стиль, сайт тощо.

Одним із найважливіших етапів є управління брендом. Розвиток бренду вимагає постійної уваги з боку різних фахівців. Бренд-менеджмент дозволяє управляти активами бренду, удосконалювати і збільшувати його капітал. Результати ефективного бренд-менеджменту: вищі обсяги продажів і цін, ніж у конкурентів; здатність мінімізувати витрати на просування; стійкість у кризових ситуаціях; зміцнення корпоративної культури.

Просування бренду здійснюється за допомогою вибору каналів комунікації і способів просування, що відбувається відповідно до специфіки позиціонування і цільової аудиторії. Головною відмінною рисою просування закладу вищої освіти є одночасна діяльність на двох ринках: освітніх послуг і праці. Навчальний заклад надає споживачам два види товару: різні освітні програми на ринку освітніх послуг і кваліфікованих випускників на ринку праці. Тому необхідно просувати як освітні програми, так і самих випускників [2].

Таким чином, на підвищення конкурентоспроможності закладу вищої освіти впливає чимало факторів. Аби досягнути поставленої мети використовуючи інструменти брендингу необхідно продумати кожний крок, визначити коло ключових проблем, з якими стикається виш, вдосконалити їх, перетворивши на переваги та навпаки, використати для підвищення конкурентних позицій на ринку освітніх послуг.

Література

1. Селюков М., Шалыгина Н. Бренд-технологии в системе управления высшим учебным заведением. *Современные проблемы науки и образования*, 2012. № 5(43).
2. Сорока О. В, Кривцова М. С. Бренд закладу вищої освіти – основа конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 19. Ч. 3. Ужгород, 2018. С. 65–70.

УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ РИЗИКАМИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

З. С. Гречанюк

У сучасній педагогічній літературі проблема ризику досліджується недостатньо. Проте, дослідження засвідчують, що управління навчальним закладом в сучасних умовах потребує ефективного управління ризиками, оскільки процеси планування, проектування й організації освітнього процесу передбачають велику кількість ризиків. Їх своєчасний облік дозволить уникнути втрат, а саме зниження контингенту, зменшення державного фінансування, плінність кваліфікованих кадрів тощо. Управління ризиками є новим напрямком у дослідженні освіти, тому для успішного здійснення освітньої діяльності менеджери повинні врахувати внутрішні та зовнішні процеси закладу освіти [1].

Суттєві досягнення в розвитку теорії та практики ризик-менеджменту ввели англійські науковці-економісти (Т. Бедфорд, Т. Андерсен, А. Заман, Р. Кук, А. Гріффіні, П. Світінг, П. Хопкін), які зазначають, що «актуальним питанням є саме ефективне управління ризиками, оскільки відсутність управління ризиками може мати погані наслідки на організації» [2]. Учені стверджують про необхідність застосування ймовірного аналізу ризику з метою кількісної його оцінки в ситуаціях, коли класичний статистичний аналіз важко використати.

У літературі поняття «управління ризиками» розглядають як:

- мистецтво і формальні методи визначення аналізу, оцінки, попередження виникнення, прийняття заходів щодо зниження ступеня ризику протягом життєвого циклу проекту і розподіл можливої шкоди від ризику між учасниками проекту;
- вид управління, заснований на врахуванні можливих відхилень від запланованих результатів внаслідок різноманітних причин, пов'язаних з особливостями прояву суб'єктивного чинника;
- діяльність підприємства, фірми, банку, спрямовану на скорочення можливих втрат, спричинених ризиком;
- особливий вид діяльності спрямований на пом'якшення впливу ризику на результати діяльності підприємства, фірми, компанії;
- процес прийняття і реалізації управлінських рішень, що зменшать неприємний вплив на організацію збитків, викликаних випадковими подіями;
- сукупність методів, принципів та заходів, що дозволять певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходи щодо виключення або зниження негативних наслідків їх настання [3, с. 224].

«Ризик менеджмент в освіті є одним із напрямків сучасного менеджменту, що вивчає проблеми управління ризиками, які виникають у діяльності закладу освіти. Науковці виділяють три основних напрями ризик-менеджменту: 1) розробка системи заходів спрямованих на запобігання і профілактику ризиків; 2) мінімізація негативних наслідків, які можуть заподіяти ризики напрямкам діяльності освіти; 3) можливість отримати в ситуації ризику додаткові доходи чи інші переваги» [2, с. 137].

Серед переваг ризик-менеджменту: підвищення ефективності діяльності й стратегічного управління закладу освіти, прозорості і комунікації, короткий огляд ризиків із відомостями про ресурси та ефективна методологія вивчення ризиків.

Особливими ризиками в закладі освіти є те, що вони можуть не нести прямих фінансових витрат, а проявлятися як загрози втрат в подальшому періоді. Саме освітні ризики, на думку вчених, є великими загрозами для розвитку та функціонування системи освіти, які можуть призвести до великих втрат, зокрема: соціальних, педагогічних, політичних, економічних. До педагогічних втрат можна віднести: неефективність системи освіти; недостатній рівень компетентності випускників або загальної освіченості [4, с. 200].

Для забезпечення процесів управління ризиками потрібні методи обробки ризиків:

Таблиця 2

Методи обробки ризиків у навчальному закладі

Процеси управління ризиками	Методи обробки
Планування управління ризиками	SWOT-аналіз, самоаналіз, експертне оцінювання
Планування реагування на ризики	Мінімізація ризику, мета-план, матриця пріоритетів, обробка ризику(залучення учасників, що впливають на розвиток подій, зниження ступеня ймовірності)
Якісний та кількісний аналіз ризиків	Матриця якісного аналізу, карта ризиків, аналіз чутливості, регресійний аналіз
Моніторинг та управління ризиками	Опитування, аналіз даних, інтерв'ювання, матриця оцінювання
Ідентифікація ризиків	Інтерв'ювання експертів, опитування, аналіз пропозицій, мозковий штурм, аналіз критичності, реєстри ризиків і бази даних, контроль переліки.

Тож ризик-менеджмент є дієвим інструментом управління в закладах освіти в сучасних умовах (політична та економічна нестабільність, інформаційних прогрес тощо). Основною метою ризик-менеджменту є забезпечення максимальної ефективності управління ризиками в закладах освіти. До найпоширеніших методів обробки освітніх ризиків відносять мета-план, SWOT-аналіз, мозковий штурм, карта ризиків, самоаналіз, опитування суб'єктів освітньої діяльності, матрицю пріоритетів тощо.

Література

- 1.Черненко Н. М. Ризик-менеджмент у закладах освіти: навч. посіб. Сер. «Управл. закл. освіти». Одеса: Ун-т Ушинського, 2020. 116 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/9759/1/Chernenko.%202020.pdf> (дата звернення 27.03.21).
- 2.Паславська І. С. Стан дослідження проблеми менеджменту-ризиків вищого навчального закладу. *Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій*: матер. науко.-практ. конф. (26 квітня 2017 р., м. Старобільськ). Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2017. С. 135–140. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1912/teoria%20.pdf?isAllowed=y&sequence=3%20-%202> (дата звернення 27.03.21).
- 3.Управління підприємницьким ризиком / за заг. ред. Д. А. Штефанича. Тернопіль. Економічна думка, 2010. 224 с.
- 4.Черненко Н. М. Необхідність управління ризиками у закладах освіти. *Актуальні дослідження в соціальній сфері* : матер. шостої міжнар. наук.-практ. конф., 17 лист. 2015 р. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. С. 80–82.
- 5.Старостіна А. О., Кравченко В. А. Ризик-менеджмент : теорія та практика: [навч. посіб.]. К. : ІВЦ «Вид-во «Політехніка», 2012. 200 с.

УДК 378.22.091.2:[006.015.5:37.013.2

**ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ ОСВІТНІХ І ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
ДО МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

І. М. Зарішняк

Зміни в освіті насамперед зумовлені станом якості освітньої діяльності, що має забезпечувати належну організацію освітнього процесу й відповідати вимогам, встановленим законодавством. Передусім їх необхідність зазначена нормативними і локальними документами, що стосуються всіх рівнів освітньої діяльності. Інструментом оцінювання якості

освітньої діяльності у закладах всіх рівнів освіти є моніторинг. Зокрема, нормативно-правова основа моніторингової діяльності закладена розділом V Закону «Про освіту» (2017), розділом VI Закону «Про повну загальну середню освіту» (2020), розділом V Закону України «Про вищу освіту» (2014). Тому майбутніх фахівців із управління закладами освіти обов'язково потрібно готувати до здійснення такого засобу оцінювання освітньої діяльності.

Задля вирішення цього завдання до освітньої програми «Управління навчальним закладом у сфері освіти і виробничого навчання» другого рівня вищої освіти спеціальності «Освітні, педагогічні науки» введено освітню компоненту «Моніторинг якості освіти». Ця дисципліна покликана сформувати інтегральну компетентність магістрів з освітніх, педагогічних наук – зокрема, здатність розв'язувати складні завдання професійної діяльності, що характеризується невизначеністю умов і вимог і пов'язані із педагогічними інноваціями. Також моніторинг якості освіти формує: а) здатність аналізувати й структурувати проблеми закладу освіти з метою прийняття ефективних управлінських рішень та забезпечення їх реалізації; б) обізнаність здобувачів з різними рівнями суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу й розуміння цілей і особливостей освітніх систем.

Цільовий блок підготовки здобувачів до моніторингу якості освітньої діяльності визначає особливість дисципліни «Моніторинг якості освіти» формувати спеціальні навички Hard skills, що ефективні для вирішення типових характерних завдань сфери освітнього менеджменту. Тому метою є формування цілісного уявлення про систему послідовних і систематичних заходів з метою виявлення та відстеження тенденцій у розвитку якості освіти у закладах освіти задля встановлення відповідності фактичних результатів освітньої діяльності її заявленим цілям, оцінювання ступеня, напряму і причин відхилень від цілей.

Змістовно-організаційний блок передбачає розкриття змісту теоретичних засад моніторингу якості освіти. Здобувачів потрібно ознайомити із поняттями про якість освітнього процесу і якість освітньої діяльності як предмет педагогічного оцінювання, поняттями «моніторинг якості освіти» як інструмент її оцінювання. Складовими змісту дисципліни є питання організації і проведення моніторингу освіти, аналіз структурних моделей якості закладів різних рівнів освіти та характеристика основних напрямів зовнішньої і внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності. Детального висвітлення потребує нормативно-правова основа моніторингової діяльності у закладі освіти, зокрема, питання академічної доброчесності, ліцензування освітньої діяльності й акредитація освітньої програми, атестація та сертифікація педагогічних працівників тощо. Окремої уваги потребує аналіз підходів до діагностики якості освітнього процесу й методика самооцінювання діяльності закладу освіти. Актуальними для майбутньої професійної діяльності керівників закладів освіти є процедури самоаналізу діяльності закладів освіти. Здобувачів необхідно познайомити із технологією самооцінювання якості освітньої діяльності, оптимальними формами і методами його здійснення.

Практичного вирішення потребує розробка інструментів збору інформації для самооцінювання та формування переліку показників і критеріїв самооцінювання якості освітньої діяльності. Корисним буде знайомство здобувачів із посібником «Абетка директора» [1], рекомендаціями НАЗЯВО щодо критеріїв оцінювання якості освітньої програми [2]. Детально пропонуємо зупинитися на розкритті основних напрямів самооцінювання освітньої діяльності: особливостях моніторингу освітнього середовища закладу освіти, самоаналізі діяльності науково-педагогічних і педагогічних працівників, системі оцінювання освітньої діяльності здобувачів всіх рівнів і моніторингу управлінських процесів закладів освіти.

Організаційна структура навчальної дисципліни складається з таких основних елементів: організаційно-навчальної, самостійної та індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти. Перший елемент передбачає засвоєння змісту щодо моніторингу якості освіти на всіх її рівнях. Засвоєння цього елементу здобувачами вищої освіти закладає підґрунтя для рівня відтворення, тлумачення та використання знань у повсякденному професійному

житті, формування вузькоспеціальних навичок *Hard skills*, ефективних для вирішення типових завдань, що характерні для сфери освітнього менеджменту. Радимо використовувати традиційну вступну лекцію і лекції-візуалізації й проблемні лекції. Закріплення умінь і навичок здобувачів відбувається за допомогою традиційних (виконання практичних завдань, усного опитування, тестування) та інтерактивних методів «Ток-шоу» (практичне заняття на тему «Система оцінювання освітньої діяльності здобувачів»), «Case study» (практичне заняття на тему «Теоретичні засади формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої і вищої освіти») та підсумкової лекції-конференції. Такі форми допоможуть здобувачам сформувати вміння визначити проблеми в освітній галузі загалом та в конкретному закладі освіти. Другий елемент – це виконання здобувачами самостійної роботи у формі есе, повідомлень сприяє практичному розвитку умінь використовувати нормативну, правову, локальну й довідкову документацію, новітні джерела з моніторингу освітньої діяльності. Цей елемент є вагомим, оскільки під час його оцінювання враховується умова дотримання дедлайнів й академічної доброчесності, що дисциплінує майбутніх фахівців. Третій елемент – виконання здобувачами індивідуальної роботи – це підготовка рефератів, наукових доповідей, презентацій та взаємооцінювання доповідей здобувачів. Під час виконання індивідуальних завдань здобувачі не лише висвітлюють відповідну наукову інформацію, а й показують своє ставлення до неї. Критерії оцінювання реферату або публікації: достатність обґрунтування актуальності обраної теми; структурно-логічна побудова роботи, якість теоретичного (практичного) дослідження, творчий підхід під час розкриття теми, відповідність висновків поставленим завданням; оформлення роботи відповідно вимогам стандарту; якість захисту роботи.

Таким чином, підготовка майбутніх керівників закладів освіти має забезпечувати дієвість цільового, змістовно-організаційного і діагностично-результативного компонентів, щоб сформувати цілісне уявлення фахівця освітньої галузі про моніторингову діяльність у закладах освіти. У підсумку формуються вміння розробляти просвітницькі матеріали та програми, впроваджувати їх, отримувати зворотний зв'язок й оцінювати якість, а також здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих наукових підходів до конкретних ситуацій професійної діяльності.

Література

1. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Абетка директора: реком. до побуд. внутр. си-ми забезп. якості освіти у закл. заг. сер. освіти. Київ: Держ. служ. якості освіти, 2019. 240 с. https://dnu-my.sharepoint.com/:b:/g/personal/i_zarishniak_donnu_edu_ua/ESSoT-XDCfdLvDdYNSJ6ExwBdXkHZrrDiPBR-PnVbdnF3A?e=n6aZAw (02.03.21).
2. Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми / за ред. А. П. Бутенко, О. В. Єременко, С. М. Квіта. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12.pdf> (дата звернення 15.03.21).

УДК 373.5.091

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

І. М. Зарішняк, О. В. Коваль

Реформування системи освіти в Україні, запровадження моделі державно-громадського управління відкриває нові можливості щодо створення якісної та ефективної системи управління закладом загальної середньої освіти. Управлінське рішення як елемент управління має займати у цій системі одне із центральних місць, а суб'єкт його прийняття повинен володіти його технологією. Сучасний керівник закладу загальної середньої освіти

є не просто адміністратором організації, а менеджером освітньої установи з специфічним видом діяльності. Це у свою чергу ставить перед суб'єктами прийняття управлінського рішення особливі вимоги, а технології прийняття цих рішень є загалом аналогічними до технологій відомих менеджменту, проте мають свої особливі риси.

Загальні питання прийняття управлінського рішення у закладі загальної середньої освіти знайшли своє відображення в працях закордонних та вітчизняних науковців. Так, теоретичною основою роботи стали праці закордонних науковців Едварда Салліса, Берті Еверарда. З огляду на це питання технології прийняття управлінських рішень у закладах загальної середньої освіти є актуальним та потребує додаткового дослідження.

Так, у праці «Що таке рішення?» (What is a decision?) Самуеля Ейлора (Samuel Eilon) процес прийняття рішення описується як ряд кроків, починаючи з виведення інформації та аналізу і закінчуючи самим рішенням, як вибором з декількох доступних альтернатив. У праці автор розглянув різні аспекти раціональності у прийнятті рішень та проаналізував концепції персоналістичного та безособового вибору. Автор робить висновок, що з часом процес прийняття управлінського рішення буде залучати все більше формальних процедур і тим самим набувати безособовішого характеру.

Ми уточнили визначення ключового поняття нашої роботи технологія прийняття управлінських рішень. На нашу думку – це сукупність форм, способів, методів, прийомів, підходів та технік у процесі прийняття управлінського рішення. Технологія прийняття управлінських рішень в закладі загальної середньої освіти – сукупність форм, способів, методів, прийомів, підходів та технік у процесі прийняття управлінського рішення, що враховує специфіку діяльності закладу загальної середньої освіти. Ми розглядаємо технологію прийняття управлінських рішень як елемент технології управління загальноосвітнім навчальним закладом – системи правил, методів, засобів, процедур, які використовуються для реалізації управлінських функцій з використанням знань про ефективну організацію навчально-виховного процесу та забезпечення організаційної та матеріальної структури закладу. Особливістю управлінських технологічних процесів є хронологічна впорядкованість сукупності дій або впливів на об'єкт управління. Як у будь-якій педагогічній системі, у технології управління існує взаємозв'язок між її компонентами (цілями, формами, методами, засобами, діагностичними процедурами тощо) [1, с. 181].

А. Чопенко вважає, що технологія характеризується наступними ознаками:

- наявністю пов'язаних між собою етапів;
- спрямованістю на досягнення певної мети;
- відчутною роллю людини-виконавця.

На її думку, технологічний процес прийняття управлінського рішення тісно пов'язаний з відповідями на такі питання: що, кому, як, де робити; хто буде робити; у які терміни; у якій кількості; що це дасть. Відповіді на питання і об'єднання перерахованих елементів у часі та просторі по ресурсах і виконавцях становлять собою технологію прийняття рішення. В технологічному аспекті процес прийняття управлінського рішення являє собою послідовність етапів, операцій та процедур, між якими існують прямі і зворотні зв'язки. При цьому, фактична кількість етапів, операцій та процедур може змінюватися в залежності від складності чи типу розв'язуваної проблеми [2, с. 155].

Ми з'ясували, що процес прийняття рішень у закладі загальної середньої освіти складний та багатосторонній. Технологічно він включає в себе ряд стадій та операцій, які потрібно пройти менеджеру закладу освіти для прийняття кінцевого ефективного управлінського рішення. Його прийняття залежить від багатьох факторів: від наданих повноважень керівнику закладу освіти, від самої компетенції керівника, від поточної ситуації, від стилю керівництва, від традицій (культури) навчального закладу у прийнятті рішень тощо. Окрім того, при прийнятті управлінських рішень в закладі загальної середньої освіти слід дотримуватися певної процедури у їх прийнятті.

Проведений теоретичний аналіз проблеми прийняття управлінського рішення у середньоосвітніх закладах дозволив зробити наступні висновки:

По-перше, поняття «рішення», «управлінське рішення» достатньо широко представлені працями зарубіжної та вітчизняної науки. Як правило, найґрунтовніше ці поняття охарактеризовані представниками загального менеджменту, проте слухні думки лунають від представників суміжних наук: політичного, державного, педагогічного менеджменту. Науковці достатньо ґрунтовно аналізують поняття, особливості, умови (фактори) прийняття, види управлінського рішення та виділяють основні етапи та стадії його прийняття. Достатньо жвава полеміка триває щодо факторів, що впливають на прийняття управлінського рішення та етапів прийняття управлінського рішення. Переважна більшість дослідників до факторів прийняття управлінського рішення відносять внутрішні (особисті якості менеджера, стиль його управлінської поведінки) та зовнішні (важливість для організації сформульованих завдань, обсяг інформаційного забезпечення, взаємозалежність управлінських рішень).

По-друге, щодо етапів прийняття управлінського рішення науковці також не мають спільного підходу. Найпростіша модель прийняття управлінського рішення триетапна: підготовка управлінського рішення; прийняття управлінського рішення; реалізація управлінського рішення. Проте, поряд з тим сучасний менеджмент активно використовує шестиетапну, восьмиетапну та навіть дванадцятиетапну модель прийняття управлінського рішення. Основна відмінність полягає у тому, що науковці виділяють більш дрібні етапи процесу прийняття рішення, кожен із яких, на їхню думку, вимагає особливих методів, прийомів, способів обробки інформації про проблему, вибору варіантів рішення, опрацювання ризиків, моделювання ситуації, форми управлінського рішення тощо.

Література

1. Янкович О. І., Беднарек Ю., Анджесвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 212 с.
2. Чопенко А. Прийняття управлінських рішень в органах державного управління: технологічний аспект. А. Чопенко. Актуальні проблеми державного управління. 2011. Вип. 3. С. 155–158.

УДК 37.018.43:004]:81'243

ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Т. А. Мокра

Приємна і жвава атмосфера відіграє важливу роль під час вивчення іноземної мови. Щоб створити таке середовище, потрібно вносити різноманітність у навчальний процес, грати в цікаві ігри на заняттях. Технології не стоять на місці і щодня з'являються нові ресурси, які вчителі можуть застосовувати для урізноманітнення своїх занять. Серед найпопулярніших ресурсів можна назвати наступні: *Learnhip*, *Quizlet*, *Liveworksheets*, *Flipgrid*, *Kahoot*, *Baamboozle*. Усі вони створені для підвищення мотивації учнів до іноземної мови. Використовуючи вище вказані платформи, вчитель може зробити свої уроки не тільки цікавими, а й інтерактивними. Ці ресурси допоможуть урізноманітнити як онлайн, так і оффлайн уроки іноземної мови, зроблять їх більш веселими і захоплюючими. І найголовніше – вони не вимагають багато підготовки, тому можна використовувати їх в будь-який час і з будь-якими учнями чи студентами.

Для цікавого початку уроку в якості мовної розминки прийнято задавати різного роду питання для того, щоб занурити учнів у іншомовну атмосферу. Для цього можна використати такий ресурс як *Learnhip* [1]. У ньому зібрано багато тем, серед яких «Одяг»,

«Погода», «Їжа» тощо та заготовлено питання до кожної з них. Цей ресурс можна використовувати і для україномовного сторітелінгу як розминку на уроці.

Ефективним для вивчення іноземної лексики є метод складання карток, на яких з одного боку слово, а з іншого – його переклад. Оскільки діти люблять, щоб уся інформація знаходилася у їх гаджетах, необхідний для них ресурс – *Quizlet* [2]. Це платформа для створення карток онлайн з можливістю їх озвучки. Тут можна знайти такі опції, як «Заучування слів», перевірка вивченого за допомогою ігор «З'єднай» та «Напиши», окрім того, учень може пройти тест, який програма формує самостійно для оцінки свого результату.

Під час дистанційного навчання актуальним залишається питання нестандартного контролю рівня засвоєння матеріалу дітьми з миттєвим результатом. Рекомендуємо використовувати *Liveworksheets*. Після реєстрації вчитель може створювати свої власні роботи, які будуть доступні учням, які виконуватимуть роботу та негайно отримують результат.

Сучасна молодь любить використовувати свої смартфони та знімати відео у повсякденному житті, тому у якості креативного домашнього завдання можна попросити їх зняти відео та опублікувати його на платформі *Flipgrid* [3]. Вчитель має можливість зареєструвати клас та бачити їхні відео. Варто зазначити, що цей ресурс є безпечним та повністю захищеним. Діти можуть викладати відео і їх побачить лише обмежена кількість людей. У зручному для учнів форматі, вони можуть знімати невеликі ролики, де вони можуть здавати всі розмовні теми, передбачені програмою.

Найулюбленіша частина уроку для школярів – це та, у якій якимось чином представлена гра. Для учнів середніх та старших класів інтерактивні ігри можна розробляти на платформі *Kahoot* [4]. Вчитель створює своєрідні слайди з запитаннями та варіантами відповідей на них. Завдання учнів у цей момент – приєднатися до платформи за допомогою посилання та коду, який вони побачать на екрані та якнайшвидше відповідати на поставлені їм запитання з екрану свого гаджета. Той, хто швидше відповідає – отримує вищі бали. У кінці змагання на екрані висвітлюється шкала, на якій видно переможця. Можна грати у цю гру як по одному, так і у групах. Також *Kahoot* можна використовувати як інтерактивний елемент не тільки на уроках іноземної мови, а й на інших предметах, а також на зібраннях, позакласних годинах, тощо. Вчитель сам вибирає мову інтерфейсу та наповнення слайдів. Перевагами цієї програми є те, що вона – безкоштовна, а також тут наявні вже готові розроблені презентації на різні теми.

Як елемент фізкульт-хвилинки чи мовної зарядки можна використати інтерактивну гру *Baamboozle* [5]. У неї можна грати як онлайн так і офлайн. Вчитель створює або вибирає з наявних картки, відповідно до теми уроків. Після цього, він обирає кількість карток представлених на екрані та кількість команд. Після цього розподіляє учнів між собою. Також вчитель вибирає додавати чи не додавати картки з бонусами. Граючи цю гру, учні бачать на картинці цифри від 1 до 8 або від 1 до 16. По черзі кожен гравець обирає номер та виконує завдання, яке отримує на картці. Можливі також додаткові картки «Обмін балами», «Виграш 25 балів», «Прогреш 10 балів» тощо. Такі ігри допомагають зосередити увагу дітей на лексиці уроку, узагальнити їхні знання з теми, побачити їхній рівень знань з теми.

Тож навчальні онлайн-платформи *Learnhip*, *Quizlet*, *Liveworksheets*, *Flipgrid*, *Kahoot*, *Baamboozle* значно полегшать роботу вчителя і допомагають підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови в учнів.

Література

1. Learnhip. URL: <https://learnhip.com/> (дата звернення 17.04.21).
2. Quizlet. URL: <https://quizlet.com/ru> (дата звернення 17.04.21).
3. Flipgrid. URL: <https://info.flipgrid.com/> (дата звернення 17.04.21).
4. Kahoot. URL: <https://kahoot.com/schools-u/> (дата звернення 17.04.21).
5. Baamboozle. URL: <https://www.baamboozle.com/> (дата звернення 17.04.21).

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

І. М. Зарішняк, В. В. Рибак

Останнім часом особливо гостро постає проблема пошуку шляхів активізації студентської діяльності, відтворення зацікавленості молоді у навчанні та у кінцевих результатах навчального процесу. Формування мотивації навчання у студентів дозволить підвищити ефективність викладацької діяльності, навчального закладу та освітнього процесу в цілому, що пояснює актуальність теми дослідження.

Дослідивши сутність та особливості понять «стимулювання» та «мотивація» й основні відмінності між ними, під мотивацією навчання студентів ми розуміємо систему ефективної взаємодії між викладачами і студентами щодо спонукання останніх до навчання, зумовлену внутрішніми й зовнішніми чинниками, що активізують навчальну діяльність студентів і сприяють їх особистісному зростанню. Виявлено, що найрелевантнішим чинником активізації студентської діяльності є пошук шляхів пробудження інтересу студентів до навчання та освіти, тому особливої актуальності набуває вивчення нестандартних підходів до викладання навчального матеріалу та способів організації навчальної діяльності.

Ми проаналізували найвпливовіші чинники мотиваційного процесу у навчанні студентів фахової передвищої освіти серед студентів I–IV курсу ВСП «Донецький фаховий коледж ЛНАУ». Результати опитування дозволили зробити наступні висновки: студенти I–II курсів коледжу мають середній показник мотивації студентів до навчання, що пов'язано з низкою чинників, а саме: несприятливий соціально-психологічний клімат в колективі; значне напруження через велику кількість пар на день; відсутність творчого та креативного підходу до викладання. В свою чергу, найвпливовішими чинниками є: матеріальне заохочення, наявність стипендії, прагнення до знань. Результати опитування студентів III–IV курсів коледжу дозволили зробити висновок, що студенти мають середній показник мотивації до навчання, але у них є прагнення стати провідними фахівцями.

У ході дослідження визначено, що важливим чинником формування мотивації у студентів є формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, яке можливо досягти за допомогою застосування певних заходів, а саме: розвитку творчого потенціалу студентів через проведення заходів в галузі культури та спорту з метою формування мотивації навчання у студентів до навчальної дисципліни «Фізичне виховання»; підвищення мотивації навчання у студентів через проведення практичних семінарів з дисципліни «Основи правознавства».

Визначено, що ще одним досить важливим аспектом у формуванні мотивації студентів є факт отримання грошової винагороди у формі стипендії, яка є найбільш релевантним чинником мотиваційного процесу для студентів. Однак, на даний момент, розмір стипендії є незадовільним через що студенти вимушені працевлаштовуватися на роботу замість повноцінного навчання в коледжі. Для вирішення цієї проблеми запропоновано функціональну структуру взаємодії державного апарату та навчального закладу щодо формування мотивації студентів до навчання. Тож взаємодія навчального закладу із зовнішніми контрагентами, пошук шляхів та зацікавленість з обох боків в підвищенні якості освіти дозволить досягти бажаного результату та підвищити результативність освітнього процесу в цілому.

Також має місце зацікавленість студентів в проведенні занять у формі дискусій та ділових ігор. Для активізації студентської діяльності та підвищення результативності проведення практичного заняття запропоновано застосування ділової гри «Майнові та немайнові права у сімейному праві». За допомогою такої гри кожна група гравців має змогу

продемонструвати обізнаність у сімейному праві, знання щодо своїх прав та обов'язків та, виходячи з визначених умов, забезпечення захисту свого гравця.

Тож тільки за допомогою застосування комплексного підходу (як з боку студента, викладача, так і з боку держави) можливо досягти формування позитивної мотивації навчання у студентів коледжу.

УДК 378.4.018.43(477.44)

ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

І. І. Рибак

Усі ми не з чуток знаємо, що таке освіта *online* в Україні – це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу завдяки новітнім інформаційним технологіям.

Несподівані умови пандемії змусили усіх учасників освітнього процесу прийняти цей виклик та швидко адаптуватись до нових реалій життя.

Перехід на таку форму навчання потребує правильної організації та особливого контролю. У зв'язку з цим, швидко набули актуальності такі питання: «Чи всі викладачі дотримуються розкладу занять під час дистанційного навчання?», «Якого режиму вони дотримуються?», «Чи отримують вони допомогу в організації дистанційного навчання від керівництва?», «Як нова форма навчання вплинула на відвідуваність та знання здобувачів освіти?», «Яку платформу для проведення такої освіти слід використовувати?» тощо.

Задля вирішення цих питань було створено опитування серед викладачів ЗВО [2], яке має на меті виявлення проблем організації дистанційного навчання й пошуку шляхів їх вирішення на прикладі одного з ЗВО. У нашому дослідженні таким закладом обрано Донецький національний університет імені Василя Стуса.

Типи питань та їх результати наведено нижче (рис. 1, рис. 2, рис. 3):

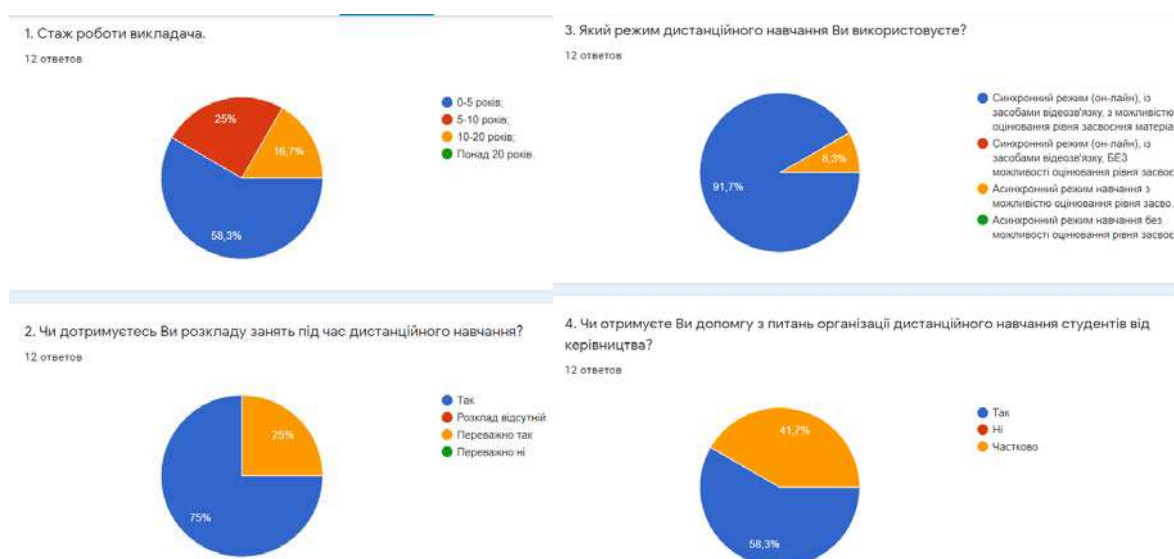
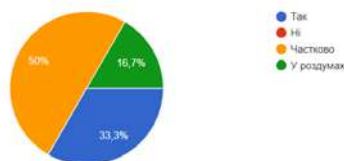

Рис. 1. Результати опитування (частина 1)

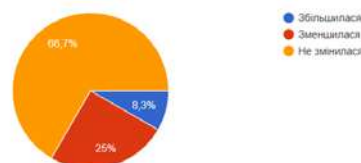
5. Чи плануєте Ви застосовувати засоби дистанційного навчання в подальшому?

12 ответов

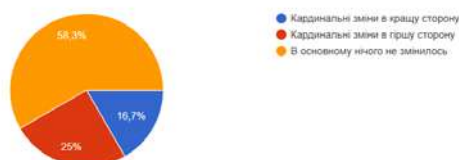
7. Як змінилась відвідуваність навчальних занять студентами Ваших груп під час онлайн навчання?

12 ответов

6. На Вашу думку, чи вплинув перехід на дистанційне навчання на рівень знань у студентів Ваших груп?

12 ответов

8. Чи розповідали Ви студентам про безпеку в Інтернеті (кібербезпеку)?

12 ответов

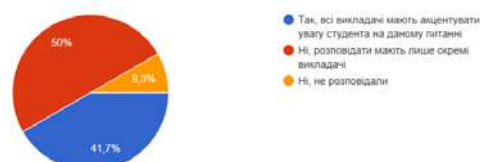
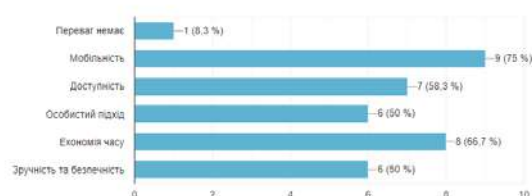

Рис. 1. Результати опитування (частина 2)

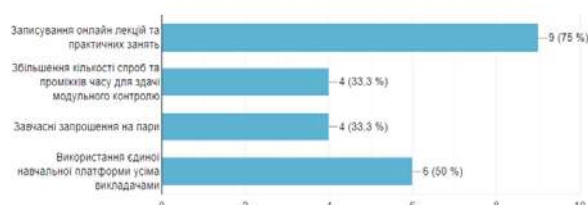
9. Які, на Вашу думку, переваги дистанційної форми навчання?

12 ответов

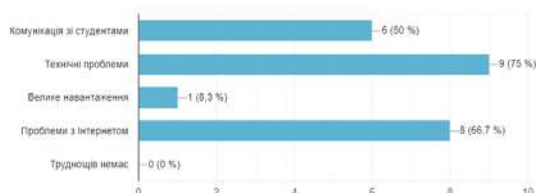
11. Як Ви пропонуєте вирішити труднощі, які наведені вище?

12 ответов

10. З якими труднощами Вам довелося стикатися?

12 ответов

12. Яку платформу використовуєте для забезпечення дистанційного навчання?

12 ответов

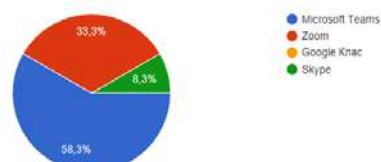

Рис. 1. Результати опитування (частина 3)

Отже, опитування показало, що існує чимало проблем, які впливають на ефективність здійснення дистанційного навчання, головними є:

- залучення керівництва у питаннях організації ДН;
- рівень отримання знань студентами та їх відвідування;
- безпеки в Інтернеті;
- комунікації зі студентами;
- проблема з Інтернетом та технічні проблеми.

Ці проблеми потребують негайного вирішення та особливого контролю.

Переваги ДН (за результатами опитування):

- мобільність;
- економія часу.

Для вирішення проблем, які виявлені під час опитування, потрібно (рис. 4):

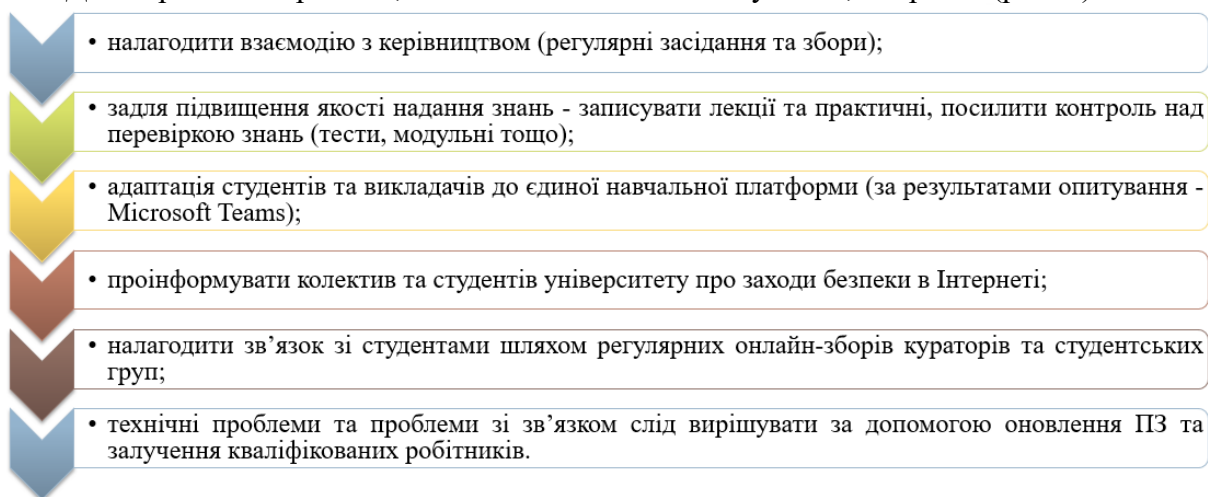

Рис. 4. Рекомендації щодо здійснення дистанційного навчання у ДонНУ імені Василя Стуса

Література

1. Дистанційне навчання: за і проти URL: <https://learning.ua/blog/201810/dystantsiine-navchannia-za-i-protu/> (дата звернення 23.03.21).
2. Посилання на форму URL: <https://forms.gle/6CpaMXfWFBtFutSa6>, (дата звернення 12.03.21).

УДК 378.147.091.33:801]:373.5.091.26

ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДО ОЦІНЮВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ТЕСТОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

І. М. Зарішняк, В. В. Синявський

Практика педагогічного оцінювання доводить, що на сьогодні тестові технології надають об'єктивну інформацію про рівень навчальних досягнень учнів, особливо при оцінюванні комунікативної компетентності старшокласників, зокрема в умовах підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання.

Актуальність наукового дослідження професійної підготовки майбутніх учителів-філологів до оцінювання комунікативної компетентності учнів старших класів засобами тестових технологій окреслено з огляду на необхідність розв'язання сукупності протиріч між:

а) соціальним замовленням суспільства на готовність майбутніх учителів філологічних дисциплін до оцінювання комунікативної компетентності засобами тестових технологій та недостатньою готовністю до цього випускників педагогічних закладів вищої освіти;

б) між очікуванням щодо підготовки майбутніх учителів-філологів до оцінювання комунікативної компетентності засобами тестових технологій та недостатнім рівнем практичної підготовки оволодіння навичками роботи з тестовими технологіями;

в) між потребами та реальним рівнем навчально-методичного забезпечення в контексті підготовки майбутніх учителів початкових класів до оцінювання комунікативної компетентності старшокласників засобами тестових технологій.

Аналіз науково-педагогічної літератури щодо проблеми професійної підготовки майбутніх учителів філологічних дисциплін у педагогічній теорії показав виявлені принципові протиріччя, що пов'язані із змінами освітніх підходів. Цього вдалося досягти за допомогою ретроспективного аналізу історичних періодів підготовки вчителів-філологів. Історіографічний огляд дозволив виокремити п'ять періодів і визначити, що в ХХІ ст. в умовах реформування освіти відбувся перегляд підходів до професійної підготовки учителів. Було подано загальну характеристику інноваційних тенденцій у зарубіжній філологічній освіті, що дозволило дійти висновку, що Україну із іншими країнами об'єднує проблема підготовки творчого вчителя-професіонала, готового працювати в демократичному суспільстві.

На основі аналізу охарактеризовано базові поняття дослідження, а саме: «професійна підготовка», «готовність», «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетентність», «технологія тестового контролю», «педагогічний тест», «підготовка майбутніх учителів-філологів до оцінювання комунікативної компетентності засобами тестових технологій».

Зокрема, в умовах компетентнісного підходу до навчання нами проаналізовано визначення поняття «компетентність», яке ми розрізняємо від «компетенції». Ми дійшли висновку, що варто розглядати «компетентність» як сукупність особистих якостей учня (ціннісних установок, знань, умінь, навичок, здібностей), які сформовано через життєвий діяльнісний досвід у конкретній соціальній чи особистісній сфері, тоді як компетенція – це лише задана вимога до підготовки особистості. У структурі комунікативної компетентності майбутнього учителя-філолога розглядаємо гностичний, конативний та емоційний компоненти. З'ясовано, що основними компонентами комунікативної компетентності старшокласників є читацька грамотність, писемна грамотність, лексико-граматичні вміння, мовленнєва грамотність, мотиваційно-цільова настанова (О. Ляшенко, Ю. Жук).

На підставі уточнення базових понять дослідження сформульовано трактування категорії «готовність майбутнього вчителя філологічних дисциплін до оцінювання комунікативної компетентності старшокласників засобами тестових технологій», яке розглядається нами як фахове структурне утворення, що представляє собою систему набуття психолого-педагогічних, методичних, професійних та знань, умінь та навичок контролю й організації оцінювальної діяльності учнів старшої школи, що формується на основі розуміння мотивів та потреб учнів у конкретній навчальній діяльності й безпосередньо залежить від поєднання необхідних педагогічних умов для професійного становлення вчителя філологічного профілю щодо здійснення професійно-педагогічної діяльності.

Тож теоретичний пошук й аналіз наукової літератури дозволив встановити, що професійна підготовка вчителя-філолога закладу загальної середньої освіти – це процес оволодіння особистістю життєво необхідними компетенціями, знаннями і вміннями для успішного здійснення професійної діяльності в майбутньому. Ми з'ясували, що основною причиною неякісної підготовки майбутніх учителів-філологів до оцінювання комунікативної компетентності учнів засобами тестових технологій є відсутність методологічного й методичного інструментарію такої підготовки.

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

**наукової конференції професорсько-викладацького складу,
наукових працівників і здобувачів наукового ступеня
за підсумками науково-дослідної роботи
за період 2019–2020 рр.
(квітень–травень 2021 р.)**